VIII – International Scientific Conference

"INTEGRATION OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM, SECURITY AND PROGRESS TOWARDS THE EU!"

8th International Conference of UCB

"INTEGRATION OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM, SECURITY AND PROGRESS TOWARDS THE EU!"

Organized by
University College of Business

and partners

ISAB - Albania
Ljubljana School of Business- VSPV (Slloveni)
Zagreb School of Business, (Kroaci)
University of Technology and Economics (Poloni)
Utena University of Applied Sciences (Lituani)

03 June 2022
Tirana, Albania

SCIENTIFIC CONFERENCE BOARD

1. Prof. Assoc. Dr. Ylber BEZO, Vice Rector, University College of Business, Tirana, **Chairman.**
2. Prof. Dr. Leandro HAXHI, Rector, University College of Business, Tirana, Member.
3. Prof. As. Dr. Simon GEGA, Dean, Faculty of Law, University College of Business, Tirana, Member.
4. Prof. Dr. Bardhyl ÇIPI, University of Tirana, Tirana, Member.
5. Prof.As.Dr. Asllan HAJDËRI, Director, College of Higher Professional Studies, UCB, Member.
6. Prof. As. Dr. Andrea RAGUSA, Univer sity of Siena, Italy, Member.
7. Prof.Dr. Alfred MULLAI, Faculty of Natural Sciences, University of Tirana, Tirana, Member.
8. Prof.Dr. Ingrid SHULI, Faculty of Economics, University of Tirana, Tirana, Member.
9. Prof.As.Dr. Fran BRAHIMI, Ministry of Finance, Tirana, Member.
10. Prof.As.Dr. Kujtim DULE, Faculty of Natural Sciences, University of Tirana, Tirana, Member.
11. Prof.Dr. Flutura KALEMI, Agriculture University of Tirana, Tirana, Member.
12. Prof.As.Dr. Leonard DANGLLI, Faculty of Foreign Languages, University of Tirana, Tirana, Member.
13. Prof.As.Dr. Kujtim KAPLLANI, University College of Business, Tirana, Member.
14. Prof. Viktoria Ushmarova - Dr.Sc, Head of the Professional Education Department, H.S.Skovorda Kharkiv National Pedagogical University, Member.
15. Prof. Nataliia Ponomariova - Dr.Sc, Head of the Faculty of Mathematics and Informatics, H.S.Skovorda Kharkiv National Pedagogical University, Member.
16. Prof.Yilona Kostikova- Dr.Sc., Head of the English language theory and practice Department, H.S.Skovorda Kharkiv National Pedagogical University, Member.
17. Prof. Dr. Massimo BIANCHI, University of Bologna, Italy, Member.
18. Prof.Dr. Myslym OSMANI, Agricultural University of Tirana, Tirana, Member.
19. Prof.Dr. Vjollca BAKIU, Faculty of Economics, University of Tirana, Tirana, Member.
20. Prof.As.Dr. Ina PAGRIA, Agricultural University of Tirana, Tirana, Member.
21. Prof Assoc Artur Jaupaj, Dean, Faculty of Economics, CIT, Tirana, Member.
22. Prof.Univ.Dr. Dan Claudiu DANISOR, Rector, Craiova University, Romania, Member.
23. Prof.Univ.Dr. Andra Seceleanu Vice Rector, Andrei Saguna University, Member.
24. Prof.Univ.Dr. Aurel Papari, P.h.D, M.D, President of Andrei Saguna University, Member.
25. Prof. Dr. Remzi KECO, Agricultural University of Tirana, Tirana, Member.
26. Dr. Ardi BEZO, Executive Director of UCB, Tirana, Member.
27. Conf.Univ.Dr. Lucian SAULEANU, Professor, Craiova University, Romania, Member.
28. Dr. Lorena BEZO (BALILI), Faculty of Economics, University of Tirana, Tirana, Member.
29. Dr. Matilda Gjoni (Meta), Vice Dean, Faculty of Law and Political Sciences, UCB, Tirana, Member.
30. Dr. Enis FITA, Faculty of Economics, University College of Business, Member.
31. Dr.oec., Professor Stanislav Buka, Baltic International Academy, Member.
32. Dr.psych., Professor Irina Plotka, Baltic International Academy, Member.
33. Dr. iur., Associate professor Tatyana Yurkevich, Baltic International Academy, Member.
34. PhD Viktoria Soliar - Head of the Financial Theory, Economics and Audit Department, H.S.Skovorda Kharkiv National Pedagogical University, Member.
35. PhD. Efrat KEDEN-TAHAR, Haifa University, Israel, Member.
36. Dr. Jaup ZENUNI, College of Higher Professional Studies, UCB, Member.
37. Doc. Dr. Ismail ALIU, Ministry of Education and Science of North Macedonia, Member.
38. PhD Milena Fornazarič - Ljubljana School of Business, Member.

39. PhD Lidija Weis - Ljubljana School of Business, Member.
40. PhD Ivan Toroš - Ljubljana School of Business, Member.
41. PhD Oriola Musa, Lecturer, CIT, Member.
42. Prof. Dr. Virginia Zhelyazkova- Vice Rector for Qality Education and Management-VUZF, Member.
43. Assoc. Prof. Dr. Krassimit Todrov - Dean of Academic Program, -VUZF, Member.
44. Assoc. Prof. Dr. Radostin Vazov - Vice Rector for European Projects and Countinuing Education - VUZF, Member.

ORGANIZATIONAL COMMITTEE

1. Dr. Matilda META, **Chairman**
2. Dr. Ariet MALAJ, Member.
3. Ing. Azmer DULEVIÇ, Member.
4. Dr. Marsid GUPI, Member.
5. Dr. Rezart DIBRA, Member.
6. Dr. Elsa HAXHA, Member.
7. Msc. Armila XHEBRAJ, Member.
8. Msc. Bledi BEZO, Member.
9. Msc.Mariglend PEPMARKU, Member.

Redactor
Dr. Matilda META/ Msc. Armila XHEBRAJ

ISBN: 9789928380173

Publishing house: " ERIK" Publications

© 2022

KOLEGJI UNIVERSITAR I BIZNESIT

UNIVERSITY COLLEGE OF BUSINESS

ALL RIGHT RESERVED

ADDRESS: RR. VANGJEL NOTI, NR.25, LAPRAKË, TIRANË, SHQIPËRI

www.kub.edu.al

TABLE OF CONTENT

1. **Prof. Assoc. Dr.Jurate URBONIENE, Msc. Ruta Puidokaite-SAVICKIENE, Msc. Giedre SAKALYTE** - "E-STUDIES IN UTENA UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES: STUDENTS' NEEDS AND POSSIBILITIES".....7
2. **Dr. Katarina Aškerc ZADRAVEC,** – INTERNATIONALISATION OF THE CURRICULUM AND INTERNATIONALIZATION AT HOME.....22
3. **Dr. Laimonas KAIRIUKSTIS, Msc. Mariglend PEPMARKU** - IMPROVING ROBOTICS LEARNING BY COMBINING ONLINE AND OFFLINE PROGRAMMING.....26
4. **Dr. Romina Radonshiqi** - SFIDAT E KËSHILLIMIT TË KARRIERËS PËR MATURANTËT NË SHQIPËRI.....35
5. **Dr. Irsida Dinoshi, Prof. Assoc. Dr. Ylber Bezo**- THE VALUES AND IMPORTANCE OF THE RISK MANAGER'S PROFILE IN THE FIELD OF FISHING AND AQUACULTURE. AN IMPORTANT OUTCOME OF RISKMAN PROJECT.....40
6. **Prof. Dr. Leandro Haxhi, Msc. Gladiola Kuka** - ANTIQUITY, THE ECONOMY AND THE PROFESSION OF THE ECONOMIST.....46
7. **Msc. Armila Xhebraj, PhD. Irsida Dinoshi, Msc. Kaltra Selami**- INTERNATIONALIZATION OF CURRICULA WITHIN THE ERASMUS + PROGRAM.....56
8. **PhD Jona Mulliri, PhD Blerta Leka, Dr. Brunilda Baraku** - E-LEARNING VS. TRADITIONAL LEARNING NË ARSIMIN E LARTË NË SHQIPËRI.....62
9. **Prof. Dr. Bardhyl Çipi –** SEKRETI MJEKËSOR PAS VDEKJES NË PËRGJITHËSI DHE AI PËR PERSONAT PUBLIKË.....69
10. **Dr. Majlinda Liçi Koci –** STRATEGJIA E NDËRKOMBËTARIZIMIT TË ARSIMIT TË LARTË NË SHQIPËRI.....77
11. **Dr. Blerta Leka (Moçka), Dr. Jona Mulliri –** ANALIZIMI, STUDIMI DHE GJENERIMI I KODEVE QR.....85
12. **PhD.(c)Fitim Gashi** - LEGJISLACIONI DHE RREGULLATIVA BANKARE NE KOSOVE, ROLI I SAJ NE MBROJTJEN E KONSUMATORIT NE SEKTORIN BANKAR.....94
13. **PhD. Sylë Ukshini** - THE LONG PATH: ISRAEL'S DIPLOMATIC RECOGNITION OF KOSOVO.....110
14. **Msc. Resa Shukulli, Roland Deda**- THE IMPACT OF DIGITALIZATION IN VOCATIONAL EDUCATION.....131

15. **Prof. As. Dr. Simon Gega, Msc. Mariglend Pepmarku. -** INTEGRIMI I PROGRAMEVE TE STUDIMIT SIPAS FUSHAVE, LIDH BREZAT DHE NDËRKOMBËTARIZON PROFESIONISTIN.....139

16. **PhD. Emiljan Mustaqe -** ALBANIA E-GOV ENCOUNTERS VIS A VIS SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....147

17. **PhD. Marsid Gupi** -KONSTITUCIONALIZMI, SI FRYMË E RE E ZHVILLIMEVE LIGJORE NË BOTË.....157

18. **Prof. AS. Dr. Asllan Hajderi, -** QUALITY OF SCIENTIFIC CONFERENCES HELPING TO INTEGRATE HIGHER EDUCATION INTO THE EU.....161

19. **Dr. Eralda Allamani -** REFORMAT NË SISTEMIN E ARSIMIT TË LARTË, SI KUSHT I INTEGRIMIT DREJT BE-SË.....169

20. **Msc. Besmir Kanushi, M.Sc. Mariglend Pepmarku, Msc. Jonada Pelivani,Msc. Anisa Melishte** STANDARTIZIMI I KURRIKULAVE UNIVERSITARE NË FUSHËN E TEKNOLOGJISË SË INFORMACIONIT DHE KOMUNIKIMIT.....176

21. **Msc. Gentiana Boshku -** MODELET MË TË SUKSESSHME ARSIMORE NË EUROPË DHE KRAHASIMI ME MODELIN ARSIMOR SHQIPTAR.....198

22. **Dr. Erlis Hoxha -** ORIENTIMI GJEOSTRATEGJIK I SHQIPËRISË NËN TRYSNINË E FUQIVE JOPERËNDIMORE.....206

23. **PhD. Ardi Bezo, Msc. Armila Xhebraj -** BOTH ERASMUS+ PROGRAMME AND VOCATIONAL EDUCATION AND TRAINING (VET) IN FOCUS TO INTEGRATE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN EU.....215

24. **Dr.(c)Inesa Toska -** EFFECTIVE ESP TEACHING STRATEGIES: A NEW APPROACH TOWARDS BOOSTING LEARNING IN ESP STUDENTS.....220

25. **PhD. Matilda Meta, Eng. Azmer Duleviç, Enny Zikou -** INTERNATIONALIZATION OF HIGHER EDUCATION IN ALBANIA AND ITS POSITIVE EFFETCS.....229

26. **PhD. Gazmir Gjoni-** REFORMIMI NË ARSIMIN SHQIPTAR, DOMOSDOSHMËRI PËR RRITJEN E CILËSISË DHE AFRIMIN ME STANDARTET EUROPIANE.....234

27. **Msc. Adela Culani -** SOME POST-COVID EFFECT THAT CAUSES IN THE INTEGRATION OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM IN ALBANIA.....239

28. **PhD. Elsa Haxha-** NJOHJA E REZISTENCËS SHQIPTARE NGA ALEATËT E MËDHENJ (1942) DHE FILLIMI I MARRËDHËNIEVE ME TA.....246

29. **Prof. Dr. Vjollca Bakiu-** NEVOJA PËR STANDARDE SI KËRKESË E KOHËS PËR NJE TURIZËM CILËSOR NË VEND.....253

30. **Msc. Morena Karaj -** TOLERANCA FETARE NË SHQIPËRI.....361

31. **Dr. Marjeta Shaholli** - AFP-TË SI MJET I PAVARUR DREJT KARRIERËS.....313

32. **Msc Altea Sulaj** - THE DIFFERENCES OF THE HIGHER EDUCATION IN ALBANIA TO EUROPEAN UNION.....319

33. **Dr. Orneda Gega** - NDIKIMI I KANCERIT TË GJIRIT TEK TË SËMURËT E MBIJETUAR DHE FAMILJARËT E TYRE.....324

34. **PhD. Artan Manushaqe, PhD. Jaup Zenuni, Endri Saliasi** - ARRITJET DHE PROBLEMATIKAT NË LIDHJE ME KURRIKULAT BASHKOHORE NËARSIMIN E LARTË PROFESIONAL DY VJEÇAR.....338

35. **Msc.Lorela Reçi, MSc.Armando Tanasica** - EFEKTI I ARSIMIT PROFESIONAL NË TREGUN E PUNËS.....351

36. **Ph.D. Av. Enida Bozheku** - IMPAKTI I REFORMËS NË DREJTËSI MBI KURRIKUALT STUDIMORE TË PROFESIONISTËVE TË RINJ NË FUSHËN E DREJTËSISË.....358

37. **PhD. Irna Dobi**- THE FUTURE OF EDUCATION AND THE LACK OF CURRICULA IN REAL ESTATE IN ALBANIA.....366

38. **Dr. Marjeta Gjelaj**- SFIDAT E CILËSISË NË ARSIMIN E LARTË.....366

39. **Msc. Anila Tabaku** – NDIKIMI I ARSIMIT NË DEMOKRATIZIMIN E SHOQËRISË NË BALLKANIN PERËNDIMOR.....324

40. **Dr. Ariet Malaj**- PSIKO – EKONOMIA NJË HORIZONT I RI PËR SHKENCËN EKONOMIKE.....330

41. **Dr. Mimoza Zeneli** - ZHVILLIMI I QËNDRUESHËM EKONOMIK NJË SFIDE E SË TASHMES.....336

E-STUDIES INUTENA UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES: STUDENTS' NEEDS AND POSSIBILITIES

Dr. Jurate Urboniene,
Utena University of Applied Sciences, Lithuania
Ruta Puidokaite-Savickiene
Utena University of Applied Sciences, Lithuania
Giedre Sakalyte
Utena University of Applied Sciences, Lithuania

Abstract

In order to meet the needs of the digital age labour market, it is necessary to look for non-standard methods of teaching and learning that allow competencies to be acquired in a convenient, appropriate place and at the right time, as quickly and efficiently as possible.

Lithuania is one of the leading countries in terms of accessibility and quality of the Internet in the world. Online learning material and services for education were minimal on the Internet until the Covid-19 pandemic in 2020. Utena University of Applied Sciences (UUAS) has been running 4 distance learning programs since 2013, therefore, even before the Covid-19 pandemic, considerable experience was gained in organizing such studies and issues of improving distance learning were constantly being researched.

The group of researchers of UUAS and Lithuanian Association of Distance and e-Learning (LieDM) conducted the research funded by the Lithuanian Ministry of Education and Science to find out whether higher education institutions of Lithuania meet the students' needs for distance learning and how distance learning should be improved in 2018. The last two years have allowed even more progress to be made in the organization of distance learning and it has become more common and less intimidating for most students. It was decided to compare the findings of the study conducted in 2018 for the current situation, highlighting how students' attitudes have changed. The main findings of the research showed that e-studies is becoming particularly important to help students gain education, to develop personal skills and the new competencies needed for their professional career and life meaningfulness, the ability to use modern technology and create conditions for lifelong learning. Students choose e-studies for the following reasons: it allows them to combine work, family and studies, to learn at a convenient time and in a convenient place as well as to save time and money.

The main students' needs for e-studies are: the possibility to find the online learning material using different devices such as laptops, smart phones, tablets and personal computers; the applicability of study materials for reading, watching and listening; the systematic feedback; the possibility to communicate with other students; the ability to perform individual and group subject tasks and tests; the possibility to combine different activities; to study at a convenient time.

Despite many benefits of e-studies, students identify some threats such as a lack of direct communication with the teacher and other learners, the importance of motivation in distance learning and the vulnerability of technology. Distance learning requires the following characteristics of learners such as motivation, self-discipline and ability to plan and manage time.

Keywords: e-studies, e-learning, distance learning.

Introduction

In the age of globalization, the rapid development of technology, the intensive change in the needs for the qualifications of employees and even the change in professions are placing new quality demands on higher education institutions. The importance of lifelong learning and the need for more flexible, diverse forms of higher education are growing. According to M. Castells (2005), learning is a process in which people, i. e. future workforce, acquire the ability to constantly update the skills required to perform certain tasks and use the resources required to acquire these skills. In terms of information, the emergence of the World Wide Web has shattered the very concept of travel (and the 'distance' to be overcome) (Bauman, 2002). Thanks to it, a large amount of information becomes available in a variety of formats and can be presented regardless of location and time, and tailored to the needs of individuals. All this presupposes a fundamental change in the way people work, live, communicate and learn.

With the rapid development of technology and its penetration into various areas of life and into everyday life, a smart device or computer is already becoming a necessity for every family. The growing scale of emigration and the mobility of people as well as the constant need to improve qualifications in order to meet the demands of the digital age labor market are forcing us to look for unusual ways of teaching and learning. It is becoming increasingly important that these teaching and learning methods allow the necessary competencies to be acquired conveniently (in the right place and at the right time for everyone), as quickly and efficiently as possible, and not necessarily when the teacher and the learner are in the same room. The concept of technology-based teaching/ learning has significantly changed dominant practices, introduced new innovations, changed and continues to change the forms of learning services. The COVID-19 pandemic of 2020 also forced changes in teaching and learning methods (Dias et al, 2020; Gamage et al., 2022).

Distance learning is particularly important for the progression of higher education institutions as part of the educational model. Recent scientific publications include research on the peculiarities of technology integration into the study process (Hoadley, 2012; Kovanovic et al., 2018) and various ways to innovate (Bates, 2014; St Clair et al., 2015; Gamage et al., 2022).

Since 2013, e-studies are available at UUAS using mixed-mode with remote and contact work. The E-studies regulation is based on E-Study Organization Procedure Guidelines and organized and coordinated by E-Learning Centre. These studies are most often chosen by part-time students who have no option to participate in lectures physically due to various reasons: living abroad, raising children, already working without the ability to leave the workplace. There are e-studies supplied in 4 fields of study – Business Management, Tourism and Hotel Administration, Information System Engineering and Social Work. During 2016-2021 years, 68 students graduated using this option. In 2021-2022, about 200 students are studying remotely.

Students who want to study remotely have to fill in and sign a particular application. They confirm to have appropriate technical equipment – a computer with an internet connection, camera and microphone. In exceptional cases, it is possible to attend lectures by using smart devices.

For e-studies students, subjects and modules for remote work (lectures, seminars, practices, consultations) have different schedules with planned remote lecture times. Scheduled remote lectures are synchronized using VLE Moodle visual classes' tool BigBlueButton, allowing students and teaching staff to connect virtually. Until June 2020, different synchronized communication tools were offered from the LieDM association called *Adobe Connect*. Synchronized video lecture software allows to broadcast live lectures, hold virtual discussions, hold situation analysis, consultations with all students connected from their workplaces and using smart devices. There is also an option to record lectures and then share the recording via relevant e-study courses in VLE Moodle. All relevant study information and materials for each of the courses are also stored within VLE Moodle.

Part of subject/module engagements are organized via direct contact – in UUAS auditoriums. These engagements are announced in relevant e-study courses. Independent student works, individual support, practices and other individual activities are organized via VLE Moodle using synchronized methods. The assessment of various assignments is provided via VLE Moodle using synchronized or synchronized electronic assessment methods. Exams are usually organized non-remotely in auditoriums based on the Dean's confirmed academic group schedule. However, e-studies students also have an option to participate

in exams remotely based on those exact schedules. In this case, the exam is organized via VLE Moodle or using a synchronized video conference method after assuring student identification and compliance with academic integrity principles. If the student cannot participate in the exam based on the usual schedule, it is possible to arrange individual exam time with consent from the relevant subject/module conductor and the Head of E-Learning Centre. For remote students, individual assessment forms are prepared where teaching staff can put down final marks. All subjects/modules have to be completed before the end of the semester.

Meanwhile, although Lithuania is a world leader in the availability, speed and quality of Internet access, the supply of online learning content is minimal, especially in terms of educational services.The group of researchers of UUAS and LieDM Association conducted the research funded by the Lithuanian Ministry of Education and Science to find out whether higher education institutions of Lithuania meet the students' needs for distance learning and how distance learning should be improved in 2018. The last two years have allowed even more progress to be made in the organization of distance learning and it has become more common and less intimidating for most students.

Problem investigation. How does UUAS respond to and meet the needs of students for distance learning, and how have the needs changed compared to the pre-Covid 19 pandemic period?

Theaim of the research is to compare results of students' needs towards e-studies in pre- and post-Covid-19 pandemic period in UUAS.

The object of the research - the needs of students for e-studies. In the context of the research, e-studies are understood as formal studies implemented remotely using information and communication technologies (ICT).

Research methods:

Theoretical - analysis of scientific literature in order to find out the scientific problems, diversity and dynamics of e-studies.

Empirical - an online questionnaire survey of distance and traditional students.

Statistical - Statistical analysis of empirical research data was performed with SPSS 25.0 (*Statistical Package for the Social Sciences*) software package, and MS Office 365 was used for graphical representation of research results.

Justification of the research methodology

The article discusses an empirical study comparing the results of two studies conducted in 2018 (before the Covid-19 pandemic) and 2022 (after the Covid-19 pandemic).

The survey of 2018 was conducted in the months October-November. During it, students of Lithuanian higher education institutions were interviewed. A total of 1,015 distance-learning and randomly selected students from various study fields participated in the study, including 330 students from UUAS. The answers of UUAS students will be used in the comparative study.

The survey of 2022 was conducted in the months of April-May. During this study, 160 responses from UUAS students were received.

As for the methodology of research, online questionnaire surveys were conducted. The respondents were students of UUAS.

Research instrument: A structured mixed questionnaire was developed for the research. The logical structure of the questionnaire consists of 5 main blocks of questions: Demographic (gender, age, study program studied, etc.); Motivation to learn at a distance; Needs (content, technology, environment, organizational methodology, schedule, evaluation); Students' expectations and threats to e-learning. In the questionnaire, the vast majority of questions are close-ended and respondents were able to choose one of the

possible answers. The questionnaire contained 2 open-ended questions to which respondents had the opportunity to record their views. The instrument matrix is presented in Table 1.

Table 1. The structure of the student opinion research instrument

Area of research	Objectives
Motivation to learn at a distance	The aim is to reveal why learners choose or do not choose to study remotely.
Use of technology and teaching/learning activities, ways of organizing studies and needs for them	The aim is to identify learners' needs for distance learning content, technology, environment, organizational methods, timetables and assessment.
Expectations of students	The aim is to determine what learners expect from e-learning or distance learning courses.
Negative aspects of e-studies	Learners' views on the dangers of e-learning or distance learning are explained.

Online questionnaires were developed for the surveys and students were requested to complete it. For the 2022 survey, the questionnaire was slightly adapted to eliminate irrelevant questions from the previous questionnaire that allow the identification of individual learning institutions.

Within the framework of this article, only issues related to students' needs will be discussed and compared in the research results section.

Research results

Demographic characteristics of respondents. The majority of students in the survey of 2018 were women (76%) and a small proportion (24%) were men. About half of the respondents (students) were 21-30 years old (46.7%), the group of 31-40 years old was 21%, up to 20 years old - 19%, 41-50 years old 11.3%. In 2022, the distribution of respondents by gender was similar - 75% for women and 25% for men. The majority of respondents belonged to the 31-40 age group (40%), 23.3% each to the 21-30 and 41-50 age groups, and 11.7% to 51-60 year olds. As can be seen, the 2022 survey included more older students who were likely to have a lower relationship with technology during their schooling (Fig. 1).

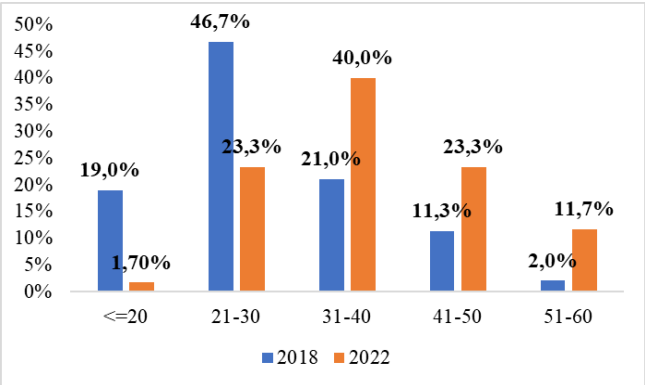

Figure 1. Distribution of respondents by age

Studies at the college are offered to both full-time and part-time students, so survey participants were asked to indicate their form of study. Slightly more than half of the respondents in the survey of 2018 (52.3%) were part-time students, and in 2022 such students accounted for the vast majority, i.e. 90% (Fig. 2).

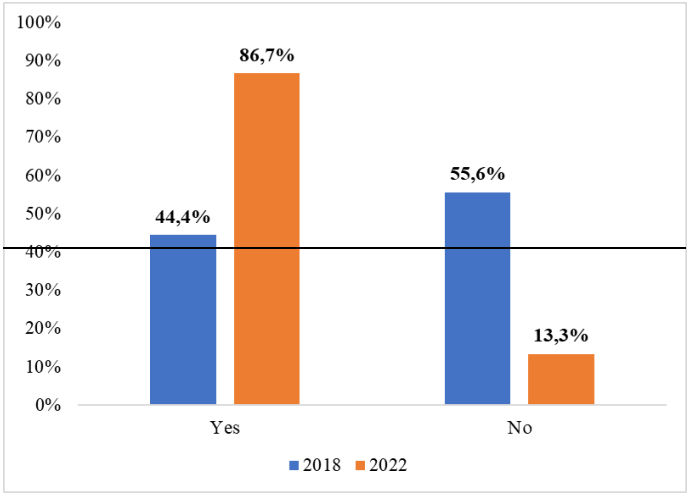

Figure 2. Distribution of respondents by form of study

Less than half of the surveyed students in the 2018 survey (44.4%) stated that they have experience in distance learning. Meanwhile, in 2022, the vast majority of survey participants (86.7%) indicated that they had experience of distance learning (Fig. 3).

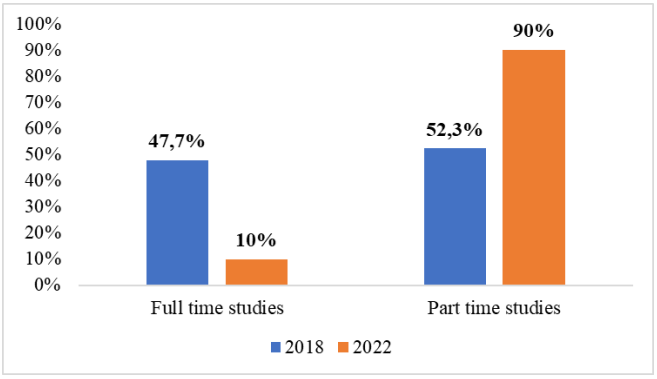

Figure 3. Distribution of respondents by experience of e-study or distance learning

Students of various forms of study (full-time and part-time), various social situations (employed, raising young children, disabled) and place of residence (living in Lithuania and abroad) study at a distance. Also, e-learning courses are chosen by students on the recommendation or instruction of the teacher, and this depends on the teacher, the subject, the student's ability to attend lectures and so on. More than half of the students surveyed in 2018 (67.3%) wanted to study remotely, some did not have an opinion (18.5%) and 14.1% of respondents did not want to study in this way (Fig. 4). Although more than half of the respondents do not have experience of distance learning, they answered that they would choose a distance or mixed form of study. The results of the survey in 2022 are completely different - as many as 98.3% of respondents would like to study remotely, only 1.7% of students would not want to, and there were no undecided students (Fig. 4). This may be due to the fact that the majority of students have already had distance learning experience.

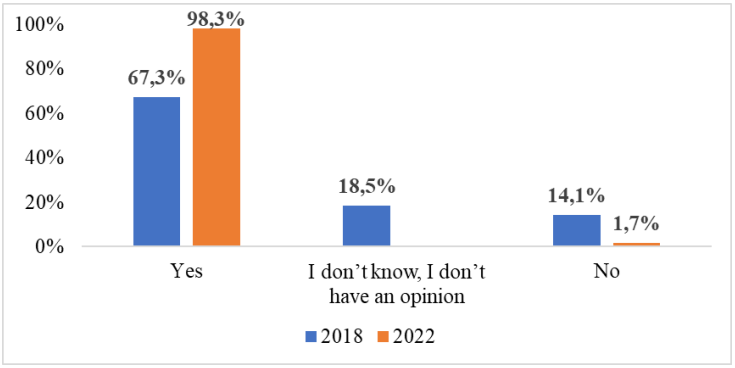

Figure 4. Distribution of respondents' answers as to whether they would like the study program they are studying to be carried out remotely

Comparing the students' desire to study the chosen study program remotely according to different forms of study, it can be noticed that part-time students prefer to study more remotely (62.9%), while only 37.1% of full-time students expressed such a desire (Fig. 5).

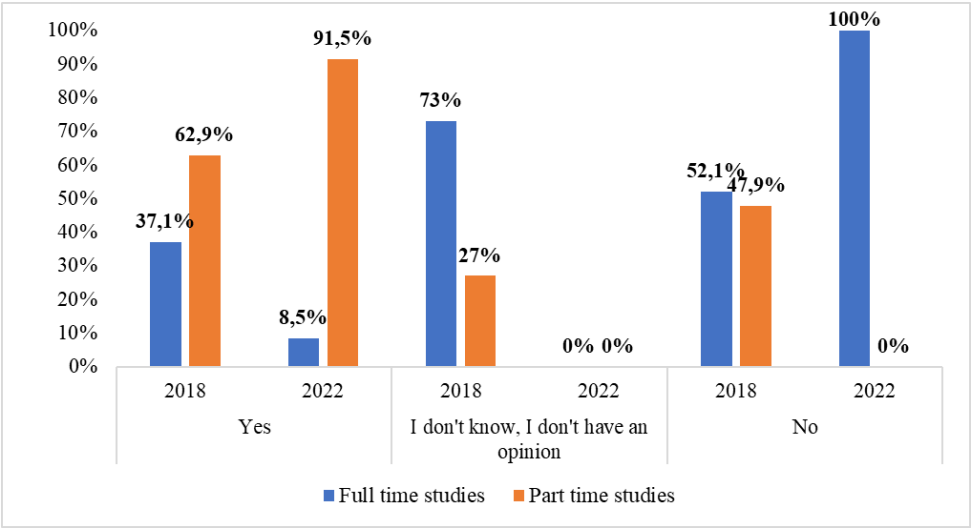

Figure 5. Distribution of respondents' answers as to whether they would like the study program they are studying to be carried out remotely by form of study

Respondents were asked why they chose or would choose distance learning. In both surveys, three reasons were repeated for the most part: distance learning makes it possible to combine work, family and studies; it is possible to study at a convenient time and in a convenient place; helps save time and money (Fig. 6). Other reasons have also been mentioned, such as that they like to study alone, and in this way they

an delve deeper into individual topics and acquire the necessary knowledge and skills for the job.

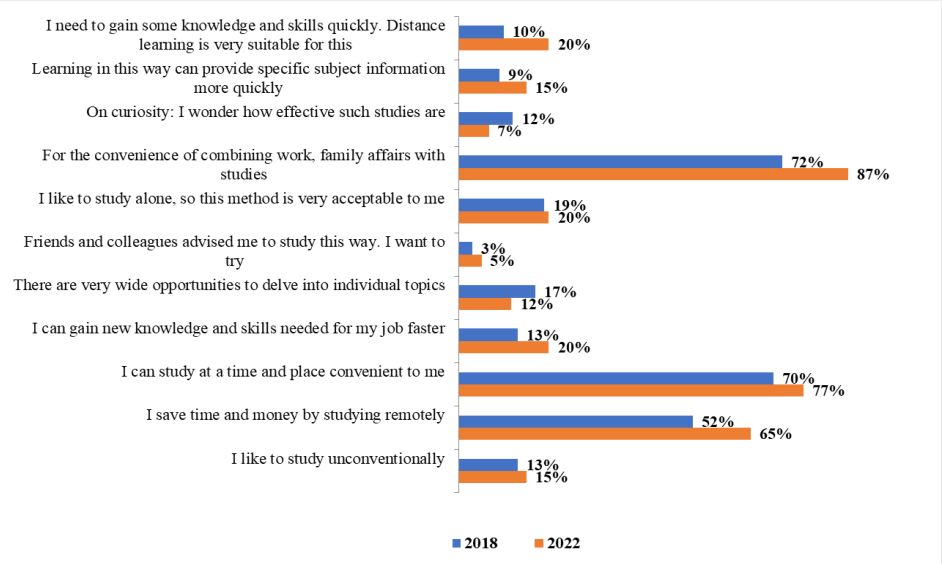

Figure 6. Distribution of respondents' answers regarding the choice of studies by distance way

The results of both surveys show that the majority of respondents (80%) would like to deepen certain knowledge and skills remotely (Fig. 7). The distribution of other options differed in both surveys. In 2018, the development of foreign language skills (31%) and IT skills (29%) was similarly important for respondents, while the development of communication skills was relevant to only one-fifth of respondents. Meanwhile, in 2022, survey participants identified IT skills as one of the most important distance learning skills (47%). Since 2018, the need to develop IT skills has increased by as much as 18%, which may have been due to the fact that in 2022 the survey participants were older. Also in 2022, the need to develop communication skills increased by 13%. More than a third of participants (33%) mention this need. This need may also have increased due to the Covid-19 pandemic, when it was not possible to communicate with each other for a long time. The need for foreign language skills training is still relevant, albeit slightly reduced (6%). This is noted by 25% of respondents in the 2022 survey. Taking into account the education of students' marked needs, UUAS regularly organizes thematic seminars.

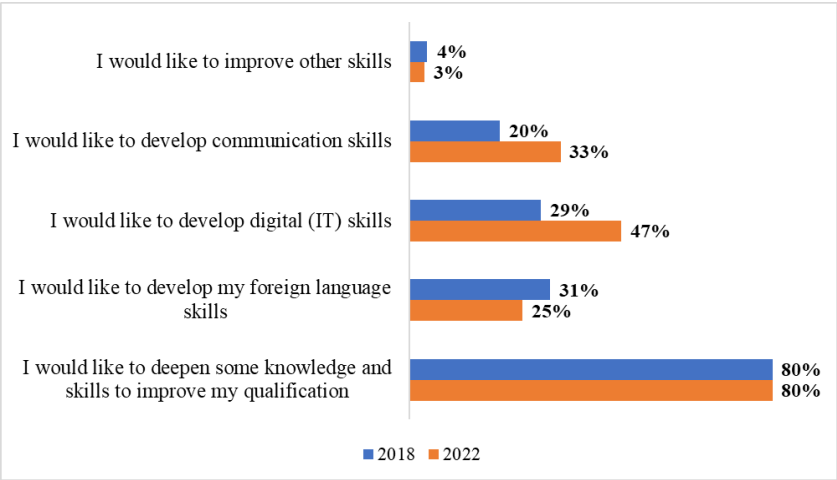

Figure 7. Distribution of respondents' answers on the knowledge and skills they would like to acquire through distance learning

Technologies and learning activities used in e-studies. In e-learning, higher education institutions mainly use virtual learning environments, video conferencing software, as well as open learning resources, online video viewing, and e-mail service. In addition, each teacher enriches his or her lectures with technology appropriate to him or her and to distance students. Students were asked which technologies they thought should be used in e-studies or distance learning. The majority of respondents in both 2018 and 2022 singled out the e-mail service, the virtual learning environment, open learning resources, and online video and video conferencing software as the most important. Real-time chats, social networks, blogs were also mentioned (Fig. 8). Comparing the results of both surveys, it could be noted that in 2022, learners no longer doubt that a virtual learning environment should be used for distance learning. As many as 81.7% say it definitely must be used and the remaining 18.3% said it must be used. There were no other opinions. There are few respondents (only 6.6%) who doubt that the e-mail service definitely must be used (76.7%) or must be used (16.7%). There is also a declining need for open educational resources, real-time chat platforms. Such a decrease may also be due to the fact that the features of the virtual learning environment provide the mentioned opportunities.

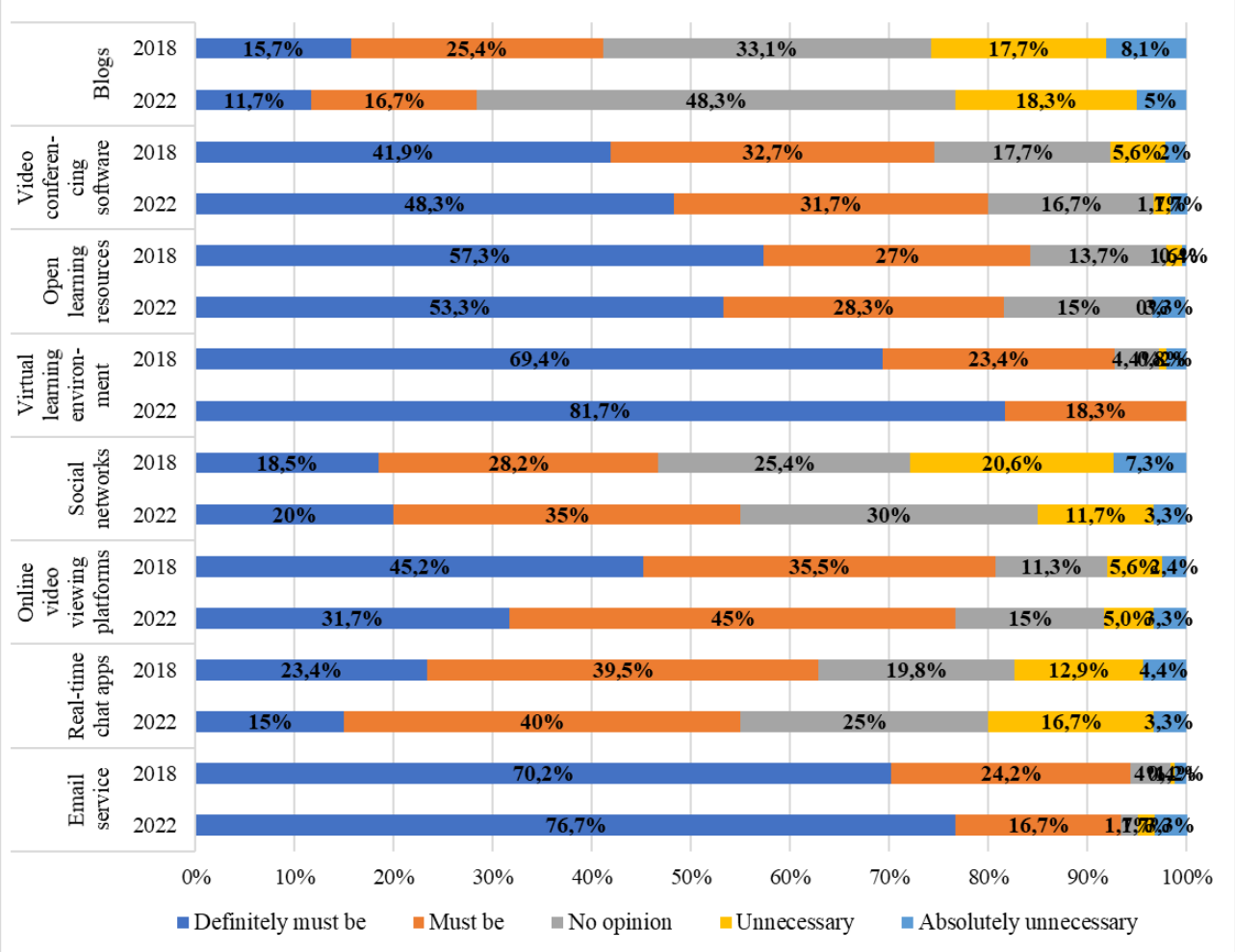

Figure 8. Distribution of student's answers on technologies that should be used for e-studies or distance learning

The majority of students surveyed would like to access distance learning content via laptops (97% in 2018, 96% in 2022) and smartphones (86% in 2018, 90% in 2022) (Fig. 9). Access to personal computers is important for a significant number of respondents. In 2018, 67% marked this as a very important or significant opportunity, and in 2022, this need increased slightly to 69%. Meanwhile, the need to use tablets during studies decreased - in 2018 it was 92% of respondents, and in 2022 - 59%. Overall, the need to use the tablet decreased by 33%.

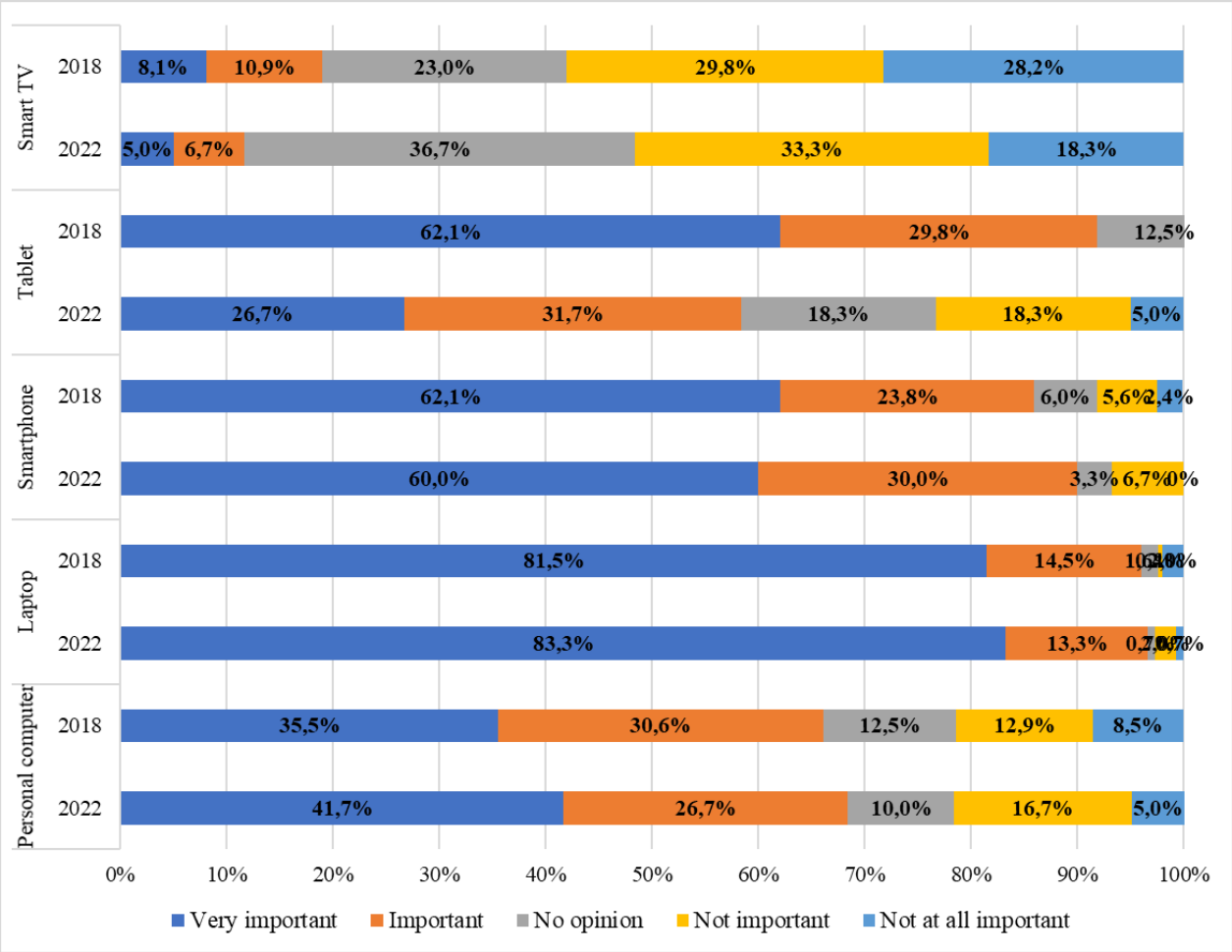

Figure 9. Distribution of student answers on the use of devices that would be relevant to accessing distance learning content

Students were also asked which learning activities should be used in e-studies or distance learning. All activities listed in the survey questionnaires were mentioned (Fig. 10). The following are the most essential: the subject material intended for reading (in 2018 - 96.8%, in 2022 - 96.6%), watching (in 2018 - 92.3%, in 2022 - 90%) and listening (87.9% in 2018, 85% in 2022), as well as teachers' recommendations, feedback (92.3% in 2018, 96.7% in 2022), communication with other students on the discussion board (75.8% in 2018, 73.3% in 2022), individual subject tasks (87.9% in 2018, 90% in 2022) and tests (88.7% in 2018, 98.3% in 2022). Comparing the results of the surveys in both years, it can be seen that there is an increased need for teacher recommendations, feedback, individual assignments and tests. Less emphasis is placed on group assignments (in 2018 - 59.3%, in 2022 - 70%) and interactive course material (68.2% in 2018, 68.4% in 2022), although it can be seen that the need for such activities is increasing.

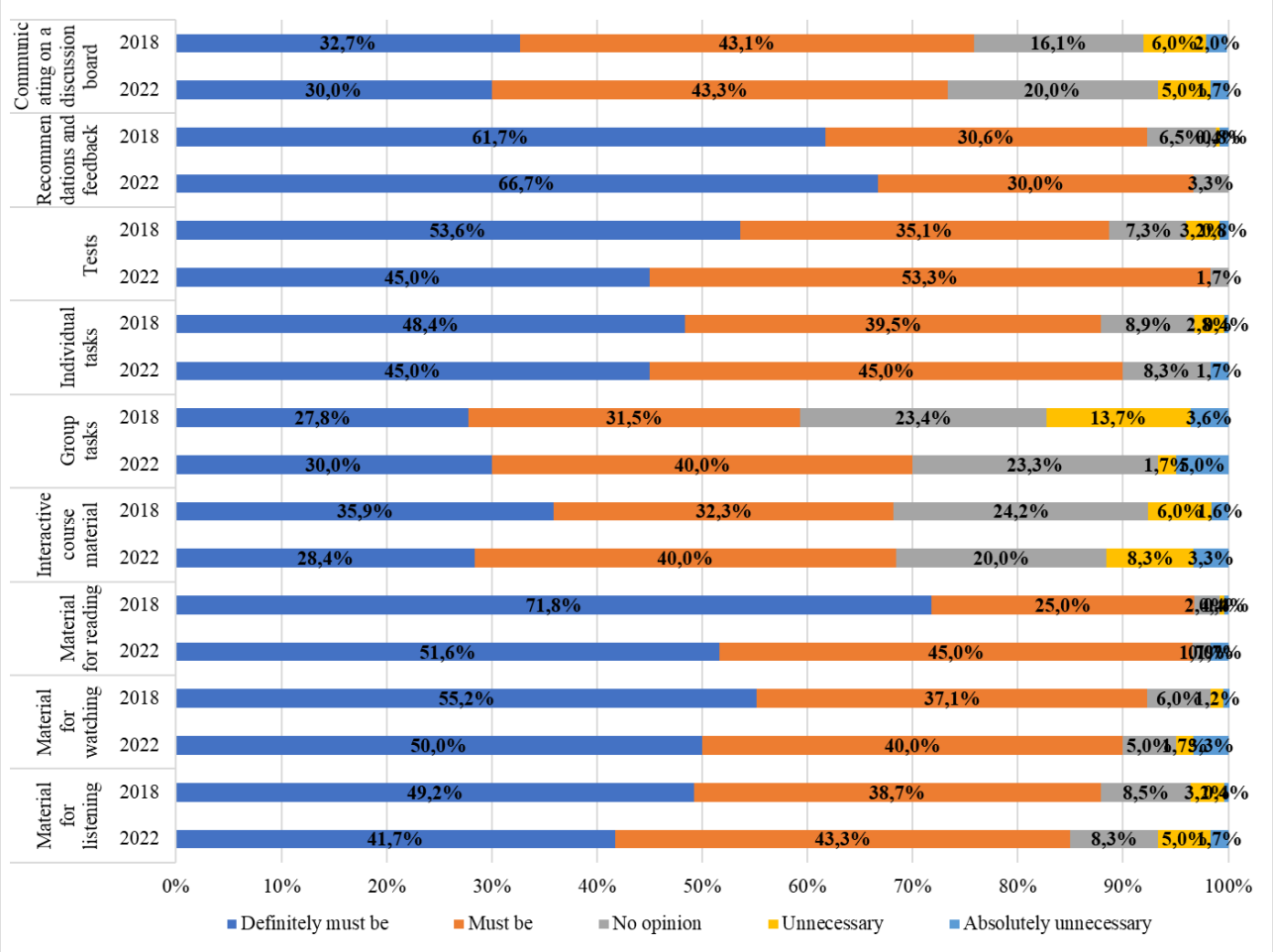

Figure 10. Distribution of respondents' answers about learning activities that should be used in e-studies or distance learning (%)

Summarizing the learning activities currently used in e-studies and the learning activities desired by students, it can be stated that the practice of UUAS and the offered e-services are consistent with the needs of students to study or learn at a distance.

Organization of e-learning process. UUAS uses various technologies (e-mail service, virtual learning environment, video conferencing software) to organize the study process, and special systems for distance learning that integrate various services (writing messages, presenting teaching materials and communicating in real time) are not yet used. The research showed that the organization of the study process is dominated by the following activities: lectures, consultations, which are carried out according to a pre-arranged schedule, reviewing the subject material, video of the lectures, performing the specified tasks - combining synchronous and asynchronous methods.

Respondents were asked what is the best way to organize distance learning. The largest share of the surveyed students (about 65%) stated that it is best to organize lectures and consultations according to a pre-arranged schedule - combining synchronous and asynchronous methods, providing the opportunity to consult and watch lecture videos. A small part of the respondents (17.3% in 2018, 6.7% in 2022) believe that it is enough to review the subject material, lecture recordings, perform the specified tasks asynchronously, the other part (16.4% in 2018, 28.3% in 2022) believe that lectures and workshops should be organized according to a pre-arranged schedule - in real time, as in the traditional course.

Based on the students' views discussed above, it can be concluded that it is important to combine different e-learning activities so that learners can choose and study in a way that is acceptable to them.

Distance learning requires support, consultations, methodological advice, and motivational measures, which are systematically applied in the process of organizing distance learning at Utena College. Students were also asked what support they needed in distance learning. The respondents' answers were similarly distributed according to the presented variants (Fig. 11), they indicated that instructions were most needed on the use of course material, communication tools, and teacher's feedback on the tasks performed. Students also need methodological advice, motivational tools, and praise for their assignments. Comparing the results of the surveys in 2018 and 2022, it can be seen that the need for the latter measures increased by 12-16%. In addition, it was mentioned that correct answers are required after poor performance of tasks.

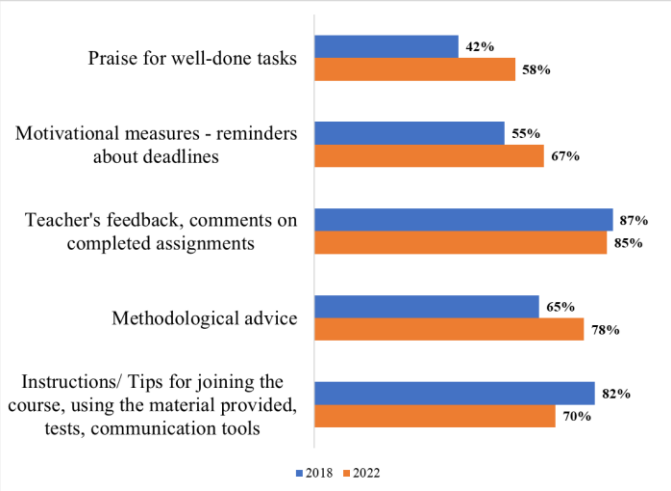

Figure 11. Distribution of respondents' answers regarding support for distance learning

According to the majority of respondents (73.9% in 2018 and 86.7% in 2022), information about remote lectures should be sent by e-mail, reminding about the weekly lectures and login addresses. In 2018, 25.5% of the respondents thought that it was enough to publish the schedule of distance lectures in the system used for e-learning, while in 2022 only 11.7% of the respondents think so.

More than half of the students (60.2% in 2018, 63.3% in 2022) stated that they would like to communicate and clarify unclear subjects in real time with the teacher of the subject, part of the respondents (27.1% in 2018, 31.7% in 2022) stated that asynchronous counseling by e-mail, in a virtual learning environment and through other means was sufficient.

In the Lithuanian practice in a higher school, students can study the subjects of the semester in various ways - all the subjects of the semester can be studied in parallel, as well as the studies of one study subject (module) can take place intensively, later - in another. Students were asked how they would like to study the semester subjects.

A significant part of the 2018 survey participants (38.3%) would like to study one study subject intensively and then another. In 2022, only 23.3% of respondents noted this desire. The participants of the latter survey prefer to study all the subjects of the semester at once, this was noted by 40% of students. One-third of both survey participants would like to be able to choose how many subjects to study per semester, and a quarter would like to study all subjects at once.

Distance lectures usually take place on weekday evenings, but during the scheduling, students and teachers are interviewed about possible participation in distance lectures and, if possible, lectures are coordinated on weekdays and Saturdays.

Lecture time depends on the capabilities of the students in the program. If working and emigrants' study, the lectures start no earlier than 6 pm, if working, they also take place during the day, by prior arrangement. Students were asked when it was most convenient for them to connect to distance lectures.

More than half of the surveyed students in 2018 (56.2%) and the vast majority in 2022 (80%) stated that it is most convenient to connect to remote lectures on weekdays in the evenings (Fig. 12). One-fifth of the survey participants in 2018 had a more convenient time to attend lectures on weekends, but in 2022, students did not choose this option at all. A smaller proportion (about 17%) of respondents to both surveys would like to study on weekdays during the day. In the answer variant others, respondents indicated that it would be convenient for them to join the lectures on weekdays in the evenings and on weekends, the other option - at any time of the day, if they knew a pre-arranged and agreed schedule in advance.

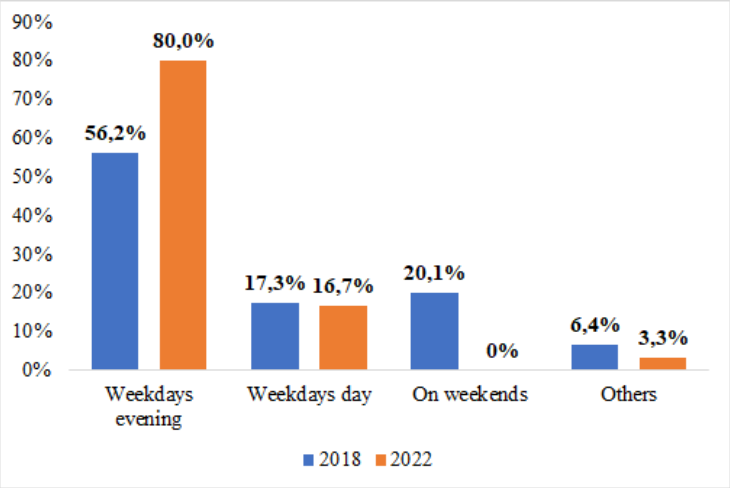

Figure 12. Distribution of respondents' answers at which time it would be most convenient to connect to distance lectures

Analyzing the students' answers and the experience of UUAS, it can be noticed that when organizing distance studies, it is necessary to flexibly adjust the lecture time both to the needs of the students and to the possibilities of the lecturers.

In 2018, almost half (48%) of the respondents indicated that they could participate in 2 distance lectures in one day, a smaller part (28.9%) - in 1 lecture, a small part (18.5%) - in 3 lectures. In the answer variant, other respondents indicated that 1-2, 3-5 distance lectures per week would be suitable for them or depending on the specifics of the subject. In 2022, survey participants would most like to participate in 1 lecture, 15% would agree to participate in 2-3 lectures. In the answer option others, respondents indicated that they could attend several lectures as needed, and that the number of lectures depends on the time of the lectures.

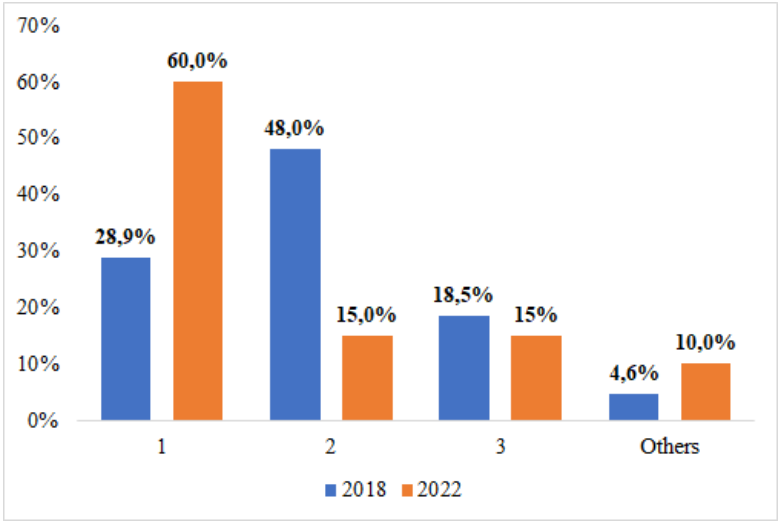

Figure 13. Distribution of respondents' answers that could be attended in several real distance lectures in one day

Evaluation, benefits and difficulties of e-studies. The studies of each subject provide for some form of assessment and the teacher provides information about the assessment of the subject to the students during the first lecture or consultation. This can be an exam or a student project work, a colloquium held, a final thesis or project written.

The questionnaire asked the question whether the respondents could evaluate the results achieved remotely objectively. The majority of respondents (71.1% in 2018, 98.3% in 2022) answered that the results achieved remotely can be evaluated objectively. Only a small part (8.2%) of the participants in the 2018 survey stated that it is difficult to ensure objectivity. In 2022, there were no doubts about the objectivity of the assessment.

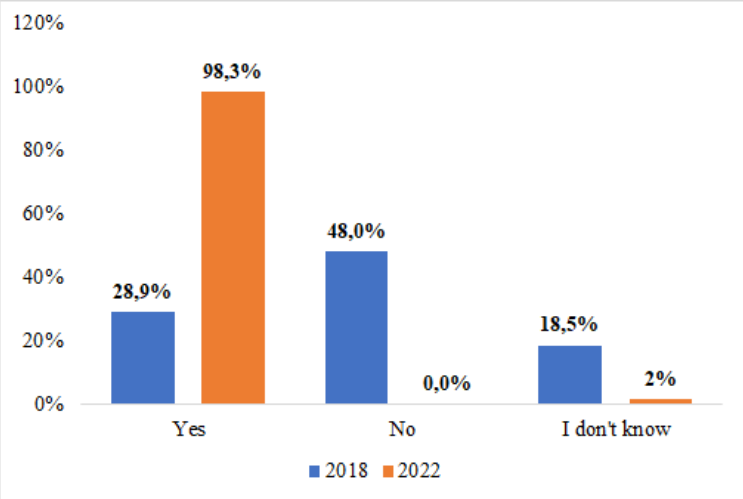

Figure 14. Distribution of respondents' opinion that learning outcomes achieved through distance learning can be assessed objectively

During the survey, students were asked an open-ended question about what they expect from e-learning or distance learning courses. The responses of both survey participants were similar. The summarized answers of the respondents are presented in Table 2.

Table 2. Students' expectations for distance learning

Expectations	**Characteristics**
Reconciling work and life	● Greater opportunities to expand your knowledge while being in a convenient and teaching-friendly place; ● Reconcile studying with work and time with children and save time and money; ● Choose the right learning speed for you; ● Very convenient to work and study; ● Save time and money that would be lost on a trip from another city.
Flexibility, availability of information	● I would like to be able to choose how many subjects to study per semester (an individual study schedule would be drawn up); ● Convenience of learning and improving knowledge in the right space.
High quality studies	● Quality, feedback, opportunities to coordinate activities; ● Different quality sciences that allow you to plan and devote time to specific areas;

Expectations	**Characteristics**
	● Exactly the same quality of study as live learning.
Communication with teachers	● Gain as much knowledge and information as the students participating in the lectures; ● Contact with lecturers when I cannot come to lectures; ● More teacher focus; ● Professional communication.
Adapted study content	● Lots of clear information, audio recordings; ● Faster access, opportunities to combine work with studies, thus using the acquired knowledge in practice, lower time costs; ● Systematized information, exercises, advice and feedback; ● Detailed learning materials.

Students see positive things such as opportunities to complete their studies by reconciling work and family life, quiet self-study, opportunities to study regardless of geographical distances, a wider choice of specialties on offer. They expect high-quality and appropriate study materials that correspond to the study subjects. However, some students also mentioned the negative aspects and experiences of distance learning - inadequate communication, lack of preparation of some teachers, lack of information, etc.

Respondents were also asked to identify threats to e-studies or distance learning (Fig. 15).

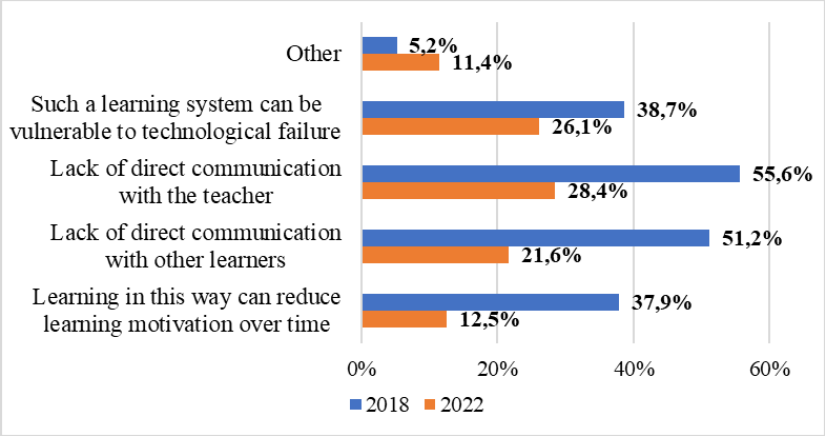

Figure 15. Distribution of respondents' opinions on threats of e-study or distance learning

Negative things identified by respondents in 2018, such as the lack of direct communication with the teacher and other learners, may reduce motivation over time, and the learning system may be sensitive to technological failures. In the *other* answer, respondents indicated that, as in regular studies, unscrupulous students who study "not in their own head" may not always have a smooth connection to distance learning. Some respondents did not see any threats. In 2022, the above-mentioned main threats remained, but the results of the study show a significant improvement in the situation due to direct communication with teachers and other learners.

Conclusions

1. The research has shown that e-studies are becoming particularly important in helping the general public to acquire an education, a professional qualification that meets the current level of technology, culture

and personal skills, and to create the conditions for lifelong learning. The results of the study suggest that the majority of students have a need for e-learning, this need increased even more during the Covid-19 pandemic, so it can be assumed that this need will increase in the future.

2. Students in need of e-learning choose it for reasons such as reconciling work, family and studies, the opportunity to study at a convenient time and place, the opportunity to save time and financial resources.
3. Students would like to access distance learning content through a variety of means. The most preferred technological tools are laptops and smartphones, and many would like to use tablets and personal computers. Students want the content of the study subject to be adapted to read, watch and listen, to provide feedback so that they can communicate with other students, perform individual and group tasks and tests on the subject. It is important for them to combine different activities, to study in an acceptable way. The possibilities of the virtual learning environment Moodle used for the e-studies of UUAS allow it to satisfy the named needs of students.
4. Threats of e-studies or distance learning identified by students - lack of direct communication with the teacher and other learners, importance of motivation to learn remotely (self-discipline, ability to plan time), vulnerability of technology, insufficient preparation of teachers to work with distance students.

List of used literature and sources

1. Bates, A.W. (Tony). (2014). *Teaching in a Digital Age.* Retrieved from: http://dergipark.gov.tr/download/article-file/81627.
2. Bauman, Z. (2002). *Globalizacija: Pasekmėšžmogui*, Vilnius: Strofa, 2002.
3. Castells, M. *Tinklaveikosvisuomenėsraida*, UAB, Poligrafijairinformatika", 2005, 536 p.
4. Dias, S. B., Hadjileontiadou S. J., Diniz, J., Hadjileontiadis L. J. (2020). DeepLMS: a deep learning predictive model for supporting online learning in the Covid-19 era. *Scientific Reports*, 10(1), 10:19888. https://doi.org/10.1038/s41598-020-76740-9
5. Gamage, S. H. P. W., Ayres, J. R., Behrend M. B. (2022). A systematic review on trends in using Moodle for teaching and learning. *International Journal of STEM Education*, 2022, 9:9. https://doi.org/10.1186/s40594-021-00323-x
6. Hoadley, U. (2012). *Curriculum: Organising knowledge for the classroom (3rd ed.)*. Cape Town: OUP/Saide.
7. Kovanovic, V., Joksimovic, S., Poquet, O., Hennis, Th., Cukic, I., de Vries, P., Hatala, M., Dawson, Sh., Siemens, G., &Gasevic, D. (2018). Exploring communities of inquiry in Massive Open Online Courses. *Computers & Education*, 119, 44-58.
8. St Clair, R., Winer, L., Finkelstein, A., Fuentes-Steeves, A., Wald, S. (2015). Big Hat And No Cattle? The Implications of MOOCs For The Adult Learning Landscape. *Canadian Journal For The Study Of Adult Education*, 27(3), 65-82.

INTERNATIONALISATION OF THE CURRICULUM & INTERNATIONALISATION AT HOME

Dr. Katarina Aškerc Zadravec

(katarina.askerc@vspv.si)

Vice-Dean for Quality and Internationalisation Affairs

Ljubjana School of Business

Abstract

In the last twenty years, there has been a noticeable trend of changing the internationalization of higher education both in conceptual terms and in its implementation. Among other things, the changes refer to the emergence of such forms of internationalization, which refer not only to the mobile but also to the majority non-mobile population of students, among whom we are supposed to systematically develop intercultural competence mainly by implementing concepts internationalization at home and internationalization of the curriculum. The latter refers to the purposeful integration of the international and intercultural dimension in study programmes or the teaching-learning process. The successful implementation of the mentioned concepts depends on a strategic and comprehensive approach to the internationalization of higher education, which includes the planned personal and professional development of students and academic, primarily pedagogical, staff. Internationalization at home and internationalization of the curriculum are overlapping concepts that have evolved in different higher education settings (the first one in Europe, especially the UK, and the second in Australia) and they differ from each other in their implementation (Beelen and Jones 2015b). They both emphasize the teaching and learning activities in connection with internationalization, and they appeared as a response to the instrumental approach towards internationalization in higher education. In other words, internationalization has become excessively focused mainly on the quantitative elements of internationalization, as pointed out by various authors (Brandenburg in De Wit 2011; Jones 2008; Beelen 2016b, etc.).

Key words: *Internationalizoation, HEI, education, system, Eu programmes.*

Introduction

INT as a means to enhance HE quality at large.

- WHAT IS QUALITY?
- Several definitions of quality
- Quality in HE (Harvey and Green, 1993):

1. Quality as exceptional/excellence
2. Quality as perfection or consistency
3. Quality as fitness for purpose
4. Quality as value for money
5. Quality as transformation

In light of this, in the dissertation I first give an insight into the conceptual aspects of internationalization of higher education, its development, and other overlapping concepts, and present the reasons and motives for the internationalization of higher education, thus giving a theoretical and conceptual basis for understanding the central topic of the dissertation. I further focus on the conceptual aspects of the internationalization of the higher education pedagogical process, with a detailed definition of the concepts of internationalization at home and internationalization of the curriculum. In the dissertation, I underline the purposeful crafting and achievement of (internationalized) learning outcomes of study programmes and modules with an international dimension, which are discussed by various authors (Deardorf 2015; Green and Mertova 2009; Egron-Polak and Hudson 2014; Aerden 2014; Leask 2015; Beelen and Aškerc 2019, and in our country mainly Cvetek 2013, 2015, 2019 and also Aškerc Veniger 2017). I follow the student-centred teaching approach, particularly Biggs' constructive alignment in course design (Biggs 1999a, 2014; Biggs and Tang 2007), which interconnects the constructivist aspect of learning activities and 'alignment' in curriculum design, in which students construct meaning through relevant learning activities that are aligned with teaching methods and the assessment tasks. The latter is also the central focus of the internationalized curriculum, which is why, in the dissertation, I introduce and justify the term constructive alignment of the internationalized curriculum, pointing out also its long-term impact. Since the internationalization at home and of the curriculum in practice are often carried out inconsistently concerning their theoretical definition and purpose, analyzing their occurrence in practice represents one of the key research problems of the dissertation. An important starting point for the analysis is the fact that in 2013, internationalization at home was addressed as a political element in the European Commission Communication (COM (2013) 499), making this concept important for all European universities. In this context, I analyze the situation in the field of internationalization at home and of the curriculum using the example of two selected higher education systems, i.e. Slovenian and Dutch, noting that in selected strategic national documents of the Dutch higher education system, as well as in strategic institutional documents of selected higher education institutions in the Netherlands and the competence profile of selected study programmes offered by universities in the Netherlands, there are more elements of international and intercultural dimension than in comparable documents of the Slovenian higher education system or higher education institutions.

I supplement the latter with the findings obtained from semi-structured interviews, and with the results of the online questionnaire, which also gives an insight into the so called 'micro' level of the research problem, i.e. in the emergence of international and intercultural elements in the teaching-learning process at the level of individual subjects or modules. Based on the analyses, the conclusion is that academic staff from the so called 'soft' disciplines include the international and intercultural dimension in all steps of the internationalized curriculum to a greater extent according to staff from so called 'hard' disciplines.

INTERNATIONALISATION in HE

The intentional process of integrating an international, intercultural or global dimension into the purpose, functions and delivery of post-secondary education, in order to enhance the quality of education and research for all students and staff, and to make a meaningful contribution to society' (de Wit et al. 2015, 29).

- **INTERNATIONALISATION OF HE**

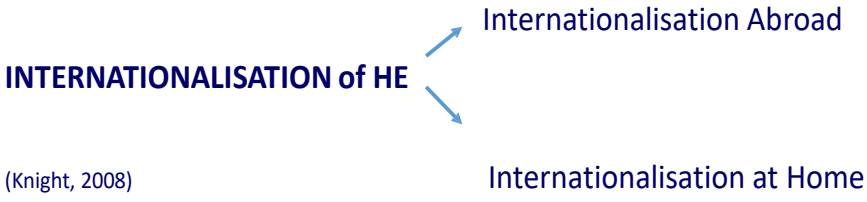

INTERNATIONAL ABROAD: international credit/staff/degree mobility; transnational education (university branches/overseas campuses, franchises of academic programs abroad).

INTERNATIONAL.AT HOME(IaH): the purposeful integration of international and intercultural dimensions into the formal and informal curriculum for all students within domestic learning environments" (Beelen & Jones, 2015, 69).

INTERNATIONALISATIONOFTHECURRICULUM(IoC):

"the incorporation of international, intercultural and/or global dimensions into the content of the curriculum as well as the learning outcomes, assessment tasks,teaching methods and support services of a program of study" (Leask, 2015, 10).

Internationalised Learning Outcomes Constructively Aligned Internationalised Curriculum (Aškerc Zadravec, 2021) >>adapted from Biggs, 2003; Biggs & Tang, 2011(Constructive Alignment Model).

Internationalised Learning-Teaching

Activities

- Internationalised
- Content/Materials
- Internationalised evaluation andassessment

Longterm impact:

- development of intercultural competence,
- employability/transfersal skills

Global Citizenship Education - UNESCO(6 areas)

- European Higher Education in the World Strategy (EC, 2013)
- EHEA Mobility Strategy (2012)
- Bologna Process Communiqués (*Rome, 2020)
- European strategy for universities (EC, 2022)
- Strategy for internationalization of Slovenian HE (2016 -2020)
- Resolution on the National HE Program until 2030 (2021-2030)
- University strategies/visions/missions on internationalization
- Faculty/Collages strategies/visions/missions on internationalization
- Study program level >> each academic year >> courses/lectures/modules

Characteristics of IaH? (Beelen & Jones, 2011, 2015)

- A tool, not an aim >> improving QUALITY
- Different in every discipline and programme
- Part of the compulsory/formal curriculum (assessment)
- It has to be performed by academics and not by international offices

How to implement IaHIoC?(ibid.)

- Comparison of cases from different national/cultural contexts
- Literature from different national/cultural contexts
- Online collaboration (e. g. COIL), virtual exchanges
- Comparative (international) research

- Local and foreign guest lecturers
- Incoming student mobility >> home + international students

Internationalised learning outcomes

Long-term impact: *intercultural competence, employability skills, transferal skills, international & global perspective, inclusive education, sustainability. Survey – implementation of internationalized curriculum.*

Data collection

- quantitative empirical research (including open questions)
- online questionnaire (5-point Likert scale)
- Time: end of 2019 - the beginning of 2020

Population and sample

- 1,367 Slovenian academics (all academic disciplines) – entire population covered
- representative demographic sample: 20 %.

Data analysis

- SPSS software (version 23)
- comparing the calculated univariate and bivariate statistics, using a t-test,Spearmon's Rho

Besides, the emergence of international and intercultural elements is partly related to the academic staff's participation in various training courses on the integration of international and intercultural dimension in the study process, wherein staff perceiving the effects of such training on their own pedagogical work include such elements in the curriculum to a greater extent. I also present some other interesting findings and correlations between dependent and independent variables in the implementation of the internationalized curriculum in the higher education learning process.

Mathematics, Physics, Chemistry, Geology, Agriculture, Psychiatry, Medicine, Pharmacy, Civil Engineering, Telecommunication Engineering, Mechanical Engineering,

ChemicalEngineering, Electrical Engineering, Biology, Biochemistry, Genetics etc. Psychology, Sociology, Political Science, Linguistics, Literature, Communications,

Economics, Philosophy, History, Geography, Arts, Education, Nursing, Management, Finance, Banking, Marketing, Journalism, Law, Architecture, Crafts, Arts, etc.

Full sample, hard and soft disciplines (n=1360)				
	Int. learning outcomes	Int. teaching and learning activities	Int. teaching content	Int. evaluation and assessment
Int. learning outcomes	1			
Int. teaching and learning activities	0,563**	1		
Int. teaching content	0,493**	0,591**	1	
Int. evaluation and assessment	0,683**	0,652**	0,597**	1
Hard disciplines (n=609)				
	Int. learning outcomes	Int. teaching and learning activities	Int. teaching content	Int. evaluation and assessment
Int. learning outcomes	1			
Int. teaching and learning activities	0,516**	1		
Int. teaching content	0,445**	0,596**	1	
Int. evaluation and assessment	0,660**	0,669**	0,526**	1
Soft disciplines (n=751)				
	Int. learning outcomes	Int. teaching and learning activities	Int. teaching content	Int. evaluation and assessment
Int. learning outcomes	1			
Int. teaching and learning activities	0,548**	1		
Int. teaching content	0,456**	0,530**	1	
Int. evaluation and assessment	0,656**	0,590**	0,591**	1

*p<0,05, ** p<0,01

Table 3: Correlation between concepts related to the constructively aligned internationalised curriculum (Spearmon's rho); hard and soft academic disciplines.

Inclusion in virtual collaboration with institutions from abroad (with inclusion of students) means more international, intercultural, global perspectives in learning-teaching processmore opportunities for development of interculture competence at home

„/…/ a student will subsequently study abroad approximately doublesif they take an international virtual exchange course."

(Lee, Leibowitz, Rezek, 2022:The Impact of International Virtual Exchange on Participation

in Education Abroad).

IMPROVING ROBOTICS LEARNING BY COMBINING ONLINE AND OFFLINE PROGRAMMING

Dr. Laimonas KAIRIUKSTIS,
Utena University of Applied Sciences, Lithuania,
kairiukstis.laimonas@gmail.com

M.Sc. Mariglend PEPMARKU,
University College of Business, Albania,
mpepmarku@kub.edu.al;

Abstract

New teaching methods, such as Blended Intensive Programs (BIPs), are emerging in the package of services provided by universities. BIPs are short, intensive programs, which use innovative ways of learning and teaching, including distance learning. A distinctive feature of these applications is new and more flexible mobilility formats, which that combine physical portability mobility with a mandatory virtual component, so special virtual tools are needed to install. BIP programs can be applied to almost all disciplines from all fields and levels, but their implementation can be challenging for some disciplines, especially technical studies. In the article, the author examines the adaptation of the BIP program to studies of robotics. Because physical mobility must be compatible with the required virtual part, the teacher must integrate digital solutions, robot simulation, and visualization programs into the subject content. In the article, the author shares his knowledge of the robot simulation tools, how the distribution of work in the virtual environment and the robotics laboratory is balanced and the order of work settlement.
BIP training not only improves the quality of the studies, but can also save study costs without losing a quality, as the process can improve the utilisation of available physical robots when students' work in a virtual environment is replaced by working on a real situation and learning can take place in parallel.
The presented BIP robotics training solution could be applied not only to university students, but also to company employees who are new to the robot or raising their qualifications.

Keywords: *Robotics, Blended Intensive Program, Programing, Simulation, Training, Teaching.*

An introduction

Robotics, automation, the development of artificial intelligence, and the Internet of Things will change our lives beyond recognition and create a lot of challenges. These technologies will change not only our lives, economy but also our professions and our education system. It is estimated that this development will affect as many as 60 percent of all occupations, and at least 30 percent of constituent work activities can be automated and robotized. Some studies present scenarios that change in the labour market may be even greater than they were during the agricultural coup in the early twentieth century.

It is estimated that robotics and automation in the manufacturing and service sectors will affect as much as 14 percent of the global workforce, about 400 million people, by 2030 [1,2,3].

It is hard to believe in such a dramatic change, so it is necessary to test the preconditions for such a drastic change in economic and social life. There have been many changes in history in various industries, so researchers have already developed research methods that can predict changes in the labour market. One such research methodology has been developed by researchers at Oxford University and has proven itself in life. Carl Benedikt Frey and Michael A. Osborne introduced a research methodology that predicted the change in the U.S. labour market, with computerization affecting 47 percent of labour market participants in two decades [4].

Seeing such trends, national governments and policymakers in education systems need to take immediate action and begin to prepare workers for the new challenges of the labour market. The development of robotics and automation requires a large number of highly skilled workers but the more processes we robotize, the more low-skilled workers lose their jobs in the labour market and this has negative socio-economic consequences that hamper the development process of states. In addition, the level of industrial development varies not only between countries but also in the different regions of those countries. Thus, the robotization and automation of large industrial regions will force some amount of the workforce to migrate. [2]. Most low-skilled workers require rapid retraining and integration into the labour market, therefore it is necessary to develop new curricula which integrate the latest training methods to help people, who have a minimum knowledge of digital technology, and robotics. Universities and vocational training centres need to develop new teaching methods for the rapid uptake of learning materials. That will allow them to integrate into the changing labour market as quickly as possible.

COVID-19 has induced the largest remote learning experiment in history with the enormous side effect, which cost a heavy price in lost learning [5]. Despite all negative aspects of distance learning, we have seen how robotics can be made more accessible and less expensive. The distance learning may not apply with equal efficiency in all studies. It is determined by used the hardware and software required for the study subject. The robotics studies are no exception, where laboratory work has especially considerable importance. At this point, we should be talk about BIP studies, which involve contact work and virtual learning. The article presents the adaptation of the subject of robotics to BIP studies at universities. The BIP can be easily adapted to address the rapid retraining of people as the nature of work changes. The most fascinating is that new robotics teaching methods make the science of robotics, which is demanding to master, accessible to all.

Possibilities and disadvantages of using robot simulation programs in the study process

With the development of digital technology, simulation software for modelling processes in various fields like mechanics and electronics is becoming increasingly common as well as the visualization of robot activities in a virtual environment is performed as well. Working in laboratories requires a considerable number of technical resources.

Therefore, educational institutions face financial problems, especially when it is necessary to install more than one robotic training place. Despite the financial challenges of setting up robotics labs, is being recommended to introduce the student to the virtual robot at the beginning of robotics training for the simple reason of security. Although, the latest robotics training cells have security features installed to ensure human safety the robot itself, its grippers, can be easily broken by an inexperienced user. In addition, robot simulation programs also help us, because allow you to perform almost any action that can be done in real-time. There are quite a few robotic software packages in the world that help us take our first steps in robotics. Often the software is chosen based on its popularity and price.

However, in the case of robotics studies, the teacher must assess whether the software will support the robots available in the laboratory and what tasks the robot will perform. For example, if you are planning to run **a wide variety of simulations** including two-wheeled table robots, industrial arms, bipeds, multi-legs robots, modular robots, automobiles, flying drones, autonomous underwater vehicles, tracked robots, aerospace vehicles, it is quite convenient to use Webots software. The software provided by Cyberoptics company is an open-source robot simulator, which allows programming Robot C, C++, Python, Java, MATLAB, or ROS with a simple API covering all the basic robotics needs. [6].

The realistic multiple quadcopters with downward facing cameras are simulated using Matlab and Gazebo simulator in Robot Operating System (ROS) environment [7]. Such cases show that without such simulations, synchronous operation of flying objects would be impossible, and the system installer would lose a lot of time and money testing drones in real conditions. The authors J.Collins et all. have conducted a review of robotics simulators with detailed comparisons, but different project requirements and different knowledge of robotics is the main thing how to adapt the software to the end-user to compare with a student whose level of preparation for school is known [8].

Some robot simulation software is dedicated to simulating only manufacturer robots. Robot manufacturer like FANUC, ABB, YASKAWA, and KUKA owns their own software like FANUC Roboguide and ABB RobotStudio, Yaskawa Motosim software, which can simulate common tasks for various industries like material handling, painting, welding, and pallet management. The use of simulation software can improve significant time and energy improvement while calculating moving trajectories for an industrial robot [9]. Due to the production flexibility, the CNC machining centres are supplemented with robots and the integration of these production capacities can be easily simulated with software [10].

For different reasons, manufacturing companies or training institutions use robots from a huge variety of manufacturers to solve divergent tasks. So, in practice, we work with software and robots from many different manufacturers and this is a hassle in the training process. On the other hand, the use of various robots and their software helps to gain new knowledge, and find the most optimal solutions, but causes much inconvenience in organizing training, especially for teachers. Seeing this problem, researchers from ETS University in Montreal, Canada, and CoRo laboratory set up a RoboDK spin-off in 2015. Starting from 200 robots, RoboDK now offers an extensive library of over 600 robot arms from 50 robot manufacturers, more than 50 partners around the world, and thousands of active users. Besides regular robot tasks like pick-and-place, welding, and painting simulation, RoboDK can support multi-robot programming [11]. One more very useful feature of RoboDK, this software allows you to use your robot arm like a 5-axis milling machine (CNC) or a 3D printer. The CNC machine programs written in G-Code and NC programs can be easily converted to robot programs. The converted CNC code by RoboDK will automatically optimize the robot path, avoiding singularities, axis limits, and collisions. To make accurate movements, and pickups, the robot should be in perfect condition while dealing with precision assembly, so the machine should be calibrated. Robot calibration should be done by using standards, like ISO9283 robot performance tests. The ISO standard "ISO9283: Manipulating industrial robots - Performance criteria and related test methods" describes tests to evaluate the performance of industrial robots [12]. These standard tests can be implemented and documented by using RoboDK software and are performed and investigated by scientists

[13,14]. Thus, using the software, we can calibrate our robot, monitor changes in its technical condition, and make decisions about the frequency of equipment upgrades or maintenance.

Offline Programming (OLP) software is a powerful and useful tool to set up industrial robotic lines without interruption and can save millions, so the usage of OLP software can minimize return on investment (ROI). As well the global pandemic has jumpstarted more innovation in OLP because training centres and universities moved to distance learning. Although OLP software allows the immersion of 3D bodies into the robot's work area, simulating the robot's operation, helps to avoid collisions. Beside advantages, the OLP, like distance learning, poses several problems as well. Online robot programming is traditionally conducted with the help of Teach Pendant (or TP). When programming robot actions online, the engineer does not miss objects out of sight, sees the actual dimensions of the object, can touch objects, and see if the robot grippers have physically performed the action. OLP software is enormously powerful, but simulating some physical actions puts a lot of strain on the system or is impossible because the manufacturer may not have futures like a simulation of the physical actions. From the user's point of view, we know that not always a perfectly programmed robot works without errors in a real situation. These errors may be related not only to the uncertainties of the OLP software, besides the tolerances of the work area, the physical dimensions of the grippers, and the inaccurate position of the work objects in space.

During the pandemic, it was observed that students prefer to work with the robot online. The desire to have a real-life feel encourages students to work online, but when it was mentioned, labs do not have the ability for all students to work on a robot. In this case, the work can be organized in a hybrid way, such as writing a program with OLP software, and then later the student uploads the program to a real robot and checks the operation of the program. Working in this way sets up a queue to work with the robot online, and students take turns checking their written programs. Such hybrid training not only reduces the load on the robot, allows you to spend more time thinking about the program offline, but also allows the simulation to consider more alternative robot trajectories, and avoid collisions and hardware breaks.

The structure of the program Blended Intensive Program "Robotics for everyday life"

We are constantly looking for answers to which teaching methods are most effective. It depends on many factors like the subject matter, the age of the students, their level of preparation, motivation. Let's try to see whatmethods, means, and forms of training are the most effective for robotics? The researchersidentified the following most effective methods of robotics teaching: cooperative and collaborative frame work, teamwork, projectbased learning, constructionist approach, active learning, practical learning, problem-based and/or problem-solving learning, leadership, gaming technology, learning of Design, self-learning through a continuous investigation or research process, and creative learning [15]. It was mentioned in the introduction of the article that robotics will affect almost every profession, so the BIP program was prepared so that students could participate in it regardless of the chosen field of study. So, we see that we need to integrate teamwork into the program, addressing issues in a particular professional area, such as ecology, medicine, food production, and so on. Addressing global issues requires knowledge from many disciplines and an integrated approach. Working outside the team can take an indefinite amount of time to solve a problem, so teamwork becomes especially important when it is possible not only to exchange knowledge in different fields, but also to take advantage of varioussolutions applied in different countries. The methodologies of the BIP program are described, so the program initiator has to adapt the most suitable method for the chosen studies [16]. The program can start with physical mobility or e-seminars, during which the project tasks are introduced and end with a final exam in the virtual space or by demonstrating the solution found in a real environment. Our university was closed twice during the pandemic. During the first

lockdown the robotics course was started in the lab, the simulation was continued in the virtual environment, the exam took place in the virtual environment as well. However, studying in this way revealed rather significant shortcomings. The simulated robot activity did not always work when the program was uploaded to a real robot in the lab. And in this case, we can't blame students for not delving deep into the simulation program, because simply many OLPs don't support some physical actions and can't upload them properly into the robot, or the robot's gripper fails to reach and grab an object due to coordinate uncertainty. During the second lockdown, robotics studies were started in a virtual environment and later continued in a mixed manner, with students working in small groups of 2-3 people working on the robot cell, with the rest modelling the operation of the system offline in parallel. Working in this way, all students were familiar with the robotic cell in advance and have written the first codes of the program and had the opportunity to test them in a real environment. Knowing the limitations of OLP, by calibrating the dimensions of the virtual and real robot cells, students achieved better results by avoiding mistakes. The authors believe that the best methodology for teaching robotics is when the BIP program starts with an e-seminar, followed by physical mobility. Gaining theoretical knowledge and learning the limitations and uncertainties of software, students can successfully continue modelling a robotics task in a virtual environment.

As in the real project, at the end of the semester, students need additional fine tuning of the program, so it is necessary to provide physical mobility at the end of the BIP program to do some small changes in the simulated program in order to present a perfect result.

The BIP program **"**Robotics for everyday life" has the goal of applying robotics knowledge to solve everyday community problems. The program works with social partners who provide relevant tasks such as dismantling electric vehicle batteries, welding and painting of metal structures or integration robots to medicine or social care. We see that in order to achieve the optimal result we have to use the knowledge of different fields of science, so the BIP program must involve representatives of teamwork from management, ecology, informatics, engineering, medicine and other fields necessary for the implementation of the project.

As the program is not only for robotics professionals, the content of the studies includes an introduction to basic of robotics, which introduces the main possibilities of using robotics, their programming in off-line and on-line mode. During the course, users receive access to a document system and software that they can use during the sessions and at additional times convenient to them. Because the BIP program is run with companies and involves students from different countries and fields, project-based learning is most commonly used together with cooperative and collaborative frame work concept. Forms of teaching can vary during the semester and can start with cooperation between the professor and the student and later evolve into communication directly with company representatives and team members. In this case, the professor must play an active role as moderator so as not to waste time, using appropriate human and technical resources to achieve the goal. Thus, the initiator of the program and the coordinating organization must be well aware of their social partners, the issues they address, in order to pass on as much knowledge as possible to students. The Blended Intensive Program itself commits to delivering the solution in the shortest time possible through intensive training, that is, special attention must be paid to the program curator, who must have not only technical knowledge, but especially important project management skills.

One of the most important parts of the BIP program is the first and last live meetings. During the first meeting, participants get to know the project, share roles and, most importantly, find common ground in order for the teamwork that will take place later over the distance to be successful. After the first meeting, students receive an assignment to work off line and must submit regularly so that the professor can protect them from making erroneous decisions. On the final meeting, students arrive ready for possible solutions to a given task, but are given one more week of intensive testing in a real robotic workplace, where the defects

found in the program are eliminated. So, the final meeting must be held on line during physical mobility for two reasons: to solve bug issues and make program participants experience the joy of creation while solving the community needs by applying robotics for everyday life.

Metrics for evaluation of robotics achievements

There are numerous forms and methods for evaluating the learning outcomes of a robotics course: pre-tests and post-tests, tests during the course, electronic portfolios, structured interviews, individual questionnaires, feedback, Creative Robot Design, formative and summative evaluation [15,17] Definitely, the choice of an evaluation method depends on the level and objectives of robotics training. Defining the elements of the generalized methodological system of robotics training enables one to structure the learning process, select elements depending on the goal and the required result of a course in robotics. Understanding interrelations of the elements in the methodological system of robotics training allows teachers to use these learning methods efficiently and to develop some elements of the methodological system by themselves.

There are many robots and software manufacturers in the world; nevertheless, this does not make it easier to choose the right solution. Consequently, it is necessary to find ways to objectively measure the robot's ability to work in node assembly operations. More frequently manual assembly operations are being moved to robotic lines, and the products being assembled are becoming more complex, and there is a need to assess the robot's ability to perform different assembly tasks.

Comparable standards are used to assess the performance and efficiency of robots, describing test methods and providing test kits for the relevant components. During these tests, robots are programmed to be able to insert and remove parts of a certain size and join threaded or other joints using standard components, including bolts, nuts, washers, gears, and electrical connections. Globally, standardization organizations such as NIST (National Institute of Standards and Technology) and IEEE (The Institute of Electrical and Electronics Engineers) have joined forces to assess the efficiency of robots and have established the IEEE RAS (Robotics and Automation Society), a technical body for robotic arm gripping and manipulation. Committee (RHGM), which aims to use common methods for assessing the performance and other characteristics of robots [18]. The introduction of standardized evaluation methods in the robotics laboratory reduces disputes over the evaluation of robot efficiency. By implementing these standardized test benches in the training process, the quality of robotics training is ensured, and the training participant can apply the most optimal solutions in practice, having assessed the robot's performance with the necessary tools. The use of these standard test-training stands helps to adapt the capabilities of robotic hands to the needs of end-users, as well as allows developers and researchers to improve the design of their hardware and software.

By implementing BIP program the standard test methods can be used in order to evaluate the work robot programming done by the students, however, it is necessary to evaluate the work of students in other fields of science as well.

Therefore, teamwork must also be valued, as the greatest added value in everyday life is obtained only by joining forces, and weighted estimates must be planned in advance and presented at the beginning of the program. Cumulative score consists of individual work, team input, uniqueness of the solution found and how the solution is rational and sustainable. In our case, when working with companies, social partners, the evaluation is performed by different people responsible for different parts of the project, for example, the supervising professor evaluates teamwork, and the company evaluates the sustainability and originality of the project. This is because the distribution of the assessment among the project participants makes it possible to make the assessment as objective as possible and the students have no doubts about the final

assessment. The applied evaluation system is similar to the work of the final thesis defence commission, where the final evaluation of the thesis is the cumulative score of the members of the commission.

Conclusions

A review of the literature shows that by 2030, robotics and automation will affect over 14 percent of workers and will be one of the biggest changes in the workforce in history. Robotics is actively reaching out to all areas of life, so knowledge of robotics is becoming relevant not only for specialists in technical fields, but also in other fields. As a result, people working in the education system need to find solutions how to quickly transfer new knowledge to workers that will lose their jobs and have to retrain. The integration of robotics into industry and other areas brings many benefits, but we must be prepared to address the challenges of retraining the workforce to avoid the social problems of rising unemployment during the transition period. Blended Intensive Programs is one of the opportunities to prepare for the changes in the labour market as quickly as possible, to teach people of various specialties, not only robotics, at optimal costs. BIP programs create new opportunities not only for educators but also for companies in their search for ideas, helping students discover their favourite pursuit and adapt to a rapidly changing multi-cultural, multi-disciplinary environment.

The Economist reports that nearly one-quarter of the world's youth, is either not employed, in training or in school. Alongside with the increasing digitalization access and exposure to global social media, there is a convergence of ideals and aspirations among young people of diverse social and economic backgrounds and living in different locations.

Improvement will require an approach that better aligns job training programs with local and regional work opportunities. This can be accomplished by utilizing community colleges to provide vocational and specialty training that is coordinated closely with local/regional employers, civic organizations, and economic development agencies. Greater public-private sector collaboration should include joint programming, shared resourcing, harnessing technology to enhance access to and the delivery of job training programming, and developing common foresight on changes in the job market so that skills development programming stays ahead of the "help wanted" curve.

Rapid technological change and globalisation are changing skill demands and putting a premium on high-end skills.

Skills are vital for competitiveness and employability, as structural changes such as globalisation and technological progress call for ever higher and more labour market relevant skills for productivity growth and to secure good jobs.

Technology-based solutions have the potential to support young people across entrepreneurship programmes to acquire digital literacy, financial and entrepreneurial skills (including through online courses, coaching and digital training materials) and to facilitate access to markets and market information.

While new technology can generate jobs and increase labour productivity, it also creates job displacement and widens the skills gap. Today's generation of young people now face a world in which nearly half of today's jobs globally—around 2 billion—are at risk of becoming obsolete due to automation and technological advancement in the coming decades.

Acknowledgements and future works

The article was written in cooperation between Utena University of Applied Sciences Lithuania and University College of Business Albania. The project was prepared as a basis for the implementation of interdisciplinary study projects in the content of the **Blended Intensive Programs**. BIP Robotics for Everyday Life will aim to integrate students from different disciplines and countries in ecological, economic, industrial and other fields and to increase the availability of scientific knowledge in interdisciplinary research.

Literature

1. McKinsey Global Institute (2017). Jobs lost, jobs gained: workforce transitions in a time of automation. Retrieved 18 May, 2022 from https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/industries/public%20and%20social%20sector/our%20insights/what%20the%20future%20of%20work%20will%20mean%20for%20jobs%20skills%20and%20wages/mgi-jobs-lost-jobs-gained-executive-summary-december-6-2017.pdf
2. Jae-Hee Chang and Phu Huynh (2016). ASEAN in transformation : the future of jobs at risk of automation International Labour Office, Bureau for Employers' Activities ; ILO Regional Office for Asia and the Pacific. - Geneva: ILO, 2016 (Bureau for Employers' Activities (ACT/EMP) working paper ; No. 9) ISBN: 9789221309659. Retrieved 18 May, 2022 from wcms_579554.pdf (ilo.org)
3. Evanthia K. Zervoudi (2019). Fourth Industrial Revolution: Opportunities, Challenges, and Proposed Policies Retrieved 18 May, 2022 from DOI: 10.5772/intechopen.90412
4. Carl Benedikt Frey and Michael A. Osb (2013). THE FUTURE OF EMPLOYMENT: HOW SUSCEPTIBLE ARE JOBS TO COMPUTERISATION? Retrieved 18 May, 2022 from /Users/michaelosborne/Documents/Research/future_of_employment_paper/old/.texpadtmp/future_of_employment_18.dvi (ox.ac.uk)
5. Li-Kai Chen, Emma Dorn, Jimmy Sarakatsannis, and Anna Wiesinger (2021).Teacher survey: Learning loss is global--and significant. Retrieved 18 May, 2022 from Learning loss is global--and significant | McKinsey
6. Cyberoptics. Webots user guide (R2022a).Retrieved 18 May, 2022 from Webots documentation: Webots User Guide (cyberbotics.com)
7. Jeane Marina, D'Souza, K.R.Guruprasadac, AksharPadman (2019) A realistic simulation platform for multi-quadcopter search using downward facing camera. Retrieved 18 May, 2022 from https://doi.org/10.1016/j.compeleceng.2019.01.011
8. A. Colkins et all. (2021) A Review of Physics Simulators for Robotic Applications.Retrieved 18 May, 2022 from https://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?tp=&arnumber=9386154
9. K. Paes et all. (2014). Energy Efficient Trajectories for an Industrial ABB Robot .Retrieved 18 May, 2022 from https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212827114004661?via%3Dihub
10. I.Iglesias et all (2015). Overview of the state of robotic machining: Current situation and future potential. Retrieved 18 May, 2022 from https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877705815044896?via%3Dihub
11. Tudor B.Ionesc (2022) Assembly: A Web-Based Multi-Robot Programming and Simulation Tool. Retrieved 18 May, 2022 from https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405896322002130?via%3Dihub
12. ISO 9283:1998 Manipulating industrial robots — Performance criteria and related test methods. Retrieved 18 May, 2022 from https://www.iso.org/standard/22244.html

13. A. Garbev, A.Atanassov (2020). Comparative Analysis of RoboDK and Robot Operating System for Solving Diagnostics Tasks in Off-Line Programming. Retrieved 18 May, 2022 from https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/9311332
14. Robot Calibration. RoboDK documentation. Retrieved 18 May, 2022 fromhttps://robodk.com/robot-calibration
15. Zhanat K. NURBEKOVA et all. (2018). Methodological system of educational robotics training: Systematic literature review. Retrieved 18 May, 2022 from https://www.revistaespacios.com/a18v39n15/a18v39n15p28.pdf
16. IO5 – Guidelines for Learning Material for Quality Blended Staff Mobility (2016) REFERENCE: 2016-1-ES01-KA203-025594. Retrieved 18 May, 2022 from https://uni-foundation.eu/uploads/2018_Guidelines_Blended_Staff_Mobility.pdf
17. S. M. Mizanoor Rahman (2021). Assessing and Benchmarking Learning Outcomes of Robotics-Enabled STEM Education https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1288319.pdf Retrieved 18 May, 2022 from
18. Standard Test Methods For Response Robots.Retrieved 18 May, 2022 from https://www.nist.gov/system/files/documents/el/isd/ks/DHS_NIST_ASTM_Robot_Test_Methods-2.pdf
19. Janez Škulj. Youth Work: "Enhancing Youth Employability?" (2011). Retrieved 18 May, 2022 from https://www.salto-youth.net/downloads/4-17-2510/YouthWorkEnhancingYouthEmployability.pdf
20. European semester thematic factsheet youth employment (2016). Retrieved 18 May, 2022 fromhttps://ec.europa.eu/info/sites/default/files/european-semester_thematic-factsheet_youth_employment_en.pdf
21. Matthew Hobson. Toward Solutions for Youth Employment (2015). Retrieved 18 May, 2022 from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_413826.pdf

SFIDAT E KËSHILLIMIT TË KARRIERËS PËR MATURANTËT NË SHQIPËRI

PhD. Romina Radonshiqi

Lecturer Aleksander Moisiu University

romina_radonshiqi@yahoo.com

Abstrakt.

Zhvillimi social- ekonomik dhe i teknologjisë ka krijuar mundësi të reja në tregun e punës në botë. Arsimi është objekt i këtij globalizimi dhe duhet të sjell ndyshim në shoqërinë tonë. Arsimi është çelsi i cili hap dyert e mundësive duke i dhënë rinisë jo vetëm edukim por dhe një të ardhme. Shqipëria në fushën e arsimit mund të konsiderohet si një vend me tranzicion të zgjatur pasi ka akoma për të përmirësuar sidomos ne sistemin parauniversitar. Maturantet kur bëjnë zgjedhjet e tyre për të aplikuar në një shkollë profesionale apo universitet, ato përballen me mungesë informacioni dhe probleme me këshillimin e karrierës. Në shkollat e mesme rolin e këshilluesit të karrirës e luajnë mesuesit kujdesta, të cilët dhe vetë ato kanë mangësi në dhënien e këtij shërbimi pasi duhet të kenë informacion multidisiplinar dhe të përditësojnë informacionet e tyre duke bërë trajnime të vazhdueshme.

Ky studim ka qëllim të analizoj problemet me të cilën përballen maturantët në zgjedhjen e karrieres. Të rinjtë janë të prirur të bëjnë zgjedhje pa u konsiltuar me këshillues karriere, por të influencuar nga dëshirat e tyre apo të familjes. Mungesa e studimit të tregut të punës krijon probleme tek të rinje sepse pasi ato diplomohen kanë vështirësi të gjejnë treg pune, pra përballen me fenomenin e papunësisë. Familja dhe mësuesit duhet t'i keshillojnë maturantët duke u bazuar në aftësit e tyre dhe në kerkesat që ka tregu i punës me qëllim që vendimarrja të jetë sa më racionale dhe të rinjtë të kenë më shumë mundësi për tu punësuar. Në shkollat e mesme duhet të kryen më teper trajnime për mësuesit në lidhje me këshillimin e karrirës, programet universitare dhe tregun e punës.

Fjalë kyçe: Këshillim karriere, Maturantë, Mësues, Shkollë e mesme, Treg pune.

JEL Code; I23, J62

Hyrje.

Të rinjtë në Shqipëri ndodhen përballë një dilemë të madhe, atë të punësimit. Këshillimi i karrierës është mënyra më e mirë për t'i dhënë zgjidhje problematikave që përballen të rinjtë në tregun e punës. Për të shmanguar largimin e të rinjëve nga Shqipëria me justifikimin që në vendin tonë nuk ka të ardhme duhet që institucionet arsimore të ofrojnë shërbimin e karrierës nga njohës dhe ekspertë të tregut te punës dhe karrierës. Sistemi parauniveristar dhe ai univeristar duhet të krijojnë ura bashkpunimi me qëllim që të rinjtë të jenë mirëorientuar për degët që do të aplikojnë.

Qëllimi i studimit.

Ky studim ka qëllim të analizoj problemet me të cilën përballen maturantët në zgjedhjen e karrierës.

Objektivat e studimit.

1. Të kuptojmë rëndësinë e këshillimit të karrierës
2. Të identifikojmë problematikat që e shoqërojnë këshillimin e karrierës në Shqipëri
3. Të analizojmë arsyet e sfidave në të cilën përballen të rinjë në tregun e punës

Pyetjet kërkimore.

A ofrohet këshillimi i karrierës nga institucionet arsimore nga ekspert të fushës?

Sa vlerësohet këshillimi i karrierës në Shqipëri?

Kufizime të Studimit.

1. Mungesë literature dhe studimesh në lidhje me këshillimine karrierës së të rinjve në Shqipëri.
2. Mungesë të dhënash në lidhje me këshillimin e karrierës, efikasitetin dhe përfitimet që kanë patur të rinjë nga ky shërbim.
3.

Kontributi i studimit.

Ky studim ka një kontribut të rëndësisshëm në shoqërinë tone dhe në sistemin arsimor. Më konkretisht përfituesit direkt në këtë studim janë si më poshtë:

1. Maturante/ familjet e tyre;
2. Mësues/ Shkollat e mesme;
3. Institucionet Arsimore;
4. Studiues.

Metodologjia e studimit.

Në këtë studim është përdorur metoda deskriptive, ku për mbledhjen e të dhënave primare janë përdorur pyetsorët. Pyetsorët i janë drejtuar mësuesve në shkollat e mesme. Me qëllim që të dhënat e këtij studimi të janë pergjithësuese janë përfshirë shkolla në zona rurale dhe urbane. Ky studim është kryer në Durrës, Tiranë, Vlorë, Shkodër, Kukës. Pyetsori është realizuar online.

Rishikimi i Literaturës.

Për shkak të zhvillimeve social- ekonomike dhe teknologjike tregu i punës dhe arsimi kanë ndyshuar me shpejtësi. Modelet arsimore dhe këshillimi i karrierës duhet të përshtatet me këto ndyshime Akhter. N, Shabbir Ali. M, Siddique. M, Abbas. R (2021).

Sipas Ministrisë së Arsimit këshillimi i karrierës është një shërbim që ndihmon të rinjtë të jënë të mire-orjentuar dhe të kënë mundësi të bëjnë zgjedhje realiste për të ardhmen e tyre profesionale[1]. Këshillimi i

karrierës në Shqipëri ofrohet nga mësuesi kujdestar i cili ai në shumë raste nuk ka informacion të plotë në lidhje me ofrimin e ketij shërbimi. Sic thonë Osamwonyi edhe Akpata (2016) sa më i lartë të jetë niveli arsimor arritjet nga mësuesit, aq më i lartë është niveli i standardit arsimor në vend.

Sipas një studimi të kryer nga EFT në Shqipëri ka një mungesë të një sistemi efektiv trajnimesh për mësuesit1, të cilët do t'i ndihmonin ato të kishin nivel më të lartë performance në rolin e këshilluesit të karrierës. Megjithate, të rinjtë duhet të kuptojnë se si alternativat e disponueshme të karrierës lidhen me interesat dhe aftësitë e tyre2. Sipas MUSCĂ. A (2007) suksesi profesional është i sigurt kur ekziston një korrelacion optimal ndërmjet aftësive të individit dhe kërkesave të profesionit.

Tabela 1: Analiza SWOT e këshillimit të karrierës

Fuqitë	**Dobësitë**
• Informim më i madh nga interneti • Kosto të ulta	• Mungesë informacioni për tregun e punës • Ndikimi nga familja dhe shoqëria • Mungesë e njohje së vetvetes • Mungesë e keshillimit të karrieëes • Probleme financiare
Shanset	**Kërcënimet**
• Trajnime për këshillim karriere • Numër i madh universitetesh dhe programesh studimi	• Performanca në shkollë • Konkurrenca • Kostot e studimit • Pozicioni gjeografik

Burimi: Autori 2021

Në mungesë së një këshillimi karriere cilësore në pozitën e studjuesit të rinjtë duhet të mbështeten në informacionet e mëposhtme.

Hapi i parë: Maturantët duhet të njihen se cilët janë faktorët dominant në vendimarrje.

Faktorët që duhet te ndikojne në vendimarrje.

[1] https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/m/CA7155C1B6FEA545C125829D005082D6_CPD_Western%20Balkans%20and%20Turkey.pdf

[2] https://iyfglobal.org/sites/default/files/library/GPYE_Career%20Guidance_0.pdf

1. Studimi i tregut të punës;
2. Studimi i kurrikulave universitare apo shkollave profesionale;
3. Vendimarrje racionale e bazar në aftësi.

1. Studimi i tregut të punës mund të realizohet nëpërmjet:

- Këshillimit të profesionistëve/ këshillues karriere;
- Studimeve shkencore të kryer nga autor të ndryshëm;
- Të dhënave zyrtare;
- Njoftimevet ë agjencive të punësimit;
- Njoftimeve të mediave.

Profesionet e kerkuara vitet e fundit në Shqipëri:

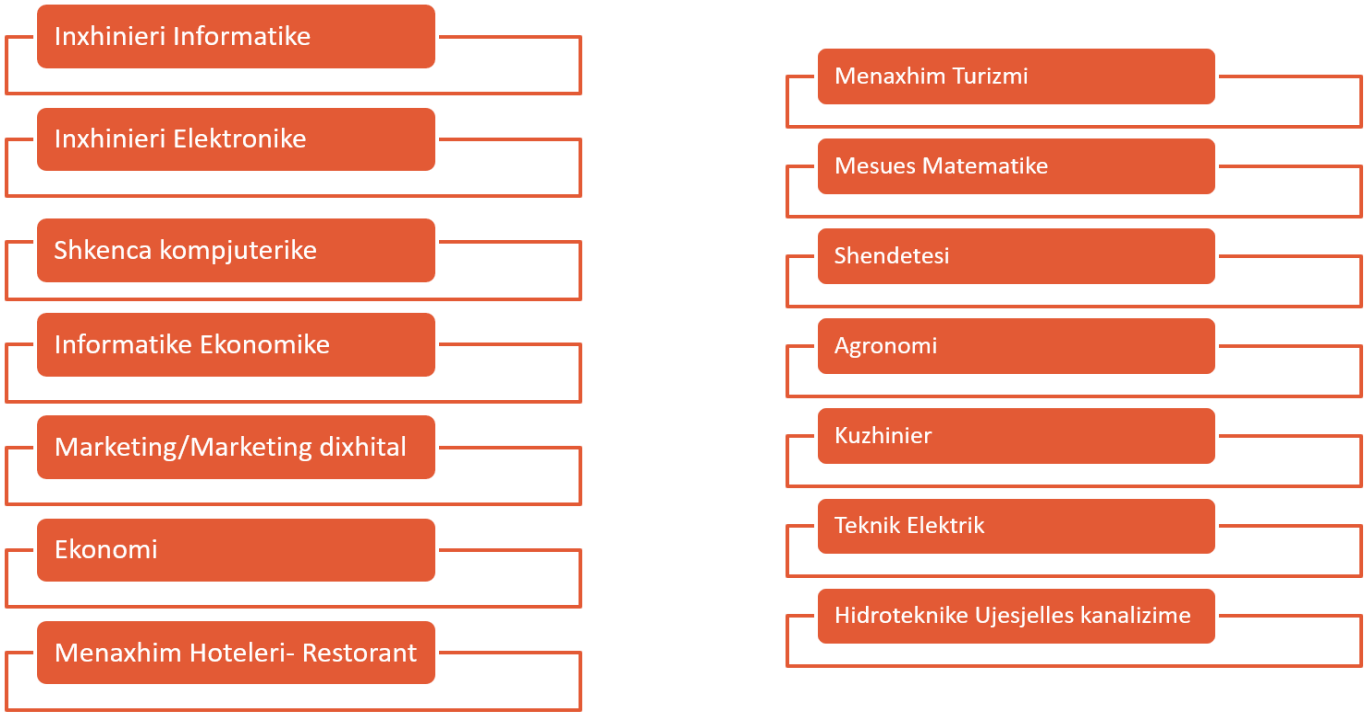

Burimi: Autor 2022

2. Studimi i kurrikulave universitare apo shkollave profesionale;

- Bisedo me antarë të familjes, shokë, miq të cilët kanë dijeni pë programet e studimit
- Informohu në Univeristet

PËRFUNDIME DHE REKOMANDIME.

Këshillimi i karrierës është një shërbim i cili ndikon në suksesin profesional te çdo i ri, dhe redukton problemet në tregun e punës, por në Shqiperi nuk i është dhënë vemendja e duhur nga institucionet arsimore dhe të rinjtë.

Në arsimin parauniversitar duhet të ketë një zyrë karriere dhe lëndë që kanë të bëjnë me këshillimin e karrierës të jepen nga mësues të cilët kanë kualifikimin e duhur, jo të konsiderohet si një lënde plotësusese dhe të jepet nga mesues për të plotësuar orët mësimore.

Institucionet arsimore parauniveristare duhet të oranizojnë më tepër trajnime profesionale për mësuesit për aftësimin e tyre dhe përditësimin me njohuri bashkohore dhe për ato mësues që kanë rolin e këshilluesit të karrierës trajnimet duhet të jenë të drejtuara mbi tregune punës dhe programeve univeristare.

Të rinjë në Shqipëri duhet të kuptojnë që këshillimi i karrierës është një shërbim i cili duhet të merret para se ato të vendosin për të ardhmen e tyre, gjithashtu ato pasi marrin këtë shërbim duhet të marrin vendime të bazuara në aftësitë e tyre dhe me kërkesat e tregut të punës.

REFERENCË:

Akhter. N, Shabbir Ali. M, Siddique. M, Abbas. R (2021), "Exploring the Role and Importance of Career Counselling in Developing Awareness of Graduate Students' Career Choices during Corvid 19", *Multicultural Education* Volume 7, Issue 11, 2021: 603

MUSCĂ. A (2007) "Career counselling compendium of methods and techniques", Buchurest afir :181

Osamwonyi. E & Akpata. T (2016) "In-Service Education of Teachers: Overview, Problems and the Way Forward", *Journal of Education and Practice* Vol.7, No.26. https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115837.pdf

https://arsimi.gov.al/wp-content/uploads/2018/02/dok-0008.pdf [Aksesuar 12.06.2022, 14:55]

https://iyfglobal.org/sites/default/files/library/GPYE_Career%20Guidance_0.pdf [Aksesuar 20.05.2022, 12:55]

https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/m/CA7155C1B6FEA545C125829D005082D6_CPD_Western%20Balkans%20and%20Turkey.pdf [Aksesuar 22.05.2022, 15:00].

THE VALUES AND IMPORTANCE OF THE RISK MANAGER'S PROFILE IN THE FIELD OF FISHING AND AQUACULTURE. AN IMPORTANT OUTCOME OF RISKMAN PROJECT

PhD. Irsida Dinoshi

Kolegji Universitar i Biznesit

idinoshi@kub.edu.al

Tiranë, Albania

Prof. Asoc.Dr. Ylber Bezo

Kolegji Universitar i Biznesit

ybezo@kub.edu.al

Tiranë, Albania

Abstract

One of the RISKMAN project goals which is financed by the Erasmus plus program is to raise awareness of the importance of the "risk manager" profile in the field of fishing and aquaculture, as a future profile for the labor market, especially in the Western Balkan countries. The composition of the partners consortium of this project is a very good initiative to prove the continuity and stability of its results for more than the term of its completion. This is because every achieved objective has followed the line that developed countries pass on the experience and the most advanced methodology precisely to partner countries that are developing. Assessed by researchers in the field of fishing, marine, aquaculture and other studies, raising a new job profile for a market requires a lot of investment, human and logistical capacities, cooperation of educational and management institutions, as well as successful experiences of other countries.

It seems that the concept of risk finds itself in the fishing sector as one of the sectors with high fluctuation influenced by both internal and external factors. Therefore, continuous efforts have been made to measure, evaluate, manage the risk in the field of fishing, aquaculture and not only. In this short paper, the authors present through a descriptive analysis based on a literature review, the values of the implementation of the project of the thirteen international partners (RISKMAN) in a specific way of the importance of this new profile for the labor market at the international and national level.

Introduction

"Risk" has appeared more frequently in the fisheries management literature in recent years. The reasons for this are partly internal (scientists seeking better ways to advise fishery managers) and partly external (e.g., adoption of the precautionary approach). Though terminology varies, there is consensus that there are two stages in dealing with risk. The first (here called risk assessment) is the formulation of advice for fisheries managers in a way that conveys the possible consequences of uncertainty. This advice is in the form of an evaluation of the expected effects of alternative management options, rather than recommendations.

Risk assessment has been undertaken in many fisheries, and there is general agreement as to how it should be done (although technical details differ). The second stage (risk management) is the way fishery managers take uncertainty into account in making decisions. Much fisheries risk management is informal, i.e., nonquantitative, undocumented, and loosely linked (if at all) with a risk assessment. The major reason for this is that the objectives of fisheries management are often conflicting and are rarely stated in a way that provides explicit direction to managers or scientists.

Risks such as fish health, fish escapes and environmental impacts are key challenges that may weaken the industry's profitability, reputation and future growth potential. The sustainable growth and development of fish farming industry requires improved understanding and management of risk within the industry (Brewer,2012). With increasing focus on the importance of fish farming as a means of meeting rising demand for food from a growing world population, there comes a need for better risk control and barrier management.

According to the literature review, the effects of climate change on fisheries primarily stem from changes in primary productivity and habitat deterioration, as well as the ocean environment and ocean circulation system, biodiversity and species distribution, and the physiological functions of marine organisms. These effects can be regarded as sources of risks, and different risk sources influence fishers' decisions about measures for managing the risks of fishery operations.

In its Fourth Assessment Report (AR4), the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) reported that the global temperature rose by 0.74 ◦C over the last 100 years, and that this trend is unstoppable despite efforts to reduce greenhouse gas emissions (Solomon, Qin, Manning, Averyt, & Marquis, 2007). The 2014 Fifth Assessment Report (AR5) indicated that extreme weather events (e.g., torrential rain and typhoon) will become more frequent and intense. Hence, ocean temperature, heat capacity, and sea level changes are likely to severely impact the marine environment (IPCC, 2014). The effect of climate change on marine fisheries will be elucidated by changes in biological (e.g., primary productivity, biodiversity, species distribution, and habitat), physical (e.g., wind speed, ocean current, and temperature), and chemical (e.g., salinity, oxygen saturation, ocean acidity) factors (Brander, 2010). In addition, the effects of climate change on coastal countries are characterized by the long-term effects of global warming (e.g., sea level rise, ocean warming, and change in precipitation) and the real-time effects of extreme weather events (e.g., typhoon, extreme rainfall, and saltwater intrusion) (Brander, 2010).

Therefore, global climate change significantly impacts marine and coastal environments, particularly marine fisheries and the livelihood of fishers. Marine fisheries must address not only overfishing problems but also operational risks caused by the environmental impact of climate change, for example, fishers need to go farther and spend more time in more extreme environments. These risks are a result of changes in the distribution of fishery resources, fish migration routes, and reproductive behavior. Previous studies typically analyzed the effects of climate change on fishery resources (Lu, 2010), whereas there is a dearth of research regarding the effects of climate change on the operations of coastal and offshore fishing industries. (Grafton, 2010) indicated that risk management approaches are generally used to avoid the effects of climate change on fishery operations.

Generally speaking, risks can be defined as a measure of the probability and intensity of an adverse effect or a measure describing the possibility and consequences of harmful results. Risks have been classified into two types: external risk, which originates from natural factors and systemic risks outside of the human

society; and manufactured risk, which is produced by knowledge that is being generated continuously (Giddens, 2000). In the management of natural resources, risks refer to the degree of financial loss resulting from force unforeseeable external factors and the possibility of such loss occurring.

The risk management behaviors of fishers and the subsequent decisions are key research topics that should be addressed when investigating the various sources of climate change-related risks (e.g., changes in ocean temperature, changes in ocean circulation, and extreme weather) (Hasan & Nursey-Bray, 2018).

In recent years, the fisheries sector has encountered increasing difficulties in estimating production and in predicting market trends mainly due to climate change, which contribute to shifts in species composition. As well as all the other producers involved in the primary sector, Fishers who share natural resources, are defined as price takers, as they cannot influence product prices and market dynamics (Vecchio, Di Pasquale, Pauselli, Masi, & Adinolfi, 2022). The researchers group came out with the conclusion that this first evidence suggests the need to promote experimental initiatives to encourage information and knowledge on risk management tools in the Italian fisheries sector. These should be identified on the basis of specific sectoral and/or territorial conditions that could be consistent with the need to adopt simplified accounting models and to be able to associate with sufficient precision the harmful event, as well as health crises, and the quantification of economic damage. The change of course of the European Union, with the modification of Article 35 of the EMFF, should not be a point of arrival but should push the legislator to reflect on the issue and imagine structural reforms that were already required by producers long ago.

Risk management in fisheries has been explored in several aspects (A Sethi, 2010) including the need for recommendations to incorporate risk and uncertainty into decision-making.

The risks mentioned above are related to changes in catch levels and fall within the definition of Production risk, which includes variations in production levels and the depletion of fishery stocks.

- Risk management in fishery sector

Risk management is the process of weighing policy alternatives in the light of the results of risk assessment and if required, selecting and implementing appropriate control options including regulatory measures. According to Codex (FAO, 1997) risk management should follow a structured approach involving the elements of risk evaluation, risk management option assessment, implementation of management decision, monitoring and review (Karunasagar, 2008). Risk management is important in an organisation because without it, a firm cannot possibly define its objectives for the future. If a company defines objectives without taking the risks into consideration, chances are that they will lose direction once any of these risks hit home. In recent years, many companies have added risk management departments to their team. The role of this team is to identify risks, come up with strategies to guard against these risks, to execute these strategies, and to motivate all members of the company to cooperate in these strategies. Larger organisations generally face more risks, so their risk management strategies also need to be more sophisticated. Also, the risk management team is responsible for assessing each risk and determining which of them are critical for the business. The critical risks are those that could have an adverse impact on the business; these should then be given importance and should be prioritized.

The whole goal of risk management is to make sure that the company only takes the risks that will help it achieve its primary objectives while keeping all other risks under control.

Uncertainty there is a general consensus in the literature on risk in fisheries management that risk, however it is defined, arises from uncertainty. The most useful definition of uncertainty, in this context, seems to be "The incompleteness of knowledge about the state or processes (past, present, and future) of nature" (after FAO 1995b). Thus, it is agreed that it is a lack of knowledge that causes risk. Some authors have used more specific or technical definitions of uncertainty. Peterson and Smith (1982) citation Francis & Shotton (2011) distinguished between risk, which they viewed as a "measurable probability..." and uncertainty "which is subjective". Shotton, (1993) also referred to this distinction (which he said is one used by economists) and noted (citing Lindley 1985) that, in decision theory, "uncertainty" refers only to unknown events in the future. However, these distinctions do not appear to have been found useful by many authors in the fisheries literature. A number of authors have categorized the types of uncertainty (sometimes called error) that are important as sources of risk in a fishery setting.

Six types have emerged: those associated with process, observation, model, estimation, implementation, and institutions (Francis & Shotton, 2011). Multiple changes in marine resources (e.g., abundance, movements, distribution, biomass) caused by climate change are critical operational risks, leading to production uncertainty for capture fisheries. Therefore, risk management measures of coastal and offshore fisheries are critical issues in terms of operational sustainability. In their study research (Chen, Hsiao, & Yip, 2021), a questionnaire survey data set collected from fishers was analyzed using descriptive statistics, factor analysis, and a structural equation model (SEM) to examine fishers' perceptions and the relationships among risk sources, production uncertainty, and adaptation measures. The results revealed that significant negative impacts existed between risk sources and adaptation measures, which means risk sources cannot directly influence risk management measure selection. Generally speaking, fishers do not identify with management measures that emphasize only the impacts of climate change. We recommend improving the adaptive capacity of fishing communities to enhance community resilience in response to the impacts of climate change on the families, the livelihood, and economy of fishing communities.

- Risk Management of NN species in the regional countries of the RISMAN project

During these two years the project through its results has contributedon the promotion of the education of stakeholders and high education in the field of risk assessment of NN species and also has stimulate research and cooperation on the management of NN species in the regional countries with the support partners which have extended knowledge on NN species management, like Italy, Greece, Macedonia and Croatia. The exchange of knowledge, good practices and experience has impacted on the skills updates of the higher education system in the target countries with the implementation of state-of-the art practices implemented in the EU and the region. This, on the other hand has contributed towards proper education of the stakeholders as well as has increased the public awareness for the issue through the organized workshops and events planned within the action. In addition, with the proper education of the fisheries related employees, the partner countries have educated employees engaged in aquaculture related activities including aspects of risk assessment, stakeholders' participation, planning and governance of aquaculture facilities and industries. The modernization and internationalization of the practices applied in the field of risk management of NN species contributed towards better management of such species in the target countries,

because in the current state these are managed only in accordance with the Law on Nature ProtectionGiven the fact that Albania, Montenegro and Bosnia and Herzegovina are candidate countries for EU accession, the transposing of the regulation of EU in the national legislation is inevitable and this will contribute for the institutions to be a step further, that is, be able to function in accordance to EU regulations even before accessing the EU.

In the end, these two improvements will also contribute to the development of a regional Citizen Science network, which will assist institutes and higher educational institutions in the collection of data in regards to the NN species, thus enabling better monitoring and enhanced management and even development of early detection of invasive species, i.e. if some species are registered in neighboring countries, the target countries will be able to plan and strategize in advance, before the species actually arrive in the countries water bodies.

Moreover, thorough specialized techniques from the fisheries related methodologies on Risk assessment and management of NN aquatic species a new model for the Risk Management of NN aquatic species for the targeted Partner Countries has been developed through cooperation with the Programme Partners. An additional tangible result of the RiskMan Project is for the bachelor graduated students (on aquaculture, fisheries, biology, and biotechnology related sciences) took advantage of the Project to be linked to the job market through the collaboration with the aquaculture and fisheries private sectors. This output is of major importance for stakeholders, students and future employers, who are directly interested in Risk Management of NN species. The competence-based approach implemented by RiskMan will allow preparing these highly skilled human resources that are ready to apply their knowledge and skills in under real professional environments. The role of NGOs partners is also of great value to the Project, as it provided valuable resources for education and dissemination to increase awareness on this hot topic and in general to the conservation and management of aquatic biodiversity.

REFERENCES:

A Sethi, S. (2010). "Risk management for fisheries". University of Washington, School of Aquatic and Fishery Sciences, Seattle. doi: https://doi.org/10.1111/j.1467-2979.2010.00363.x

Brander, K. (2010). Impacts of climate change on fisheries. J. Mar. Syst., pp. 389-402.

Brewer, S. (n.d.). Understanding and managing aquaculture risk. Retrieved from DNV.com: https://www.dnv.com/feature/understanding-managing-aquaculture-risk.html

Chen, J.-L., Hsiao, Y.-J., & Yip, K.-K. (2021, April 1). "Risk management of marine capture fisheries under climate change: Taking into consideration the Effects of Uncertainty". Sustainability, pp. 1-16. doi: https://doi.org/10.3390/su13073892.

FAO. (1997). Risk management and food safety. FAO Food and Nutrition , p. Paper No. 65.

Francis, R. C., & Shotton, R. (2011). "Risk" in fisheries management: a review. Canadian Journal of Fisheries and Aquatic Sciences, pp. 1699-1715.

Giddens, A. (2000). Runaway World: How Globalization Is Reshaping Our Lives. Pistil Books Online.

Grafton, R. Q. (2010). Adaptation to climate change in marine capture fisheries. Mar. Policy, pp. 606-615.

Hasan, Z., & Nursey-Bray, M. (2018). Artisan fishers' perception of climate change and disasters in coastal Bangladesh. J. Environ. Plan Manag., pp. 1204-1223.

IPCC. (2014). In Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Geneva, Switzerland: Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC):.

Karunasagar, I. (2008). "Food safety and public health risks accociated with products of aquaculture". Understanding and applying risk analysis in aquaculture, pp. 9-25.

Lindley, D. V. (1985). Making decisions 2nd ed. New York.: John Wiley & Sons.

Lu, H. J. (2010). Chinese Taipei: The impact of climate change on coastal fisheries.In The Economics of Adapting Fisheries to Climate Change. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), pp. 377-387.

Shotton, R. (1993). Risk, uncertainty and utility: a review of the use of these concepts in fisheries management. ICES CM D: 71. ICES.

Solomon, S., Qin, D., Manning, M., Averyt, K., & Marquis, M. (2007). "Climate Change 2007-The Physical Science Basis: Working group I. Contribution to the Fourth Assessment Report of the IPCC (Vol.4). Cambridge University Press, UK.

Vecchio, Y., Di Pasquale, J., Pauselli, G., Masi, M., & Adinolfi, F. (2022). "Public health risk management during Covid*19 pandemic, new amendmenta in the European Maritime and Fisheries Fund to meet fishers need". Elsevier. doi: https://doi.org/10.1016/j.marpol.2021.104873

ANTIQUITY, THE ECONOMY AND THE PROFESSION OF THE ECONOMIST.

Prof. Dr. Leandro Haxhi

rektori@kub.edu.al

Kolegji Universitar i Biznesit

Msc. Gladiola Kuka

gladiolakuka@gmail.com

Kolegji Universitar i Biznesit

Abstract

Antiquity, the economy and the profession of the economist

Through the following analysis and presentations, and reference on documents and written works of some of the most renowned figures of Antiquity in Ancient Greece, we have tried to give a comprehensive and a general description for the economist's profession and portrayed a solid, steady and unified image for all economists in Albania.

Naturally, there are many points of views, perceptions and concepts for the profession of the economist, but often they are treated and viewed in an empirical way, which makes it harder to understand the terminology of this profession.

Together with Professor Leandro, we felt that it was our duty to give our contribution to this matter. Thus, referring to a broad base of documents and materials extracted from highly reliant and most credible and prestigious libraries, this essay or discourse aims to complete and take these issues even further. Throughout the entire presentation, we offer explanations for the terminology of this profession and provide descriptions and respective details for some new categories and economic terms, such as the concept of merchandise, money, debt, the demand for material goods, production and distribution, segmentation or segregation of duties, and the concept of scarcity or limited raw materials versus the unlimited needs or desires of the human nature.

Furthermore, we also talk about economic issues and concerns of our time discussed, addressed and touched upon from William Petty during the 17th century, Adam Smith, and all the way to Karl Marx and his theories about capital and the division of labor.

Antiquity, the economy and the profession of the economist

We are convinced that this audience and others that may be analogous or similar to this one, has the curiosity and even the desire to deepen and extend the knowledge about the origin of this profession.

Not only to get to know the moment of how it came to be, but also to understand how it developed along the line and shaped into the so-called the economist. For this profession, there exists a wide base of written works way too early starting in the ancient times. Nowadays, Economics or the science of economy represents one of the most important disciplines concerned with observations and studies, assessments and predictions of economy's functions in relation to human activity. Born centuries ago, this scientific and social discipline has constantly grown in regards to its object and content increasing the study methods and methodologies like other disciplines and created its branches, profilization and pertaining specialization

according to specific characteristics of the object, scope of analysis and activity, as well as special methods used to analyze and study a certain field.
Without getting too deep or wide into the labyrinth of the topics and issues addressed above, for someone new who has decided to enter the studying of this discipline, and also for most of us who might be curios, we think it be interesting to learn the story and the origin of the name, its first steps of formulation the economic school of thought and the works of main authors, how and when they have been reflected. That is why we thought that this discourse based on early studies and the dedicated and serious work or other researcher in history, will provide a modest chronological essay which addresses the development line of the economic schools of thought going back to antiquity during the period of centuries 6th to 4th BC.

The roots and the origin of the schools of thought on the economic field are deeply hidden into the ancient past of humanity. They are tightly linked with the period of creation of money and especially the formation of the relation between people during the use of trading and taking the objects and nature to fulfill their needs on the rise.

The initial pieces of the information of the economic school of thought are found in various archeological discoveries such as the development of economic features of the Mesopotamia and of Egypt civilizations, the beginning of which is thought to have been since 3100 years B.C, of Indus civilization about 2500 years ago, the Chinese about 1600 a, etc. However, according to many studies, it is generally accepted that the biggest contribution into the western development derives from "Greek Civilization in Antiquity (years 1100 -100 B.C). This is also confirmed from British Encyclopedia, in which it is underlined that the ancient Greek civilization "represents the period of such achievements in politics, philosophy, art and science that from the perspective of their influence and impact upon the western civilization cannot be compared with anything similar of that period" . This is also tightly related to advancements and achievements of the population in Mesopotamia, Egypt and Phoenicians in the fields of mathematics, technology or the systems of techniques and languages.
Without the alphabet of Phoenicians dating from the 9th century, there would be no alphabet or the writing of the Greek language, without the knowledge of Egyptians on mathematics, there would have been no such development of this discipline, without the creative work through the massive migration during the 8th century there would have been no trade through the sea, without the first signs of monetary or coin system of Lydia's kingdom in the 7th century there would have been no Greek drachma, and without the reforms of the centuries 6th, there would have been no reforms of the Solomon's kings time which later led to the flourishing and culmination of the classic period of 5th century, reflected in city-state formations of Athens, Sparta and other regions.
For Albanian intellectuals and for us all, there exists, even at the general level, some knowledge for the works of Herodotus and Xenophon telling us about fighting battles and facing Persian armies, or Alexander the Great victories, or the literature of Sophocles and Aeschylus's playwrights and tragedies, for sculptures and the architecture of Phidias and especially for the works of philosophers like Socrates, Plato and Aristotle. Furthermore, there is knowledge about mathematicians such as Euclidian, Pythagoras, Archimedes, and lastly for the contribution in the political field derived from the governing system of city-states of the democratic type of Athens as well as the totalitarian system of Sparta. Nevertheless, we apologize, if we allude that our reader does not have sufficient knowledge for the contribution of many authors in antiquity in regards to the origin and later development of the scientific theories on economics, perhaps, besides the idea of coins and some small remnants of antiquity found from the Albanian archeologists throughout Illyrian territories.

Let us be clear here: as far as what we mentioned above, our goal is not to give a full depiction of the contribution of Greek authors of antiquity, but as we will find out in the pages that follow, we intend to explain that in the works of these authors (poems)lies the origin of the terminology and the contents of the economic science or Economics. It is a fact that in our time the majority of textbooks and other professional materials of the economic science used in our schools, start with explanations of the origin and beginnings of this science, created from the antiquity Greek author Xenophon (430-355 B.C), a word composed by the Greek word "oikos" which means home, and the word"nomos" which means the law or the order, thus forming the term "Oikonomikus" (Economy or Economics) as it relates to the aspects of home economics, administration of house orders or family economic matters. Again, we want to bring to attention that what we mentioned above, it does not mean that these early authors created some kind of a complete system on the theory of economics, but they gave fragmented or isolated ideas, which are being studied even today from the science of economics. Through their works, we notice the first attempts to elaborate and specify different economic categories such as goods and merchandise, money, debt, interest, material goods, of production and of distribution, supply and demand etc. There are a number of dignified and renowned authors of antiquity that have credited a significant amount of work to this discipline and scientific and social aspects of the Economics starting with Homer, Socrates, Plato, Aristotle, etc.

Homer mainly represents the hypothetic writer of "Iliad" and of "Odyssey" respectively with over 15,000 and 12,000 lines, but more accurately, he is the champion in the Olympic Games born in Little Asia in the 9th century B.C. We mention this author, because he not only represents the first epic poet of the world, but he is also one the "first economists", since in his verses we notice on descriptions about pertaining economic knowledge, and some initial economic concepts born during the 12th - 8th centuries B.C. These terms, even nowadays, still continue to constitute the study object for the economics discipline in its entirety, as well as other theoretical and practical contemporary aspects of economy. However, which ones are these?

The genesis of Homer writings and descriptions related to the human economic activity, are found in what is called the "geometrical period" of the 9th and 8th century.
It is understandable that these descriptions or written notes initially have to do with primitive agricultural activity, almost in the natural for but that gradually develops and grows after the 8thcentury starting with exchanges and trades in kind. Only after the 7th century when the process of minting coins started, it began with the developments of merchandise-money relationship and economic phenomena related to that. Judging from this situation, during the Homer period, what was called economic activity, was only that which had to do with the administrative house affairs of the family and extended family, (kinship), and all activities involving with business dealings in a patriarchal family which was based on the property and landownership of the family by a male Patronwho determined and underlined the whole matter of affairs of the entire family members and kinship, including the maids and servants (for some families and to some extents, matters of slaves too). During this period, the produced goods, products and merchandise were consumed, for the most part by the family members, and any surplus would be exchanged with other families, clans or tribes. Only, at the end of 8th century B.C. it appeared the use of oxen or cows used for work, as an instrument of barter-trading system, which functioned as the means of money or hard currency in the process of trade and exchange, which was just beginning. You might ask why oxen and not some other work animals, cattle or horses! Oxen were used because they seemed to have had much better uses for multiple purposes compared to other animals or horses.

Oxen drastically changed the farming work for people because it could till and plow the soil much better and faster than people, there was more meat when slaughtered and more skin in larger and bigger proportions. They could also endure hard work, live in harsher conditions and eat lower-quality food compared to horses. During Homer's time, there was not the exact or no such terminology used in respect to "Oiconomicus" or "House Economics", terms that Xenophon coined or came up. In the writings of Odyssey, Homer uses the Greek term "oikofelia" which is equivalent to "usefulness in family matter" (oikos=home;ofelia=usefulness). Based on the abovementioned terminology, some researchers who studied these notions think that this is where the theory of the value of goods derived from, meaning from the term "use" and "usefulness".

The second economical issue Homer talks about in his works is that of labor division: a long socio-economic process, which comprises several aspects, the society in its entirety, profilization and specialization of professions, segregation of duties and work process or work flow, etc. Even though this process began simultaneously with the human society development from the time of Homer, it continues to be, even in our time, the object of study of many branches and discipline of social studies. Since ancient times, while the family size increased, well as the extended family and tribes, the labor division started between the family members: the man or the husband, the woman or the wife, children, and there was even a distinction between the physic and mental labor and. This was reflected in the helping and administrative personnel in the palaces, and doctors, rhapsody musicians and preachers were considered mental laborers.

Nevertheless Homer did not underestimate or undervalue the power of physical labor because in his poems and lyrics, he would mention that Helen of Troy and Penelope of Ithaca, although of a regal status, continued to work on their looms and weaves, whereas Odyssey liked to do farming work, plowing the soil together with his father Learti, while advising his younger brother to not kill time but to get involved with work and lay off of cheating and deceiving in his wheeling and dealing. For this, the Italian author and researcher, politician and economist Amintone Fanfani write in his work "Homeric Poetry and Ancient Economy" as well as translations from "Iliad" of Homer form our author Gjon Sllaku published from N.SH. Publishing House Naim Frasheri"" in Tirana in 1958, where it is talked about specific activities in concrete terms: one having to do with the harvesting aspect in that period, the other aspect in the workshop of ironsmith workers melting metal used to create weapons and, and in the workshop of raw hiding.

During the Homeric Period, it was made possible that in some placed and territories, to have a surplus of material goods, abundance of crops and work animals. So, in the island called the Island of Sun, there was surplus in working animals, more specifically in cattle or oxen, for example in the territory called Tamesa there was surplus in the production of copper and the land of Phoenicians has surplus in jewelry items and precious stones. At that time, these large differences in supply and demand of specific products, created the need for trade, and for this, just like we mentioned above, the oxen was mostly used to trade in for copper or precious stones. Anyway, the distance between territories, and places being apart and divided by the seas, forced people to start to produce and build ships. The lack of the means of minting coins or having some type of exchange currency, made use for the oxen to be a trade item, which was spread out as a bases for the general assessment and estimation of the wealth and property and evaluation of material goods.

The division of labor initially described from Homer it had and it continues to have a huge impact in the socio-economic development of all eras. For these reasons, many authors and scientist of different eras have studied, researched and presented their theories in their materials.

Right after Homer, the studying of these phenomena from the antiquity and on, it occupied more and more the minds of Greek ancient figures such as Hesiod, Xenophon, Plato, Aristotle, etj. After the establishment of the economic science as a separate discipline dealing with all economic issues, in a comprehensive matter, the problem of labor division attracted the attention of many scientist and economist during the last centuries. It is not a coincidence that William Petty during the 17th century analyzed the exemplary division of labor in the working area and docks where ships were being built in Netherland. Adam Smith constructed his economic theory by analyzing the process of industrialization and the division of labor, not only from the standpoint of labor division, productivity and costs, but form the perspective of the creation of new technical equipment that were multi-functional and multipurpose. His analysis example of the work process and of work tools and equipment in the needle workshop, it remains even today much dialectal and didactic.

Continuing his work, David Ricardo through analysis of the results and implications of labor division, at not only the national level, but international as well, he was able to reach the formulation of the principle of the relative or competitive advantage. Karl Marks after studied in detail the process of labor division, succeeded not only to develop his theories, conclusions and point of view on capitalism developments and traits, but to emphasize the negative sides that could exercise the labor division toward the lessening of the enthusiasm at work, intellectual impoverishment and personality and character transformation of workers. The contemporary economic conditions and problems with labor division have transformed into problems of work management of the notion "Human Capital and Resources" and of better harmonizing the international relations in the monetary and fiscal field and that of foreign trade. Nowadays these are some of the sharpest and hottest concerns, which shakeup and reshape the relations - sometimes in unbalanced and unfavorable way - between countries that have relatively different competitive advantage depending on the size and hierarchical structure of human and natural resources that they possess.

Hesiod, as a successor of Homer, in the continuity line of Greek antiquity, has given not a small contribution in the development line of the economic school of thought. He, as a rhapsodic poet, through his poems and epics passionately expresses his desires and aspirations for a fully developed economy so that it could help people and especially common people, the poor. He lived in the Iron Age, a time when iron had a lesser value than gold, silver and bronze, because it would oxidize faster and get rusty. With a visionary perspective, Hesiod also regards this period by advising his brother to give up bad behavior, since during this period people had reached a high level of moral and spiritual degradation and degeneration and they were possessed and engulfed by corruption, evil, envy, malice and hatred for each-other; children did not honor and revere their parents, the brother stole from the brother, the friend was not nice or hospitable to the other one, there was no love between people, the unskilled and inept one would triumph against the virtuous morality, and the rich people would subdue the poor ones. Prompted by what we said above, he would advise his brother like so; "place these words Persi deep in your heart, and do not neglect your job or work to deal with fights, brawls, bickering or malice action, otherwise the box of Pandora will open and everything mean and evil will come out, and there will be moral and spiritual degradation for the man, and his removal and getting away from God's path.

By giving such detailed advice to his brother, and in general to people who lived in the Iron Age, Hesiod in his poem "Works and Days" he has given a lare contribution in concepts and economic thought which preoccupy even today the economic science or Economics.

The most important ones related to the birth of the economic school of thought are considered:

1) The elaboration of the concept of the scarcity of nature resources and goods and their rational placements
2) The elaboration and the importance of the work role for the life and character of individual human beings, as well as of the entire society.
3) The elaboration of the competition and of the profit during the economic activity.
4) The elaboration of lending process, debt and interest.
5) The elaboration of the organization of work flow and processes of the functioning ways in agricultural family units of that time .

Many authors and researchers of Hesiod, think that he has been the first author who has mentioned the concept of scarcity of nature recourses versus the needs and unlimited desires of human nature, and the rational use of them. They even call him a symbolic way the first "economist" of the Greek antiquity. Hesiod says that as a result of this scarcity, people cannot produce sufficiently the necessary goods for their survival. The economic condition of people in that age got deteriorated and worsened in such measures that Hesiod in his poems desperately writes "…I would have never wanted to be among people of the fifth age, better off to be dead or to have been born earlier or afterwards". Hesiod did not stop with just identifying the scarcity but also gives pertaining advice; "for better use of soil and earth, for the better use of the fulfillment of needs of humans with the most necessary things, material and goods, and especially for people's employments in new processes and activities of crafts and sea trade". If we would want to describe these thoughts and pieces of advice in the todays' science language, we would say that "He, not only identified and pointed out the relative scarcity of human recourses in comparison with the needs and desires of people, but he also underlined the placement (allocation) in more rational and proportionate ways for these sources to ensure the a favorable growth of the economy, and the better employment of human beings as the most important assets and valuable thing on Earth.

This is the reason that in our time, the science is so preoccupied for preserving and rational use of natural recourses of the entire World. The Austrian economist Murray N. Rothbard, in the first volume of his book "Economic Thought, Vol.1, 1995, after he recognizes Hesiod as the first economist in the 8th century B.C, emphasis the fact that in the first half of his epic "Works and Days" Hesiod pays attention to the first economic problem of scarcity of nature resources as the main factor for the completion and fulfillment of all needs and human desires (page 9). On the other side, the German economist and philosopher Kurt Singer (1886-1962), in talking about the above-mentioned Hesiod's conclusions has noted: "This relatively short piece of work contains an explanation and presentation of a well-conceptualized of the scarcity problem, of selection and placements (allocation) of the sources at the micro-economic level, and it aims to underline the central character of this problem for the wellbeing of humankind" (1958; Volume 11, page 33). For the importance that the problem of scarcity presents, brought up about 29 centuries ago from Hesiod, the American professor author of 10 books in the economic science also addresses, Donald R. which in his work called "Economics, Competition and Academia" he precisely writes: "One of the main assumptions of the economic science is that scarcity constitutes the main problem of human beings. Scarcity for economists means that we do not yet possess sufficient natural resources to fulfill everything that people desire or want to have".

Many centuries would pass until the economic development and of other natural and social sciences during the medieval period brought forth important studies in the field of politics and jurisprudence, together with that of economics representatives by "mercantilists" and "physiocrats" school of thought, who contributed

into the creation of Economic Science or Economics as a separate field that comprised theoretical and practical knowledge for purposes of economic studies. This happened in the year 1776 with the London publication of Adam Smith works "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations".

Since the time of this publication, Smith is considered the first founder of the economic science as a separate field of studies, whereas in the year 2019 Rakesh Sharma ne "Investopedia" has named him "father of economic science". BBC Forum podcast in February 20, 2019 called him "father of capitalism".

The second problem with which Hesiod was preoccupied was that of work organization and formation, enhancement of the producing activity and improvement of the economical administration of families in order to handle all difficulties and overcome human suffering. His entire philosophy related to work and its value, better than in any part of his poems, he explains it through advice that he gives to his brother. He says that by believing in divine justice, people could face big problems and difficulties that have fallen upon them in the hard times of scarcity of sources only through their honest and tireless work; by fighting every injustice, action causes by the deviation from God's Path. He stresses that Work represents the universal good will of the virtue of human beings with which every burden will be easier and less painful - during the time he lived - and all economic, financial, and spiritual problems of every individual and the entire society. And this is what he says to his borther : "The undying Gods, before virtue they place hard work and sweat. The journey toward it is long, slope and at the beginning very scary. However, when you reach at the top, it seems a lot easier, even though it was difficult. Good and blessed is he ho convinces the others by talking. That one, which does not follow this, is a disgraced man. The hunger of the lazy man is always a best friend of the hunger itself.

Not only Gods, but humans too get extremely angry with the lazy ones who live without working. They resemble the bee-males or drones who stay without working and just eating honey. Only through work, people will grow and get richer. Work is never shameful, on the contrary laziness is shame itself".

So, what we gather from above, from the standpoint of economic thought, the contribution of Hesiod since 8th century B.C. consists not only in understanding the scarcity concept, but he also stresses the importance of the human work and the individual role as a main factor of the production process in facing the difficulties, spiritual and material problems for everyone and the whole society.

Tightly related to economic problems, there is also the contribution of another philosopher of the 6th century B.C Solon who is later considered from The Great Aristotle, as one of the seven wisest people of that time. Solon was able to get elected as an Archon (the highest leader) of state of Athens. His reforms were in two directions; economy and justice. In the economic field, they consisted in the implementation and enforcements of such policies so they could regulate the orders of the majority, thus affecting into the increase of growth rhythms and productivity and employment.

Achievements of Solon can be, pretty much, summarized in these directions;

1) He cancelled or lowered the bigger weight of debt of poor people and re-appropriation of the land taken from them.

2) He abolished the "slavery status" for not repaying debt (mortgaging of people slaves when they did not repay their debt to the wealthy).

3) He placed a progressive taxation system according to the wealth level or richness brackets and annual income of citizens)

4) He lowered the debt down to 27% of the wealthy people who had fallen in financial binds and economic difficulties.

5) He established rules to stabilize the internal markets through regulations of import-export; allowed free

export of olive oil and stopped the trade of wheat in order to boost the internal consume and diminish poverty and hunger

6) He took measures for the flourishing development and thriving of crafts and he even went that far as to force parents to teach their kids different crafts and apprenticeship

7) He established rules for supplies of water, determined the distances allowed for buildings built and determined ways of supporting the poor ones the unemployed through social assistance

As we mentioned above, in Greek antiquity there are many philosophers and wise man, but we thought to discuss all the way to Xenophon, as a student of Socrates, the father of the Greek ancient philosophy. Xenophon lived in the years tet 430-354 B.C and he gave to the economic science its firs text titled "Oikonomikos" as we have earlier discussed me is made up of these two words: "oikos-home" and "nomos-law, order". Many authors and researchers greatly appreciate the creative work of this intellectual, that judging from the content they have been grouped in four groups: in historical an, philosophical, economic & political and didactic.

In addressing the contribution in the economic field and schools of thought, Xenophon has two of his works on economy, "Oikonomikos" and "Pori, Peri Prosodhon - Assets and Income" or differently in English "Ways and Means", as well as some his other references of "Socratic" dialogues. Before we even get into its content, role and the importance of these works onto the development of the economic theoretical and practical approach, we have to underline the important opinions of other contemporary authors upon the evolving and gradual changes of the economic conditions from one era to the other, caused by different levels of developments in different societies, as well as the scientific understanding of humans, reflected on the branches and profilization, categories and further deepening of the study object of the science. Form this standpoint; we have to admit that the content of the economic science or more specifically of "Economics" could not have been the same during the 4th century B.C and in 21st century of our time. That is why, in its full right the renowned professor of the Sanford University the member of The American Academy of Arts and Science" Takesh Amemiya in his work Economy and Economics of Ancient Greece" proposes the use of two meanings of the term Economics reasoning:

"Every time that in this book I mention the terms "Economics" or "Economic Ideas", I include things beyond the frame of the contemporary Economics, and more specifically, I include such elements that today could be considered Ethical Expressions. What is the reason that we, today, use and mention the term Economics in two ways, meaning in the narrow or literal sense and its wide or broader meaning? This comes as a necessity derived from the fact that in our Times, Economics deals only with the ways as how people are supposed to behave, and not as they actually behave in their entire economic activity of production, consuming and distribution. Contemporary economics has tried to earn the status of science in itself, while excluding every actual aspect of human behavior.

According to the thought of Hausman and McPherson -1996, these two economists always argue from hypotheses that people always behave and follow their personal interest, that is why those who study Economics usually have selfish tendencies. (Takesh Economy and Economics of Ancient Greece" 2007, page 142, London & New York. Hausman, D.M and M.S McPherson (1996) Economic Analysis and Moral Philosophy, Cambridge University Press).

Taking cues from the above-mentioned notes and conclusions of Takash Amamilya, we are bound to think that in the evaluation of the contribution of Xenophon, in relation to the development of the economic school of thought we have to consider four important moments of his era:

First, that was the era of the welfare and overwhelming intellectualism and of a high-level, cultural-

oriented aristocracy in the conditions of an agricultural economy, farmers and artisans, in a society with a low level of developments of the goods –money relationship mainly based on works of slaves, and on the barter-trading system

Second, Xenophon was born and raised in an agricultural environment while running the works of a farm near a big city such as Athens. This forced him to face many economic problems and practical difficulties that often times were contradictory of the philosophical Socratics mainstream thoughts.

Third, Xenophon as a mercenary attached to the king's court of the Persian Empire had contacts and more practical knowledge of the economic achievements of the regions in Mesopotamia and Egypt. That is why it was only natural that this new knowledge would have had its impact on his two economic works.

Forth, during the evaluation of analysis of the economic works of Xenophon, we also have to consider that he was not just a simple student and zealous protégé of the Socrates philosophy, but also a master with deep knowledge on many subjects, and a supporter of the philosophical perspectives or point of views, as well as a follower of the virtuous character traits of his teacher. From the form perspective, that is why thoughts and ideas of Xenophon in this field the economic presented in his main epic work "Oeconomicus" appear in other works too, although not under his name per se, but as dialogues of Socrates with his students where philosophical, moral and ethical principles of Socrates are presented. Today however, for the most part, these are ignored as elements of the economic science. Then, in terms that are more concrete, what are the contributions of Xenophon into the economic school of thought and scientific approach of the fifth and fourth century B.C.?

The works of Xenophon named in the Greek language "Ikonomikos" has been translated in the Latin language during the first century B.C., from the renowned, roman lawyer, politician and orator in the version with the title "Oeconomicus" a term that has circulated from then and it is known in the worldly knowledge and professional literature coming all the way to our times. From the linguistic point of view, the word "Ikonomikos" is an adjective which originates from the Greek word "Ikonomia", a term which is used today in almost all languages worldwide, in order to characterize the activity of all humans and societies through which all material, spiritual, financial goods and services are provided, and that has a direct link to the humans' existence and its development. Taking a look at the terminology, the content and the meaning of the word "Ikonomia", in Xenophon's works and writings, can also be translated also as "Management and Governing of the Family Economy or House Economics", which viewed in the then timeframe and conditions, it could be applied to the economic matter on public or public economics. He, through Socrates dialogues with his students, presents his ideas and point of views on the economic science and its study object, the management of the agricultural and private farming economy sector as one of the pillars and foundation elements of economy in general. He also deals and expresses his ideas upon the dependency of all parts upon the value created, wealth elements, the use practical and theoretical knowledge, and the gains and benefits derived from them.

Furthermore, he continues with the presentment of his conclusions upon relations between humans, the functions and dynamics of relationship amongst members of a family economy, between the husband and wife, especially as economic equal partners and owners. He further explains and gives definitions about the attributes, qualities, capacities and the role of the manager in a broad sense, of the family slaves, and the work process organization and duties in the agricultural aspect and a private farming family economy of that time. He touches upon the labor division and segregation of duties of inter-relations of people working in periods based on calendar and seasons, fields of activity on a farm, complexity of production processes and the work applied on field crops, vineyards and orchards, olive groves and livestock matters.

Xenophon, through such work, for the first time in antiquity declares that economic knowledge and experience constitute for a separate and important branch and discipline of the science just like other disciplines and sciences. He reached the conclusion that the family economics is a science in the same way as medical field, mineral and metal industry, construction, etc. He states that this special science has the object to study and observe, and present analysis for a good management of wealth and abundance of the family economics (economy), and its constant increase and improvement. He writes "… he who knows well the art of good management of the economy, but does not have money on his own, thanks to these skills, he could work for the management of economy or economics of another family and thus can be paid and get compensated with money in the same way as the one who gets paid for building it {the house}". In this field, very interesting are the ideas and perspectives of Xenophon on the contents of accumulated wealth elements of a private family economy, on the methods and ways of their assessment and evaluation, on the relative understanding of wealth and of rich people, and on the factors that affect its growth, as well as the selective criteria used to pick the managers by the owners and appropriators.

This presentation in this these can go on for a lot longer that his essay has provided in regards to the thoughts and contribution upon the development line of economic science until we reached the level of nowadays. We thought to present this for now and believing that this would be sufficient for the moment, and readdress some of the issues that other philosophers and esteemed thinkers of antiquity era have written, as well as others in the later periods until our time.

LITERATURE:

D.M and M.S McPherson (1996) Economic Analysis and Moral Philosophy, Cambridge University Press.

Freeman, Lloyd's Introduction to Jurisprudence, Thomson, Sweet and Maxwell, 2004.

Gjon Sllaku published from N.SH. Publishing House Naim Frasheri"" in Tirana in 1958.

Murray N. Rothbard, "Economic Thought, Vol.1, 1995.

Stumpf, Filozofia, Botimet Toena, 2000.

Takesh Economy and Economics of Ancient Greece" 2007, London & New York. Hausman,

www. Encyclopedia Britannica. Ancient Greek Civilizacion".com.

INTERNATIONALIZATION OF CURRICULA WITHIN THE ERASMUS + PROGRAM

Msc Armila XHEBRAJ
University College of Business, ZKSHP
axhebraj@kub.edu.al
Dr.Irsida DINOSHI
idinoshi@kub.edu.al
University College of Business, ZKSHP
MscKaltra SELAMI,
University College of Business, ZKSHP
kselami@kub,edu.al

Abstract

International mobility of higher education institutions' members within the European Union is explicitly encouraged and used as one of the higher education institutions' quality criteria. This paper aims to contribute to the analysis of the phenomenon of international mobility between higher education institutions, especially within the European area in the broad sense, and for which the ERASMUS+ Program is paradigmatic. We have been linked to mobility processes by addressing issues of internationalisation and receiving and sending students and teachers in and out of their institution, and/or hosting them in curricular units taught by them or in other training actions. It is in this context that theoretical reflection has been carried out, to respond to the objective of analysing the relevance of mobility in the internationalisation of higher education institutions and to reflect on questions of its evaluation. It is concluded that there is interest in allowing a mutually enriching scientific dialogue for the personal and professional development of those involved – students, academics and other staff members. Furthermore, it is institutionally considered that the higher education institution is promoting its quality and image if it provides an in-depth exchange of ideas and practices that foster improvements in teaching and research of the institutions involved. It is also concluded that there is a need for structures to respond to this new reality and that the evaluation processes can contribute to measuring and promoting it.

Keywords: *academic mobility, exchange, internationalization of higher education, international student mobility, evaluating academic mobility.*

"***The main hope of a nation lies in the proper education of its youth. "***

Desiderius Erasmus

1.1 Introduction

Since 1 July 1987, the Erasmus programme has been contributing to the internationalisation and modernisation of higher education in Europe. During the academic year 2016/17 alone more than 400 000 higher education student and staff went abroad thanks to Erasmus+3 . In contrast to the previous Erasmus programme, Erasmus+ is not confined to intra-European mobility but also enables students and staff to go from Europe to the rest of the world and vice-versa. Built on the foundations laid by the Erasmus programme, the new Erasmus+ programme was launched in 20142. Compared to its predecessor programme, Erasmus+ provides stronger opportunities for cooperation between higher education institutions and their stakeholders with an increased focus on quality, impact and accessibility. Past and present Erasmus programmes have aimed to stimulate international mobility of students and staff and enable higher education institutions to improve their quality and relevance through transnational cooperation projects and networks. Many of the projects funded under the Erasmus programme have led to important policy reforms and developments and contributed to further lower the barriers for mobility in higher education, for example through the European Credit Transfer and Accumulation System - ECTS. In higher education, Erasmus+ introduced three main novelties:

- Strategic Partnerships (SPs). A first type of SPs supports the development of innovative outputs, and/or engage into intensive dissemination and exploitation activities, which is generally done through Higher Education SPs (KA203 projects). A second type of SPs supports the exchange of good practices to allow organisations to develop and reinforce networks and increase their capacity to operate at transnational level. SPs are open to any type of organisation in the field of education, training and youth or other socio-economic sectors, as well as to organisations carrying out activities that are transversal to different fields.
- International Credit Mobility (ICM). Falling under Key Action 1, ICM extends the classical Erasmus and funds short-term mobility for students and staff between Programme and Partner Countries, in either direction.
- Widening access to higher education. The Erasmus+ programme introduced new rules to enhance accessibility and remove barriers of participation. Among a range of other measures, extra financial support is now offered to students from socioeconomic disadvantaged backgrounds, students with special needs and students from outermost countries and regions/overseas territories. Besides, the introduction of the Online Linguistic Support (OLS) allows for the assessment of the level of language skills (by CEFR levels) of departing and returning students and has provided courses to 160,000 students since 2014.

[3]European Commission (2018) Erasmus Annual Report 2018. Luxembourg, Publications Office of the European Union. P.4.

[2] Next to higher education, Erasmus+ also encompasses school education, vocational education and training, higher education, adult education, and youth and sports. The current assignment focusses on the impact of Erasmus+ in higher education.

1.3 Purpose of the study

The study aims to analyse the impact of ERASMUS onquality improvement at institutional level impact including the Curriculum design and content and the importance of developing the curricula based in internationalization level. It aims to serve HEI-s, staff, international coordinators and ongoing researcher in the field of internationalization.

1.4 Methods

The study was based on the mixed method which adopted a general inductive approach to comparative analysis to provide greater insight into the issues about the development of curriculum.

1.5 Research questions

- **Q1:**How will Covid 19 affect the auditor's responsibility to provide sufficient and appropriate audit evidence?

- **Q2:**How can IA be more involved now to postpone a large part of the plan until the end or in the middle of next year?

I.2 LITERATURE REVIEW

Based on the experience gained from the engagement in the Erasmus + program, we can now identify our potential partners referring to the common profiles that we have in order to have a green light to develop mobility. So far, everything seems very simple and feasible, but how does this whole process affect the part of the curriculum that students have here and what they have to follow when they go abroad?
In this case, it must be said that the impact that the Erasmus + program is giving in improving the curriculum is very high. First, let's start with the fact that we have to adapt to the student the common subjects that the host university develops during the semester that the student will attend because he has to complete the number of credits. Well, it happens that in special cases this number is not filled and the student's mobility is canceled or vice versa, we find some common subjects but which are developed in the university's language of origin? These situations often create problems during the process, since we try to get as many grants as possible, so we create as many opportunities as possible for students for international experiences, knowing that for so long Albania continues to maintain the status of a partner country and cannot receive grants. directly from the Erasmus + program, we will have to make the most of the opportunities when grants are addressed to us from partner universities.
This approach, although sometimes a bit pressuring, pushes us to revise our curricula to adapt them to HEIs at the European level, and in this way we begin to integrate a little bit of internationalization at home. While the concept of internationalization is enriched every day, let's look at the approach and all the objectives that internationalization aims to bring to HEIs, which are the basis of the development and cultural construction of a society.

*Internationalization in Higher Education*isa series that addresses a rapidly changing and highly topical field. Historically, the concept of international education began with scholars traveling to wherever they could pursue their studies in seats of learning around the world. In due course curricula with international themes were encompassed within the term, including development studies and comparative education. More recently, use of the term "internationalization" arose during the latter part of the twentieth century.

In those 25 years or so, attention to the international dimension of higher education has become increasingly visible in institutional strategies as well as national and international agendas. Early distinctions were established between, on the one hand, market-driven interests in the recruitment of fee-paying international students and, on the other, an increasing number of practitioners who see transformational potential through internationalization activities as a means of enhancing personal and professional development.

While those themes continue to be of importance, the intervening years have seen a more nuanced range of interests bridging that divide. Informed by diverse disciplines including anthropology, languages and communication, business and marketing, environmental studies, strategic leadership, and pedagogy, internationalization is now high on the priority list for universities around the world. This is, in part, as a response to changing global environments but also in reaction to globalization itself with its potential for homogenization if taken to extremes. The many dimensions of contemporary internationalization require institutions to adjust and define the concept for their own purposes, adding to the richness of our understanding of the "meta-discipline" of internationalization in practice.

This is perhaps most evident in countries where institutional and curricular internationalization is a more recent development, and traditional 'western' internationalization practice requires further exploration for appropriateness in local contexts. Development and implementation of the concept in such new environments will add to our understanding of the benefits and challenges of internationalization practice over the coming years.

I.3 THE THEORETICAL DEBATES BETWEEN THE DIFFERENT APPROACHES THAT HAVE TO DO WITH LOOKING AT THE LITERATURE FOR THE WORK IN QUESTION.

Internationalization of the curriculum is situated at the intersection of policyand practice in in universities and the cause of fascination, frustration, confusion, and fulfillment for students, academic staff, and university managers. To discuss the internationalization of a university education without discussing the internationalization of the curriculum and student learning is nonsensical.However, internationalization of the curriculum as a concept is poorly understood and developed in practice (Shiel & Takeda 2008). If we are to internationalize learning, we must do that within the context of the different cultures and practices of knowing, doing, and being in the disciplines. But if academic staff do not have the experience, skills, or knowledge required to internationalizethe curriculum they are likely not to engage with the concept or to adopt a narrow focus. This has serious consequences for the international strategy of the university and for what students learn.

The other **approache** about Internationalization of the curriculum is the incorporation of international, intercultural, and/or global dimensions into the content of the curriculum as well as the learning outcomes, assessment tasks, teaching methods, and support services of a program of study.
(Based on Leask 2009, p. 209).

These definitions clearly link the international with the intercultural in the formal curriculum and the support services and student activities provided by the university, sometimes referred to as the informal curriculum. They make it clear that internationalization of the curriculum is about much more than content and that within the formal curriculum the content that is included will be informed by research that crosses

national as well as cultural boundaries. There is a clear focus on international and intercultural learning outcomes as well as teaching and learning processes and on student engagement with diversity in the world, in class and on campus.
These definitions are consistent with a holistic approach to internationalization that incorporates wide-ranging strategies within both the formal and the informal curriculum. The latter suggests a campus culture of internationalization that encourages and rewards intercultural interaction both outside and inside the classroom.

The development of constructive debates for the two approaches in the framework of internationalization reflects a clear overview of what tomorrow expects from us. The Erasmus + program is a golden opportunity for anyone who joins an opportunity and the experience, knowledge, professional background that the individual gets ensures a brighter and safer future for all future generations.

CONTRIBUTION

The main contribution of the present work is that reviewing critically the literature on internationalizing the curriculum, it provides a practical guide regarding the required steps that need to be followed in order a HE curriculum to become international. This helps educational leaders and educational decision makers to understand what is important to be considered when they plan, organize, design and implement activities for internationalizing a curriculum. Also, the present study challenges that a more comprehensive framework is needed towards internationalizing the curriculum.

FINDINGS

The findingsin this study suggest that study developed cross-cultural communication and critical thinking skills, an increased awareness and mindfulness of global and cultural dynamics, higher levels of perceived proficiency in global collaboration, and experienced transformative learning helps us to create a better future.

CONCLUSIONS

In *conclusion, the Erasmus+ programme aims to have a direct impact in highereducation in the EU and beyond and create benefits for individuals and institutions. Developing curriculum by stimulating international mobility, strengthening the quality requirements of mobility andoffering new opportunities to establish strong institutional partnerships in and outside theEU.*

RECOMMENDATIONSFOR FURTHER RESEARCH

Regarding recommendations for further research the present study , besides the need for an international empirical study, also recommends that further research is needed to explore the context of tspecific curriculum reforms and innovative pedagogical approaches which can foster dispositions, values and skills with engaged global citizenship, as well as, how reforms and approaches can be applied in practice so that to respond efficiently & effectively to needs of international students.

Finally, the study recommends that in order higher education to develop global citizens a global and open mindset is needed by the educational leaders & decision makers as well as educators. On this basis, further research is recommended exploring the role of mentality, perception & biases of leaders, decision makers, educators when plan, organize, implement, follow specific steps in practice in order to internationalize the curriculum.

BIBLIOGRAPHY

1. Erasmus+ Higher Education Impact Study.
2. The Impact of ERASMUSon European Higher Education: Quality, Openness and Internationalisation.
3. Erasmus + Guideline 2021-2027

REFERENCES ON THE WEB

https://www.researchgate.net/publication/341402436_Mobility_in_the_Internationalisation_of_Higher_Education_Institutions

https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1937156X.2020.1760749?scroll=top&needAccess=true

https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/94d97f5c-7ae2-11e9-9f05-01aa75ed71a1

http://mehrmohammadi.ir/wp-content/uploads/2019/07/Internationalizing-the-Curricul-Betty-Leask.pdf

E-LEARNING VS. TRADITIONAL LEARNING NË ARSIMIN E LARTË NË SHQIPËRI

Jona Mulliri[1]
[1] Univesiteti Bujqësor i Tiranës, Fakulteti i Ekonomisë dhe Agrobiznesit, Departameti i Matematikë dhe Informatikë, e-mail: jmullir@ubt.edu.al

Blerta Leka (Moçka)[2]
[2] Univesiteti Bujqësor i Tiranës, Fakulteti i Ekonomisë dhe Agrobiznesit, Departameti i Matematikë dhe Informatikë, e-mail: bmocka@ubt.edu.al

Brunilda Baraku[3]
[3] Univesiteti Bujqësor i Tiranës, Fakulteti i Ekonomisë dhe Agrobiznesit, Departameti i Matematikë dhe Informatikë, e-mail: bgjini@ubt.edu.al

Abstrakt

Arsimi i lartë përbën inkubatorin kryesor të formimit të kapitalit njerëzor, si një prej determinantëve të zhvillimit shoqëror të vendit. Në dy dekadat e fundit vihen re zhvillime dinamike të sektorit sa i takon masivizimit, diversifikimit të ofertës akademike, dinamikës dhe rolit të aktorëve në sistem, rritjes së shpenzimeve publike dhe private por po kaq edhe një tendencë e qartë për të përqafuar teknologjinë dhe metodat e reja të mësimdhënies/mësimnxënies nëprocesin akademik në tërësi.
Situata pandemike e krijuar në fillim të vitit 2019 në fakt nxiti/ kushtëzoi edhe më shumë IAL-të në vend si edhe në të gjithë botën të përdorin mësimin në distancë (e-learning) sinjë mënyrë për të vijuar procesin akademik.
Sa dhe si kjo metodëu përdor gjatë pandemisë si edhe analiza krahasuese me metodën tradicionale të mësimdhënies/mësimnxënies në auditor janë në fakt arsyeja e ndërmarrjes së këtij studimi.
Edhe pse një formë e tillë e e-learning nuk ishte e panjohur, ajo gjeti të papërgatitura insitiucionet arsimore në terësi për një mori arsyesh që lidhen me infrastrukturën teknike dhe teknologjike, mungesën e sistemeve dhe softeve, çështje organizative/administrative dhe menaxheriale, nivelin e dijeve adekuate të poseduara nga stafi akademik dhe studentët, mungesën e fondeve për të financuar në mënyrë të shpejtë një përshtatje të tillë teknologjike etj.Edhe pse kjo metodë sot konsiderohet e përqafuar masivisht nga çdo IAL në vend efektiviteti i përdorimit të saj, gjurma afatgjate që ajo lë në formimin e profesionistëve të rinj mbetet mjaf e diskutuar. Arsimi i lartë mund të konsiderohet me të drejtë gjeneratori i dijes dhe prosperitetit të një kombi dhe konsideruar këtë fakt jo thjesht përdorimi spontan por modelimi dhe përsosja e formave të mesimdhënies/mësimnxënies në mënyrë që ajo të reflektojë në trajtë adekuate dinamikën e zhvillimit si edhe teknologjinë gjithashtu, mbetet një sfidë e sistemit të arsimit të lartë në vend.

Fjalë kyçe: *e-learning,arsimi i lartë, mësimdhënia, teknologjia, platforma, TIK*

1. Hyrje - sfondi i problemit.

Sistemi i arsimit të lartë në vendin tonë ka njohur ndryshime dramatike në harkun kohor të 30 viteve tranzicion. Këto ndryshime janë reflektuar në disa aspekte kryesore që lidhen me së shumti me:

- Ndryshime të aspektit ligjor dhe rregullativ dhe që u reflektuan me transformimin e universiteteve shtetërore në univeristete publike si edhe në futjen në sistem edhe të universiteteve jopublike (private) në vitin 2000.

- Kuadri ligjor ka pësuar ndryshime drastike nga ligji i vitit 2007 me sanksionimin e procesit të bolonjës të filluar në 2003, në ndryshimet e vitit 2010 dhe duke kulmuar me ndryshimet totale me ligjin 80/2015 që synoi ti japë një dimension bashkëkohor arsimit të lartëbazuar kryesisht mbi modelin anglo-sakson.
- Nryshime të karakterit strukturor, organizativ dhe menaxherial. Këto ndryshime u shoqëruan me një masivizim të arsimit të lartë dhe me luhajtje të mëdha në cilësinë dhe performancën akademike. Kështu nga rreth 14.000 studente në 1990 numuri i tyre u rrit në 52.000 në 2005 dhe në 165.000 në 2013 dhe 123.880 në 2021 (Instat 2021, Statitistikat e Arsimit). Numuri i IAL-ve u rrit dramatikisht duke kulmuar në 2014 me 59 IAl ngatë cilat 15 publike dhe 44 jo publike një pjesë e madhe e të cilave tashmë jane mbyllur (Raport për Reformimin e Arsimit të Lartë dhe Kërkimit Shkencor, (2014), A.Gjonca at al).
- Ndryshime të karakterit akademik, kërkimor dhe atë të mësimdhënies. Ky process është shoqëruar me kulifikime të stafit akademik bazuar mbi programe kombëtare, ndërkombëtare por edhe inicativa individuale jashtë kufijve kryesisht në vendet perëndimore si edhe përshtatje të strukturës kurikulare dhe bazës didaktike.
- Ndryshime infrastrukutore, laboratorike dhe të fasiliteteve duke synuar adaptimin e praktikave perëndimore të mësimdhënies edhe pse nivelet e financimit të AL mbetën mjaft të ulta (me një mesatare prej 0,4-0,7% e GDP).

Numri i lartëi IAL-ve/1.000.000 banorë (në disafish) më shumë se vendet perëndimore, ka sjellë padyshim kontribute pozitive sa i takon praktikave menaxheriale, rritjes së nivelit të konkurencës, rritjes së ofertës akademike duke përafruar numrin e studentëve/1000 banorë me mesataren evropiane, po aq edhe efekte negative në cilësinë e mesimdhënies dhe mospërputhje të strukturas së kërkesës së tregut për profesioniste me ofertën akademike në tërësi.

Përpos këtyre ndryshimeve IAL-te janë përpjekur të adaptojnë praktika mësimdhënie dhe mësimnxënie moderne dhe bazuar në teknologji por ato ende mbeten tradicionale dhe me tipare ende evidente të modelit lindor.

Kështu niveli i adaptimit të teknologjise, sidomos në universitetet publike (që zenë rreth 80% të tregut të arsimit të lartë) ka qenë në përmasa modeste. Natyrisht që kjo ka qenë e kushtëzuar sa nga tradita e sistemit lindor të trashëguar aq edhe nga pamjaftueshmëria e financimit nga fondet publike. Kështu mësimdhënia në thujase totalin e programeve të studimit në nivel kombëtar zhvillohet në auditor me pjesëmarrjefizike dhe struktura kurrikulare është mjaft e ngurtë. Situata pandemike e gjeti sistemin e arsmit të lartë në vend të papërgatitur dhe papajisur me sisteme, software, njohuri dhe aftësi për tju përgjigjur lockdowoun-it të papritur të marsit 2019.

2. Objektivat.

Objektivi kryesor i këtij studimi është vlerësimi i metodave të mësimdhënies dhe mësimnxënies në arsimin e lartë në vend.

Ky objektiv synohet të arrihet përmes plotësimit të disa objektivave më specifikë si:

- Vlerësimi i sistemit të arsimit të lartë ne vend dhe ndryshimeve te ndodhura ne harkun e 30 viteve tranzicion.
- Argumentimi teorik dhe metodik në funksion të njohjes së modeleve të përdorura sot për mësimdhënien dhe mësimnxënien në arsimin e lartë në vendin tonë.
- Vlerësimi i metodave kryesore të përdoruara në mësimdhënie dhe efekteve pandemike në harkun e disa viteve të fundit.
- Analiza krahasuese e modelit tradicional të mësimdhënies në auditor me e-learning.

- Evidentimi i avantazheve dhe disavantazheve si edhe problematikat e shoqëruara nga to në vitet e fundit në sistemine AL në vendin tonë.

3. Metodologjia.

Punimi ynë fokusohet në sigurimin e të dhënave sistemike si edhe të dhënave që lidhen në trajtë eksplicite me treguesit e arsimit dhe në veçanti me metodat e mesimdhenies/mesimnxenies dhe variablave të lidhura me to. Përdorimi i opinioneve të kolegeve është paraparë si një mjet efektiv për arritjen e synimeve të studimit. Raportet dhe opinionet e studiuesve të arsmit të lartë kanë qenë për ne një ndihmesë e çmuar në trajtimin e plotë të punimit dhe vjeljen e të dhënave.
Sa i takon operacionalizimit të studimit ai është mbështetur në konstruktin bazë të metodave kërkimore duke përdorur instrumentat e vjeljes dhe anlizës së të dhënave, rishikimit të literatures që atakon drejtpërsedrejti problematikën e studimit, mbështetjes në raportet adekuate të institucioneve me të njohura të mbajtjes dhe emetimit statistikor.
Metoda e analizes dhe sintezes ka qenë metoda bazë e përdorur në studimin tonë.

4. Rishikimi i literaturës.

Ka një mori definimesh për e-learning si një prej metodave të sotme dhe alternative të mësimdhënies. Sipas OECD (2005), e-learning përkufizohet si përdorimi i teknologjive të informacionit dhe komunikimit (TIK) në aktivitete mesimore për të mbështetur dhe përmirësuar mësimin në institucionet e arsimit të lartë dhe përfshin përdorimin e teknologjisë së informacionit dhe komunikimit si një plotësues për klasat tradicionale, mësimin online ose përzierjen e dy mënyrave.
Sipas Maltz et al (2005), termi "e-learning" zbatohet në perspektiva të ndryshme, duke përfshirë mësimin e shpërndarë, mësimin në distancë ate online, si dhe mësimin hibrid.
Në një botë gjithnjë dhe më shumë teknologjike, mësimi gjithashtu ka evoluar nga "klasa tradicionale" në mësimin në distancë dhe tani në mësimin online, ku studentët mësojnë në "klasa të virtuale", Tham, C. M., & Werner, J. M. (2005), dhe që funksionojnëtërrësisht ndryshe nga ajo që deri më tani mësimdhënësit dhe profesorati ka berë.E-learning i lejon studentët që të mësojnë në çdo vend dhe në çdo kohë.
E-learning është një sistem elektronik i bazuar në përdorimin e internetit dhe lidhet me teknologjinë e zhvillimit, shpërndarjes dhe zgjerimit të burimeve dhe të performancës mësimore.E-learning është e vetmja mënyrë që arsimi mund të thyejë barrierat...të krijojë mundësitë që të rinjtë të bëhen vërtet pjesë e shekullit të 21-të dhe të mundësojnë atyre mënyra të reja që te plotësojnë nevojat e tyre të të mësuarit (Elango et. al. (2008).
E-learning gjithashtu mund të quhet si një rrjet që mundëson transferimin e aftësive dhe njohurive, për një numër të madh të perdoruesish në të njëjtën kohë ose në periudha të ndryshme. Përdorimi i pajisjeve kompjuterike (PC, Laptop) dhe Interneti përbën instrumentet kryesor të e-learning. Një platformë edukimi bazuar në mësimdhënie të zyrtarizuar por me ndihmën e burimeve elektronike njihet si e-learning.
Teknologjitë e informacionit dhe komunikimit (TIK) ofrojnë arsimim unik dhe mundësitë e trajnimit pasi ato përmirësojnë mësimdhënien dhe të nxënit, dhe inovacionin dhe kreativitetin për njerëzit dhe organizatat. Për më tepër, përdorimi i TIK-ut mund nxisë zhvillimin e një politike arsimore që inkurajon kreativitetin dhe mjedise inovative të institucioneve arsimore (Abdullah et al. 2019).Zhvillimi i shpejtë i teknologjisë në sistemet e të mësuarit, diktojnë përdorimin e platformave të mesimit online. Shumë përdorues të platformave online për mësimdhënien shohin se nëpërmjet e-learnign mësimi online mund të menaxhohet lehtësisht, dhe studenti mund të aksesojë lehtësisht materialet didaktike (Gautam, 2020; Mukhtar et al. 2020).

Megjithatë referuar studimeve vihet re se variabla të tilla si: mbështetja teknike dhe financiare, trajnimi, egzistenca e aftësive të duhura, elemente të mbrojtjes së të drejtës së autorit, janë gjithmonë të rëndësishëm në zbatimin e e-learning në menyre te vecante ne universitetet publike, Gaebel, Met al. 2014).

5. Rezultate dhe diskutime.

Zhvillimi i teknologjise ka sjelle ndryshime të vazhdueshme në metodat e mësimdhënies dhe mësimnxënies. Në vitet 90 "dërrasa e zeze" ka qenë mjeti primar në mësimdhënie në arsimin e lartë. Me përqafimin e teknologjisë vetëm pak vite më vonë dalëngadalë vendin e saj filloi ta zerë prezantimi i projektuar dhe jo më herët se një dekade filluan aty ketu të përdoren kurse në distance.Natyrisht shtrirja e internetit dhe zhvillimi teknologjik do të revolucionarizonte mësimdhënien dhe mësimnxënien.Në nivel global ka pasur një rritje enorme të kurseve në univeristete dhe kolegje të zhvilluara tërësisht online.

Në vendin tonë operojne aktualisht 41 IAL (ASCAL Statistika 2021), nga të cilat 16 (kategoria Universitet dhe akdemi) publike dhe 15 prej tyre jopublike.Rritja e kërkesës për më shumë dije nga ana e studentëve përfaqëson tashme një erë globale dhe është reflektuar gjithashtu ne armaten e madhe te studenteve ne vendin tone. Në këto kushte por edhe duke përqafuar teknologjine dhe akomoduar nevojën për të kombinuar metodat tradicionale me ato bashkëkohore në mësimdhënie nga ana e stafit akademik një pjesë e universiteteve në vendin tone janë hapur shpejt drejt kësaj qasjeje. Natyrisht një fenomen i tillë nuk ka ndodhur me të njëjtin ritëm dhe kjo jo thjesht për shkak të filozofive të ndryshme në IAL-të në vend por kryesishtpër shkak të kufizimeve buxhetore dhe infrastrukturore, me evidente kjo në universitetet publike. Përmes vjeljes së perceptimit të lektoreve kryesisht por edhe të studentëve ne jemi përpjekur të ekstraktojme vlerësime në lidhje me këte metode të mësimdhënies.
Situata pandemike ishte ne fakt sirena e alarmit dhe lockdown i vitit 2019 ishte vendosja e universiteteve përballe sfidës së adaptimit emergjent të kësaj metode. Por një situate e tillë i gjeti shumicën e IAL-ve në vend jo thjesht të papërgatitura por edhe në kushtet e pamundësisë së implementimit masiv të saj.
Përdorimi i e-learning në menyre holostike në të gjithë sistemin padyshim kërkon ploteësim të parakushteve që lidhen me koordinimin në menyrë të njekohshme tëdisa aspekteve. Bonk në menyrë figurative thekson se trupa akdemike duhet në mënyrë të njëkohshme "të veshë disa kapele" (Bonk, 2000):

- Teknologjike;
- Pedagogjike;
- Sociale.

Konsideruar këtë percaktim **problemet teknologjike** në situatën në të cilën ndodheshin IAL-të në vendin tonë në fillim të vitit 2019 kanë qenë substanciale. Ato lidhen me së shumti me mungesën e software-ve si edhe të gjithë logjistikës dhe faciliteteve teknologjike që lidhen me implementimin e kësaj metode.Në të tilla kushte universitetet adaptuan me emergjence sisteme dhe metoda për tu pershtatur. MASR i propozoi secilit IAL të krijojë një grup pune pedagogësh që pilotuan dhe testuan platforma të ndryshme që mund të përdoren nga secili universitet. Gjatë zhvillimit te mesimit online, universitetet u përballë me disa problematika si:

- Përgatitja e infrastrukturës së IT-së;
- Aksesimi i bazës së të dhënave të studentëve;
- Trajnimi i stafit akademik për përdorimin e këtyre platformave;
- Përgatitja e materialeve didaktike(leksione, pyetje, ushtrime);
- Ngarkimi dhe aksesimi i materialeve në platformat perkatëse për studentët.

Në një periudhë relativisht të shkurtër dhe me një motivim të madh, stafi akademik, organet drejtuese dhe stafi administrativ i IAL-ve shqiptare përdoren platforma në internet për studentët si: Google Sites (kryesisht në universitetet publike), Moodle, Zoom, Classroom, Google Meet, Microsoft Teams, etj. Nga raportet e

MASR 2020 rezulton se platformat më të përdorura nga IAL-të gjatë pandemisë kanë qënë: Microsoft Teams, i adaptuar fillimisht nga UT e më tutje nga disa universitete rajonale, icloud i adaptuar nga UPT, Zoom dhe google meet i adaptuar nga UBT etj. Nga raportimet e të gjitha insitucioneve gjatë kësaj periudhe rezulton se periudha e adaptimit shkoi në disa javë deri në dy muaj. IAl-te jopublike ishinmë të parët në ketë drejtim për shkak të fleksibilitetit të operimit dhe reduktimit të procedurave burokratike.

Problemet pedagogjike dhe akademike përbejnë gjithashtu një barierë po kaq evidente në adaptimin e kësaj metode. Ato lidhen më së pari me zoterimin e know-how të nevojshëm për përdorimin e softeve dhe tools-eve përkatëse për të mundësuar procesin. Duhet të themi se një fenomen i tillë gjatë dhe pas 2019 ka qenë evident, më e theksuar në gjeneratat e avancuara të akademikeve. Kësisoj një pjesë e mirë e IAL-ve hartuan manuale dhe zhvilluan trajnime intensive për tju përgjigjur nevojave.

Një tjetër sfidëështë ajo që lidhet me **aspektin social**. Nevoja për të siguruar interaktivitet, praktika "friendly" me studentet, konfort si edhe kohezion ka qënë sfiduese për një kategori të madhe të profesoratit të IAL-ve. Ky fenomen ka qënë me evident në modulet aplikative dhe ato me hapësirë të madhe laboratorike në tërësinë e ngarkesës modulare.Por ky kontekst përfaqëson vetëm njërën anë të ekuacionit.

Studentet janë ana tjetër po kaq e rëndësishme në efektivitetin e procesit në tërrësi. Mungesa e komunikimit "face to face", e nderaktivitetit shpesh e vendos studentitn në kushtet e një"errësire" sociale dhe profesionale, duke humbur ritmin dhe përqëndimin me pasojë dije të kufizuara dhe pjesëmarrje më e ulet e studenteve në tërrësi.

Mungesa e pajisjeve laboratorike (për module që bazohen në to), e prekjes së situatave konkrete dhe animimi në vend të tyre e bëjnë shpesh mësimnxënien po kaq sa mësimdhënien ineficente dhe anemike. Nga raportimet e IAL-ve në vitin akademik 2019-2020 në MASR përqindjet e frekunetimit të studneteve kanë qënë të luhatshme nga vlerat 55-80% të numrit të studenteve në kurs. Nga studimi i sjelljes së tyre në pëdorimi e e-learnign rezultoi se zotërimi i pajisjeve elektronike si dhe mbulimi me interneti zonës në të cilën jetojnë ndikon në sjelljen e studentëve kundrejt e-learning dhe m-learning.Duhet tëtheksojmë se nga të dhënat e World Bank dhe INSTAT, vihet re një rritje e përdorimit të internetit dhe pajisjeve elektronike në vendin tonë.

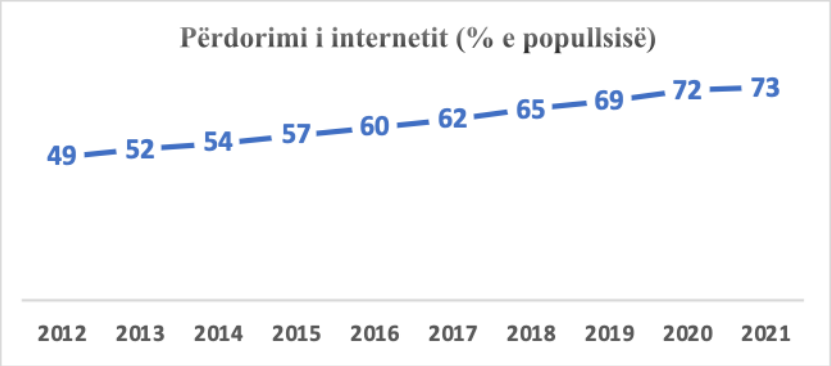

Figure 1 – Përqindja e përdorimit të internetit

Burimi: World Bank data (https://databank.worldbank.org)

Bazar në rezultatet e Anketës së Përdorimit të Teknologjisë së Informacionit (TIK) gjatë vitit 2021e përdorin internetin 79,3% e popullsisë, nga të cilët 91,7% e përdorin çdo ditë.

Vëmë re nga grafiku i mësipërm që pajisja elektronike me e përdorur për të aksesuar internetin dhe shërbimet e tij është aparati celular, i cili përdoret nga 98,8 % e të anketuarve.

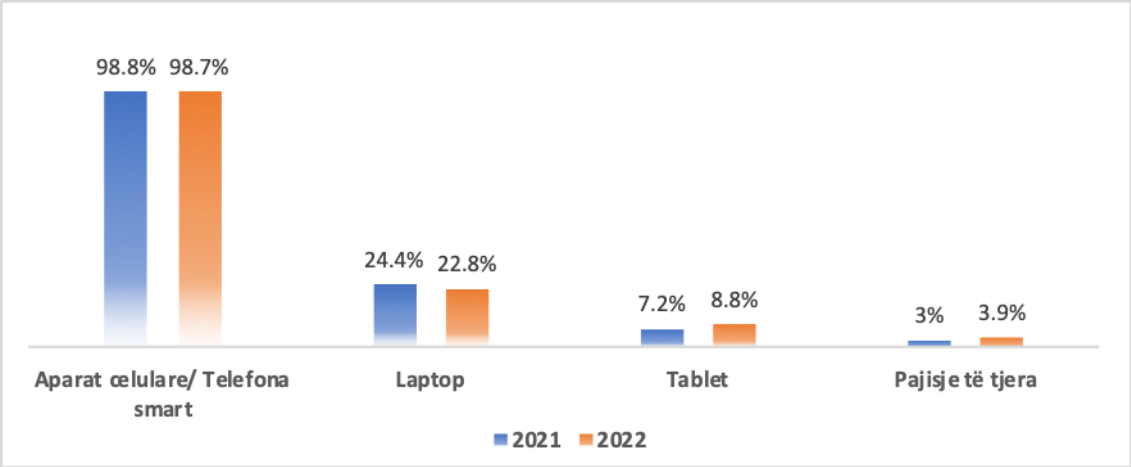

Figure 2 - Pajisjet kryesore të përdorura për të hyrë në internet 2020-2021

Burimi: INSTAT, 2021

6. Konkluzione dhe Rekomandime.

E-learning mundëson avantazhe evidente për studentët dhe mësimdhënien në tërësi. Ajo redukton kostot, ruan thuajse të njëjtën "status quo" familjare dhe sociale për studentin, jep mundësi për të vijuar studimet edhe në distanca të mëdha gjeografike (pavarësi gjeografike) dhe në universitete të mirë rankuara, rrit volumin e informacionit që mund të merret në njësinë e kohës (fokusi tek studenti), krijon hapësira për animime, video të tjera ilustruese, rritjen e volumit të materialeve për studentët etj.Mësimi online mund të japi rezultate të shkëlqyera nëse ajo është e mirë implementuar. Kjo mënyrë e të mësuarit aplikohet edhe në universitetet në vendin tonë.Leksionet web-based janë shumë efektive në dërgimin e materialeve të studimit.Pjesa më e madhe e studentëve kërkojnë informacion online në mënyra të ndryshme. E-learning është më i shpejtë, më i mirë dhe më i lirë se trajnimet tradicionale classroom-based.Ndër përfitimet e përdorimit të e-learning mund të përmëndim:

- Përfitime më të mëdha dhe me fleksibël tek studentët - studentët mund të mësojnë çdo kohë;
- Lehtësisht e aksesueshme dhe vetëshërbim-studentët mund të shikojnë video dhe prazantime disa herë;
- Kosto efektive;
- Ofron cilësi të mira në mësimdhënie;
- Mësimi mund të ofrohet në çdo kohë dhe çdo vend;

Ndërkohë mësimdhënia online si kundër edhe mjaft prej shërbimeve dixhitale mbart një sërë disavantazhesh që lidhen kryesisht me mundësinë dhe nivelin e aksesit në internet duke nxitur një lloj "diskrimiminimi" të padëshiruar, me disponibilitetin e pajisjeve për të mundësuar ndjekjen e mësimit online (lap top, PC, tablet apo smart phone) si edhe kostot që shoqërojnë ato. Ajo kërkon nivel të lartë të"know-how" të stafit akademik por po kaq edhe të studentëve për të mundësuar procesin e mësimdhënies dhe mësimnxënies në tërësi.

Ajo në mjaft raste "izolon" studentin nga pikpamja sociale po aq edhe e kohezionit në marrjen e dijeve dhe ndjekjen e ritmit.

Megjithkëtë e-learning është një alternativë e fortë konkuruese në raport me metodën klasike në auditor, në mësimdhënien dhe mësimnxënien në arsimin e lartë, efektive dhe fleksibile dhe me potencial të padisuktueshëm zhvillimi. Sfida e e-learning është të aksesojë burimet dhe të menaxhojë subjektet duke krijuar një kurs online dhe duke rritur në këtë mënyrë interesat e studentëve. Si rezultat, ne mund të themi që

e-learning ofron mundësi që të rrisë standartet në sistemin tonë arsimor dhe të përafrohen me standardet europiane.

Për shkak të izolimit nga Covid-19, ka pasur një ndryshim të madh në mënyrën se si njerëzit japin mësim, studiojnë dhe punojnë.Padyshim implementimi i saj dhe suksesi për më tepër, duhet të jetë i shoqëruar me plotësimin e një sërë parakushtetsh teknike, teknologjike, të njohurive apo edhe socile dhe shoqërore.

Nga raportimet e IAL-ve në vitin akademik 2019-2020 në MASR përqindjet e frekuentimit të studentëve kanë qënë të luhatshme nga vlerat 55-90% të numrit të studentëve në kurs. Këto shifra arsyetohen në një masë të dukshme nga niveli i disponibilitetit të pajisjeve, niveli i abonimit dhe lidhjes me internet apo edhe mundësitë financiare përpos interesit të studnetëve për ndjekjen e mësimit.

7. Bibliografi.

- Abdullah, F. M., Mohammed, A. A., Maatuk, A. M. and Elberkawi, E. K.: Application of electronic management system in governmental institutions: An empirical study on the Libyan civil registration. Dubai, UAE—December 2019. https:// doi. org/ 10. 1145/ 33686 91. 33687 10.
- Bonk, J. C. (Fall, 2000). My hat's on to the online instructor, E-Education Advisor.
- Elango, R., Gudep, V. K and Selvam, M. 2008. Quality of e-Learning: An Analysis Based on e-Learners Perception of e-Learning. The Electronic Journal of e-Learning.
- Gaebel, M., Kupriyanova, V., Morais, R. and Colucci, E. 2014. E-learning in European Higher Education.
- Gautam, P. 2020. Advantages and disadvantages of online learning. In E-Learning Industry.
- INSTAT, 2021. Përdorimi i Teknologjisë së Informacionit dhe Komunikimit në ndërmarrje, 2021
- INSTAT, 2021. Përdorimi i Teknologjisë së Informacionit dhe Komunikimit në Familje, 2021
- Maltz, L., Deblois, P. & The EDUCAUSE Current Issues Committee. (2005). Top Ten IT Issues. EDUCAUSE Review, 40 (1).
- Mukhtar, K., Javed, K., Arooj, M., Sethi A. Advantages, limitations and recommendations for onlinelearning during COVID-19 pandemic era. 2020;36 (COVID19-S4): COVID19-S27-S31. Doi:https://doi.org/https:// doi. org/ 10. 12669/ pjms. 36. COVID 19- S4. 2785
- OECD (2005). E-learning in tertiary education.https://www.oecd.org/education/ceri/35991871.pdf
- Raport për Reformimin e Arsimit të Lartë dhe Kërkimit Shkencor, (2014), A.Gjonca at al.
- Tham, C. M., & Werner, J. M. (2005). Designing and evaluating e-learning in higher education: A review and recommendations. Journal of leadership & organizational studies, 11(2).
- World Bank https://databank.worldbank.org

SEKRETI MJEKËSOR NË PËRGJITHËSI DHE AI PAS VDEKJES SË PACIENTIT DHE I PERSONAVE PUBLIKË.

Prof. Dr. Bardhyl Çipi
Fakulteti i Mjekësisë, Universiteti i Mjekësisë, Tiranë
bardhylcipi@yahoo.com

ABSTRAKT.

Ruajtja e sekretit zë një vend të rëndësishëm për respektimin e lirive dhe të drejtave të njeriut, që parashikohet edhe në Kushtetutë, sipas të cilës garantohet mosndërhyrja jashtë ligjit në jetën private të njeriut.

Për këtë, në Kodin Penal Shqiptar janë paraqitur disa nene që dënojnë përhapjen e sekreteve vetjake, ndërhyrjen e padrejtë në jetën private, pengimin ose shkeljen e fshehtësisë së korrespondencës etj.

Ky parim është shumë i rëndësishëm edhe në mjekësi, i parashikuar edhe në Kodin e Etikës dhe Deontologjisë Mjekësore të Shqipërisë. Aq më tepër sot, që rreziku i shkeljes së tij është bërë më i madh nga zhvillimi i mediave elektronike, kompjuterave, fakseve, mesazheve zanore etj.

Në këto kushte, ka filluar që nëshumë vende të përpunohet një legjislacion i ri mjekësor, për këto çështje.

Por fusha e sekretit mjekësor pas vdekjes, nuk është e studiuar aq sa duhet.Aspektet e ndryshme të kësaj çështjeje është e rëndësishme të njihen edhe në vendin tonë, sepse kohët e fundit ka pasur te ne mjaft botime, të shoqëruara me diskutime dhe kritika sidomos në lidhje me sëmundjet dhe vdekjet e disa personave publikë.

Në këtë prezantim analizohen disa të dhëna të karakterit, etik, filozofik dhe juridik mbi këtë çështjeqë kanë të bëjnë kryesisht me interesat e personit të vdekur, kohën që ka kaluar nga vdekja, ndikimin negativ nga mosruajtja e të dhënave mjekësore në kujtim të tij etj.

Të gjitha këto janë ilustruar me disa raste të njohura.

Në përfundim theksohet se konfidencialiteti mjekësor pas vdekjes, sidomos ai i një personi publik për vendin tonë, përbën një çështje shumë delikate që kërkon një kujdes shumë të madh në rastet e shpalljes së tij.

Fjalëkyçe: *Sekreti vetjak, e fshehta mjekësore, konfidencialiteti mjekësor pas vdekjes, Shqipëria.*

1.Hyrje.

Ruajtja e sekretit është një çështje shumë e rëndësishme për respektimin e lirive dhe të drejtave të njeriut, që parashikohet edhe në Kushtetutë, sipas të cilës garantohet mosndërhyrja jashtë ligjit në jetën private të njeriut (neni 35) (Elezi, 2002).

Në Kodin Penal Shqiptar janë paraqitur disa nene që dënojnë përhapjen e sekreteve vetjake (neni 122) ndërhyrjen e padrejtë në jetën private (neni 121), pengimin ose shkeljen e fshehtësisë së korrespondencës (neni 123) etj. (K.Penal i Republikës së Shqipërisë, 1995).

Ky parim është shumë i rëndësishëm edhe në mjekësi, i parashikuar edhe në Kodin e Etikës dhe Deontologjisë Mjekësore të Shqipërisë. Aq më tepër sot, që rreziku i shkeljes së tij është bërë më i madh nga zhvillimi i mediave elektronike, kompjuterave, fakseve, mesazheve zanore etj.

Në këto kushte, ka filluar që në shumë vende të përpunohet një legjislacion i ri mjekësor, për këto çështje. Por fusha e sekretit mjekësor pas vdekjes, nuk është e njohur aq sa duhet. Aspektet e ndryshme të tij është e rëndësishme të njihen edhe në vendin tonë, sepse kohët e fundit ka pasur te ne mjaft botime, të shoqëruara me diskutime dhe kritika sidomos në lidhje me sëmundjet dhe vdekjet e disa personave publikë.

Në këtë prezantim analizohen përveç të tjerave edhe disa të dhëna të karakterit etik, filozofik dhe juridik mbi këtë çështje që kanë të bëjnë kryesisht me interesat e personit të vdekur, kohën që ka kaluar nga vdekja, ndikimin negativ nga mosruajtja e të dhënave mjekësore në kujtim të tij, të pasuara me paraqitjen e disa rasteve të njohura etj.

2.Njohuri të përgjithshme mbi sekretin mjekësor.

A është e lejueshme të botohet gjithçka mbi studimet mjekësore që kryhen në trupin e njeriut? A mund të shpallen të gjitha të dhënat mjekësore mbi sëmundjet dhe shkakun e vdekjes nga ana e mjekëve? A duhen bërë përpjekje për zbulimin pas vdekjes e të dhënave mbi trupin e njeriut, si pasoja të veprimeve kriminale apo dyshimeve të kryerjes së tyre? A ka mundësi që zbatimi i parimeve të etikës mjekësore: konfidencialitetit, konsentit, respektit të trupit të njeriut pas vdekjes të kushtëzohen nga periudha kohore që ka kaluar? (Charlier,2014).

Kohët e fundit këto pyetje kanë filluar të bëhen edhe në vendin tonë sidomos në lidhje me të dhënat mjekësore dhe vdekjen e personave publikë të regjimit të mëparshëm, si p.sh. të Enver Hoxhës, Mehmet Shehut, Nako Spirut etj.,apo atyre të persekutuar dhe të vrarë në atë periudhë.

Për t'i kuptuar ato duhet analizuar në fillim parimi i rëndësishëm i konfidencialitetit mjekësor, i cili nga një detyrim moral u transformua në një detyrim ligjor dhe në fund si një nga të drejtat fondamentale të njeriut (Çipi,2015).

Sipas këtij parimi, në mbrojtje të interesave të pacientit, informatat që doktori merr prej tij gjatë ushtrimit të praktikës së tij mjekësore, nuk duhet t'ja u tregojë personave të tjerë, ose t'i përhapë ato. Në mungesë të garancisë që sekreti i tij do të ruhet nga mjeku, pacienti mund të mbajë të fshehur të dhëna të rëndësishme që mund të ndikojnë negativisht në mjekimin e tij, apo të personave të tjerë (Çipi, 2005).

Në fakt, koncepti i sekretit mjekësor, në shumë vende, sidomos ato perëndimore, ka një lidhje të ngushtë me atë të privilegjit të marrëdhënies mjek-pacient, një koncept ky më i ngushtë se konfidencialiteti mbi të drejtat e pacientit. Sipas tij, mjeku kurues, të dhënat që merr nga pacienti, nuk duhet t'ja zbulojë një pale tjetër dhe nuk duhet t'i përdorë kundër pacientit në gjykatë apo procese të tjera juridike (Robitcher,1968; DeWitt, 1959).

Kohët e fundit çështjeve të sekretit mjekësor po u kushtohet një vëmendje gjithnjë e më e madhe në lidhje me aspektet e tyre etike dhe juridike.

Zhvillimi i madh i mediave elektronike, arritjet në fushat e gjenetikës mjekësore kanë ndryshuar kuptimin e transmetimit tradicional të informacionit mjekësor.

Përdorimi i telefonave celularë dhe aparaturave të sotme elektronike: kompjuterave, fakseve etj., kanë krijuar mundësinë që të ndodhin shkelje të paqëllimshme të sekretit mjekësor. Mesazhet zanore të dërguara në mënyrë elektronike mund të dëgjohen edhe nga persona të tjerë përveç pacientëve. Po kështu

kompjuterizimi i të dhënave mjekësore, që ka shumë avantazhe, rrezikon në shkeljen e konfidencialitetit të tyre (Berg, 2001).

Për këtë në shumë vende është përpunuar një legjislacion i ri mjekësor për mbrojtjen e konfidencialitetit në rrethana të ndryshme (Guidance and adivece, confidentiality and disclosing information after death, 2021).

3.Sekreti mjekësor pas vdekjes.

Sekreti mjekësor pas vdekjes së pacientitdhe ai për personat publikë përbën një fushë të veçantë, jo shumë tëstudiuar.

Në këtë studimjanë analizuar nga literatura e huaj disa nga aspektet kryesore të kësaj çështjeje që kanë të bëjnë me konceptin e ruajtjes apo mosruajtjes të sekretit mjekësor pas vdekjes, argumentet filozofike dhe etike të këtyre qëndrimeve, rrethanave në të cilat ky sekret nuk ruhet, ndikimine kohës që ka kaluar nga vdekja, kush do ta ketë të drejtën për ta ruajtur ose jo sekretin mjekësor pas vdekjes etj.

Ruajtja e konfidencialitetit mjekësor pas vdekjes është e domosdoshme për të mbrojtur individin, qoftë për jetën private apo pozitën e tij shoqërore, për shkak të dëmit që mund t'i shkaktohet pacientit kryesisht moral, në rast se këto të dhëna mjekësore do të zbuloheshin (Berg,2001).

Shqetësimet e sotme mbi konfidencialitetin kanë të bëjnë kryesisht me çështjen kur mjeku zbulon një sëmundje veneriane (seksualisht të transmetueshme), ose që personi ka qenë i alkoolizuar ose të dhëna të tjera që mund të jenë përbuzëse për publikun, apo nëse zbulimi është kryer për t'u mbrojtur nga një veprim shpifës ndaj pacientit.

Po kështu grupet e gjakut në vetvete mund të mos jenë informata që duhen mbajtur sekret, por në rastet e çështjeve të përcaktimit të atësisë së bashku me ato të ADN-së, ato mund të jenë shumë të rëndësishme.

P.sh. në rastet e identifikimit të kufomave të masakrës së Srebrenicës, të kryer nga serbët në Bosnjë, nëpërmjet të ekzaminimit krahasues të të dhënave të ADN-së me ato të prindërve të tyre të gjallë, rezultoi që në disa raste babai i një viktime nuk ishte babai i vërtetë biologjik. Ky konstatim ishte e domosdoshme që të mbahej sekret për të shmagur konflikte të rënda familjare të mëvonshme.

Ose në rastet e personave të prekur nga HIV/AIDS, kjo sëmundje duhet mbajtur sekret edhe pas vdekjes së tyre Berg, 2001).

Mosruajtja e konfidencialitetit mjekësor pas vdekjes mund të ndodhë për shkak se mjekët nuk i kanë bërë ndonjë premtim pacientit të tyre për t'i ruajtur të dhënat mjekësore pas vdekjes së tij.

Në të vërtetë, pavarësisht se kjo parashikohet në kodet etike, pak mjekë e kanë shfaqur detyrimin për ruajtjen e konfidencialitetit të pacientëve të veçantë, dhe akoma më pak për sekretin mjekësor pas vdekjes.

Sipas literaturës mjekësore të huaj, mbrojtja e konfidencialitetit mjekësor pas vdekjes është në vartësi të interesave që ka pasur i ndjeri para vdekjes, për ta ruajtur atë.

Pra, nëse mosruajtja e konfidencialitetit mjekësor post mortem do të jetë në favor të personit të vdekur, kjo mund të mos kundërshtohet (Berg,2001).

Pikëpamjet filozofike në lidhje me interesat pas vdekjes së personit *(Berg,2001).*

Interesi i njeriut të vdekur është që t'i ruhen informacionet, në qoftë se shpallja e tyre pas vdekjes do ta dëmtonte atë, p.sh. nga mosmbajtja e premtimit për ruajtjen e sekretit mjekësor që mund të prekë kujtimin e njeriut kur ka qenë gjallë, apo nga shpifjet që mund t'i shkaktojnë atij një dëm moral.

Në të vërtetë njeriu i vdekur, ndërgjegjia e të cilit është zhdukur, nuk ka pse të ketë interesa. Por, ai kur ka qenë gjallë ka pasur interesa që duhet të vazhdojnë të ruhen edhe pas vdekjes së tij.

Edhe të afërmit e të vdekurit kanë interesa, që përcaktohen nga fakti se i vdekuri jeton në memorien e tyre. Kështu dëmtimi i memories së të vdekurit nga mosruajtja e të fshehtës mjekësore prej mjekëve, do të dëmtojë interesat e njerëzve të gjallë për të ruajtur në mendjet e tyre virtutet e personit të vdekur.

Mund të ndodhë që për një njeri që gjatë jetës së tij ka qenë shumë korrekt, nxjerrja e të dhënave mjekësore konfidenciale, të ndryshojë opinionin e gjithë të njohurve të tij që ata të kuptojnë tani, që ai ka qenë një njeri me të meta, i shtirë.

Nga pikëpamja filozofike dhe etike, ka dy qëndrime ndaj ruajtjes së konfidencialietit pas vdekjes (Berg, 2001):

-qëndrimi i parë, sipas të cilit, ruajtja e konfidencialitetit pas vdekjes duhet të jetë shumë më e fuqishme, të ketë një karakter absolut, në krahasim me sekretin mjekësor para vdekjes. Kjo, sepse personi që ka vdekur, tani nuk ka më mundësi që ta miratojë këtë mosruajtje të konfidencialitetit, ose të mbrojë reputacionin apo identitetin e tij.

-qëndrimi i dytë, sipas të cilit, interesi i personit të vdekur për të ruajtur konfidencialitetin e tij do të jetë më i vogël se ai, kur ky person ka qenë gjallë. Kjo, për arsyen se personi që ka vdekur nuk mund të dëmtohet, në kuptimin që ai nuk e ndjen më dhimbjen, lumturinë ose emocione të tjera. Ndërsa te personi i gjallë, mosruajtja e konfidencialitetit, p.sh. atij mjekësor do ta dëmtojë dhe do ta bëjë të vuajë nga ky veprim,për pasojat nga kjo mospërfillje për dëshirat e tij.

Disa situata të tjera të mosruajtjes të konfidencialiteti mjekësor pas vdekjes *(Guidance and advice etc, 2021)**:***

-rastet e denoncimeve për ndjekjen mjekësore të personit para vdekjes,

-në rastet e kundërshtimit të testamenteve,

-kur kërkohen dokumentet mjekësore të shoqërive të sigurimeve, nga ana e të afërmve, të nevojshme këto për përfitime financiare, që përcaktohen nga shkaku mjekësor i vdekjes të njeriut të tyre që ka qenë i siguruar në këto shoqëri,

-nevoja e të afërmve për t'u njohur me diagnozat e sëmundjeve të trashëguara të personit të vdekur, me qëllim që ata të marrin masa mjekësore për parandalimin e tyre,

-interesi i studimit të ecurisë dhe shpërndarjes të sëmundjeve të ndryshme (mosruajta e konfidencialitetit është vetëm për studiuesin dhe jo për personat e tjerë),

-interesi i publikimit p.sh. për ngjarje me vdekje të shumta nga sëmundje të veçanta, ose kur personi i vdekur është një person publik,

-rastet e informatave mjekësore që kërkohen nga media, bibliografët për interesa të përgjithshme, zbulimin e ngjarjeve kriminale etj.

Ndikimi i kohës që ka kaluar nga vdekja në ruajtjen ose jo të sekretit mjekësor *(Berg, 2001; Charlier, 2014).*

Me kalimin e kohës, kujtimi për të vdekurin, që ruhet në mendjen e një të gjalli fillon dhe dobësohet.

Po kështu edhe interesi i anëtarëve të familjes së të vdekurit, me kalimin e viteve, do të vijë duke u ulur.

Me këtë rast, nuk duhet harruar që memoria e njerëzve që e kanë njohur të vdekurin është shumë më e rëndësishme se ajo që ka mbetur në gjeneratat e mëpasme.

Pra mbrojtja e konfidencialitetit mjekësor pas vdekjes do të pakësohet me kalimin e kohës, deri në zhdukjen e plotë të saj.

Në literaturën e huaj, ka një pikëpamje, sipas të cilës, nuk duhet ruajtur më konfidencialiteti, kur ka kaluar një kohë që i korrespondon një ose dy gjeneratave pas vdekjes së personit.

Në legjislacionin francez kjo kohë ka qenë 150 vjet; më pas është pakësuar në 120 vjet dhe është tendenca që kjo kohë të pakësohet edhe më shumë. Por theksohet që edhe me kalimin e kohës së nevojshme, kjo nuk do të thotë që informacioni të bëhet publik (Charlier, 2014).

Kjo vështirësi për ta ruajtur ose jo këtë sekret mund të ndodhë edhe për shkak se mjekët e këtij rasti mund të kene vdekur me kalimin e kohës, apo se dokumentet mjekësore të këtij rasti janë asgjësuar.

Në praktikë ndeshen raste të studimit nga ana jonë të aspekteve mjekësore apo mjekoligjore të kufomave apo mbetjeve skeletike të mëparshme. Ato nuk kanë qenë "pacientë", sipas kuptimit të mirëfilltë të këtij termi. Në legjislacionin mjekësor në përgjithësi, ruajtja e sekretit mjekësor si për së gjalli ashtu dhe pas vdekjes i takon zakonisht mjekut kurues të pacientit.

Pra, në këto raste, këta do të konsiderohen si "persona të vdekur", pa jetë, por që dhe ato duhet të respektohen (Charlier, 2014).

Prandaj, në botimete ekzaminimeve të këtyre rasteve, duhet të ruhet të paktën anonimati i tyre (Charlier, 2014).

Kush e ka detyrimin për ta ruajtur ose jo sekretin mjekësor pas vdekjes?

Ky detyrim i takon në radhë të parëmjekut kurues të pacientit që ka vdekur; porky mund të jetë edhe për mjekun që ka kryer autopsinë e personit të vdekur, apo personelit tjetër mjekësor (Berg, 2001).

Kërkesa për mosruajtjen e sekretit mjekësor mund të bëhet nga të afërmit e personit që ka vdekur, apo nga vetë personi para se ai të vdiste.

Zbulimi i sekretit mjekësor mund të kryhet edhe nga mjeku në rrethanat e përmendura më parë, si p.sh në rastet e informatave mjekësore që kërkohen nga media, bibliografët për interesa të përgjithshme, sqarimin e ngjarjeve kriminale etj.

4.Raste nga literatura.

Në vitin 1965, miku dhe mjeku personal i Churcillit, Lordi Moran (Charles McMoran Wilson) botoi menjëherë pas vdekjes së Churcillit, librin:"The struggle for survival 1940 – 1965", një biografi e jetës së Churcillit, në bazë të ditareve që Morani kishte mbajtur gjatë gjithë periudhës nga viti 1940 deri në vitin 1965 të vdekjes së Churchillit (Robitscher, 1968).

Libri mbështetej në ditaret e Moranit gjatë gjithë kësaj kohe dhe përmbante dy lloje argumentesh(Robitscher, 1968):

-ngjarjet e radhitura në mënyrë kronologjike për ato që Churcilli kishte bërë dhe shprehur në takimet e tij me Ruzveltin dhe Stalinin, vërejtjet e tij mbi luftën, kundërshtarët e tij në Parlament etj. Kjo, sepse Lordi Moran, si mjeku personal i Churcillit, kishte qenë i pranishëm në të gjitha këto konfidenca, jo në rolin e mjekut, por në atë të mikut të besuar.

-argumentet mbi gjendjen shëndetësore të Churcillit, të cilat po të bëheshin publike që në gjallje të tij, ai nuk do të shpresonte që të vazhdonte detyrën e tij edhe dy vjet të tjera si kryeministër.

Botimi i këtij libri, u shoqërua me kritika të rrepta në shtypin britanik të asaj kohe (Robitscher, 1968).

Sipas tyre: Doktor Morani duhet të kishte heshtur për aq sa kishte parë.

Në revistën e njohur Lancet, me rastin e daljes së këtij libri theksohej se, "Besimi i publikut në profesionin e mjekësisë rrjedh kryesisht nga bindja se ajo që ndodh midis pacientit dhe mjekut nuk duhet të përhapet" dhe se, "Në qoftë se konfidencialiteti ruhet për së gjalli, ai duhet të respektohet dyfish për të vdekurin".

"Duke shkruarpublikisht për gjendjen shëndetësore të një personi të identifikueshëm, Lordi Moran ka krijuar një precedent, i cili nuk duhet bërë përsëri".

Ndërsa teShoqata e njohur britanike mjekësore(British Medical Association), në takimin e saj vjetor pas këtij botimi, organi i saj përfaqësues, i përbërë nga 560 anëtarë, mori vendimin, me vetëm tri vota kundër, në të cilinnuk përmendej Lordi Moran, ku theksohej: "Vdekja e një pacienti nuk e çliron mjekun nga detyrimi për ruajtjen e sekretit".

Pavarësisht nga këto qëndrime kundërshtuese për këtë libër, në diskutimet dhe shtypin e kohës u dhanë edhe shumë mendime dhe argumente në favor të të tij (Robitscher, 1968).

Sipas tyre, "dëshmitë e Lordit Moran janë shumë të çmuara, sepse nëpërmjet tyre janë zbuluar aspektet e munguara të jetës së Churcillit, në radhë të parë, nëpërmjet bërjes publike të dëshmive mjekësore".

"Një figurë si Churcilli nuk mund të ketë asnjë privaci. Ai i përket të gjithë botës, i gjallë apo i vdekur dhe gjithçka që ka të bëjë me të, sidomos problemet shëndetësore, kanë një interes universal"(Robitscher, 1968).

"Ne jetojmë në një kohë, kur figurat publike, të gjallë apo të vdekur, bëhen subjekte të biografëve, sekretarëve, asistentëve, apo familjarëve. Kur të gjithë lejohen të shkruajnë për këto raste, atëherë, përse mjekëve u ndalohet kjo gjë?"(Robitscher, 1968).

I njëjti arsyetim mund të bëhet edhe në rastin e Lordit Moran, i cili e botoi këtë libër pas vdekjes së pacientit, kryesisht për mjekimin e Churcillit, pa e diskredituar të ndjerin (Robitscher, 1968).

Në literaturën mjekësore shëmbuj të tillë janë të panumërt (Robitscher 1968; Piédelièvre, 1966):

-rasti Maratit, një nga udhëheqësit e revolucioni francez të viti 1789 që u vra duke bërë banjo, por që nga mjeku i tij rezultoi se ai vuante nga dermatiti (infeksion i lëkurës) së skrotumit dhe perineumt. Banja e qetësonte atë nga sëmundja prej së cilës vuante.Kjo e bëri më të lehtë atentatin ndaj tij.

-rasti i mjekut, që kishte përpiluar raportet mjekësore mbi përparimin e sëmundjes dhe sjelljen e Napoleonit para se të vdiste.

-rastet e sëmundjeve dhe vdekjeve të shumë presidentëve të ShBA etj.

5.Sekreti mjekësor në Shqipëri.

Çështja e sekretiti mjekësor në vendin tonë, paraqitet në KodineEtikës dhe Deontologjisë Mjekësore, i cili përmban nenin 22 (ruajtja e sekretit mjekësor) dhe nenin 23 (zbulimi i sekretit mjekësor).

Pra, sipas këtyre neneve, sekreti mjekësor i mjekut, përbën një parim shumë të rëndësishëm, por jo me karakter absolut, sepse mund të zbulohet kur rrezikohet jeta e pacientit ose e kërkon ligji.

Kështu mosruajtja e sekretit mjekësor, nga kërkesa e ligjit, është dhe ai i parashikuar në Kodin e Procedurës Penale të vendit tonë. Sipas nenit 282 (kallzim nga personeli mjekësor), personeli mjekësor për një mjekim që ai kryen dhe dyshon se lidhet me një vepër kriminale, është i detyruar ta denoncojë atë në organet e prokurorisë (Kodi iProcedures Penale të Republikës së Shqipërisë, 1995).

Para disa kohësh, në zbatim të këtij neni të procedures penale, u arrestuan dy mjekë dhe një infermier në Fier me akuzat penale "moskallzim i krimit" dhe "veprime që pengojnë zbulimin e së vërtetës" (Top Channel, 2022). Kjo për arsye, se ata kishin mjekuar një person që kërkohej nga drejtësia, pas përplasjes së tij me armë zjarri në një fshat të Elbasanit. Pra në këtë rast, ata nuk kishin zbatuar nenin 282 të Kodit të Procedures Penale, sipas të cilit ata ishin të detyruar të kallëzonin mjekimin që i kishin kryer këtij personi në organet e drejtësisë.

6.Sekreti mjekësor pas vdekjes i personave publikë.

Çështja e sekretit mjekësor pas vdekjes përmendet në Kodin e Etikës dhe Deontologjisë Mjekësore (viti 2012) të vendit tonë vetëm në paragrafin e dytë të nenit 22 (ruajtja e sekretit): "……..Madje edhe pas vdekjes të të sëmurit, me përjashtim të rasteve kur ajo (e fshehta mjekësor) përbën rrezik për shëndetin dhe jetën e të tjerëve, mjeku duhet të mos zbulojë sekretin profesional".
Siç shihet, kjo çështje trajtohet shumë pak në legjislacionin mjekësor Shqiptar.
Prandaj për këto raste, sidomos për personat publikë, që kanë filluar të analizohen edhe te ne, duhen zbatuar rregullat e rekomanduara nga literatura e huaj, një pjesë e të cilave u paraqitën më parë në këtë studim.

Nga ana ime unë kam pjesë në disa raste vdekjesh mjekoligjore, rezultatet e të cilave i kam shpallur dhe botuar në shtyp, duke mos ruajturkështu sekretin mjekësor, por pa shkelur rregullat e veçorive të këtyre rasteve (Çipi, 2018).

-Kështu në disa botime për vdekjet e Mehmet Shehut, Nako Spirut, që përfshihen në grupin e vdekjeve kriminale dhe si të tilla ato do të konsiderohen si raste kur sekreti pas vdekjes nuk ruhet. Sidoqoftë përpara botimit, unë kam marrë edhe lejen e familjarëve të tyre (Çipi B., Çipi S. 2015; Çipi, 2018, 2020;).

-Çështja e viktimave të bombës në ambasadën sovjetike në Tiranë në vitin 1951, përbën edhe ajo një rast kriminal, ku nuk ka qenë nevoja e ruajtjes së sekretit mjekësor; edhe për këtë çështje është marrë prej meje leja e familjarëve të viktimave, të cilët kanë ndihmuar edhe në zbulimin dhe ekzaminimin e tyre.

-Në rastin ezhvarrimit të Enver Hoxhës në vitin 1992, të drejtuar prej meje, botimi i tij në vitet 2000, u bë për të përgënjeshtruar shpifjen e publikuar në atë kohë, sipas të cilës gjatë ekzumimit(nxjerrjes nga varri), kufoma u godit në kokë dhe u dëmtua nga kavoja e vinçit që po e nxirrte. Për këtë botim unë pata mbështetjen edhe nga një prej njerëzve të rrethit familjar tëEnver Hoxhës.
Në lidhje me të dhënat e ndjekjes mjekësore së Enver Hoxhës, mund të përmenden këto publikime:
-Shënimet mbi ndjekjen mjekësore të Enver Hoxhës, të lëna nga Prof. Dr.Fejzi Hoxha (të botuara pas vdekjes së tij nga Prof.Dr.Lluka Heqimi, në vitin 2003): bashkëmoshatar, nga Gjirokastra dhe ai, që e kishte

njohur Enver Hoxhënqë në fëmijëri dhe e kishte kuruar, pavarësisht nga vështirësitë e këtij mjekimi, për një kohë shumë të gjatë.(Heqimi, 2003).Botimi i këtyre shënimeve, pas vdekjes së autorit të tyre, përbën një nga ato raste kur sekreti mjekësor mund të mos ruhet për personat publikë shumë të njohur.

Në të vërtetë, në 10 vitet e fundit të jetës së tij, Enver Hoxha ka qenë nën kujdesin shëndetësor të një ekipi mjekësor të përzgjedhur, në të cilin bënin pjesë edhe Prof. Dr. Isuf Kalo dhe Prof.Dr.Ahmet Kamberi.

-Vitet e fundit janë botuar dy libra me detaje të hollësishme nga ana e këtyre dy mjekëve që e kanë kuruar Enver Hoxhën:

"Blloku" i Prof.Dr.Isuf Kalo, viti 2019 (Kalo, 2019).

"Pacienti ynë i veçantë" i Prof.Dr. Ahmet Kamberi, viti 2020 (Kamberi, 2020).

Të dy librat në lidhje me ruajtjen ose jo të sekretit mjekësor pas vdekjes, janë të justifikuara, sepse kanë të bëjnë me udhëheqësin kryesor të diktaturës komuniste 40 – vjeçare; prandaj problemet mjekësore të tij, do të ishin të nevojshme të njiheshin në radhë të parë nga publiku i gjerë i vendit tonë. Nga ana tjetër është marrë dhe leja e të vesë së Enver Hoxhës, për botimin e librit "Pacienti ynë i veçantë" të Prof.Dr.Ahmet Kamberi.

Në këto libra janë ruajtur dhe respektuar në përgjithësi interesat e pacientit.

Kështu në librin "Blloku", Prof.Dr.Isuf Kalo shkruan midis të tjerave: "Kam mendimin se nëse Enver Hoxha nuk do të jetonte në atë kohë, nuk do të ishte bërë diktator, por do të ishte bërë një mësues shumë sharmant, sepse ishte shumë simpatik si njeri; në një farë mënyre pozita e mori në qafë atë…. U bë një pacient bashkëpunues që ia lehtëson punën mjekut. ….Ai nuk ka dashur që ne ta diktojmë as sëmundja ta diktojë, porka pasur inteligjencën edhe mundësinë që të bashkëpunonte në lidhje me mjekimi e tij".

Ndërsa në librin "Pacienti ynë i veçantë", Prof. Dr.Ahmet Kamberi, duke u mbështetur kryesisht në marrëdhënien mjek-pacient, thekson se: "në marrëdhëniet me mjekët Pacienti ishte i përzemërt. Nuk ka ndodhur kurrë që ai të shprehte pakënaqësi me fjalë ndaj ndonjërit prej nesh, madje edhe atëherë kur ai nuk ishte i kënaqur me këshillat tona. Pakënaqësinë ai e shprehtethjesht me ngrysjen e fytyrës, me mungesëne dëshirës për ta zgjatur diskutimin dhe me mosbindje….".

Por në librin e parë "Blloku" të Isuf Kalos, jepen disa të dhëna dhe mendime mbi jetën intime, që unë kam mendimin që Pacienti vetë dhe bashkëshortja e tij, nuk do të ishin dakord që ato të shpalleshin pas vdekjes së Pacientit.

Po kështu në librin "Blloku"jepen mendime dhe argumente kryesisht të karakterit psikologjik nga ana e autorit të librit, për ngjarje të ndryshme të asaj kohe, mendime këto të cilat nuk i ka shprehur Pacienti dhe me të cilat vetë Pacienti kur ishte gjallë, besoj se nuk do të ishte dakord.

Këto mund të kenë qenë disa nga arsyet që për botimin e librit: "Blloku", nuk është marrë miratimii familjes së Enver Hoxhës.

Në lidhje me këto dy botime, unë kam këto vërejtje dhe sugjerime:

-Botimi i këtyre librave, të dy mjekëve të njohur: Prof. Dr.Isuf Kalo dhe Prof.Dr.Ahmet Kamberi, do të ishte mirë që të shoqërohej edhe me publikimin e plotë të raportit të autopsisë, sikurse është vepruar me udhëheqësit e B.S., Leninit dhe Stalinit. Kjo më shumë për të vërtetuar ose hedhur poshtë hipotezën që ai mund të jetë eliminuar.

-Do të ishte më e përshtatshme që libra të tillë, të botoheshin në një kohë më të vonë, sikurse rekomandohet nga literaturapërkatëse, sipas të cilës kujtesa e njerëzve që e kanë njohur të vdekurin është shumë më e rëndësishme se ajo që ka mbetur në gjeneratat e mëpasme,prandaj mbrojtja e konfidencialitetit mjekësor pas vdekjes do të pakësohet me kalimin e kohës, deri në zhdukjen e plotë të tij.Kjo, për arsye se botimi i këtyre dy librave sidomos i librit "Blloku" u shoqërua, përveç lavdërimeve të shumta, edhe me një reagim të rreptë kundërshtues ndaj paraqitjes simpatike të Enver Hoxhës në marrëdhëniet me mjekët që e kuronin atë, ndërkohë që në mendjet e njerëzve si atyre të moshuar por edhe atyre më të rinj janë ende të freskëta dëshmitë shumë negative të jetës së Enver Hoxhës, një pjesë nga ato të publikuara nga ata që e kanë njohur që në rininë e tij, si dhe ato të krimeve monstruoze të urdhëruara prej tij, shumë prej tyre ende të pazbuluara etj.

7.Përfundime.

-Parimi i rëndësishëm i konfidencialitetit mjekësor, i cili nga një detyrim moral është kthyer në një detyrim ligjor dhe në fund si një nga të drejtat fondamentale të njeriut, përmban edhe të fshehtën mjekësore pas vdekjes, të njohur jo aq sa duhet.

-Kjo e fundit përmban aspekte të ndryshme që i përkasin argumenteve kryesisht filozofike, interesave të personit të vdekur, rrethanave kur kjo e fshehtë nuk ruhet, kohës që ka kaluar nga vdekja, personave që kanë detyrimin për ruajtjen ose jo të saj, rasteve të ruajtjes ose jo të saj për personat e njohur etj.

-Kjo lloj e fshehte mjekësore, sidomos ajo e një personi publik për vendin tonë, përbën një çështje shumë delikate që kërkon një kujdes shumë të madh në rastet e shpalljes së saj.

Bibliografia:

1.Berg J. (2001). Grave Secret: Legal and Ethical Analysis of Postmortem Confidentiality, Connecticut law review, Vol 34: 81, pp. 81-122.
2.Charlier Ph. (2014). Quand la science explore l'histoire, Editions Tallandier, Paris 2014, pp. 240-248.
3.Çipi B. (2005). Bioetika në një këndvështrim mjekoligjor, Shtëpia e botimeve Naim Frashëri, Tiranë, pp.48-60.
4. Çipi B. (2015). Ethical, juridical and historical issues of medical confidentiality, Journal JAHR, Rijeka, Vol 3, nr.5, pp.139-146.
5. Çipi B. Çipi S.(2015). Manual i Mjekësisë Ligjore, KLEAN Shpk, Tiranë, p.95.
6. Çipi B. (2018). Tranzicioni Shqiptar në lupën e Mjekësisë Ligjore, Shtëpia botuese Flamuri, Tiranë, pp. 34-50, 73-90, 269-274.
7. Çipi B. (2020). Përse vdekja e Mehmet Shehut, sipas mjekësisë ligjore kriminalistike, duhet të ketë qenë vrasje dhe jo vetëvrasje? Gazeta "Telegraf", Tiranë, 14.12.2020.
8.DeWittC. (1959). Privileged communications between physician and Patient, Case Western Reserve Law Review. http://scholarlycommonos.law.case.edu/caselrev
9.Elezi I. (2002). Edrejta Penale, Shtëpia botuese e librit universitar, Tiarnë 2002, pp. 134-137.
10.Guidance and advice (2021). Confidentiality and disclosing information after death, pp. 1-9.
http://themdu.com/guidance-and-advice/guides/disclosure-after-death
11.Heqimi Ll. (2003). Profesor Fejzi Hoxha, mjeku, humanisti, pedagogu, shkencëtari; shtëpia botuese PEG, Tiranë.
12.Kalo I. (2019). Blloku, UET Press, Tiranë.
13.Kamberi A. (2020). Pacienti ynë i veçantë, Edlon, Tiranë.
14.Kodi i Etikës dhe Deontologjisë Mjekësore (2012). Urdhri i Mjekut të Shqipërisë, Këshilli Kombëtar, Botime "Vllamasi", Tiranë, 2012.
15.Kodi Penal i Republikës së Shqipërisë (1995), Kuvendi Popullor i Republikës së Shqipërisë.
16.Kodi i Procedurës Penale të Republikës së Shqipërisë (1995), Kuvendi Popullor i Republikës së Shqipërisë, Tiranë 21.03.1995.
17. Piédelièvre R. (1966). Souvenir d'un médecin légiste, Flammarion, Paris, pp. 5 -12.
18.Robitscher J.B. (1968). Doctors' privileged communication, public life and history's rights, Cleveland State University Law Journals, pp.199-212.
https://engagedscholarship.csuoio.edu/clevstlrev/vol17/iss2/3
19.TopChannel (2022), Emrat/ mjekuan N.D., arestohen dy mjekë dhe një infremier në Fier, për çfarë akuzohen?, 31.3.2022.
https://top-channel.tv/2022/03/31/emrat-mjekuan-nuredin-dumanin-arrestohen-dy-mjeke-dhe-nje-infermier-ne-fier-per-cfare-akuzohen/

THE STRATEGY FOR THE INTERNATIONALIZATION OF HIGHER EDUCATION IN ALBANIA

Dr. Majlinda Liçi Koçi
University "Eqrem Çabej"
Faculty of Education and Social Sciences
maj.li@yahoo.it

Abstract

The internationalization is a process of change, which has been adapted to meet the needs and interests of each institution of Higher Education. For several decades it has developed intensively
iIncreasing its importance and the level it has reached. In reality the internationalization has profoundly changed the whole world of Higher Education.

Every university needs to be modernized through the internationalization that can be considered as a key factor for increasing the institutional quality and achieving a positive assessment of its functioning.

The purpose of this paper is to highlight in summary how the internationalization has become a necessity because the success of each university is closely linked to the internationalization strategy that it pursues and how it implements the quality management in Higher Education.

In this paper we will also highlight the problems and challenges faced by this process in our country.

Of course, in this paper will not be left without analyzing the advantages and disadvantages of the internationalization of Higher Education, the priorities set by universities in building their internationalization strategy such as increasing the mobility of academic staff and students, participation in programs Higher Education and research and especially the building partnerships and collaborations with universities in other countries. The internationalization is considered by the Higher Education institutions not only as a process that contributes to the improvement of Higher Education, but also as a process that brings positive improvement to society.

The method of descriptive and comparative analysis has been used for the realization of this work. The qualitative data were reviewed and interpreted to highlight the issues and problems related to the internationalization of Higher Education using studies and articles of Albanian and foreign scholars as well as through the observation instrument.

Keywords: Strategy, internationalization of Higher Education, mobility, international partnership, challenges.

Abstrakt

Ndërkombëtarizimi është një proces ndryshimi, i cili është përshtatur për të plotësuar nevojat dhe innteresat e secilit institucion të arsimit të lartë prej disa dhjetëvjecarësh ai është zhvilluar në mënyrë intensive duke u zgjeruar për nga rëndësia që ka marrë dhe për nga niveli që ka arritur. Në mënyrë reale ndërkomtarizimi e ka ndryshuar thellësisht gjithë botën e arsimit tëlartë.

Cdo universitet ka ndjerë nevojën e modernizimit përmes ndërkombëtarizimit duke e parë këtë të fundit si një factor kyc për rritjen e cilësisë institucionale dhe arrijen e një vlerësimi pozitiv të funksionimit të tij.

Qëllimi i këtij punimi është të evidentojë në mënyrë të përmbledhur, se si ndërkombëtarizimi është kthyer në domosdoshmëri, pasi suksesi i cdo universiteti është lidhur ngushtë strategjisë e ndërkombëtarizimit që ai ndjekë dhe më mënyrën se si ai realizon menaxhimin e cilësisë në arsimin e lartë

Në këtë punim do të evidentojmë gjithashtu problemet dhe sfidat me të cilat përballet ky proces në vendin tonë.

Natyrisht që në këtë punim nuk do të lihet pa u analizuar edhe avantazhet dhe disavantazhet e ndërkombëtarizimit të arsimit të lartë, prioritetet që kanë vendosur universitetet në ndërtimin e strategjisë së tyre të ndërkombëtaizimit sic është rritja e mobilitetit të stafit akademik dhe studentëve, pjesëmarrja në programet ndërkombëtare të arsimit të lartë dhe kërkimet shkencore dhe vecanërisht ndërtimi i marrëdhënieve të partneritetit dhe bashkëpunimit me universitete të vendeve të tjera. Institucionet e arsimit të lartë po e shohin ndërkombëtarizimin jo vetëm si një proces q ë kontribuon në përmirësimin e arsimit të lartë, por edhe si një process që sjell përmirësim pozitiv të shoqërisë.

Për realizimin e këtij punimi është përdorur metoda e analizës, deskriptive dhe krahasuese. Duke përdorur teknikën e shfrytëzimit të studimeve dhe artikujve të studiuesve shqiptarë dhe të huaj si dhe përmes instrumentit të vëzhgimit janë shqyrtuar dhe interpretuar të dhënat cilësore për të nënvizuar çështjet dhe problematikat e lidhura me ndërkombëtarizimin e arsimit të lartë

***Fjalë kyçe**: Strategji, ndërkombëtarizim i arsimit të lartë, mobilitet, partneritet ndëkombëtar, sfida.*

HYRJE

Në epokën moderne të arsimit, njerëzit janë më të lidhur globalisht se kurrë më parë, duke bërë që të diskutohet mbi ndërkombëtarizimin. I përdorur zakonisht brenda qarqeve ekonomike, ndërkombëtarizimi lidhet me përfshirjen në rritje të një kompanie ose institucioni arsimor në tregjet ndërkombëtare, të ngjashme me globalizimin.

Ndërkombëtarizimi është një proces ndryshimi, i cili është përshtatur për të përmbushur nevojat dhe interesat individuale të çdo subjekti të arsimit të lartë. Ndërkombëtarizimi i arsimit të lartë lidhet me tema të ndjeshme me interes publik. Ndërkombëtarizimi arsimor është vlerësuar si aftësia e mësimdhënies dhe të nxënit për t'u përfshirë gjithnjë e më shumë me kulturat ndërkombëtare në mënyrë që të përmirësohet mësimi i globalizuar.

Koncepti i ndërkombëtarizimit u përcaktua sipas një përkufizimi të pranuar përgjithësisht të Jane Knight. Sipas këtij përkufizimi ndërkombëtarizimi i arsimit të lartë është procesi i integrimit të një dimensioni ndërkombëtar, ndërkulturor ose global në qëllimin, funksionet dhe ofrimin e arsimit pas të mesëm.[4]

[4] Knight, J., & De Wit, H. 1995. *Strategies for internationalisation of higher education: historical and conceptual perspectives.* In de Wit, H. (Editor). 1995. Strategies for Internationalisation of Higher Education, A Comparative

Një studiues tjetër, Jonas Stier u referohet tre ideologjive të ndërkombëtarizimit brenda arsimit të lartë:

1. Idealizmi
   - Krijon një botë më demokratike, më të drejtë dhe të barabartë.
   - Synimi ose ambicia për të krijuar një 'rend botëror' në shkallë globale.
   - Rrit ndërgjegjësimin për kushtet globale të jetës dhe padrejtësitë sociale.
   - Nxisin tolerancën, respektin, vlerat demokratike dhe një angazhim personal për të ndihmuar njerëzit më pak me fat.
   - Wshtw më i përhapur mes mësuesve sesa administratorëve.

2.Instrumentalizmi
   - Synime të qenësishme pragmatike dhe ekonomike: Qëllimi është krijimi i një fuqie punëtore dhe konkurrueshmërie më fleksibël.
   - Thekson vlerën e të mësuarit gjatë gjithë jetës, arsimit gjithëpërfshirës, kompetencave sociale, të menduarit kritik dhe mirëkuptimit ndërkulturor.
   - Ndërkombëtarizimi i arsimit të lartë do të përmbushë kërkesat e botës kapitaliste, globale dhe multikulturore.

3.Edukativizmi
   - Ka një vështrim më të gjerë dhe më të thellë mbi arsimin.
   - Qëllimet shtrihen përtej aspiratave thjesht idealiste dhe profesionale të politikëbërësve.
   - Ekspozimi dhe nevoja për t'u përshtatur me një mjedis akademik të panjohur, pasuron përvojat e përgjithshme akademike të studentëve dhe stafit mësimdhënës.
   - Nxit ekspozimin ndaj ekspozimeve të reja.[5]

Ndërkombëtarizimi u bë një agjent kyç ndryshimi në arsimin e lartë, në botën e zhvilluar, por edhe në demokracitë në tranzicion dhe shoqëritë në zhvillim, të cilat përdorën gjithashtu tendencat ndërkombëtare për të justifikuar reformat jopopullore. [6]

Qeveritë kombëtare e shohin gjithnjë e më shumë ndërkombëtarizimin e arsimit të lartë si një faktor të rëndësishëm në zhvillimin ekonomik kombëtar, tregtinë dhe reputacionin. Në dritën e mobilitetit të zgjeruar të studentëve dhe stafit, pranisë së shtuar të kampuseve të degëve dhe ofruesve ndërkombëtarë, dhe konkurrencës në rritje për talentet ndërkombëtare, institucionet e arsimit terciar dhe qeveritë kombëtare po mobilizohen për të nxitur dhe drejtuar ndërkombëtarizimin. Strategjitë dhe planet kombëtare të ndërkombëtarizimit të arsimit të lartë përfaqësojnë përpjekjet më të prekshme dhe më të drejtpërdrejta të qeverive për të luajtur një rol aktiv dhe vendimtar në ndërkombëtarizimin e marrëdhënieve, por ka dallime thelbësore në qasjet, arsyetimet dhe prioritetet e tyre.

Në vitin 2018, një nismë e madhe e Bashkimit Evropian ishte thirrja për propozime dhe miratimi rrjedhimisht i rrjeteve pilot për Iniciativën e Universiteteve Evropiane (EUI). Kjo skemë ndoqi shtysën politike të presidentit francez Macron për të krijuar një lloj të ri të skemës së bashkëpunimit universitar që do të nxisë inovacionin arsimor dhe kërkimin e përsosmërisë në të gjithë Evropën. Edhe pse është ende herët për të dalë në konkluzione për këtë nismë, për të cilën sapo u hap thirrja e dytë, Andrew Gunn në kontributin e tij e vendos iniciativën në një kontekst të formimit të aleancave dhe një mjet për të çuar më tej ndërkombëtarizimin e arsimit të lartë. Ndërkombëtarizimi përbën prioritet në axhendat e universiteteve në mbarë globin dhe në këtë drejtim janë due u orienuar edhe universitete në Shqipëri si ato publike ashtu dhe ato private.

Study of Australia, Canada, Europe and the United States of America. EAIE (in cooperation ëith IMHE/OECD and AIEA), Amsterdam. Marrë nga: https://books.google.al/

[5] Stier, J. (2004). *Taking a critical stance toward internationalization ideologies in higher education: idealism, instrumentalism, educationalism*. Globalisation, Societies and Education, 2*(1), 1-28*. Marrë nga: https://doi.org/10.1080/1476772042000177069

[6] De Wit, H., & Altbach, Ph. G. (2020). *Time to cut international education's carbon footprint.* University World News, 11 January 2020, issue 580, Marrë nga: https://books.google.al/

Edhe në Shqipëri ka filluar të punohet shumë në këtë aspekt nga ana e institucioneve të arsimit të lartë. Ndërkombëtarizimi i arsimit të larte në Shqipëri është kthyer në një nevoje për zhvillimin dhe modernizimin e mëtejshëm të universiteteve shqiptare duke u lidhur edhe me domosdoshmërinë e përshtatjes edhe me standartet që ndjekin universitetet e tjera europiane në kuadrin e integrimit të Shqipëri në Bashkimin Europian. Në strategjinë kombëtare të arsimit 2021-2026 ndërkombëtarizimi i arsimit të lartë në Shqipëri është një nga objektivat kryesore të politikës që synohet të ndiqet për arsimin e lartë.[7]

Universitetet që kanë pjesë të prioriteteve çështjet e ndërkombëtarizimit janë më të preferuar nga maturantët që zgjedhin të ndjekin për herë të parë studimet në ciklin e lartë, por edhe të gjithë individët e tjerë të cilët kanë vendosur të bëhen pjesë e një universiteti në ciklet e ndryshme të studimit. Kjo ndodhë për shkak të mundësive të shumta për një edukim cilësor që të tilla universitete ofrojnë.

Sipas Ministrisë së Arsimit, Sportit dhe Rinisë në kuadër të ndërkombëtarizimit të universiteteve, deri tani janë arritur rreth 27 marrëveshje bashkëpunim dhe janë në proces 30 të tjera. Universitetet publike kanë qenë shumë aktive në këtë proces dhe bashkëpunimet janë kryesisht me universitete italiane, austriake, franceze, gjermane, dhe greke. Në të njëjtën kohë janë realizuar dhe po zhvillohen negociata dhe me universitete hungareze, çeke, turke, bullgare, Gjithashtu është rënë dakord deri tani hapja e rreth 7-8 programeve të përbashkëta dhe të dyfishta, si dhe janë në proces diskutimi nga 40-50 programe të tjera të përbashkëta.[8]

Një faktor i rëndësishëm në mënyrën se si funksionon ndërkombëtarizimi brenda arsimit është ndikimi i praktikave të mësimdhënies në një mjedis të ndryshëm. Hulumtimet tregojnë se praktikat efektive të mësimdhënies së bashku me preferencat ndaj stileve të ndryshme të të nxënit dhanë një efekt pozitiv në perceptimet e të nxënit (Smith, Zhou, Potter,& Ëang, 2019). [9]

Lidhja e marrëveshjeve për ndërkombëtarizimin është element shumë i rëndësishëm brenda arsimit të lartë. Synimet e marrëveshjeve janë të sigurojnë përgatitje për mësuesit, të ofrojnë programe dhe kërkime dhe të rrisë lëvizshmërinë ndërkombëtare për shkak të globalizimit të shpejtë të arsimit të lartë. Marrëveshja përshkruan një konceptualizim të ndërkombëtarizimit arsimor përmes disa proceseve:

- Përvoja ndërkombëtare e lëvizshmërisë;
- Partneritetet ndërkombëtare të mësimdhënies;
- Partneritetet kërkimore ndërkombëtare;
- Ndërkombëtarizimi i kurrikulës;
- Përgatitja e edukatorëve dhe drejtuesve për shkollat dhe sistemet arsimore.[10]

Universitetet kanë pasur gjithmonë dimensione ndërkombëtare në kërkimin, mësimdhënien dhe shërbimin e tyre ndaj shoqërisë, por ato dimensione, në përgjithësi, ishin më shumë ad hoc, të fragmentuara dhe të nënkuptuara, sesa të qarta.[11]

Strategjitë gjithëpërfshirëse janë një zhvillim mjaft i fundit i tre dekadave të fundit. Në dekadën e fundit të shekullit të kaluar, globalizimi dhe rajonalizimi në rritje i ekonomive dhe shoqërive, i kombinuar me

[7] STRATEGJIA KOMBËTARE E ARSIMIT 2021-2026 Tiranë, prill 2021 Ministria e Arsimit, Sportit dhe Rinisë, UNICEF

[8] Xhajanka, E. Ndërkombëtarizimi i universiteteve, Kushi: 27 marrëveshje bashkëpunimi 14/12/2021 http://ata.gov.al/2021/12/14/nderkombetarizimi-i-universiteteve-kushi-27-marreveshje-bashkepunimi/

[9] Smith C., Zhou, G., Potter, M., Wang, D., Pecoraro, M., & Paulino, R. (2019). *Variability by individual student characteristics of student satisfaction ëith promising international student teaching practices*. Literacy Information and Computer Education Journal, 10*(3)*, *3160-3169*. Marrë nga: https://infonomics-society.org/wp-content/uploads/Variability-by-Individual-Student-Characteristics-of-Student-Satisfaction.pdf

[10] Magnusson, K. (2016). *Accord on the internationalization of education.* Association of Canadian Deans of Education, Marrë nga: https://csse-scee.ca/acde/wp-content/uploads/sites/7/2017/08/Accord-on-the-Internationalization-of-Education.pdf

[11] De Wit, H., & Merkx, G. (2012). *The history of internationalization of higher education*. In Deardorff, de Wit, Heyl & Adams, (Eds.), The SAGE Handbook on International Higher Education. Pp. 43–60. Sage Publications, Thousand Oaks, USA, Marrë nga: https://books.google.al/

kërkesat e ekonomisë së dijes dhe përfundimit të Luftës së Ftohtë, krijuan një kontekst për një qasje më strategjike ndaj ndërkombëtarizimit në arsimin e lartë. [12]

Lëvizshmëria e studentëve, studiuesve dhe programeve; reputacioni dhe marka (e manifestuar nga renditjet globale dhe rajonale) dhe një zhvendosje e paradigmës nga bashkëpunimi në konkurrencë ishin manifestimet kryesore të agjendës së ndërkombëtarizimit në arsimin e lartë gjatë 30 viteve të fundit. Arsimi ndërkombëtar u bë një industri, një burim të ardhurash dhe një mjet për rritjen e reputacionit dhe fuqisë së butë.

Disa nga tendencat kryesore të ndërkombëtarizimit në 30 vitet e fundit kanë qenë:

- Më shumë i fokusuar në ndërkombëtarizimin jashtë vendit sesa në ndërkombëtarizimin brenda vendit;
- Më shumë ad hoc, e fragmentuar dhe margjinale sesa strategjike, gjithëpërfshirëse dhe qendrore në politika;
- Më shumë në interes të një nëngrupi të vogël elitar studentësh dhe pedagogësh sesa të fokusuar në rezultatet globale dhe ndërkulturore për të gjithë, kaq pak ose aspak gjithëpërfshirje dhe barazi;
- Drejtuar nga një gamë vazhdimisht në ndryshim të arsyeve politike, ekonomike, sociale/kulturore dhe arsimore, me fokus në rritje në motivimet ekonomike;
- Drejtuar gjithnjë e më shumë nga renditjet kombëtare, rajonale dhe globale;
- Përafrim i vogël ndërmjet dimensioneve ndërkombëtare të tre funksioneve kryesore të arsimit të lartë: arsimi, kërkimi dhe shërbimi ndaj shoqërisë;
- Kryesisht një zgjedhje strategjike dhe fokus i institucioneve të arsimit të lartë, por gjithnjë e më shumë një prioritet i qeverive kombëtare (fuqia e butë, reputacioni dhe/ose e drejtuar nga të ardhurat) dhe rajonet (Bashkimi Evropian, vendet nënshkruese të Bolonjës, ASEAN);
- Duke ndjekur modele tashmë të vendosura mirë—kryesisht të promovuara nga "lojtarë të mëdhenj" me ndikim të mjaftueshëm ekonomik dhe traditë në promovimin e arsimit të lartë: MB, SHBA, Franca, Gjermania etj.[13]

Aspektet pozitive të ndërkombëtarizimit të arsimit të lartë në Shqipëri përfshijnë përmirësimin e cilësisë akademike, studentët dhe stafin e orientuar ndërkombëtarisht.

Ndërkombëtarizimi i arsimit të lartë në Shqipëri ka nxitur aktivitete ndërkombëtare në arsimin e lartësi shkëmbimin dhe bashkëpunimin, paqen dhe mirëkuptimin e ndërsjellë, zhvillimin e kapitalit njerëzor dhe solidaritetin. Por nuk duhet lënë mënjanë edhe faktin se strategjia e ndërkombëtarizimit i bën universitetet më konkurrente, duke i mundësuar atyre sigurim të ardhurash dhe një reputacion të mirë.

Duke punuar së bashku me studentë ndërkombëtarë, zhvillohen aftësi që janë të rëndësishme në karrierën e ardhshme të studentëve. Kjo sepse jo vetëm arsimi, por edhe tregu i punës bëhet më i orientuar ndërkombëtarisht. Prandaj, nëse në universitete shqiptare mësohet se të punojnë së bashku me njerëz nga kombësi të ndryshme janë një hap përpara. Në këtë mënyrë universitetet nxisin aftësitë ndërkulturore dhe bëhen më me përvojë në bashkëveprim me njerëz me prejardhje të ndryshme kulturore.

Duke takuar studentë, profesorë dhe mësues nga vende të ndryshme dhe universitete të ndryshme, universitetet shqiptare bëjnë përpjekje për të ndërtuar një rrjet ndërkombëtar. Ndërtimi i një rrjeti të tillë sjell përfitime për studentët dhe stafin akademik, veçanërisht kur ata aspirojnë të punojnë jashtë vendit.

Si Komisioni Evropian ashtu edhe Parlamenti Evropian janë në mbështetje të rritjes së financimit dhe mobilitetit të studentëve dhe mësuesve në programin kryesor Erasmus+. Në kuadrin e ndërkombëtarizimit të arsimit të lartë në Shqipëri ka ndihmuar mjaft program Erasmus+, i cili mbështet shkëmbimet ndërkombëtare të studentëve, stafeve akademike dhe administrative, qarkullimin e praktikave të

[12]Knight, J. (2008). *Higher education in turmoil: The changing world of internationalization.* Rotterdam, The Netherlands: Sense Publishers. Marrë nga: https://books.google.al/

[13]De Wit, H., & Altbach, Ph. G. (2020). *Time to cut international education's carbon footprint.* University World News, 11 January 2020, issue 580, Marrë nga: https://books.google.al/

mira midis institucioneve të arsimit të lartë dhe forcimin e lidhjeve midis arsimit dhe tregut të punës.[14] Në vetvete, kjo është pozitive dhe ky program ka qënë i suksesshëm dhe ka sjellë përfitimet e tij të matshme.

Ndonëse mobiliteti është një nga aspektet më të njohura të ndërkombëtarizimit, universitetet përshtaten me trendet e kohës dhe me ritmet e shpejta të ndryshimit si në sferën sociale, ekonomike ashtu edhe atë teknologjike. Këto ndryshime të shpejta kërkojnë nga universitetet që strategjinë e ndërkombëtarizimit ta zgjerojnë edhe më tej, në bashkëpunime me universitete kombëtare, ndërkombëtare por edhe interkontinetale edhe në fusha të tilla sidiplomat e përbashkëta, mbështetja për ndërtimin e kapaciteteve, programet e përbashkëta të kërkimit, mundësitë për të studiuar në distancë etj.

Ka arsye të ndryshme që ka një qeveri kur vendos të dërgojë disa studentë jashtë vendit për studime të mëtejshme. Shumica e qeverive kanë gjithmonë synim të përmirësojnë cilësinë e arsimit që marrin studentët e tyre dhe në shumicën e rasteve shumica e studentëve të jashtëzakonshëm që tregojnë aftësi të jashtëzakonshme në studime dërgohen jashtë vendit për të marrë arsim. Destinacionet ku studentët marrin arsim varen drejtpërdrejt nga përparimi që vendi i destinacionit ka bërë si në aspektin arsimor ashtu edhe në atë ekonomik.

Studimi jashtë vendit është një mënyrë që studentët të fitojnë përvojë ndërkombëtare dhe të zhvillohen si personalisht ashtu edhe profesionalisht, për shembull, duke njohur kultura të ndryshme, duke përmirësuar aftësitë gjuhësore dhe duke zhvilluar një identitet më kozmopolit. Përveç kësaj, ajo mund të jetë një strategji për të përmirësuar perspektivat e dikujt për karrierë, veçanërisht nëse njohuritë dhe aftësitë e kërkuara nuk mund të merren në vendin e origjinës së studentit. Klasat ndërkombëtare çojnë në rezultate të përmirësuara të të nxënit, nxisin aftësi ndërkulturore dhe krijojnë rrjete ndërkombëtare që përgatitin studentët ndërkombëtarë dhe vendas për të jetuar dhe punuar në një botë të globalizuar.

Institucionet e Arsimit të Lartë mund të përfitojnë si financiarisht ashtu edhe akademikisht. Në kuadrin e rënies së kontributeve financiare të qeverive, studentët ndërkombëtarë (nga jashtë BE-së) janë një mundësi shtesë financimi. Për më tepër, ndërkombëtarizimi mund të përmirësojë reputacionin e IAL-ve dhe cilësinë e programeve arsimore për shkak të rritjes së konkurrencës ndërkombëtare për studentët dhe akademikët më të mirë. Për më tepër, tërheqja e studentëve ndërkombëtarë është jetike për shumë IAL për të mbijetuar, veçanërisht në vendet ku popullsia e të rinjve në moshë madhore pritet të bjerë në mënyrë drastike në dekadat e ardhshme.

Ka vende ku institucionet arsimore janë përmirësuar shumë dhe prania e studentëve që dërgohen jashtë mund të rrisë cilësinë e arsimit që ofrojnë këto institucione. Është analizuar niveli i ndikimit që kjo ka në ekonomi dhe vendosen masat e mundshme.

Pavarësisht nga përfitimet endëerkombëtarizimit të arsimit të lartë në Shqipëri, shumë sfida mbeten. Ekzistojnë gjithashtu disa pengesa që mund të hasni gjatë studimit në një mjedis ndërkombëtar. Gjuha është një prej tyre. Sidomos kur ka vështirësi me shkrimin dhe leximin në anglisht, bëhet më e vështirë të performohet mirë gjatë periudhës të studimit. Literatura shpesh paraqitet në anglisht dhe është e detyrueshme të shkruhen ose të përkthehen dokumentet në anglisht.

KONKLUZIONE

Gjithashtu, studentët ndërkombëtarë përballen me shumë sfida pas mbërritjes në vendin pritës, duke përfshirë çështjet e përshtatjes, integrimit, diskriminimit, kostove financiare, aksesit të kufizuar në tregun e punës dhe pengesave të tjera administrative dhe ligjore. Nëse këto mund të trajtohen, përfitimet për të gjithë palët e interesuara do të rriten edhe më shumë. Sfidat me EUI janë disa, në veçanti: a është e mundur që universitetet të punojnë në mënyrë gjithëpërfshirëse së bashku dhe a do të jenë rrjetet më shumë kompromise politike dhe gjeografike apo aleanca institucionale reale? Duhet parë nëse kjo përpjekje do të jetë më e suksesshme se nismat e mëparshme për të krijuar universitete të vërteta evropiane.[15]

[14] Erasmus+ për arsimin e lartë dhe studentët https://arsimi.gov.al/ëp-content/uploads/2017/09/Brochure-12-october.pdf.

[15] Orr, E., Unangst, L., & De Wit, H. (2019). *The long, problematic road towards a European University*. University World News, 7 April 2019, issue 546. Marrë nga: https://books.google.al/

Institucionet e arsimit te larte po e shohin ndërkombëtarizimin e arsimit të lartë jo vetëm si një proces që kontribuon në përmirësimin e cilësisë së arsimit, por edhe si një process që sjell një kontribut pozitiv në shoqëri.

Bashkëpunimi dhe shkëmbimi ndërkombëtar janë mekanizma thelbësorë për mbajtjen e komunikimit të hapur dhe dialogun aktiv. Edukimi ndërkombëtar është i rëndësishëm për vendin tonë sepse siguron një sërë përfitimesh pavarësisht vështirësive që mund të haste gjatë rrugës. Ndërkombëtarizimi i arsimit do të ndihmojë venditn tonë të diversifikojë fuqinë e tij të punës;duke mundësuar që nga shkëmbimet e univeristeteve tona me ato të huaja të përfitohet nga aftësitë dhe përvoja e këtyre universiteteve. Në të vërtetë kur realizohen bashkëpunime dhe shkëmbime midis këtyre universiteteve shkëmbehen më shumë sesa ide-ato po bëjnë një shkëmbim kulturor që inkurajon një mirëkuptim më të thellë kulturor.

Bibliografia

- British Council (2017). *The Shape of Global Higher Education: International Mobility of Students, Research and Education Provision*, Marrë nga: www.britishcouncil.org/education/ihe
- Deca, L. (2016). *Understanding the internationalization of higher education as a policy process: the case of Romania*, PhD thesis, University of Luxembourg, Marrë nga: http://orbilu.uni.lu/handle/10993/31206
- De Wit, H. (2019). *Internationalization in Higher Education: A critical review. Pp. 9–17. Special Issue: Internationalization of higher Education*. SFU Educational Review, *12* (3), Marrë nga: https://journals.lib.sfu.ca/index.php/sfuer/article/view/1036
- De Wit, H., Deca, L. (2020). *Internationalization of Higher Education, Challenges and Opportunities for the Next Decade*. In: Curaj, A., Deca, L., Pricopie, R. (eds) European Higher Education Area: Challenges for a New Decade. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-56316-5_1.
- De Wit, H., & Altbach, Ph. G. (2020). *Time to cut international education's carbon footprint.* University World News, 11 January 2020, issue 580, Marrë nga: https://books.google.al/
- De Wit, H., & Merkx, G. (2012). *The history of internationalization of higher education*. In Deardorff, de Wit, Heyl & Adams, (Eds.), The SAGE Handbook on International Higher Education. Pp. 43–60. Sage Publications, Thousand Oaks, USA, Marrë nga: https://books.google.al/
- De Wit, H., Hunter, F., Egron-Polak, E., & Howard, L. (Eds). 2015. *Internationalisation of Higher Education.* A study for the European Parliament, Brussels, Marrë nga: https://books.google.al/
- De Wit, H., Gacel-Avila, J., Jones, E., & Jooste, N. (Eds.). 2017. *The Globalization of Internationalization: Emerging Voices and Perspectives.* Internationalization in Higher Education Series, Routledge, Marrë nga: https://books.google.al/
- Ergin, H., De Wit, H., & Leask, B. (2019). *Forced Internationalization: An Emerging Phenomenon.* International Higher Education, no. 97, Spring 2019, pp. 9–10, Marrë nga: https://books.google.al/
- Jones, E., & De Wit, H. (2014). *Globalized Internationalization: Implications for Policy and Practice*. In IIEnetworker, Spring 2014, pp. 28–29. IIE, New York, Marrë nga: https://books.google.al/
- Knight, J. (2008). *Higher education in turmoil: The changing world of internationalization.* Rotterdam, The Netherlands: Sense Publishers. Marrë nga: https://books.google.al/

- Knight, J., & De Wit, H. 1995. *Strategies for internationalisation of higher education: historical and conceptual perspectives*. In de Wit, H. (Editor). 1995. Strategies for Internationalisation of Higher Education, A Comparative Study of Australia, Canada, Europe and the United States of America. EAIE (in cooperation with IMHE/OECD and AIEA), Amsterdam. Marrë nga: https://books.google.al/
- Magnusson, K. (2016). *Accord on the internationalization of education.* Association of Canadian Deans of Education, Marrë nga: https://csse-scee.ca/acde/wp-content/uploads/sites/7/2017/08/Accord-on-the-Internationalization-of-Education.pdf
- Orr, E., Unangst, L., & De Wit, H. (2019). *The long, problematic road toëards a European University*. University World News, 7 April 2019, issue 546. Marrë nga: https://books.google.al/
- Stier, J. (2004). *Taking a critical stance toward internationalization ideologies in higher education: idealism, instrumentalism, educationalism*. Globalisation, Societies and Education, 2*(1), 1-28*. Marrë nga: https://doi.org/10.1080/1476772042000177069
- Reinold, J.*The Benefits of the Internationalisation of Higher Education*, 4 June 2018 Marrënga:https://www.maastrichtuniversity.nl/blog/2018/06/itembenefitsinternationalisationhigher-education
- Smith, C., Zhou, G., Potter, M., & Wang, D. (2019). *Connecting best practices for teaching linguistically and culturally diverse international students with international student satisfaction and student perceptions of student learning*. Marrë nga: https://scholar.uwindsor.ca/educationpub/24/
- Smith C., Zhou, G., Potter, M., Wang, D., Pecoraro, M., & Paulino, R. (2019). *Variability by individual student characteristics of student satisfaction with promising international student teaching practices*. Literacy Information and Computer Education Journal, 10*(3), 3160-3169*. Marrë nga: https://infonomics-society.org/wp-content/uploads/Variability-by-Individual-Student-Characteristics-of-Student-Satisfaction.pdf

ANALIZIMI, STUDIMI DHE GJENERIMI I KODEVE QR.

Dr. Blerta Leka (Moçka)[1]

[1] Univesiteti Bujqësor i Tiranës, Fakulteti i Ekonomisë dhe Agrobiznesit, Departameti i Matematikë dhe Informatikë

bmocka@ubt.edu.al

Dr. Jona Mulliri[2]

[2] Univesiteti Bujqësor i Tiranës, Fakulteti i Ekonomisë dhe Agrobiznesit, Departameti i Matematikë dhe Informatikë

jmullir@kub.edu.al

Abstrakti

Fiskalizimi që nga viti 2020 është i detyrueshëm për çdo tatimpagues që lëshon faturë,si: organet publike, banka, institucionet financiare jobankare dhe subjekte të tjera, që ofrojnë shërbime pagesash të faturave elektronike. Në procesin e fiskalizimit me anë të numrit identifikues të faturës NIVF, të gjitha transaksionet raportohen në kohë reale në Administratën Tatimore. Numri identifikues i faturësështë unik dhe ai shoqërohet me kodin e vet QR.

Kodet QR janë një mënyrë efikase për të hyrë në një lidhje web ose përmbajtje mediatike duke skanuar një kod në ekranin e pajisjes tuaj.Kodet QR tani përdoren në një kontekst shumë më të gjerë.Ato përdoren në aplikacionet e gjurmimit komercial, aplikacionet e telefonave celularë, për të shfaqur tekstin tek përdoruesi, për të hapur një faqe në internet në pajisjen e përdoruesit, për të shtuar një kontaktnë pajisjen e përdoruesit, për të hapur një Identifikues Uniform të Burimeve (URI), për t'u lidhur me një rrjet me valë ose për të hartuar një e-mail ose mesazh me tekst.Gjenerimi i kodve QR ofrohet nga shumë kompani. Për të krijuar kode të tilla nevojitet të përdorim softwere të besueshëm dhe të sigurt si gjenerues të kodeve QR me ndjekjen e aktivitetit të skanimit, kodet dinamike dhe më shumë veçori.

Përdorimi i kodeve QR është rritur shumë në fillimin e izolimit nga pandemia e Covid-19 dhe shtimit të kërsesë për porositjen e produkteve. Në këtë artikull do të studiohet funksioni, përdorimi dhe krijimi i kodeve QR.

Fjalët kyçe: Kodi QR, Fiskalizimi, Krijimi i kodeve QR

Kodet QR

Kodet QR (Quick Response) janë bërë një nga format më të përhapura në vitet e fundit që bizneset dhe kompanitë po përdorin për t'u lidhur me klientët e tyre. Përfshirja e kodeve QR në paketën e promocioneve po shtohet gjithmonë e më tepër. Kodet QR janë matrica 2-dimensionale, barkodet katrore që u shpikën nga korporata japoneze Denso Wave në 1994 (Mainchin, 2021). Në vitin 2012 kur Kodet QR filluan të përdoreshin më tepër ato ende nuk ishin një mënyrë tërheqëse për klientët, shumica e tyre nuk i njihnin, nuk kishin një program të përshtatshëm për skanimin e kodit QR ose e shikonin të panevojshëm leximin e më tepër informacionin (Onak, 2013; Heikkinen, 2012). Në vitin 2017 dy kompani kryesore si iOS 11 i Apple dhe Google me anë të aplikacioneve koresponduese të leximit të kodeve në telefona celular, QR Code Reader, e rritën më shumë përdorimin e këtyre kodeve.
Marketingu me telefona celularëështë nga më të përdorurit në ditët tona. Sille telefonin me vete ose BYOD (Bring Your Own Device) është motoja e viteve të fundit (Chouffani dhe Wigmore). Punonjës, drejtus, klient me anë të telefonit në çdo kohë mund të bashkveprojnë me punët, kompanitë që drejtojnë ose shëbimet e tjera me anë të telefonit, duke i aksesuar shërbimet në distancë, pa pasur nëvojë të jenë prezent.
Përdorimi i telefonave inteligjentë dhe aksesit në internet me shpejtësi të lartë celularishkoi nga 10% në 2014 në 36% në 2018. Kjo ndikoi edhe në rritjen e përdorimit të kodeve QR, e cila nga 48.8% që ishte në vitin 2014 shkoi në 61.2% në 2018. Kodet QR u bënë një pamje e zakonshme (Mall, 2020).

Llojet e kodeve QR

Kodet QR ndryshojnë në dizajn dhe funksion.Dy kadegoritë më kryesore të kodeve janë: Kodet statik QR dhe Kodet dinamik QR. (Figura. 1)

Figura 1Kodet Statik përkundrejt kodeve Dinamik

Kodet statik janë ideale për ruajtjen e informacioneve fikse ose të ndjeshme, si: kodet e faturave, fjalëkalimet e Wi-Fin numrat ID të punonjësve ose kodet e aksesit. Nëse bëhet ndonjë gabim shtypi, do t'ju duhet të ribëni një kod të ri.

Kodet dinamik QR na lejojnë të ndryshojmë informacionin sa herë të dëshirojmë, informacioni nuk është i bashkangjitur në vetë kodin, informacioni ridrejton përdoruesit në një URL specifike që mund të ndryshohet në çdo kohë.

Kodet QR mund të përfaqësojnë informacion dixhital, të kenë opsione për korrigjimin e gabimeve dhe mund të lexohen në mënyrë efektive nëpërmjet teknikave të përpunimit të imazhit. Përparësitë kryesore janë (Wang et al., 2015):

- Kapaciteti i lartë i të dhënave
- Lexim me shpejtësi të lartë
- Regjistrim me densitet të lartë
- Korrigjim i lartë gabimi (7% ~ 30%)
- Madhësia e vogël e printimit
- Versione të ndryshme të disponueshme (1-40, Figura 2)

Ka një sërë opsionesh konfigurimi për kodet QR. Informacioni i koduar me një kod QR mund të përbëhet nga katër lloje standarde të të dhënave: numerike, alfanumerik, bajt/binar, Kanji (shkronja në gjuhën Japoneze).

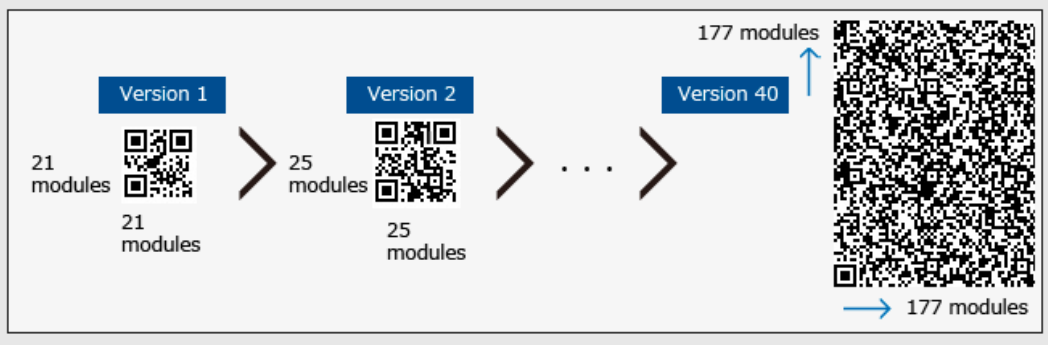

Figura 2 Versionet e kodeve QR (qrcode.com)

Kërkesa për numrin e kodeve të nevojshme për t'u gjeneruar ndikon edhe në përzgjedhjen e versionit të përshtatshëm të kodit QR

Përdorimet e kodeve QR

Kodet QR gjejnë mjaft përdorime. Pasi një kod QR skanohet, modelet horizontale dhe vertikale të matricës deshifrohen nga programi në telefonin tonë inteligjent dhe konvertohen në një varg karakteresh. Në varësi të komandës së atyre karaktereve, në telefonin tonë mund të drejtohemi në: një faqe interneti, të konfirmojë informacionin e pagesës, të verifikojë vendndodhjen gjeografike, të hapim profilet e mediave socialeose të na shfaqen ofertat e uljeve të fundit.
Një nga përdorimet e tjera krysore në rastin e Shqipërisëështëpërfshirja e tyre si pjesë e faturave tatimore. Fiskalizimi që nga viti 2020 është i detyrueshëm për çdo tatimpagues që lëshon faturë, si: organet publike, banka, institucionet financiare jobankare dhe subjekte të tjera, që ofrojnë shërbime pagesash të faturave elektronike (DPT, 2020).

Në procesin e fiskalizimit me anë të numrit identifikues të faturës NIVF, të gjitha transaksionet raportohen në kohë reale në Administratën Tatimore. Numri identifikues i faturës është unik dhe ai shoqërohet me kodin e vetë QR.

Kodet QR si një strategji e mirë marketing

Kodet QR janë një mënyrë shumë efikase për marketing. Përdorimi i tyre gjatë pandemisë, por edhe pas saj, u rrit me ritme shumë të larta, si një mënyrë efikase për të ruajtur distancat.

Disa nga avantazhet e përdorimt të kodeve QR për marketing janë (Rodrigue):

- Kodet QR mund t'ju ndihmojnë të diferencoheni nga konkurrentët tuaj.

- Kodet QR ju lejojnë të synoni konsumatorët në lëvizje.
- Kodet QR e bëjnë jetën reale interaktive në Web dhe bizneset mund të kenë më shumë informacion për klientët e tyre.
- Kodet QR janë falas dhe të lehta për t'u konfiguruar.
- Kodet QR ndihmojnë shumë në marketing dhe nëse po mendoni t'i shtoni ato në strategjinë tuaj, praktika më e mirë është:
    - Sigurohuni që çdo kod të çon në një burim vlerë - të tillë si një kupon ose promovim dhe kërkon sa më pak klikime të jetë e mundur.
    -

Një mënyrë tjerër e përdorimit të kodeve QR është ajo në largësi ose distancë. Shefi i Produketeve të PayNearMe, John Minor, jep disa nga funkionalitetet qe orfron kjo mënyrë (Minor, 2021):

- Ruajtja e informacionit
    - Kodet QR mbajnë 100 herë më shumë informacion sesa barkodet tradicionale.
    - Duke dhënë një kod që është unik për çdo klient, kodi QR i drejton ata menjëherë në ekranin e tyre të pagesës pa kërkuar informacion shtesë.
- Shpejtësia
    - Kodet QR funksionojnë shpejt krahasohuar me kohën që i duhet një klienti për të: shtypur një URL, një fjalëkalim dhe informacion shtesë të sigurisë.
- Vetëshërbimi
    - Një nga kërkesat kundër COVID-19 ishte respektimi i distancës. Imazhet ScanMe u bënë mjaft të përdorshme. Ne po shohim adoptim edhe më të madh të kodeveQR për shkak të kërkesës për opsione pagese në distance. Ne mund të skanojmë një kod dhe kalojm check-in për të marrë avionin, skanojmë një kod dhelexojmë menunë në një telefon ose thjesht skanonjme kodin QR në faturë për të bërë një pagesë në internet.
- Kursejnë kohë dhe reduktojnë kostot
    - Opsionet pa kontakt dhe në distancë paraqesin një mundësi për bizneset që të thjeshtojnë veprimet
- Shkathtësia
    - Më tepër mundësi për të promovuar markën e një kompanie dhe për të përmirësuar përvojën e klientit.
    - Kodet QR mund të dizajnohen për të përfshirë një:logo, ngjyrë,mesazh ose pamje vizuale të sfondit në një kod QR.

Figura 3 Kode QR të personifikuar Burimi: https://www.unitag.io/qrcode

Krijimi i kodeve QR

Ekzistojnë shumë gjenerues të kodeve QR. Disa prej tyre janë falas dhe të tjerët ofrohen përkundrejt një pagese. Përfshirja e kodeve QR është bërë mjaft e lehtë, por efektshmëria e tyre varet nga ndjekja e njëprocesi të përshtatshëm. Nesë ne duam t'i përdorim si një strategji marketingu duhet të kemi parasysh katër faza kryesore si në figurën e mësposhtme.

Figura 4 Hapat për të krijuar një kod QR

1. Gjeneruesit e kodeve QR

Sfida për përzgjedhjen e gjeneruesit të kodeve QR është të gjejmë të duhurin sipas nevojave tona. Hubspot sygjeron disa këshilla për të zgjedhur gjeneruesin e përshtatshëm (Wainwright, 2022):

- A mund të gjurmoni dhe analizoni performancën,
- A ju lejon të hartoni njëkod që është unik për markën tuaj dhe
- A është i pajtueshëm me lexues të zakonshëm të kodit QR.

Në rastin e gjenerimit të kodeve QR për Fiskalizimin në Shqipëri(DPT,2020); Çdo faturë shoqëruese duhet të përmbajë kodin QR, i cili ka brenda një URL. URL-ja dërgon në një aplikacion web "Kontroll fature" dhe shfaq informacionin rreth faturës shoqëruese nëse fatura shoqëruese është regjistruar në mëyrë të suksesshme. Kodi QR përmban një URL me një varg parametrash të veçantë që identifikon faturën shoqëruese. Pjesa e parë e URL-së është fikse dhe përmban protokollin, emrin e hostit dhe rrugën (path-in) e ndjekur nga parametrat.

Drejtoria e Përgjithshme e Tatim Taksave në Shqipëri ju vjen në ndihmë bizneseve me listën e të 41 kompanive të zhvillimit të programeve për fiskalizimin (Tabela 1).

Kjo listë ndryshohet sa herë që një subjekt bëhet pjesë e saj ose ka ndryshime të ndonjë shërbimi. Një pjesë e kompanive më parë kanë qenë distributorë kryesor të kasave fiskale dhe tani e kanë të përfshirë dhe gjenerimin e faturave me kodet QR. Kjo edhe për t'ju ardhur në ndihmë bizneseve të cilët i kanë pasur klient.

2. Krijimi, Dizenjimi dhe Lidhja

Krijimi dhe dizenjimi i Kodeve QR tani lejon më shumë personalizim, duke shtuar ngjyra dhe logo(Figura 3). Pasi e dizenjojmë atë, qëllimi përfudmtar është cfarë duam të arrijme kur dikush eka skanuar kodin tonë QR.
Nëse po vendosim një kod për të shpërndarë informacionin tonë të kontaktit, mund ta bëjmë atë pjesë të kartëvizitës. Nëse biznesi juaj po bën oferta ose ulje mund t'i intrigoni klientët me to duke e lidhur me linkun e hapësirës së ofertave. Kodet argëtuese QR rezultojnë më të suksesshme dhe japin rezultate për qëllimin e përdorimit në nivele më të larta se kodet e thjeshta (Ales, 2019).

Tabela 1. Lista e subjekteve të certifikuara

Nr	Subjekti	Me dhe pa para në dorë	Pa para në dorë E-invoice	Faturë shoqëruese	Pagesave pa para në dorë të faturave elektronike
1	AED DISTRIBUTION	✓	✓	✓	
2	ASSECO SEE	✓	✓	✓	✓
3	Bilanc	✓	✓	✓	
4	BNT Electronics	✓	✓	✓	✓
5	Communication Progress	✓	✓	✓	✓
6	DAISY & ETM	✓	✓	✓	
7	Infosoft Softëare Developer	✓	✓	✓	
8	IMB	✓	✓	✓	
9	IVA ELEKTRONIK	✓	✓	✓	✓
10	SOFT & SOLUTION	✓	✓	✓	
11	S-SYSTEMS	✓	✓	✓	✓
12	TETRA SOLUTIONS	✓	✓	✓	
13	VODAFON ALBANIA	✓	✓	✓	
14	ONE Telecommunications	✓	✓	✓	
…					
41	NDP	✓	✓	✓	

Tabela 2Lista e subjekteve të certifikuara (https://www.tatime.gov.al/c/424/494/lista-e-subjekteve-te-certifikuara

3. Kodimi i kodit QR

Pas gjenerimit kontrolloni për të parë nëse kodi QR "lexon" saktë. Duhet të sigurohemi që të provojmë më shumë se një lexues. Ekzistojnë shumë aplikacione falas të cilat mund t'i përdormi për të testua kodet QR si: Google Lens, QR Code Reader ose aplikacionin e kamerës së telefonin për iPhone ose Android.

4. Gjurmimi dhe Analizimi i të dhënave

Gjurmimi dhe analizimi i të dhënave me anë të kodeve dinamike, është shumë i rëndësishmë për marketigun. Të dhënat statistikore që gjenerohen mund të na ndihmojnë të kuptojmë me mire klienët pasi e kanë skanuar. Nëse përformaca është e dobët duhet të rishikojmë dhe një herë kodin tonë QR a funskion në rregull, a është informacioni i përshtatshëm ai që kemi vendosur si destinacion.

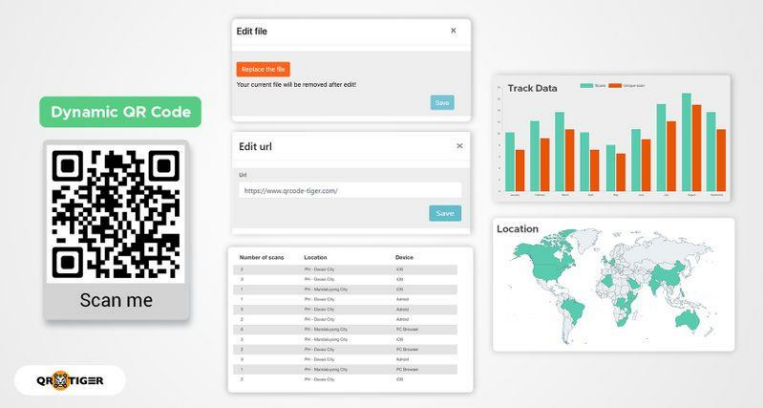

Figura 5 Kod dinamik QR [QR Triger]

Siguria e përdorimit të kodeve QR

Një nga pyetjet qe shqetëson cdo përdorues i cili skanon një kod QR është: A gjurmohen të dhënat tona? Shumica e përdoruesve janë kureshtarë të eksplorojnë se ku të çon një kod i çuditshëm QR, duke harruar se kjo sjellje mund të dëmtojë ato, ndërsa përdoruesit dyshues ngurojnë të vizitojnë një URL të panjohur dhe të paqartë (Kapsalis, 2013). Ashtu si hapja e një faqe web, ose një email-i në inbox edhe kur skanojmë kodet QR duhet të sigurohemi që nuk po cënojmë sigurinë tonë. Software-i që gjeneron kodin QR nuk mbledh informacion personal të identifikueshëm. Të dhënat që mbledh, të cilat janë të dukshme për krijuesit e kodit, përfshijnë: vendndodhjen, numrin e herëve që kodi është skanuar dhe në çfarë kohe, plus sistemin operativ të pajisjes që skanoi kodin.

Përdorimi i kodeve QR për të dhëna sensitive kërkon përfshirjen e elementeve shtesë të sigurisë. CryptoPaper është një nga sistemet e ofruara, i cili zëvendëson informacionin e ndjeshëm me kode QR 2-dimensionale që mund të lexohen vetëm nga përdoruesit e autorizuar (Wang et al., 2015).

Kokluzione

Kodet QR po bëhen gjithmonë e më shumë të përdorshëm. Skanimi i kodeve QR nuk është më i varuar nga pajisjet specifike. Telefonat celular, gjeneratat e tyre, shpejtësia dhe shtrirja e internetit e kanë bërë më të lehtë dhe shpejtë skanimin e kodeve QR.

Aplikacionet e kodit QR, të cilët konsiderohen si një nga elementët më të fuqishëm në përshpejtimin e shkëmbimit të të dhënave në botën dixhitale, përdoren shpesh sot për të ngjallur kuriozitet tek konsumatorët dhe për t'u futur në proceset e informacionit dhe blerjes duke përdorur këto aplikacione.

Kodet QR mund të përdoren si një strategji e mirë marketingu duke pasur prasysh ndjekjen e katër hapave për përfshirjen e tyre në biznes, si:

- Përzgjedhja e një gjeneruesi të përshtatshëm të kodit QR;
- Krijimi, Dizenjimi dhe Lidhja me informacionin e duhur;
- Testimi i kodit;
- Gjurmimi dhe analizimi i të dhënave që mund të gjenerohen nga kodet dinamike.

Gjithmonë duhet t'i kushtojmë rëndësi sigurisë në përdorimin dhe gjenerimin e kodeve QR. Si biznes duhet të kujdesemi për klientët tanë që e aksesojnë dhe si individ të sigurohemi për kodin QR që po skanojmë.

Referncat

[I]. Ales, F. (2019) "QR Codes on Packaging: A Technology Acceptance Model approach comparing informative and entertaining content." Bocconi University, https://repositorio.ucp.pt/bitstream/10400.14/29090/1/152117312_AlesFrancesca_DPDFA.pdf

[II]. Chouffani, R., Wigmore, I. "BYOD (bring your own device)" https://www.techtarget.com/whatis/definition/BYOD-bring-your-own-device

[III]. Drejtoria e Përgjithshme e Tatimeve (2020) UDHËZIM Nr. 16, datë 3.4. 2020 "PËR FATURËN DHE SISTEMIN E MONITORIMIT TË QARKULLIMIT", https://www.tatime.gov.al/c/424/431/njihuni-me-ligjin-dhe-draft-aktet-nenligjore

[IV]. Drejtoria e Përgjithshme e Tatimeve "Lista web e kompanive" https://www.tatime.gov.al/c/424/494/lista-e-subjekteve-te-certifikuara

[V]. Heikkinen, N (2012) "QR code as a channel tool"

[VI]. John Minor, J. (2021) "QR Codes regain the spotlight for remote bill pay and more" https://www.atmmarketplace.com/blogs/qr-codes-regain-the-spotlight-for-remote-bill-pay-and-more/

[VII]. Kapsalis, I. (2013) "Security of QR Codes", Norwegian University of Science and Technology, https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/bitstream/handle/11250/262814/644988_FULLTEXT01.pdf?sequence=2

[VIII]. Mainichi Daily News Japan (2021), "From Japanese auto parts to ubiquity: A look at the history of QR codes", https://mainichi.jp/english/articles/20211109/p2a/00m/0bu/024000c

[IX]. Mall, SH. (2020) "List of smartphones and apps with inbuilt QR Code reader", https://scanova.io/blog/blog/2016/03/11/inbuilt-qr-code-reader/

[X]. Oonk, L. (2013) "Qr Codes, Quick Response or Quick Rejection?"

[XI]. QR Code,"History of QR Code",https://www.qrcode.com/en/history/

[XII]. QR Tiger, (2021) "How to set-up QR code tracking in real-time: A step-by-step guide in 2022!", https://www.qrcode-tiger.com/qr-code-tracking

[XIII]. Wang, P., Chen, Sh., Duggisetty, P., Guo, Sh. and Wolf, T. (2015) "Cryptopaper: digital information security for physical documents", https://dl.acm.org/doi/10.1145/2695664.2695727

[XIV]. Wainwright, C. (2022) "How to Make a QR Code in 5 Easy Steps" https://blog.hubspot.com/blog/tabid/6307/bid/29449/how-to-create-a-qr-code-in-4-quick-steps.aspx

LEGJISLACIONI DHE RREGULLATIVA BANKARE NË KOSOVË, ROLI I SAJ NË MBROJTJEN EKONSUMATORIT NË SEKTORIN BANKAR.

Msc. Fitim Gashi[1]

fitimigashi@mail.com

Universiteti i Prishtinës, Kosovë

Abstrakti.

Kosova sot ka një treg bankar ku aktivitetin e tyre e zhvillojnë 10 banka komerciale nga të cilat 80% janë banka të huaja. Nëse flasim për një storie suksesi në Kosovë atëherë në mesin e tyre padyshim bënë pjesë tregu bankar. Për këtë sukses ende ka debate në mesin e bankierve dhe industrisë bankare se cili është më meritori, Banka Qendrore e Kosovës si institucion rregullativdhe mbikëqyrës i këtij tregu apo vetë institucionet bankare ku shumica e këtyre institucioneve vijnë nga tregu i jashtëm me një përvojë të gjatë në tregun bankar të cilat kanë sjellur me vete edhe një traditë në ushtirmin e "zanatit të bankave".

Për zhvillimin e produkteve dhe shërbimeve bankare poashtu mund të flasim gjatë dhe mundtë të konkludojmë se janë bankat ato të cilat kanë shfrytëzuar teknologjinë më së miri për të përshtatur produktet dhe shërbimet bankare konform benefiteve që sjellë teknologjia e fundi. Mirëpo dilemat janë tek konsumatori bankar, niveli i tij dhe si qëndron gjendja e tij karshi bankave,a ka rregullativë dhe legjislacion të mjaftueshëm i cili ofron një mbrojtje të nevojshme për konsumatorin bankar. Në këtë punim do të njifemi me legjislacionin dhe rregullativen aktuale në Kosovë dhe impaktin e kësaj infrastrukute ligjore në mbrojtjen e konsumatorit bankar.

Fjalët kyce: *bankat, legjislacioni, rregullativa, mbrojtja e konsumatorit.*

[1] Ph.D. Cand. në Fakultetin Juridik, drejtimi: Juridik-Financiar, Universiteti i Prishtinës, Republika e Kosovës, Adresa: Rr.Agim Ramadani.p.n 1000, Prishtinë, Kosovë – Autor, e-mail: fitimigashi@mail.com

Zhvillimi i sistemit bankar të Kosovës nga aspekti i legjislacionit bankar.

Pas konsolidimit të sistemit bankar pas luftës dhe themelimit të bankave komerciale me qëllim të funksionimit të një tregu stabil janë nxjerrë shumë akte juridike në funksion të rregullimit të sistemit bankar. Karakteristikë e akteve juridike të sistemit bankar në Kosovë ka qenë vetë situata politike dhe statusi i vendit pas përfundimit të luftës andaj edhe në sistemin bankar është filluar me nxerrjen e Rregulloreve të UNMIK-ut për të vazhduar më pas me Ligjet më të avancuara krahas avancimit të statusit politik të vendit.

Instrumenti i parë Ligjor i pasluftës në sektorin bankar është Rregullorja e UNMIK -ut për përdorimin e valutës në Kosovë[2] e cila ka luajtur një rol domethënës për kohën sepse pas luftës kishte një numër të madh të valutave në përdorim në Kosovë, andaj kjo Rregullore ndihmoi në përcaktimin e valutës siç ishte marka gjermane dhe pati ndikim domethënës edhe në politikën monetare dhe stabilitetin e çmimeve duke pas parasysh përdorimin dhe fuqinë që kishte valuta gjermane. Ndërsa me hyrjen në qarkullim të euros në vitin 2002 gjithashtu u pranua si valutë nëpërdorim zyrtar në Kosovë dhe në këtë formë vendi u bë pjesë e eurozimit.

Sa i përket rëndësisë juridike, Rregullorja e UNMIK-ut për Autoritetin Bankar dhe të Pagesave në Kosovë[3] , është dokument bazik me të cilin themelohet ABPK-ja si paraardhëse e Bankës Qendrore të Kosovës. Me këtë Rregullore përcaktoheshin detyrat dhe përgjegjësitë e autoritetit, qeverisja dhe kompetencat ligjore.

Në periudhën e pasluftës kishte kërkesë për hyrjen në treg të bankave komerciale, andaj miratimi i Rregullores për Licencim, Mbikqyrje dhe Rregullim në vitin 1999[4] pati efekin e saj juridik me të cilën parashiheshin kushtet ligjore për futjen në tregun e ri bankar të Kosovës.

Bazuar në këtë Rregullore, bankat organizohen si shoqëri aksionare (SHA) me përgjegjësi të kufizuar sipas Ligjit në zbatim, me të gjitha aksionet e regjistruara në emër të pronarëve të tyre të vërtetë. Çdo bankë duhet të ketë autonomi të plotë ligjore, operacionale, financiare dhe administrative nga çdo person tjetër, duke përfshirë edhe BPK-në.

Çdo bankë do të ketë statusin Ligjor, duke përfshirë të drejtën për të kontraktuar, poseduar dhe shpronësuar pasurinë e tundshme dhe të patundshme dhe mund të jetë palë në procedurat gjyqësore. Duhet të ceket se çdo bankë do të administrohet nga bordi drejtues, i cili do të ketë së paku pesë anëtarë, dy prej të cilëve do të jenë jofunksionarë. Duhet të ketë Komisionin revizor, Komisionin për menaxhimin e riskut kreditor, si dhe Komisionin për menaxhimin e aktivit dhe pasivit.

[2] Rregullore Nr.1999/4 për Valutën e Lejuar për Përdorim në Kosovë, 2 shtator 1999

[3] Rregullore Nr.1999/20 për Autoritetin Bankar dhe të Pagesave në Kosovë, 15 nëntor 1999

[4] Rregullore Nr.1999/21 për Licencimin, Mbikëqyrjen dhe Rregullimin e Bankave

Këto ishin dokumentet juridike bazike me të cilat filloi një rregullim i ri Ligjor në sistemin bankarndërsa në vazhdim këto Rregullore pësuan ndyrshime duke u munduar t'i përshtaten rrethanave të reja ekonomike dhe shoqërore. Moment historik dhe juridik në sistemin bankar shënon miratimi i Ligjit për BQK-në[5]. Ky Ligj ka rëndësinë e vet sepse rregullon funksionimin e autoritetit superlativ financiar në vend dhe një konstruksion i normave juridike në këtë Ligj i japin BQK-së autoritetin e saj në dimensione të rëndësishme rregullative, mbikqyrëse, licencuesedhe detyra e përgjegjësi në sigurimin e funksionimit të tregut bankar stabil dhe stabiliteti të çmimeve. Për më tepër, ky Ligj i jep prerogativa bankës qendrore në funksion të rritjesekonomike, hartimit të politikës monetare dhe mbledhjen e shpalosjen e statistikave financiare jo vetëm për tregun bankar.

Tregu bankar ka vazhduar të mbetet mjaft atraktiv për investitorët e shumtë, kryesisht të jashtëmndërsa në anën tjetër rritja ekonmike, zhvillimi i tregut bankar solli nevojën e rregullimit më të avancuar juridik të akterëve të sistemit bankar dhe për këtë qëllim u aprovua Ligji për Bankat, Institucionet Mikrofinanicare dhe Institucionet Financiare Jobankare[6]. Nxjerrja e këtij Ligji ishte nevojë shumë e madhe e tregut finanicar dhe bankar të vendit, meqë kërkesa vinte nga zhvillimii tregut bankar por edhe atij financiar, meqë u themeluan një numër i madh i institucioneve mikrofinanciare dhe institucione financiare jobankare, andaj ky Ligj ishte nevojë imediate për rregullimin e veprimtarisë së tyre.

Me ndryshimet e fundit ky Ligj ka bërë progres në lidhje me përmirësimin e kapitalit dhe likuiditetin e bankave. Një risi është qeverisja korporative e cila praktikë ka dëshmuar më shumë se me një strukturë qeverisëse të mirëkonsoliduar, transparencë, llogaridhënie dhe ndërtimin e marrëdhënieve të shëndosha me klientë , me ç'rast mund të arrihetnjë sistem bankar stabil.

Po ashtu, miratimi i Ligjit për Sistemin e Pagesave[7] ka ndikuar jashtë mase në lehtësimin e qarkullimit të pagesave dhe ka ndikuar në ekoniminë e vendit, ngase qarkullimi i pagesave është i rëndësishëm për të gjitha sistemet financiare kudo, por shto kësaj numrin e remitencave që ka vendi ynë[8], mendoj që ky Ligj ka rregulluar shumë aspekte dhe ka ndikuar në funksionalizimin dhe rritjen e qarkullimit të pagesave edhe në sistemin ndërkombëtar të pagesave.

[5] Ligji Nr. 03/L-209 për Bankën Qendrore të Republikës së Kosovës, 11 maj 2012

[6] Ligji Nr.04/L- 093 për Bankat, Institucionet Mikrofinanciare dhe Institucionet Financiare Jobankare, 11 maj 2012

[7] Ligji Nr.04/L-155 për Sistemin e Pagesave, 2 maj 2013

Një instrument Ligjor po ashtu me rëndësi është aprovimi i Ligjit për Sigurimin e Depozitave[9] me të cilat garantohet shuma e depozitave të deponuara në bankat komerciale. Vlen të theksohet obligimi Ligjor që kanë bankat komerciale të bëhen anëtare të Fondit për Sigurimin e Depoziave[10] e cila është një garanci për klientët e bankave të licencuara që duke parë interesin etyre të zgjedhin edhe institucionin bankar që është më i leverdishëm për deponimin apo kursimin e mjeteve. Ky Ligj ka tentuar të marr praktikat më të mira të vendeve evropiane por një udhërrëfyes i këtij Ligji ka qenë Direktiva Evropiane për Garantimin e Depozitave ndërsa shumamaksimale e siguruar është pesë mijë (5,000) euro[11]. Përveç depozitave edhe kredia është aktivitet themelor i bankave komerciale. Ndërsa bizneset vazhdimisht e kanë shprehur si pengesë në zhvillimin e tyre qasjen në financa. Për të lehtësuar këtë proces është themeluar Fondi Kosovarpër Garanci Kreditore ndërsa baza ligjore është pikërisht Ligji për themelimin e këtij fondi[12].

Miratimi i Ligjit për Parandalimin e Pastrimit të Parave dhe Luftimin e Financimit të Terrorizmit[13] dhe krijimi i Njësisëpër Intelegjencë Financiare[14](NJIF) i dha një drejtim të ri tregut bankar të Kosovës.

[8] Remitencat e pranuara në Kosovë, që njëherësh paraqesin edhe kategorinë më të madhe në kuadër të llogarisë së të ardhurave dytësore, shënuan vlerën prej 851.7 milionë euro. Remitencat në Kosovë vijnë kryesisht nga Gjermania dheZvicra, vende këto nga të cilat dërgohen 40.7 % përkatësisht 20.2 % të gjithsej remitencave të pranuara në Kosovë, burimi: Raporti vjetëor 2019 (BQK,2020) fq.35, Prishtinë.

[9] Ligji Nr.03/L-216 për Themelimin e Sistemit për Sigurimin e Depozitave në Institucionet Finanicare në Kosovë 25nëntor 2011(dhe më pas ndryshimet ligjore që u bënë me Ligjin Nr.04/L-133 për ndryshimin dhe plotësimin e LigjitNr.03/L-216, 21 janar 2013)

[10] Shih më gjerësisht nenin.2 të Ligjit Nr.04/L-133

[11] Po aty neni.3, par.1

[12] Ligji Nr.05/L-057 për Thmelimin e Fondit Kosovar për Garanci Kreditore, 14 dhjetor 2015

[13] Ligji Nr.05/L-096 për Parandalimin e Pastrimit të Parave dhe Luftimin e Financimit të Terrorizmit ,Gazeta Zyrtaree Republikës së Kosovës Nr.18/ 15 qershor 2016, Prishtinë

[14] Njësia për Inteligjencë Financiare e Kosovës është institucion qendror i pavarur kombëtar përgjegjës për kërkimin, marrjen, analizimin dhe shpërndarjen tek autoritet kompetente dhe bërjen publike të informacionit në lidhje me pastrimin potencial të parave dhe financimin e terrorizmit, kompetencat, roli dhe funksionet janë të rregulluara me Ligjin Nr.05/L-096 për Parandalimin e Pastrimit të Parave dhe Luftimin e Financimit të Terrorizmit.

Një peshë të madhe në tregun bankar të Kosovës kishte miratimi i Ligjit Për Procedurën Përmbarimore[15], i cili shpejtoi procedurën e ekzekutimit të borxheve dhe kolateralit ndaj debitorëve. BQK duke qenë rregullator dhe si lehtësuese në procesin e procedurës përmbarimoremiratoi Udhëzimin për zbatimin e aktvendimeve për përmbarim duke debituar llogaritë bankaretë klientëve.
Njëri ndër ligjiet me ndikim në funksionimin e institucioneve bankare dhe mbrojtjen e konsumatorit në sektorin bankar është Ligji për Mbrojtjen e Konsumatorit të cilin nga aspeki I mbrojtjes së konsumatorit do ta trajtojmë në temën vijuese.

Ligji për mbrojtjen e konsumatorit dhe ndikimi i tij në mbrojtjen e konsumatorit në sektorin bankar në Kosovë.

Në Kosovë Ligj specifik për mbrojtjen e konsumatorit ishte Ligji Nr.2004/17 Për mbrojtjen e Konsumatorëve i datës 19.10.2004, Ligji Nr.03/L-131 Për Ndryshimin dhe Plotësimin e Ligjit Nr.2004/17 i datës 03.04.2009 (i shfuqizuar), Ligji Nr.04/L-121 Për Mbrojtjen e Konsumatorit i datës 19.10.2012 (i shfuqizuar) dhe aktualisht Ligji bazik për mbrojtjen e konsumatorit është LigjiNr.06/L-034 Për Mbrojtjen e Konsumatorit i datës 17.05.2018

Ligji parashikon në pjesën e XIV" Mbrojtja juridike dhe administrative e konsumatorëve":

"Nëse një tregtar nuk i përgjigjet ankesës së klientit, i njejti mund të paraqesë ankesë për mbrojtjetë së drejtës së tij pranë organit administrativ apo rregullator në dikasterin përkatës. Ta zëmë nësenjë klient i sektorit bankar nuk merr përgjigje nga ana e bankës lidhur me ankesën e parashtruar, klienti ka të drejtë që ankesën lidhur me këtë rast ta dërgoj në Divizionin për Shqyrtimin e Ankesave[16] (DSHA) në kuadër të BQK-së.
Por siç specifikohet tutje në këtë kapitull asnjëherë Ligji nuk e ndalon që konsumatorit të vazhdoj edhe me forma tjera në zgjidhjen e ankesave dhe mosmarrëveshjeve qofshin ato administrative apo gjyqësore[17]. Ankesa e klientit mund të drejtohetdirekt edhe në DSHA pranë BQK-së apo në Departamentin për Mbrojtjen e Konsumatorit në MTImirëpo gjithnjë preferohet që konsumatori ti drejtohet fillimisht bankës ku ka marr produktin aposhërbimin e caktuar.

Ndërsa në pjesën e XV të këtij Ligji parashihet "Mbrojtja gjyqësore e interesave të konsumatorëve". Ligji po ashtu e njeh padinë kolektive si mjet për mbrojtjen e konsumatorit që mund të inicohet nga një tregtar apo shumë sosh varësisht nga shkelja e pretenduar si dhe personat e autorizuar18 që mund ta inicojnë padinë koletive.

[15] Ligji Nr.04/L-139 për Procedurën Përmarimore, Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës, Nr.3/ 31 janar 2013,Prishtinë

[16] Divizioni për Shqyrtimin e Ankesave dhe Funksionet e tij,info BQK-dhe-ankesat-tetor-14.pdf (bqk-kos.org)

Shoqata e Bankave të Kosovës në bashkëpunim me Bankën Qendrore të Kosovës kanë marrë disa iniciativa që të sensibilizojnë publikun e gjerë në lidhje me mbrojtjen e konsumatorit dhe edukiminfinanciar i cili është tejet i rëndësishëm në procesin e mbrojtjes së klientit në sektorin bankar të Kosovës, megjithatë mbetet për të intensifikuar edhe më shumë këto aktivitete informuese dhe edukuese për klientët e sektorit bankar, e në këtë drejtim edhe bankat komerciale duhet ta bëjnë punën e tyre sidomos në informimin e drejtë të konsumatorit lidhur me produktet dhe shërbimet bankare, të cilat konsumatori i merr në bankën e caktuar.

Sigurisht që detyra e bankave, përveç shitjes së vrullshme të produkteve e shërbimeve, që çon në rritjen e fitimeve të shpejta, duhet të jetë edhe edukimi i klientëve të tyre, dhënia sa më e saktë e në mënyrë të kuptueshme e informacionit të duhur.

Sa më mirë të jenë të informuar klientët e tyre, aq më pak ankesa ata do tëkenë, aq më të aftë do të jenë të marrin vendimet e duhura, e madje aq më të aftë do të jenë të zgjedhin produktin e duhur në bankën e duhur. Kështu me një informim të drejtë e të saktë të klientëve të tyre, bankat kanë mundësinë të sigurojnë një grup të besueshëm klientele që i çon drejtfitimeve afatgjata e të sigurta.

Ligji i ri gjithashtu parashikon edhe ndalimin e praktikave tregtare të padrejta ose çorientuese. Kështu Neni 7 par.2) shkruan: *"Praktikat e padrejta tregtare shtrembërojnë sjelljen ekonomike ndaj një grupi të konsumatorëve qartë të identifikueshëm të cilët konsiderohen veçanërisht të pambrojtur ndaj praktikave apo ndaj produktit të caktuar për shkak të sëmundjeve mendore apo fizike, moshës apo naivitetit karshi atyre aspekteve të cilat tregtari mundet në mënyrë të arsyeshme ti parashikojë, duhet të vlerësohen nga perspektiva e anëtareve të atij grupi. Kjo nuk cenon praktikat e zakonshme dhe legjitime të reklamimit të bërjes së deklaratave të ekzagjeruara apo deklaratave të cilat nuk janë paramenduar në kuptim të plotë".*

[17] Neni 117 i LMK-së

[18] Neni 119 i LMK-së – Personat e autorizuar për të inicuar procedurat. Padia kolektive mund të iniciohet nga:

1. Organizatat e konsumatorëve të parapara në paragrafin 1 të nenit 134 të këtij ligji;
2. Odat dhe asociacionet e interesave ekonomike nga fusha përkatëse e biznesit;
3. Autoritetet Rregullative brenda fushave të tyre specifike;
4. individi në emër të interesit kolektiv

Ligji më me rëndësi në kuadër të mbrojtjes së klientit bankar është padyshim Ligji mbi Marrëdhëniet e Detyrimeve[19] ku pothuajse të gjitha marrëdhëniet mes klientit dhe bankës krijohenmbi baza kontraktuale, andaj si në çdo marrëdhënie juridike-civile, edhe në sektorin bankar Ligji mbi marrëdhëniet e detyrimeve ka peshë të madhe. Kushtet për lidhjen e kontratës, nulitieti i kontratave, kontratat standarde dhe kufizimet tjera janë vetëm disa prej dispozitave ligjore që i japin klientit në sektorin bankar siguri dhe mbrojtje ligjore.

Konkurenca e drejtë është objektivë e një vendi demokratik e po ashtu edhe një vendi që aspiron të jetë demokratik e zhvillimor, andaj kjo objektivë është kanalizuar edhe me legjislacion. I tillë është Ligji për mbrojtjen e konkurrencës[20] i cili duke mbrojtur konkurencën mbron edhe konsumatorin. Pra, BQK-ja ka nxjerr mjaftë instrumentë rregullativë të cilët direkt ose indirekt ndikojnë në avancimin e mbrojtjes së klientit në sektorin bankar të cilat do i kemi trajtuar apo do t'i trajtojmë në vartësi të prizmit dhe analizës së mbrojtjes së klientit bankar në Kosovë.

Rregullativa ligjore bankare në Kosovë dhe mbrojtja e konsumatorit bankar.

Në nivel të hierarkisë juridike Rregulloret e BQK-së konsiderohen akte më të ulëta juridike mirëpo për nga pesha dhe rëndësia janë kruciale për një sistem bankar të qëndrueshëm dhe cilësor. Sipas autorizimeve të saj, BQK vazhdimisht nxjerr Rregullore në funksion të ofrimit të një rregullative që mundëson zhvillimin e një sistemi bankar modern dhe të sigurt. Në numër janë të shumta (mbi katërdhjetë Rregullore në fushën e bankave) por që nga efekti juridik janë shumë të rëndësishme si Rregullorja për raportimin e bankave[21] me të cilën obligohen bankat që të raportojnë lidhur me aktivitetin dhe operacionet bankare të tyre.

[19] Ligji Nr.04/L-077 për Marrëdhëniet e Detyrimeve, Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës, Nr.16, 19 qershor 2012

[20] Ligji Nr.03/L-229 për Mbrojtjen e Konkurrencës 25 nëntor 2011 dhe Ligji Nr. 04/L-226 për Ndryshimin dhe Plotësimin e Ligjit Nr. 03/L-229 për Mbrojtjen e Konkurrencës, Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës Nr.17, 10 mars 2014

[21] Rregullore për Raportimin e Bankave, 31 mars 2016

Ndërsa një tjetër Rregullore me rëndësi edhe në fushën e mbrojtjes së klientit bankar është Rregullorja për shpalosjen e normës efektive të interesit[22] me të cilën obligohen të gjitha bankat komerciale por edhe insitucionet tjera finanicare që ta bëjnë transparent çmimin e kredisë dhe ta informojnë klientin lidhur me shpenzimet administrative lidhur me një kredi, por edhe normën e saktë të interesit nëdepozita si dhe shpalosjen e informatave tjera lidhur me koston e produkteve dhe shërbimeve bankare.

Informacioni asimetrik si njëri ndër risqet e institucioneve bankare është amortizuar me sistemin e regjistrit të kredive. Sipas Rregullores për regjistrin e kredive të gjitha institucionet finanicare që veprojnë në Kosovë dhe që kanë aktivitet kredidhënës obligohen që të raportojnë në Regjistrine Kredive ndërsa BQK ka miratuar Rregullore të veçantë me të cilën rregullohet në detaje procedura e raportimit[23].

Është me rëndësi të përmenden edhe Rregulloret për licencim të bankave[24], auditim të jashtëm[25] dhe auditim të brendshëm[26] me të cilat përmbyllet një kornizë juridike që siguron infrastrukturë ligjore të qartë për të gjitha institucionet bankare që veprojnë në Kosovë. Dinamika e sistemit bankar është e madhe andaj BQK vazhdimisht nxjerrë instrumentë rregullativ duke ju përshtatur rrethanave të reja financiare e teknologjike.

Përmbledhje rregulloresh të BQK-së në funksion të mbrojtjes së konsumatorit.

Banka Qendrore e Kosovës është pasardhëse e Autoritetit Qendror Bankar dhe e themeluar me Ligjin nr.03/L209 për Bankën Qendrore të Republikës së Kosovës. Themelimi i saj parashihet edhe me Kushtetutë27 ndërsa po në Kushtetutë në nenin 140, paragrafin 1 dhe 2 konfirmohet pavarësia institucionale dhe karakteri i institucionit kushtetues të saj101. Për ta kuptuar më mirë rolin e saj, fillimisht të shohim se cilat janë objektivat e BQK-së të parapara me Ligj28:

1. Objektivi parësor i Bankës Qendrore sipas nenit 7 është të nxisë dhe të mbajë një sistem financiar stabil, duke përfshirë një sistem të sigurt, të qëndrueshëm dhe efikas të pagesave.

1. Objektiv shtesë i Bankës Qendrore i cili i nënshtrohet objektivit parësor të saj, është të kontribuojë në arritjen dhe ruajtjen e stabilitetit të çmimeve vendore.
2. Pa paragjykuar arritjen e këtyre objektivave, Banka Qendrore mbështet politikat e përgjithshme ekonomike të Qeverisë, dhe
3. Banka Qendrore vepron në pajtim me parimin e ekonomisë së tregu të hapur me konkurrencë të lirë, duke favorizuar shpërndarjen efikase të resurseve.

[22] Rrellore për Normën Efektive të Interesit dhe kërkesat për Shpalosje, 29 nëntor 2012

[23] Rregullore për Regjistrin e Kredive, 16 gusht 2010

[24] Rregullore për Licencimin e Bankave dhe Degëve të Huaja, 9 nëntor 2012

[25] Rregullore për Auditim të Jashtëm të Bankave, 9 nëntor 2012

[26] Rregullore për Kontrollet e Brendshme dhe Auditimin e Brendshëm,9 nëntor 2012

Po ashtu, në të njëjtin Ligj[29] janë listuar edhe detyrat e saj si:

a) përcaktimin dhe zbatimin e politikave të një sistemi financiar stabil duke përfshirë mbikëqyrjen e një skeme të sigurimit të depozitave, kryerjen e operacioneve të tregut, si dhe ofrimin e likuiditetit emergjent;
b) rregullimin, licencimin, regjistrimin dhe mbikëqyrjen e institucioneve financiare ashtu si specifikohet më tej në këtë Ligj apo ndonjë Ligj tjetër;
c) promovimin dhe mbikëqyrjen e sistemeve të sigurta, të qëndrueshme dhe efikase të pagesave, të kliringut dhe të shlyerjes së letrave me vlerë;
d) sigurimin e një furnizimi të duhur të kartëmonedhave dhe monedhave në Kosovë;
e) mbajtjen dhe menaxhimin e rezervave ndërkombëtare;
f) mbledhjen dhe publikimin e statistikave;
g) kontribuon në arritjen dhe mbajtjen e stabilitetit të çmimeve vendore;
h) informimin e Kuvendit të Republikës së Kosovës, Qeverisë dhe publikut të gjerë rreth politikave, detyrave dhe operacioneve të saj ashtu siç përcaktohet më tej në këtë Ligj;
i) veprimin si bankier, këshilltar financiar dhe agjent fiskal për Qeverinë dhe çdo organpublik dhe organizatë publike të Kosovës;
j) bashkëpunimin dhe pjesëmarrjen në këshillat dhe organizatat ndërkombëtare përkitazi me çështje brenda fushës së saj të kompetencave, dhe
k) realizimin e çdo aktiviteti ndihmës që rrjedhë nga ushtrimi i detyrave të saj sipas këtij Ligji apo ndonjë Ligji tjetër.

Pra, BQK duke qenë rregullator i tërë sistemit financiar të Kosovës, ka nxjerrë një numër të konsideruar të rregulloreve, por edhe akte tjera (rregulla e udhëzime) në funksion të mbikëqyrjes sa më efektive të sistemit financiar në përgjithësi. Mirëpo për qëllime të këtij punimi ne do të fokusohemi në një fushë më të ngushtë financiare, siç është ajo bankare.

[27] Kushtetuta e Republikës së Kosovës, neni.11, par.2

[28] Ligji Nr.03/L-209 për Bankën Qendrore të Republikës së Kosovës, neni 7, 22 korrik 2010

[29] Ligji Nr.03/L-209 për Bankën Qendrore të Republikës së Kosovës, neni 8, 22 korrik 2010

Me kalimin e viteve, me zhvillimet e gjithëmbarshme shoqërore e juridike ndryshojnë edhe rregullat ligjore. BQK pas pavarësisë së Kosovës dhe aprovimit të Ligjit mbi BQK, merr kompetencat e Bankës Qendrore e cila ka autorizime juridike për nxjerrjen e rregullave në kuadërtë tregut financiar. Në kuadër të tregut bankar BQK vazhdimisht nxjerrë rregullore të cilat kanëpër qëllim që të rregullojnë aspekte të ndryshme të operacioneve bankare. Sot, BQK ka krijuar një sistem të konsoliduar të rregulloreve të cilat janë obligative për të gjitha bankat që operojnënë vend.

Sikur edhe në bankat tjera qendrore pothuajse në gjithë botën, edhe në BQK "prodhimtaria" rregullative lulëzon pas krizës financiare të vitit 2008, ku u pa nevoja për masa shtesë në mbikëqyrjen e sistemit bankar. Nga ky portofol i rregullativës së tregut bankar ajo që shihet është jo vetëm aprovimi i rregulloreve të reja, por edhe ndryshimi i atyre ekzistuese konformpraktikave më të mira të mbikëqyrjes bankare. Tregu bankar është specifik për faktin se lënda eparë është paraja nga e cila rrjedhin shumë konglomeratë financiar andaj edhe është tregu më i rregulluar.

Në vijim po paraqesim një tërësi të rregulloreve[30] që janë të aplikueshme për tregun bankar dhebankat komerciale janë të detyruara që t'i zbatojnë:

1. Rregullore për licencimin e bankave dhe degëve të bankave të huaja, 30 prill 2020
2. Rregullore për huadhënie brenda ditore dhe njëditore, 30 prill 2020
3. Rregullore për teknologji të informacionit për banka , 26 mars 2020
4. Rregullore për transaksionet me personat e ndërlidhur me bankën dhe punëtorët e bankës , 29 gusht 2019
5. Rregullore për qeverisjen korporative të bankave, 29 gusht 2019
6. Rregullore për riblerje të letrave me vlerë me Bankën Qendrore të Kosovës, 25 prill 2019;
7. Rregullore për ekspozimet joperformuese dhe ristrukturimet, 28 mars 2019;
8. Rregullore për aplikimin e standardit ndërkombëtar të raportimit financiar, 28 mars 2019;
9. Rregullore për menaxhimin e rrezikut kreditor, 28 mars 2019;
10. Rregullore për adekuatshmërinë e kapitalit të bankave, 29 nëntor 2018;
11. Rregullore për procesin e vlerësimit të brendshëm të mjaftueshmërisë së kapitalit, 29nëntor 2018;
12. Rregullore për treguesin e leverazhit, 29 nëntor 2018;
13. Rregullore për lëshimin e çertifikatave të licencimit apo regjistrimit të institucioneve financiare, 31 gusht 2017;
14. Rregullore për ekspozimet e mëdha, 29 shtator 2016;
15. Rregullore për letërkredinë dhe garancionin bankar, 31 gusht 2017;

16. Rregullore për instrumentet dhe marrëveshjet e garantimit në mes të institucioneve të licencuara financiare dhe Fondit Kosovar për Garanci Kreditore, 28 prill 2016;
17. Rregullore për menaxhimin e rrezikut të normës së interesit në librin e bankës, 28 prill2016;
18. Rregullore për përdorimin e vlerësimeve të jashtme kreditore për qëllim të llogaritjes së kapitalit rregullativ, 28 janar 2016;
19. Rregullore për kreditë hipotekare dhe rezidenciale, 22 dhjetor 2015;
20. Rregullore për shpërndarjen e mjeteve të kredisë për bankat, 22 dhejtor 2015;
21. Rregullore për mbështetje emergjente për likuiditet, 30 shtator 2015;
22. Rregullore për kërkesat minimale të sigurisë, 26 mars 2015;
23. Rregullore për kasafortën, 30 prill 2015;
24. Rregullore për procesin e brendshëm të trajtimit të ankesave, 25 shtator 2014;
25. Rregullore për depozitën ekuivalente me kapitalin për degët e bankave të huaja, 31 tetor2013;
26. Rregullore për mbikëqyrjen e konsoliduar të grupeve bankare, 26 prill 2013;
27. Rregullore për auditimin e jashtëm të bankave, 9 nëntor 2012;
28. Rregullore për bashkimet dhe përvetësimet bankare, 9 nëntor 2012;
29. Rregullore për hapjen dhe mbylljen brenda dhe jashtë Republikës së Kosovës të degëvedhe subjekteve të varura të bankave, 9 nëntor 2012;
30. Rregullore për hapjen e zyrave përfaqësuese brenda dhe jashtë Kosovës, 9 nëntor 2012;
31. Rregullore për kontrollet e brendshme dhe auditimin e brendshëm, 9 nëntor 2012;
32. Rregullore për kufizimet në mbajtjen e pasurisë së paluajtshme dhe të luajtshme, 29nëntor 2012;
33. Rregullore mbi menaxhimin e rrezikut operacional, 29 nëntor 2012;
34. Rregullore mbi menaxhimin e rrezikut likuiditetit, 29 nëntor 2012;

[30] https://bqk-kos.org/?id=213

35. Rregullore për ndryshimet në llogaritë e kapitalit, 29 nëntor 2012;

36. Rregullore për normën efektive të interesit dhe kërkesat për shpalosje, 29 nëntor 2012;

37. Rregullore për publikimin e informacionit nga bankat, 9 nëntor 2012;

38. Rregullore për rrezikun nga aktiviteti me valuta të huaja, 9 nëntor 2012;

39. Rregullore mbi minimumin e rezervave të bankës, 13 janar 2012.

BQK ka miratuar një portofolio të gjerë të mbikëqyrjes bankare dhe rregullimit të tregut bankar në Kosovë. Shumë rregullore janë miratuar edhe nga miratimi i Ligjit për mbrojtjen e konsumatorit duke iu imponuar BQK-së si rregullator i tregut bankar përshtatja me kërkesat ligjore si psh. Rregullorja për Shpalosje dhe Normë Efektivë të Interesit, Rregullore për procesin e brendshëm të trajtimit të ankesave si dhe Rregullorja për shpalosjen e informacionit nga bankatkanë ndikuar që të ketë avancim të të drejtave të konsumatorit bankar.

Mirëpo nga ky portofolio i BQK-së mungon një Rregullore apo udhëzim për mbrojtjen e konsumatorit në sektorin financiar. Mendoj që BQK duhej ta nxirrte një dokument unik në formë të udhëzimit apo Rregullores në lidhje me mbrojtjen e konsumatorit financiar ku do të përfshihej edhe klienti bankar.

Sa ndikon kjo rregullativë ligjore bankare në mbrojtjen e konsumatorit nëKosovë.

Ka shumë ligje të cilat avancojnë statusin e konsumatorit bankar dhe sidomos amandamentimi u tyre me qëllim përshtatjes me kërkesat e Acquis Communitare ofronë një siguri shtesë selegjislacioni ynë është në pajtim me legjislacionin e Bashkimit Evropian. Mirëpo sidomos Ligji për mbrojtjen e konsumatorit ka ndikim direkt në mirëqenien e konsumatorit bankar. Harmonizimet e fundit sidomos për parakontratën dhe informimin e klientit e kanë vendosur konsumatorin bankar në një nivel tjetër. Mendoj se konsumatori bankar cdo ditë e më shumë po vetëdijësohet për të drejtat e tij karshi edhe obligimeve në marrëdhënie me bankat apo institucionettjera financiare. Sic theksojnë edhe shumë jurist, ligji është i ngurtë dhe ndryshimi i shpeshtë i tij tregon edhe një shkallë të papjekurisë ligjore të vendit. Andaj për ta zbutur këtë ngurtësi shpeshëherë shërbejnë rregulloret të cilat në mënyrë specifike plotësojnë hapsirat ligjore dhe mundtë implementojnë kërkesat ligjore.

Rregulloret dhe instrumentet tjera ligjore në sektorin bankar janë sot me shumë rëndësi duke parë trendet dhe zhvillimet dinamike në sektorin bankar por edhe ndryshimet socio-ekonomike e politike. BQK është vazhdimisht duke e pasuruar opusin e rregullativës bankare e cila po ndikon pozitivisht në mbrojtjen e konsumatorit, p.sh edhe Rregullorja për licencimin e bankave dhe degëve tëbankave të huaja sado që duket si një Rregullore procedural ka kërkesa të cilat në mënyrë indirekte ndikojnë në pozicionin e klientit që nga kërkesat për kapital e deri tek aksionarët dhe stafi menaxhues ku kërkohen specifika të vecanta.

Mirëpo disa nga rregulloret tjera kanë ndikuar më shumë në marrëdhënien mes konsumatorit dhe bankës si psh: Rregullorja për Normën Efektive të Interesit dhe Kërkesat për Shpalosje sic theksohet në nenin 1 të saj "*Qëllimi i kësaj rregulloreje është përcaktimi i metodologjisë së unifikuar për llogaritjen dhe shpalosjen e normës efektive të interesit për kredit e dhëna dhe*

depozitat e marra, dhe kërkesat minimale të shpalosjeve në mënyrë që të sigurohen informata të plota dhe të sakta rreth produkteve dhe shërbimeve të bankave për klientët".

Deri para miratimit të kësaj Rregullore konsumatorët bankar nuk është se e kanë ditur cmimin e produkteve ose shërbimeve bankare. Po ndalemi tek produktet më bazike sic janë kredia dhe depozita ku konsumaotori nuk e ka ditur normën efektive të interesit e cila përfshinë të gjitha shpenzimet përfshirë edhe ato administrative në përllogaritjen e normës së kredisë.

E njëjta situatë ka qenë edhe tek depozita bankare ku marrëveshja për depozita nuk ka përfshirë edhe normën efektive të interesit dhe në marrëveshje ka munguar metoda për llogaritjen e saj.

Kjo Rregullore ka edhe kërkesa tjera të cilat kanë ndikuar pozitivisht në mbrojten e konsumatoritbankar apo më mirë të themi në pozicionin e konsumatorit bankar në raport me bankat dhe institucionet tjera financiare sic janë:

Elementet e marrëveshjes së kredisë ku përfshiet: lloji i kredisë, qëllimi i përdorimit, identifikimi i kredimarrësit,kushtet specifike, komisioni fillestar nëse aplikohet, shumën totale të pagueshme nga klienti, të gjitha tarifat e aplikueshme,paralajmrimi lidhur me pasojat në rast të mospagesës së kredisë, deklarata për pagimin e noterit apo policës së sigurimit,llojin e kolateralit, detyrimet e palëve lidhur me kredinë (bashkëkredimarrësi,garantuesi), mënyra e ndryshimit të kontratës, numrin e kopjeve të kontratës.

Poashtu Rregullorja specifikon detyrimet e bankës me rastin e dhënies së kredisë dhe dorzimit të dokumenteve si: planin e amortizimit, planin e të gjitha pagesave, në rast të aplikimit të normave variabile njoftimin lidhur me ndryshimet e këtyre normave, në rastet e kredive konsumuese përfshirë kartat e kreditit, mbitërheqjet ose forma tjera të ngjashme të kreditit, kushtet e dhënies, shfrytëzimit dhe pagesës së tyre dhe të gjitha ndëshkimet e mundshme lidhur me to dhe kushtet kur ato mund të aplikohen, duhet të paraqiten hollësisht në kontratë;.dëshkimi i parapagimit, nëse aplikohet ndëshkimi për pagimin në tërësi apo të pjesshëm të kryegjësë përpara afatit të caktuar, duhet ti shpaloset klientit së bashku me metodën e llogaritjes së saj.

Ndërsa kur jemi tek depozita dhe marëveshja për depozita, kjo Rregullore tek neni 6 (Elementet e kontratës së depozitës) njëkohësisht obligon bankat në aplikimin e të gjitha kërkesave sic aplikohn tek kërkesa e kreidisë por duke vecuar elementë që janë karakterisitik për depozitën:

a) Norma e interesit dhe metoda e llogaritjes së saj;

b) Norma efektive e interesit dhe për llogaritë e kursimit shuma totale e cila do të

c) merret nga depozitori;

d) Shpeshtësia e pagesave të interesit;

e) Masa e mbajtjes në burim të tatimit mbi të ardhurat nga interesat dhe metoda e llogaritjessë saj;

f) Komisionet për mirëmbajtjen e llogarisë; dhe

g) Komisionet dhe ndëshkimet tjera të mundshme dhe kushtet e aplikimit të tyre.

Kontrata e depozitave me afat, përveç të dhënave personale të klientit, duhet të përmbaj së pakukëto elemente:

1. Shuma e depozitës me afat;
2. Norma e interesit dhe shpeshtësia e pagesës së saj;
3. Norma efektive e interesit dhe shuma totale e depozitës që do të merret nga konsumatorinë rastin e maturimit të depozitës me afat;
4. Shuma e mbajtjes në burim të tatimit mbi të ardhurat nga interesi;
5. Data e maturimit të depozitës;
6. Kushtet e zgjedhura nga klienti për ripërtëritjen e llogaris së depozitës me afat pas maturimit, me automatizëm apo jo;
7. Kushtet e anulimit (prishjes) së kontratës; dhe
8. Ndëshkimet e aplikueshme në rastin e anulimit (prishjes) para kohe të kontratës, mënyra e llogaritjes dhe përcaktimit të tyre;
9. Nëse llogaria nuk do të ripërtërihet automatikisht, duhet të precizohet në deklaratë se a do të llogaritet interesi pas maturitetit nëse klienti nuk e ripërtërinë afatizimin e depozitës apojo.

Konkluzione.

Duke e parë në pika të shkurtëra infrastrukturën ligjore dhe atë rregullative të BQK-së mendoj se ka përparim pozitiv në avancimin e pozicionit të konsumatorit bankar. Nëse shikojmë këtë infrastrukturë nga aspekti historik, vërehet se nga viti 2012 e tutje Kosova ka shënuar progres në pasurimin e legjislacionit dhe rregullativës në sektorin bankar. Kjo ka pasur një impakt shumë pozitiv tek konsumatorët dhe i ka vetëdijësuar ata në aspektin e të drejtave por edhe detyrimeve tëtyre në raport me bankën dhe institucionet tjera financiare.

Mendoj që BQK së bashku me Shoqatën e Bankave të Kosovës (SHBK) mund të intensifikojnë kampanja vetëdijësuese në lidhje me të drejtat e konsumatorit në sektorin financiar në përgjithësi por edhe në sektorin bankar. Infirmimi dhe edukimi i konsumatorit në sektorin financiar mendoj se është kyc në misionin e mbrojtjes së konsumatorit bankar.

Literatura:

1. Kushtetuta e Republikës së Kosovës,
2. Ligji Nr.03/L-209 për Bankën Qendrore të Republikës së Kosovës, 11 maj 2012
3. Ligji Nr.04/L- 093 për Bankat, Institucionet Mikrofinanciare dhe Institucionet Financiare Jobankare, 11 maj 2012
4. Ligji Nr.04/L-155 për Sistemin e Pagesave, 2 maj 2013
5. Ligji Nr.03/L-216 për Themelimin e Sistemit për Sigurimin e Depozitave në Institucionet Finanicare në Kosovë 25 nëntor 2011(dhe më pas ndryshimet ligjore që u bënë me Ligjin Nr.04/L-133 për ndryshimin dhe plotësimin e Ligjit Nr.03/L-216, 21 janar 2013)
6. Ligji Nr.05/L-057 për Thmelimin e Fondit Kosovar për Garanci Kreditore, 14 dhjetor 2015
7. Ligji Nr.05/L-096 për Parandalimin e Pastrimit të Parave dhe Luftimin e Financimit të Terrorizmit ,Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës Nr.18/ 15 qershor 2016, Prishtinë
8. Ligji Nr.04/L-139 për Procedurën Përmarimore, Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës,Nr.3/ 31 janar 2013, Prishtinë
9. Ligji Nr.04/L-077 për Marrëdhëniet e Detyrimeve, Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës, Nr.16, 19 qershor 2012
10. Ligji Nr.03/L-229 për Mbrojtjen e Konkurrencës 25 nëntor 2011 dhe Ligji Nr. 04/L-226 për Ndryshimin dhe Plotësimin e Ligjit Nr. 03/L-229 për Mbrojtjen e Konkurrencës, Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës Nr.17, 10 mars 2014
11. Rregullore për licencimin e bankave dhe degëve të bankave të huaja, 30 prill 2020
12. Rregullore për huadhënie brenda ditore dhe njëditore, 30 prill 2020
13. Rregullore për teknologji të informacionit për banka , 26 mars 2020
14. Rregullore për transaksionet me personat e ndërlidhur me bankën dhe punëtorët e bankës ,29 gusht 2019
15. Rregullore për qeverisjen korporative të bankave, 29 gusht 2019
16. Rregullore për riblerje të letrave me vlerë me Bankën Qendrore të Kosovës, 25 prill 2019;
17. Rregullore për ekspozimet joperformuese dhe ristrukturimet, 28 mars 2019;
18. Rregullore për aplikimin e standardit ndërkombëtar të raportimit financiar, 28 mars 2019;
19. Rregullore për menaxhimin e rrezikut kreditor, 28 mars 2019;
20. Rregullore për adekuatshmërinë e kapitalit të bankave, 29 nëntor 2018;
21. Rregullore për procesin e vlerësimit të brendshëm të mjaftueshmërisë së kapitalit, 29 nëntor2018;
22. Rregullore për treguesin e leverazhit, 29 nëntor 2018;
23. Rregullore për lëshimin e çertifikatave të licencimit apo regjistrimit të institucioneve financiare, 31 gusht 2017;

24. Rregullore për ekspozimet e mëdha, 29 shtator 2016;
25. Rregullore për letërkredinë dhe garancionin bankar, 31 gusht 2017;
26. Rregullore për instrumentet dhe marrëveshjet e garantimit në mes të institucioneve të licencuara financiare dhe Fondit Kosovar për Garanci Kreditore, 28 prill 2016;
27. Rregullore për menaxhimin e rrezikut të normës së interesit në librin e bankës, 28 prill 2016;
28. Rregullore për përdorimin e vlerësimeve të jashtme kreditore për qëllim të llogaritjes së kapitalit rregullativ, 28 janar 2016;
29. Rregullore për kreditë hipotekare dhe rezidenciale, 22 dhjetor 2015;
30. Rregullore për shpërndarjen e mjeteve të kredisë për bankat, 22 dhejtor 2015;
31. Rregullore për mbështetje emergjente për likuiditet, 30 shtator 2015;
32. Rregullore për kërkesat minimale të sigurisë, 26 mars 2015;
33. Rregullore për kasafortën, 30 prill 2015;
34. Rregullore për procesin e brendshëm të trajtimit të ankesave, 25 shtator 2014;
35. Rregullore për depozitën ekuivalente me kapitalin për degët e bankave të huaja, 31 tetor 2013;
36. Rregullore për mbikëqyrjen e konsoliduar të grupeve bankare, 26 prill 2013;
37. Rregullore për auditimin e jashtëm të bankave, 9 nëntor 2012;
38. Rregullore për bashkimet dhe përvetësimet bankare, 9 nëntor 2012;
39. Rregullore për hapjen dhe mbylljen brenda dhe jashtë Republikës së Kosovës të degëvedhe subjekteve të varura të bankave, 9 nëntor 2012;
40. Rregullore për hapjen e zyrave përfaqësuese brenda dhe jashtë Kosovës, 9 nëntor 2012;
41. Rregullore për kontrollet e brendshme dhe auditimin e brendshëm, 9 nëntor 2012;
42. Rregullore për kufizimet në mbajtjen e pasurisë së paluajtshme dhe të luajtshme, 29 nëntor2012;
43. Rregullore mbi menaxhimin e rrezikut operacional, 29 nëntor 2012;
44. Rregullore mbi menaxhimin e rrezikut likuiditetit, 29 nëntor 2012;
45. Rregullore për ndryshimet në llogaritë e kapitalit, 29 nëntor 2012;
46. Rregullore për normën efektive të interesit dhe kërkesat për shpalosje, 29 nëntor 2012;
47. Rregullore për publikimin e informacionit nga bankat, 9 nëntor 2012;
48. Rregullore për rrezikun nga aktiviteti me valuta të huaja, 9 nëntor 2012;
49. Rregullore mbi minimumin e rezervave të bankës, 13 janar 2012.

THE LONG PATH: ISRAEL'S DIPLOMATIC RECOGNITION OF KOSOVO

Sylë Ukshini Ph.D[16]

Director

syle.ukshini@rks-gov.net

Abstract

The recognition of Kosovo's independence by Israel in September of 2020 presented a new diplomatic development for Kosovo, with an impact on developments in the Middle East and the Western Balkans. What is unique in the case of Kosovo is that the diplomatic recognition by Israel is facilitated and supported by the USA, whereas the EU and the Arab League were unsupportive due to the fact that Kosovo planned to open its embassy in Jerusalem, thus recognizing Jerusalem as the capital of the State of Israel, a disputing issue in the Israel-Palestinian conflict.

Kosovo Albanians have always identified their fate, long-suffering under foreign occupation and cyclical deportations, with the fate of the Jews. Moreover, they consider that the two countries owe to the US for their existence as states. Moreover, in the history of the two nations, we find many similar points, historical parallels, and, above all, excellent cooperation since the period of Ottoman rule in the Balkans. And exactly five decades after the Jewish people survived the Holocaust and declared the independent state of Israel, the American-Jewish political and diplomatic elite came to the forefront, showing an increased interest in the cause of Kosovo Albanians during the 1990s.

Key Words: *Kosovo, Israel, United States, EU, Jerusalem, Jewish community, ethnic cleansing,*

[16] *Sylë Ukshiniis a lecturer at "Kadri Zeka" University, Gjilan (Kosova). The author is a historian and expert of international relations who served as the Ambassador of Kosovo in Albania, 2016-2019.*

Introduction

13 years after the declaration of independence, Kosovo has been recognized by more than half of the world's countries, by 117 United Nations countries. But the recognition by Israel is of particular importance, due to the fact that it dispels all the taboos, claims and parallels used by non-recognizing countries that the case of Kosovo will set an unwanted precedent. In this context, this recognition has confirmed that the refusal of recognition by the five EU countries results in instability, both politically and legally. Mutual recognition between Kosovo and Israel is part of the agreement of September 4th, 2020 in Washington, which deals with the normalization of economic relations between Kosovo and Serbia. Kosovo has also committed to open its diplomatic mission in Jerusalem, whereas Serbia has committed to move its existing embassy in Israel from Tel Aviv to Jerusalem.

In order to better understand the history of relations between Kosovo Albanians and Jews, namely Israel, this paper presents a detailed picture of the presence of the historical Jewish community in the Balkan region, namely in the present territory of Kosovo. So, this paper deals with the history of relations between Kosovo Albanians and the historical Jewish community from the period of the Ottoman state until today. On this occasion, parallels have been drawn in time between the political and cultural aspirations of Jews and Kosovars on their path to creating their own identities and independent states. At the end of the 20th century, when the socialist system ended in Eastern and South-eastern Europe, there was a lack of a complete and comprehensive treatment of Albanian-Jewish relations. Among the Albanians, tradition comprised a largely oral history, both for their national events and for their contacts and relations with the Jewish community in the former Vilayet of Kosovo.[17] As a result, this story, as well as the alignment of Kosovo Albanians alongside Jews threatened by Nazi terror, were superficially recognized even in academic circles. Even the few studies that existed in the period of socialism did not lack certain ideological constructs and prejudices.

The story of the salvation of the Jews must be written continuously, because this is an affirmative chapter in the relations between the two peoples, that will serve generations of friendly ties. Undoubtedly, a special merit for the beginning of a more special treatment of the presence of the historical Jewish community in Kosovo and the region belongs to the well-known British historian Noel Malcom who, in his book on the history of Kosovo[18], draws attention to this community and gives us a genuine scientific picture far from myth. Jews in Kosovo and other Albanian areas are a very important community in the Albanian environment, a harmonious environment in terms of minorities. The thesis comes as a genuine scientific study, far from the myths surrounding the reasons for rescuing and protecting Jews from extermination throughout history, with particular emphasis during World War II.

It is a confirmed fact that Kosovo served as a safe place and transit to Albania for citizens from different countries in the region and Europe with different citizenships, but belonging to the Jewish nationality, who found salvation and protection among the Albanians. This contribution has also been documented by Albanian authors ShabanSinani,[19]Monika Stafa[20], and Jakoel Josef, a Jewish author from Tirana, who

[17]Clayer, Nathalie: Kosova: The Building Process of a Territory from the Nineteenth to the Twenty-First Century, https://ef.huji.ac.il/sites/default/files/europe/files/nathalie_clayer_kosova.pdf

[18] Malcom, Noel: Kosovo, A short history, New York University Press, 1998, p.202-216

[19]Sinani, Shaban: Albanians and Jews. Tirana, 2017.

collectively illuminate the contribution of Albanians in the salvation and protection of the Jewish population throughout history. An admirable work in this direction is recently being done by the Institute of Spiritual and Cultural Heritage of the Albanians in Skopje, which has recently published studies (SkënderAsani and Albert Ramaj)[21], and memoirs of Jewish families (Mimi KamhiErgas-Faragi)[22] that survived the Holocaust during World War II. Faragi[23], and the motive behind her work, contributed to my conversation in October 2019 with the Israeli Ambassador to Tirana, Noah Gal Gendler, a diplomat with an extensive career and knowledge of the region. He had advised me that more should be spoken and written on this topic, in order to make known the contribution of a small country to the salvation and protection of the Jews from danger during the course of history, with special emphasis during World War II.[24] Therefore, in this paper, based on new recently published studies and documents, we have tried to provide a more original insight to the presence of the Jewish community in Kosovo, their relations with Kosovo Albanians in different historical periods. Here is evidenced the contribution of Jewish personalities to the culture and history of Albanians, with special emphasis on Kosovo, but which to date has been recognized in a peripheral way by Albanians themselves.

The issue of relations between Kosovo Albanians and Jews gained a new dimension after the end of the Cold War, when the ranks of the American-Jewish political and intellectual elite - the likes of Tom Latosh, Eliot Engel, ElieWisel, Medeline Albright and many others - became strong spokesmen for the more powerful involvement of the USA administration in Kosovo in 1989/1999, namely the voice of concern about the persecution of Kosovo Albanians by the Serbian regime of Milosevic. Eliot Wiesel[25], a Holocaust survivor, Nobel laureate and international human rights activist, called in 1999 to stop Milosevic and support NATO intervention in Kosovo. "This situation (in Kosovo) requires action,"[26] was his message to US President Bill Clinton.

The last part deals with the role of the Israeli state and humanitarian organizations in providing assistance to the Albanian civilian population deported during 1998-1999 by the Milosevic regime, which will be remembered for the most serious crimes since the end of World War II. In this line, one thing is certain: the airstrikes, which were supported by the most powerful voices of the Jewish political and intellectual elite, paved the way for Kosovo's independence and influenced the progressive development of international law.

Whereas the recognition of the independence of Kosovo by Israel marks a very important moment in consolidating Kosovo's international position and its integration into international organizations. What happened on February 1st, 2021 in Prishtina and Tel Aviv, which was considered a unique, important diplomatic event to the US Department of State as well. In addition, the development of Kosovo-Israel relations is a development which signals the non-recognizing countries, i.e., the five EU countries, that it

[20]Stafa, Monika: Jews in Albania. Onufri, Tirana, 2019.

[21]Asani, Skënder-Ramaj, Albert: Journey, Skopje, 2017.

[22]Ergas-Faragi: Mimi Kamhi: My life under the Nazi Occupation. Skopje, 2018.

[23]Ergas-Faragi: Mimi Kamhi: My life under the Nazi Occupation. Skopje, 2018.

[24] Ukshini met the new Israeli ambassador to Tirana, Kosovo Embassy in Tirana, 16 October 2019, http://www.ambasada-ks.net/al/?page=1,8,277

[25]"Elie Wiesel, Auschwitz Survivor and Nobel Peace Prize Winner, Dies at 87".

[26] Conklin, Mike: Wiesel Cites Holocaust In Warning About Kosovo, Chicago Tribune, http://articles.chicagotribune.com/1999-04-22/features/9904220425_1_elie-wieselholocaust-survivor-ethnic-cleansing, [Accessed: 2 February 2021].

is time to deepen their cooperation with Kosovo and give up the non-recognition attitude. On the other hand, Brussels and the Arab League have not welcomed the formalization of relations between the two countries, especially the establishment of the Kosovo embassy in Jerusalem.[27]

The questions that inevitably arise when we talk about the recognition of Kosovo by Israel are the following: What will be the future objectives of the USA in relation to Kosovo? Why did the USA support this recognition? What will be the actions of the EU and the Arab League regarding Kosovo's decision to open a Kosovo embassy in Jerusalem? What will be the impact of this recognition in relation to the five EU countries and the Vatican that have not yet recognized Kosovo?

Parallels in History and culture

Just a month before the declaration of the independence of Kosovo, in a public letter published in *The Jerusalem Post* on January 2nd, 2008, Political Science Professor ShlomoAvineri at the Hebrew University of Jerusalem wrote: "As Jews, who have been stateless for a long time, many of us understand and support their [Kosovar Albanians'] cause for self-determination and independence."[28]

The comparative remark of Professor Avineri is a meaningful parallel which points out that the two countries, as relatively small nations, have always fought for their right to live in freedom. The similarity of their historical journeys to freedom has led to reciprocal understanding, which was precisely the reason why Albanians offered shelter, protection and hospitality to the Jewish community in response to the horrors of World War II. Half a century later, it was the Jews, their diaspora, and the state of Israel that came to the aid of Kosovo Albanians, who were the target of the 1998-1999 genocidal threat by the fascist regime of Milosevic.

It is no coincidence that Milosevic's crimes in Kosovo, Croatia, and Bosnia and Herzegovina are in many ways comparable to those of Hitler and among the most serious crimes that have been carried out since World War II ended. According to Human Rights Watch and the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), nobody could have predicted the speed and scale of deportations of the Albanian civilian population within three months, March-May 1999, by the Serbian forces. These figures indicate that by early June 1999, more than 80 percent of the entire population of Kosovo and 90 percent of Kosovar Albanians were displaced from their homes.[29]

The intervention was undoubtedly the result of the democratic developments that took place after the end of the Cold War, when human rights were favored over state sovereignty. At the same time, the NATO intervention paved the way for the UN civilian and military administration in Kosovo. Under the mediation of UN Special Envoy, former Finnish President MarttiAhtisaari, exhaustive Albania-Serbia

[27] The US Embassy moved from Tel Aviv to Jerusalem on 14 May 2018.

[28] Avineri, Shlomo: "Letter to a Serbian friend", Jerusalem Post January 2, 2008.

[29] This report documents murders, rapes, forced expulsions, and other war crimes that represented a coordinated and systematic campaign to terrorize, kill, and expel the ethnic Albanians of Kosovo between March 24, 1999, and June 12, 1999. It emphasizes that the highest levels of the Serbian and Yugoslav governments in power at that time organized this campaign. See: Under Orders: War Crimes in Kosovo (Human Right Watch report), p.5, https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/Under_Orders_En_Combined.pdf.

negotiations were held regarding the final status of Kosovo, and, in compliance with the recommendations of the Ahtisaari Plan, Kosovo declared its independence on February 17th, 2008.[30]

Most of the countries that recognized Kosovo's independence, such as the US and those within the EU, justified their decisions arguing that Kosovo's independence was a unique, unprecedented exception - *sui generis* - and it could not be compared to other cases elsewhere.[31] Those countries that do not recognize Kosovo's statehood, including Russia - which has recently annexed Crimea - China, Iran, and Syria, justify their non-recognition by referring to international law. This is in spite of the fact that in 2010, the International Court of Justice concluded that Kosovo's independence does not violate any international law.[32]

Unlike Belgrade, the other non-recognizing countries - including the five of the EU - have never been considered by Kosovo as states with hostile intentions towards Kosovo. Rather, their stances have been interpreted as interest-determined approaches as well as attitudes for national and regional balance. However, after the July 2010 verdict of the International Court of Justice - the highest institution of justice of the UN - clearly stipulated that the declaration of Kosovo's independence had violated neither international law nor UN norms, Kosovo has incessantly argued that there is no political or legal argument to delay its recognition. No parallels could be drawn between Kosovo and Catalonia[33] or Palestine, whereas the Crimea occupied by Russia is utterly a different issue. Above all, the statehood of Kosovo must be considered within the context of the dissolution of the multinational Yugoslav state, which resulted in the creation of six new states, as it was the case with the dissolutions of the Soviet Union, the Ottoman Empire and the Austro-Hungarian Empire.

Nevertheless, the recognition of Kosovo by 117 countries has openly demonstrated that the claims and so-called "arguments" of Serbia are unsustainable. The recent recognition of Kosovo by Israel on September 4, 2020[34], is also noteworthy. Without a doubt, it was undertaken thanks to the contribution of the most important ally of Kosovo, the United States of America. The timing and the mode of this recognition has special significance for Kosovo. It debunks Belgrade's attempt to draw an artificial parallelism between the state of Kosovo and the Palestinian Authority, which, due to its "rock-hard brotherhood with Serbia" voted against Kosovo's membership in INTERPOL.[35]

---

[30] Summary of the Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement, Bureau of European and Eurasian Affairs, Washington, DC, February 22, 2008, https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/fs/101244.htm

[31] Ukshini, Sylë: Die Kosovo-Frage als Herausforderung der Gemeinsamen Außen- und Sicherheitspolitik (GASP) der EU, Lit Verlag, Berlin, 2020, pp. 234-23.

[32] International Court of Justice, Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo, https://www.icj-cij.org/en/case/141

[33] Michalopoulos, Sarantis :Kosovo is not Catalonia, Kosovo's Thaci tells absent Spanish PM Rajoy,Euractiv, May 18, 2018, https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/kosovo-is-not-catalonia-kosovos-thaci-tells-absent-spanish-pm-rajoy/

[34] Ahren, Raphael (9 September 2020). "Serbia won't open the Jerusalem embassy if Israel recognizes Kosovo – Serbian source". The Times of Israel. Retrieved 15 September 2020, https://www.timesofisrael.com/serbia-wont-open-jerusalem-embassy-if-israel-recognizes-kosovo-serbian-source/#gs.fm803t

[35] In July 2019, Palestine's ambassador to Serbia, Mohamed Nabhan, thanked Serbia for its long-standing support and reaffirmed that Palestine would oppose Kosovo's admission to Interpol. See: Palestinians Oppose Kosovo's Membership at Interpol, RTK, 04.07.2019, https://www.rtklive.com/en/news-single.php?ID=14359 and Jegic, Denijal:

The contribution of Jewish scholars to Albanological studies

The Serbs, evidently perplexed by the fact that they reached the Balkans too late - they arrived only after the ethno-linguistic space of Albania was under Byzantine rule - had historically shown solid expansionist tendencies. These tendencies were rooted in myths and lies, which portrayed the Serbs as superior to Albanians. A parallel propaganistic approach was later used by the Nazi regime. In the face of the Serbian and Ottoman aggression alike, the sole arguments Albanians could rely upon were those related to their autochthony. Their position was reinforced by the work of several European scholars and Albanologists of Jewish origin. Norbert Jokl, Milan Shufflay, Joseph Roth, as well as Member of the Imperial Parliament and Austro-Hungarian publicist Leo Freundlich are among the most famous Jewish scholars who have contributed to Albanological studies.[36] Their independent studies confirmed that the Albanian language descended from the Illyrian language which, in turn, pointed out the autochthony of Albanians as the descendants of Illyrians.

In present-day Kosovo, they are known as Dardanians, while their country was known as Dardania. Likewise, the *Lama Dinner* is an ancient Illyrian-Albanian feast, which is celebrated in the region even today.

Albanians are obliged to Leo Freundlich, who documented the persecution and misery Serbian soldiers inflicted on Albanians during the Balkan Wars of 1912-13. Along with Leo Trotsky, the famous Jewish Russian intellectual serving at the time as a war correspondent in the Balkans[37], Freundlich documented the Serbian atrocities against the Albanian population in two books, *AlbanienGolgatha: AnklageaktenGegen Die Vernichter Des Albanervolkes* (Albania's Golgotha: Indictments against the Destroyer of the Albanian People) and *Die AlbanischeKorrespondenz* (The Albanian Correspondence). The extermination policy, which, according to Trotsky, was implemented in the attempt "to correct ethnological statistical data that was not in their [Serbians'] favor," was carried out throughout the years between the two world wars. However, the repressive policy culminated in 1938 with the signing of the Yugoslav-Turkish Agreement on the deportation of 400,000 Albanians to Turkey, preceded by the anti-Albanian doctrine of Serbian historian Vasa Çubrilovic entitled "Iseljavanjearnauta" (The Expulsion of the Albanians).[38]

Additionally, with the exception of a few recent attempts, neither the sheltering of the Jews has been given the deserved attention by Albanian historiography, although numerous events and cases related to the sheltering of Jews persecuted during World War II in Albanian households are embedded in the historical memory and narratives of Kosovo Albanians. An admirable achievement in this direction is that of the Institute of Spiritual and Cultural Heritage of the Albanians in Skopje, which has recently

---

"Why Kosovo keeps extending blind support to Israel", Al Jazeera English, 26 Aug 2019, https://www.aljazeera.com/opinions/2019/8/26/why-kosovo-keeps-extending-blind-support-to-israel

[36] Leo Freundlich: Albania's Golgotha: Indictment of the Exterminators of the Albanian People, http://www.albanianhistory.net/1913_Freundlich_Golgotha/index.html and Robert Elsie, Robert: Leo Freundlich: Die AlbanischeKorrespondenz, AgenturmeldungenausKrisenzeiten. Oldenburg Verlag, 2013.

[37] First published in: KievskayaMysl, Kiev, No. 355, 23 December 1912. Printed in Balkany i balkanskayavoyna, in Leo Trotsky, Sočinenia, vol. 6 (Moscow & Leningrad 1926), reprinted in German in Leo Trotzki, Die Balkankriege 1912-13 (Essen: Arbeiterpresse 1996), p. 297-303. Translated by Robert Elsie.]

[38] Elsie, Robert: VasoCubrilovic: The Expulsion of the Albanians – Memorandum, http://albanianhistory.net/1937_Cubrilovic/index.html

established a Holocaust Education and Research Department and published several works focusing on the contribution of Kosovo Albanians in saving members of the Jewish community.

The surviving Jews' memories about Albanian solidarity

It is an undeniable fact supported by archival data that it was quite likely for Kosovo Albanians - who for decades had neither a state, nor any national institutions, and were even denied their fundamental rights - to sympathize with the local Jewish community. Likewise, was the likeliness of showing solidarity and collective commitment for the protection of the members of the communities coming from different territories of the Balkans, whether Serbia, Macedonia, Croatia or elsewhere.

During World War II, when most of southern Kosovo was occupied by the Italian troops and administered directly by the Tirana government, Italy was forced to surrender the northern part of Kosovo - Mitrovica, Vucitrna and Podujeva - to the German protectorate of Serbia.[39] Due to the relatively positive climate predominating the Albanian territories controlled by the Tirana government, Albanians from Kosovo and Skopje rescued many Jews from Serbia and Macedonia and took them to Kosovo and Albania regions under the Italian occupation. In the northern part, which was controlled by the Nazi forces and where the Serbian chetnik units operated, Jews and Albanians were persecuted alike. "The north was surrounded by countries under Nazi occupation and there was no escape,"[40] writes the mother of survivor ItaBartuv in her autobiographical book.

Unlike other regions, the Kosovo of the time was not characterized by an anti-Semitic climate, nor had any anti-Semitic legistation been enforced. The Jews there were not forced to wear distinctive signs and symbols. However, as in any community of the time, there are a few isolated cases of Jews being persecuted and interned, in comparison to the numerous anti-fascist Albanians sent to labor camps. It was not uncommon for local Albanian authorities to disobey the Nazis' requests to submit lists of Jews, as in the case of the two representatives of the Jewish community, Rafael Jakohel and Mateo Mathatia.

It is an undeniable fact that in Kosovo and other Albanian regions, which until the outbreak of World War II were victims of brutal Serbian oppression and persecution, there was no anti-Semitic legislation or spirit. The level of empathy of Albanians towards the Jewish community also reflected the attitude of King Zog,[41] who approached Jews with great sympathy, and that of the government of Tirana,[42] which administered most of the territory of present-day Kosovo as part of the Italian occupation.

The stories of surviving Jews help us understand their situation in the Kosovo of World War II. YaffaReuven Née Bachar who, at the time was thirteen, fled with her family from Pristina to Shkodra. She remembers: "...when we arrived in Pristina, the Shkurti family welcomed us and we found shelter

[39]See: Ramet, Sabrina P.; Lazić, Sladjana: "The Collaborationist Regime of Milan Nedić". In Ramet, Sabrina P.; Listhaug, Ola (eds.). Serbia and the Serbs in World War Two. London: Palgrave Macmillan, 2011, pp. 17–43.

[40]Ergas-Faraxhi, Mimi Kamhi: My life under the Nazi Occupoation, pp. 106.

[41] Fischer, Bernd: "The Jews of Albania During the Zogist Period and the Second World War". In Pettifer, James; Nazarko, Mentor (eds.). Strengthening Religious Tolerance for a Secure Civil Society in Albania and the Southern Balkans. Amsterdam, Netherlands: IOS Press, 2007,. pp. 95–101

[42] Herman Bernstein, the United States Ambassador to Albania, 1934, Jeff Shucard , Jeff: "King Zog and the Secret Heart of Albania", https://www.geist.com/fact/dispatches/king-zog-heart-of-albania/

there. Every time the Germans appeared in town, they would warn us and hide us outside the city until the difficult situation passed, when they would return us home."[43]

Previously unknown and impressive facts about the hospitality of Albanians are revealed by Mimi KamhiErgas-Faraji. In his memoir *My Life under the Nazi Conquest*, Faraji relates the experiences of his family and the role of the Sylejmani family from Ferizaj in rescuing and protecting them until they reached a safe destination. "After a few months of a quiet, suddenly the city (Shkup) was invaded by Serbian Jews on their way to Kosova. The south of Kosova was occupied by the Italian troops, being the only place to seek safety. The North was completely surrounded by the countries under Nazis occupation and there was no escape"[44] would Mimi KamhiErgas-Faraji write in his diary.

The transferring of Jews from Tetovo, Struga, Dibra and Kosovo to the territory of present-day Albania was assisted by the local Albanian authorities in Kosovo, who issued false ID-s that enabled the members of the Jewish community to move without trouble in case of a Nazi administration search.

The Albanian families that nobly risked their lives to contribute to the rescuing of Jews were numerous. It was this special connection forged in a dire situation that would pay off about six decades later. The Jewish children in the diaspora and in Israel alike would come to the aid of the Albanians during their most difficult times: the war of Kosovo, the subjection of Albanians to a "biblical wave" of expulsion, comparable only to the deportations of the Jews during World War II. In the face of the Nazi persecution, Albanian friendship and hospitality surely "had the effect of a panacea"[45] for the wounded souls of the members of the Jewish community. It goes without saying that Albanians in Kosovo and elsewhere are proud that their community helped, protected and saved numerous Jews. Their humanist approach and the solidarity for the Jewish community once more shed light on the traditional multi-religious and multiethnic coexistence in Kosovo.

Albanians are one of the few European peoples who could not subscribe to religious prejudices and religion-based antagonism. The reason for this may lie in the fact that Albanians themselves belong to three religious beliefs: Islam, Catholicism and Orthodoxy. As a consequence, no anti-Semitic sentiment could be sustained in the political culture of Kosovo, or its society in general. Due to the commitment of Muslim and Christian Albanians alike, most of the Jews of Kosovo survived the Italian and German occupation. Unfortunately, the Jews have suffered more in the northern part of Kosovo administered by Milan Nedic— is was annexed by the Germans, along with the quisling Serbian government. Also due to the assistance of the Serbs, about 200 Jews from the city of Mitrovicawere sent to the Nazi camp of Belgrade or elsewhere. The British historian Noel Malcolm and American historian Bernd Fischer notes that this Albanian division had surrendered 281 Jews to the Germans, who were then sent to the concentration camp in Germany, in Bergen-Belsen near Hannover.[46]

[43]Stafa, Monika: HebrenjtënëShqipëri, f. 289.

[44]Mimi Kamhi Ergas-Faraggi: My Life under the Nazi occupation (memoirs), Instituti i TrashëgimisëShpirtërore e Kulturore të shqiptarëve (ITSHKSH) & Shoqata "Acta Non Verba", Shkup, 2018, p.106.

[45] Scarlet Epstein-a jewish girl from Vienna to Albania, in asani, Skender/Ramaj, Albert: Journey. Shkup 2017 p.332-36633 (361).

[46] Malcolm, Noel: Kosovo: A Short History. New York: New York University. Press, 1998, p .213 and Fischer, Bernd J.: Shqipëriagjatëluftës, 1939-1945. Çabej, Tiranë, 1999, p. 248.

Traditionally, Yugoslav and especially Serbian communist historiography has manipulated figures and lists of Jews interned in Kosovo during World War II. That it was a matter of a manipulated number and list, this is confirmed by the findings of the French researcher Claire Lavone who specifies that of the 530 persons arrested and sent to Berg Belsen, 90 percent of them were communists, partisans, Albanian political opponents, Montenegrins, Serbs, Macedonians, while the rest were Jews.[47] Also based on documents in the Central Archive of Albania only 34 Jews were sent to labour camps in Germany,[48] and not as Yugoslav communist historiography claimed that the number was around hundred people. From the list of persons to be escorted by the SS Skanderbeg[49] Division, some authors had listed as missing the Jews who had in fact taken refuge in Albania, he claims.[50]

Since Tirana was the main administrative center during the war, the archival documents are collected also in the State Archive of Albania (AQSh) and these documents prove that the fate of the Jews of Kosovo during the Second World War (WWII) cannot be separate from the fate of the Jews during the old royal Albania. In this sense, the view that there were two different Albanian attitudes from Albanians towards Jews, one in Albania and another in Kosovo does not stand.

In Kosovo and Albania, there is no law on not crossing the courtyard door or*"trespassing,"* as the Americans say. There is another law: promise, hospitality, friendship. "The house of the Albanian belongs to God and his friend,"[51] as noted by ancient Albanian word. Norman Greshaman, a well-known Jewish-American photographer, in the movie *"Besa-The Promise"* states the following: "Albanians do not have that much to export, but they have a unique product in the world: the Albanian promise."[52]

The hospitality Albanians reserved for the Jewish has been widely esteemed, primarily from this community, although very little has been written about this issue. The contribution of Albanians was considered with the same regard as that of numerous Kosovo families who risked their lives for the noble mission of providing shelter to many Jewish families.

Kosovo and the support of the Jewish diaspora

It became obvious that even under the socialist rule and the proclaimed equality of nations, the anti-Albanian doctrine would go unpunished. In fact, at the beginning of the 1980s, it would be revived. The anti-Albanian policy culminated with the appearance of Milosevic on the political scene, and the removal of Kosovo's autonomy. This was one of the most difficult periods in the history of Kosovo, marking the

[47] Document in German language: NOKN General: NOKN Slave Labour, p. 27, VIII, Abwehrlage [Situation of defence], point 4 Wehrhaftung, 31 July 1944: Sinani, Shaban: Albanians and Jews. Tirana, 2017, p. 212.

[48]Sinani, Shaban: Albanians and Jews. Tirana, 2017, p. 212 and Stafa, Monika: HebrejtënëShqipëri, f. 287.

[49] Until the fall of communism there were many inaccuracies and exaggerations regarding the operation of the Albanian Division "SS" Skanderbeg ", which was formed by the Germans in April-May 1944 in the region of Kosovo and Macedonia and operated for only six months, respectively until November 1. 1944. Williamson, Gordon: The Waffen SS (3): 11. to 23. Divisions. 2012, Oxford, England: Osprey).

[50] AQSH, 1944, Fund 153, File 172, pp. 10-28; Sinani, Shaban: Albanians and Jews. Tirana, 2017, pp. 215-220: Stafa, Monika: HebrenjtënëShqipëri, p. 287..

[51] Josef, Jakoel: Israelis in Albania. Publishing House "Cabej", Tirana 2020.

[52] Berisha, Mal: "Highlighting the book "Israelis in Albania" of the author Josef Jaokel", https://malberisha.com/dy-fjale-per-librin-izrealitet-ne-shqiperi-te-autorit-josef-jakoel/?fbclid=IwAR0U1ZYu5GV5HzQIkASsdJ5WiyKL3jkHXDmwHzOVfgjQ86HpBBIEXjCZwHE[Accessed: 4 February 2021].

beginning of the internationalization of the Kosovo issue. Those who held senior positions in the U.S. administration were the main spokesmen in U.S. and NATO involvement in the Balkan conflict, voicing concern about developments in the region.[53] The emerging of this issue in Washington's offices owes, first and foremost, to the extraordinary and decisive commitment of two American congressmen of Jewish descent: Tom Lantos, a Holocaust survivor, has been a member of the U.S. Congress since 1981. He has consistently been a supporter of the Albanian cause, in support of its full independence from Belgrade since the establishment of its international protectorate in 1999.[54] Congressman Eliot Engel is an equally influential figure in US politics. Senior official in the U.S. administration during this period was Wesley Clark, holding the rank of General of the U.S. Army and Supreme Commander of Operation Allied NATO from 1996-2000. He originates from a Jewish family from Belarus which experienced the Russian pogrom. Robert Gelbard is another U.S. diplomat of a Jewish origin, who served as ambassador to Bolivia and Indonesia. In this period, during military intervention in Kosovo, William Cohen was Secretary of Defense. His father was a Jew (his mother Irish) who had emigrated from Russia. During the Iraqi and Kosovar wars, he was a proponent of important activity. A precious personality with an extensive political career - he also served as a member of the US Senate - President Clinton appointed him to his cabinet, although he came from the Republican Party.[55]

Thanks to their dedication, Kosovo was in the focus of the administration of President George H. W. Bush senior and especially that of President Bill Clinton, who entrusted the chief position of American diplomacy to a lady of Jewish descent: Mrs. Madeleine Albright.

In 1998-99, when it seemed as if the events of the Bosnian genocide would be repeated, the Kosovo tragedy acquired global proportions. The deportation and mass killing campaigns implemented by the regime of Milosevic and his statements were fashioned after Hitler. Declaring in front of Western officials that "he could walk on the corpses of Albanians,"[56] he made the Serbian policy reprehensible for everyone. The carnage could not be ignored: the images of the persecution of Albanians, their expulsion by all means of transportation, and their marching were reminiscent of the images featuring the expulsion of Jews during World War II. Moshe Peretz, a Holocaust survivor, claimed: "I'm reminded of what I went through in World War II in Russia and Poland. After I watched this, I couldn't sleep at all. It was exactly the same thing."[57]

Besides Mrs. Madeleine Albright, former US Secretary of State, many other personalities of Jewish descent raised their voices, including the likes of former NATO Supreme Allied Commander General

[53]Maisel L. S. and Forman, I. N.: Jews in American Politics, Rowman& Littlefield Publishers, 2001, p.280.

[54] Lantos: Kosovo will be independent in very near future (2005), Available from: http://kosovareport.blogspot.com/2005/03/lantos-kosovo-will-be-independent-in.html, [Accessed: 17 February 2021].

[55] Dalipi, Samet: American Jewish Altruism in Support of International Humanitarian Intervention, Iliria International Review – 2015/1 © Felix–Verlag, Holzkirchen, Germany and Iliria College, Pristina, Kosovo, p. 243-265 (253), https://www.researchgate.net/publication/307820605_American_Jewish_Altruism_in_Support_of_International_Humanitarian_Intervention_and_Kosovo_Peace-building [Accessed: 27 February 2021].

[56]See: Daalder, Ivo H. and O'Hanlon, Michael E.: Winning Ugly: NATO's War to Save Kosovo, Washington : Brookings Institution Press, 2001, pp. 58.

[57]Bajraktari, Haxhi: Marrëdhënietshqiptaro-hebraike. InstitutiShqiptar I StudimevePolitike-Tiranë, 2009, p. 185.

Wesley Clark[58], Dayton architect Richard Holbrook, Holocaust survivor and writer Elie Wiesel, philosopher Andre Glucksmann, former president of Israel Shimon Peres, the famous writer Amos Oz, Hyman Bookbinder, Deborah Dwork, Anna Cohen, as well as author and professor Daniel Goldhagen. The American advocates were well-aware that, as the Shoah (Holocaust) and the doctrine stipulated, the protection of human lives was a significantly greater responsibility than the issue of a state's sovereignty. Large number of Jewish personalities have reacted against the systematic violation of human rights in Kosovo, and have opposed the inhumane Serbian policy exerted against Albanians in Kosovo in the late twentieth century. Second, Jews considered identification of the expulsion of Albanians from their lands, as similar with anti-Semitism, of course, smaller but similar to Jewish exodus.

Since the United States and its NATO allies began military intervention in Kosovo on March 1999, representatives of American Jewish organizations have spoken out strongly in support of the action. American Jews - like most other Americans - see the Serbs as villains who are engaged in ethnic cleansing of Albanians, just as the Nazis engaged in ethnic cleansing of Jews. TV images of helpless, homeless Albanian refugees have brought the world to tears.[59]

Past historical experience had taught them that evil should not be underestimated; it must be opposed. Madeleine Albright, born in the Czech Republic and traumatized by the Munich Agreement and the collective persecution of Jews, is rightfully considered as one of the greatest proponents of the humanitarian intervention doctrine. The appeal of Nobel Peace Prize laureate Elie Wiesel, survivors of the Auschwitz concentration camp, and other personalities of Jewish descent were crucial for the US political and military engagement in the Kosovo war. The Shoah conclusions justified the military intervention of NATO member states in Kosovo in 1999. Wiesel expressed his whole-hearted support for the NATO bombing, stating, "...if the world had reacted (during World War II) the way we are reacting now, many tragedies would have been prevented." Organization by organization, the mainstream Jewish community has declared its support for NATO's intervention in Kosovo, frequently citing parallels to the Holocaust. Some compare Serb leader Slobodan Milosevic to Adolf Hitler".[60]

Another researcher John G. Stoessinger, also a scholar of Jewish origins, maintains that"The intention was to cleanse Kosovo of Albanians in order to provide a *lebensraum* for Serbian settlers." He notes that"Adolf Eichmann, the man in charge of deporting Jews during the Nazi regime, would likely have appreciated the scale of Operation Horseshoe."[61] Maintaining that the case of Kosovo was different from the Holocaust in scale, the well-known American historian Daniel Goldhagenclaims "both Hitler and Milosevic commenced their crimes in the name of an ideology that undervalues the lives of others and is based on the idea that people have the right to kill others if they get in their way."

[58] In the name of protecting the Serbs in Kosovo, Milosevic abolished Kosovo's autonomy, later trying to dislodge the Albanians, finally, to release unprecedented prey on them. Albright continuously stands beside the powerful actions taken in Kosovo by NATO humanitarian intervention, saying "what we did was illegal but fair", Clark, W. K.: Të bëshLuftëModerne [Waging Modern War], Zëri, Prishtinë, 2003, p.273

[59]Dubkin Yearwood, Pauline: Another side to the story of Kosovo, Jewish World Review April 19, 1999, http://www.jewishworldreview.com/0499/serb.jews1.asp, [Accessed: 2 February 2021].

[60]Dubkin Yearwood, Pauline: Another side to the story of Kosovo, Jewish World Review April 19, 1999, http://www.jewishworldreview.com/0499/serb.jews1.asp, [Accessed: 2 February 2021].

[61]Stroessinger, John G.: *Why Nations Go to War*, Wadsworth Cengage Learning, Boston, USA 11th edition, 2011, p. 159.

Israel and Kosovo during the war 1999

During the Kosovo war, when some Arab and Muslim countries supported the "Butcher of Balkan," Israel - along with the Jewish diaspora - defended the Albanian population expelled from Kosovo and condemned the Serbian ethnic cleansing campaign, supporting the NATO military intervention against Serbian military objectives. The country provided more support and assistance than any other country that was not a NATO member.

In addition to humanitarian aid for the Kosovar refugee camps in Albania and Macedonia, it is also the case of aid within the state of Israel. With the exception of Turkey, Israel is the single Middle Eastern country to have sheltered Albanian refugees from Kosovo. In April 1999, the Israeli Foreign Minister declared that his country would provide humanitarian aid to Albanian refugees from Kosovo. The Minister proclaimed full support of the NATO and US efforts to end their persecution. In the same spirit, the Israeli government condemned the Serbian campaign of ethnic cleansing in Kosovo, appealing for its immediate end.

Israel was enthusiastically holding telethons, rallies and fund-raising drives in support of Kosovo Albanian refugees. Six planeloads of food, tents and other supplies have been dispatched and a 100-bed field hospital set up in Macedonia, which has sheltered many refugees.[62] Israel also accepted an initial group of 100 Muslim refugees, giving them the same financial aid package that immigrating Jews received.[63]While hundreds of thousands of Kosovo Albanians had sought refuge in camps just outside the borders of Kosovo, a few hundred more had made their way much farther from the burning Kosovo— to outside countries that had agreed, at least temporarily, to host refugees.On April 12th, 1999, planes bearing about 100 ethnic Albanians each landed in Israel and Norway, where they had been welcomed with open arms.

Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu and his wife, Sarah, were on hand in Tel Aviv for their arrival, greeting the refugees on the eve of Israel's annual day of remembrance for the 6 million Jews exterminated in the Nazi Holocaust.[64] "You are arriving on a special day for the Jews of Israel," said Prime Minister Benjamin Netanyahu, greeting the 114 refugees - 17 families - on the tarmac.[65] "As Jews, we have a special sensitivity for the suffering of others.When we see the cars, tractors, trains or the convoys of marching refugees, when we see the faces of frightened children and tearful mothers, we feel a responsibility to help."[66]In his speech Netanyahu declared: "Israel condemns all mass murder, committed by the Serbs or by any other element," he said. "We condemn it because of our history and our

[62] "Aid to Kosovo Refugees": Communicated by Foreign Minister's Spokesman, The Israel Ministry of Foreign Affairs, 3 April 1999, ttp://www.israel.org/MFA/PressRoom/1999/Pages/Aid%20to%20Kosovo%20Refugees.aspx

[63]Wikinson, Tracy: "Israeli's Kosovo Remarks Raise Ire", Los Angeles Times, April 9, 1999 12, https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1999-apr-09-mn-25714-story.html

[64] "Refugees seek peace, security outside Balkans", CNN, April 12, 1999, http://edition.cnn.com/WORLD/europe/9904/12/kosovo.refugees.01/index.html

[65]Gleit, J. Heidi: Netanyahu greets refugees at airport", The Jerusalem Post, May, 27, 1999.

[66] Ben-Tal, Daniel: „Kosovar Refugees Welcomed in Israel", AP, April 12, 1999, https://apnews.com/article/77006a65a50f5c9a81c8c08fba48c1ed and Bajraktari, Haxhi: Marrëdhëniet shqiptaro-hebraike. Instituti Shqiptar I Studimeve Politike-Tiranë, 2009, p.186.

moral view."[67] Moreover, when asked his position on the NATO campaign, he made clear: "We stand behind the effort, the effort of NATO and President Clinton to end this tragedy."[68] In this context, former director-general of Isreali Foreign Ministry ShlomoAvineri said in an interview: "You can't be neutral between a murderer and his victim. That's the criticism that we, as Jews, as Israelis, have always leveled at foreign nations, including the Swiss."[69]

Israel's Recognition of Kosovo as an Independent State and established diplomatic relations

The International recognition of Kosovo by Israel came as a result of the Economic Normalization agreement with Belgrade, brokered by the United States (US) on 04 September 2020. It was a recognition much welcomed event that Kosovo had been impatiently waiting for many years. Dilemmas and reactions in the international spectrum. Kosovo is recognized by the majority for, but it also generated dilemmas and reactions in the international spectrum of the countries in the world (117 countries).however, it does not seem to have been well received within the EU, whose five member states still do not recognize Kosovo's independence.The recognition by Israel came at a time when Kosovo was facing a 'recognitions vacuum'. The mutual recognition between Kosovo and Israel it is hoped that new opportunities will open up to enhance economic, political, and security ties and possibly help Kosovo secure recognition by some of Israel's allies, however, it does not seem to have been well received within the EU, whose five member states still do not recognize Kosovo's independence.

Coincidentally, Prime Minister Benjamin Netanyahu was the protagonist of the most recent international recognition of the state of Kosovo, 21 years later. This recognition has special and historical significance for both states, which share common orientations, allies, values and interests. The agreement signed at the White House[70] is short of the full diplomatic recognition that Kosovo seeks, the recognition that the Trump administration and the European Union have both worked to achieve.[71] Prime Minister Benjamin Netanyahu issued a statement welcoming the agreements: "First country with a Muslim majority to open an embassy in Jerusalem. As I have said in recent days, the circle of peace and recognition of Israel is widening and other nations are expected to join it."[72] Belgrade, which in 2011 had voted for the membership of Palestine in UNESCO, was not pleased by Tel Aviv's decision. But as the Israeli ambassador to Belgrade stated, "the recognition of Kosovo is a done deal."

Based on the Principles of the UN Charter and in compliance with the Vienna Convention on Diplomatic Relations of 1961, the agreement on mutual recognition between the Republic of Kosovo and the State of Israel is particularly significant for both countries, as the reciprocal recognition paves the way for an

[67] Greenberg, Joel: Crisis the Balkans: The Israelis, The New York Times, March 31, 1999, https://www.nytimes.com/1999/03/31/world/crisis-balkans-israelis-netanyahu-s-absence-outrage-over-atrocities-ignites.html?auth=login-google1tap&login=google1tap

[68] "Why is Israel waffling on Kosovo", The Jewish News of Northern California, April 9, 1999, https://www.jweekly.com/contact-j/

[69] Greenberg, Joel: Crisis the Balkans: The Israelis, The New York Times, March 31, 1999

[70] Kosovo Prime Minister Avdullah Hoti and Serbian President AleksandarVučićpledged to normalize economic relations on September 4th, signing an agreement in the presence of US President Donald Trump in Washington.

[71]Gearan, Anne: "Serbia and Kosovo sign breakthrough economic accord that is short of normal relations", September 4, 2020

[72] Robinson, Jack: "Kosovo and Serbia sign 'economic normalisation' agreements". Balkan Insight. Retrieved September 4, 2020.

effective partnership between the two. Considering the experiences of the two people and the way the state of Israel and the state of Kosovo were established - mostly owing to the decisive support of the US - the recognition agreement holds strategic significance for its establishment of diplomatic relations between Kosovo and Israel. Some media reports suggested that Israel's recognition of Kosovo was not yet in effect and would be formally declared "in the coming weeks."[73] However on September 21st the Israeli ambassador to Serbia, YahelVilan, confirmed that Israel had in fact recognized Kosovo on September 4th, 2020: "There is no doubt whether Israel will recognize Kosovo or not, because Israel already recognized Kosovo on September 4th."[74] Even if Vučićdid not appreciate the statement of Ambassador Vilan, the recognition of Kosovo is indeed a done deal.

Yonatan Touval, an analyst at the Israel Institute for Regional Policy, says in an interview with Radio Free Europe that Israel's recognition of Kosovo,[75] 12 years after the declaration of independence, comes at a time when views that independence does not provoke feelings are dominant. "I think that these anxieties, these worries about this imaginary parallel between Kosovo and Palestine have been significantly alleviated over the past 12 years. For these 12 years, since Kosovo declared independence, history has shown that it has not had a negative impact on [Israel's] conflict with the Palestinians."[76]

Five months after the recognition, the two countries finally formalized the establishment of diplomatic relations. The official (virtual) signing of the diplomatic relations on February 1, 2021 between the Minister of Foreign Affairs and Diaspora of Kosovo, MelizaHaradinaj-Stublla, and the Minister of Foreign Affairs of Israel, Gabriel Ashkenazi[77], marks a historic moment for both countries: for Kosovo it represents a key step on the path towards further consolidation of statehood and its international subjectivity, while for Israel it's the commitment of the Kosovar side to open its embassy in Jerusalem.[78] Following the American example legitimizes the recognition of Jerusalem as the capital of Israel. In this line Ashkenazi, who noted that it was the first time two nations had established relations over cyberspace, thanked the United States for its efforts "to promote peace around the world," calling the establishment of diplomatic relations between Kosovo and Israel "yet another important, exciting, and historic step."[79]

In fact, the recognition by Israel and the opening of the Kosovo embassy in Jerusalem reveal the vital importance and influence of the United States in the foreign policy of these countries, which existentially

[73]Ambassador Noah Gal Gendler:" Israel will recognize Kosovo in the coming weeks". b92. Tanjug. 11 September 2020. Retrieved 21 September 2020,
https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2020&mm=09&dd=11&nav_id=109221

[74]Bjelotomic, Snezana: "Double slap for Serbia: Israel recognizes Kosovo and Vucic in conflict with the EU", 22 September 2020, https://www.serbianmonitor.com/en/double-slap-for-serbia-israel-recognizes-kosovo-and-vucic-in-conflict-with-the-eu/

[75]Israel becomes the 117th state to recognize Kosovo as an independent and sovereign state.

[76] "Touval: Izraeliiakishteborxh SHBA-sënjohjen e Kosovës", 23 .09. 2020, https://www.evropaelire.org/a/izraeli-kosova-njohja-shba/30853227.html

[77] "Israel and Kosovo establish diplomatic relations in virtual ceremony", February 1, 2021, https://www.reuters.com/article/us-israel-kosovo-relations-idUSKBN2A12S0

[78] See: Jegic, Denijal: "Why Kosovo keeps extending blind support to Israel", Al Jazeera English, 26 Aug 2019, https://www.aljazeera.com/opinions/2019/8/26/why-kosovo-keeps-extending-blind-support-to-israel

[79] "Kosovo Formally Establishes Ties With Israel, To Open Embassy In Jerusalem", February 01, 2021, https://www.rferl.org/a/kosovo-formally-establishes-ties-with-israel-to-open-embassy-in-jerusalem/31079492.html

owe their support to the United States.[80] These relations mutually serve both countries, the consolidation of their regional and international positions, as well as the American foreign policy itself. This position is also clear in the statement of the US State Department: "When our partners are united, the United States is stronger," describing this event as "a historic day."[81] Kosovo-Israel relations also add an important dimension to the wider US-mediated agreement between Kosovo and Serbia. These relations between Tel Aviv and Pristina in the context of geopolitics promote peace and stability in the Balkans and the Middle East.[82]

Kosovo: US-EU Differences

At the same time, the establishment of Kosovo-Israel relations has a significant impact on the EU, and shows a diplomatic superiority of Washington over Brussels. If the Americans managed to convince Tel Aviv to recognize Kosovo and confirm that there is no parallel with Palestine, Brussels did not succeed. Nor was it determined enough to convince its five members - Spain, Greece, Slovakia, Cyprus and Romania[83] - for the recognition of Kosovo, even 13 years after its declaration of independence and the decision of the ICJ.

While this recognition of Kosovo by Israel is being considered as one of the most important in the last decade, reactions from abroad have been various. For the USA administration, the establishment of diplomatic relations between Kosovo and Israel is considered a historic day, while the EU has not welcomed such a development, especially concerning the opening of the Kosovo Embassy in Jerusalem. However, such an attitude has been ignored in Kosovo, as Prishtina considers that Brussels has done little in the process of European integration, and has left Kosovo isolated as the only European country without visa liberalization. But it remains to be seen how the EU will react when it comes to relocating Serbia's embassy, which has opened talks on EU membership.

On the other hand, the new administration of U.S. President Joe Biden applauded the Kosovo-Israel agreement as a "historic day." "We think that Israel normalizing relations with its neighbors and other countries in the region is a very positive development, and so we applauded them, and we hope that there may be an opportunity to build on them in the months and years ahead,"[84] said recently confirmed Secretary of State Antony Blinken. In this line was also the statement of the Spokesperson of the Department of State, Ned Price, said the United States of America will stand by Kosovo as it continues to move forward in its Euro-Atlantic path. Price underlined "The United States congratulates Israel and Kosovo on formally establishing diplomatic relations. Yesterday was a historic day. Deeper international ties help promote stability, peace, and prosperity in both regions. When our partners are united, the United

[80]U.S. Embassy in Israel, "Economic Normalization between Kosovo and Serbia", September, 4 2020, https://il.usembassy.gov/economic-normalization-between-kosovo-and-serbia/

[81] https://twitter.com/statedeptspox/status/1356276012703768580

[82] https://twitter.com/statedeptspox/status/1356276012703768580

[83] "Relaunching the Kosovo-Serbia Dialogue", Crisis Group, Jan 25, 2021, https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/balkans/kosovo/262-relaunching-kosovo-serbia-dialogue

[84] "Israel and Kosovo establish diplomatic ties", https://www.dw.com/en/israel-and-kosovo-establish-diplomatic-ties/a-56409339

States is stronger. The United States will stand by Kosovo as it continues to move forward on its Euro-Atlantic path."[85]

However, the EU addressed criticism of Kosovo's plan to open an embassy in Jerusalem as the two countries signed an agreement on establishing diplomatic relations, recalling the bloc's position on the issue in line with a UN Security Council resolution. EU spokesperson Peter Stano said that the EU position is exactly the same as it was when this question was asked last year after the signing of the agreement between Kosovo and the Trump administration on September 4th, 2020.

"This decision is diverging Kosovo from the EU position on Jerusalem," said EU spokesperson Peter Stano. He pointed out that all embassies of the EU countries in Israel, as well as the EU delegation, are located in Tel Aviv, based on the corresponding UN Security Council resolutions and European Council decisions."[86]

He underlined that Kosovo, through this, is undermining its path towards EU integration. "Kosovo has identified EU integration as its strategic priority. The EU expects Kosovo to act in accordance with this commitment so that its European perspective is not undermined,"[87]Stano emphasized.

But on the other hand, many Kosovars asked what could be the consequences for Pristina, as well as what prompted the EU to ask Kosovo to honor its commitment while it is not recognized by five EU countries, and therefore cannot become an EU candidate or be granted visa liberalization.

The establishment of diplomatic relations and the recognition of Kosovo by Israel has not been well received by either Serbia or the Arab League, which condemns Kosovo's opening of an embassy in Jerusalem. Serbian President Vucic warned that the agreement with Israel could hurt future ties.[88] Meanwhile the Arab League Secretary-General Ahmed AboulGheit has condemned, in the strongest terms, Kosovo's recognition of Jerusalem as the capital of Israel, and its decision to open an embassy in the city under occupation. In a statement he stressed that the Kosovan decision violates the international consensus regarding the opening of embassies in occupied Jerusalem."[89]

Regardless of the forthcoming debate on this issue and diplomatic alternatives, this recognition breaks all taboos and imaginary paradigms regarding the reasons for non-recognition of Kosovo, and proves that independence of Kosovo is *"sui generis."*And as Yonatan Touval says, as an analyst at the Israel Institute

[85] Ned Price, Department Spokesperson, Department Press Briefing – February 2, 2021, https://www.state.gov/briefings/department-press-briefing-february-2-2021/

[86]Gotev, Georgi: "EU regrets Kosovo's decision to open an embassy in Jerusalem", Euractiv.com with Reuters, Feb 2, 2021, https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/eu-regrets-kosovos-decision-to-open-an-embassy-in-jerusalem/

[87] Ibidem

[88] "Serbia unhappy after Kosovo and Israel establish diplomatic ties", Euronews with AP, AFP , 02/02/2021, https://www.euronews.com/2021/02/02/serbia-unhappy-after-kosovo-and-israel-establish-diplomatic-ties

[89]Arab League condemns Kosovo's opening of embassy in Jerusalem, Daily News, February 2, 2021, https://dailynewsegypt.com/2021/02/02/arab-league-condemns-kosovos-opening-of-embassy-in-jerusalem/

for Regional Foreign Policies, "For the 12 years since Kosovo declared its independence, history has shown that it has not had a negative impact on [Israel's] conflict with the Palestinians."[90]

Kosovo's move could simultaneously have advantages in relations with Israel, especially in the matter of recognition by the various states of the globe. Kosovo needs to engage in dialogue with Israeli government and institutions to leverage this relationship beyond recognition and seek their diplomatic support for recognition by third countries upon which Israel has.

Conclusion

The history of relations between Kosovo Albanians and the Jewish community throughout different regimes and systems is one of cooperation, mutual solidarity and friendship. These relations of these two small peoples are characterized by numerous meeting points and parallels. The period under Ottoman occupation, which marks the main moments of acquaintance between the two peoples, is characterized by a great influence of the historical Jewish community on the Albanians, and on the Ottoman state itself. Moreover, members of the Jewish community appear to be innovators and transmitters of new ideas, products and professions from the West. Albanian and Jewish efforts to create independent states are simultaneous, holding different fates and epilogues at the same time.

Just as the long-stateless Jews once did, as did the Kosovo Albanians until 2008, fighting hard for survival and for their state. It was exactly this fate that was the driving force for many personalities of Jewish descent to properly understand and support the cause for self-determination and independence. The personal and past experience of the Jewish people was a motive, at the same time perceived as a necessity for military intervention in Kosovo. Such support also came from the Albanians, especially in the period of World War II, when the Jewish people faced the danger of collective annihilation (the Holocaust) by Hitler's Nazi regime. Although no parallel can be drawn to a genocide of this scale, even that of Kosovo Albanians in 1998-1999 and in earlier periods, ethnic cleansing and mass murder pepper the history by the Milosevic regime, considered the "Saddam of the Balkans." When Kosovo Albanians lacked proper support by European diplomacy, many diplomats and intellectuals of Jewish descent appeared on the American diplomacy scene, which defended Kosovo Albanians. The Jewish personalities became the biggest drivers of NATO military intervention against Serbian military targets, and proponents of the avoidance of a humanitarian catastrophe in Kosovo. Above all, Jews who were in senior positions in the USA administration, were the main spokesmen in the involvement of the USA and NATO in the Kosovo war, as the voices of concern for developments in the Balkan region. This Western military intervention in Kosovo made independence in 2008 and Isreali recognition in 2020 inevitable, not to mention paved the way for Kosovo to be placed under international civilian (UNMIK) and military (NATO-KFOR) administration. Recognition was undoubtedly a contribution of the influence of American diplomacy and, in this context, it represents an important chapter in consolidating the international position of the state of Kosovo. It has served to bring peace and stability to the Western Balkans, and developments to the Middle East. But this recognition brought to light the weakness of European diplomacy in relation to Kosovo, as the EU failed to convince the five EU member states to

[90] "Touval: Israel owed the USA the recognition of Kosovo ", RFE/RL, 23.09.2020, https://www.evropaelire.org/a/izraeli-kosova-njohja-shba/30853227.html

recognize the state, resulting in the context of the break-up of Yugoslavia in the 1990s. In this sense, the future ways and behaviour of the EU - as well as of some Arab countries - in relation to Kosovo remains open after the establishment of diplomatic relations with Israel. Despite the remarks of Brussels, the leadership of Kosovo has followed its state agenda for the Kosovo embassy in Jerusalem and the establishment of diplomatic relations with Israel opens a new historical chapter between both states.

REFERENCES

1. Ahren, Raphael (9 September 2020). "Serbia won't open the Jerusalem embassy if Israel recognizes Kosovo – Serbian source". The Times of Israel. Retrieved 15 September 2020, https://www.timesofisrael.com/serbia-wont-open-jerusalem-embassy-if-israel-recognizes-kosovo-serbian-source/#gs.fm803t
2. "Aid to Kosovo Refugees": Communicated by Foreign Minister's Spokesman, The Israel Ministry of Foreign Affairs, 3 April 1999, ttp://www.israel.org/MFA/PressRoom/1999/Pages/Aid%20to%20Kosovo%20Refugees.aspx
3. Albanische Korrespondenz, Agenturmeldungen aus Krisenzeiten. Oldenburg Verlag, 2013.
4. Ambassador Noah Gal Gendler:" Israel will recognize Kosovo in the coming weeks". b92. Tanjug. 11 September 2020. Retrieved 21 September 2020, https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2020&mm=09&dd=11&nav_id=109221
5. AQSH, 1944, Fund 153, File 172, pp. 10-28.
6. Arab League condemns Kosovo's opening of embassy in Jerusalem, Daily News, February 2, 2021, https://dailynewsegypt.com/2021/02/02/arab-league-condemns-kosovos-opening-of-embassy-in-jerusalem/
7. Asani, Skënder-Ramaj, Albert: Journey, Skopje, 2017.Ergas-Faragi: Mimi Kamhi: My life under the Nazi Occupation. Skopje, 2018.
8. Avineri, Shlomo: "Letter to a Serbian friend", Jerusalem Post January 2, 2008.
9. Bajraktari, Haxhi: Marrëdhënietshqiptaro-hebraike. InstitutiShqiptar I StudimevePolitike-Tiranë, 2009.
10. Ben-Tal, Daniel: „Kosovar Refugees Welcomed in Israel", AP, April 12, 1999, https://apnews.com/article/77006a65a50f5c9a81c8c08fba48c1ed
11. Berisha, Mal: "Highlighting the book "Israelis in Albania" of the author Josef Jaokel", https://malberisha.com/dy-fjale-per-librin-izrealitet-ne-shqiperi-te-autorit-josef-jakoel/?fbclid=IwAR0U1ZYu5GV5HzQIkASsdJ5WiyKL3jkHXDmwHzOVfgjQ86HpBBIEXjCZwHE [Accessed: 4 February 2021].
12. Bjelotomic, Snezana: "Double slap for Serbia: Israel recognizes Kosovo and Vucic in conflict with the EU", 22 September 2020, https://www.serbianmonitor.com/en/double-slap-for-serbia-israel-recognizes-kosovo-and-vucic-in-conflict-with-the-eu/
13. Clark, W. K.: Të bëshLuftëModerne [Waging Modern War], Zëri, Prishtinë, 2003.

14. Clayer, Nathalie: Kosova: The Building Process of a Territory from the Nineteenth to the Twenty-First Century, https://ef.huji.ac.il/sites/default/files/europe/files/nathalie_clayer_kosova.pdf
15. Conklin, Mike: Wiesel Cites Holocaust in Warning about Kosovo, Chicago Tribune, http://articles.chicagotribune.com/1999-04-22/features/9904220425_1_elie-wieselholocaust-survivor-ethnic-cleansing, [Accessed: 2 February 2021].
16. Daalder, Ivo H. and O'Hanlon, Michael E.: Winning Ugly: NATO's War to Save Kosovo, Washington : Brookings Institution Press, 2001.
17. Dalipi, Samet: American Jewish Altruism in Support of International Humanitarian Intervention, Iliria International Review – 2015/1 © Felix–Verlag, Holzkirchen, Germany and Iliria College, Pristina, Kosovo, p. 243-265 (253), https://www.researchgate.net/publication/307820605_American_Jewish_Altruism_in_Support_of_International_Humanitarian_Intervention_and_Kosovo_Peace-building [Accessed: 27 February 2021].
18. Dubkin Yearwood, Pauline: Another side to the story of Kosovo, Jewish World Review April 19, 1999, http://www.jewishworldreview.com/0499/serb.jews1.asp, [Accessed: 2 February 2021].
19. "Elie Wiesel, Auschwitz Survivor and Nobel Peace Prize Winner, Dies at 87".
20. Elsie, Robert: VasoCubrilovic: The Expulsion of the Albanians – Memorandum, http://albanianhistory.net/1937_Cubrilovic/index.html
21. Fischer, Bernd J.: Shqipëria gjatë luftës, 1939-1945. Çabej, Tiranë, 1999.
22. Fischer, Bernd: "The Jews of Albania During the Zogist Period and the Second World War". In Pettifer, James; Nazarko, Mentor (eds.). Strengthening Religious Tolerance for a Secure Civil Society in Albania and the Southern Balkans. Amsterdam, Netherlands: IOS Press, 2007,. pp. 95–101
23. Gearan, Anne: "Serbia and Kosovo sign breakthrough economic accord that is short of normal relations", September 4, 2020.
24. Gleit, J. Heidi: Netanyahu greets refugees at airport", The Jerusalem Post, May, 27, 1999.
25. Gotev, Georgi: "EU regrets Kosovo's decision to open an embassy in Jerusalem", Euractiv.com with Reuters, Feb 2, 2021, https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/eu-regrets-kosovos-decision-to-open-an-embassy-in-jerusalem/
26. Greenberg, Joel: Crisis the Balkans: The Israelis, The New York Times, March 31, 1999
27. Herman Bernstein, the United States Ambassador to Albania, 1934, Jeff Shucard , Jeff: "King Zog and the Secret Heart of Albania", https://www.geist.com/fact/dispatches/king-zog-heart-of-albania/
28. https://twitter.com/statedeptspox/status/1356276012703768580
29. https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/Under_Orders_En_Combined.pdf
30. International Court of Justice, Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo, https://www.icj-cij.org/en/case/141
31. Israel becomes the 117th state to recognize Kosovo as an independent and sovereign state.
32. "Israel and Kosovo establish diplomatic relations in virtual ceremony", February 1, 2021, https://www.reuters.com/article/us-israel-kosovo-relations-idUSKBN2A12S0

33. "Israel and Kosovo establish diplomatic ties", https://www.dw.com/en/israel-and-kosovo-establish-diplomatic-ties/a-56409339
Jegic, Denijal: "Why Kosovo keeps extending blind support to Israel", Al Jazeera English, 26 Aug 2019, https://www.aljazeera.com/opinions/2019/8/26/why-kosovo-keeps-extending-blind-support-to-israel
34. KievskayaMysl, Kiev, No. 355, 23 December 1912. Printed in Balkany i balkanskayavoyna, in Leo Trotsky, Sočinenia, vol. 6 (Moscow & Leningrad 1926), reprinted in German in Leo Trotzki, Die Balkankriege 1912-13 (Essen: Arbeiterpresse 1996), p. 297-303. Translated by Robert Elsie.]
35. "Kosovo Formally Establishes Ties With Israel, To Open Embassy In Jerusalem", February 01, 2021, https://www.rferl.org/a/kosovo-formally-establishes-ties-with-israel-to-open-embassy-in-jerusalem/31079492.html
36. Kosovo Prime Minister Avdullah Hoti and Serbian President AleksandarVučić pledged to normalize economic relations on September 4th, signing an agreement in the presence of US President Donald Trump in Washington.
37. Lantos: Kosovo will be independent in very near future (2005), Available from: http://kosovareport.blogspot.com/2005/03/lantos-kosovo-will-be-independent-in.html, [Accessed: 17 February 2021].
38. Leo Freundlich: Albania's Golgotha: Indictment of the Exterminators of the Albanian People, http://www.albanianhistory.net/1913_Freundlich_Golgotha/index.html and Robert Elsie, Robert: Leo Freundlich: Die
39. Maisel L. S. and Forman, I. N.: Jews in American Politics, Rowman& Littlefield Publishers, 2001.
40. Malcom, Noel: Kosovo, A short history, New York University Press, 1998.
41. Michalopoulos, Sarantis :Kosovo is not Catalonia, Kosovo's Thaci tells absent Spanish PM Rajoy,Euractiv, May 18, 2018, https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/kosovo-is-not-catalonia-kosovos-thaci-tells-absent-spanish-pm-rajoy/
42. Ned Price, Department Spokesperson, Department Press Briefing – February 2, 2021, https://www.state.gov/briefings/department-press-briefing-february-2-2021/
43. Palestinians Oppose Kosovo's Membership at Interpol, RTK, 04.07.2019, https://www.rtklive.com/en/news-single.php?ID=14359 and Jegic, Denijal: "Why Kosovo keeps extending blind support to Israel", Al Jazeera English, 26 Aug 2019,https://www.aljazeera.com/opinions/2019/8/26/why-kosovo-keeps-extending-blind-support-to-israel
44. Ramet, Sabrina P.; Lazić, Sladjana: "The Collaborationist Regime of Milan Nedić". In Ramet, Sabrina P.; Listhaug, Ola (eds.). Serbia and the Serbs in World War Two. London: Palgrave Macmillan, 2011, pp. 17–43.
45. Refugees seek peace, security outside Balkans", CNN, April 12, 1999, http://edition.cnn.com/WORLD/europe/9904/12/kosovo.refugees.01/index.html
46. "Relaunching the Kosovo-Serbia Dialogue", Crisis Group, Jan 25, 2021, https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/balkans/kosovo/262-relaunching-kosovo-serbia-dialogue

47. Robinson, Jack: "Kosovo and Serbia sign 'economic normalisation' agreements". Balkan Insight. Retrieved September 4, 2020.
48. "Serbia unhappy after Kosovo and Israel establish diplomatic ties", Euronews with AP, AFP , 02/02/2021, https://www.euronews.com/2021/02/02/serbia-unhappy-after-kosovo-and-israel-establish-diplomatic-ties
49. Scarlet Epstein-a jewish girl from Vienna to Albania, in asani, Skender/Ramaj, Albert: Journey. Shkup 2017 p.332-36633 (361).
50. Stafa, Monika: Jews in Albania. Onufri, Tirana, 2019.
51. Stroessinger, John G.: *Why Nations Go to War*, Wadsworth Cengage Learning, Boston, USA 11th edition, 2011, p. 159.
52. Summary of the Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement, Bureau of European and Eurasian Affairs, Washington, DC, February 22, 2008, https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/fs/101244.htm
53. The US Embassy moved from Tel Aviv to Jerusalem on 14 May 2018.
54. "Touval: Izraeliiakishteborxh SHBA-sënjohjen e Kosovës", 23 .09. 2020, https://www.evropaelire.org/a/izraeli-kosova-njohja-shba/30853227.html
55. U.S. Embassy in Israel, "Economic Normalization between Kosovo and Serbia", September, 4 2020, https://il.usembassy.gov/economic-normalization-between-kosovo-and-serbia/
56. Ukshini met the new Israeli ambassador to Tirana, Kosovo Embassy in Tirana, 16 October 2019, http://www.ambasada-ks.net/al/?page=1,8,277
57. Ukshini, Sylë: Die Kosovo-Frage als Herausforderung der Gemeinsamen Außen- und Sicherheitspolitik (GASP) der EU, Lit Verlag, Berlin, 2020.
58. Under Orders: War Crimes in Kosovo (Human Right Watch Report), Published 2001,New York.
59. "Why is Israel waffling on Kosovo", The Jewish News of Northern California, April 9, 1999, https://www.jweekly.com/contact-j/
60. Wikinson, Tracy: "Israeli's Kosovo Remarks Raise Ire", Los Angeles Times, April 9, 1999 12, https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1999-apr-09-mn-25714-story.html
61. Williamson, Gordon: The Waffen SS (3): 11. to 23. Divisions. 2012, Oxford, England: Osprey).

THE IMPACT OF DIGITALIZATION IN VOCATIONAL EDUCATION:

CASE OF VET SCHOOLS IN ALBANIA.

MSc. Resa Shukulli - 1

resashukulli@gmail.com

Roland Deda - 2

r.deda@live.com

Abstract:

Numerous electronic educational resources have been developed and successfully used in the education system. However, there is a lack of access to these resources in Albanian schools. This research aims to identify the impact that the use of technology has on the learning and teaching process. The main target of this research is vocational schools. To conduct this research, the authors used primary and secondary data. Primary data was gathered using questionnaires distributed to ten vocational schools in Albania. Questionnaires were distributed to teachers and students through email and social networks. Secondary data was obtained through a review of the literature and studies of Albanian and foreign authors who had conducted research on topics similar to ours. The research was based on a survey assessing the impact of digitalization on vocational education, which involved 211 students and 40 teachers.

This study was based on the Likert scale. We have used an 11-point Likert scale (from 0 to 10) to assess the importance of each significant aspect of digitalization required in the questionnaire. Based on the analysis of research on digital education, the most important components of digitalization have been identified and assessed. In this paper, we have used the descriptive method, and through tables and charts, we have provided a comparative analysis. Through this paper, we have identified the main factors that cause the non-use of technology in the classroom, considering the responses of teachers included in the survey. The expected results from this research would contribute to expanding the literature review focus on this topic.

Keywords: *Albania, Digitalization, Vocational Education, Impact, Technology.*

1. Introduction.

Electronic educational resources, interactive environments, collections of video and audio resources, aggregator platforms, automated information systems, and other technologies have all been developed and successfully implemented in the educational system (Zizikova, Kareva, & Matasova, 2020). VET is a term used to refer to those aspects of the educational process involving unless the general education also the acquisition of practical skills, attitudes, and knowledge related to professions (Sela, 2016).

In this paper we aim to show the importance of digitalization in vocational education for the case of Albania. This paper is based on the Likert scale. The methodology used is descriptive. To collect primary data, we have designed two questionnaires, one for teachers and one for students respectively. The questionnaires were distributed through email. While secondary data were the result of a review of foreign literature. The results of the questionnaire were elaborated with the SPSS 26.0. We have calculated the Pearson correlation coefficient on some questionnaire items to establish possible relationships between them. The results that showed a significant statistical correlation were used in the study.

Literature Review.

Referring to the literature review there are plenty of other authors who have addressed similar topics to the topics we have addressed. Norazah et al. stated in their study *"Vocational Education Readiness in Malaysia on the Use of e-Portfolios"* that vocational education is important in creating professional or semi-professional energy to generate income and economic development of a country(Norazah, Ruhizan, Bekri, Faizal A, & Jamil A, 2014). They suggest for Malaysian vocational education institutions to pursue the rapid current changes in order to make the teaching and learning process more relevant to latest developments.

Another study, *"Effects of Digitalization on Vocational Education and Training: First Results of a Qualitative Study"*, had as a main goal to elaborate the effects of digitalization on VET. To reach this goal, Busse et al. conducted a qualitative study by interviewing 20 experts of enterprise training. Their findings showed a positive perspective on the effects of digitalization on VET from the view of training and learning departments (Busse, Lange, & Schumann, 2019).

In their study, "*The Impact of Learning Factories on Multidisciplinary Digital Competencies",* Roll and Ifenthaler highlighted the importance of structured implementation of LFs 4.0 and the preparation of all stakeholders for Industry 4.0 processes on organizational and staff level in vocational schools (Roll & Ifenthaler, 2020). The participants of their study claimed that digitization would make the school more effective due to several applications of digitization.

In his article, Singh, stated that ICTs can be used in a variety of ways, including administration, communication, teaching and learning activities, curriculum development and assessment, career education and guidance, job placement, and system control(Singh, 2020). The concept of ICT can be used in a variety of technical and vocational education settings. For teaching and learning, a wide range of ICTs are currently available, ranging from simple printed materials to sophisticated Internet-based learning. The use of ICTs in education varies greatly across the country and appears to be inversely proportional to economic conditions(Singh, 2020).

In his research, *"Digitalisation in the Curricula of Vocational Schools: Text Mining as an Instrument of Curricula Analysis"*, Delcker highlighted the importance of digitalization in the curricula. He concluded that one of the goals of the stakeholders involved in curriculum development has to be an increasing proportion of curricula with digital content(Delcker, 2022).

"VET is increasingly seen as a driver of innovation and is part of the Lifelong Learning Indicator for the EU Innovation Scoreboard"(Straif). VET also helps to reduce the skills gap by preparing learners for jobs that require creativity, driving new ideas in business and industry, and preparing learners for occupations that require creativity. There is a great potential for innovation and digitalisation to support high quality and higher VET(Straif).

The use of personalised learning as the leading learning technology has thoroughly demonstrated its utility in the context of the transition to digital education (Aramyan & Krivopuskov, 2021). Aramyan and Krivopuskov stated also that the system of supplementary vocational education can be considered a useful tool for addressing a variety of labour market and employment issues, but the current format has to be updated in terms of methodological underpinnings, technology, and management structure (Aramyan & Krivopuskov, 2021).

VET is of particular importance for Albania and its EU membership, so much so that for 2020, the European Commission recommended that special emphasis from the Albanian government be placed on: adoption the necessary secondary legislation of the law on VET and restructure the governance of employment and VET, immediately after the adoption of the law on employment promotion (2019) (Hilpert, 2020).

The integration of computer-based technology in VET would provide equality of opportunity for vocational students (Hilpert, 2020).

Research Methods.

In order to give a clear view of the findings, we used in our work the descriptive methodology. Descriptive research is chosen because it is quick to collect data, uses large sample sizes, collects information directly from respondents in a short period of time, and the results may be generalized to a population study (Norazah, Ruhizan, Bekri, Faizal A, & Jamil A, 2014). Our study was based on surveying a statistical sample of students and teachers' representatives of VET schools in Albania. We have compared the assessments of the digitization impact by teachers and students who participated in the survey.

3.1. Purpose of Paper

The main purpose of this paper is to assess the impact of digitization in the VET schools in Albania. In this paper, we aim to understand the reasons for teachers not using technology in the classroom and how the integration of technology would affect students' skills.

3.2. Research Questions

This study is focused in two research questions:

1. What is the importance of integrating technology in the classroom for VET schools?
2. What causes the non-use of technology in the classroom for VET schools?

3.3. Data Collection and Statistical Processing

Two surveys were carried out: one with teachers and one with students. The participants were asked to assess most of each questionnaire item on an 11-point scale. Teachers (n = 40) and students (n = 211) of vocational schools were invited to participate in the study by sending emails to the heads of institutions. The anonymity was guaranteed. Data from teachers and students were collected via Google Forms. Statistical processing of the questionnaire results was performed in SPSS Statistics 26 and the graphical results were visualized in MS Excel 2016.

3.4. Research limitations

- Data provided in this assessment represent the opinions and experiences of the participants in the assessment.
- We collected data from three vocational schools in Albania. Other schools may be the subject of future studies.

Results of Research.

This study was based on an 11-point Likert scale, where 0 is the extreme disagreement with the statement, and 10 is the extreme agreement with it.

Teachers that participated in the survey, assessed their digital skills (Table 1) at a rate of 7.98 and a standard deviation of 1.6. As the age of teachers surveyed was between 36-50, we think that the result is age-related.

Assess your digital skills from 0-10.

N	Valid	40
	Missing	24
Mean		7.98
Median		8.00
Std. Deviation		1.609

Table3: Teachers assessment of their digital skills

The impact of digitalization on improvement of students' performance and the motivation of students (Figure 1) was assessed as high (7.58 and 7.75, respectively at a standard deviation of 1.72 and 1.41, respectively). Thus, teachers agree that students' motivation and performance is high if technology is integrated into the classroom.

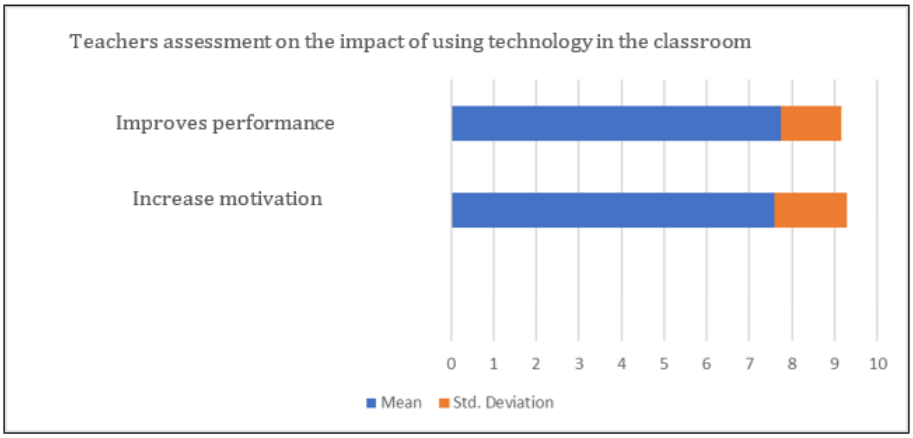

Figure 1: Teachers assessment for the impact of using technology into classroom

We asked teachers how easy it would be for them to integrate technology in the classroom and the result was assessed as 7.63 at a standard deviation of 1.79 (Table2).

Is it simple for you as a teacher to integrate the technology in the classroom?

N	Valid	40
	Missing	24
Mean		7.63
Median		8.00
Std. Deviation		1.779

Table2:Teachers assessment for the impact of technology use into classroom

Is it simple for you as a teacher to integrate the technology in the classroom?

N	Valid	40
	Missing	24
Mean		7.63
Median		8.00
Std. Deviation		1.779

The analysis of the correlation between the answers of teachers related to their digital skills and the ease of technology integration in the classroom showed a high positive value (0.88). Thus, the more teachers' digital skills increase, the greater the ease of integrating technology into the classroom.

We asked teachers what they think were the issues that caused the non-integration of technology in the classroom (Table 3). 57.5% of study participants indicated that lack of infrastructure was the main factor in technology non-integration in the classroom and 17% believed that age was another factor.

Table 3: Issues that cause the non-use of technology in the classroom

What do you think are the issues that cause teachers not to integrate technology in the classroom?		
I don't know	6	15.00%
The age	7	17.50%
Lack of skills	2	5.00%
It depends on the subject	2	5.00%
Lack of infrastructure	23	57.50%

The effect of digitalization on their performance (7.4 at a deviation of 2.69) was highly assessed by students themselves (Figure2). Highly assessed too (7.27 at a deviation of 2.58), was the impact that the usage of technology would have on the motivation to learn more (Figure 2).

The difference in the answer between teachers and students for these two statements is quite small. Both parties agree that technology in the classroom would improve performance and greatly motivate students to learn more.

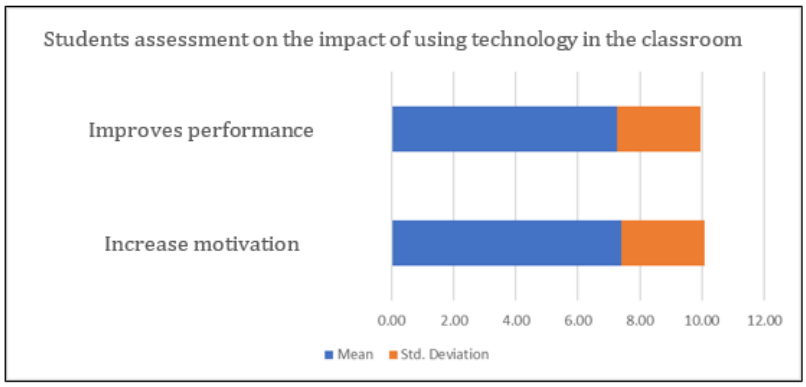

Figure2: Students assessments for the impact of using technology in the classroom

We asked students in our questionnaire how easy it would be for them to adapt to technology in the classroom and 34.2% of them rated adaptation to technology as extremely simple.

According to INSTAT (Institute of Statistics in Albania), in 2021, internet use among young people aged 16 - 24 was 96.7% (Instat, 2021).Regarding the frequency of use, 97.2% of the same age group use the Internet every day or almost every day(Instat, 2021).From this data, we understand that young people are very fond of technology. For this reason, the integration of technology in the classroom can be easily adapted by students and make learning more fun for them.

Conclusions.

In today's society, digitalization is a major trend in education. Personalized learning has become one of the forms and methods of knowledge transfer that has changed as a result of digitalization. With its consolidation in the legislative sphere, the development of its methodology, the creation of new technologies, and their acceptance in educational institutions at all levels, digitalization has also penetrated the field of education in Albania.

This paper focused on the impact that digitalization has on vocational education in Albania. We distributed questionnaires to teachers and students and received feedback from 211 students and 40 teachers of three vocational schools in Albania. We asked teachers about the issues that may cause the non-use of technology in the classroom and most of them (57.5%) approved that the lack of infrastructure was one of the main factors. Moreover, they approved that the integration of technology in the classroom would motivate students to learn more (7.75 from the teacher's perspective and 7.28 from the students' perspective) and would improve the learning performance of students (7.58 from the teachers' perspective and 7.4 from students' perspective). The rating of values from students' and teachers' perspectives hadn't big differences.

In conclusion, we may say that the integration of technology in VET would provide opportunities for vocational students, as it would impact their academic performance, but also, would create a positive impact on their future careers.

REFERENCES

1. Aramyan, K., & Krivopuskov, V. (2021). Vocational Education in the Context of Digital Transformation: New Challenges and Unknown Resources. *Laplage em Revista (International), 7*(3D), 521-532.
2. Busse, J., Lange, A., & Schumann, M. (2019). Effects of Digitalization on Vocational Education and Training: First Results of a Qualitative Study. In *DELFI 2019* (pp. 67-72). Gesellschaft für Informatik e.V. Retrieved from https://dl.gi.de/handle/20.500.12116/24441
3. Chinien, C. (n.d.). *ICT APPLICATION IN TECHNICAL AND VOCATIONAL EDUCATION AND TRAINING.* Retrieved May 30, 2022, from UNESCO IITE: https://iite.unesco.org/pics/publications/en/files/3214643.pdf
4. Delcker, J. (2022). Digitalisation in the Curricula of Vocational Schools: Text Mining as an Instrument of Curricula Analysis. *Technology, Knowledge and Learning*. Retrieved from SpringerLink: https://link.springer.com/article/10.1007/s10758-022-09591-0
5. Hilpert, A. (2020, September 30). *Review of Albania's VET system.* Retrieved May 29, 2022, from United Nations Development Programme: https://www.undp.org/albania/publications/review-albanias-vet-system
6. Instat. (2021). Përdorimi i Teknologjisë së Informacionit dhe Komunikimit në Familje, 2021. Tirana, Albania.
7. Norazah, M. N., Ruhizan, M. Y., Bekri, M., Faizal A, N. Y., & Jamil A, B. (2014). Vocational Education Readiness In Malaysia on the Use of e-Portfolios. *Journal of Technical Education and Training (JTET), 6*(1), 57-71.

8. Roll, M. J., & Ifenthaler, D. (2020). The Impact of Learning Factories on Multidisciplinary Digital Competencies. In *Vocational Education and Training in the Age of Digitization* (pp. 23-38). Verlag Barbara Budrich. Retrieved from https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/42706
9. Sela, E. (2016). The Challenges Of Vocational Education In Albania. *European Scientific Journal, 12*(16), 383-389.
10. Singh, A. (2020, June 11). *Use of ICTs in Technical and Vocational Education.* Retrieved May 29, 2022, from Edusanjal: https://edusanjal.com/blog/use-of-ict-in-technical-education/
11. Straif, M. (n.d.). *Innovation and digitalisation in Vocational Education and Training.* Retrieved May 29, 2022, from European Commission: https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=23274&langId=en
12. Zizikova, S. I., Kareva, Y. Y., & Matasova, I. L. (2020). Professional Education Digitalization (Example of Physical Culture). *Digital Economy and the New Labor Market: Jobs, Competences and Innovative HR Technologies, 161*, 175-183. Retrieved from SpringerLink: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-60926-9_24#citeas

INTEGRIMI I PROGRAMEVE TE STUDIMIT SIPAS FUSHAVE, LIDH BREZAT DHE NDËRKOMBËTARIZON PROFESIONISTIN.

Prof. As. Dr. Simon Gega

Kolegji Universitar i Biznesit

sgega@kub.edu.al

Msc. Mariglend Pepmarku

Kolegji Universitar i Biznesit

mpepmarku@kub.edu.al

Abstrakt:

Ne tashmë e kemi zgjedhur rrugën tonë të përparimit, ajo nuk ka më diskutime edhe në opinionin më të thjeshtë në vendin tonë. Ajo është rruga që na lidh me Bashkimin Evropian dhe si e tillë pararendëse e kësaj rruge është procesi i krijimit të vlerave të përbashkëta. Institucionet e arsimimit, veçanërisht Institucionet e Arsimit të Lartë kanë komoditetin që nëpërmjet implementimit të Kartës së Bolonjës, programit Erasmus + dhe formave të tjera të bashkëpunimit në fushën e inovacionit e të kërkimit shkencor, ti përafrojnë këto vlera në një të vetme në "Vlerë Evropiane" me cilësi e karakteristika të veçanta që mbart identiteti i disiplinave shkencore të programeve të studimit.

Për ti dhënë rrugë zgjidhje këtij problemi do të duhet që të ballafaqohen standardet ekonomike e shoqërore, të programeve dhe legjislacionit me qëllim shmangien e "konfliketeve" që lindin si rezultat i diferencave në sistemet apo formave përkatëse të arsimimit të vendeve të BE me vendin tonë. E rëndësishme në këtë proces është studimi i ndërsjellë i përmbajtjes së programeve mësimore të cilët kanë të njëjtin objekt studimi, me kohën e implementimit të disiplinave shkencore të tyre.

Natyrisht arritja e një standardi i cili përfshihet ose i përfshin plotësisht të gjithë aspektet e veçanta, ngelet një problem i ngritur, zgjidhja e të cilit duhet të jetë permanente dhe hap pas hapi në varësi të zhvillimeve të ardhshme.

Ky proces, nuk mund të gjejë zgjidhjen e plotë nga ana jonë me këtë material të shkurtër, por do të ishte një dobi e madhe nëse unë flas siç duhet të jetë dhe ajo që duhet te jetë të flasë sipas këtij materiali dhe metodologjisë se trajtimit të këtij problemi. Shpresoj të zgjoj interesin e duhur në këtë drejtim.

Hyrja

Nisma për të diskutuar rreth këtij problemi ka marrë nxitje nga indikacionet që ka patur si Karta e Bolonjës ashtu edhe Programi Erasmus +. Ne e dimë se sistemi ynë i arsimit të lartë nuk ka ndryshime esenciale me sistemin Evropian dhe, për hir të së vërtetës edhe në sistemin e mëparshëm, ka patur Institucione të Arsimit të Lartë Shqiptar që njiheshin në vendet Evropiane. Kjo do të thotë se shkenca, përmbajtja dhe metodologjia e trajtimit të problemeve shkencore nuk ka ndryshime.

Ne këtë kuptim, eksperienca ka qenë dhe është vërtetuar me praninë e personaliteteve akademik dhe studenteve tanë në këto vende. Shkëmbim studentesh e staf akademik ka patur gjatë gjithë kohës në historinë e zhvillimit të arsimit në vende të ndryshme, ashtu sikundër edhe në vendin tonë, kjo ka qenë shumë produktive.

Aktualisht, sot ka një qasje tjetër shumë më të thellë duke i shndërruar Institucionet e Arsimimit dhe programet përkatëse që ato ofrojnë "si institucione e programe globale" të arsimimit. Kjo do të thotë që për fusha e profesione të njëjtë studimi, natyrisht se ka të njëjtat disiplina shkencore, por renditja në kohë e këtyre disiplinave ka rëndësi, për ti dhënë jetë këtij programi, Programit Erasmus +. Kjo do të thotë që, ne që kemi nevoje për ketë mbështetje, do të duhet që të sinkronizohemi me vendet partnere në program ne mënyrën më të mirë të mundshme.

1. Programi i studimit nxit hapësira të reja bashkëpunimi e zhvillimi

Standardizimi në gjuhën e përditshme përdoret më shumë si slogan, se sa si një realitet. Kjo është e kuptueshme pasi shpesh herë ndodh që në praktikat e ndryshme të institucioneve, i njëjti problem, apo i njëjti proces kryhet dhe interpretohet në mënyra krejt të ndryshme. Mirëpo në veprimtarinë shkencore të institucioneve të arsimit të lartë, kjo duhet të jetë tërësisht e disiplinuar dhe e sinkronizuar. Kjo është njelloji si analizat shëndetësore të cilat kanë të njëjtën procedure për të përcaktuar fjale vjen nivelin e sheqerit, të albuminave, yndyrnave e tjerë në gjak por që vlerat e gjetura ndryshojnë nga laboratori në laborator, për nga saktësia e shkallës së gabimit të lejuar të matjeve teknike, ndërsa procesi për të arritur në rezultatin konkret ka të njëjtët standarde pune. Këto vlera kanë efektin e vet për një kohë të caktuar dhe se ata ndryshojnë në vijimësi dhe vetëm për një kohë relativisht të shkurtër, por disa tregues ngelën të pandryshuar tek njeriu. Me këtë arsyetim opinioni publik dhe shkencor, duke u bazuar në këto rezultate e vlerëson laboratorin duke thëne "ky është me i miri", më i sakti, më shkencori, por nuk e përdor shprehjen më i keqi.

I njëjti arsyetim vlen edhe për kurrikulat/programet e arsimimit dhe diplomat përkatëse të lëshuara nga IAL-t e ndryshme. Përgjithësisht dhe normalisht, rregullatori i ruajtjes së standardeve është Ligji për arsimin e Lartë i çdo vendi, ndërsa rregullatorët ndërveprues janë, Standardet e Cilësisë, procedurat e Akreditimit, karta e Bolonjës, programi Erasmus plus e tjerë,

Ligji për arsimin e lartë në RSH, ka qartësisht te përcaktuar këtë koncept[91], i cili e toleron shmangien nga një program në një tjetër për fusha të njëjta deri në 30%. Kjo shmangie nuk e cënon thelbin e profesionalizmit të lindur nga një fushë e njëjtë studimi, përkundrazi nëpërmjet "ngjyrës së kostumit" identifikon diplomën e profesionit dhe institucionin që e lëshon atë.

Nuk është ndonjë zbulim i madh të thuash se "Diploma "është certifikim i dijeve të një profesioni të caktuar. Nga pikëpamja psiko-sociale dhe profesionale, është apel publik për atë që përfaqëson një individ për të ofruar me siguri aftësitë e tij në shërbimin publik. Por në kushtet e intensitetit të tregut të arsimit të lartë dhe vlerave kombëtare të një profesioni, kjo shmangie shërben edhe si mjet identifikimi dhe konkurrence ndërmjet IAL brenda e jashtë vendit.

Në këtë kuadër, institucioni e arsimit të lartë i çdo vendi, ka të qartë se nuk janë të lirë të ndryshojnë disiplinat shkencore në atë mase që prekin thelbin e profesionalizmit, i cili për çdo profesion nuk mund të jetë më shumë se 30%.

[91] Ligji Nr.80/2015 neni 86 pika 2

Mirëpo veç devijancës së lejuar për 30% nëse i shtojmë edhe kohën e ofrimit të disiplinës shkencore në semestra të ndryshëm nga institucioni në institucion, i bie që kjo masë ndryshim për një semestër, nëse i futemi përllogaritjeve shkon mbi 50%.

Natyrisht Kurikula nuk ndryshon, por "Ngjyra e kostumit" e kurrikulës se institucionit apo vendit ndryshon dhe nëse nuk koordinohet mirë, i bie që programi Erasmus+, në vend që të bëjë mirë ndikon për keq.

Nëse bëjmë një krahasim psh me Universitetin Publik të Berlinit, apo të Bazelit, Fakulteti i Drejtësisë, kurikula e juristeve atje, nuk ka ndryshime me kurrikulën tonë, për të dy ciklet e studimit, natyrisht për degët e njëjta. Kjo do të thotë që juristi i këtyre shkollave, si jona ashtu edhe e tyre, ka të njëjtat disiplina shkencore por, programi Erasmus +, për ne, me këto universitete, për shkak të metodologjisë së planifikimit dhe të organizimit të procesit të arsimimit atje dhe këtu tek ne, apo edhe te ligjit, ka probleme në zbatim.[92]

Me Diplomën Bachelor në Drejtësi, ne këto vende, studenti ka mundësinë që të zhvillojë karrierë përtej profesionit të juristit. Ai është plotësisht në avantazh nga të tjerët në fushën e tatimeve, menaxhimit, të marrëdhënieve ndërkombëtare, të fushës politike, e tj. Ai ka hapësira punësimi te panumërta, pasi kjo diplomë zyrtarisht njihet si bazë operuese për të gjithë funksionet e administratës publike, të shërbimeve menaxheriale dhe të biznesit. Me diplomën Bachelor në Drejtësi ai mund të ndjekë programet e ciklit të dytë në një numër shumë të madh fushash studimi.

Ne kemi një paradoks ligjor, për shkak të ligjit të Arsimit të Lartë, i cili është krejt i veçantë nga këto vende si Austria, Gjermania, Zvicra, Italia, Spanja e tj.

Ata e kanë të organizuar saktësisht siç edhe e kishim ne, në Bachelor dhe në Master:

Kështu psh, programi i studimit "Bachelor në të Drejte Biznesi", kishte mbi 80% të disiplinave të njëjta bile me të njëjtët emërtime dhe përmbajtje lëndore si në keto vende. Diploma e KUB në këtë fushë studimi u njoh menjëherë si e barasvlershme me diplomat e të njëjtës fushë në Gjermani. Ndërsa sot kemi vetëm një program studimi në drejtësi dhe si i tillë programi, Erasmus +, thjesht sepse është i ciklit të dytë të studimeve ndërsa Erasmus + që përkon me këtë program është i ciklit të parë. Ligji nuk e lejon ekuvalentimin e studimeve të cikleve të ndryshëm nga njëri tjetri.[93]

Mbylljen e kurikulës së "Bachelorit" në drejtësi e konsiderojmë një hap të madh prapa. Jemi të sigurtë se ky veprim nuk ka të ardhme. Për të riparuar atë që mundet do të duhet të ndiqen dy rrugë të cilat ka hapësire ligjore interpretimi:

E para një pjesë e programit të studimit të integruar të konsiderohet si pjesë e parë e njëvlershme me Bachelorin duke i trajtuar studentët që duan të dalin nga sistemi i drejtësisë vete, ose që për shkak të rezultateve të tyre nuk i përmbushin pritshmërie për të vazhduar karrierën në drejtësi.

E dyta programi i integruar i cikli të dytë të studimit në drejtësi, të zhvillohet për fusha të tjera profesionale dhe të mos ngelet vetëm me këtë status.

[92] https://www.jura.fu-berlin.de/studieninteresse/02_Aufbau-Studium/index.html
[93] Ligji 80/2015 neni 89

Psh të hapet programi i integruar i studimit në të drejtën publike, administrative, penale, të biznesit, tregtare, të mjedisit, të detit, të sigurimeve e tjerë pasi nuk mbulohen këto fusha te rëndësishme vetëm me një lëndë në kurikulën ekzistuese.

Argumenti bindës për hapur programe të tjera është edhe një fakt shumë domethënës, mos vallë të gjithë studentët do të plotësojnë pritshmërie në provimin e shtetit në fund?

Nga praktika e të tjerëve rezulton që në provimin e parë të shtetit "Bachelor" vetëm 30 % vazhdojnë karrierën, të tjerët marrin drejtime të ndryshme. Ndërsa në pretendojmë se 100% e tyre do të vazhdojnë karrierën juridike. Kjo ngelet për tu parë dhe për të reflektuar sa nuk është vonë.

Fusha e drejtësisë është ekzaktesisht si koncepti i variablave të ndryshueshëm tek një matrice e algjebrës lineare, në të cilën çdo element i saj ka vlerën e vet me ndikim të madh në zgjidhjen e drejtë apo në krijimin e problemeve më të rënda e më të mëdha se i pari në jetën shoqërore. Kush mendon se në drejtësi mund të studiojnë e të bëjnë të gjithë karriere ose nuk e njeh drejtësinë, ose kërkon ti japë kohe të paaftëve të qeverisin të patrazuar nga drejtësia.

Drejtësia nuk ka nevojë vetëm për një formim të përgjithshëm. Variablat e matricës janë të ndryshëm, nëse i referohemi jetës shoqërore me të gjithë dimensionin e saj, variablat janë tërësia e ligjeve që mbulojnë aktivitetin e shoqërisë, por nëse i referohemi programit dhe qëllimit të tij janë bashkësia e lëndëve që ofron programi.

Kështu që ka dy rrugë ose të ndryshohet tërësisht modeli duke e nisur analizën nga formati i gatshëm, ose të ndryshohen variablat për të parë ndjeshmërinë[94]. Mirëpo këtu nuk jemi me domate e speca, jemi me njerëz e studente, jeta e të cilëve nuk duhet të jetë eksperimentale. Për këtë arsye drejtësia nuk është thjesht matematike, filozofi, shkenca sociale, ekonometri, analize, histori, e drejtë publike, e drejtë civile apo penale, është shumë më shumë se kaq. Si e tillë ajo kërkon që në njësinë e kohës të materializohen në një zgjidhje të vetme dijet e të gjitha fushave, e cila jo vetëm kënaq sistemin, por motivon njerëzit për ta dashuruar atë që percepton drejtësia. Për këtë arsye fusha e studimit në drejtësi duhet të jetë e orientuar në detajet e se drejtës për çdo veprimtari njerëzore dhe kjo nuk mund të jetë produkt i një ose dy lëndëve por i një programi të detajuar mire.

Për të arritur në një përfundim sa me shkencor, është mirë që në të tilla raste, ti drejtohemi logjikës si analizës matematike, dhe ekonometrisë, duke përcaktuar modelin me të përshtatshëm. Unë mendoj se jemi në komoditet, pasi ne kërkojmë të integrohemi dhe si të tillë modelin e kemi gati nuk do ta krijojmë për të parë ndjeshmërinë e tij në tregun e arsimit e të punës. Sot ka programe bachelor në fushën e mjedisit, të familjes, burimeve njerëzore, të pronës private, të sporteve, të emergjencave civile të administratës e tjerë dhe janë jo pak por mbi 120 të tille. Ndërsa ne me një program studimi të integruar 5 vjeçar të ciklit të dytë, në të cilin duhet të përfshihen të gjitha fushat, i hapim rrugën sipas mendimit tim "Konceptit të plepave" që do të thotë se për 6 muaj i zotërojnë problemet e tjera të fushës së drejtësisë me anën e kurseve të veçanta të kualifikimit.

Në këtë kuptim pyetja që shtrohet është: Do integrohemi ne, ne institucionet e arsimit të lartë të vendeve të BE apo do të jemi model për ta?

[94]Myslym Osmani Metodat e Ekonometrisë. Kreu trete. Fq. 53

2. Metodologjia dhe praktika akademike – disiplinojnë bashkëpunimin.

Hapat që hidhen me programin Erasmus +, me pak korrigjime të domosdoshme siguron jo vetëm integrim vlerash por edhe një eksperience të nevojshme akademike për zhvillimin e kompetencave profesionale dhe të kualifikimeve themelore me standarde të operueshme ndërkombëtare. Ai krijon jo vetëm hapësira te mëdha sociale, por edhe familjarizim të studenteve e pedagogeve me programet e studimit, me metodat e praktikat akademike, unifikon koncepte por dhe krijon siguri për vlerën e arsimimit në vendin e vet dhe aftësitë qe zotëron.

Ka jashtëzakonisht, rëndësi në procesin e arsimimit, koha e marrjes së informacionit, metodologjia e dhënies, mënyra e kontrollit dhe vlerësimit të dijeve. Kjo në tërësinë e vet përbën atë që në një proces arsimimi konsiderohet shumë me e rëndësishme se vetë kurikula.

Plani mësimor është akti administrativ i komunikimit me studentet dhe pedagoget, por ai ka shumë me shumë vlere se kaq. Ai disiplinon në kohë efektin e çdo disipline në memorien e studentit, i lidh disiplinat në logjiken e profesionit duke formësuar psikologjikisht personalitetin e profesionistit të ardhshëm.

Për këtë arsye në kuadrin e programit Erasmus +, plani mësimor mbart logjiken dhe sigurinë e bashkëpunimit dhe të ekuvalentimit të studimeve. Ndërtimi i planit mësimor me semestra, të cilët kanë përmbajtjen esenciale të profesionit të ardhshëm dhe zhvillojnë hapa pas hapi kompetencat profesionale, janë instrumentet te cilët sigurojnë "komunikim dhe bashkëpunim" shumë të qenësishëm në formimin e studentit.

Në planet tona mësimore në të gjithë shkollat e larta në vend, mungon praktika akademike e krijimit të "zakonit akademik" të lidhjes se çdo semestri me atë pjesë që përfaqëson ai në kuadrin e qëllimit të diplomës, duke e lënë të nënkuptuar se çfarë ofron ai, por që nga brezi në brez ka ardhur duke u zbehur ose duke mos i dhëne peshën e duhur. Duke studiuar praktiken tonë ne fushën e arsimimit dhe veçanërisht atë të planifikimit të procesit mësimor, nuk i kushtojmë vëmendjen e duhur përmbajtjes së semestrit dhe për rrjedhojë vendosim në semestra të ndryshëm disiplina shkencore që jo vetëm nuk përkojnë me semestrin por mbase edhe me vitin akademik, duke i kushtuar vëmendje maksimale respektimit të kurikulës dhe lidhjes së lëndës njëra me tjetrën. Programi Erasmus na solli në vëmendje se ka shumë rendësi koha e dhënies se informacionit, për faktin e thjeshtë se krijimi i shprehive teorike e praktike ka një radhë të domosdoshme që të ngjizen për të krijuar aftësitë e nevojshme profesionale, këtij qëllimi i shërbeu edhe udhëzimi për koordinimin e programeve të studimit në kuadrin e kartës së Bolonjës.

Semestri në këtë rast, në varësi të disiplinave shkencore dhe kohës së programuar për çdo disipline ka një peshë të rëndësishme në formatimin e personalitetit të profesionistit. Mënyra se si renditen disiplinat shkencore mundësojnë formimin e kompetencave të cilat gjenerojnë zhvillimin e aftësive të studentit jo vetëm gjatë procesit mësimor por gjatë gjithë jetës. Për këtë arsye kompetencat e parashikuar në udhëzimet e kartës se Bolonjës, nëse ato grupohen sipas natyrës së tyre me lëndët e modulet përkatëse për çdo semestër, unifikojnë kohën e dhënies se informacionit me të gjithë universitetet me të cilët bashkëpunojmë pa qenë nevoja e komunikimit direkt. Kështu në vitin e parë akademik nëse drejtësia në programet e saj ofron disiplinat sipas fushave që bëjnë fjalë për "Hyrja në disiplinën e profesionit", duke i dhënë kuptim kompetencës përkatëse të përcaktuar në udhëzimin unifikues Tuning te Bolonjës[95], (Dije e përgjithshme, kompetenca kompjuterike), nuk ka rëndësi të interesohesh se çfarë ofron në këtë apo atë semestër shkolla përkatëse. Në varësi të këtyre kompetencave ofrohen modulet e lëndët që i zhvillojnë

[95] Hyrje ne harmonizimin e strukturave Arsimore ne Evrope (projekti Tuning) fq 102

ato. Të gjitha disiplinat shkencore të fushave grupohen këtu dhe krijojnë nga pikëpamja e logjikës shkencore, tërësinë e disiplinave që ndikojnë në krijimin e imazhit të plotë mbi profesionin dhe disiplinat shkencore që e krijojnë këtë imazh. Konkretisht, nisur edhe nga universitete në studim[96] semestri i parë dhe i dytë ezauron hyrjen në të gjithë elementet themelor të profesionit. Kjo pjesë e rëndësishme e një programi bën lidhjen e aspekteve themelore me të gjithë profesionet e tjerë dhe jo vetëm të atij programi, por në kuadrin e të gjithë sistemit me "ngjyrë" te njëjtë. Kështu që kur bëhet fjalë për hyrjen në një program studimi ai ka një përmbajtje që përkon tek të gjithë institucionet që ofrojnë studime në atë fushë dhe për këtë arsye shmangiet nga një institucion ne tjetrin janë nën 30%.

Ne këtë rast mund të këtë disipline shkencore në përputhje me nivelin aktual të zhvillimit në vendin e zhvillimit të programit që ndryshon fjala vjen me ne, por në thelb ato i shërbejnë të njëjtit qellim.

Me të njëjtin arsyetim ndiqet logjike e emërtimit e të gjithë fazave të zhvillimit të programit të studimit, duke programuar disiplinat shkencore që i zhvillojnë kompetencat në vijim, për lidhjen e teorisë me praktikën, ato menaxheriale, pune të pavarur, hulumtuese tek studenti dhe nuk mund të këtë arsye që programi Erasmus+ të mos funksionojë mirë. Në këtë drejtim edhe koncepti tashmë i ligjëruar kudo, mbi kornizën e kualifikimeve, standardizon të gjithë procesin e arsimimit. Kjo është edhe logjike e kornizës së kualifikimeve profesionale.

Dhe programi Erasmus +funksionon me te gjithë ciklet e studimit

Ne i kemi te gjitha mundësitë që të operojmë shpejt e bindshme me programet tona të studimit vetëmnëpërmjet metodologjisë së planifikimit te përafrohemi duke i dhëne normalitetin e plotë integrimit dhe vete programit Erasmus +.

Duke iu përmbajtur përcaktimi mbi diplomën fjala vjen të Bachelorit, ku ne kemi më shumë atraktivitet, do te vëmë re se kemi mundësi të shohim dhe konceptet tona për të.

Një diplomë bachelor është një diplomë universitare, zakonisht shkalla e parë e marrë nga profesionistët. Mund të qëndrojë më vete ose të përdoret si pikënisje për të fituar një diplomë masteri ose doktorature. Programet e diplomës Bachelor zakonisht zgjasin nga tre deri në katër vjet dhe përfundohen përmes një kombinimi të punës laboratorike, leksioneve dhe studimit të pavarur.
Në bllokun promocional të universitetit të Berlinit për studentet që dëshirojnë studimet në fushën e drejtësisë ka një këshille:

Bachelor i Drejtësisë është një diplomë relativisht e re akademike në Gjermani. Në të kaluarën, të interesuarit për drejtësi mund të zgjidhnin vetëm rrugën relativisht të gjatë deri në provimin e parë shtetëror. Me ardhjen e Bachelor në Drejtësi, arsimi i plotë juridik në Gjermani u plotësua me një version më të shkurtër. Me një Bachelor në Drejtësi, ju do të fitoni kualifikimin tuaj të parë profesional pas vetëm tre vjetësh. Kështu që ju mund të filloni jetën tuaj profesionale më shpejt dhe të fitoni paratë tuaja më herët. [97]

Me këtë desha të trokas në "bllokun e dijes dhe të eksperiencës" së juristeve që mendojnë se vetëm me një program studimi mund të kemi një sistem drejtësie të konsoliduar.

[96] Shih Fakultetet e drejtësisë ne Gjermani (Berlin , Hamburg, Muenchen, Koeln..), Austri, Zvicer, Milano e tj
[97] https://www.rewi.hu-berlin.de/de/sp/2015/llb

3. Përparësitë dhe atraktiviteti i programit Erasmus +

Natyrisht përfitimet janë të shumë dimensioneve dhe jo vetëm ai i marrjes së informacionit në një vend të huaj dhe me të zhvilluar.

Programi Erasmus + i bën programet e studimit të universiteteve më të operushme dhe me të krahasueshme, me transparente dhe shumë më të pranueshme. Ai zhduk barrieret e "dyshimta" për saktësinë dhe vërtetësinë e diplomave, rrit shkallën e besueshmërisë se profesioneve të ndryshme në të gjithë vendet partnere, por dhe krijon ura komunikimi ndërmjet studenteve dhe pedagogeve duke zhvilluar në një nivel më të kënaqshm, e bashkëpunimin, kërkimin dhe hulumtimin shkencor.

Fakti që ne sot kemi në vendet partnere student të cilët ndjekin studimet pranë këtyre IAL si Spanja, Hungaria, Italia, Belgjike, Kroacia, e tjerë, ashtu sikundër kemi pedagog te cilet kane ushtruar aktivitetin e tyre akademik pranë tyre, tregon se ne jemi në rrugën e implementimit të plotë të këtij programi.

Vlera e kësaj burse të përbotshme që Evropa e Bashkuar ofron, nëpërmjet programit Erasmus +, vë në jetë një përcaktim Kantian të zbërthyer nga Anah Arends sipas të cilit, "Recetat e përgjithshme të mësuara nën hijen e filozofëve... ose të mësuara nga burimet personale nuk janë kurrë te efektshme sa një shembull ..."[98]. Shembulli për këtë janë studentet e pedagoget tanë.

Ajo që vlen për tu theksuar në këtë rast është fakti se studentët e pedagoget tanë e kanë parë veten si të barabartë me kolegët e tyre student dhe pedagog. Kjo tregon shumë për ne dhe për standardet e arsimit të lartë në IAL tonë dhe konkretisht në KUB.

Realisht ky është një tregues i kënaqshme që mbart vlera integruese dhe se programet tona të studimit i përmbushin cilësisht standardet përkatëse.

Vendosja e kontakteve fizike, nëpërmjet programit Erasmus+, krijon ura komunikimi dhe është element i rëndësishëm i diplomacisë publike. Veç të tjerash promovohen vlerat e vendit dhe të IAL. Ky program studimi ndër të tjera certifikon nivelin e gjuhës huaj, hap "dritën jeshile" për vazhdimin e studimeve në ciklet e tjerë përfshirë edhe doktoraturën.

Konkluzon dhe rekomandime

Programi Erasmuz +, ndërsa është një burse studime më e fuqishme në botë, është një mundësi reale për vendosjen e kontakteve ndërmjet stafeve akademike dhe studenteve, ndërmjet institucioneve të arsimit të lartë dhe pse jo të publikut të vendeve përkatëse. Ky investim kolosal që behët nga Bashkimi Evropian krijon ura komunikimi ndërmjet brezave duke formatuar gjuhën dhe mundësinë e bashkëpunimit në të ardhmen.

Ai është një mekanizëm i fuqishëm i diplomacisë publike duke siguruar një shtrat të ngrohtë të komunikimit e bashkëpunimit kulturor të studenteve dhe popujve. Ky program duke qëne në fushën e arsimimit në të gjithë ciklet i drejtohet thelbit etik të çdo vendi duke e parë realisht bashkëpunimin si një mekanizëm që ofron brezat dhe zhduk konfliktet.

[98] Anah Arendt " Tet Esset e mendimit politik" cit Kant. fq.207

Programi Erasmuz + është një shans për të gjithë, për të njohur nivelin e studimeve të secilit vend dhe për të testuar shkallen e duhur të programeve të arsimimit e të kërkimit.

pasi –"kur behet fjale për çështje te teorisë se shkencës dhe të teorisë se njohjes, atëherë është me rëndësi të madhe që ta shikojmë atë realisht në mënyrë kritike", thotë Karl Poper[99] . Në këtë mënyre testi më i mirë për secilin vend e institucion është ky program studimi dhe ekuvalentimi i diplomave është një realitet ne te cilin identiteti dallohet vetëm nga vula.

Nuk ka argument më të fuqishëm se ky program, për rëndësinë e bashkëpunimit dhe të njohjes reciproke.

Hapat qe janë hedhur tregojnë se veçse është atraktiv dhe i domosdoshëm, është edhe udhërrëfyes në integrim duke e përcaktuar fushën e arsimimit si ndër më kryesoret për plotësimin e standardeve të integrimit.

Ky program orienton në pikat e forta dhe të dobëta të çdo vendi duke krijuar mundësi për të ndërhyrë dhe për të qenë në vëmendje çdo nisme për të konsideruar fushën e arsimimit si prioritare në heshtjet themelore të globalizmit.

Literatura:

- Annah Arends Tet esset e mendimit politik
- Karl Popper Për filozofinë dhe shkencën
- Myslym Osmani Metodat e Ekonometrisë
- Ligji Nr. 80/2015 Per arsimin e larte dhe kërkimin shkencor ne IAL e RSH
- Broshure: Hyrje ne harmonizimin e strukturave Arsimore ne Evrope (projekti Tuning)
- Faqet e internetit. Universiteti i Berlinit, Bazelit, Wienes. Milanos,
- Faqet e internetit te Universitetit te Tiranes, publik e jo publik
- Kurikulat e planet mësimore te KUB

[99] K.Popper per filozofine e shkencen fq 95

ALBANIA E-GOV ENCOUNTERS *VIS A VIS* SUSTAINABLE DEVELOPMENT

PhD. Emiljan Mustaqe
Lector at Agricultural University of Tirana, Abania &
University College of Business (KUB)
emustaqe@ubt.edu.al
emustaqe@kub.edu.al

Abstract.

The impact of the digital revolution in public administrations across developing countries in general and in Albania more specifically using the cases of public service innovation: e-government are analyzed. In particular, the paper describes a transitional context of the country in which public service innovation policies have been implemented, illustrates developments in service modernization and identifies some of the key challenges faced by the Albanian government in introducing service innovations.

The sustainable development policies and e-government are an attempt of the Albanian government to improve quality of public services and reduce corruption and eventually an increased credibility in front of the Foreign Direct Investors Community.

However, as this paper argues, some progress in improving accessibility and quality of public services has been noted but the implementation of the "*digital wave*" has been limited and constrained by the institutional framework and culture prevailing in the Albanian bureaucracy. The main conclusion is that the governments of transition countries need to critically analyze the pros and cons of the sustainable development/innovation policies and reflect on their cultures before making further steps to adopt e- Gov policies.

This article is an extension of the theme of e- government as a tool to struggle with corruption. E-Government, enabling citizens to directly contact state authorities via the Internet, eliminates contact with officials, thereby reducing their permissive function and the risks of corruption, ensuring transparency and accountability. The purpose of this article is a comparative analysis of the development of e-government in different countries of Europe and Asia, as well as consideration of the correlation between the expansion of e-government functions and the reduction of corruption risks in Albania.

Keywords: *Innovation policies, foreign direct investments, accountability, correlation, corruption, e-government, transparency.*

Introduction & Theoretic Baseline.

The day-to-day business of (any) government is built on information. Information is a critical resource that helps to ensure the accountability of government, enables governments to manage its operations though making them more transparent, and allows the public to participate in the governance of their country. With the revolutionary changes that ICTs are bringing to our global society, governments worldwide continue to develop more sophisticated ways to digitize its routines and practices so that they can offer the public access to government services in more effective and efficient ways.

With the revolutionary changes that ICTs are bringing to our global society, governments worldwide continue to develop more sophisticated ways to digitize its routines and practices so that they can offer the public access to government services in more effective and efficient ways. Across the world, 173 of 190 countries use the Internet to deliver government services. These activities are broadly referred to as digital government, which is an "umbrella term that comprises all uses of information and telecommunication technologies in the public sector" (Garson p. 18). e-Government focuses on the utilization of information and communication technologies (ICT) to deliver government services. e-Government is part of other closely related efforts in digital government. The term e-governance characterizes efforts to use ICTs for political purposes and the organization of political activity in a country.

The challenges and issues of implementing e-Government systems will also be relevant to implementing ICTs to build systems to support e-governance. The e-government paradigm is based on one-window services, where public services are carried out electronically. Thus simplifying, standardizing, anonymizing the public services to citizens, making them much more mobile and transparent (Bondarenko et al.: 2020). The transition from the industrial to the post-industrial stage of development leads to the transformation of the whole life of society, including the economic, social, and political areas. Following the paths of developed countries and under pressure imposed by the international donor agencies, many developing countries have been trying to reshape their administrative systems along this new "digital logic.

Albania has been under growing pressure by the international community to engage in political reforms that include a modernization agenda to improve quality of public services. In recent years, Albania has made efforts to modernize the public sector, including technology-based reform of administrative governance systems. A parallel effort has been a focus on the use of information and communication technologies for provision of services and inclusion. Albania has not been immune to the international trends and has adopted a Digital Agenda as a key policy paper in the current administrative reform.

Transforming the old principle of leadership –I AM IN CHARGE mode of government into integrated governance through multiple stakeholders is an emerging policy paradigm in Albania.

Albania is emerging as a dynamic, economic and political actor in the Balkan region. It has rich natural resources, particularly oil and gas reserves, which are being exploited through massive foreign investment. Over the past decade, the country has made impressive policy strides, progressed towards

developing a rules-driven fiscal framework, strengthened public management and the business climate, and allocated resources for improved social services and critical infrastructure to sustain growth (World Bank, 2019).

Since 2014 the government of Albania launched two ambitious programs aimed at modernizing and improving public services through single-window arrangements: One Stop Shops (Public Service Centers) - innovative organizations which provide services of different government bodies through one location and e-government (World Bank, 2016). Giving an answer to the question of how relations between citizens and the state are changing, we can confidently say that e-government enhances transparency, accountability, the gap between government and society and the anti-corruption component.

The purpose of the article is an attempt to find a correlation between the introduction of electronic public services and the reduction of corruption in Albania.

Literature Review.

According to many researchers, as Bhatnagar and Apikul (2006), Andersen (2009), Elbahnasawy (2014), the potential impact of e-government on reducing corruption is undeniable. Bhatnagar and Apikul (2006) claim that the use of information and communication technology (ICTs) has dramatically changed public services. Bertot et al. (2012) make a general theoretical conclusion about the potential of applying e-government to improve transparency and strengthen anti-corruption actions. Bhatnagar and Apikul (2006) highlight four anti- corruption strategies using e-government.

- The first one is a prevention strategy, which implies preventive measures of reducing corruption, particularly reducing bureaucracy, simplifying rules and procedures, eliminating intermediary officials, which anonymizes and standardizes the process of providing services and reduces the possibility of abuse of authority and power.
- The second is a pressure strategy, which is possible due to the transparency of electronic communications and the ability to monitor the progress of online procedures, requests, appeals to state authorities by citizens.
- The third is an accountability strategy is implemented by increasing access to information, data publicity, and empowering citizens, publishing government information.
- The fourth strategy contributes to the development of computer literacy and civic culture of people, which largely eliminates corruption. Among global e-government researches, there is empirical evidence for a clear quantitative correlation between the application of e-government and the reduction of corruption in both developing and developed countries and that is also the case for Albania.

Andersen (2009) states that the prevalence of e-government from 10% to 90% means a reduction in corruption from 23% to 10%. Elbahnasawy (2014) claims that "the influence of e-government on the struggle with corruption is clearly positive and empirical results show that e-government is an important tool in the fight against corruption". Studies of Lio, Liu, and Ou (2011) based on data from 70 countries, from 1998 to 2005, they also come down to the hypothesis that there is "a strong theoretical basis to believe that e-government can promote transparency and accountability and the Internet can be used as a tool to fight corruption effectively". Later studies such as Knox and Janenova (2019), Mensah and Mi

(2019), consider the impact of e-government and electronic communications overall on the development of publicity, transparency and accountability in society. Estonian researcher Karv (2015) examined the correlation factors between the introduction of electronic services and the reduction of corruption in Estonia, a young European country with great success in implantation of electronic government.

Methodology.

In our study, we relied on the method of the Estonian researcher Karv (2015) in which he uses the method of comparison and distinguishes four factors of correlation of e-government to reduce corruption. These are: **a)** the elimination of intermediaries between citizens and authorities; **b)** increasing transparency; **c)** increasing accountability; **d)** narrowing the gap between citizens and government officials.

The applied method consists in comparing the indicators, and in the influence that they have on other indicators, which is calculated by measuring the key global indicators of public administration efficiency. So, the decrease in intermediaries between citizens and the state is calculated by using an indicator, the number of Internet users and electronic appeals of citizens. The increase in transparency is measured by Transparency International through the Corruption Perceptions Index. Accountability is reflected in the World Bank's Global Governance Indicator (TIME SERIES) – World Government Indicator (WGI). The narrowing of the gap between citizens and government authorities is measured by using the criterion of citizens' trust in the state (Eurobarometer Research). These indicators are closely interrelated, and each of them has a separate effect on reducing the level of corruption.

In addition, the research approach that will be followed and the conditions under different phases of data gathering must be detailed from the initiation of contacts, case study selection, pre-eliminatory questioner, style/form etc.

Vis a vis style/form that will be used, Chicago Style – author date has been selected. The rationale for this choice is based on added practical values and follows the tendency for this paper.

The applied methodology consists in studying the influence of some indicators on others, where the determination of correlation factors is most important. The article makes extensive use of content analysis of various sources of information, documents, and analytical reports.

Ground Work.

According to the data of the "The State Supreme Audit Institution"[100] of the Republic of Albania, the most corrupt areas in Albania (pre digitalization) were the government procurement system; licensing area, including state authorities issuing licenses and permits, ministries, committees, departments; control and supervisory authorities (police, Ministry of Internal Affairs, the court of justice, tax and financial, sanitary inspections, customs,); social area of education and healthcare. To reduce corruption, electronic government services were introduced in the following areas: governmental procurement, electronic licensing sectors, electronic business registration, electronic customs declaration, specialized electronic service centres for the issuance of a driver's license and registration of transport, electronic service in the social sectors.

[100] www.klsh.org.al- Annual Reports (Buletini i Auditimeve 2014-2020)

The first factor influencing the impact of electronic services on petty corruption is the reduction of intermediaries between citizens and the state, the so-called "middle-man", officials who are obliged to provide state services to citizens without delay. The elimination of "middle-man" was measured using an indicator of the usage of the Internet for interaction with government agencies. Looking through the data, we can see how many people use computers and the Internet to communicate with government services. This indicator of the use of the Internet in addressing government authorities automatically determines the elimination of officials in the chain of interconnections between people and the state. According to data from National Agency for Information Society (2019),

The graf. below (graf 1), shows the number of newlly added electronicaly services for 2013-2019 period. During this time, e-services have rise 43 times.

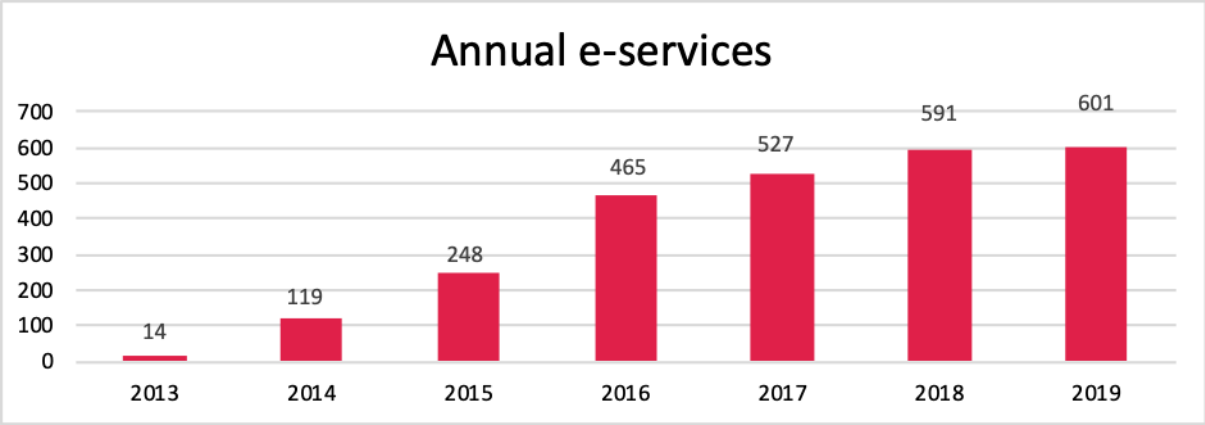

Graf 1. Number of e-services each year level 3-4 (according to UNPAN 2014)

The govermental portal e-Albania has been linked to Governmental Interoperability Platform, which is the cornerstone architecture that enables the interoperability of public eletronic data bases in real time. More than 70 milions transaction have been register for the year 2019 (Graf 2).

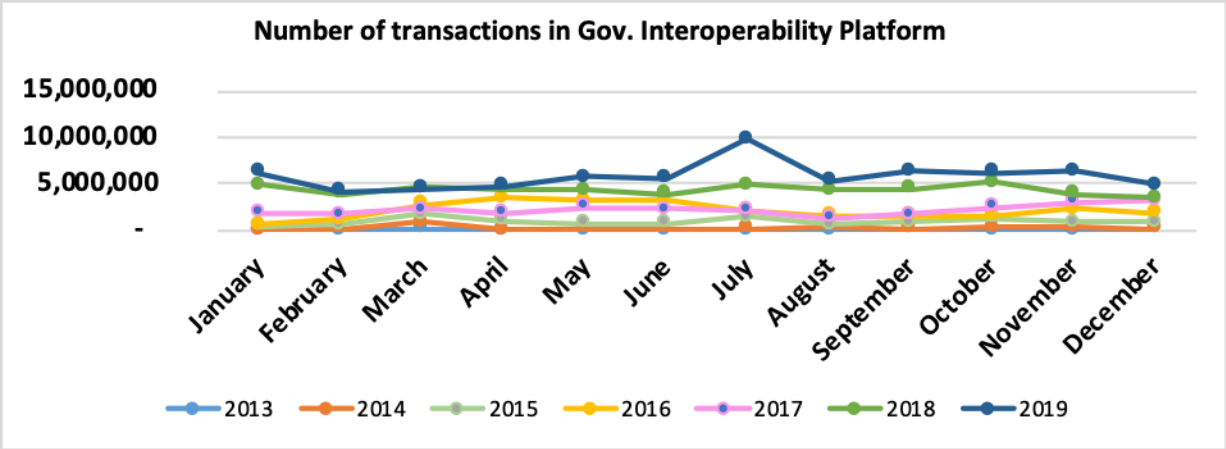

Graf 2. The number of transactionin Gov. Interoperability Platform. (NAIS annual report 2020 available at www.akshi.gov.al)

The stated factors speak in favour of the increase in the number of electronic state services each year, Albania is systematically digitalizing. In 2020, "the Digital Agenda 2020" program was launched, which resulted in significant success in promoting the development rating of the e-government readiness index (EGDI).

E-Government Development Index	2020	2018	2016	2014	2012	2010	2008	2005	2004	2003
Albania (Rank)	59	74	82	84	86	85	86	102	110	114

Table 1. E-Government Development Index (United Nations: 2020)

Also, since the beginning of 2020, the large-scale "Digital Agenda Strategy" has been implemented in the country. One of the missions of this strategy includes measures to improve the quality and increase the number of state services provided online, which will reduce bureaucracy and corruption, as well as make government agencies more efficient and public. (Digital Agenda Strategy: 2020).

The second very important correlation factor is Transparency, which is calculated by the international rating organization Transparency International (TI). Albania ranked 106 places wich is the best result in the entire history of participation in this world ranking.

ALBANIA
Score
35/100
Rank
106/180
Score change
+2since 2012

Table 2. Transparency International (TI-2020)

According to TI experts, "the main positive changes in this rating are, first of all, associated with the adoption of new anti-corruption legislation, the introduction of public control, the implementation of systematic and consistent work to eliminate the causes and conditions of corruption, and the improvement of providing state services.". A lot has been done by the government of Albania in favor of developing transparency over this time. Namely, in 2019, the Internet portal "Open Government Data" was significantly improved, which consists of such components as open data, open legal and regulatory instruments, open dialogue, open budgets, as well as an assessment of the effectiveness of state agencies.

The third important factor arising from transparency is the accountability of state agencies to citizens. An indicator of accountability is the World Government Indicator (WGI), which takes into

account such indicators as "Voting rights and accountability to society". This project is implemented by the World Bank to computing government performance.

Indicator	Country	Year	Number of Sources	Governance (-2.5 to +2.5)	Percentile Rank	Standard Error
Voice and Accountability	Albania	2009	13	0.14	54.03	0.14
		2014	12	0.14	50.25	0.12
		2019	10	0.15	52.22	0.13
Political Stability and Absence of Violence/Terrorism	Albania	2009	6	-0.05	42.18	0.27
		2014	8	0.49	61.43	0.20
		2019	7	0.12	52.86	0.23
Government Effectiveness	Albania	2009	9	-0.26	47.85	0.21
		2014	9	-0.09	50.00	0.22
		2019	8	-0.06	50.48	0.22
Regulatory Quality	Albania	2009	10	0.24	58.37	0.17
		2014	11	0.22	60.10	0.18
		2019	9	0.27	63.94	0.18

Table 3. Indicator Voting rights and accountability according to the World Government Indicator (WGI-2019)

The fourth correlation factor is to narrow the gap between citizens and government officials and increase citizens' trust in the state. Eurobarometer studies are used to measure this indicator. In many ways, these changes are the result of the implementation of new approaches to involve society in the anti-corruption movement.

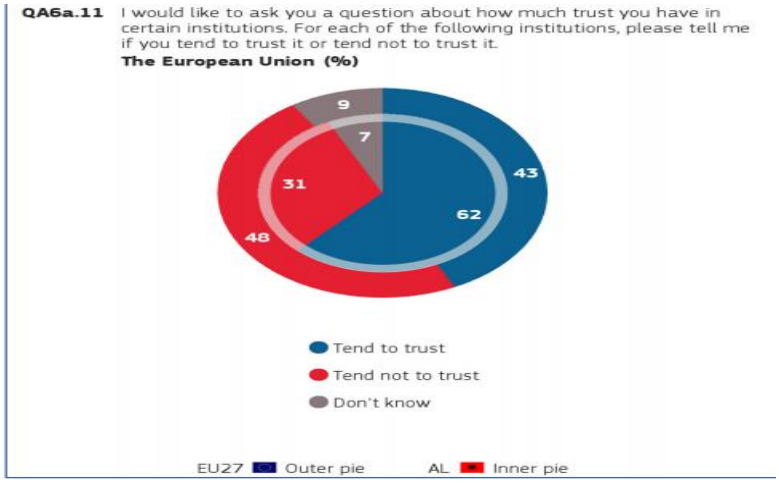

Graf 3. Standard Eurobarometer 93 (Summer 2020)

Discussion.

As we clear up, through the analysis of these four factors, there is a correlation of e-government in reducing corruption risks. According to the first factor, there is an increase in the growth of Internet users and electronic public services in Albania, which affect the reduction of intermediaries between citizens and the state, and consequently, the reduction of corruption. According to the second transparency factor, due to the efforts of the state, the introduction of new anti-corruption legislation, the institution of public control, as well as electronic public services, Albania has made solid progress in the Transparency International (TI) rating of corruption perception, ranking 106th in 2019. However, in order to advance in this rating, Albania needs to struggle with not only petty and administrative corruption but also top corruption at a high level of power and capital. As to the third factor of accountability, electronic communications create a relationship between government agencies and citizens more transparent due to the possibility of electronic appeals, the presence of electronic receptions and electronic blogs of heads of government departments and ministries. According to the fourth factor of increasing citizens' trust in the state, it can be noted that precautions against corruption affect the reduction of the gap between citizens and civil servants and increase the trust of citizens in the state. However, e-government is not the only factor in reducing corruption but is one of the components of the overall fight against corruption. Correlation shows that e-government is effective in the struggle with petty and administrative corruption. Nevertheless, to fight against top corruption, comprehensive state measures are needed, including both preventive and possibly repressive anti-corruption measures.

We can see this from the experience of countries that have not succeeded in developing e-government but have great progress in reducing corruption. In this regard, we can trace the experience of countries like Estonia and Georgia. Estonia is a recognized leader in the development of e-government with the lowest prevalence of corruption. After the collapse of the USSR, Estonia, with a small territory and population, led by a young government, decided that digitalization is the way of modernization and the establishment of a new effective public administration.

Georgia on the other hand, being one of the most corrupt countries in Eastern Europe at the beginning of 2000s, today is very successful in the fight against corruption. However, that is more associated with repressive rather than preventive measures. According to the researchers, "up to now, the level of perception of corruption among Georgian citizens is 4%, and only 2% actually faces bribery, while 77% of Georgians are satisfied with the government's anti-corruption efforts" (Dyusenov & Kabyldin: 2017). However, its progress in the fight against corruption can hardly be associated with the development of e-government, as its digitalization performance is not great. The UN study shows that Georgia falls behind regional and global trends in the development of e-government.

Country	**E-GOV readiness rating**	**Corruption Perception Index Transparency International**
Estonia	16	18
Albania	59	35
Georgia	60	41

Table 4. A comparative analysis of the development of e-government and the corruption perception index

As we can see from Table 4, Estonia is recognized as the leader in the development of e-government, rated 16th among 193 countries of the world, accordingly, rated 18th in the corruption perception index. Georgia, succeeding in the fight against corruption (41st) is not successful in the development of e-government, rated the only 60th. Kazakhstan, occupying a moderately good position in the development of e-government (59th), rated low (106th) in the rating of corruption, but it is a progress compared to previous years.

Conclusion.

The phenomenon of corruption is as multidimensional and multifaceted as the power itself since corruption is a shadow of power. Many causes of corruption's emergence, as well as methods to struggle with it, cannot be considered in one study. Based on research in Estonia, we tried to mark variables that correlate with a positive effect on reducing corruption risks in Kazakhstan. In general, the social and economic effect of e-government on the development of the country is enormous. In the economic, this manifests itself in the form of an increase in the index of the simplicity of doing business and competitiveness; in the social sphere in the form of increasing transparency and reducing corruption; in politics in the development of accountability and feedback between the state and civil society. However, there are many factors that reduce corruption, which is not limited to the introduction of e-government. In this regard, we pointed to the experience of Georgia.

The conclusion of this research is that, despite the fact that electronic public services are not the only way to reduce corruption, they are one of the important preventive measures to reduce corruption risks. In this case, we use the term "corruption risks" rather than corruption overall, as these four correlation factors affect corruption risks as a potential possibility of corruption, which we tried to prove using Albania as an example. Certainly, for the confident conclusions of the correlation between electronic services and the reduction of real corruption the time is needed, because according to experts, it takes longer than one year to assess the impact of the fight against corruption on a state of democracy.

From this, we can conclude that in the historical time perspective, with the development of measures taken by the e-government to develop transparency and accountability, this correlation will be more visible and more distinct for future comparative studies.

Bibliography:

ANDERSEN, TB (2009). "E-Government as an anti-corruption strategy", Information Economics and Policy, 21(3), pp. 201-210.

BERTOT, JC, JAEGER, PT & GRIMES, JM (2012). "Promoting transparency and accountability through ICTs, social media, and collaborative e□government", Transforming government: people, process and policy, 6(1),pp. 78-91.

BHATNAGAR, S & APIKUL, C (2006). "Fighting corruption with e-government applications", APDIP e-Note, 8, pp. 1–4.

DYUSENOV, MM & KABYLDIN, AM (2017). Digitalization as a mechanism to reduce corruption risks: An analysis of the experience of Estonia and Georgia. Retrieved from https://www.apa.kz/download/rcsaci/actual- research/.

ELBAHNASAWY, NG (2014). "E-government, internet adoption, and corruption: an empirical investigation", World Development, 57, pp. 114-126.

KARV, J (2015). "E-Government and its ability to reduce corruption-The case of Estonia".

KIZABEKOVA, A. & CHERNYSHENKO, V. (2020). "E-Government Avatar-Based Modeling and Development", in: Avatar-Based Control, Estimation, Communications, and Development of Neuron Multi- Functional Technology Platforms. IGI Global. pp. 19-34.

KNOX, C & JANENOVA, S (2019). "The e-government paradox in post-Soviet countries", International Journal of Public Sector Management, 32(6), pp. 600-615.

LIO, MC, LIU, MC & OU, YP (2011). "Can the internet reduce corruption? A cross-country study based on dynamic panel data models", Government Information Quarterly, 28(1), pp. 47-53.

MELENCHUK, A. (2018). "Can E-government Combat Corruption? Experience of Poland and Estonia". Institute of Innovative Governance.

MENSAH, IK & MI, J (2019). "Predictors of the Readiness to Use E-Government Services From Citizens' Perspective", International Journal of Technology Diffusion (IJTD), 10(1), pp. 39-59.

TSINDELIANI, IA (2019). "Principles of the Public Financial Law as the Means of Legal Regulation of Public Finance", Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues, 22(5), pp. 1-12.

UNITED NATIONS (2020). Retrieved from https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data-enter

WORLDWIDE GOVERNANCE INDICATORS (WGI) (2020). Retrieved fromhttps://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Reports

LIBERAL CONSTITUTIONALISM

PhD. Marsid Gupi,

University College of Business,

marsid_gupi@hotmail.com

Abstract

Constitutionalism is the modern philosophy of constitutive democracy and the reason for this conclusion has been analysed in this article taking in to account that it is the philosophy that protect the minority in the system of political constitutional democracy. It has been described constitutionalism and the importance of this concept in state formation. As the state is built upon a large social deal, the social contract is treated widely considering that is the main state forming thesis.

Keywords: Constitutionalism, Constitution, Political Liberalism, Economic Liberalism, Philosophy, Constitutional Justice, Social Contract, Democracy.

Generally, it is accepted that there are two basic models of constitutional justice; the American and European models. In reality the classification is somehow difficult because of the different combination of features of the different systems in one model or the other. Depending on the criteria which are taken in to account, classification can vary to the point that doubts the binome of these models, accepting a third model called mix. No classification is able to completely find the real distinctions that exist between different models of constitutional justice in the world, the classification by its nature is reductive because of their common feature that is why the details necessary escapes from our view.

If as a criteria, is considered the organ applying constitutional justice, than we have the models mentioned above (American and European). So on, in some countries the control of constituency it has been trusted to the common courts, in others there is a special court that stands outside the ordinary juridical power.

This traditional classification, does not retain any studying values, because giving it a closer look, it represents only one of many aspects of constitutional justice, exactly that of the control of constitutionally rules of rights, generally of laws.

So the model is simply and precisely the procedure of how constitutional justice is made. In both models the content is the same, that of modern doctrine of constitutional justice, that of Constitutionalism. [1, 41-42].

Constitutionalism must be, as it has always been, a rich ground for philosophical research, as it is the doctrine that guarantees the legitimacy of the government activity. Modern government it is not only power, but even legitimacy, that is why constitutionalism is the wide reasoning that is made to the internal philosophy of a state. It is at the same time the philosophy of a political system that is built up and relies

on constitution. There is no doubt that constitutionalism is the space of rights and their guarantee, the absence of which would had not allowed democracy to be an acceptable political system.

There are a lot of forces to be considered as compounding elements in retaining democracy and modern state is distinguished by the rationalization to find appropriate ways to protect freedom and basic human rights.

Modern times or modernity in this sense begins, without a doubt, with the juridical consolidation of freedom and human rights and the American constitution was the first juridical act that established the first modern Democratic Republic. The political system derived from the Convention of Philadelphia, is the first modern system to rely on a written constitution, because it was not a political system that granted social equilibrium by force, but it guaranteed individual freedom through constitution. These politic systems it cannot be anything else than a well-defined Constitutional Democracy. [2, 16-17]

The system itself being granted by a constitution, gives philosophical space to be argued with the thesis of Constitutionalism, because what must be granted and protected on one hand is sovereignty in the other individual rights and freedom. And that is not all, because within the constitutional moment stands the issue of rights, which contains all its philosophical and practical character of constitutional guarantee. We are in front of a political system as well as its philosophy; all this institutional political system would have no value if not taking on consideration that beforehand all that the constitution contains is the need to secure justice. At the end only the sense of social justice, conclude its goal within constitution and constitutionalism. How are granted and protected these rights? This is constitutionalism.

In modern times constitutionalism, is the philosophy that summarize authority, liberalism and democracy. It cannot be understood or stand apart from them because it has been built as their function. It is the philosophy of protecting one's rights and autonomy.

Liberalism is a political doctrine that considers abusing with power, in the same way as individual freedom, as focal issues in governing. For the liberal's power is a has a great importance in abusive governments as well as a method to abuse by the rich, kings, aristocrat and all that perceive it as an internal authority and privilege. Abusive power can become the activity of a group of people that has the means or tendency to abusive actions. Historically liberalism has shown two faces. Later it divided in two directions, the first was a political doctrine that underlined the importance of the limitation of the power of governments, the second relayed in the philosophy of life stressing out the importance of individual autonomy, imagination and insight.

Contemporary liberalism represents different things for the American and European. In the U.S.A, liberalism is followed by a state policy of wellbeing specified in the New Deal of the democrat president Franklin Roosevelt [3, 57-59], but in Europe the liberals generally are more conservators in their political and economic views.

Liberalism derives from two features of western culture, the first is the concern for individuality the second is political and economic life, a process in which has been institutionalized the competition in the political spheres, the electoral concept, as well in the economy of free trade. [3, 57-59]

From the historical point of view there is politic and economic liberalism. This big schism created political liberalism, and as a consequence the liberal political system.

In contrast with political liberalism, the economic liberalism, developed somehow in a different way. It has been analyzed and understood in a retrospective way. One specific is that it rose outside the agenda of any political party or intellectual movement.

In function of the two-aspect described above the political and economic liberalism, it can be concluded that there is an individual and collective aspect to this matter. The individual autonomy is secured in a collective way, and the collective wellbeing it comes as a result of intense individual activities.

It can be concluded by this that the issue of individual autonomy can be resolved only collectively, and the issue of collective wellbeing can be resolved gradually by the collective efforts of the individual.

The focal point of this issue consists of a question: what force should balance these two aspects of liberalism? In the modern state it is the constitution and constitutionalism that equilibrates them. It is by the authority of the constitution and the function that it has as a guarantee of rights that it is possible to achieve liberal democracy. [4, 56-58]

Conclusions:

It is constitutional control, that by monitoring and limiting the governments, made possible political freedom and human rights, and by excluding the state in directing the economy it made possible the wellbeing derived from free trade. Free trade first of all is law based on constitutional values.

Economical rights of free trade, supported by constitutionalism as a protector, secured the equal opportunities for all. Constitutionalism protect from a juridical point against any violation that can come from a majority that try to undermine rights or political freedom.

So it is necessary that liberalism and liberal democracy to be translated in a constitutional form, exactly so to protect this, the concept of constitutionalism was created. Democracy alone would not been able to protect these values without constitutionalism. Because democracy is an aspect of the majority, while constitutionalism on the contrary belongs to the minority, so it is a balancing power.

One belongs to the majority by vote, the other to the minority as the constitutional rights protected by constitution and sanctioned by the Supreme Court in the U.S.A. (by the constitutional courts in Europe).

One of the oldest and honorific traditions in political philosophy sees the constitution as a metaphor for a contract. So there are two forces that sustain the constitution. The first is represented as a descriptive idea that account for the creation of constitution as a social contract. The second is a normative force that uses the theory of contracts analyzing social institutions, giving them a justification within normality.

So it can be said that if some society has accepted a deal to build a constitution, everyone in that society is obliged to respect this contract. Is the same as two individuals that are obliged to respect a private contract that have previously agreed. [5, 17-25]

Based on this logic it can be supposed that there is even a political obligation to respect this deals.

The next question that rises is what the difference between a civil contract and a constitution is? Facing this contract, it is clear that constitution plays a key role in becoming the pillar low that rationally protect the freedom of society and the individual rights. It gives the institutional space for the political life to be organized.

Giving the fact that political life is institutionalized by the constitution to work with a new deal every four years; this organization essentially is a contractual.

So the new government chosen by the people is obliged to act according to this four year deal. But always within the constitutional norms, which limits it's arbitrary.

REFERENCES:

1. Kristaq Traja. Drejtesia Kushtetuese, Tiranë: Shtepia Botuese Luarasi, 2000.
2. Spartak Ngjela. Pese Leksione mbi Konstitucionalizmin, Tirane: UET Press, 2015.
3. Russell Hardin. Liberalism, Constitutionalism and Democracy, Oxford: Oxford University Press, 1999.
4. Michelman I. Frank. "Constitutional Authorship" in Constitutionalism: Philosophical Foundations, Larry Alexander ed., Cambridge University Press, 1998.
5. Richard S. Kay. "American Constitutionalism" in Constitutionalism: Philosophical Foundations, Larry Alexander ed., Cambridge University Press, 1998.

QUALITY OF SCIENTIFIC CONFERENCES HELPING TO INTEGRATE HIGHER EDUCATION INTO THE EU

Asoc.Prof. Dr. Asllan HAJDERI
University College of Business,
Departement oh Higher Technical Studies. **Tirana, Albania**
E-mail: ahajderi@kub.edu.al

Abstract

In this paper, an overview is given on the quality of scientific research in general, studying the quality of references in scientific conferences, in order to increase the quality of these references, because it affects the increase of the quality of higher education.
At the beginning, the importance of scientific research in the quality of higher education was shown and then the legality of the activity and scientific research in general and the theories of scientific research methods used today in the scientific community in our country and internationally as well as for its measurement. In the following, the situation of scientific research in Albania is analyzed, the possible causes that have led to the reduction of the quality of research work and the accsess of plagiarism. For this purpose, the paths followed to increase the quality of scientific research and the measures taken are analyzed. Regarding plagiarism, the data published in the media have been examined, which result in cases of plagiarism in doctoral and scientific articles published in international journals, which indicates a doubt about the degrees and titles they have received. It is told about the measures taken by the government and the causes of the non-functioning of the measures were analyzed and the proposals were given for the cessation of the problem of plagiarism.
A methodology was proposed for the evaluation of the quality of scientific papers and based on it, the evaluation was performed, where the results were obtained regarding the non-fulfillment of standards in the papers held in two scientific conferences and a scientific journal. From the analysis performed in relation to meeting the standards of the structure of scientific articles, it results that we have a poor quality of scientific papers that reaches to 34%. In the end, it is concluded that in order to improve the quality of scientific research, reviews should be placed for scientific papers to be published and to control the implementation of this measure, it is recommended that the quality of scientific research be evaluated during the accreditation of institutions by ASCAL.
Keywords: *Scientific research, scientific conferences, scientific articles, plagiarism*

1. Introduction

Scientific activity is an activity that aims to acquire and apply new knowledge. In the general case, scientific research is usually understood as an activity that aims at a comprehensive study of an object, process or phenomenon, their structure and relationships, as well as obtaining and putting into practice useful results.
In the early 1990s, opinions and proposals were made to turn universities only into teaching institutions. Then there were studies and arguments to separate and determine which of the high schools should deal with scientific research. There are discussions to deal only with universities [Garo S. (2021)]
The goal of science is to understand the truths in each field, which are synthesized and grouped into the corresponding theories of each field. This knowledge gained from research is developed by university professors, who must constantly update the knowledge they develop for students who will be working for the coming decades. *This is also synthesized in the law 80/2015:* "*Through scientific-research activity,*

academic staff and students gain skills for independent research, in function of sustainable professional development and academic career"

So the quality of higher education depends on the quality of scientific research

A senator in US Fullbright, who became the initiator of the student exchange, says: *Education is a great force, but it moves slowly. This force may not be fast enough, but enough to save us from disaster .. But in the right place it constitutes the greatest power we have for this purpose* .. [Malaj N.(2012)]. Low quality of education means that people do not have the tools to solve life problems.

In the era of globalization we have harmonization and standardization of education systems. The Bologna Declaration represents a document signed by the Ministers of Education on the occasion of the EU Rectors' Conference held on 18-19.06.1999. Then it was signed by Albania on 18.9.2003. The basic principles of education in the European space are: lifelong learning, equal study opportunities, recognition of qualifications, quality assurance, comparability of curricula, etc. Nowadays the low quality of education has created public concern which poses a social problem. This is shown by a survey conducted in 2010 [Malaj N.(2012)], where for education in Albania is made the question: "*How much concern is the low level of education*" was asked with the alternatives: *a lot of concern, to some extent concern, not concern, not appreciate*. For this survey, the coefficient of perception of public concern Kp was calculated, with the standard formula:

$$\mathbf{Kp = (N1 + 1/2\ N2 - N3) / Np}$$

Where: N1- number of ratings with the answer very concern

N2 - number of evaluations with the answer to some extent concern

N3 - number of evaluations with no concern response

Np - total number of participants who responded

With the data obtained from this survey we have constructed the graph fig 1

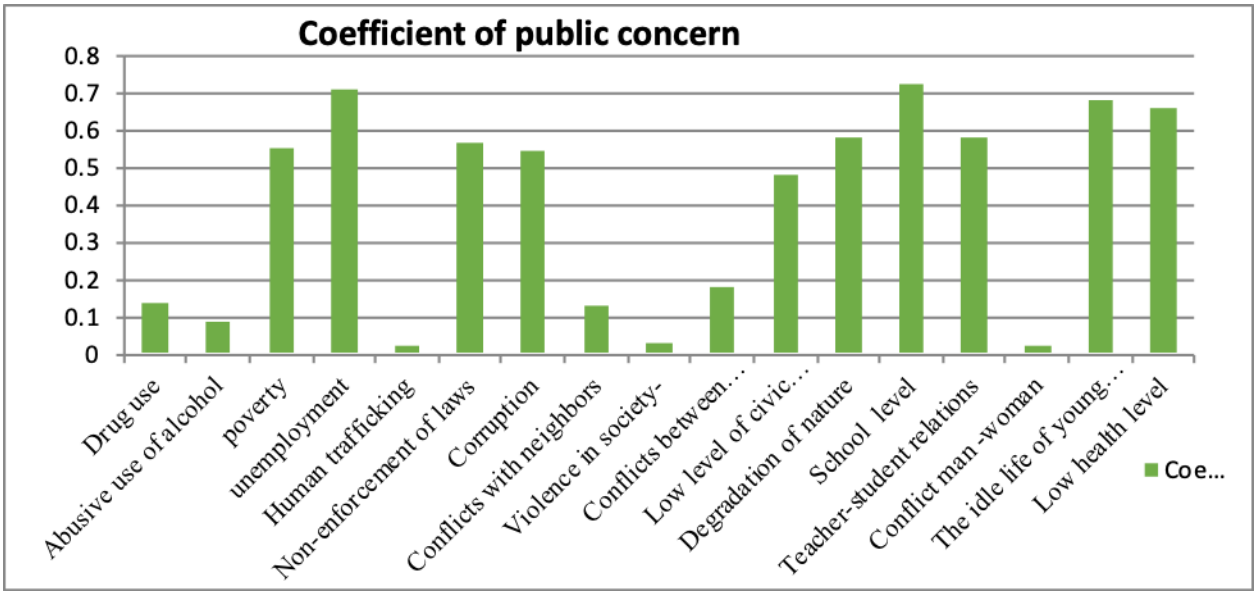

Fig 1. Coefficient of public concern for 18 public issues

The survey shows that public perception for the decline in the level of education in Albania is the most priority problem. The coefficient of perception of public concern for the school level is 0.725 which is the highest.

But not always the perception in people's consciousness coincides with the factual reality. An American analyst Fared Zakaria says: *Do not believe everything you see on television*. [Zakaria F (2010)]. Today the school including the University have lost the monopoly of being the only informant, because students have as much access as their professors. *Today the school challenge is not about informing the uninformed student, but about educating the informed student*. *This conditions the real integration of teaching with scientific research* [Sokoli L. (2016)]

Regarding the low level of higher education teachers in our country, it was shown by the student protest in December 2018 (fig 2), which raised several demands, among which the low scientific level of lectures and scientific works of teachers stands out, for which the vetting of pedagogues was requested. The government forced by the student protest undertook the pact for the university [Pact 2018] and 3 DCMs to control the scientific work of the professors.

Fig 2 Student protest in December 2018

Meanwhile, public pressure has exposed in the media some of the plagiarism of doctorates and scientific articles, with which undeserved degrees and titles have been obtained. Some of these are also leaders of universities, faculties and departments. It should be noted that a lecturer without proper scientific training impact to reduce the scientific level of lectures they give to students, producing new staff with undeserved degrees in all areas of generational education, labor market and the country's economy.

Based on the above reasoning, I have taken as object of study, *the analysis of the quality of scientific works referred to in scientific conferences and published, in order to improve scientific work and increase the quality of higher education.*

2. Scientific research and ways to measure it

The scientific-research activity, carried out in higher education institutions, aims to support the development of the country and increase the quality of education. [Law 80/2015] So every research has a purpose, which must be clearly formulated in the presented paper. The development of society is related to the development of science, which is increasingly entering the daily life of man.

Every year about 4000 important inventions are realized, which is mainly related to the technical and natural sciences, where the role of science is relatively clearer, while in other sciences as a whole it is related to the solution of social, legal problems, or internal and external organization as rational as possible, in order to solve problems that concern society.

Practically, Science means to ask, to poses problems and to give answers, that is, to offer the solution of problems, which become the object of scientific research [Malaj N. (2012)].

Scientific research is an instrument for solving the problems that life brings. The practical importance of scientific research is because practice is the motivator, guide and verifier of scientific research. The motive of the research is the truth. Scientists never compromise with the truth. It should be noted that in science every truth is a relative truth, which is the object of constant review and change [Malaj N (2016)]

Scientific work is characterized by the fact, that it must contain new something [Jakupi A.(2005)]

Scientific research goes through several stages that make up the scientific method, which is related to observation, or experiment, from which we obtain data. The observation is intentional and becomes clean without manipulations. The observation is the basis for accepting or rejecting any theory put forward. Hypothesis is an opinion temporarily accepted as true but that needs to be verified or tested. Hypothesis testing is related to the circumstances in which it is confirmed. What conditions must be met by a process called scientific research?

In the scientific master is given the subject of scientific research, in which this topic is elaborated at length and where the methods are given. From an analysis made of several texts we notice that in this regard there are some lines, but the general is that not every problem posed for solution is scientific research. It becomes the object of scientific research when it determines what relationships exist between 2 or more variables (factors) associated with the problem and the ability to make the necessary measurements or tests.

In the general sense, for a process to be called scientific research, it must meet 4 conditions [Jakupi A (2005)]: 1- to have a distinct and clearly defined object, 2- to bring new things that have not been said before, 3-be valid for others, or be useful, 4- have references to verify or refute those you submit.

Robert Shuman as early as 1856 said: "*Remember that you are not alone in this world, therefore you are more modest. Learning has no end*". According to the theories of research methods there is a structure of scientific work [Mathews B (2010)]:

1-There is an introduction where the problem is posed that will be caught for solution based on the literature or concerns that life brings.

2-A theory is selected from the literature where the measurement methodology is given or if there is not, it is created by itself

3. The problem is treated, the proposed method is given and measurements are made for the problem

4. The analysis of the measurement results is done by extracting the causes, hypotheses are posed and verified.

5. Conclusions and recommendations for solving the problem.

What are the ways to measure the quality of scientific research?

John F. Kennedy who in 1958 said: "*We need to create a system that measures everything that can be measured, everything that makes our lives more valuable and quality".* [Malaj N. (2012)].

Measuring the quality of scientific research is a difficult process because measuring tools are lacking. Currently the scientific evaluation is based on peer reviews of qualified professors in the relevant field for the published paper or article. As for the problem of plagiarism it is simpler, because there is a way of control by means of a computer program

Therefore, the measurement of scientific research is related to the instruments that should be used to evaluate the realization of the above points of the problem posed in the object of research. Different quantitative, qualitative, comparative methods on statistical data analysis, factor analysis, or correlation can be used for evaluation procedures. Serious journals for accepting the publication of papers have set some specific rules. Thus, some conduct reviews with 2 or more foreign reviewers in the relevant field and anonymously, where the achievements and contribution of the author are evaluated, or others have simplified it by providing answers to some questions asked by the reviewer.

Some journals [IJESIT, (2015)] use the assessment for originality, innovation, quality, importance, presentation, applicability, language level and the article is published only when the general status is realized at a good level or more than acceptable. Anyone [JMEA 2014] assess the content, relevance of

the research, the rationale for the research, the organization of the material, the literature used, and the format required.

3. The state of scientific research in Albania

A general analysis on the level of scientific research in our country was made by the working group for the reform of higher education and scientific research, which for the quality of scientific research work during the transition until 2014 identified several main reasons [Report 2014]: 1.institutional and human capacities with an unsatisfactory level, 2. in higher Education unilaterally more importance is given to teaching than scientific research, 3. the loads on teaching of teachers in higher education above the set norm. He emphasizes that even the increased production of doctoral students did not produce any positive development in scientific research as for the most part testifies to a rush in obtaining the scientific degree "doctor" for employment, but not for academic career. He made the relevant suggestions: 1- To change the teaching-research ratio, proposing 2 types of departments, one with the main weight in teaching and less in the scientific side and the other more destined for the scientific side and 2- evaluating the quality of scientific research, to be used as an indicator for the accreditation of study programs (not applied) and 3- for the quality of publications will be used the system of "peer reviews" with foreign experts, (not realized)

In 2018 came the troubling problem of the plagiarism phenomenon of doctorates and published scientific articles, with which undeserved degrees and titles have been obtained. In doctorates the plagiarism scandal lies in copying chapters from texts or other doctorates, which are not even quoted. While in the papers and articles, the plagiarism scandal culminates in the publication of an article in English in 2011 by copying an English article published in 2001 in another journal, changing only Albania. [Kwiek M (2001), Sotirofski K (2011)]

For their control, the government has undertaken 3 DCMs in which the MES is required to purchase the plagiarism control program and to control all scientific works of professors starting from the heads of the university, faculty and department [Pact (2018)]. In fact the software was purchased, but the plagiarism check was not performed.

What are the reasons why the DCM is not being implemented?

The hypotheses raised are: 1- because there are politicians from the majority and this is proven, 2- because there are many holders with undeserved ranks and titles, who do not allow implementation. But in fact this is a pure theft of degree, or the title with which he then steals an undeserved post and this is painful and can constitute a criminal offense, containing abuse and corruption, that must be punished, or at least be punished. The problem of plagiarism has already turned into a social problem and social studies show that in this case institutional intervention is required [Malaj N (2012)]. Therefore, the adoption of the DCM is a right decision, because it has a postulate "*Who violates the law will suffer the consequences*."

According to the MES, the non-implementation of the DCM, have emerged obstacles that universities are independent and must solve themselves through the university Ethics Council. This did not functions, because the EC depends on the rector, who may be plagiarized.

The plagiarism committed raises suspicion on the academic training in higher education, because we have a lecturer with the false academic formation, which affects the reduction of the scientific level of lectures for students, producing new staff with undeserved degrees who are then not in able to do scientific research to solve the problems posed by life and the country's economy.

For the cessation of plagiarism, I propose that in DCM no. 112 dated 23.02.2018 for the award of degrees by universities be added:

1- For the requests made for obtaining the titles "Associate Professor" and "Professor", the commissions set up in the universities, which have the right to review the awarding of titles, must check the plagiarism of doctorates and articles published by relevant candidates.

2-For the candidates that will be registered in the doctorate, the control of the works of the diplomas of Scientific Master from plagiarism should be done.

These measures I believe will affect the reduction and cessation of this phenomenon.

4. Methodology of measurements, results and discussions

According to Law, scientific research in universities consists mainly of national and international projects, scientific articles and scientific references. [Law 80/2015]

In the following we will address only the problem of measuring the quality of scientific papers.

Based on the practices and guidelines given for scientific research [Sokoli L (2016), Mathews B (2010)] generally results in a simplified structure of building scientific papers, in which approximately should be given:

1 - Derivation of the problem that requires solution, its purpose and importance, which is the object of study, given in the form of introduction or presentation of the problem

2- Reviewing the literature on the problem where the critical analysis is done and selecting a theory where the material and methodology on the problem solving are given if there is, or can be proposed

3.-According to the chosen method, process measurements or comparisons are made

4- The analysis of the results is done, the causes are extracted, proposals are given, which constitutes the contribution given by the author

5- The conclusions on the news brought by the scientific paper are given

In some cases, instructions are given that the paper can be constructed divided into 4 issues by combining the above two points [IASH (2012)] which are: *Introduction, Material and methodology, Results and discussions, Conclusions.*

Based on the above structure we propose to use the relative assessment as a percentage of the standards met, or not of the paper. (We will not analyze plagiarism and elements of forms, formulas, tables, figures and references)

We emphasize that this is an external assessment of meeting the standards only by the structural construction of the paper, because the full evaluation of the paper is determined by reviews, on the news brought by the scientific paper, even as an information.

Accepting 4 standards for the evaluation of scientific papers in a conference, journal, we are using the relative coefficients in percentage, for non-compliance of the standards:

$N1 = n1 / np, N2 = n2 / np, N3 = n3 / np$, and

$Nr = nr / np$ - the relative coefficient for meeting the standards

Where: nr - number of papers that have meet the standards

n1- number of papers that have not meet 1 standard

n2 - number of papers that did not meet 2 standards

n3 - number of papers that did not meet 3 standards

np - total number of papers given at the conference

For application we received scientific papers at the scientific conference of university of Durrës in 2012, [proceeding 2012], the scientific journal of UD [IJRD no.2, 2015] and the V scientific conference of UCB on 17.06.2020 [Book of proceeding 2020).

From the observations of the above books it results: for the scientific conference of UD in 2012 we have issued np = 68, nr = 22, n1 = 25, n2 = 12, n3 = 9, for the scientific journal IJRD v.II no. 2 2015 of UD we have issued np = 20, nr = 4, n1 = 7, n2 = 5, n3 = 4 and for the UCB conference in 2020 we have issued np = 28, nr = 6, n1 = 15, n2 = 4, n3 = 3.

With the above data are calculated the relative coefficients of fulfillment or not of the standards for the three events taken in the study, which are given in fig 6.

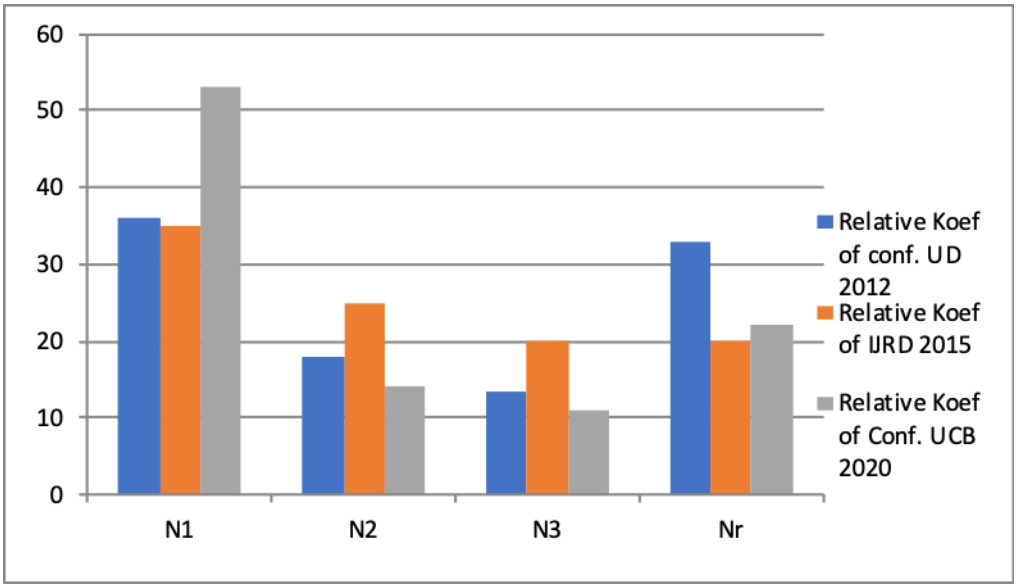

Fig 3 Relative standard coefficients for the three events

From the graph it seems that for non-fulfillment of one standard we have a weaker conference of UCB (53%), while for non-fulfillment of 2 standards we have worse conference and UD journal (18%, 25%) and for non-fulfillment of 3 standards we have worse again the conference and journal of UD (13%, 20%). While the papers that meet the best standards are at the UD conference (33%). A serious concern is that the relative coefficient of scientific papers that meet the standards in the scientific journal of UD is lower than in the conference of UCB (22%).

For an acceptable level of scientific paper, papers with coefficient N1 can be neglected. So we can accept that negative scientific papers are considered only those that do not meet the two standards (N2 + N3). Thus the results of the relative default coefficients will be: for the UD Conference, 31%, for the IJRD 45% and for the UCB Conference 25%. The relative average coefficient of non-fulfillment of standards for scientific papers for the reviewed events is 34%. As it seems worse results IJRD (45%) and better UCB scientific conference (25%), This shows that 1/3 of the papers in the conference do not respect the research methodologies, but provide information.

The importance of presenting these results is not to make comparisons of scientific conferences, but to present the concern for improving the quality of the scientific level of papers to be published in scientific journals.

On this occasion we want to draw attention to the fact that in our country, in addition to classical universities, in which for scientific journals (Science Bulletins by fields) have had and continue to have reviews and the publishing council of the journal, which sets or not meets the standards and publication of scientific papers. Currently, there are public universities in which the quality control of scientific research with reviews of scientific articles will not be applied, which will be published, reducing the quality of research work. This was shown by the results for journal of UD, IJRD 2015. This is confirmed in the notices given to the authors for the acceptance of articles for publication at the end of the journal. [IJRD no.2,2015]. Incentives and economic policies also have an impact on increasing the efficiency of scientific research work. To see this impact, the quality and originality of all degrees and scientific titles obtained in the last 10 years must be verified, ensuring their transparency and academic, scientific and national effectiveness. [Bogdani M 2015].

5. Conclusions and recommendations

1. For the cessation of the plagiarism phenomenon of doctorates and scientific articles, it is proposed that in DCM no.112 dated 23.02.2018 for awarding titles by universities to be added:
- For the requirements for obtaining the titles of "Associate Professor" and "Professor", commissions set up in universities that have the right to review awarding degrees, must check the plagiarism of doctorates and articles published by the respective candidates.
- For the candidates who will be registered in the doctorate, the control of the works of the diplomas of Master of Science from plagiarism should be done.
2. The relative average coefficient of non-fulfillment of standards from scientific papers for the reviewed events is 34%, which shows that the level of quality of scientific papers is a real concern, and in some cases the poor level goes up to 45% as in the IJRD 2015 journal. This indicates the urgent need for the level of scientific research to be improved.
3. To increase the quality of scientific papers should be established for all universities, the system of reviews for papers to be published in scientific journals,
4. The institution for accreditation of HEIs, ASCAL should take into account the quality of scientific papers published in journals, and not just whether it has held a conference or has a scientific journal.

6. Literature:

1. Bogdani M, (2015) Debati mbi arsimin dhe katrahura e titujve shkencore http://www.gazetatema.netwokweb/2014/05/15/debati-mbi-arsimin-dhe-katrahura-e-titujve-shkencore/
2. Book of *proceedings* 2020 VI-th international scientificconference: "*the professionalism - as a priority in education, business and integration process www.kub.edu.al*
3. Garo S. (2021) The establishment of a genuine reform in the field of research and innovations
4. Kwiek M, (2001) "Social and Cultural Dimensions of the Transformation of Higher Education in Central and Eastern Europe", Journal "Higher Education in Europe", v. XXVI, nr 3, 2001, *http://unesco.amu.edu.pl/pdf/Kwiek2.pdf*
5. IASH (2012) Informata për autorët, Instituti Albshkenca Prishtinë *www.iash.com*
6. IJESIT (2015), International Journal of Engineering Science and Innovative Technology (Online) Review report http://www.ijesit.com
7. Jakupi A (2005) Metodologjia kërkimit shkencor Prishtinë 2005 f 52
8. IJRD nr 2 (2015) Interdisciplinary Journal of Research and Development (IJRD)
9, JMEA (2014), Journal of Mechanics Engineering and Automation, Evaluation Form, http://www.jmea.com
10. Ligji (80/2015) Mbi Arsimine e larte dhe kërkimin shkencor Tiranë 2015 (neni 93, p 2)
11. Malaj N, Sokoli L (2012) Probleme sociale bashkëkohore Tirane 2012, p 79-888,117-124
12.Matthews B.(2010) Metodat e hulumtimit , Udhëzues praktik për shkencat sociale dhe humane Perkthim nga Centre for democratic education Tiranë 2012 p 32-33
13 Pakti për Universitetin 2018
14. Raport (2014) përfundimtar për Arsimin e larte dhe kërkimin shkencor, korrik 2014 (On line)
15. Sokoli L (2016) Metodat e kerkimit shkencor botimi 5 Tirane 2016 p 12-14 www.uamd.edu.al
16. Sotirofski K, (2011) "Social and cultural dimension of the transformation of higher education in Albania", "European Scientific Journal", v. 10, mars, 2011: *https://www.eujournal.org/index.php/esj/article/view/4725/4513*
17. Zakaria F (2007) Bota pasamerikane Tiranë 2010

REFORMAT NË SISTEMIN E ARSIMIT TË LARTË, SI KUSHT I INTEGRIMIT DREJT BE-SË.

Dr. Eralda Allamani

aallamani@kub.edu.al

Kolegji Universitar I Biznesit

1. Hyrje.

Viti 2022 shënon 32 vjetorin e ndryshimeve politike në Shqipëri nga një sistem monist në një sistem pluralist. Nga këto ndryshime në të gjitha sferat e jetës politike, sociale, ekonomike pati ndryshime të rëndësishme dhe në sistemin arsimor dhe specifikisht në sistemin e e arsmimit të lartë. Arsimi i lartë cilësohet një nga faktorët kryesorë të zhvillimit socio-ekonomik të shoqërisë. Sigurimi i cilësisë në arsimin e lartë duhet të jetë një nga prioritet kryesore për qeverinë dhe shoqërinë civile. Sistemi universitar në Shqipëri ka qënë i kontrolluar dhe i monitoruar nga shteti.

Gjatë viteve të fundit ai ka pasuar një seri reformash të cilat kanë pasur si synim kryesor rritjen e cilësisë dhe efektivitetit, duke krijuar një numër të jo të vogël institucionesh publike dhe private, që synojnë plotësimin e nevojave të tregut të lirë të punës me profesionit të fushave të ndryshme.Ligjit Nr. 80/2015[101] Për funksionimin e arsimit të lartë, e cila bëri reformimin e arsimit të lartë, theksonte se institucionet e tij janë përgjegjëse për ngritjen e njësive përkatëse të cilat janë përgjegjëse për sigurimin dhe menaxhimin e cilësisë. Pra qëllimi është që Universitetet të shkojnë drejt liberalizimit të tyre dhe zgjerimit të tregut.

Fjalët kyçe: *arsim, cilësi, integrim, bashkimi evropian*

[101] Ligj Nr. 80/2015 'Për arsimin e lartë dhe kërkimin shkencor në institucionet e arsimit të lartë në Republikën e Shqipërisë'.

2. Metodologjia.

Metodologjia e studimit shihet sot e rëndësisë së veçantë në kërkimin shkencor si edhe metodat e ndryshme që përdoren në kuadrin e saj tashmë janë të njohura për një kërkim shkencor cilësor. Edhe një nga filozofët e mirënjohur të shkencës si Karl Popper[102], deklaronte se me përjashtim të matematikës dhe logjikës, në të gjitha shkencat e tjera është e pamundur që të identifikohet një dije si e vërtetë, të vërtetohet ose të përgënjeshtrohet ajo. Mbetet vetëm gjetja e rrugëve të duhura dhe të përshtatshme për t'iu afruar sa më shumë të vërtetës, duke i testuar dijet shkencore. Qasja e përdorur do të jetë një qasje empirike dhe analitike, e cila do të theksoj rolin e të gjithë institucioneve qeveritare dhe arsimore të përfshira, duke u bazuar në legjislacion e punime analitike, në kudrin e zbatimit të reformës, si një kushtet të rëndësishme drejt integrimit të vëndit tonë drejt strukturave europiane. Pra bashkpunimi efektiv midis përfaqsueses së pushtetit politik sic është Ministria e Arsmit si hartuese strategjie dhe institucioneve arsimore sic janë strukturat universitare, lektori dhe studenti, besoj shumë se do sjelli një arsim të lartë të dëshiruar nga të gjithë ne.

3. Politika, si hartuese e strategjisë për arsimin e lartë.

Arsimi zë vënd të rëndësishëm në axhendën politike të Republikës së Shqipërisë.Avancimi në procesin e integrimit evropian kërkon përmirësime në sistemin e arsimit, në mënyrë që vendi t'i përmbushë kriteret për anëtarësim.Sistemi arsimor kombëtar shërben, si sektor shërbimi, që të pajisë qytetarët e ardhshëm shqiptarë me njohuritë e nevojshme, me aftësitë e shkathtësitë e mjaftueshme, të edukuar dhe të përkushtuar për të realizuar planin kombëtar ekonomik e zhvillimor të vendit. Përmbushja e objektivave afatmesme e afatgjata për rritjen e qëndrueshme ekonomike, reduktimin e varfërisë dhe zgjidhjen e problematikave sociale kërkon, në radhë të parë, reformimin e sistemit arsimor, si mbështetja reale për realizimin e nismave qeveritare. Në këtë kuadër hartimi i politikave arsimore dhe kryerja e reformave në këtë sektor jetësor të shoqërisë merr një rëndësi të veçantë për çdo qeveri.

Ligji i parë ishte ai Nr. 7635 datë 11.11.1992[103], i cili solli ndryshime në Ligjin e vitit 1969 "Për sistemin e ri arsimor". Ky ligj natyrisht revokoi qasjen politike dhe idelogjinë komuniste nga kurrikula arsimore. Gjithashtu, ai u fokusua në detyrimin për të ndjekur shkollën, pasi në fillim të viteve `90 u vërejt një braktisje e arsimit në shkallë vendi.

Megjithatë, zbatimi në praktikë i këtyre parashikimeve të ligjit nuk u krye.Pas krizës së vitit 1997 dhe ndryshimit të qeverisë, në vitin 1999 u miratua Ligji i ri Nr.8461[104], datë 25.2.1999. për arsimin e lartë në Republikën e Shqipërisë. Ky ligj sanksionoi për herë të parë institucionet jo-publike të arsimit të lartë (neni 1) një risi e rëndësishme që kishte potencialin për të rritur gamën e ofertës akademike dhe zgjeruar

[102]Popper K. (2009), "Për filozofinë dhe shkencën", Fan Noli, fq 135

[103] Ligji Nr. 7635 datë 11.11.1992,"Për disa ndryshime në ligjin nr. 4624 datë 24.12.1969. "Për sistemin e ri arsimor".

[104] Ligji i ri Nr.8461, datë 25.2.1999. Për arsimin e lartë në Republikën e Shqipërisë, neni 1.

aksesin në arsim për ato të cilët sektori publik nuk i përballonte ose ofronte shërbim. Gjithashtu ligji forcoi më shumë vetëqeverisjen e IAL-ve sidomos për sa i përket zgjedhjes së drejtuesve e cila gjithsesi ende bëhej nëpërmjet disa praktikave të tërthorta e jo votimit të drejtpërdrejtë.

Në vitin 2007, me ndryshimin e shumicës qeverisëse, u miratua përsëri një Ligj i ri i arsimit të lartë Nr. 9741[105]Për arsimin e lartë në Republikën e Shqipërisë. Vetë shpeshtësia e ndryshimit të ligjeve vështirësoi konsolidimin e praktikave të mira dhe ishte e është tregues i problematikave të qëndrueshme në këtë sektor. Në tërësi, ky ligj i dha një hapësirë më të madhe arsimit jopublik.Në fakt ky liberalizim rriti numrin e studentëve, numrin e diplomave, por jo domosdoshmërisht cilësinë e arsimit dhe të të diplomuarve. Aq problematike u bë situata sa që në 2014 qeveria i hoqi licencën e ushtrimit të aktivitetit 18 institucioneve jo-publike të arsimit të lartë. Njëkohësisht me këto nisma për kontrollin e ligjshmërisë dhe për rritjen e cilësisë në arsimin e lartë, qeveria dhe Ministria e Arsimit dhe Sportit, si hartuesja e strategjisë arsimore, filloi punën për hartimin e një ligji të ri për arsimin e lartë i cili u miratua në fund të 2015.

Sic e theksuam në hyrje të punimit Ligji i vitit 2015 për arsimin e lartë është i katërti që pas rënies së komunizmit. Ligji kishte për synim saktësimin e procedurave dhe koncepteve si dhe përafrimin e sistemit të arsimit të lartë në Shqipëri me sistemin anglo-sakson.

Gjatë gjithë periudhës së hartimit të ligjit si dhe pas aprovimit të tij ka pasur shumë debate publike sidomos për sa i përket aksesit në arsim reflektuar në tarifat studimore dhe bursat përkatëse. Që pas 2018 qeveria shqiptare ka marrë një sërë nismash për të ulur tarifat e studimit në IAL-të publike si dhe për të shtuar bursat për studentët e shkëlqyer dhe ato në nevojë. Për sa i përket aksesit në arsim ligji nuk solli ndonjë risi që ia vlen të theksohet pasi ripërsëriti parimet e ligjit të pararendës. Në praktikë u rrallua, deri në eliminim, praktika e hyrjes në universitet me lista të veçanta e cila kishte sjellë pakënaqësi në vitet paraardhëse. Ndërkohë aksesi për personat me aftësi të kufizuara gjatë gjithë kësaj periudhe nuk ka një trajtim të veçantë duke mos i dhënë rëndësi dhe si rrjedhojë infrastruktura fizike nuk mundësonte në thuajse asnjë institucion të arsimit të lartë aksesin për këtë grup.

Partia në pushtet në programin e saj qeverisës 2021 deri më 2025[106] për arsimin e lartë prezantoi disa hapa të cilat do ta conin arsimin në një nivel tjetër nga paraardhësit politik duke u fokusuar tek ndryshimi i skemës së financimit të arsimit të lartë, duke rritur financimet që shkojnë drejt sistemit dhe cilësinë që ai ofron. Po kështu hapa të tjerë ishin asistencë universiteteve publike në ngritjen dhe fuqizimin e Qendrave të Këshillimit për Karrierën. Politika arsimore që i mundësojnë çdo të riu deri në moshën 26 vjeç diplomim në universitet, formim në një profesion ose mundësi sistemimi në një punë. Përmirësim i kushteve të mësimdhënies dhe pagave të personelit akademik, drejt ngushtimit të hendekut me pagat në universitet private.Sigurim i autonomisë së universiteteve deri në njësitë bazë, shoqëruar me rritjen e kapaciteteve menaxhuese të njësive. Sigurim i kualifikimit korrekt dhe transparent të personelit akademik. Efektifizim i programeve të mobilitetit për studentët e cikleve Bachelor dhe Master, si dhe bashkëpunim në zhvillimin e doktoraturave.

[105]Ligji Nr. 9741 Për arsimin e lartë në Republikën e Shqipërisë, neni 2.

[6]Agjencia Telegrafike Shqiptare, Plani i veprimit me objektiva konkrete 2021 2025, publikuar më datë 15.03.2021.

Përsa i përket arsimit të lartë edhe opozita ka mbajtur që ndrimet e saj të cilat kritikojn pozitën pra partinë në pushtet dhe japin rekomandimet e tyre sesi mund të përmisohet situata, duke shpalosur kshu edhe programin politik përsa i përket edukimit në nivelin universitar. Sipas tyre kjo parti do të sjell arsimim cilësor për të gjithë. As edhe një nxënës nuk do të lihet pas dore e të diskriminohet duke arsimuar çdo fëmijë, pavarësisht statusit të tyre social, ekonomik apo aftësive të kufizuara.

Po kështu bursë të plotë për çdo student që vjen nga familje me të ardhura të pakta, praktika pune të paguara për studentët që bëjnë kërkime shkencore pranë universiteteve tona. Po kështu investimi tek studentë të shkëlqyer duke i çuar ata në universitetet më të mira të botës, si dhe duke mbështetur programin Brain Gain (Përfitimi i Mendjeve), i cili nuk do të bazohet më mbi nepotizëm e ndërhyrje politike, por mbi bazën e meritokracisë. Garantimi i pavarësisë e universiteteve dhe lirinë e nevojshme akademike, duke bashkëpunuar me akademikët, specialistët më të mirë e vetë studentët etj.

4.Reformat në sistemin e arsimit të lartë, si kusht i integrimit drejt BE-së.

Procesi i Bolonjës është një reformë madhore në sistemin e arsimit evropian e krijuar me qëllim që të gjenden përgjigje për çështje të tilla si përgjegjësia publike për arsimin e lartë dhe kërkimin, qeverisja e arsimit të lartë, dimensioni social i arsimit të lartë dhe të kërkimit, si dhe vlerat dhe roli i arsimit të lartë dhe kërkimit në shoqëritë moderne, të globalizuara, dhe gjithnjë e më komplekse. Me zbatimin e Procesit, sistemet e arsimit të lartë në vendet evropiane duhet të organizohet në një mënyrë të tillë që: Të jetë e lehtë për të lëvizur nga një vend në tjetrin (brenda Zonës Evropiane të Arsimit të Lartë) - me qëllimin e studimit të mëtejshëm apo të punësimit; te rritet atraktiviteti i arsimit të lartë evropian, kështu që shumë njerëz nga vendet jo evropiane të vijnë për të studiuar dhe / ose punuar në Evropë; të ketë gjithashtu një konvergjencë më të madhe mes SHBA-ve dhe Evropës në pikëpamje të arsimit të lartë. [107]

Edhe Shqipëria nëpërmjet Procesit të Bolonjës ka hartuar synimet e saj që të plotësoj të gjitah angazhimet që rrjedhin nga antarsimi në këtë sistem.

VIZIONI: Sistem arsimor gjithëpërfshirës dhe i bazuar në parimet e barazisë dhe mësimit gjatë gjithë jetës, që mundëson formimin cilësor të të gjithë individëve, duke kontribuar në mirëqenien personale të tyre, si dhe në forcimin e demokracisë dhe integrimin e vendit në Bashkimin Evropian.

Pra arsim i lartë gjithëpërfshirës që plotëson standardet ndërkombëtare të cilësisë, integritetit akademik e transparencës, dhe është promotor i zhvillimit ekonomik dhe shoqëror të vendit. Për këtë duhej;

1. Rritja e cilësisë së arsimit të lartë;

2. Mbështetja dhe shtimi i programeve të studimit që kanë si synim përmbushjen e nevojave të tregut të punës;

3. Sigurimi i një arsimi profesional që i korrespondon nevojave të fushave specifike dhe zhvillimeve të rajoneve specifike;

4. Rritja e autonomisë dhe lirisë akademike të IAL-ve;

[107] https://sq.ëikipedia.org/ëiki/Procesi Bolonjës

5. Ndërkombëtarizimi i arsimit të lartë dhe rritja e kontributit të "Albanian excellence" në tregun e punës.

Kështu lindi nevoja për tu hartuar njëDraft Pakt për Universitetin[108]në dhjetorin e vitit 2018 i cili paraqiti një dokument angazhimesh për të trajtuar kërkesat studentore për kushte më të mira të studimeve, përmirësim të cilësisë, integritet akademik, transparencë dhe llogaridhënie në arsimin e lartë. Disa nga pikat kryesore të Paktit ishin;

• Përgjysmimi i tarifës maksimale së studimit për ciklin e parë, përmirësimin e mësimdhënies dhe infrastrukturës (IAL dhe konvikte);

• Transparenca me buxhetin e të gjitha institucioneve publike të arsimit të lartë;

• Përfaqësimi i studentëve në Bordin e Administrimit të IAL-ve;

• Pajisja me Kartë Studenti e të gjithë studentëve brenda vitit akademik 2018 – 2019;

• Verifikimi i plagjiaturave të disertacioneve për fitimin e gradave shkencore;

• Ndërtimi i bibliotekave me standarde evropiane dhe me libër universitar online falas për studentët në gjuhën shqipe.

• Vlerësimi i performancës në mësimdhënie të personelit akademik nëpërmjet Sondazhit Kombëtar të Studentëve.

5. Konkluzione.

Ligji Nr. 80/2015 "Për arsimin e lartë dhe kërkimin shkencor në institucionet e arsimit të lartë në Republikën e Shqipërisëi i dha një dimension të ri konceptit të lirisë akademike e financiare, duke krijuar një lidhje më organike midis studimeve dhe nevojave të tregut të punës, duke rritur konkurrueshmërinë midis vetë institucioneve të arsimit të lartë, unifikimit dhe standardizimittë sistemit të arsimit të lartë, duke krijuar më shumë lehtësi IAL-ve për përzgjedhjen e prurjeve të reja nga shkollat e mesme,Pavarësisht se Shqipëria ka firmosur "Magna Carta Universitarum Europaeum" dhe Deklaratën e Bolonjës në vitin 2007, arsimi i lartë në Shqipëri ka akoma probleme për t'u zgjidhur.

Ato që mbeten për tu pasur drejt një zgjidhje efektivemund të përmëndim ;praktikat profesionale kanë mangësi nga laboratorët përkatës dhe specifikë të cilët duhet të kenë buxhete të veçanta për t'i përmirësuar dhe përditësuar me qëllim që studentët të aftësohen, kurrikulat mësimore të programeve master të cilat duhen konsultuar ose duke kopjuar kurrikul të ndonjë universiteti tjetër europian, drejtuesit e Departamenteve, madje dhe dekanë, duhet të jenë të profilit, përgatitja e më sumëteksteve mësimore shqip nga pedagogë apo grup pedagogësh me tituj, tekste të cilat duhet të jenë të miratuara nga universiteti dhe Departamenti, bursat duhet të jenë totalisht të merituara, pra sistemi i meritës duhet të funksionoj në cdo strukturë universitare, titujt shkencorë duhet të jenë më efektivë sepse kjo ndihmon në përmisimin akademik të studiuesve dhe lektorëve por edhe në përgatitjen e studentëve cilësor ndërtimi i një Kampusi Universitar etj.

[108]Ministria e Arsimit dhe Sportit, Pakti për Universitetet, u publikua në Janar 2019, fq 3.

Ndërkoh në aspektin e integrimit në BE, Strategjia Kombëtare e Arsimit 2021-2026[109] është në koherencë të plotë me objektivat strategjike të kornizës Edukimi &Trajnimi 2020 për bashkëpunim midis vendeve të Bashkimit Evropian në fushën e arsimit dhe të formimit, me Kuadrin e ri të BE-së për kompetencat kyçe për të nxënit gjatë gjithë jetës,Procesi i hartimit të strategjisë, i mbështetur nga asistenca teknike e UNICEF, ka reflektuar rekomandimin e BE-së për analiza të qëndrueshme dhe të konsoliduara të bazuara në evidenca, si elemente kyç për diskutime politike të informuara dhe zhvillim të politikave në fushën e arsimit dhe aftësimit.

6. Referencat:

Legjislacion

1. Ligji Nr. 7635 datë 11.11.1992, "Për disa ndryshime në ligjin nr. 4624 datë 24.12.1969. "Për sistemin e ri arsimor".

2. Ligji Nr.8461, datë 25.2.1999, "Për arsimin e lartë në Republikën e Shqipërisë.".

3. Ligj Nr. 80/2015, Për arsimin e lartë dhe kërkimin shkencor në institucionet e arsimit të lartë në Republikën e Shqipërisë.

4. Ligj i ri i arsimit të lartë Nr. 9741 'Për arsimin e lartë në Republikën e Shqipërisë'.

Libra

1. Popper K. (2009), "*Për filozofinë dhe shkencën*", Fan Noli.

Dokumente

1. Ministria e Arsimit dhe Sportit dhe UNICEF, *Draft Strategjia Kombetare e Arsmimit2021-2026*, Tiranë Prill 2021.
2. Ministria e Arsimit dhe Sportit, Pakti për Universitetet, u publikua në Janar 2019.
3. Agjencia Telegrafike Shqiptare, Plani i veprimit me objektiva konkrete 2021 2025, publikuar më datë 15.03.2021.

Faqe Interneti

www. shqiptarja.com , *Partia Demokratike , 11 pika për arsimin*. publikuar në Qershor 2022.

https://sq.wikipedia.org/wiki/Procesi i Bolonjës

[109]Ministria e Arsimit dhe Sportit dhe UNICEF, Draft Strategjia Kombetare e Arsimit2021-2026, Tiranë, Prill 2021.

STANDARTIZIMI I KURIKULAVE UNIVERSITARE NË FUSHËN E TEKNOLOGJISË SË INFORMACIONIT DHE KOMUNIKIMIT.

Besmir Kanushi-1

Kolegji Universitar i Biznesit

Mariglend Pepmarku - 2

Kolegji Universitar i Biznesit

Jonada Pelivani - 3

Kolegji Universitar i Biznesit

Anisa Melishte - 4

Kolegji Universitar i Biznesit

Abstrakt.

Arsimi është një ndër fushat më delikate në vendin tonë. Ne jemi një popull arsimdashës, e si të tillë jemi të fokusuar në investimin për arsimimin sa më të mirë të vetes. Ndryshimet kurikulare të viteve të fundit, janë pjesë e një proçesi pune që bazohet në përvojat e ndryshme brenda dhe jashtë vendit. Përsa i përket vlerësimit të pjesshëm ose tërësor të sistemit arsimor, ai nuk është bërë mbi bazën e kritereve të njësuara dhe të pranuara gjerësisht nga opinioni i gjerë arsimor dhe politik në Shqipëri. Në përgjithësi mund të themi se ndryshimet e derisotme nuk janë bërë në formën më të mirë dhe bazuar në cilësinë europiane, prandaj reforma e sistemit arsimor synon të sjellë ndryshime cilësore e të qëndrueshme, që të përfshijnë realizimin cilësor të objektivave në proçesin arsimor. Mes të tjerash synohet vendosja dhe zbatimi i standarteve për një mësimdhënie sa më efektive. Këto standarde do të njësojnë pikat e referencës për zhvillimin dhe vlerësimin e të gjithë sistemit arsimor. Termi "standard" ka gjetur një përdorim shumë të gjerë në teorinë dhe praktikën arsimore në Shqipëri, në 10-15 vitet e fundit. Standardet arsimore përkufizohen si "matëse të cilësisë së proçeseve dhe të rezultateve të sistemit arsimor". Sipas këtij përkufizimi, "ato vendosen në nivel kombëtar dhe u referohen mësimdhënies, përmbajtjes së programeve mësimore, arritjeve të studentëve, sasisë dhe cilësisë së burimeve që përdoren në arsim."

Punimi ka për qëllim të paraqesë një tablo lidhur me standartet në mësimdhënie kryesisht ne fushen e ICT, duke u fokusuar veçanërisht tek rasti i universiteteve shqiptare. Pra, sa ato janë në gjendje të punojnë sipas standarteve të duhura dhe sa përshtaten me të gjitha format e reja të mësimdhënies apo standartet europiane ne ICT.

Metodologjia e këtij studimi është e bazuar në një trajtim të thelluar teorik lidhur me standartet e sistemit arsimor në vendin tonë. Në metodologjinë e këtij studimi janë përfshirë çështje që lidhen me standarte si ekzistenca, zbatimi apo adaptimi i risive dhe standarteve të reja në sistemin tonë arsimor. Megjithë punën e bërë për hartimin dhe zbatimin e standardeve arsimore në Shqipëri, vihet re një dallim i konsiderueshëm midis standardeve europiane dhe atyre shqiptare, në disa element si: në koncepte, hartim, metodologji dhe zbatimi tyre në praktikë.

Keywords: *Standartizim, Universitet, TIK, Kurrikul*.

"Çdo njeri që pushon së mësuari, është plak, qoftë ai në moshën 20 apo 80 vjeç. Çdo njeri që vazhdon të mësojë mbetet i ri. Gjëja më e madhe në jetë është ta mbash mendjen tënde të re."

Henry Ford

1. STANDARTET PROFESIONALE PËR NJË MËSIMDHËNIE EFEKTIVE.

1.1 Rëndësia e një sistemi arsimor profesional

Arsimi dhe zhvillimi profesional i mësimdhënësve duhet të shihet si një detyrë e përjetshme, dhe duhet të jetë e strukturuar në përputhje me rrethanat. Pajisja e stafit akademik me aftësitë dhe kompetencat e nevojshme për rolet e tyre të reja, kërkon si domosdoshmëri që të ketë një cilësi në arsimimin bazik të mësimdhënësve në fakultetet e edukimit ku ata përgatiten dhe një proçes koherent të vazhdueshëm të zhvillimit të tyre profesional për ti mbajtur profesorët me njohuritë, shkathtësitë dhe aftësitë e kërkuara sot nga shoqëria. Ndërsa universitetet bëhen më autonome, me të hapura në mjediset e mësimit, profesorët marrin më shumë përgjegjësi për përmbajtjen, organizimin dhe monitorimin e procesit të të mësuarit, si dhe për zhvillimin e tyre profesional përgjatë karrierës së tyre personale (OESD, 2009). Për më tepër, si çdo profesion tjetër modern, mësimdhënësit kanë një përgjegjësi për të zgjeruar kufijtë e njohurive profesionale përmes një angazhimi reflektues për praktikat e tyre, përmes hulumtimit dhe përmes angazhimit sistematik në një zhvillim të vazhdueshëm profesional nga fillimi deri në fund të vitit të karrierës së tyre në mësimdhënie. Mangësitë janë të lidhura sidomos me mungesën e kompetencës për t'u marrë me zhvillimet e reja në fushën e arsimit (duke përfshirë mësimin e individualizuar, përgatitjen e studentëve për mësim autonom, punën në klasat heterogjene, në përgatitjen e studentëve për të shfrytëzuar më së shumti TIK-un, etj.). Prej një periudhe relativisht të gjatë, tashmë hulumtimet gjithnjë e më shumë kanë identifikuar zhvillimin e vazhdueshëm të mësimdhënësve si një nga aspektet kryesore për të përmirësuar cilësinë e universiteteve (Borko & Putnam, 1995; Talbert & McLaughlin, 1993; Thompson & Zeuli, 1999). Ky zhvillim profesional i vazhdueshëm, gjithashtu konsiderohet si një nga ndërmjetësit kritikë në efektivitetin e politikave për mësimdhënësit dhe praktikat e mësimdhënies (Desimone, Smith, & Frisvold, 2007; Smith, Desimone, & Ueno, 2005) dhe në përmirësimin e arritjeve të studentëve (Desimone, Smith, Hayes, & Frisvold, 2005).. Sipas Birman et al., (2007), në vitin 2004-2005, janë shpenzuar rreth 1.5 miliard dollarë për zhvillimin profesional për mësimdhënësit. Kështu, duke kuptuar se çfarë e bën zhvillimin profesional të efektshëm, është shumë e rëndësishme për të kuptuar suksesin apo dështimin e shumë reformave arsimore. Për dekada me radhë u zhvilluan studime për zhvillimin profesional të mësimdhënësve. nxënësve. Në mënyrë të veçantë, autorja pretendon se një mori e përvojave studimore e paraqesin zhvillimin profesional të mësimdhënësve si një sfidë për matjen profesionale. Si rrjedhim, tiparet kryesore të përvojave të të mësuarit përgjatë zhvillimit profesional të mësimdhënësve janë një mënyrë për të adresuar këtë sfidë.

Mësimdhënësit përjetojnë një gamë të gjerë të aktiviteteve dhe ndërveprimeve që mund të rrisin njohuritë dhe aftësitë e tyre dhe të përmirësojnë mësimdhënien e tyre në praktikë, si dhe të kontribuojnë në jetën e tyre personale, sociale, dhe rritjen emocionale si mësimdhënës. Këto përvoja mund të variojnë nga seminare formale, të strukturuara, specifike për temën e dhënë në shërbim, në diskutime të përditshme, takime informale dhe të tjera të mësimdhënësve për teknikat e mësimdhënies, jetën e përditshme të punës

etj. Literatura na ofron një rrjet të gjerë për atë që mund të përfshihet si zhvillimi profesional i mësimdhënësve, i përshkruar nga Little (1987:491) si "çdo aktivitet që ka për qëllim pjesërisht ose kryesisht të përgatisë stafin e paguar për përmirësimin e performancës në rolet e tashme apo të ardhshme në tekstetuniversitare". Të ndryshuarit apo lëvizja përtej veprimtarive diskrete të tilla si konferenca lokale dhe kombëtare, kurse, institute speciale dhe qendra (Little, 1993) janë këndvështrime më të reja, më komplekse dhe më të gjera se si të konceptohet zhvillimi profesional i mësimdhënësve, këndvështrime apo koncepte që kanë filluar të shfaqen gjatë dekadës së kaluar. Mbështetur edhe nga pikëpamjet njohëse të të mësuarit si interaktive dhe sociale (Greeno, 1997;), dhe në diskursin dhe praktikën e komunitetit (Anderson, Reder, & Simon, 1996, 1997; Cobb, 1994; Greeno, 1997;), janë aplikuar edhe tek mësimdhënësit (Putnam & Borko, 2000). Kjo është në përputhje me idenë se bashkësitë e të mësuarit formal apo joformal mes mësimdhënësve mund të veprojnë si mekanizma të fuqishëm për rritjen dhe zhvillimin e mësimdhënësve (Pak, 2002; Stein, Smith, dhe Silver, 1999).

1.2 Standartet ndërkombëtare për një mësimdhënie profesionale.

Standartet tregojnë pritshmëritë e praktikave efektive në arsim dhe trajnim. Ato u mundësojnë profesorëve, trajnerëve dhe praktikantëve të identifikojnë fushat për zhvillimin profesional. Standartet e mësimdhënies janë hartuar nga profesorët dhe trajnerët për të zhvilluar praktikat profesionale që mund të përfshijnë dhe motivojnë praktikantët dhe të mbështesin zhvillimin e tyre profesional. Standartet ndahen në tre seksione: vlerat dhe atributet profesionale, njohuria dhe kuptimi profesional, dhe aftësitë profesionale. Së pari, le të hedhim një sy tek seksioni i vlerave dhe atributeve. Profesorët dhe trajnuesit duhet vazhdimisht të jenë të përditësuar mbi atë që vlen për ta, si dhe duke sfiduar qëndrimet e tyre dhe duke marrë reagime nga kolegët, që të jetë e sigurt se ata janë vazhdimisht në zhvillim në mënyrë profesionale. Ata duhet të frymëzojnë dhe motivojnë studentët me anë të inovacionit të tyre, krijimtarisë dhe pasionit, duke promovuar përfshirjen dhe respektin për diversitetin, dhe duke punuar në bashkëpunim me kolegët e tyre për të mbështetur të mësuarit profesional." Seksioni i dytë tek standardet është njohuria dhe të kuptuarit profesional. Kjo pjesë e standardeve mbulon si mësimdhënësit duhet të mirëmbajnë dhe të përditësojnë njohuritë e tyre përmes hulumtimeve dhe të aplikojnë praktikat teorike në mjedisin e të mësuarit. Ai përshkruan se si profesorët duhet të përdorin këtë kuptim për të nxitur sjellje pozitive në të mësuar. Së fundi, mësimdhënësit duhet të kenë një pamje të qartë të kuptimit të rolit dhe përgjegjësive të tyre. Pjesa e tretë dhe e fundit e standardeve mbulon aftësitë profesionale.

Profesorët duhet të planifikojnë dhe të hartojnë programe efektive të mësimdhënies që kujdesen për nevojat e çdo studenti, motivimin e tyre për t'u rritur në detyrë, duke ndërtuar një mjedis të sigurt dhe gjithëpërfshirës. Mësimdhënësit duhet t'i mundësojnë studentëve për t'i ndarë përgjegjësi për mësimin e tyre dhe përfshirjen e tyre në metodat e drejta të vlerësimit.

Ato duhet të promovojnë përfitimet e përdorimit të teknologjisë dhe të mbështesin mësimin e gjuhës angleze dhe TIK. Mësimdhënësit duhet të punojnë në bashkëpunim me njëri-tjetrin për të rinovuar njohuritë e tyre profesionale.[110]

[110] https://www.britishcouncil.al/programmes/education/vocational/magazine-april 2017/professional-teaching-standards

Standardet profesionale të formimit të mësimdhënësit.

Standardet profesionale të formimit të përgjithshëm të mësimdhënësit janë hartuar duke u bazuar në dokumente rekomanduese hartuar nga Komisioni Evropian. Këto standarde janë zbërthyer në tregues, të cilët e ndihmojnë mësimdhënësin dhe të tjerët që të përcaktojnë nëse është përmbushur dhe në ç'shkallë është përmbushur një standard i caktuar. Standardet nuk mund të jenë të ndara prerazi nga njëri-tjetri, përkundrazi janë të ndërlidhura dhe duhen menduar si një e tërë, ku secili standard, bashkë me treguesit e tij, vështron një aspekt të rëndësishëm të profesorit cilësor. Standardet e mësimdhënësit përshkruajnë karakteristikat themelore të një profesori cilësor në mënyrë të përmbledhur, të qartë dhe e bëjnë dokumentin lehtësisht të përdorshëm. Ato vijnë si rezultat i kërkimeve dhe i përvojave më të fundit në fushën e zhvillimit profesional që kanë ndodhur në Shqipëri dhe në arenën ndërkombëtare. Standardet mbrojnë personalitetin e mësimdhënësit cilësor dhe ndikojnë ndjeshëm në rritjen e përkushtimit të tij për profesionin që ushtron. Profesori, duke u mbështetur te standardet, mund të bëjë vetë një vlerësim të profesionalizmit të tij për të konfirmuar nivelin ku ndodhet, përmirësimet që duhet të bëjë dhe të hartojë planin e zhvillimit profesional. Më poshtë përshkruhen 7 standarde në mënyrë të përmbledhur, të cilat lidhen me angazhimin, interesin dhe përfshirjen e profesorit në veprimtari trajnuese dhe kualifikuese; me zotërimin e përmbajtjes shkencore të lëndëve të ciklit bachelor; me krijimin e një mjedisi gjithëpërfshirës ku secili ndihet i mirëpritur dhe i mirëseardhur; me krijimin e një klime pozitive dhe me përdorimin e teknikave të disiplinimit pozitiv ku studentët pranojnë dhe respektojnë njëri-tjetrin; me interesimin e profesorit për t'u përditësuar me metodologjitë ndërvepruese të mësimdhënies me qëllim zbatimin cilësor të kërkesave të reja kurrikulare; me përdorimin e metodave të larmishme të vlerësimit të të nxënit e studentëve, si dhe me krijimin e një atmosfere bashkëpunuese dhe efektive në universitet ndërmjet drejtuesve, stafit akademik, prindërve dhe përfaqësuesve të komunitetit.

Për secilin standard është bërë një përshkrim i shkurtër i përmbajtjes dhe më tej janë dhënë treguesit specifikë të përmbushjes së tij.[111]

Standardi 1. Angazhimi i mësimdhënësit në zhvillimin e tij profesional

Standardi 2. Zotërimi i përmbajtjes së dokumentacionit kurrikular

Standardi 3. Krijimi i një mjedisi gjithëpërfshirës

Standardi 4. Pranimi dhe respektimi i diversitetit

Standardi 5. Përditësimi i metodologjive të mësimdhënies

Standardi 6. Njohja dhe zbatimi i metodave të vlerësimit

Standardi 7. Zbatimi i kodit të etikës

[111] http://www.portalishkollor.al/neës/standardet-profesionale-te-formimit-te-mesuesit

1.3 Standartet bazë për një mësimdhënie efektive.

Standartet profesionale për mësimdhënësit janë pjesë përbërësëse e një kuadri më të gjerë dokumentesh që përfshijnë të gjithë sistemin arsimor. Hartimi i standarteve profesionale të profesorit synon profesionalizmin e mësimdhënies që do të thotë marrjen në konsideratë të mësimdhënies si një profesion që duhet standartizuar, ashtu si profesionet e tjera, duke qënë në harmoni me partnerët e tjerë social, dhe me grupet e interesit. Standartet e përgjithshme bazë përshkruajnë karakteristikat profesionale që duhet të përmbushen nga çdo profesor që ka kaluar fazën fillestare dhe është licensuar si i tillë. Standartet profesionale janë një përmbledhje e të gjitha karakteristikave, njohurive dhe aftësive profesionale që duhet të ketë mësimdhënësi. Standartet ndihmojnë mësimdhënësin që të identifikojë nevojat e zhvillimit të tij professional.

Standartet e përgjithshme bazë të profesorit janë si më poshtë:

Standarti 1. Marrëdhëniet me fëmijët dhe të rinjtë

Mësimdhënësi tërheq në mënyrë të vazhdueshme të rinjtë në përvoja të përshtatshme që mbështesin zhvillimin e tyre intelektual, social dhe personal.

Standarti 2. Përditësimi

Mësimdhënësi është një praktikues reflektiv që vlerëson vazhdimisht efektet e zgjedhjeve e të veprimeve qëndërmerr dhe që vazhdimisht kërkon hapësira për ngritjen e tij profesionale.

Standarti 3. Komunikimi, puna në grup dhe bashkëpunimi

Mësimdhënësi bashkëpunon me kolegët, me prindërit etj, për të mbështetur procesin e të nxënit dhe për të zhvilluar te studentët aftësitë për të komunikuar dhe për të punuar në grup. Profesori punon si një anëtar ekipi me kolegët e tij dhe ndan me ta zhvillimin e praktikave të efektshme.

Standarti 4. Zhvillimi profesional individual

Profesori vlerëson performacën e tij të përgjithshme në përputhje me qëllimet e përgjithshme të arsimit në Shqipëri, rrit aftësitë e tij, përmirëson proceset e nevojshme, si dhe zbaton një planë zhvillimit të tij profesional.

Standarti 5. Kurrikulat

Profesori është kompetent për lëndët që jep mësim dhe për metodat e mësimdhënies që përdor.

Standarti 6. Arritjet e studentëve dhe diversiteti i tyre.

Profesori pranon dhe merr parasysh në punën e tij ndryshimet e mënyrave të të nxënit të studentëve, ai u krijon studentëve të ndryshëm mundësi dhe kushte për progres.

Standarti 7. Shëndeti dhe mbarëvajtja

Profesori informon studentët për masat e ruajtjes së jetës dhe të shëndetit të tyre, si dhe merr masa praktike për mbrojtjen e tyre. Merr masa dhe ndjek proçedurat e sigurisë së jetës së fëmijëve dhe të rinjve, përfshirë edhe studentët e abuzuar dhe të braktisur.

Standarti 8. Planifikimi

Profesori planifikon në shkallë vjetore dhe për çdo mësim zhvillimin e aftësive të studentëve, duke usiguruar atyre kushtet e nevojshme dhe duke u ngarkuar dhe vlerësuar detyrat dhe punimet e ndryshme.

Standarti 9. Mësimdhënia

Profesori zhvillon mësimdhënie alternative, nëpërmjet mësimeve të organizuara mirë për çdo

sekuencë, duke përdorur strategjitë e përshtatshme, metodat zhvilluese, teknologjitë e të nxënit si dhe duke kombinuar punën individuale me punën në grup.

Standarti 10. Vlerësimi, monitorimi, rezultatet

Profesori zotëron kërkesat për vlerësimin e arritjeve të studentëve, duke përdorur teknikat dhe instrumentet e diagnostikimit dhe të vlerësimit, si dhe u siguron studentëve dhe prindërve informacionet e nevojshme në kohën e duhur.

Standarti 11. Reflektim ndaj mësimdhënies dhe nxënies

Profesori rishikon vazhdimisht efektshmërinë e mësimdhënies dhe ndikimin e saj në ecurinë e studentëve, duke mbajtur parasysh arritjet e synuara që në fillim të procesit, duke mbajtur të dhëna e nevojshme që lidhen me progresin e studentëve. Këshillon dhe drejton studentët për progresin e arritjeve të tyre dhe është i hapur me ta.

Standarti 12. Mjedisi mësimor në klasë

Profesori siguron në klasë një mjedis të sigurtë, bashkëpunues, inkurajues, të hapur, të rregullt dhe me komunikim të dobishëm ndërmjet studentëve.[112]

1.3.1 Disa praktika mësimdhënie efektive

Praktikat e mësimdhënësit janë një nga elementët e mësimdhënies por ka edhe komponentë të tjerë në klasa që ndikojnë në edukim.[113] Këta komponentë të tjerë përfshijnë programet, strukturat e klasave si grupet, menaxhimi i klasave dhe synimet e mësimdhënies. Synimiet e edukimit janë të përfshira në mësimdhënien dhe në të mësuarit nëpërmjet programeve dhe aktiviteteve nëpër klasa. Një numër skemash

[112] https://www.academia.edu/17579746/STANDARTET_E_PERGJITHSHME_TE_MESUESIT

[113] https://www.researchgate.net/publication/268387095_STANDARTET_ARSIMORE_NE_BASHKIMIN_EUROPIAN_DHE_NE_SHQIPERI_Education_standards_in_EU_and_Albania

janë përdorur në analizimin e mjediseve edukative. Dy modelet që janë konsideruar sipas Fullan se kanë një ndikim të rëndësishëm në të mësuarit e studentëve janë: (Fullan, M. 2007, faqe 89):

- Udhëzimi direkt dhe zotërimi i të mësuari, karakteristikat kryesore në zotërimin e të mësuarit janë një sërë objektivash që studenti duhet të zotërojë në nivele të larta.

- Elementet e të mësuarit që i drejtohen një numri objektivash, vlerësimin e çdo studenti për të përcaktuar çfarë kanë realizuar ata e çfarë jo dhe si e kanë realizuar atë. Ky model përdoret si mbështetje për studentët, të cilët nuk e arrijnë dot nivelin kur elementët janë mësuar. Kjo i shtohet kërkesave të metodave. Efikasiteti i këtij modeli është i lidhur me burimet shtesë që i janë caktuar për të siguruar studentët të arrijnë nivele të larta nëpërmjet komponentëve të modelit. Modelet e fundit që njihen se janë efektive, përfshijnë elemente bazë, për të zotëruar të mësuarit në veçanti, besimin për çdo student në përvetësimin e aftësive, monitorimi i progresit të tyre kundrejt një tërësie standartesh të jashtme, dhe një mbështetje tjetër për studentët, që nuk i kanë përvetësuar ato në një nivel të lartë, në këndvështrimin e udhëzimeve normale.[114]

Menaxhimi dixhital i mësimit

Mjetet e teknologjisë që mund të ndihmojnë mësimdhënësit të hyjnë, krijojnë, organizojnë, përcaktojnë, dhe të gjurmojnë burimet dixhitale shpesh referohen si menaxhim i mësimit apo sisteme të menaxhimit. Mësimdhënësit më novatorë gjithmonë kanë përzier e bashkuar burimet në mësimet e tyre në një diapazon të gjerë të kurseve: tekstet, modulet e vetë-krijuara, burimet e publikuara, videot, sitet pa pagesë dhe me pagesë etj. Ka mësimdhënës, p.sh. që ruajnë shënimet e tyre në një website, kanë video në hard driver-at e tyre, dhe kanë mësimet e tyre në wiki. Ne duhet të mendojmë se tani i jemi nënshtruar një nga revolucionet më të rëndësishme teknologjike për arsimin. Kultura e librit duhet të përfshijë një transformim dramatik të arsimit, kanë argumentuar studiuesit (Marshall McLuhan 1961 & 1964) (Ëalter Ong 1988). Studiues të tjerë, kanë argumentuar se ristrukturimi i arsimit, kurrikulat e reja, pedagogjia, letërsia, praktikat dhe qëllimet duhet tu përshtaten teknologjive aktuale. Të dy tradicionalistët dhe reformatorët bien dakord se edukimi dhe arsimimi janë të lidhur ngushtë. Literaturat evoluojnë dhe zhvendosen në përgjigje ndaj ndryshimeve shoqërore dhe kulturore. Siç argumentoi (Dewey, 1997), arsimi është i nevojshëm për t'u mundësuar njerëzve të marrin pjesë në demokraci, sepse pa një qytetar të arsimuar të informuar dhe shkolluar, një demokraci e fuqishme është e pamundur.[115] Për më tepër, revolucioni teknologjik i kohës së sotme bën të mundur rindërtimin radikal, ristrukturimin e arsimit dhe shoqërisë, (Freire P. 1970) reforma rrënjësore arsimore.

1.4 Përfitimet e përdorimit të standarteve profesionale.

Shumica dërrmuese e mësimdhënësve bien dakort se Standardet kanë bërë një ndryshim në praktikën e tyre profesionale. Përfitimet më të zakonshme nga përdorimi i standardeve lidhen me faktin se ato

[114] Fullan, M. (2007), Leading in a Culture of Change.

[115] Marshall Mc Luhan (1961 &1964) Understanding Media, Walter Ong (1988) The Technologizing of the Word

përcaktojnë pritshmëri të qarta ose praktikë efektive në arsim dhe trajnim duke u mundësuar profesorëve të identifikojnë fushat e tyre për zhvillim profesional. Ato shërbejnë si një udhëzim më i qartë se si t'i përdorin ato për të realizuar një mësimdhënie sa më efektive. Standardet kanë për qëllime fillestare aftësimin e profesorëve me fokus arritjet më të larta në performancën e tyre. Stafi mësimor që përdor standartet vë re një ndikim më të madh në nxënien e mësimeve si dhe një ndryshim të rëndësishëm në krahasim me ato që nuk mbështeten sa duhet tek ato. Përdoruesit aktual të Standardeve Profesionale në përgjithësi i vlerësojnë ato dhe përfitimet që standardet sjellin në rolin e tyre. Në mesin e përdoruesve të Standardeve, shumica bien dakort me vlerën që mbajnë Standardet, dhe shkallën në të cilën ato funksionojnë për të mbështetur punën e tyre. Standardet po ashtu shërbejnë tek shumë mësimdhënës për të bërë disa ndryshime në praktikën e tyre profesionale. Përdoruesit të kënaqur nga përvojat pozitive janë një shembull për ti rekomanduar edhe tek të tjerët, pra ata janë gati të bëjnë promovimin e Standardeve për përdoruesit e ardhshëm. Mjeti i ri i vetëvlerësimit të Standardeve Profesionale është një burim ideal për të ndihmuar mësimdhënësit të përcaktojnë mbarëvajtjen e tyre në mësimdhënie si dhe rritjen e ndikimit që Standardet kanë në rezultatet e studentëve.

Efektiviteti i zhvillimit të vazhdueshëm professional.

Zhvillimi profesional nuk mund të konsiderohet vetëm në lidhje me ekspozimin e mësimdhënësve në një koncept ose sigurimin e njohurive themelore rreth një metodologjie të mësimdhënies. Në vend të kësaj, zhvillimi i vazhdueshëm profesional në një epokë të llogaridhënies kërkon një ndryshim në praktikat e mësimdhënësit që çon në rritje të të nxënit të studentëve.

2. STANDARTET ARSIMORE NË SHQIPËRI.

2.1 Koncepti dhe llojet e standarteve arsimore në Shqipëri.

Termi "standard" ka gjetur një përdorim shumë të gjerë në teorinë dhe praktikën arsimore në Shqipëri, sidomos në 10-15 vitet e fundit. Pothuajse në të gjitha dokumentet strategjike, teknike, ose normative që kanë të bëjnë me arsimin, gjen referenca ndaj standardeve, sidomos ndaj "standardeve ndërkombëtare dhe europiane". Pavarësisht këtij referimi dhe përdorimi të gjerë të termit "standard", vihet re që ende nuk ka një kuptim të njëjtë për të, si nga individë, ashtu edhe nga institucione të ndryshme të angazhuara në arsimin shqiptar. Në shumë raste termi "standard" merret me një kuptim të gjerë, p.sh. në rastet kur përdoret për të karakterizuar parimet arsimore, objektivat e përgjithshëm arsimorë, strukturat arsimore, fushat lëndore etj. Në raste të tjera, termi "standard arsimor" ka një kuptim më të ngushtë dhe më specifik, p.sh.kur u referohet përshkrimeve të niveleve të kualifikimeve (sidomos profesionale), përmbajtjeve specifike mësimore, arritjeve të studentëve, kërkesave për mjedise dhe mjete mësimore etj. Në fjalorin për "Arsimin dhe Formimin Profesional - 2013", standardet arsimore përkufizohen si "matëse të cilësisë së proçeseve dhe të rezultateve të sistemit arsimor". Sipas këtij përkufizimi, "ato vendosen në nivel kombëtar dhe u referohen mësimdhënies, përmbajtjes së programeve mësimore, arritjeve të studentëve, sasisë dhe cilësisë së burimeve që përdoren në arsim etj". Në këtë fjalor jepet kuptimi edhe për "standardet e kualifikimit", të cilat përcaktohen si "një tërësi treguesish sasiorë dhe cilësorë që karakterizojnë një kualifikim dhe që shërbejnë si bazë për hartimin e kurikulave përkatëse".

Standardet e input-eve.

• Standardet e përmbajtjes mësimore: gjejnë shprehje në kornizat kurikulare, planet mësimore, programet mësimore lëndore, planet dhe programet universitare, tekstet mësimore. Ato tregojnë se në ç'nivel duhet të trajtohet përmbajtja mësimore (faktet, parimet, proçeset dhe njohuri të tjera) në procesin mësimor.

Tradicionalisht kanë shërbyer si bazë për konceptimin dhe organizimin e proçesit mësimor nga mësimdhënësit, por njëkohësisht edhe për realizimin e procesit të inspektimit arsimor.

• Standardet e infrastrukturës mësimore: këto gjejnë shprehje në dokumente normative që u referohen kushteve dhe kërkesave për hapjen e universiteteve të reja dhe funksionimin normal të atyre ekzistuese. Ato kanë të bëjnë me numrin minimal dhe maksimal të studentëve në një klasë, me normativat e sipërfaqeve/vëllimeve të klasave për studentëve, me ndriçimin, me pajisjen e klasave, laboratorëve dhe reparteve të praktikave, me kushtet e higjienës dhe të sigurisë etj. Edhe këto standarde përdoren gjerësisht nga inspektimi arsimor. Duhet theksuar se megjithëse një pjesë e këtyre standardeve janë detyruese për t'u zbatuar nga universitetet, në shumë raste, për arsye të vështirësive financiare dhe materiale, ato nuk zbatohen, duke ndikuar dukshëm në rënien e cilësisë mësimore.

Standardet e proçeseve.

Janë të lidhura ngushtë me standardet e input-eve dhe në mënyrë të ngjashme, ato u referohen sistemeve dhe ofruesve. Këto standarde kanë një ndikim të madh në arsim, pasi përcaktojnë mënyrat (metodat ose proçedurat) se si kryhen proceset arsimore dhe tregojnë, gjithashtu, edhe përgjegjësitë e aktorëve të ndryshëm. Ato gjejnë shprehje në dokumente ligjore-normative.

Standardet e output-eve.

Këto përcaktojnë arritjet e pritshme të sistemit arsimor, të ofruesve arsimorë ose të individëve (studentëve) në fund të afatave kohore të caktuara dhe shërbejnë edhe si njësi matëse për shkallën e suksesit (ose të mossuksesit) në arsim. Ky grup standardesh arsimore po gjen gjithnjë e më tepër referencë edhe në arsimin shqiptar.

2.2 Analiza e standarteve arsimore në Shqipëri.

Hartimi i standardeve të reja në nivel strategjik dhe afatgjatë: Do të synojë sigurimin dhe rritjen e cilësisë së tërë sistemit arsimor shqiptar, vënien e tij në funksion të kërkesave të reja aktuale dhe perspektive të shoqërisë, si dhe integrimin e tij në sistemet arsimore të vendeve të zhvilluara demokratike (Kjo e parë edhe në kuadrin e mundësisë së ndryshimit të strukturës së universiteteve); Do të krijojë mundësinë e përcaktimit të cilësisë së sistemit arsimor, të monitorimit, të verifikimit dhe të vlerësimit të përmbajtjes së tij nga shoqëria dhe shteti; Do të krijojë dhe do të sigurojë sistemin e referimit për ndryshimet graduale afatshkurtra, afatmesme dhe afatgjata në arsim; Do të rritë shkallën e vlefshmërisë dhe të përdorimit të rrjedhojave të vlerësimit të sistemit arsimor. Duke i shërbyer këtij qëllimi strategjik, në nivel sistemi, standardet do të shërbejnë si udhëzues: për hartimin e programeve, të teksteve shkollore dhe të të gjitha materialeve të tjera mësimore. për organizimin e procesit të të nxënit, të mësimdhënies dhe të kualifikimit të burimeve njerëzore; për hartimin e kritereve të arritjeve në arsim dhe të vlerësimit të tyre për studentët, për profesorët e për universitetin në përgjithësi dhe si pika referimi për zhvillimin e testeve. Përveç sa më sipër, hartimi i standardeve, sidomos i atyre të arritjes, do të ofrojë kritere të njësuara për vlerësimin e

njohurive, të shkathtësive e të shprehive të studentëve, si dhe kritere të hollësishme për vlerësimin e nivelit të realizimit të objektivave. Në këtë mënyrë, ai do të mundësojë edhe sigurimin e të dhënave më të plota e më të besueshme për vlerësimin dhe përmirësimin e të gjithë sistemit në tërësi. Për këtë arsye, standardet e përmbajtjes, të paraqitura në këtë dokument, u ofrojnë jo vetëm universitetit, por të gjithë punonjësve të arsimit, vendimmarrësve, prindërve etj. elemente të rëndësishme për përcaktimin e përmbajtjes së kurikulës universitare.

2.3 Krahasimi i standarteve arsimore shqiptare me ato europiane.

Hartimi dhe zbatimi i politikave të përbashkëta, kohët e fundit, në nivel europian po konsolidohet prirja e përvijimit të politikave të përbashkëta evropiane, që synojnë të njësojnë (unifikojnë) treguesit e cilësisë pothuajse në të gjitha fushat e veprimtarisë njerëzore në kontinent. Të gjitha këto politika, që në shumë raste janë rrjedhojë e marrëveshjeve ose e angazhimeve afatshkurtra ose afatgjata, kanë rrjedhojat e tyre të drejtpërdrejta në fushën e arsimit. Në këtë fushë ato shfaqen si politika të rekomanduara ose të sugjeruara, që në nivel kombëtar trajtohen dhe përdoren si piketa për hartimin e standardeve të brendshme, si në drejtim të mësimdhënies, ashtu edhe në atë të trajnimit. Këto standarde, në fushën e arsimit, në shumë raste trajtohen si standarde daljeje (output-i) në fushën e njohurive dhe të shkathtësive e shprehive. Politika të përbashkëta europiane që janë pranuar dhe kanë shërbyer si piketa për zhvillimin e politikave të brendshme të vendeve të tjera evropiane, por edhe të vendeve të Ballkanit, janë të shumta. Disa prej tyre kanë pasur ndikimin e tyre të drejtpërdrejtë në arsimin shqiptar, si në nivel sistemi ose politike arsimore, ashtu edhe në nivelin e praktikave mësimore në universitet e në klasë.

Korniza Europiane dhe Shqiptare e Kualifikimeve.

Një ngjarje, që mund të vlerësohet e rëndësishme nga pikëpamja e zhvillimit të standardeve europiane dhe e zbatimit të tyre në vendet europiane, është hartimi i Kornizës Europiane të Kualifikimeve, e cila synon të unifikojë praktika të caktuara në fushën e arsimit në Europë e për rrjedhojë, të krijojë mundësi dhe lehtësi për njohjen dhe akreditimin e sistemeve arsimore të çdo vendi në nivel europian.Pasojë e drejtpërdrejtë e Kornizës Europiane të Kualifikimeve në vendin tonë është puna për hartimin dhe miratimin e ligjit për "Kornizën Shqiptare të Kualifikimeve", si dhe projektvendimi i bazuar në këtë ligj për "Funksionet dhe detyrat e njësisë së Kornizës Shqiptare të Kualifikimeve", e cila do të mundësojë hartimin e standardeve të kualifikimeve kombëtare në përputhje me praktikën e mirë ndërkombëtare, për të ndërtuar standardet e kualifikimit dhe për të siguruar që ato njihen në arenën ndërkombëtare.

2.4 Adaptimi i metodave bashkëkohore në mësimdhënie.

Politikat aktuale arsimore në Shqipëri prej vitesh janë orientuar nga drejtimet dhe zhvillimet kryesore progresive ndërkombëtare. Edukimi për të drejtat e njeriut Edukimi për të drejtat e njeriut në shkollën shqiptare gjen mbështetje të sigurt në përfshirjen e tij në përparësitë e politikave të MASH-it prej mëse një dhjetëvjeçari. Edukimi për të drejtat e njeriut në shkollë gjen pasqyrim në Ligjin për Arsimin Parauniversitar dhe në draftin e standardeve të lëndës së edukimit qytetar. Si rrjedhojë e kësaj përparësie, edukimi për të drejtat e njeriut është pjesë e kurikulës zyrtare dhe e programeve të kualifikimit të

mësuesve, si të fakulteteve të edukimit, ashtu edhe institucioneve të tjera arsimore, duke qenë, në të njëjtën kohë, edhe çështje e mjaft veprimtarive shkollore e jashtëshkollore në të gjithë vendin.

Edukimi ligjor Një nga ndërmarrjet që konsiderohet e rëndësishme në fushën e edukimit të qytetarëve të ndërgjegjëshëm dhe të përgjegjshëm për të respektuar normat dhe institucionet e shoqërisë demokratike është futja në kurikulën e shkollës së mesme të profilizuar, në kuadrin e lëndës së edukimit qytetar, të lëndës "Edukimi ligjor". Kjo lëndë synon të pajisë të rinjtë me njohuri rreth ligjit, sistemit ligjor dhe parimeve themelore e vlerave mbi të cilat ngrihet një demokraci kushtetuese. Ajo do t'u mundësojë të rinjve të njihen me të drejtat dhe përgjegjësitë e tyre, të fitojnë njohuritë, shprehitë dhe qëndrimet që i aftësojnë ata jo vetëm të veprojnë në përputhje me ligjin, por dhe të jenë qytetarë pjesëmarrës në jetën dhe bërjen e demokracisë.

*Edukimi global*Edukimi i të rinjve të aftë të veprojnë si qytetarë në një botë gjithnjë e më të ndërvarur dhe globale është një ndër objektivat e politikës së MAS-it dhe të IKT-së. Edukimi global, sipas konceptimit të sotëm europian, është një ndër përmasat e edukimit për qytetari demokratike, i cili mbështetet në shikimin e botës si një sistem. Ai synon të sjellë ndryshime në tri drejtime kryesore:

1. Së pari, në drejtim të konceptimit dhe të krijimit të një kurikule globale, e cila të jetë e aftë të reflektojë botën në globalitetin e saj dinamik.

2. Së dyti, në drejtim të kualifikimit të mësimdhënësve, për t'i aftësuar të nxënë vetë dhe të mësojnë të tjerët për një botë në zhvillim e ndryshim të pandërperë.

3. Së treti, në drejtim të edukimit të studentët global, si pjesëtar i njëkohshëm i të sotmes që jeton, por edhe i të ardhmes që e shqetëson. Sot kjo përmasë përfshihet në standardet dhe në kurikulën zyrtare të lëndës së edukimit qytetar, gjë që garanton edhe zbatimin e saj në shkallë të gjerë në tërë veprimtarinë e edukimit.

2.5 Mësimdhënia tradicionale përballë mësimdhënies për të mësuarit aktiv.

Cilat janë mendimet tuaja të para kur dëgjoni fjalën "mësues"? Dikush që qëndron përballë klasës duke dhënë një leksion dhe pastaj ju vë nota për kujtesën dhe përsëritjen rreth dijes së dhënë? Dikush që është një "predikues" ose "aktor kryesor", dhe i cili di dhe dëshiron ta transferojë dijen e tij apo të saj te studentët? Kjo figurë e profesrëve është e pajtueshme me atë që mund të shprehet si Mësimdhënie Tradicionale. Mësimdhënia Tradicionale është e qendërzuar te mësimdhënësi dhe kërkon dhënien e leksioneve të mira në mënyrë që të transferohet një tërësi e përcaktuar mirë e dijes te studentët. Mësimdhënia Tradicionale bazohet në dogmën që të mësuarit është përvetësim (ose mbledhje) e fakteve që duhen mbajtur mend dhe e procedurave që duhen zbatuar rëndom. Për të praktikuar Mësimdhënien Tradicionale ju vetëm duhet të njihni përmbajtjen që shpjegohet në mësim dhe si të jepet ajo te studentët. Një figurë alternative e profesorëve dhe mësimdhënies, e cila është e pajtueshme me të katër parimet e përmendura më sipër, është Mësimdhënia për të Mësuarit Aktiv. Tek Mësimdhënia për të Mësuarit Aktiv, të mësuarit shihet si proces i të kuptuarit të gjërave (ose më teknikisht një dije që ndërtohet personalisht) duke u angazhuar në veprimtari kuptimplotë dhe duke komunikuar me të tjerët. Çdo student hyn në klasë

ose fillon një mësim, me dije personale që ai apo ajo i përdor për të kuptuar çfarë jepet nëmësim. Çfarë është mësuar, varet jo vetëm nga çfarë ju dhe profesori, thoni dhe bëni, por edhe nga dija personale që studentët sjellin në situatën e të mësuarit.

Kalimi nga mësimdhënia tradicionale në mësimdhënien për të mësuarit aktiv.

Çfarë kriteresh përdorim apo duhet të përdorim për të përkufizuar përsosmërinë e mësimdhënies? Tek Mësimdhënia tradicionale kriteri kryesor është transmetimi i informacionit të përfshirë në një konspekt, tekst ose në ndonjë burim tjetër. Nga ana tjetër, tek Mësimdhënia për të Mësuarit Aktiv, kriteri parësor është cilësia e të mësuarit e përjetuar nga ata të cilëve u jepet mësim. Tek Mësimdhënia për të Mësuarit Aktiv, mësimdhënia dhe të mësuarit shihen si dy aspekte të të njëjtit proçes të gërshetuar. Ky proçes është i shprehur mirë në termin "mësimdhënie/të mësuarit" me njërën faqe të çiftit që ndikon dhe ndikohet nga tjetri. Për të praktikuar Mësimdhënien për të Mësuarit Aktiv ju jo vetëm duhet të njihni çfarë po jepni mësim, por po ashtu në një sasi të konsiderueshme, kujt po i jepni mësim. Bazuar në këtë diskutim mund të ofrohen dy sugjerime për ata që duan të kalojnë nga Mësimdhënia Tradicionale tek Mësimdhënia për të Mësuarit Aktiv. Së pari nevojitet të krijoni situata të mësuari që i angazhojnë aktivisht nxënësit tuaj në procesin mësimor. Së dyti, në këtë situatë mësimore ju duhet të jeni i ndjeshëm për atë çfarë po bëjnë nxënësit tuaj, dhe si ata po iu përgjigjen veprimtarive të të mësuarit dhe detyrave që u janë caktuar.

Rekomandim 1 Krijoni skenarë në vend që të shkruani plane mësimore

Shpesh thuhet që mësimdhënia është art. Në qoftë se është, atëherë mundësia për krijimtari qëndron në fazën planifi kuese të mësimdhënies. Faza planifikuese ndodh kur ju përgatiteni për mësim duke kërkuar mënyrat për të mbushur boshllëkun midis vendit ku janë nxënësit aktualisht në terma të objektivave tuaja dhe ku ata duhet të jenë për t'i zotëruar objektivat. Shumicës së Lektorëve u kërkohet nga anëtarët e personelit administrativ të përgatisin planet mësimore, zakonisht për leksionet që zgjasin nga 45 minuta deri në një orë ose më shumë (si në rastin e një mësimi pianoje për shembull). Herë pas here një mësim mund të fillojë në një ditë gjatë një periudhe të vetme mësimore, dhe të zgjerohet në një ditë tjetër apo periudhë mësimore.

Rekomandimi 2: Projektoni situata të të mësuarit që i angazhojnë aktivisht nxënësit në procesin e të mësuarit.

Mjediset janë vendet ose vendndodhjet në të cilat ndodh të mësuarit. Një klasë është një mjedis tipik i të mësuarit. Situatat janë ngjarjet që ndodhin brenda këtyre mjediseve. Brenda klasës suaj (një mjedis) një nxënës fillon ta ndërpresë mësimin (një situatë). Situatat mund të jenë negative (si në shembullin e mëparshëm) ose pozitive (kur nxënësit po interpretojnë krenarë një pjesë të shkurtër teatrale që e kanë shkruar vetë). Natyrisht, si mësues ne duam më shumë situatat pozitive se sa ato negativet.

Rekomandimi 3: Diagnostikoni statusin fillestar të nxënësve dhe aktivizoni dijet e tyre të mëparshme.

Nxënësit mund ta kuptojnë atë që iu jepet mësim vetëm kur janë të aftë ta lidhin atë me përvojën dhe dijen e tyre të mëparshme. Një mënyrë për të gjetur çfarë dinë tashmë nxënësit tuaj, është t'u jepni atyre kohë për të refl ektuar dhe për të shkëmbyer informacion për dijen e tyre të mëparshme. Kjo mund të

realizohet spontanisht duke bërë pyetje, bashkëbisedim ose më formalisht në një detyrë të shkurtër me shkrim (ku u kërkohet studentëve të mbajnë ditarë).

Rekomandimi 4: Krijoni ose përzgjidhni veprimtari të përshtatshme dhe të lidhura me të mësuarit

Të mësuarit aktiv kërkon nga studentët që ata të angazhohen në veprimtari të përshtatshme dhe të lidhura me të mësuarit. Përgjithësisht, i përshtatshëm i referohet lidhjes midis veprimtarive dhe studentëve (p.sh., të përshtatshëm për moshën dhe zhvillimin), ndërsa të lidhur i referohet lidhjes midis veprimtarive dhe objektivit. Megjithëse fraza "të mësuar aktiv" ka qenë i përdorur në arsim për shumë vite, kuptimi i saj ka ndryshuar me kalimin e kohës. Në fi llimin e shekullit të 20- të John Deëey argumentonte "të mësuarit duke bërë". Pikëpamja e Dewey-t e "të mësuarit duke bërë" ishte e kufi zuar në ekzekutimin e veprimtarive motore, manuale dhe praktike. Koncepti aktual i të mësuarit aktiv nuk i përjashton veprimtaritë motore, manuale dhe praktike, por megjithatë përqendrohet në aktivitetin mendor.

Rekomandimi 5: Jepni mësim në mënyra që i bëjnë aktivitetet e të mësuarit "të vijnë në jetë"

Pavarësisht sa të përshtatshëm dhe të lidhur janë veprimtaritë tuaja të të mësuarit "në letër", ju si mësimdhënës duhet të bëni që ato "të vijnë në jetë" në klasë. Në këtë aspekt, mësuesit mbështeten në një nga tre qasje të mësimdhënies. E para dhe ndoshta më e zakonshmja është të prezantohet informacioni, të shpjegohen konceptet dhe të modelohen aftësitë. Kjo qasje mund të emërtohet "thuaj e trego". Qasja e dytë është të bëhen pyetje ose të parashtrohen probleme dhe pastaj të udhëhiqen studentët me anë diskutimesh dhe zbulimesh që të vijnë vetë te përgjigjet e pyetjeve ose zgjidhjet e problemeve.

Rekomandimi 6. Edukimi i të menduarit kritik

Këshilli Kombëtar për Përsosmërinë në Mendimin Kritik ka dhënë një përkufizim gjithëpërfshirës të mendimit kritik. Mendimi kritik është "procesi intelektualisht i disiplinuar i konceptualizimit, zbatimit, analizës, sintetizimit dhe/ose vlerësimit aktiv dhe me aftësi të informacionit të mbledhur ose të gjeneruar nga vrojtimi, përvoja, refl ektimi, arsyetimi, ose komunikimi si një udhëheqje për besim dhe veprim."

Rekomandimi 7: *Jini mbikëqyrës i vetes*

Vlerësimi i cilësisë së mësimdhënies tuaj nuk do të jetë puna e një mbikëqyrësi të jashtëm. Më saktë, vetëvlerësimi është një pjesë integrale e punës profesionale të mësimdhënësve. Kësisoj, si mësimdhënësna nevojitet të përbrendësojmë cilësitë që e bëjnë një skenar të shkëlqyeshëm, të punojmë për të siguruar që ato cilësi të jenë të pranishme në secilin nga skenarët, dhe të bëjmë çfarë është e nevojshme për ta realizuar skenarin në mënyra që angazhojnë aktivisht studentët dhe sigurojnë suksesin e të mësuarit. Në këtë rekomandim ne do të marrim në konsideratë ato cilësi që diferencojnë skenarët e mirë, nga ata jo dhe aq të mirë. Këto cilësi duhet t'ju aftësojnë të "jeni mbikëqyrës i vetes" (përshtatur nga Ivić et al., 2003).

1) Përcaktoni idenë kryesore. Në një skenar, ideja kryesore është zamku që mban çdo gjë bashkë. Identifikoni idenë kryesore, përshkruajeni atë në terma mjaft të thjeshtë dhe emërtojeni atë. Pastaj shkruani një grup objektivash të të mësuarit, të krijuara rreth apo të bazuara mbi idenë kryesore.

2) Rendisni të gjithë veprimtaritë e të mësuarit në vazhdimësi. Cilat janë veprimtaritë e të mësuarit? Për çdo veprimtari, a e kam qartësuar çfarë duhet të bëjnë studentët? Shkruani mundësisht me saktësi të gjithë gjërat që duhet të bëjnë studentët, edhe nga ana njohëse edhe ndryshe, ndërsa ata punojnë me skenar. (duke marrë shënime, duke punuar në grupe, duke analizuar materialin e shkruar, zbatuar një procedurë, zgjidhur një problem). Më në fund a ka kuptim radha e veprimtarive dhe a ka të ngjarë që t'i udhëheqë studentët që ta kuptojnë idenë kryesore dhe të arrijnë objektivat?

3) Kontrolloni veprimtaritë në terma të mundësive që ato japin për angazhim aktiv. Disa veprimtari mund të jenë më angazhuese se të tjerat. Veprimtaritë më pak angazhuese mund të kenë të përbashkët një a më shumë nga këto karakteristika: tepër të gjata, të tepruara, të mërzitshme, çoroditëse, ose të pakuptim. Veprimtaritë me ndonjë nga këto karakteristika duhet të zëvendësohen me ato që ka të ngjarë që të jenë më angazhuese. Duhet shënuar që ky është një kontroll për përshtatshmërinë e veprimtarive.

4) Kontrolloni lidhjen midis veprimtarive dhe objektivave të të mësuarit. Si lidhen këto veprimtari me objektivat e të mësuarit? A ka veprimtari që mbivendosen? A ka hendeqe në renditjen e veprimtarive? Duhet shënuar që ky është një kontroll për rëndësinë e veprimtarive.

5) Vlerësimi dhe gjykimi. Çfarë prove më nevojitet që të më lejojë të kuptoj nëse studentët kanë qenë të suksesshëm në përpjekjet e tyre për të mësuar.

Faza e parë, që ne e përmendëm më parë në këtë sesion ndodh pasi skenari është përgatitur dhe është gati për realizim. Faza e dytë ndodh pasi skenari është vënë në jetë. Në fazën e parë ju e vlerësoni skenarin tuaj në terma të një klase të supozuar studentësh. Në fazën e dytë ju e vlerësoni skenarin tuaj bazuar në reagimet, komentet dhe ndoshta sugjerimet e një klase reale studentësh.

3. **PËRSHTATJA NDAJ RISIVE NË PROÇESIN ARSIMOR.**

3.1 Risitë në mësimdhënie dhe avantazhet e tyre.

Teknologjia si një risi në mësimdhënie

Shoqëria e bazuar në dituri nevojitet që të posedojë aftësi të mira komunikuese dhe sociale, të jetë e mirë informuar dhe të jetë gjithmonë e gatshme të mësojë gjëra të reja. Për t'u bërë pjesëtar të kësaj shoqërie qytetarët duhet të marrin pjese në mënyrë aktive në këtë shoqëri dhe ti ndjejnë benifitet e ofruara nga ajo. Atyre duhet t'ju jepet mundësia që ti kenë dhe arrijnë ato dituri dhe aftësi të nevojshme. Ato gjithashtu duhet që në mënyrë kreative ti arrijnë dituritë dhe eksperiencat duke krijuar zgjidhje origjinale për problemet. Në kohën bashkëkohore ndikimi i teknologjisë informatike dhe të komunikimit (TIK) gjithnjë e më shumë bëhet i gjitheperfshires në shumë sfera shoqërore. Ky zbatim nuk e anashkalon as arsimin. Arsimimi dhe dituria janë baza e çdo zhvillimi njerëzor dhe ato janë e drejta fondamentale për çdo qenie njerëzore. Dominimi i metodave tradicionale të cilat e fuqizojnë njohurinë enciklopedike dhe jo specifike apo praktike, mungesa e mësimdhenies interaktive dhe inovacioneve bëjnë që teknologjia informatike e komunikimit të shfrytëzohet si reformator për ti plotësuar kërkesat globale për mësimdhënie sa më pragmatike dhe për ti ndjekur trendet bashkëkohore arsimore ku nxënësi vendoset në qëndër të vëmendjes dhe ku amplifikohet të menduarit kritik dhe zgjedhja e problemeve. Nevoja dhe arsyeja e aplikimit të TIK-ut në arsim niset nga fakti i përgatitjes së të rinjve për tu bërë liderë dhe të suksesshëm në këtë

shoqëri të udhëhequr nga informacionet. Aftësitë e komunikimit, proçesimit, mendimit kritik dhe zgjedhjes së problemeve si dhe puna në grupe janë esenciale në shoqërinë teknologjike dhe socioekonomike të shekullit 21. Arsimimi në këtë mjedis të sofistikuar do të bëjë më shumë se vetëm lexim, shkrim apo përvetësim të shkathtësive aritmetike. Duhet të ofrojë edhe shkathtësi pune që do ti ndihmonin të rinjtë ta arrijnë potencialin e tyre njerëzor. Zhvillimi i shoqërisë informatike paraqet një nga detyrat prioritare të të gjitha qeverive botërore. Nuk ka dyshim se arsimimi është njëri nga segmentet kryesore në nxitjen dhe përkrahjen e zhvillimit të shoqërisë informatike, edhe atë në dy aspekte. Pikë së pari, ky segment duhet të jetë promotor i shoqërisë informatike dhe të inicojë krijimin e kuadrove profesionale dhe kompetente të cilët mund tju përgjigjen sfidave të shoqërisë informatike dhe nevojave të ekonomisë së bazuar në dituri. Së dyti, cilësia e proçesit edukativo arsimor në mënyrë të drejtë mvaret nga zbatimi i teknologjisë informatike dhe komunikimit në po atë proçes. Kursi jonë "TIK në arsim" do ti trajtojë ndryshimet dhe efektet e TIK-ut në arsimin fillor duke: vëndosur theksin në nevojën, në mënyrën e integrimit sa më efikas të TIK-ut, në ndryshimin e metodave mësimore nga ato tradicionale në interaktive, evaluimi i orëve me zbatim të TIK-ut, përpunim elektronik i të dhënave si dhe interpretimi i të dhënave. Sistemi jonë arsimor është duke i zbatuar principet e Strategjise Nacionale për Zhvillimin e Arsimit, vecanerisht programit për zhvillimin e TIK-ut në arsim. Qëllimi kryesor i strategjisë nacionale është që të maksimalizohet dhe të optimizohet shfrytëzimi i pajisjeve të TIK-ut nga kategori të ndryshme të pjesëmarrësve potencialë: mësimdhënës, nxënës, student, qytetar. Promovimi i arsimimit teknologjik paraqet hap logjik, posaçërisht në klasat e ulta të arsimit fillor. Kujdes i veçantë duhet pasur në përmbajtjet mësimore për grupe të ndryshme nxënësish. Posaçërisht theks të veçantë i jepet zbatimit të TIK-ut në arsimin fillor për kryerjen e detyrave shkollore e jo si qëllim vetëm për vete.

Integrimi i metodave bashkëkohore

Në teorinë dhe në praktikën e punës mësimore çështja e metodave është një nga përmbajtjet me rëndësi të veçantë, meqë ato përcjellin tërë ecurinë e zhvillimit të proçesit mësimor. Aplikimi i mësimit interaktiv në grupe të vogla kryesisht mund të organizohet në dy mënyra: Mënyra e parë është kur të gjithë grupet punojnë në një përmbajtje mësimore ose zgjidhin një detyrë, realizojnë një eksperiment apo një detyrë laboratorike, një vëzhgim. Kurse mënyra e dytë është kur secili grup punon në detyra të ndryshme.

Mësimi interaktiv – të nxënit aktiv promovon cilësinë e proçesit të dhënies, por paraqet një sistem dhe model inovator të punës mësimore e cila mbështetet në elemente të ndryshme të mësimit problemor, mësimit zbulues – kërkimor, mësimit ekipor e të individualizuar.

Në këtë kontekst mësimi interaktiv ka ecuri dhe trajtim tjetër të përmbajtjeve, të planifikimit dhe të përgatitjes së mësimdhënësit për punë.

Karakteristikat e mësimdhënies interaktive në arsim

Zbatimi i mësimdhënies interaktive kërkon mjete të ndryshme ndihmëse për mësim, hapsirë të volitshme për punë, rregullim të interierit, aftësim të profesorëve për të zbatuar mësimdhënie interaktive, aftësim i studentëve e të tjera që do të thotë se varet nga shumë faktor të rëndësishëm. Që të ndryshohet pasqyra e

mësimit tradicional si çështje mjaft e rëndësishme është vendosja e risive në mësim. Në teoritë praktike të didaktikës është pranuar qëndrimi për ndryshimin e mësimit pasiv ndaj atij aktiv. Mënyra aktive e organizimit të mësimit e karakterizon mësimin bashkëkohor, ndërsa mënyra pasive e karakterizon mësimin tradicional. Proçesin e të nxënit aktiv e dallojnë disa karakteristika nga mësimi i rëndomtë, ndër të cilat me rëndësi janë:

1. strukturim tjetërfare i përmbajtjes së temës, njësisë mësimore, planifikimit dhe pregatitjes për mësim;
2. trajtim gjithpërfshirës i temës mësimore;
3. kombinim qenësor i materialit teorik dhe praktik;
4. dominim i punës së individualizuar ose i punës së kombinuar individuale – grupore;
5. punë e pavarur e grupeve brenda orës mësimore për disa lëndë ose aktivitete mësimore dhe ndërrimi i roleve në orën tjetër;
6. dominimi i pozitës aktive të studentëve dhe roli drejtues e organizues i profesorit;

Çfarë është TIK?

Bota karakterizohet nga ndryshime të shumta dhe të shpejta, një pjesë e të cilave ka ardhur dhe nga zhvillimi i shpejtë i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit. Arsimi duhet t'u përshtatet ndryshimeve të vazhdueshme të teknologjisë, dhe t'i përdorë ato gjerësisht në procesin mësimor. Këtyre ndryshimeve arsimi duhet t'u përgjigjet, me ritme të shpejta, me zhvillime të brendshme sasiore e cilësore për të transmetuar njohuri e aftësi sistematike, koherente e të qëndrueshme te studentët, duke i reflektuar më pas këto në shoqëri për krijimin e një të ardhmeje më pozitive për të gjithë. Në epokën e zhvillimit të teknologjisë së informimit dhe komunikimit, përdorimi i kësaj teknologjie gjatë procesit mësimor është bërë një domosdoshmëri për profesorin.

Rëndësia e TIK-ut

Para shekullit të njëzetë, tre mjetet kryesore të mësimit ishin mësuesi, teksti dhe tabela e zezë. Librat, letrat, lapsat ishin mjetet themelore për të hyrë në komunikimin dhe shkëmbimin e informacionit. Shekulli i njëzetë, solli mbizoterimin e teknologjisë në arsim. Shumë individë do të argumentojnë se kjo është ende e vërtetë sot, por nuk mund të mohohet ndikimi në rritje i teknologjisë në arsim. Roli i profesorit si burimi kryesor i informimit në klasë ka ndryshuar në të mësuarit organizativ, i cili çon nxënësit apo studentët për të kërkuar informacion të pavarur. Një tipar dallues i arsimit në të gjitha nivelet në vitet e fundit është përfshirja e teknologjisë në procesin e të mësuarit Përdorimi i teknologjive të reja përbën një nga ndryshimet më dramatike në arsim. Kombinimi i kompjuterave dhe i përparësive të tjera teknologjike, si: videove me karakter didaktik, hipertekste e programeve të tjera përbën një aspekt reformues në fushën e arsimit. Në të gjitha vendet e botës janë bërë përpjekje të vazhdueshme për të inkorporuar arritjet teknologjike në mjedisin shkollor dhe për t'i pajisur ato me infrastrukturë informatike. Përdorimi i teknologjisë së komunikimit dhe të informacionit gjithnjë e më shumë në të gjitha aspektet e shoqërisë, bën të rëndësishëm futjen e TIK-ut si një lëndë me rëndësi të veçantë. Kjo bën të mundur që përdorimi produktiv dhe i besueshëm i TIK-ut të trajtohet si një mundësi thelbësore për jetën. Kjo lëndë përfshin jo vetëm mjeshtërinë e aftësive teknike, por edhe kuptueshmërinë për të zbatuar dhe aplikuar këto aftësi në jetën e përditshme, deri dhe në punësimin e studentëve, menjëherë pas përfundimit të studimeve 2-

vjecare. TIK-u u krijon mundësi studentëve të marrin pjesë dhe të angazhohen në shoqërinë bashkëkohore.

3.2 Zbatimi dhe përfshirja e risive në mësimdhënien në universitete.

TIK nënkupton të gjitha llojet e teknologjisë, të cilat përdoren për të shfrytëzuar dhe manipuluar informacionin, pra kemi një kombinim të Teknologjisë me Informacionin dhe Komunikimin. TIK në edukim kuptohet si një implementim i pajisjeve dhe mjeteve teknologjike në procesin mësimor për të regjistruar dhe përpunuar informacionin në formë digjitale. Përdorimi1 i teknologjisë në universitetet tona ka ndryshuar në mënyrë të ndjeshme këto vitet e fundit. Kështu, për të pajisur studentët me aftësitë e nevojshme teknologjike, duhet të përdorim metoda të reja të të mësuarit në krahasim me metodat e përdorura në të mësuarit tradicional. Teknologjia dhe mjetet teknologjike janë bërë pjesë e edukimit në universitet dhe synimi është të përdorim teknologjinë në klasa si një mjet që zhvillon dhe nxit më tej procesin e të mësuarit. Studentët, nga përdorimi i këtyre mjeteve të reja teknologjike kanë përfituar aftësi kompjuterike, aftësi të cilat do të mund t`i përdorin në të ardhmen në vendet e tyre të punës. Universitetet në sistemin arsimor shqiptar kanë krijuar një infrastrukturë teknologjike, e cila optimizon integrimin e teknologjisë në procesin edukativ.

Avantazhet e përdorimit të TIK në mësimdhënie

Fillimisht profesorët duhet të dallojnë qartë lidhjen midis përdorimit të TIK dhe programit të mësimdhënies. Ne duhet të dijmë ta përdorim teknologjine para se të mësojmë me ndihmën e saj. Ne përdorim teknologjinë për të mësuar të njëjtat gjëra si më përpara sepse TIK na lejon që të kemi një mësimdhënie: më të lehtë, më të shpejtë, më efikas. Shtrirje në një gamë më të gjerë materialesh njëkohësisht. Kemi të bëjmë edhe me një barazi mbi zgjedhjet e akseset e informacioneve.

3.3 Procesi i mësimdhënies sipas standarteve në universitetet shqiptare.

Në përshtatje me proçeset europiane të mësimdhënies do të ishte shumë efektive nëse për profesorët do të sugjeronim si më poshtë:

1. Ndërtoni klasa që e kanë të mësuarit e studentëve si përqendrim parësor, promovoni angazhimin e studentëve në të mësuarit dhe shmangni barrierat ndaj këtij proçesi.
2. Krijoni mjedise të personalizuara për të mësuarit, ku studentët të kenë një ndjesi të përkatësisë dhe të mbarëvajtjes.
3. Menaxhoni madhësinë e klasës, duke formuar grupe ose ekipe sipas nevojës, për të krijuar një mjedis funksional, produktiv për të mësuarit.
4. Promovoni sjellje pozitive të klasës duke trajtuar sjelljen e keqe dhe përçarëse me efektivitet dhe efikasitet.
5. Krijoni një mjedis fizik qëështë reagues ndaj nevojave tëstudentëve tuaj dhe i përshtatshëm për të lehtësuar të mësuarit në përputhje me synimet.

Nga ana tjetër, lidhur me arritjen e realizimit të objektivave iu sugjerohet:

1. Shkruajini objektivat në një format standard për të lehtësuar komunikimin midis dhe mes mësimdhënësve, studentëve dhe aktorëve të tjerë.
2. Ndërtoni kurse që përmbajnë objektiva në fusha të shumta, në mënyrë që të siguroni që sistemi ynë arsimor të formojëstudent të harmonizuar.
3. Përdorni një metodë sistematike për të shkruar objektivat për grup – mësimet …

Mësimdhënia e një ndryshimi: perspektiva dhe një vështrim i përgjithshëm

1. Krijoni skenarë në vend që të shkruani plane mësimore.
2. Krijoni situata të mësuari që angazhojnë aktivisht studentët në proçesin e të mësuarit.
3. Autorizojini studentët tuaj.

Sa i përket një mësimdhënie cilësore:

1. Duhet tëjeni në dijeni të larmisë së burimeve të të mësuarit që janëbrenda dhe jashtëuniversitetit tuaj.
2. Përzgjidhni burime të të mësuarit të cilat janë (a) të bashkërenduara me objektivat mësimore, (b) mbështetëse të veprimtarive tuaja të mësimdhëniestë të mësuarit, dhe (c) të përshtatshme për studentët tuaj në terma të dijes, përvojës së tyre të mëparshme, moshave ose niveleve të zhvillimit.
3. Lokalizoni një larmi burimesh të të mësuarit për të përmbushur nevoja të ndryshme, dhe stile të larmishme të të mësuarit tëstudentëve në klasën tuaj.
4. Bëjini burimet e të mësuarit të "vijnë në jetë", kujtohuni që jeni ju mësuesi, i cili vendos se si përdoren burimet për të krijuar mjedise nxitëse mësimore dhe i jep formë asaj që mësojnëstudentët.
5. Përdorni siç duhet dhe me efektivitet teknologjinë për të mbështetur mësimdhënien, për të shtuar mundësitë e të mësuarit dhe për të zmadhuar ndryshimet për suksesin e të mësuarit

Po ashtu sugjerime të vlefshme për mësimdhënësit do të ishin;

1. Bazojini vlerësimet tuaja kryesisht në objektivat tuaja mësimore, duke krahasuar nivelin ose llojin e objektivave me forma të përshtatshme të kontrollit.
2. Zgjidhni instrumente dhe teknika kontrolli, bazuar në qëllimin për të cilin po i kontrolloni studentët tuaj.
3. U mësoni studentëve tuaj strategji dhe teknika të vetëkontrollit dhe vetëvlerësimit.
4. Përdorni rezultatet e vlerësimeve formale për të kuptuar forcat dhe dobësitë e studentëve, dhe për të bërë përmirësime në mësimdhënien tuaj.

3.3.1 Shkollimi dhe të mësuarit në shoqëritë demokratike moderne.

Arsimimi formal gjithmonë ka pasur një qëllim të dyfishtë, domethënë të ushqejë zhvillimin e fëmijëve dhe adoleshentëve në mënyrë që ata të jenë të aftë të kenë sukses si të rritur dhe të kontribuojnë për funksionimin e qetë të shtetit dhe shoqërisë. Si pasojë, vendimet për arsimin gjithmonë kanë qenë politikisht shumë të motivuara, apo më pak të motivuara. Orientimi dhe përparësitë e arsimimit kanë qenë dhe do të vazhdojnë të formësohen nga orientimet dhe përparësitë e mbarë shoqërisë si edhe orientimi dhe

përparësitë e institucioneve të tjerëbrenda shoqërisë. Natyra politike e arsimimit ka qenë e dallueshme qysh në lashtësi. Leximi, shkrimi dhe aritmetika mësoheshin në mbretëritë e lashta të Mesopotamisë për të lehtësuar transaksionet midis prodhuesve bujqësorë dhe për t'i mundësuar mbretit t'i ndiqte dhe t'i rregullonte këto transaksione. Perandorët kinezë e përshtatnin arsimimin e mandarinëve për t'i aftësuar ata që të kishin dijet dhe njohuritë e domosdoshme për të administruar perandorinë. Ky arsimim përmbante mësimet e Konfucit, me supozimin që ato do t'i aftësonin mandarinët t'i trajtonin njerëzit dhe problemet me mençuri dhe drejtësi.

Në Athinën e lashtë, arsimimi synonte të jepte dije abstrakte dhe të zhvillonte aftësi për argumentim dhe arsyetim që do t'i aftësonin shtetasit të merrnin pjesë në vendimmarrje për të mirën e shtetit demokratik (Gardner, Kornhaber, &Ëake, 1991; Nisbett, 2003).

3.4 Sfidat me të cilat përballet sistemi arsimor, veçanërisht universitetet shqiptare.

Mësimdhënia, sfidë më vete.

Zhvillimet e një bote vazhdimisht në ndryshim, përcaktojnë qartë kërkesa të reja dhe sfiduese për sistemet tona arsimore, dhe për ata që jetojnë dhe punojnëbrenda tyre. Kërkesat për zotësi në punë në mijëvjeçarin e ri po ndryshojnë me shpejtësi. Kërkesat për profesione njohëse rutinë dhe punë krahu për shembull, po reduktohen. Në të njëjtën kohë, kërkesat për të menduar inventiv (për shembull menaxhim të kompleksitetit, vetë drejtim, kuriozitet, kreativitet, pranim të rrezikut, të menduarit e rendit të lartë dhe arsyetim të shëndoshë), mendim të ekspertëve (psh., zgjidhje e problemeve për të cilat nuk ka zgjidhje të bazuar në norma), dhe aftësi e kapacitete komplekse të komunikimit (psh., ndërveprim me të tjerët për të marrë informacion, ofrim i shpjegimeve ose bindje e tyre për implikimet për veprim) janë në rritje. Më tutje ka një nevojë të madhe për qytetarët që janë pjesëmarrës aktivë në problemet shoqërore dhe politike, dhe kanë temperamentin që nevojitet për stabilitet emocional dhe mbarëvajtje. Këto kërkesa të reja kërkojnë mënyra të reja të të menduarit për studentët dhe mësimdhënësit dhe për të mësuarit dhe mësimdhënien. Të menduarit inventiv, mendimi i ekspertëve dhe aftësitë e kapacitetet komplekse të komunikimit nuk mund të zhvillohen në një sistem në të cilin mësimdhënësit janë aktivë (p.sh., japin leksione) dhe studentët janë pasivë (p.sh., ata rrinë ulur e dëgjojnë). Studentët duhet të jenë aktivë (p.sh., duke punuar) dhe ju si mësimdhënës, duhet të siguroni strukturën, asistencën, nxitjen dhe mbështetjen për t'i bërë ata të aftë të mësojnë në të tashmen si edhe t'u jepni mundësi për të mësuarit në të ardhmen. Psikologu i famshëm belg Eric De Corte ka sugjeruar katër parime fundamentale të të mësuarit siç e kuptojmë ne atë tani.

Ata janë si vijon:

- Të mësuarit është konstruktiv. Mendimi nuk ekziston në botën e jashtme. Por mendimi formohet nga studentët ndërsa ata bashkëveprojnë me botën e jashtme.
- Të mësuarit është i vetë normuar. Studentët e vetënormuar vënë objektiva më të larta të veçanta e të afërta, e menaxhojnë mirë kohën e tyre, e monitorojnë përparimin e tyre drejt objektivave, bëjnë korrektime bazuar në monitorimin e tyre dhe këmbëngulin pavarësisht pengesave.

3.4.1 Shkencë e re e të mësuarit, teknologji të reja dhe ndryshim arsimor.

Ndryshimet në infrastrukturat teknologjike dhe metodat e mësimdhënies përgjithësisht janë më të lehta të bëhen nga sa janë ndryshimet në sferat më të mëdha, të ngarkuara më shumë politikisht të përmendura më sipër. Gjithashtu, është e pranuar përgjithësisht që ndryshimet në teknologji dhe mësimdhënie paguajnë pjesë të fitimit në terma të cilësisë së mësimdhënies dhe efektivitetit të të mësuarit. Në fakt, rëndësia e teknologjive dhe metodave të reja të mësimdhënies është element i domosdoshëm i ndërtimit të të ashtuquajturave "shoqëri të dijes". Veç kësaj, të paktën në dukje, mësuesit dhe administratorët janë në favor të këtyre ndryshimeve. Sidoqoftë, pranimi i nevojës për ndryshime të tilla, dhe realizimi i ndryshimeve janëdy gjëra të ndryshme. Realizimi dhe veçanërisht ruajtja e këtyre ndryshimeve kërkojnë nivele të larta të ekspertizës nga ana e një numri të madh njerëzish. Ato po ashtu kërkojnë koordinim midis ekspertëve nga fusha të ndryshme të lëndëve dhe disiplinave akademike. Së fundmi, ato kërkojnë angazhim afatgjatë nga udhëheqësit qeveritarë, gjë qëështë veçanërisht e vështirë në vazhdueshmërinë e ministrave dhe qeverive të ndryshme. Aktualisht ne jemi në një periudhë kalimtare të konceptimit tëtë mësuarit.

Të menduarit kritik është një koncept kompleks, i tillë që kërkon nga studentët të:

- përqendrohen në informacionin e përshtatshëm dhe të mos e përfillin informacionin e papërshtatshëm;
- skanojnë, krahasojnë dhe përzgjedhin informacionin në përputhje me objektivin ose qëllimin;
- paraqesin çfarëështë zgjedhur në një mënyrë kohezive (për shembull duke përdorur modele) dhe të bëjnë lidhjen me dijen ekzistuese;
- vlerësojnë modelet në terma të provave të disponueshme dhe që nevojiten;
- arsyetojnë me anë të deduksionit për të vlerësuar vërtetësinë dhe vlefshmërinë e modeleve dhe përfundimeve;

Pra, profesrët duhet të gjejmë mënyrat që ta ndihmojmë çdo student të zhvillohet si person, dhe si anëtar produktiv i një shoqërie demokratike në një botë gjithmonë të ndryshueshme. Kjo është një sfidë shumë më e madhe se sa përgatitja e studentëve për punë apo profesione të veçanta.

Konkluzione dhe rekomandime.

- Megjithë punën e bërë për hartimin dhe zbatimin e standardeve arsimore në Shqipëri, vihet re një dallim i konsiderueshëm midis standardeve europiane dhe atyre shqiptare, në konpcepte, në hartim, në metodologji dhe në zbatim të tyre në praktikë.
- Informacioni dhe njohja e standardeve europiane në arsim nëpërmjet botimit të materialeve, organizimit të veprimtarive të ndryshme njohëse dhe shkëmbimit të përvojave janë të pamjaftueshme.
- Strukturat dhe institucionet që trajtojnë politikat që kanë të bëjnë me konceptimin, hartimin dhe zbatimin e standardeve arsimore janë të pamjaftueshme, si në kapacitete, ashtu edhe në kualifikimet e nevojshme.
- Krijimi i institucioneve të reja për të mundësuar një menaxhim më të mirë të procesit të zbatimit të standardeve arsimore për momentin është i vështirë dhe fuqizimi i institucioneve ekzistuese që

janë të angazhuara me standardet arsimore për të qenë të afta të menaxhojnë ndryshimet e pritshme në këtë sektor, duket se nuk është përparësi e momentit.

- Brenda standardeve arsimore shqiptare, të përdorura deri tani, vihen re diferenca të mëdha, si në konceptim, ashtu edhe në mënyrën e zbatimit. Nuk ka terminologji të unifikuar dhe të pranuar zyrtarisht nga të gjithë ekspertët dhe nivelet arsimore.

Rekomandime.

- ✓ Është i domosdoshëm organizimi i punës për hartimin e standardeve të reja arsimore në Shqipëri, në përputhje me standardet europiane. Rekomandohet ngritja e një grupi pune për të rishikuar nivelet ekzistuese të standardeve dhe për të rekomanduar fushat ku duhet filluar ndërhyrja për hartimin e standardeve të reja hap pas hapi, në formën e një plani veprimi.
- ✓ Duhet të rritet shkalla e informacionit dhe e njohjes së standardeve europiane në arsim, nëpërmjet botimit të materialeve, organizimit të veprimtarive të ndryshme njohëse, shkëmbimit të përvojave me vendet europiane dhe nëpërmjet hartimit të projekteve të veçanta.
- ✓ Strukturat dhe institucionet që trajtojnë politikat që kanë të bëjnë me konceptimin, hartimin dhe zbatimin e standardeve arsimore duhet të fuqizohen, si në kapacitete, ashtu edhe në kualifikime. Vetë institucionet ose agjencitë shtetërore ose joqeveritare që merren me standardet arsimore duhet të orientojnë punën e tyre drejt europianizimit të standardeve arsimore në Shqipëri në të gjitha nivelet arsimore, duk hartuar planet e tyre të veprimit për europianizimin e standardeve
- ✓ Për shkak se brenda standardeve arsimore shqiptare të përdorura deri tani vihen re diferenca të mëdha, është e domosdoshme që të hartohet dhe miratohet një dokument zyrtar për direktivat, parimet, klasifikimin, procedurat etj, të hartimit të Standardeve Arsimore Shqiptare, mbështetur në linjat kryesore që ofron ky dokument dhe në direktivat e në përvojën europiane.
- ✓ Eliminimi i dukurisë së zbatimit të standardeve arsimore të dyfishta, për arsimin publik dhe atë jopublik, paraqet si domsodoshmëri hartimin e "Manualit të Akreditimit të Ofruesve të Arsimit", referuar standardeve kryesore (të personelit, infrastrukturës, kurikulës etj.).
- ✓ Garantimit të cilësisë në arsim, që kryejnë funksione të akreditimit, të vlerësimit, të monitorimit, të inspektimit, të certifikimit etj., për të krijuar një kornizë unike kombëtare në këto drejtime, duke përdorur standardet arsimore si nyje lidhëse.
- ✓ Është i domosdoshëm rinovimi i Legjislacionit arsimor, me elementet përkatëse të standardeve, parë në konteksin europian të standardeve, për ta përshtatur me ndryshimet që vijnë si pasojë e zgjerimit të shkallës së veprimit të standardeve arsimore në përvojën e BE-së, pasi është i pamjaftueshëm dhe i vonuar në kohë. Rekomandohet ngritja e një grupi pune për të identifikuar ndryshimet e nevojshme.

Bibliografia:

1. Alexander, P.A. and Murphy, P.K. (1998). The research base for APA's learnercentered psychological principles. In N.M. Lambert and B.L. McCombs (Eds.), Hoë students learn. Ëashington, DC: APA

2. Antić, S., Ivić, I. & Pešikan, A. (Eds.) (2007). Student u središtu nastave (Student in the center of teaching). Belgrade: Education forum and Faculty of Agriculture.
3. Autor, D. H., Levy, F., and Murname, R. J. (2001). The skill content of recent technological change: An empirical exploration. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research. http://ëëë.nber.org/ papers/ë8337.pdf?new_window=1
4. DeCorte, E. (2007). Learning from instruction: The case of mathematics. Learning Inquiry, 1: 19–30. http://competentclassroom.com/ pdfs/ErikDeCorte.pdf
5. Elias, M.J. (2006). The connection betëeen academic and social-emotional learning. In M. J. Elias & H. Arnold (Eds.), The educator's guide to emotional intelligence and academic achievement. Thousand Oaks, CA: Corëin Press.
6. International Information and Communication Technologies (ICT) Literacy Panel. (2002). Digital Transformation: A Frameëork for ICT Literacy. Princeton, NJ: Educational Testing Services (ETS). http:// www.ets.org/research/ictliteracy/ index.html.
7. Ivić, I., Pešikan, A., & Antić, S. (2003). Active Learning 2. Belgrade Institute for Psychology, Faculty of Psychology.
8. Lemke, C., Coughlin, E., Thadani, V., & Martin, C. (2003). En-Gauge 21st Century Skills – Literacy in the Digital Age: http://ëëë. metiri.com
9. Prince, M. (2004). Does active learning ëork? A revieë of the research. Journal of Engineering Education, 93(3), 223–231
10. U. S. Department of Labor. (1999). Futureëork: Trends and challenges for ëork in the 21st Century. Ëashington, DC: Author. http://ëëë.dol.gov/asp/ programs/history/herman/reports/ futureëork/report.htm.
11. Ëirth, K. R. & Perkins, D. (2009). Learning to learn. http://ëëë. macalester.edu/geology/ëirth/ CourseMaterials.html
12. Zeigarnik, B.V. (1967). On fi nished and unfi nished tasks. In Ë. D. Ellis (Ed.), A sourcebook of Gestalt psychology. Neë York: Humanities Press
13. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area. European Association for Quality Assurance in Higher Education, 2005, Helsinki;
14. EFPA Declaration 2006. The European standards of education and training in professional psychology – EuroPsy
15. David Frankfurter, January 1, 2004. European education standards.
16. CEDEFOP. Quality standards and norms in European VET. Sept. 2003.
17. EURYDICE. Quality Assurance in Teacher Education in Europe.
18. Eurydice, 2004. Evaluation of Schools providing Compulsory Education in Europe
19. Raising education standards in schools. 2005. Organization for Security and Co-operation in Europe. Mission to Bosnia and Herzegovina;
20. https://ëëë.researchgate.net/publication/268387095_STANDARTET_ARSIMORE_NE_BASHKIMIN_EUROPIAN_DHE_NE_SHQIPERI_Education_standards_in_EU_and_Albania/link/5469f2200cf20dedafd2ee9c/doënload
21. http://Webquest.org/ [WebQuests from the San Diego State University Department of Educational Technology]

MODELET MË TË SUKSESSHME ARSIMORE NË EUROPË DHE KRAHASIMI ME MODELIN ARSIMOR SHQIPTAR.

MsC. Gentiana Boshku

genta_jm@hotmail.com

Abstrakt

Studenti ka nevojë për një mori kapacitetesh dhe kompetencash për të funksionuar në shoqërinë e së ardhmes, kështu që ata duhet të dinë se si të përshtaten me një mjedis në ndryshim që evoluon me shpejtësi. Ai gjithashtu duhet të punojë si ekip, të jetë krijues, të dijë të zgjidhë problemet, të marrë vendime dhe të përballet me to. Kjo do të thotë që ata duhet të kenë aftësinë për të vepruar dhe zgjidhur të gjitha problemet që lindin, ashtu siç e kërkon shoqëria e sotme.

Modeli i arsimit ka ndryshuar nga të qenit mësimdhënës në klasa me në qendër nxënësin/studentin. Nuk ka të bëjë më me marrjen e njohurive nga studentët që i përgatisin ata për mjedisin e punës, por për jetën. Prandaj, ata duhet të trajnohen për vetë-mësim, zgjedhje me mjete dhe rrugë mësimore, dhe kërkimin domethënës të njohurive. Në këtë studim paraqiten të dhëna krahasimore për sistemet arsimore të disa vendeve të zhvilluara europiane dhe Shqipërisë duke patur parasysh disa faktorë si zhvillimi i sistemit arsimor për publikun, cilësia e arsimit bazë dhe të lartë dhe shkalla e studentëve që ndjekin universitetin. Të dhënat janë bazuar nëklasifikimin e "Best 20 education systems in the world" (20 sistemet arsimore më të mira në botë), faqet zyrtare të sistemit të edukimit për secilin shtet si dhe testet e Pisa.

Keywords*:* *education, quality, development, Europe, Albania*

Abstract

The student needs a multitude of capacities and competences to function in the society of the future, so they must know how to adapt to a rapidly evolving changing environment. He must also work as a team, be creative, know how to solve problems, make decisions and deal with them. This means that they must have the ability to act and solve all the problems that arise, as today's society requires.

The model of education has changed from being teacher-centered to student-centered classrooms. It is no longer about students getting knowledge that prepares them for the work environment, but for life. Therefore, they should be trained in self-learning, choice in learning tools and pathways, and meaningful pursuit of knowledge. This study presents comparative data on the education systems of some developed European countries and Albania, taking into account several factors such as the development of the education system for the public, the quality of basic and higher education and the rate of students attending university. The data are based on the classification of the "Best 20 education systems in the world", the official websites of the education system for each country, as well as the Pisa tests.

Keywords: *education, quality, development, Europe, Albania*

1.Hyrje.

Në ndryshim nga klasat tradicionale, Dewey mendonte se shkollat dhe klasat duhet të jenë përfaqësuese të situatave të jetës reale, duke i lejuar fëmijët të marrin pjesë në aktivitetet e të mësuarit në mënyrë të ndërsjellë dhe fleksibël në një sërë mjedisesh sociale (Dewey, 1938, f.19; Gutek, 2014). Dewey mendonte se edukimi efektiv erdhi kryesisht përmes ndërveprimeve sociale dhe se mjedisi i shkollës duhet të konsiderohet një institucion social (Flinders & Thornton, 2013, f. 77). Ai e konsideroi edukimin si një "proces të të jetuarit dhe jo një përgatitje për të jetuar në të ardhmen" (Flinders & Thornton, 2013, f.35; Gutek, 2014).Në klasat me në qendër nxënësin, mund të shihet në veprim pjesa më e madhe e teorisë së të mësuarit social të John Dewey dhe besimeve edukative. Ai e shikonte klasën si një entitet shoqëror që fëmijët të mësojnë dhe t'i zgjidhin problemet së bashku si një komunitet. Në këto klasa fëmijët shihen si individë unikë; studentët mund të gjenden të zënë në punë duke ndërtuar njohuritë e tyre përmes kuptimit personal, në vend të njohurive të imponuara nga mësuesi dhe aktiviteteve të drejtuara nga mësuesi. Fëmijët duhet të shihen duke mësuar e duke u formuar në këto klasa dhe ata do të zgjidhin problemet përmes qasjeve praktike. Kur mësuesit planifikojnë mësimdhënie, interesat e nxënësve duhet të merren parasysh dhe lëndët kurrikulare do të integrohen me theks në të nxënit me projekte. Përvoja edukative përfshin rritjen intelektuale, sociale, emocionale, fizike dhe shpirtërore të fëmijës, jo vetëm rritjen akademike (Schiro, f. 17; 2013).

2.Vendet me sistemin më të mirë të arsimit në europë dhe botë.

Finlanda renditet si shteti me sistemin arsimor më të mirë në Europë dhe në botë. Ajo ofron arsim falas për qytetarët. Ajo ka qenë një performuese e lartë në çdo program me Anketa Ndërkombëtare të Vlerësimit të Studentëve. Finlanda ndjek kërkimet dhe filozofët e arsimit amerikan. (P.sh.: John Dewey), dhe frymëzohet prej tyre. Dewey ishte një besimtar i patundur në grupet e njerëzve që mblidheshin së bashku për të zgjidhur problemet në një mënyrë paqësore, përmes një procesi "diskutimi, debati dhe vendimmarrjeje" (Gutek, 2014, f. 78). Besimet e Dewey për demokracinë, komunitetin dhe zgjidhjen e problemeve, udhëhoqën zhvillimi i filozofive të tij sociale dhe arsimore (Theobald, 2009, f137). Edukimi progresiv, siç përshkruhet nga Dewey, duhet të përfshijë përvoja të të nxënit tërheqës nga ana shoqërore që janë të përshtatshme për zhvillimin e fëmijëve (Dewey, 1938, f. 37).

Po cilat janë parimet kryesore të sistemin arsimor të Finlandës? Ka disa fakte rreth kësaj:

- **a.** Ata kanë më pak ditë shkollore (190 ditë në vit)
- **b.** Ekzistojnë disa parime thelbësore që qëndrojnë në themel të sistemit arsimor të Finlandës
- **c.** Studentët janë të lirë të zgjedhin rrugën e tyre arsimore

Sistemi i edukimit të hershëm të Finlandës është i vendosur rreth konceptit të të mësuarit përmes lojës. Deri në moshën 6 vjeçare, nxënësve nuk u kërkohet të ndjekin shkollat.

Ata ofrojnë arsimin bazë kur fëmija mbush 7 vjeç. Për nëntë vitet e ardhshme ata ndjekin një strukturë të vetme arsimimi. Ata marrin hapa të veçantë për të rishikuar dhe rinovuar kurrikulën e tyre për të përmbushur nevojat e çdo individi.

Agjencia Kombëtare Finlandeze për Arsimin promovon vetëvlerësimin si për mësuesit ashtu edhe për shkollat për t'i ndihmuar ata t'i përmirësojnë ato. Gjithashtu, Finlanda nuk përfshin testimin e

standardizuar kombëtar, por ato bëjnë vlerësime për testimin e rezultateve të të nxënit. Arsimi i mesëm i lartë ndahet në dy kategori: i përgjithshëm dhe profesional.

Në arsimin e përgjithshëm, studentët kanë të gjithë lirinë për të zgjedhur oraret e tyre të studimit dhe në fund, ata duhet të ndjekin një provim mature. Dhe këto rezultate merren parasysh për aplikimet e tyre në kolegj.

Arsimi profesional është i fokusuar në punë, ndërsa mësimi në shkollë dhe praktika shkojnë paralelisht. Pas kësaj, studentët arrijnë kualifikime të bazuara në kompetenca. Arsimi i mesëm i lartë është gjithashtu plotësisht falas.

Kolegjet e Finlandës ndahen në dy grupe: Universitete të Shkencave të Aplikuara dhe universitetet e tjera. Universitetet në Finlandë fokusohen në shkencat e aplikuara, ndërsa Universitetet e shkencave të aplikuara theksojnë aplikimet praktike.

Danimarka është në vendin e dytë në Europë dhe në vendin e 4-të në botë për sistemin më të mirë arsimor. Treguesi që ndihmoi Danimarkën të ngjitej në vendin e 4-të është – rritja e raportit mësues-nxënës për shkollat e mesme dhe fillore. Viti shkollor në Danimarkë përbëhet nga 200 ditë të vitit (https://www.edsys.in/best-education-system-in-the-world/)

Fëmijët që dëshirojnë të studiojnë në universitet duhet të zgjedhin një nga katër programet arsimore që janë: shkencat natyrore ose sociale (kjo ka një kohëzgjatje prej dy vjetësh); biznes dhe ekonomi; shkenca ekzakte dhe/ose një program të gjerë arsimor i cili mbulon lëndë të ndryshme

Ekzistojnë pesë lloje të institucioneve të arsimit të lartë në Danimarkë:

- universitetet
- kolegjet universitare (për diploma të akademisë profesionale dhe diploma bachelor profesional)
- institucionet e arsimit të lartë artistik
- shkollat e arsimit dhe trajnimit detar
- akademitë e biznesit

Diplomë e Akademisë Profesionale janë diploma specifike universitare që fokusohen në mësimin e aplikuar dhe zhvillimin e aftësive profesionale. Përveç ndjekjes së leksioneve standarde universitare, studentët gjithashtu bashkëpunojnë me biznese dhe industri dhe zhvillojnë një projekt përfundimtar për vlerësim. Këto diploma kërkojnë dy vjet ose dy vjet e gjysmë për të përfunduar dhe akreditуar studentët me 120 ECTS.

Kjo diplomë nuk është e barabartë me nivelin bachelor. Sidoqoftë, ato mund të korrespondojnë me një diplomë bachelor nëse studentët marrin një vit e gjysmë shtesë studimi të njohur si diploma shtesë.

Për sa i përket diplomave Bachelor, ekzistojnë dy lloje të diplomave bachelor që mund të merrni në Danimarkë: një diplomë universitare dhe një diplomë bachelor profesionale. E para është programi i përbashkët trevjeçar universitar prej 180 ECTS që ndjek formatin tradicional akademik.

Këto fokusohen në një deri në dy lëndë, kryesisht bazohen në kërkime dhe teori, dhe duhen tre vjet për t'u përfunduar. Diploma bachelor profesional është e orientuar drejt hyrjes në tregun e punës. Ju e merrni këtë diplomë pasi të keni përfunduar një program AP me një diplomë shtesë siç shpjegohet më sipër. Kjo ofron njohuri si teorike ashtu edhe praktike, si dhe u ofron studentëve mundësinë për t'u vendosur në tregun e punës për përvojë profesionale të dorës së parë. (https://www.internations.org/denmark-expats/guide/education).

Norvegjia është e treta në europë dhe e gjashta në botë në sistemin arsimor. Raporti i saj mësues-nxënës, atëherë është "afërsisht 1 mësues me 10 nxënës" (https://www.edsys.in/best-education-system-in-the-world/). Arsimi fillor dhe i mesëm i ulët mbulon fëmijët e moshës 6 deri në 15 vjeç ose klasat 1 deri në 10. Arsimi i mesëm i lartë zakonisht ofron tre vjet arsim të përgjithshëm ose katër vjet trajnim profesional pas programit të detyrueshëm 10-vjeçar. Norma për trajnimin e praktikës është dy vjet trajnim profesional në arsimin e mesëm të lartë pasuar nga një ose dy vjet trajnim praktik në industri. Programet e arsimit të lartë profesional janë pas shkollës së mesme, por nuk përkufizohen si arsim i lartë. Ato zgjasin nga gjashtë muaj deri në maksimum dy vjet. Arsimi i lartë bazohet në një model 3+2+3; me fjalë të tjera një diplomë bachelor trevjeçare, një diplomë master dy vjeçare dhe një program doktorature trevjeçare (https://www.lifeinnorway.net/education-in-norway/)

Mbretëria e Bashkuar është e 4-ta në europë dhe mund të përmirësohet nëse qeveria i trajton me maturi situatat aktuale, si dhënia e pagave më të mira për mësuesit, mbështetja e shtuar në klasë për studentët dhe pajisja me teknologji moderne arsimore për secilën klasë (https://www.edsys.in/best-education-system-in-the-world/).Sistemi arsimor në MB ndahet në katër pjesë kryesore, arsimi fillor, arsimi i mesëm, arsimi i mesëm i lartë dhe arsimi i lartë. Fëmijët në MB duhet të ndjekin ligjërisht arsimin fillor dhe të mesëm, i cili zgjat nga mosha rreth 5 vjeç deri në moshën 16 vjeç. Pasi një student të përfundojë arsimin e mesëm, ai ka mundësinë të vazhdojë në arsimin e mëtejshëm. Studentët në Mbretërinë e Bashkuar që planifikojnë të shkojnë në kolegj ose universitet duhet të përfundojnë arsimin e mëtejshëm (https://www.internationalstudent.com/study_uk/education_system/).

Ashtu si vendet e tjera nordike, Finlanda, Norvegjia dhe Danimarka, Suedia ka performuar vërtet mirë për të mbajtur ritmin.Progresi i saj në fushën e arsimit ka qenë mbresëlënës nga viti 2015 deri në vitin 2018 (https://www.edsys.in/best-education-system-in-the-world/). Ligji aktual vë më shumë fokus në shëndetin e nxënësve dhe mësuesve dhe lejon më shumë liri zgjedhjeje se më parë. Që nga 1 dhjetori 2013, kërkohet certifikim profesional për mësuesit e shkollave dhe parashkollorëve me kontrata të përhershme. Vendimi synonte ngritjen e statusit të profesionit të mësuesit, mbështetjen e zhvillimit profesional dhe në këtë mënyrë rritjen e cilësisë në arsim. Ministria punon për çështje që përfshijnë performancën e shkollës, kushtet për mësuesit dhe financimin e studimeve. Inspektorati Suedez i Shkollave mbikëqyr dhe shqyrton cilësinë e shkollave në të gjithë vendin nëpërmjet inspektimeve të rregullta. Inspektorati monitoron respektimin e Ligjit për Arsimin. Agjencia Kombëtare për Arsimin ofron informacion rreth arsimit, promovon mirëkuptimin dhe administron fondet dhe grantet publike.

Agjencia Kombëtare Suedeze për Arsimin e Lartë Profesional analizon kërkesat e tregut të punës për arsimimin e fuqisë punëtore, vendos se cilat programe do të përfshihen në arsimin e lartë profesional dhe cakton fonde publike për ofruesit e arsimit. Agjencia gjithashtu vlerëson dhe inspekton cilësinë dhe rezultatet e këtij edukimi (https://sweden.se/life/society/the-swedish-school-system)

Me sistemin arsimor më kompleks, duke përfshirë tre komunitete të ndryshme si flamande, gjermane dhe franceze, Belgjika shkëlqen në vendin e 5 në Europë dhe të 11-të në botë. Gjatë anketave vjetore, ajo siguroi vendin e 4-të dhe të 9-të për raportin mësues-nxënës dhe vendin e 5-të për rritjen e regjistrimit të moshës fillore dhe të mesme të nxënësve në shkollë (https://www.edsys.in/best-education-system-in-the-world/). Shkolla e mesme: ka 4 mundësi: e përgjithshme, teknike, artistike dhe profesionale (https://expatsinbrussels.be/en/education/the-school-system-in-belgium)

Gjermania është e njohur për drejtësinë e saj sociale dhe ekonomike në mbarë botën. Vendi ka punuar shumë për të arritur në top 10, por nuk mundi për shkak të mungesës së përmirësimit të disa treguesve në dy vitet e fundit.Aktualisht, vendi po lufton për të mbajtur një pozicion në top 10 (https://www.edsys.in/best-education-system-in-the-world/). Sistemi shkollor gjerman ndahet në 5 nivele: Edukimi në fëmijërinë e hershme, Shkolle fillore, Arsimi i mesëm, Arsimi terciar, Edukimi në vazhdim. Në Gjermani ekzistojnë dy sisteme arsimore të shkollave fillore. Në një sistem paraarsimor 5-ditor të javës shkollore, ka 188 ditë mësimore/në vit. Në sistemin parashkollor 6-ditor të javës shkollore, ka 208 ditë mësimore/në vit, duke përfshirë edhe mësimet gjatë 2 të shtunave/çdo muaj. Gjimnazi u ofron të rinjve njohuri, ekspertizë dhe njohuri gjithëpërfshirëse për gjuhën gjermane dhe të huaj, si dhe matematikën. Këto institucione gjithashtu u mësojnë të rinjve vetë-zhvillimin, përgjegjësinë sociale dhe pjesëmarrjen në shoqërinë demokratike. Gjithashtu, ata informohen dhe udhëzohen në lidhje me institucionet akademike dhe kërkesat e tyre për pranim, sferën profesionale dhe kërkesat e aksesit, së bashku me perspektivën e punësimit në profesione të ndryshme.

Arsimi i mesëm i lartë i ofruar gjatë 2 viteve me kohë të plotë nga shkollat e mesme profesionale gjermane përgatit të rinjtë për të marrë një kualifikim profesional për një punë të aftë si staf i kualifikuar. Një kualifikim i tillë u lejon atyre të gjejnë një punë në një profesion që kërkon një kualifikim formal. Në të njëjtën kohë, një kualifikim i tillë mund të çojë në një kualifikim për hyrje në universitet, nëse nxënësi tregon një zotërim të mirë të një gjuhe të dytë të huaj. Gjithashtu, me një kualifikim të tillë, nxënësi mund të studiojë në një universitet teknik, por para kësaj, ata duhet të studiojnë për 2 vjet derisa të marrin një certifikatë maturimi (https://www.studying-in-germany.org/german-educationsystem/#:~:text=All%20Germans%20are%20obliged%20to,for%20other%20general%20education%20school.)

3.Modeli arsimor i Shqipërisë.

Sistemi arsimor në Shqipëri përfshin këto nivele:

1. Arsimi parashkollor (3-6 vjeç)
2. Arsimi fillor
3. Arsimi i mesëm i ulët (*9-vjeçarja*)
4. Arsimi i mesëm i lartë (*gjimnazi*)
5. Arsimi universitar

Arsimi i mesëm i lartë përfshin shkolla profesionale dhe gjimnaze të përgjithshme. Gjimnazi i përgjithshëm është 3 vjet dhe vetëm në vitin e tretë ka një ndarje të nxënësve sipas preferencave ku përfshihen disa variante të profilit natyror dhe disa variante të profilit shoqëror, nxënësit mund të zgjedhin njërin prej varianteve. Nxënësit e arsimit parauniversitar kanë një ulje të vazhdueshme në numër në të gjithë programet, ulje e cila vitin e fundit arrin 13 %, krahasuar me nxënësit e arsimit parauniversitar 2016-17. Ulje në numrin e studentëve vihen re edhe në arsimin e lartë, me 12.5 % më pak, krahasuar me vitin 2016-17 (Ministria e Arsimit, Rinisë dhe sporteve, 2021). Një tregues i rëndësishëm në arsim, është raporti i nxënësve ose studentëve për 1000 banorë. Këto raporte paraqiten në rënie për disa arsye. Një arsye kryesore është që studentët por edhe nxënësit shqiptarë preferojnë të studiojnë jashtë vendit, por ndikon gjithashtu edhe plakja e popullsisë së vendit.

Arsimi luan një rol shumë të rëndësishëm në krijimin e kapitalit njerëzor dhe është një nga premisat për zhvillimin ekonomik dhe social të një vendi. Në universitetet shqiptare aplikohen programet e Bolonjës, standard i BE-së për arsimin e lartë. Nga krahasimi i të diplomuarve në arsimin e lartë për katër vitet e fundit, midis fushave të gjera të studimit, rezulton se numri më i madh i tyre i përket fushës së "Biznesit, administrimit dhe ligjit". Vendin e dytë e zë fusha "Shëndet dhe mirëqenie", megjithëse numri i të diplomuarve në këtë fushë është afërsisht sa ngjysma e atyre të vendit të pare (Ministria e Arsimit, Rinisë dhe sporteve, 2021).

Vitet e fundit në arsimin e lartë në shqipëri është aplikuar akreditimi nga agjensi të huaja të cilat veprojnë në Europë. Informacioni dhe njohja e standardeve europiane në arsim nëpërmjet botimit të materialeve, organizimit të veprimtarive të ndryshme njohëse dhe shkëmbimit të përvojave janë të pamjaftueshme. (Hoxha Edmond R. (2008). Standartet Arsimore në Bashkimin Europian dhe në Shqipëri, f. 11)

Konkluzione.

Modeli shqiptar i organizimit të sistemit arsimor është pak a shumë i ngjashëm me modelet e suksesshme europiane për sai përket ndarjes dhe klasifikimit në marrjen e njohurive, por ka dallime në:

- Raportin nxënës - mësues në Shqipëri është më i lartë sesa modelet e suksesshme europiane ku rezulton 1 mësues me 9-10 nxënës në arsimin parauniversitar.
- Kjo përbën një disavantazh për edukimin në shqipëri pasi ngarkesa më e lartë redukton mundësinë e efikasitetit në mësimdhënie dhe mësimnxënie
- Në përgjithësi mbarimi i arsimit të mesëm të lartë në modelet e marra në studim përkon me moshën 19 vjec ndërsa në Shqipëri përkon me moshën 17-18 vjec. Kjo paraqet disavantazh për sa i përket studimeve universitare pasi një moshë më e vogël ka më pak aftësi në përvetësimin e njohurive të thelluara në universitet
- Ngarkesa lëndore dhe provimet shtetërore apo kombëtare të zhvilluara në arsimin parauniversitar në përgjithësi në Shqipëri ka një ngarkesë më të lartë. Në Shqipëri zhvillohen provime në klasat e 5, 9 dhe 12, gjë që nuk ndodh thuajse në asnjërin model të studiuar më lartë. Gjithashtu numri i lëndëve që testohen në sistemin arsimor Shqipëri është përsëri më i lartë se në modelet e studiuara më sipër.
- Kualifikimi i mësuesve dhe përzgjedhja e tyre në disa raste në Shqipëri mbetet një problem akoma, ndërkohë që në disa nga vendet e zhvilluara ka agjensi të posacme që meret me kualifikimin e mësuesve.
- Përqëndrimi dhe edukimi më shumë teorik sesa praktik në disa lëndë gjithashtu është një disavantazh në sistemin arsimor shqiptar
- Në arsimin e lartë mbetet problem numri i pakët i projekteve dhe praktikave ku shpesh herë janë vetëm formale

- Akreditimi i bazuar vetëm në bazën materiale dhe kurrikulare apo zbatimin e projekteve e bashkëpunimeve është nevojshëm të zhvillohet më tej edhe në aspektin e mësimdhënies, testimit të aftësisë së studentëve për përvetësimin e njohurive apo për përballjen me tregun e punës.

- Nxitja e studimeve në drejtimet ku ka nevojë tregu i punës dhe parashikimi e rregullimi i kuotave sipas nevojave të tregut të punës në mënyrë që mos të krijohet mbingarkesë në drejtime të caktuara dhe mangësi në disa drejtime tjera të tregut të punës.

Literatura:

-Dewey, John. Experience & Education. New York, NY: Kappa Delta Pi, 1938.

-Dewey, J. (2013). My pedagogic creed. In D. J. Flinders, & S. J. Thornton (Eds.), The curriculum studies reader. New York, NY: Routledge.

-Friesen, J. (2014) *Philosophical, Ideological, and Theoretical Perspectives on Education*, Gerald L. Gutek (2014). 2nd Ed. Boston, MA: Pearson.

-Hoxha Edmond R. (2008). Standartet Arsimore në Bashkimin Europian dhe në Shqipëri (Education standards in EU and Albania).

-Michael Stephen Schrio, Curriculum Theory, Sage, 2 Edition, 2013.

-https://expatsinbrussels.be/en/education/the-school-system-in-belgium.

-https://www.edsys.in/best-education-system-in-the-world/

-(https://www.internations.org/denmark-expats/guide/education)

-https://www.internationalstudent.com/study_uk/education_system/

-https://www.lifeinnorway.net/education-in-norway/

-https://sweden.se/life/society/the-swedish-school-system.

-https://www.studying-in-germany.org/german educationsystem/#:~:text=All%20Germans%20are%20obliged%20to,for%20other%20general%20education%20school

ORIENTIMI GJEOSTRATEGJIK I SHQIPËRISË NËN TRYSNINË E FUQIVE JOPERËNDIMORE (TURQI-RUSI-KINË).

Erlis Hoxha,

Kolegji Universitar i Biznesit

erlishoxha@gmail.com;

Abstrakti

Pozicioni gjeografik i Shqipërisë, midis Lindjes dhe Perëndimit, e bën atë dukshëm të cenueshëm ndaj ndikimeve dhe implikimeve të Fuqive të Mëdha perëndimore, si SHBA, BE, por edhe karshi fuqive joperëndimore, si Turqia, Rusia dhe Kina. Qëllimi i këtij studimi është vlerësimi i orientimit gjeostrategjik të Shqipërisë nën peshën e ndikimit të vendeve joperëndimore, duke shqyrtuar dimensionet ekonomike, politike dhe social-kulturore.

Pyetja kërkimore: A është zhvendosur orientimi gjeostrategjik properëndimor i Shqipërisë nën ndikimin e vendeve joperëndimore?

Hipoteza: Ndikimi i Turqisë, Rusisë dhe Kinës, nuk e ka zhvendosur orientimin gjeostrategjik properëndimor të Shqipërisë.

Metodologjia në këtë studimi kombinon qasjen sasiore dhe atë cilësore. Instrumentet e ardhur në ndihmë janë:

a) Pyetësorët vetë-raportues, të cilët u shpërndanë me një kampionim prej 500 të rinjsh, anëtarë të forumeve politike të partive kryesore në vend, si dhe midis studentëve nga universitete të ndryshme në vend.

b) Pyetësorët cilësorë, të cilët iu dërguan 6 ekspertëve të përzgjedhur.

Rezultatet e studimit treguan, se, përgjithësisht, të dyja grupet e mësipërme bashkohen në idenë se influenca e vendeve joperëndimore: Rusi, Turqi dhe Kinë, shfaqet në të tri dimensionet: ekonomike, politike dhe kulturore, gjithsesi ajo nuk ka arritur të zhvendosë orientimin gjeostrategjik properëndimor të Shqipërisë. Nga të tri vendet e marra në analizë, Turqia perceptohet si vendi me influencën më të madhe ekonomike, politike dhe kulturore, në raport me dy vendet e tjera: Rusi, Kinë, si dhe me SHBA-BE, ndërsa vendi me influencën penguese më të madhe në dimensionin politik të Shqipërisë perceptohet Rusia. Sa i takon Kinës, influenca e saj më e madhe perceptohet kryesisht në dimensionin ekonomik, pavarësisht se efekti i saj në këtë dimension nuk është shumë nevralgjik.

***Fjalë kyçe**: gjeopolitikë, fuqitë joperëndimore, influencë, politikë e jashtme, orientim strategjik*

1.Konteksti i studimit.

Ky studim ofron një analizë të politikës së jashtme të Shqipërisë, me qëllim matjen e perceptimit të ndikimit të vendeve joperëndimore përballë ndikimit të Shteteve të Bashkuara të Amerikës dhe Bashkimit Evropian.

Periudha kohore e marrë në analizë është 10-vjeçari i fundit: Përzgjedhja e kësaj periudhe kohore përkon me disa zhvillime të rëndësishme në rajonin e Ballkanit Perëndimor, ku në vitin 2009, Shqipëria dhe Kroacia do të bëheshin vende anëtare me të drejta të plota në Aleancën e Atlantikut të Veriut - NATO. Në aspektin e brendshëm, ky zhvillim do të konfirmonte orientimin gjeostrategjik properëndimor të Shqipërisë, ndërsa në rrafsh rajonal, dëshmoi edhe kahjen e vendeve të tjera të rajonit, si Mali i Zi dhe Maqedonia e Veriut, të cilat shfaqën vullnetin për t'iu bashkuar kësaj Aleance, por edhe interesin për integrimin e tyre në Bashkimin Evropian.(Garcia 2009).

Kjo qasje gjeopolitikee vendeve të Ballkanit Perëndimor, nuk mund të kalonte pa "tërhequr vëmendjen" e Rusisë, si një vend me interes të theksuar për zhvillimet në këtë rajon.

Me rimëkëmbjen e ekonomisë, Rusia filloi të rikuperojë edhe statusin e saj në marrëdhëniet ndërkombëtare, duke u shfaqur si fuqi globale e dorës së parë, për të rifituar lavdinë e dikurshme, sigurisht përballë rivalit të përhershëm - Shtetet e Bashkuara të Amerikës. Në këtë kontekst, këto zhvillime në Ballkanin Perëndimor do të shqetësonin Rusinë në "ambicien" e saj për të pasur me çdo kusht një rol ndikues në këtë rajon **(**Bugajski, 2020).

Nga ana tjetër, dy fuqi të tjera joperëndimore, si Turqia dhe më pas Kina, kanë shpalosur qëllimet e tyre për këtë rajon nëpërmjet investimeve në sektorë strategjikë: sistemin bankar, në telekomunikacion, në transport dhe në energjetikë. Turqia, ndryshe nga Kina dhe Rusia, identifikohet me një influencë më konkrete në Ballkanin Perëndimor, duke investuar në mënyrë strategjike në sektorët kyçë, të sipërpërmendur. Turqia, në raport me dy vendet e tjera, ka një avantazh më të madh në këtë rajon, që lidhet me shkaqe historike, pasi është fakt i njohur historik, që Ballkani ka qenë për shekuj me radhë nën pushtimin otoman. Për rrjedhojë, kjo trashëgimi politiko - kulturore ka lënë gjurmët e saj.

Nga ana tjetër, pavarësisht orientimit gjeostrategjik proevropian të Shqipërisë dhe partneritetit strategjik me SHBA-në, Rusia po bën të gjitha përpjekjet e mundshme për ta frenuar influencën e Perëndimit në Ballkanin Perëndimor.(Bieri, 2015).

1.2 Qëllimi i studimit dhe pyetjet kërkimore.

Qëllimi i këtij studimi është të vlerësojë orientimin gjeostrategjik të Shqipërisë në 10-vjeçarin e fundit, duke u fokusuar kryesisht në ndikimin e fuqive joperëndimore Rusisë, Turqisë dhe Kinës. Përcaktimi i këtij qëllimi lidhet me faktin se pas viteve "90, kursi i Shqipërisë në politikën e jashtme ishte euroatlantik, por në fund të viteve 2000, në rajonin e Ballkanit Perëndimor, fillon një fazë e re e ndikimeve të fuqive joperëdimore, sic janë, Rusia, Turqia dhe më pas Kina.

Rritja e vazhdueshme e prezencës së tyre në këtë rajon, vë në diskutim vijimësinë e orientimit gjeostrategjik properëndimor të Shqipërisë.

Në funksion të përmbushjes së këtij qëllimi, objektivat kryesore janë:

Analizimi dhe identifikimi i ndikimit të fuqive joperëndimore me fokus në dimensionet: ekonomike, politike dhe social-kulturore.

a) Vlerësimi i prezencës dhe ndikimit të vendeve aleate të Shqipërisë, Shtetet e Bashkuara të Amerikës dhe Bashkimit Evropian.
b) Matja e perceptimit të ndikimit të këtyre vendeve nga dy grupe të ndryshme, ekspertë të fushës dhe studentë.

***Pyetja kërkimore**: A është zhvendosur orientimi gjeostrategjik properëndimor i Shqipërisë nën ndikimin e vendeve joperëndimore?*

***Hipoteza:** Ndikimi i Turqisë, Rusisë dhe Kinës nuk e ka zhvendosur orientimin gjeostrategjik properëndimor të Shqipërisë.*

Politika e Jashtme e Shqipërisë.

2. Politika e jashtme dhe diplomacia shqiptare.

Hyrje

Për një kohë të gjatë, shqiptarët kanë vuajtur sistemin komunist, i cili do t'i privonte shtetasit e saj nga liritë dhe të drejtat themelore të njeriut. Vendi ynë mbeti i izoluar nga bota për plot 45-vjet, nën perden e hekurt. (Human Rights Watch, 1996).

Kjo qasje e nomenklaturës komuniste do të sillte pasoja tepër të rënda brenda dhe jashtë vendit. Në aspektin e brendshëm, në fund të viteve '80-të, ekonomia vendase do të binte në kolaps nga pamundësia për t'iu përgjigjur kërkesave dhe nevojave bazike të shtetasve të saj. Nga ana tjetër, në aspektin politik dhe të ndërveprimit me vendet e tjera, Shqipëria mbeti e izoluar si asnjë vend tjetër në këtë rajon, pa asnjë komunikim apo marrëdhënie shtetërore me vendet e tjera, sikundër dhe me organizmat e huaja ndërkombëtare. Pasojat e këtij izolimi, dhe tejkalimi i tyre, do të shndërroheshin në sfidat më të mëdha të qeverive të mëpasshme, të cilat pasuan lidershipin e fundit komunist, në fund të viteve '80-të dhe fillim të viteve '90-të. (The Balkanista, 2018).

Kalimi i stafetës dhe ndryshimet e sistemit politik në Shqipëri, do ta vendosnin vendin përpara disa përgjegjësive krejt të reja në diplomaci dhe marrëdhëniet ndërkombëtare.

Shqipëria, nga një vend i izoluar totalisht nga bota dhe zhvillimet ndërkombëtare, tanimë, si në shumë fusha, edhe në atë të politikës së jashtme dhe diplomacisë, do t'i duhej t'i përshtatej nivelit të përgjegjësive që i takonin si aktor i rifutur në skenën ndërkombëtare, kryesisht në këto dimensione:

a) Në raport me fqinjët, si aktor rajonal dhe përfaqësues i drejtpërdrejtë, në mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave të shqiptarëve jashtë kufijve shtetërorë (Kosovë, Mali i Zi, Maqedoni e Veriut dhe Luginën e Preshevës).
b) Në raport me aktorët evropianë dhe ata globalë, si vendet e Evropës Perëndimore dhe Shtetet e Bashkuara të Amerikës, Kinës, Rusisë, etj.
c) Në raport me organizmat ndërkombëtare prestigjioze, si: NATO, OSBE, FMN, OBT, etj. (Montgomery, 1991).

Në këto rrethana, riangazhimi i Shqipërisë nëpolitikën e jashtme dhe diplomaci do të përbënte një sfidë të vështirë, por të rëndësishme për vendin, pasi avancimi i kësaj agjende do të ndikonte në mënyrë të drejtpërdrejtë për normalizimin dhe demokratizimin e jetës dhe veprimtarisë së saj ekonomike, politike, diplomatike dhe kulturore. Dy dekadat e para postkomuniste, të diplomacisë dhe politikës së jashtme të Shqipërisë, kanë qenë fazat e hapjes dhe përpjekjeve të vazhdueshme për të "kalibruar" orientimin e saj gjeopolitik, sigurisht duke pasur në vëmendje aspiratat, interesat kombëtare dhe zhvillimin e qëndrueshëm të vendit.

Shqipëria do të rilidhte marrëdhëniet e saj me shumë vende evropiane dhe përtej Atlantikut, si dhe me organizata ndërkombëtare, të cilat do të kontribuonin në forcimin e institucioneve dhe konsolidimin e tyre, si dhe vijimin e reformave të thella strukturore që do të çonin në modernizimin e vendit. (Misha, 2015).

Në dekadën e tretë, postkomuniste, interesat e diplomacisë shqiptare dhe orientimi i politikës së saj të jashtme, do të bëhej edhe më i qartë në favor të agjendës euroatlantike (North Atlantic Treaty Organization: Official Website, 2014).

a) Anëtarësimi i Shqipërisë në NATO, në vitin 2009,
b) Kërkesa bërë Brukselit, nga ana e Shqipërisë, për marrjen e statusit të vendit kandidat për në BE (2009) (European Commission, 2020),

Këto dy momente, do të konfirmonin pa asnjë ekuivok orientimin gjeostrategjik properëndimor të Shqipërisë. Me ardhjen e qeverisë socialiste në pushtet, në vitin 2013, diplomacia dhe politika e jashtme shqiptare do të kishte një qasje të re, edhe më vitale, për çështjet e vjetra dhe ato të mbetura pezull. Po ashtu, kemi një rikonfirmim të vazhdimësisë së rrugës euroatlantike të Shqipërisë dhe zgjerimin e ndërveprimit diplomatik dhe rritjen e bashkëpunimit me fqinjët, duke ulur tensionet dhe rritur rolin e diplomacisë (jo vetëm politike), duke zgjeruar gamën e ndërveprimit ndërinstitucional, por edhe të bashkëpunimit bilateral e multilateral me vendet e tjera.

Mbështetja e vazhdueshme e Shteteve të Bashkuara dhe Bashkimit Evropian kanë qenë domethënëse në tejkalimin e shumë proceseve të vështira demokratizuese dhe konsolidimin e shtetit dhe institucioneve shqiptare.

Anëtarësimi me të drejta të plota në Bashkimin Evropian dhe forcimi i miqësisë me Shtetet e Bashkuara të Amerikës përbëjnë një prioritet kombëtar dhe një angazhim të pakontestueshëm të të gjitha palëve politike në vend, pavarësisht kaheve apo ideologjive politike që ato përfaqësojnë.

Akset më të rëndësishme të politikës së jashtme të shtetit shqiptar dhe përfaqësimi i saj në botë përfshijnë:

1) Partneritetin Strategjik me Shtetet e Bashkuara të Amerikës dhe Aleancën e Atlantikut të Veriut (NATO).

Deklarata e përbashkët për partneritet strategjik mes Republikës së Shqipërisë dhe Shteteve të Bashkuara të Amerikës, do të firmosej në prill të vitit 2015 nga Ministri i Punëve të Jashtme z. Ditmir Bushati dhe Znj.Victoria Nuland, Ndihmës Sekretarja e Shtetit për Europën dhe Euroazinë. Ky dokument ishte i një rëndësie të veçantë për Shqipërinë, pasi dëshmon në mënyrë të qartë, orientimin gjeostrategjik properëndimor të saj, dhe bashkëpunimin si aleate e ngushtë përkrah Shteteve të Bashkuara të Amerikës.

2) Partneritet Strategjik me Bashkimin Evropian dhe përshpejtim të proceseve integruese deri në anëtarësim të plotë në BE;

Është e qartë se, integrimi në Bashkimin Evropian ka qenë një prioritet i Shqipërisë postkomuniste dhe është artikuluar si i tillë nga çdo qeveri që ka qeverisur vendin në këto 30 vitet e fundit.

Politika e jashtme e Shqipërisë, vazhdimisht është artikuluar nëpërmjet dokumenteve dhe strategjive të hartuara për realizimin e këtij objektivi të rëndësishëm kombëtar.
Strategjia Kombëtare për Zhvillim dhe Integrim 2015 – 2020, përbën dokumentin kryesor kombëtar, të politikës së jashtme të Shqipërisë që parashikon zhvillimin e qëndrueshëm social dhe ekonomik të vendit, si dhe përmbushjen e kërkesave të integrimit evropian. Kjo strategji është e përbërë nga gjashtë prioritete:

a) Integrimi Europian,
b) Mirëqeverisja, demokracia dhe sundimi i ligjit,
c) Stabiliteti makroekonomik dhe fiskal,
d) Rritja e konkurencës,
e) Zhvillimi njerëzor dhe kohezoni social (**Strategjia Kombëtare për Zhvillim dhe Integrim 2015-2020)**

2) Bashkëpunimi rajonal nëpërmjet diplomacisë ekonomike
Kjo qasje, midis Shqipërisë dhe vendeve të rajonit, do të arrihej nëpërmjet vijimësisë së Procesit të Berlinit, duke rritur më tej kuadrin e bashkëpunimit ndërmjet vendeve të Ballkanit Perëndimor ndaj sfidave të përbashkëta rajonale.

3.NDIKIMI I VENDEVE JOPERENDIMORE (TURQI – RUSI – KINË) NË BALLKAN DHE PREZENCA E TYRE NË SHQIPËRI.

3.1 Ndikimi turk në Shqipëri.

Turqia është një vend me ndikim rajonal, si politikisht, ashtu edhe ekonomikisht. Roli i saj në Shqipëri është mjaft domethënës, falë dhe lidhjeve historike të saj në të kaluarën. (Zhelyazkova, 2000). Sidoqoftë, perceptimi për ndikimin e saj, siç raportohet nga të dhënat statistikore, ashtu dhe intervistat cilësore të studimit, na ofrojnë një pikënisje të rëndësishme jo vetëm të klimës aktuale politike, por edhe të orientimit gjeostrategjik të Shqipërisë në politikën e jashtme.

Reformat me qasje liberale politike në Shqipëri, vitet e fundit kanë rritur ndjeshëm investimet e huaja në vend. (Bieber, Taleski, & Dimitrov, Nikola, 2017). Sipas të dhënave të vitit 2014, partnerët më të mëdhenj të tregtisë së jashtme të Shqipërisë ishin: Italia, Serbia, Spanja, Malta dhe Turqia. (Banka e Shqipërisë, 2014). Për më tepër, anëtarësimi në NATO dhe Banka Botërore (si dhe negociatat për anëtarësim në BE) kanë krijuar kushte të favorshme për tërheqjen e drejtpërdrejtë të investimeve të huaja, që shkojnë deri në 750 milionë euro në vit (në Evropën Juglindore ky është vendi i tretë pas Serbisë dhe Kroacisë). Rezultati përfundimtar i këtij procesi ishte një rritje ekonomike mbi 6% në baza vjetore. (Banka e Shqipërisë, 2017).

Interesat e Turqisë në rajon nuk janë risi, ndërsa Shqipëria dhe Kosova përfaqësojnë dy partnerë të rëndësishëm ekonomikë të këtij vendi në rajonin e Ballkanit Perëndimor. (Grigoriadis, 2010). Marrëdhëniet e ngushta ekonomike me të dyja këto vende mund të jenë të shpjegueshme në aspektin e afërsisë kulturore dhe fetare. (Hide, 2015). Vlen të theksohet se popullsia shqiptare është kryesisht

myslimane. Sipas ambasadorit turk, z. Yörük (2018) aktualisht ka më shumë se 400 kompani turke që veprojnë në Shqipëri, në sektorë të ndryshëm, si: energjia, minierat, telekomunikacioni, bankat, etj., me një fuqi punëtore prej rreth 15 000 punonjësish, me potencial për zhvillim të mëtejshëm në vitet e ardhshme. Disa shembuj konkretë të fushave të investimeve turke përfshijnë: investimet në telekomunikacion "AlbTelekom", në arsim, nëpërmjet institucioneve arsimore si "Universiteti Epoka" dhe Kolegjet "Mehmet Akif College", në sistemin bankar: "Banka BKT" (Turkish Embassy, 2017).

Falë Marrëveshjes së Tregtisë së Lirë të nënshkruar midis Shqipërisë dhe Turqisë në vitin 2006, iu dha mundësia zhvillimit të tregtisë dhe bashkëpunimit midis dy vendeve. Sipas këtij traktati, nuk ka asnjë dallim midis mallrave turke dhe mallrave nga vendet e Bashkimit Evropian. Sidoqoftë, duhet të vihet në dukje, se, në të njëjtin vit, 2006, Shqipëria nënshkroi edhe Marrëveshjen për Stabilizim dhe Asociim me BE-në. Sipas një raporti nga SETA, organizatë kërkimore për çështjet politike, ekonomike dhe sociologjike, në vitin 2015 eksporti turk drejt Shqipërisë arriti vlerën prej 287 milionë euro. (SETA, 2018). Vlen të përmendet, se Shqipëria së bashku me Kosovën janë vendet e vetme ballkanike, ku eksportet turke dominojnë ato gjermane, ku në vitin 2015 eksporti gjerman drejt Shqipërisë ka arritur vetëm vlerën prej 223 milionë euro. (SETA, 2018).

Në fakt, Shqipëria mban vendin e tretë në Evropën Juglindore (pas Serbisë dhe Kroacisë), sa i përket investimeve të huaja të drejtpërdrejta, duke arritur në 750 milionë euro në vit me Turqinë, që ofron një kontribut të konsiderueshëm; për shembull investimet e huaja direkte turke gjatë vitit 2017 arritën vlerën prej 45 milionë euro (Banka e Shqipërisë, 2017).

Një dimension tjetër me ndikim, i cili shkon pa u vënë re, por është shumë i rëndësishëm, i referohet ndikimeve socio-kulturore. Lidhja historike midis Turqisë dhe Shqipërisë ka sjellë ngjashmëri të rëndësishme në kuptimin e normave, vlerave dhe mënyrës së jetesës, të cilat mund të jenë ose të lidhura drejtpërdrejt me religjionin (dominimi i fesë myslimane në Shqipëri), (Vracic, 2016).

Si konkluzion, vlerësohet se influenca turke në Shqipëri ka qenë më e pranishme në dimensionin ekonomik, pasi rezultatet në këtë fushë janë më të matshme. Megjithatë, aspektet politike dhe kulturore kanë qenë të ndërthurura me ato ekonomike, por nuk kanë ndikuar drejtpërsëdrejti.

3.2 *Ndikimi rus në Shqipëri.*

Ndonëse Shqipëria nuk është e listuar në mesin e dhjetë vendeve me interes ekonomik rus, vitet e fundit ka pasur disa sinjale të dukshme pro saj. Ndikimi ekonomik në rritje i Rusisë është ndihmuar nga përpjekjet politike për të ringjallur dhe zhvilluar marrëdhëniet ekonomike midis dy vendeve; fokusi ka qenë në rritjen e investimeve ruse në sektorët e energjisë, transportit dhe turizmit. (Kurbatskiy, 2012). Ndryshimet e para po bëhen tashmë të dukshme. Për shembull, ka disa tregues të negociatave midis kompanive kineze dhe turke "Lukoil" dhe "Gasprom" lidhur me nxjerrjen e naftës në zonën e Patos-Marinzës. (Metohu, 2017). Në të njëjtën linjë, vërehet se Ambasada Ruse në Tiranë po përpiqet të marrë kontrollin mbi pjesën shqiptare të Tubacionit Trans-Adriatik (TAP) duke rritur ndjeshëm investimet ruse në vendin tonë. Varësia e vendeve evropiane në gazin rus dhe kërcënimi në rritje i rrugës alternative të gazit Azerbajxhan në Evropë e justifikon interesin në rritje të Rusisë për projektin TAP, duke kaluar nëpër territorin shqiptar. (Metohu, 2017).

Interesi i fuqishëm ekonomik dhe gjeopolitik i Rusisë në rajon është plotësuar me përpjekjet për të ndryshuar diskursin mediatik në Shqipëri, përveç vendeve të tjera në rajon. Shembujt përfshijnë një seri artikujsh të diskutueshëm, që haptazi denoncojnë përpjekjet e Rusisë për të "blerë" influencën e medies në Shqipëri; një strategji e tillë do të përfshijë disa stacione televizive shqiptare, gazeta dhe media online në kompanitë ruse, qëllimi përfundimtar i të cilit është përhapja e "propagandës ruse". (Gjonaj, 2017, Mejdini, 2016). Sidoqoftë, duhet theksuar se ky informacion është kontestuar zyrtarisht nga Ambasada Ruse në Tiranë.

Vizita e papritur e shefit të CIA-s, John Brenon, në Shqipëri në vitin 2016, ngriti dyshime mbi ndikimin rus në Shqipëri, megjithatë mund të thuhet se marrëdhëniet politike mes dy vendeve nuk mund të përshkruhen si shumë aktive, sikurse dimensionet më të spikatura të ndikimit rezultojnë të jenë ato ekonomike dhe kulturore. (Kurbatskiy, 2012).

Në të vërtetë, një takim dypalësh ndërqeveritar midis vendeve të Rusisë dhe Shqipërisë do të mbante sesionin e tij të shtatë në Tiranë pas 7 vjet ndërprerjeje, (Mlloja & Hunci, 2016).

Ndonëse marrëdhëniet midis dy vendeve po përmirësohen ngadalë (siç u konfirmua nga ambasadori shqiptar në Rusi dhe ambasadori rus në Shqipëri në intervista të ndara), përpjekjet në rritje për të mbajtur një dialog dypalësh, pavarësisht ndryshimeve themelore në çështjet politike, janë mjaft të qarta. Në kontekstin shqiptar, këto zhvendosje në rrafshin gjeopolitik dhe ekonomik ngrenë një pikëpyetje të madhe mbi orientimin gjeostrategjik të Shqipërisë përballë identitetit lindor dhe prezencës ruse. Debati i përkatësisë, në një sistem ose tjetrin, për shekuj me radhë ka zënë hapësira politike dhe akademike, aq sa shpeshherë është kthyer në një pikë të nxehtë të identitetit kombëtar shqiptar. Disa studiues pohojnë, se ekziston një ndarje në mes të modeleve formale demokratike perëndimore që ndiqen nga shteti dhe identiteti i saj i lindur lindor, që është në kundërshtim me të parën. (Hide, 2015).

Si konkluzion, vlerësohet se influenca ruse në Shqipëri ka qenë më së shumti e pranishme si faktor pengues në dimensionin politik, ndërsa në aspektin ekonomik dhe kulturor ka qenë më pak domethënëse dhe nuk ka pasur ndikim të drejtpërdrejtë.

3.3 Ndikimi kinez në Shqipëri.

Zanafilla e marrëdhënieve midis Shqipërisë dhe Kinës është e kahershme. Viti 1954, që do të shënonte fillimin e marrëdhënieve zyrtare midis Shqipërisë dhe Kinës, kohë kur secili shtet dërgoi përfaqësinë diplomatike në vendin përkatës dhe hapën siparin e bashkëpunimit midis tyre, kuptohet me një fokus modest bashkëpunimi, por që do të zgjerohej në vitet në vijim, si rrjedhojë e ndryshimit të konfigurimit gjeopolitik brenda Bllokut Komunist. (Intervistë Gjon Boriçi, 2019).

Në ditët e sotme, në Shqipëri, kompanitë e ndryshme kineze i ushtrojnë aktivitetet e tyre në fusha, si: industria minerare, telekomunikacioni, infrastruktura, energjetika, nafta dhe sektorët e ndryshëm të shërbimeve. Nga ana tjetër, për Shqipërinë investimet kineze janë shumë të rëndësishme, madje kanë një domethënie shumë të madhe, e parë kjo në katër aspektet kryesore.

Së pari, këto investime tregojnë besimin e kompanive të ndryshme kineze tek tregu dhe tek zhvillimi i ardhshëm i Shqipërisë.

Së dyti,nëse do të përmendnim projekte të ndryshme të mëdha, siç është blerja e kompanisë së naftës "Bankers", si dhe blerja e disa prej aksioneve të Aeroportit "Nënë Tereza", të cilat mund të përdoren si strategji për të tërhequr vëmendjen e shumë firmave të tjera për të investuar, në mënyrë që të nxiten dhe të zhvillohen sektorët e tjerë industrialë.

Së treti, ne konstatojmë se bashkëpunimet e ndryshme kanë maksimizuar përdorimet e burimeve, të cilat janë shumëpalëshe. Nëse do të përmendnim këtu projektin e Aeroportit "Nënë Tereza", do të shihnim një ndërthurje të burimeve të palëve kineze për sa i përket kapitaleve, klientelës, që mund të jenë udhëtarë ose mallra, si dhe zgjerimit të bizneseve të palëve shqiptare dhe asaj gjermane për sa i përket pjesës së menaxhimit. Ndërkohë, si rezultat mund të përmendim, se numri në tremujorin e parë të vitit 2018 në aeroport u rrit me 10%. (Instat, 2017).

Dhe së katërti, shumë kompani kineze, përveç bizneseve të ndryshme, kanë mirëmenaxhuar të gjitha përgjegjësitë e tyre shoqërore, njëhohësisht kanë dhënë një ndihmesë të madhe për sa i përket shtimit të taksave, rritjes së punësimit apo trajnimeve profesionale.

Këtu mund të përmendim kompaninë e naftës "Bankers", ku janë të punësuar mbi 2000 punëtorë, të cilët, përveç njohurive, kanë përfituar dhe përvojë profesionale, gjë e cila i ka ndihmuar në shtimin e të ardhurave vetjake.

Në ditët e sotme po vërehet një trend rritës, ku kompanitë kineze po përqendrohen që ta shtrijnë kapitalin e tyre në Shqipëri dhe në vende të tjera të Ballkanit Perëndimor, duke zëvendësuar partnerët tradicionalë evropianë. (Mardell, 2020).Kina, si ekonomia numër dy e botës, po përpiqet të investojë në pasuri strategjike me kompani të cilat në shumicën e rasteve janë në pronësi të vet qeverisë, të cilat propagandojnë vetveten në arenën evropiane për potencialitetin dhe aftësitë e tyre. Në dekadën e fundit, Kina është shndërruar në një nga partnerët më të rëndësishëm ekonomikë të Shqipërisë, ku kompani të rëndësishme të saj si "Geo-Jade Petroleum" po eksplorojnë rrugë të reja për investime afatgjata.

Edhe pse Kina është përpjekur të imponohet në Ballkanin Perëndimor, posaçërisht në Shqipëri, ndikimi i saj ka qenë kryesisht në aspektin ekonomik, megjithëse ka elemente që nuk e favorizojnë në raport me "konkurrentët" e tjerë, perëndimorë dhe joperëndimorë, në këtë rajon. Distanca gjeografike dhe diferenca në aspektet kulturore mes dy vendeve, shpjegojnë ndikimin e dobët të Kinës në dimensionet politike apo kulturore në Shqipëri.

4. KONKLUZIONE.

Synimi i ketij punimi ishte të kuptuarit e ndikimit të tri aktorëve ndërkombëtarë joperëndimorë, si: Rusia, Turqia dhe Kina në Shqipëri, në politikën e jashtme dhe kursin e saj properëndimor. Është pikërisht pozicioni i saj gjeografik, midis Lindjes dhe Perëndimit, që e bën atë të prekshme ndaj ndikimeve dhe implikimeve të Fuqive të Mëdha, qofshin këto në Lindje, ashtu edhe fuqive perëndimore. E gjendur në këtë kontekst, Shqipëria e ka bërë zgjedhjen e saj. Pas rënies së komunizmit në Shqipëri, në

vitet '90-të, elita e kohës dalë prej zgjedhjeve të para pluraliste u pozicionua pa asnjë ekuivok drejt Evropës Perëndimore dhe Shteteve të Bashkuara të Amerikës.

Tashmë, kanë kaluar afërsisht 30 vite dhe kursi i Shqipërisë postkomuniste nuk shihet të ndryshojë orientimin pro-Perëndimor, në të gjitha dimensionet që ajo përfaqëson. E megjithatë, në një kontekst global, aktorët perëndimorë, nuk janë të vetmit aktorë dhe faktorë ndikues në Ballkanin Perëndimor. Kjo do të thotë se Shqipëria është jo imune ndaj ndikimeve gjeopolitike nga vendet joperëndimore, siç është Rusia, Turqia dhe Kina.

Pikërisht, në këtë kontekst gjeopolitik mori rrugë ky punim, nëpërmjet të cilit do të vlerësohej në mënyrë shkencore influenca e secilit aktor gjeopolitik rajonal dhe ndërkombëtar: perëndimor (SHBA–BE) dhe joperëndimor (Rusi, Turqi, Kinë).

Pyetja kërkimore e ngritur në këtë studim ishte: ***A është zhvendosur orientimi gjeostrategjik properëndimor i Shqipërisë nën ndikimin e vendeve joperëndimore?***

Ndërsa hipoteza e studimit ishte: ***Ndikimi i Turqisë, Rusisë dhe Kinës, nuk e ka zhvendosur orientimin gjeostrategjik properëndimor të Shqipërisë.***

Nisur nga analiza në këtë studim rezulton, se: *Të tri vendet joperëndimor kanë ndikim të moderuar në Shqipëri.*

Turqia është vendi, i cili perceptohet si më veprues në Shqipëri krahasimisht me dy vendet e tjera joperëndimore, po ashtu edhe ndaj SHBA-së dhe BE -së, në të tri dimensionet e marra në analizë.

Në dimensionin ekonomik, Turqia shihet si vendi me prezencën më të madhe të investimeve të huaja të drejtpërdrejta në ekonominë e vendit tonë, duke qenë një investitor i rëndësishëm në sektorët më strategjikë: në sistemin bankar, telekomunikacion dhe infrastrukturë.

Sa i takon Rusisë, referuar të dhënave, rezulton se ajo perceptohet si vendi me më pak ndikim në politikën e jashtme të Shqipërisë në raport me vendet perëndimore: SHBA–BE, dhe Turqisë nga vendet joperëndimore. Mirëpo, nga ana tjetër Rusia perceptohet si pengesa kryesore e Shqipërisë në rrugën e saj euroatlantike, krahasimisht me dy vendet e tjera joperëndimore: Turqia dhe Kina. Së fundmi, influenca kryesore e saj perceptohet në dimensionin politik, krahasimisht me atë ekonomike dhe kulturore.

Kina renditet e fundit për nga influenca, krahasimisht me Rusinë dhe Turqinë. Kina ndryshe nga dy aktorët e tjerë joperëndimorë, Turqia dhe Rusia, interesat e saj kryesisht ekonomike i ka shfaqur së fundmi në rajonin e Ballkanit, ku bën pjesë edhe Shqipëria. Nëse i referohemi të dhënave krahasuese midis SHBA-së dhe BE-së, ajo perceptohet si pak ndikuese në dimensionet politike dhe kulturore, ndërsa në dimensionin ekonomik ajo pozicionohet përafërsisht në të njëjtën shkallë influence. Në fakt, nisur nga të dhënat e Bankës së Shqipërisë, të referuara në këtë studim, rezulton se SHBA-ja dhe BE-ja janë në pozicion superior absolut në dimensionet ekonomike.

Nisur nga të dhënat e nxjerra nga studimi, konsiderojmë se të tri vendet e marra së bashku me gjithë ndikimin dhe implikimet e tyre në rajonin e Ballkanit, konkretisht në Shqipëri, rezulton se ndikimi i tyre është minimal, për pasojë nuk arrin të zhvendosë aksin e politikës së jashtme të shtetit shqiptar. E vetmja e dhënë, e cila nuk është në përputhje të plotë me hipotezën e ngritur në studim, është rasti i Turqisë, ku paraqitet me vlera më të larta influencuese në raport me SHBA-në dhe BE-në.

5. BIBLIOGRAFIA:

1. Banka e Shqipërisë (2017). Fakte dhe shifra. Marrë nga https://www.bankofalbania.org/Statistikat.
2. Bieber, F., Taleski, D., & Dimitrov, N. (2017). The avoidable return of geopolitics in the Balkans. Atlantic Council. Retrieved from http://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/the-avoidable-return-of.
3. Bieri, M. (2015). The Western Balkans Between Europe and Russia. CSS Analyses in Security Policy, 170.https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/CSSAnalyse170-EN.pdf
4. Bugajski.J (2020). "Can the Kremlin Take on the West"?https://www.cepa.org/the-great-balkan-game
5. European Commission (2020).European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiationshttps://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/albania_en
6. Garcia, M.J. (2009) "NATO Enlargement: Albania, Croatia, and Possible Future Candidates". https://www.everycrsreport.com/reports/RL34701.html
7. Grigoriadis, I. (2010). The Davutoglu Doctrine and Turkish Foreign Policy. Hellenic Foundation for European and Foreign Policy. http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads
8. Gjonaj, M. (2017). Akuza e forte: Rusia ka blere nje televizion dhe tre portale ne Tirane. Pamfleti. Retrieved from http://www.pamfleti.com/akuza-e-forte-rusia-ka-blere-nje-televizion-dhe-tre-portale-ne-tirane
9. Hide, E. (2015). Assessment of risks on national security//the capacity of state and society to react: Violent extremism and religious radicalization in Albania.
10. Human Rights Watch (1996).Human Rights In Post-Communist Albaniahttps://www.hrw.org/legacy/summaries/s.albania963.html
11. Intervistë Gjon Borici. (2019) .Marrëdhëniet shqiptaro-kineze në syrin e një historian.
12. INSTAT. (2017). Foreign Trade data. Marrë nga http://www.instat.gov.al/.
13. Kurbatskiy, V. (2012).Albania and Russia: Rapprochement.Russian International Affairs Council.https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/albania-and-russia-rapprochement/
14. Mardell, J. (2020).China's Economic Footprint in the Western Balkans. http://aei.pitt.edu/102545/1/asia-policy-brief-chinas-economic-footprint-in-the-western-balkans-28c4d775834edcc469f4f737664f79f932d6f9a1.pdf
15. Metohu, F. (2017). Si Rusia kontrollon tregun e hidrokarbureve në Ballkan dhe tenton të kapë Shqipërinë. Retrieved from http://www.gazetatema.net/2017/06/23/si-rusia-kontrollon-tregun-e-hidrokarbureve-ne-ballkan-dhe-tenton-te-kape-shqiperine/.

16. Mlloja, G., & Hunci, D. (2016). Russia-Albania economic ties need to be revived. Albanian Daily News. http://www.albaniannews.com/index.php?idm=6635&mod=2
17. Misha, P. (2015).ALBANIANS AND THE EUROPEAN SOCIAL MODEL Disadvantages, obstacles, challenges and visions.http://library.fes.de/pdf-files/bueros/albanien/12304.pdf
18. Montgomery, (1991).Non-Communist Rule Begins in Albania : Eastern Europe: The new leadership faces stiff economic and political challenges after 47 years of Stalinist control. Los Angeles Times.
19. SETA Foundation for Political, Economic and Social Research (2018). Retrieved from http://setav.org/en/
20. Turkish Embassy. (2017).Relations between Turkey and Albaniahttp://tirana.emb.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/255500
21. The Balkanista (2018).The communist history of Albania.http://thebalkanista.com/2018/02/25/communist-history-albania/
22. Vracic, A. (2016). Turkey's role in the western Balkans. SwP Research Paper. Marrw nga https://www.swpberlin.org/fileadmin/contents/products/research_papers/2016RP11_vcc.pdf.
23. Zhelyazkova, A. (2000). Albanian Identities.http://pdc.ceu.hu/archive/00003852/01/Albanian_Identities.pdf

BOTH ERASMUS+ PROGRAMME AND VOCATIONAL EDUCATION AND TRAINING (VET) IN FOCUS TO INTEGRATE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN EU.

Ardi Bezo, PhD

abezo@kub.edu.al

University College of Business

Armila Xhebraj, MSc

University College of Business, ZKSHP

axhebraj@kub.edu.al

Abstract.

Nowadays globalization is in the center of discussions not only in everyday life, but also the internationalization of universities is an important part and the main discussions of these countries that aspire to join the EU. Through capacity building projects in education in recent years, a special focus has been given to it by local policies through the framework of the internationalization of higher education institutions in our country. Higher education institutions in Albania in recent years have begun to have an even more present approach to the projects of the European Union by tracking them and becoming part of the large network of these projects that serve to align the mobility of academic staff, exchanging their experiences whether in teaching or in training and definitely gaining a valuable experience. These projects brings in our country's higher education institutions the best European universities, where through them the academic staffs are not only familiar with these universities, but they can learn how they are organized, they can see the best methods of teaching, learning and training ect. Through the Erasmus+ and VET projects, our students can stay for a longer period in those university where the university has an agreement between universities. In these semester experiences, they will not only benefit from a different education in western universities, but they also get to know the different cultures of those countries. This is much more than just an experience. Through this way our institutions and universities can progress and integration towards the EU. This study aims to show how strongly higher educations can be connected by entering into project colaborations and involving each other, with a focus on the exhange of experinces in teaching and training.

Keyword; Education mobility, Vet, Erasmus+, Integration on Higher Education.

CAPACITY BUILDING PROJECTS AND ERASMUS+ MOBILITIES

Capacity building projects are international cooperation projects based on multilateral partnerships between organizations active in the field of VET in EU Member States and third countries associated with the Program, and third countries not associated with the Program. They aim to support the relevance, accessibility and responsiveness of VET institutions and systems in
third countries that are not linked to the Program as a sustainable driver of socio-economic development. Vocational education and training (VET) aim to equip young people and adults with the knowledge, skills and competences required in specific occupations or more broadly on the labour market. It covers a wide range of qualifications: initial VET at secondary level, continuing VET for adults and vocationally oriented education and training at higher levels. In recent years, the offer of VET programmes has become more diverse, driven by the importance of lifelong learning and the needs of a changing labour market, notably the green and digital transitions. Or Erasmus+ supports training periods for staff working in higher education institutions. The 2020 Council Recommendation on VET sets out key principles to ensure VET provides quality learning opportunities for young people and adults. The Recommendation is strongly focused on increased flexibility, increased opportunities for work-based learning and apprenticeships, and improved quality assurance. The Recommendation also sets three EUlevel objectives to be achieved by 2025:

(1) at least 60% of recent VET graduates benefit from some form of work-based learning during their studies;
(2) at least 8% of VET learners study abroad and
(3) at least 82% of VET graduates are employed

With Erasmus+, you can train at a higher education institution in an Erasmus+ Programme or at an organisation outside the sector in a Programme country. A training period between two Programme countries must last a minimum of 2 days and cannot last more than 2 months. This excludes travelling time. o train abroad with Erasmus+, your higher education institution must either, in the cases of Programme countries, hold the Erasmus + programe the Erasmus Charter for Higher Education (ECHE) provides the general quality framework for European and international cooperation activities a higher education institution may carry out within Erasmus+.

The award of an ECHE is a pre-requisite for all higher education institutions located in a programme country and willing to participate in learning mobility of individuals and/or cooperation for innovation and good practices under Erasmus+. For higher education institutions located in Partner countries, the ECHE is not required and the quality framework will be established through inter-institutional agreements between higher education institutions.

Or, in the case of Partner countries, have signed an INTER INSTITUTIONAL AGREEMENT with the receiving institution. By signing an inter-institutional agreement, the institutions involved agree to cooperate on the exchange of students and/ or staff in the framework of Erasmus+.They mutually commit to respecting the quality requirements of the Erasmus Charter for Higher Education in all aspects of the

organisation and management of mobility, and agree on a series of quantitative and qualitative measures to ensure mobility of high quality and impact.

It is recommended that HEIs sign this inter-institutional agreement as soon as an Erasmus+ grant is awarded, and in any case before the first mobilities take place. The ECHE principles have been adapted to match the novelties of the Erasmus+ programme 2021-2027, such as digitalisation, inclusion and sustainability.

Some of the most important additions to the new ECHE are the commitment to reach out to underrepresented groups in mobility through inclusion strategies, to ensure green practices in organising Erasmus+ activities, the implementation of digitalisation through the European Student Card Initiative and the Erasmus+ Mobile App, as well as the commitment to enhance the civic engagement of mobile students.

In addition, higher education institutions are requested to comply with the requirements of the Council Recommendation on automatic mutual recognition, in order to ensure the full automatic recognition of learning periods abroad in the smoothest way possible and without the student having to do any extra coursework or exam.

The new ECHE principles have been designed in consultation with the ECHE Working Group, which is made out of Erasmus+ National Agencies representatives, Higher Education experts and student organisations.

Your higher education institution and the organisation at which you will train must be part of an Erasmus+ National Mobility Consortium.

Before beginning your training, you, your higher education institution and the receiving institution sign a Mobility Agreement. A Mobility Agreement sets out the programme of teaching/training to be followed and is approved by the staff member, the sending and the receiving institution/organisation. The agreement defines the components of the teaching or training period abroad and emphasises the mutual responsibility for the quality of the mobility of both the sending institution/organisation and the receiving institution/organisation. This document sets out your learning goals, rights and responsibilities and also how your training will be formally recognised.

Erasmus + is a unique experience that should be experienced at least once in a lifetime.

Erasmus is one of the most significant experiences in the life of profesor and specialty in life of a student. For those of you who have the fortune and possibility to go, Erasmus is an opportunity to be seized by the horns: it is an experience which will encourage you to mature and grow as a person. It is a fundamental phase in your life in which you will discover about yourself and the world. However, you will have to approach Erasmus with a certain amount of maturity and responsibility so that it can truly be a formative experience, a chance to meet a different version of you.

INVOLVEMENT OF HEI UNIVERSITY COLLEGE OF BUSINESS IN IMPLEMENTATION OF VET PROJECT (CO-HOST).

Based on the study carried out and the vision for the future, with the aim of increasing participation in projects of this spectrum, higher education institutions, in this case the University College of Business, have a wide involvement mainly in projects for vocational and educational training.

The University College of Business requires a capacity building to create a bridge between the European communities of professions mainly in the Hospitality and Tourism sector as well as students, pupils and the whole society as a whole.

The project focuses on the subject of Hospitality, Tourism and Marketing, with a strong emphasis on green and entrepreneurial skills. Precisely in countries that are experiencing rapid growth and social changes, development must be understood as sustainable development, in accordance with the objectives of the Global Agenda 2030. CO-HOST encourages forms of tourism that respect the environment, local cultures and that contribute to the development of stable territories. It will be particularly interesting and strategic, for VET students and staff, to experience during their internship periods in the EU, the most advanced practices in this field, which are provided by experienced partners.

Given the fact that the EU is supporting many projects that include green skills, we also try to reach their standards with the same focus. Therefore, involvement in all the diversity of these projects helps anyone, be it society, individual, student, teacher or business to incorporate new ways in their daily work processes.

At the same time, starting from the fact that Albania is a country that aims to join the EU, all these projects help us to start and reflect on the steps we need to take to reach the standards of a European country, starting from the reliability and financial support that is currently giving.

Conclusion

The VET programs serve to further strengthen the third countries that are not connected to the VET systems and that aim to approach the labor market opportunities through this system. Improving knowledge, technical, managerial and pedagogical skills of VET teachers and trainers; Integrating input from teachers/trainers, VET students and employers, from the private sector in particular, into curriculum, profiling and training reform; Promoting cooperation in different regions of the world through joint initiatives.

Erasmus + program is a direct contributor to the implementation of innovative, quality methods and the continuous improvement of knowledge, whether in an academic or professional framework. Also, this program is the best support in the possibility of expanding the network and extending the cooperation in a wider spectrum and in all new fields of studies or professional, whether they are.

RECOMMENDATIONS

HEI's cooperation with the ESN office in Albania for outgoing and incoming students.

Awareness of students and academic staff for all academic and social inclusion in partner universities.

Higher education can share knowledge through Erasmus + Programs by holding fairs with internal, public and private HEIs in Albania.

The Erasmus+ Programme addresses the citizens' limited participation in its democratic processes and their lack of knowledge about the European Union, and tries to help them overcome the difficulties in actively engaging and participating in their communities or in the Union's political and social life. Strengthening citizens' understanding of the European Union from an early age is crucial for the Union's future and in this part a huge contribution have also the HEIs.

Increased engagement of the young people in Albania is a key element in the process of building societies that are more resilient and are based on mutual trust and intercultural understanding.

REFERENCE:

European Commission (2017).„From Erasmus to Erasmus+: a story of 30 years". Retrieved from: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_17_83. 4. European

Commission (2022). „Investing in young Europeans". Retrieved from: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/projects/priorities_2019-2024_ro. 5. European

Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, (2021). Erasmus+ 2021-2027: enriching lives, opening minds through the EU programme for education, training, youth and sport, Publications Office.

https://erasmus-plus.ec.europa.eu/opportunities/opportunities-for-individuals/staff-training/higher-education-staff-training,

https://erasmusplus./?p=8087&lang=sq

https://op.europa.eu/webpub/eac/education-and-training-monitor-2022/downloads/comparative-report/Education-and-Training-Monitor-Comparative-Report.pdf

https://erasmus-plus.ec.europa.eu/programme-guide/part-a/important-characteristics-of-the-erasmus-programme

https://erasmus-plus.ec.europa.eu/programme-guide/part-a/priorities-of-the-erasmus-programme

EFFECTIVE ESP TEACHING STRATEGIES: A NEW APPROACH TOWARDS BOOSTING LEARNING IN ESP STUDENTS

PhD.Cand. Inesa Toska

Faculty of Law and Political Sciences

University College of Business,

itoska@kub.edu.al

Abstract.

Nowadays, due to the tremendous opportunities offered to students for study and employment in many countries of the world, the demand for the acquisition of English for Specific Purposes has increased significantly. The methodology of English for Specific Purposes differs from the methodology of teaching English. English for Specific Purposes teaching is based on the needs of the students. This study focuses mainly on the strategies that the English for Specific Purposes teacher uses during the lesson in order to achieve the objectives. Clarity of objectives in teaching is one of the main factors that enable an effective teaching. The combination of strategies with different activities, make the teacher achieve the objectives of the lesson in a more cooperative and interactive way with the students and more motivating at the same time. What are the main strategies that characterize the attitude of successful students towards learning? What are the methods of an effective teaching? Collaborative learning, debate, peer tutoring, classroom discussion, brainstorming can enable students to effectively interact with one another while the ESP teacher implements these teaching strategies. What are the advantages and disadvantages of each of them?

Key words: *Effective Teaching Strategies, Learning, English for Specific Purposes*

1.Introduction.

The term "learning strategy" has been used in various cases to refer to deliberate actions that students, consciously or unconsciously, use to understand and enhance their foreign language skills. They include any set of actions, steps, routines used by students to facilitate the acquisition, storage, recall, and use of information.

According to Rebecca L.Oxford, learning strategies are specific actions taken by the students in order to facilitate, enhance learning, making it more enjoyable, more self-directed, more effective and more transferable to new situations.[116]

According to Wenden and Rubin, learning strategies are the strategies that contribute to the development of the language system that the student builds and that directly affect the learning process.[117]

According to Weinstein and Mayer, learning strategies are defined as behaviors and thoughts with which the student engages in the learning process, which aim to influence the information processing process.[118]

Ana Chamot describes learning strategies as intentional techniques, approaches, or actions that students take to facilitate learning and reflection of linguistic and content information.[119]

According to Tarone, learning strategies are defined as an attempt by students to develop linguistic and sociolinguistic competence in the foreign language.[120]

The term "learning strategy" is generally used for all strategies that include communication strategies and constitute a type of learning strategy. According to Oxford, learning strategies are particularly important for foreign language learning because they serve as tools for active and self-directed involvement, which are essential for the development of communicative competences.

According to Lessard-Clouston, communication strategies are used by the speaker deliberately and consciously to overcome communication difficulties. Strategies are effective if teachers help students not only in learning knowledge, but also in being successful foreign language students. The teacher's help begins with becoming familiar with the student and motivating the student.[121]

According to Holl S., the most important role of the teacher in teaching a foreign language is to present a range of tasks to suit different learning styles.

Teachers should analyze textbooks to see if they include learning and training strategies, and when they are not provided in the textbooks, the teacher should look for other materials in order to provide them.[122]

---

[116] Oxford Rebecca, *Language Learning Strategies*,HeinleCengage Learning,1990, p.8
[117]Wenden A. &Rubin J., *Learner Strategies in Language Learning,* Prentice Hall, 1987, p.23
[118] Weinstein C &Wayer R, *The Teaching of Learning Strategies*, 1996, p.531
[119]Chamot A, *Strategies:The learning strategies of ESL*, Longman, 1987, p.71
[120]Tarone E, *On the variability of interlanguage systems,*Applied Linguistics, Vol.4, No.2, 1983, p.4
[121]Lessard-Clouston, M,.*Language Learning Strategies: An Overview for L2 Teachers,* 1997, Internet TESL Journal, *http://iteslj.org/Articles/Lessard-Clouston-Strategy.html*
[122]Holl S, *Language Learning Strategies*, 1997, p.4

2. **Effective Learning Strategies.**

Learning strategies are intentional actions taken by students to foster their knowledge of the foreign language and the ability to use that language.

Rubin J. identifies seven key strategies that characterize the attitude of successful students toward learning:[123]

1.The successful student, who studies foreign languages, is a willing and an accurate guesser, who feels comfortable when he is insecure and is willing to test his guesses. A good guesser gathers and stores information effectively and knows how to use the ways or choices that situations can offer.

2.The good student is motivated to communicate and learn from communication; he/she has the will to try different opportunities in order to convey his/her message. The clarity of conveying the message is achieved through the gradual development of communication skills not only in the foreign language, but also in the mother tongue.

3.The good student often does not hesitate. He/she agrees to make even a little funny figure or make mistakes just to stimulate communication to learn. He/she admits a degree of inaccuracy in himself/ herself. He/she is willing to take risks just to achieve the goal he/she has set for himself /herself. The risk taken by the student clearly shows the student's desire and ambition to improve and the persistence to achieve the designated goals.

4. The good student constantly seeks to master the linguistic patterns of the foreign language. He is self-seeking and takes every opportunity to acquire these language patterns with the aim of continually improving them.

5.The good student practices the language; exercises the correct pronunciation of words; seeks opportunities to communicate with native speakers, attends language films or cultural activities; he/she is the initiator in starting the conversation with the teacher and peers. Students are more aware of the fact that it is the practice of language through communication, conversation not only with foreigners, but also with classmates, with the lecturer, watching many movies in English, listening to foreign songs, so all these activities help and facilitate language acquisition, but also the development of skills which are closely related and interdependent.

6.The good student controls his/her own speech and that of others. He/she observes how others expect him/her to speak and whether he/she fulfills the goals he/she has set for himself/herself. The student is not in a hurry during the speaking process thus avoiding mistakes and enabling clarity in the message he/she will convey. An intelligent student definitely pays attention to the intonation with which he/she expresses the words, in accordance with the content of the words and its purpose. If he/she is going to get the attention of the teacher, but also of the other students, then he/she tries to be as confident, as clear and as accurate as possible in what he/she says.

7.The good student pays attention not only to meaning but also to grammar. Numerous grammatical errors often prevent the student from clearly expressing his or her opinion about an issue or participating

[123] Rubin J, *What the good language learner can teach us*, TESOL Quaterly, Vol.9, No.1, 1975, p.41-51

in various discussions. He/she pays attention to the context in which the conversation takes place, the interaction with the interlocutors and the conversation.

3. Effective Teaching Strategies.

This list of strategies can't be taught to students through lectures but they are gradually cultivated, until they become habits while studying a foreign language.

There are numerous methods and techniques which can be used to achieve an effective teaching and the objectives at the same time. Each method has its advantages and disadvantages, which can make the teacher reflect on the moment of selection of use, without forgetting the level of knowledge of students and the objectives of the lesson. Some of these methods are as follows:

Translation method.

The translation method is otherwise known as the grammar-translation method.[124] This method means learning a second language while using translation into the mother tongue. According to this method every word, every sentence, every expression is learned by being translated into the first language or into the mother tongue. The philosophy of this method has to do with the fact that foreign languages are learned more easily if translated into the mother tongue language. This method is based on several principles which are as follows:

- Teaching through this method is simpler, faster and more economical.
- It goes from the known to the unknown
- The grammatical rules of both languages are compared, facilitating the learning process and language acquisition in a shorter period of time.
- Knowing the grammar rules helps students avoid mistakes.

Advantages

Some of the advantages of this method are:

- From the studies conducted we can say that this method is quite effective mainly in those classes, which have a large number of students.
- By translating the new words the teacher creates the opportunity for students to learn immediately the meaning of the word saving time.
- This method does not require much work on the part of teachers.
- By using this method the students can be easily tested to see if they have difficulties understanding new concepts.
- Students can learn more easily by comparing new knowledge of a second language with that of their mother tongue.

[124]Elizabeth M.E.S, *Methods of Teaching English*,Discovery Publishing House,2007, f.57-59

Disadvantages

Some of the disadvantages of this method are:

- This method does not pay proper attention to the ability of speaking, which is one of the most important aspects of language.
- More time is devoted to the ability of reading compared to the ability of speaking.
- This method makes the teacher waste a lot of time during teaching, as any new words, expressions or new grammatical knowledge need to be translated.
- According to the principles of translation, the material in English adapts to the target language and is not translated literally, but this often changes the meaning of the sentence or notions.
- Also this method does not create the possibility of silent reading.
- This method makes the students think in their own language and then translate them into English, but this can lead to incorrect sentence construction or meaningless sentences in English.

We can say that this method is boring and mechanical, as the students are passive most of the time.

Direct Method.

This method implies learning English by using only English. This method can also be considered as a counter-reaction to the first method where everything is translated into the mother tongue. Undoubtedly a large number of teachers are against the application of this method, as this makes teaching even more difficult for them especially when the teachers themselves do not feel comfortable with the knowledge and skills they have.

According to the definition given in Webster's dictionary, this method is a method of learning English through conversations, discussions and reading materials which are not translated. Initially words are learned by referring to objects.[125] Some basic principles of this method are:

- Direct connection between thoughts and words.
- Encourage students to practice speaking as much as possible
- Application of functional grammar rather than the theoretical aspect of grammar.
- Avoiding the use of the mother tongue.
- Encouraging the use of a limited vocabulary based on student needs

Advantages

Some of the advantages of this method are:

- This method focuses mainly on the ability of speaking. It is quite suitable for learning idioms in English.
- There is a direct connection between thought and its expression.
- This method helps the teacher and the student to assimilate the syllabus within a short period of time.
- This method also makes learning English more enjoyable and simple.

[125] Merriam Webster Dictionary

- Another advantage of this method has to do with the fact that it starts with the most concrete things to continue with the most abstract notions.

Disadvantages

Some of the disadvantages of this method are:

- This method can be used by teachers who are really qualified.
- Reading and writing skills are not given the appropriate importance.
- This method is effective when the level of the students in the class is intermediate or advanced.
- The teacher needs extra materials and an advanced technology.

Bilingual Method.

This method is a method which involves the use of two languages: the mother tongue and the target language that we have as an objective to learn. It is mainly based on the similarities and differences that the two languages have. If students are made aware of these similarities and differences, then they will find it easier to learn a foreign language. If we make a comparison between the two methods, the translation method and the bilingual one, then we will notice two essential differences between these two methods. The first difference has to do with the fact that in the bilingual method the mother tongue is used only by the teacher.

The teacher explains the meaning of the difficult words. The second difference has to do with practice. Students have the opportunity to practice new language skills in the case of the bilingual method.

Advantages

Some of the advantages of this method are:

- This method helps students to understand English better, significantly improve speaking and the other skills writing, listening and reading.
- Using the mother tongue helps teachers to save time by translating the terms that are difficult for them by enabling students to understand particular concepts.
- No additional facilities are required in using this method.

Disadvantages

Some of the disadvantages of this method are:

- Using both languages can make students listen more attentively to their mother tongue than English.
- This method can turn into a translation class if the teacher is not able to organize the lesson properly.

The English for Specific Purposes teacher should:

- Have clear, general and specific teaching objectives.
- Have knowledge of the most effective methods and should be able to apply them.

- Have the confidence and ability to manage the class with perseverance, patience, courage and enthusiasm.

The teacher must define clearly the objectives he or she will achieve. The objectives are general and specific. Specific objectives are short-term objectives, which are set every hour by the teacher, while general objectives refer to objectives that are intended to be achieved over a longer period of time. Some of these general objectives which are aimed to be achieved by the ESP teacher are:

- Students should be able to understand others when speaking English.
- Students should be able to speak English
- Students should be able to read texts in English and understand what they are reading.
- Students should be able to write without making mistakes in English.

When it comes to boosting learning in ESP students, effective teaching strategies can really make the difference. These strategies can stimulate students' engagement during the classes, enhance their curiosity and encourage them to collaborate with other students. They also help the teacher to facilitate the teaching process. Some of these strategies are as follows:[126]

1. **Setting goals.**

Setting goals in advance enhances students' engagement during the class. By setting goals and presenting them to the class, students become aware of the goals that they aim for. Since the ESP teacher is aware of the level of knowledge that the students have, it is important to set goals based on students' needs. Also, in order to boost students learning the teacher can try to challenge their current competency levels.

2. **Create learning plans.**

Providing a structure for teaching and learning can help ESP students to familiarize with the structure of the ESP class. This kind of structure can help students to stay focused, organized and motivated during the class. Also by introducing students to these learning plans sets clear expectations since at the beginning of the class. The ESP teacher provides clear instructions for different activities during the class. Feedback and formative assessment are two important elements of these classes.

3. **Explicit teaching.**

Explicit teaching includes clear instructions of what to do and how to do during the class. The ESP teacher decides on a set of learning intentions. Including examples in order to support independent learning helps students stay focused. In order to avoid misunderstandings, the teacher provides feedback during the class.

[126]https://online.scu.edu.au/blog/teaching-strategies-boost-student-engagement/

4. **Providing examples.**

In order to boost students' learning in the class, helping them to become independent is the best way. By demonstrating the steps to complete a task or solve a problem, the teacher provides different examples. The teacher actively demonstrates to students what is required to acquire new skills.

5. **Continuous questioning.**

Continuous questioning stimulates students' curiosity and engages them during the class. This strategy enables students to explore a wide range of topics. This is also an opportunity which can help them to express their opinions regarding certain issues and also being exposed to different points of views. Students are encouraged to use open-ended questions in order to improve the ability of critical thinking and the skill of speaking.

6. **Feedback.**

By providing feedback during the class, the teacher informs the students about their performance, about their weaknesses and their strengths. Finding out the weakness of the students helps the teacher to refocus and reorganize the objectives of the next class. Providing continuous feedback is essential. The teacher and the students should bear in mind that providing feedback aims to improve students' knowledge.

7. **Differentiated teaching.**

In general, teachers face the challenges of multilevel classes. As a result of dealing with students of different levels, the need for differentiated teaching arises. To boost students' learning through differentiated teaching, teachers should provide preplanned, individualized help especially for students who encounter different challenges during language acquisition. Students may find really helpful if the teacher provides with supplementary materials.

8. **Collaborative learning.**

One way of fostering learning in ESP students is through collaborative learning. This strategy enables students to work together and cooperate with each other. The teacher may assign different roles or responsibilities to the students in order to achieve a certain result. They can work together to solve a problem or complete a task.

9. **Peer tutoring.**

The teacher is not the only person in the class who can give instructions. In this case the teacher identifies the students who have the best results. They can act as teachers during the classes. Another way of implementing peer tutoring is through mingling best students with weak students. The teacher should provide the students all the help that they're going to need in order to act as teachers.

10. **Classroom discussions.**

Classroom discussions are a great way to engage the entire classroom. The teacher engages the students in a discussion on a certain topic. The teacher also listens to students carefully in order to provide feedback. In some of the cases the students may host their own discussions by trying to engage all the students.

Students are divided into smaller groups. Each group has its own host. Then, the discussion shifts from the smaller groups to the entire classroom.

4. Conclusions:

Teaching and learning strategies are intertwined with one another. Their implementation aims the acquisition of English for Specific Purposes. Effective teaching strategies can really make the difference when teachers aim to boost learning English for Specific Purposes. Some of these effective strategies include: setting goals, create learning plans, explicit teaching, providing examples, continuous questioning, feedback, differentiated teaching, collaborative learning, peer tutoring and classroom discussions. Each of these strategies aim to engage the students, facilitate the learning process, enhance the ability of critical thinking, help the students become more independent and identify their weaknesses and strengths by providing continuous feedback every time that is necessary. Apart from these strategies, other teaching strategies are analyzed in this study. These are the translation method, direct method and bilingual method. The translation method implies learning a second language, while using translation into the mother tongue. The direct method implies learning English by using only English, not any other language. The bilingual method involves the use of two languages: the mother tongue and the target language. The target language in this case is English for Specific Purposes. In each case the advantages and disadvantages of each method are provided.

References:

Chamot A, Strategies:The learning strategies of ESL, Longman, 1987, p.71

Elizabeth M.E.S, Methods of Teaching English, Discovery Publishing House, 2007, f.57-59

Holl S, Language Learning Strategies, 1997, p.4

Lessard-Clouston, M,. Language Learning Strategies: An Overview for L2 Teachers, 1997, Internet TESL Journal, http://iteslj.org/Articles/Lessard-Clouston-Strategy.html

Merriam Webster Dictionary

Oxford Rebecca, Language Learning Strategies, HeinleCengage Learning, 1990, p.8

Rubin J, What the good language learner can teach us, TESOL Quaterly, Vol.9, No.1, 1975, p.41-51

Tarone E, On the Variability of Interlanguage Systems, Applied Linguistics, Vol.4, No.2, 1983, p.4

Wenden A. & Rubin J., Learner Strategies in Language Learning, Prentice Hall, 1987, p.23

Weinstein C &Wayer R, The Teaching of Learning Strategies, 1996, p.531

https://online.scu.edu.au/blog/teaching-strategies-boost-student-engagement/

INTERNATIONALIZATION OF HIGHER EDUCATION IN ALBANIA AND ITS POSITIVE EFFECTS.

PhD. Matilda Gjoni (META)
mmeta@kub.edu.al
Eng. Azmer Duleviç
adulevic@kub.edu.al
University College of Business
Msc. Enny Zikou
enny_z@hotmail.com
National and Kapodistrian University of Athens

Abstract:

Education policies in European Union countries are an important reference point for EU candidate countries. Higher education in Albania, just like in other developed countries, is considered a public and good public service. The internationalization of higher education is a relatively new concept related to the increased mobility of students, academic staff and skilled workforce. Internationalization is a process of change, which is tailored to meet the needs and interests of each higher education institution. Internationally, internationalization has profoundly changed higher education around the world. Given this context, every university has felt the need for modernization through internationalization where it has recently become a key factor in increasing institutional quality, achieving a positive assessment of its functioning, increasing the number of students, internationalization of curricula, growth of research and acquired knowledge, offering joint programs, distance learning, etc. Internationalization includes policies and practices undertaken by academic systems and institutions, and even by individuals to improve the global academic environment.

The purpose of this paper is to summarize how internationalization has become a necessary necessity and reality for the development of education, science and economics as the success of each university is closely linked to the internationalization strategy it pursues and the way that how he realizes quality management in higher education. For the realization of this work the method of descriptive, comparative and monitoring analysis was used. Using the technique of using the studies and articles of Albanian and foreign scholars as well as through the observation instrument, qualitative data have been reviewed, analyzed and interpreted to highlight the benefits brought by the internationalization of higher education in Albania.

Keywords: *internationalization, higher education, Erasmus +, curricula.*

1.**INTRODUCTION.**

Globalization affects various sectors of society including higher education as it has intensified the mobility of ideas and people in this sector **[1].** Whereas the role of global interdependence has been recognized in economic, political and social dynamics; The internationalizing function of academia has also become more absorbing of interdependence. All over the world, universities are responding to the challenges posed by globalization in a variety of ways. One answer is the internationalization of university campuses. To take advantage of the global trend, many educational institutions are trying hard to establish agreements and collaborations with regional, international and even intercontinental universities **[2].** International relations between universities have expanded significantly over the last two decades **[3] - [5].** The definition of internationalization of higher education refers to the process of integrating an international or intercultural aspect into the functions of teaching, research and international service **[6] - [7].** The scope of internationalization of higher education has taken on varying degrees of interest and areas of focus which range from traditional study programs abroad to arrangements to take courses at colleges or universities elsewhere online or directly at branch campuses. Other activities include international partnerships, academic programs and research activities aimed at advancing the perspectives and skills of international students, promoting foreign language programs and access to intercultural understanding **[8].** In the last 30 years, the European Union has given great importance to the mobility of students, academic staff and researchers, creating for this purpose special programs such as: Tempus, Erasmus +, Marie Curie, etc. From the point of view of a country in transition and an EU candidate country such as Albania, the purpose of offering such programs is to expose students and academic staff to the best international experiences, as well as to establish cooperation relations between Albanian HEIs. and international ones, benefiting as much as possible from the experience of developed countries to increase the quality of education, preservation and absorption of the brain, economic development of the country and thus contributing to the rapid integration of Albania in the European Higher Education Area. **[9].**

2.BENEFITS OF THE INTERNATIONALIZATION OF HIGHER EDUCATION IN ALBANIA.

The internationalization of higher education can be beneficial in maintaining and enhancing science and scholarships through dynamic academic exchanges; and building social and economic capacity in developing countries. Positive aspects of internationalization include improving academic quality, internationally oriented knowledge for students and staff, and gaining national and international citizenship for students and staff from underdeveloped countries. For developed countries, revenue generation and brain gain are potential benefits. **[10]** Other key benefits of internationalization include diversifying and improving the learning environment for the benefit of local students, the University and the nation.

Further, it has the potential to change the lives of international students as it helps to produce graduates who have international and interculturally sensitive knowledge. Student mobility allows them to transfer to another environment, where they can understand the connections between the local environment in which they live and the global environment. **[11].** The internationalization of education also facilitates the creation of student-driven "international characteristics" that are desirable in a global economy, such as

international acumen and open-mindedness, second language competence, thinking flexibility, tolerance and respect. for others **[12] - [13].** One of the salient motives behind internationalization efforts is the profit motive as many universities see international efforts as a way to attract "revenue to balance their budgets" **[14].** Albanian students are more inclined to study abroad compared to all other students in the Balkans, Central and Eastern Europe and other Western European countries. Albania has the highest number of students choosing to study abroad per 1000 inhabitants. According to data from the UNESCO Institute of Statistics, the number of Albanian students who decided to study abroad in 2017 was 24,543 people. According to estimates in 2017 for every 1000 inhabitants, there were 9 students studying in higher education abroad. Compared to the countries of the region, Albania ranks first for the highest number per 1000 inhabitants. In terms of funding, it turns out that about 75% of students studying abroad have family support or self-financing of studies. This shows a high percentage of the outflow of finances of Albanian families and students studying abroad.

Table 1. Funding sources of Albanian students studying abroad**.**

Nr.	Financing of studies	Number of students	PERCENT
1	Self financing	199	30.6 %
2	Family support	288	44.2 %
3	Grant or scholarship from the host institution	138	21.2 %
4	Bank loan	1	0.2 %
5	Help from the employer	7	1.1 %
6	Other	18	2.7 %
7	In total	651	100 %

However, it is not only Albanian students who want to study abroad. There are also foreigners who choose Albania to get a degree. According to the UNESCO Institute of Statistics, 2,705 foreign students study in Albania. The first place for the highest number of students is held by Italy with 529 students who have chosen to study in Albania. Turkish students rank second with 308 students. The UNESCO data do not include students from Kosovo, who are estimated to occupy the first place in terms of the number of foreign students in Albania.

The calculations show that the number of students from Kosovo is 1269. Of the countries in the region, Macedonia has the highest number of students in Albania, with 202 students, Montenegro with 200 students, Serbia with 166 students, Greece with 20 students and Bulgaria with 6 students **[15].**

Conclusion.

The internationalization of higher education in Albania has created a positive effect in promoting and increasing the quality of teaching, expanding and improving curricula, research and mobility of staff and students. In this respect, there is an adaptation of the curricula to the international ones, which has brought a diversity and innovation in the study profiles. Student and staff mobilities online and offline have led to the exchange of experiences and increased cooperation in various fields of research and joint international conferences.

The internationalization of the curriculum is a major indication that has facilitated the transfer of studies abroad and has created suitable conditions for the employment of graduates at home and abroad. On the other hand, this enables Albanian students who do not want to transfer their studies abroad, to receive the same knowledge as students from developed countries.

The internationalization of higher education has influenced the twinning between universities as well as the implementation of some contemporary methods such as distance learning, digitalization, e-learning which are a very good innovation for the time. All these serve as an indicator of quality growth in higher education and directly affect the economic development and educational, social and cultural integration of Albania.

LITERATURE:

[1]Whitaker, AM.,"The Internationalization of higher education: A US perspective", 2004.Retrieved from http://scholar.lib.vt.edu/theses/available/etd-06202004 192329/ unrestricted/WhitakerMP.pdf.

[2] Polan-Egron, E.,"Higher education internationalization: Seeking a new balance of values",2012.Retrieved fromhttps://www.nafsa.org/Explore_International_Education/Trends//TI/Higher_Education_internationalization_Se eking_a_New_Balance_of_Values/

[3] Cohen, A., Yemini, M., Sadeh, E.,"Web-based analysis of Internationalization in Israeli teaching colleges",Journal of Studies in Internationalization Education, 2013.Doi: 10.1177/1028315313479131.

[4] Wildavsky, B.,"The great brain race: Hoë global university are reshaping the world", Princeton University Press, 2010.

[5] AACSB,"The globalization of management education", Emerald Group, Publishing Bingley: UK, 2011.

[6] Knight, J.,"Internationalization:Elements and checkpoints", Research Monograph, no.7, Ottaëa, Canada.Canadian Bureau for International Education, 1994.

[7] Knight, J., Hans, de Ëit.,"Internationalization of higher education inAsia Pacific countries", Amsterdam: EuropeanAssociation for InternationalizationEducation Publications, 1997.

[8] Edmonds, LJ.,"What internationalization should really be about?", 2012. Retrieved from http://www.universityaffairs.ca/ëhat-internationalization-should really-be-about.aspx.

[9] Strategjia Kombëtare e Arsimit 2021-2026 është hartuar me mbështetjen e UNICEF Shqipëri për Ministrinë e Arsimit, Sportit dhe Rinisë TOR-ALBA-2019-033

[10] International Associations of Universities, "Affirming academic values in internationalization of higher education: A call for action",2012. Retrieved from http://www.aau.org/fr/content/affirming-academic-valuesinternationalization-higher- education-call-action.

[11] Vainio-Mattila, A.,"Internationalizing Curriculum: A new kind of education? ",New Directions for Teaching and Learning, vol. 118, pp. 95-103, 2009.http://dx.doi.org/10.1002/tl.356.

[12] Hayden, MC., Thompson, J., Williams, G.,"Student perceptions of international education: A comparison by course of study undertaken",Journal of Research inInternational Education,vol/issue: 2(2), pp. 205-232, 2003.

[13] Chan, WW., Dimmock.C.,"The Internationalization of universities: Globalist, internationalist and translocalist models",Journal of Research in International Education,vol/issue: 7(2), pp. 184-204, 2008.

[14] Scott, P.,"Universities are al'internationalizing' now",The Guardian, 2011.Retrieved fromhttp://www.theguardian.com/education/2011/jun/07/universities- global-ambitions-internationalizing.

[15] UNESCO https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000259245_alb

REFORMIMI NË ARSIMIN SHQIPTAR DOMOSDOSHMËRI PËR RRITJEN E CILËSISË DHE AFRIMIN ME STANDARTET EUROPIANE.

Dr. Gazmir Gjoni

gazmir2010@live.com

Abstract:

Today, more and more news, various discoveries, global developments as well as various problems that accompany humanity, are phenomena that appear, are experienced and absorbed in real time at the global level and this is thanks to the rapid circulation of information through technology. This has made many European states and even more widely oriented towards common European policies, which aim to unify quality indicators in almost all areas of human activity on the continent.

This would make the systems of different states function as part of a single, somewhat unified system. It would also provide many benefits, especially for the different mobilities of pupils and students, but also in terms of employment, since the labor market throughout the world would function as a common employment system regardless of geographic location. In this framework, the reform of Albanian education as an integral part of the European systems, is obliged to follow and adapt reforms, curricula, texts and all other parts of the infrastructure to face the challenges of the time. This is due to the pressures exerted by the European systems with advancement, competition and positive developments that they have achieved through their educational systems which have been successful in advancing developments in all areas of human activity. This pressure, on the other hand, also serves as an attractive magnet for our education system as it directs our system towards quality and alignment with successful European systems.

Keywords: Reform, quality, curriculum, texts, infrastructure

Standartet e suksesshme të arsimit në BE.

Edukimi global s i p a s konceptit të sotëm, është një ndër përmasat e edukimit për qytetari demokratike, i cili mbështetet në shikimin e botës si një sistem.

Ai synon të sjellë ndryshime në tri drejtime kryesore:

1. Në drejtim të konceptimit dhe të krijimit të një kurikule globale, e cila të jetë e aftë të reflektojë botën në tërësi si një sistem i vetëm dhe dinamik.
2. Së dyti, në drejtim të kualifikimit të mësuesve, për t'i aftësuar të nxënë vetë dhe të mësojnë të tjerët për një botë në zhvillim e ndryshim të pandërperë.
3. Së treti, në drejtim të edukimit të nxënësit global, si pjesëtar i njëkohshëm i të sotmes që jeton, por edhe i të ardhmes që e shqetëson.

Megjithë punën e bërë për hartimin dhe zbatimin e standardeve arsimore në Shqipëri, vihet re një dallim i konsiderueshëm midis standardeve europiane dhe atyre shqiptare, në koncepte, në hartim, në metodologji dhe në zbatim të tyre në praktikë. Informacioni dhe njohja e standardeve europiane në arsim nëpërmjet botimit të materialeve, organizimit të veprimtarive të ndryshme njohëse dhe shkëmbimit të përvojave janë të pamjaftueshme (1).

Problematikat e sistemit arsimor në Shqipëri.

Nivelet e pakënaqshme të financimit janë një nga çështjet kryesore që ndikojnë negativisht në rezultatin e sektorit arsimor në Shqipëri, dhe shumica e problematikave tjera të përmendura më poshtë janë të varura drejtpërdrejt ose tërthorazi me financimin në arsim. Disa nga problematikat e sistemit arsimor në Shqipëri janë:

- Mungesa e decentralizimit
- Nuk është akoma e qartë çfarë funksionon në zbatimin e kurrikulës së re të bazuar tek kompetencat.
- Përdorimi dhe shfrytëzimi i TIK-ut është në nivele të ulëta. Megjithëse domosdoshmëria e TIK-ut është e njohur në arsimin progresiv në Shqipëri, vështirësia e konstatuar lidhet me efikasitetin e tij brenda modelit të kurrikulës së re.
- Përgatitja e mësuesve në tërësi por edhe e mësuesve ndihmës, praktikantëve dhe mësuesve të nxënësve me aftësi të kufizur është një problematik që nuk i është kushtuar rëndësia e duhur.
- Drejtuesit e shkollave shihen si ura të dobëta lidhëse brenda sistemit.
- Mësimdhënia e bazuar në praktikë është hallka më pak efikase e sistemit.

- Politikat e botimit dhe publikimi i teksteve shkollore (2).
- Forcimi i aftësive në TIK për mësuesit dhe drejtorët lidhur me përdorimin e teknologjisë në mësimdhënie dhe të nxënit efikas (3).
- Reforma për tekstin, apo siç është quajtur ndryshe alterteksti, la të pazgjidhur problemin midis tekstit të vlerësuar si më i miri në procesin e konkurrimit dhe tekstit "të zgjedhur nga komunitetet shkollore" për t`u përdorur në shkollë pasi fëmijët jo gjithmonë marrin në dorën e tyre tekstin, që është vlerësuar si më i mirë.
- Nga ana tjetër, futja në shkollë e shumë alternativave për të njëjtën lëndë ka krijuar një kakofoni tekstore e cila, në kushtet e lëvizjes demografike të popullsisë, pra dhe të nxënësve, ka krijuar një çoroditje shumë të madhe nga njëra shkollë te tjetra.
- Për sistemin universitar duhet synuar thjeshtimi i skemës së pranimeve
- Strukturimi dhe zhvillimi i universiteteve (4).

Rekomandime rreth reformave që duhen ndërmarrë për rritjen e cilësisë në arsimin shqiptar.

Strategjia arsimore synon orientimin e shkollës në përputhje me strategjinë afatmesme e afatgjatë të vendit dhe atë rajonale e globale. Kjo gjë kërkon një bashkërendim të të gjithë sektorëve qeverisës dhe "përkthimin në kurrikul" të kësaj strategjie zhvillimi, e cila do t`i përgjigjet perspektivës së zhvillimit, duke mënjanuar konfliktin që krijohet shpeshherë midis mënyrës së formimit dhe nevojës së tregut të punës.

+ Një vëmendje e veçantë duhet t`i kushtohet rregullimit të titujve të diplomave në përputhje me kategoritë e punës në Republikën e Shqipërisë, gjë që do t`i jepte fund çrregullimeve që vihen re sot në procesin e punësimit në publik e privat (4).

+ Konsolidimi dhe përmirësimi i sistemit të menaxhimit arsimor me fokus të veçantë forcimin e sistemeve, për të përfshirë ngritjen e shërbimeve të monitorimit dhe mbështetjes profesionale.

+ Decentralizimi ka potencialin të përmirësojë eficiencën dhe llogaridhënien në menaxhimin dhe qeverisjen e sistemit arsimor shqiptar, duke pasur parasysh zhvillimin dhe promovimin e praktikave të ndarjes së informacionit, komunikimit dhe transparencës ndërmjet niveleve kombëtare, rajonale dhe vendore të arsimit në vend.

+ Arsimimi i vërtetë i bazuar në kompetenca mund të funksionojë vetëm në mjedise alternative, në shkolla të cilave u jepet fleksibiliteti që të mbulojnë nevojat e nxënësve jotradicionalë, me metoda që kapërcejnë kufizimet dhe mungesën e fleksibilitetit të arsimit tradicional, siç e njohim.

+ Mësuesit duhet të jenë më të përgatitur, të marrin mbështetje dhe të pajisen me burime, gjë që do të sillte edhe ndryshime në buxhet dhe në alokimin e burimeve për shkollat.

+ Ekspertët e kurrikulës duhet të bëjnë vizita në shkollë për t'i mbështetur mësuesit në klasat e tyre, që të kuptojnë se si ta zbatojnë kurrikulën (nëpërmjet një mësimi demonstrues në fushën e tyre lëndore).

+ Ministria përkatëse duhet të rishikojë politikat e botimit dhe të punojë me botues vendas për publikimin e teksteve shkollore të bashkërenduara me kornizën kurrikulare, duke përfshirë kontekstualizimin e teksteve shkollore të publikuara nga botues ndërkombëtarë.

+ Të hartohen programe të të nxënit të përshtatshëm për mësuesit ndihmës, për t'i trajnuar ata në fusha të veçanta të aftësisë së kufizuar (5).

+ Forcimi i aftësive në TIK për mësuesit dhe drejtorët lidhur me përdorimin e teknologjisë në mësimdhënie dhe të nxënit efikas (6).

+ Të hartohen dhe të prezantohen programe të të nxënit të përzier për formimin e mësuesve në detyrë, që i nxit mësuesit të sjellin praktikën dhe reflektimin në klasë (3).

+ Lidhur me altertekstin, së pari, nuk duhet të dalë tekst në shkollë pa u eksperimentuar një vit.

+Për lëndët e karakterit kombëtar tekstet duhet të shkarkohen nga mbingarkesa e faqet e tepërta, si dhe nga informacioni i panevojshëm dhe i vjetruar si dhe duhet futur një tipologji metodologjike të njëjtë me tekstet në vendet e zhvilluara.

+Për sistemin universitar duhet synuar thjeshtimi i skemës së pranimeve nëpërmjet ndarjes së maturës shtetërore nga skema e pranimeve, zhvillimi i konkursit vetëm për degët ku kërkesa është më e madhe se oferta, liberalizimi për degët e tjera, dhënies një peshë më të madhe mesatares, në mënyrë që nxënësi të mësojë të gjitha lëndët dhe jo të mjaftohet me katër lëndët e maturës shtetërore.

+Nga vetë Universitetet duhet të ndërmerret një reformë për rishikimin e kurrikulës në raportet leksion-seminar, për të eliminuar përsëritjet e panevojshme dhe nxitjen e shkollave të larta për të përshtatur në kurrikul informacionin e ri si dhe pjesëmarrjen në konferenca ndërkombëtare dhe projekte të përbashkëta kërkimore.

+ Strukturimi dhe zhvillimi i universiteteve duhet të bëhet në varësi të strategjisë së zhvillimit të vendit, të diversifikimit rajonal të këtij zhvillimi, të ngjashmërisë kurrikulare dhe të veçanësisë që kanë universitetet nga njëri-tjetri. Rishikimi i kurrikulës aktuale duhet të bëhet në mënyrë që ajo të harmonizojë si duhet mësimdhënien me kërkimin. Departamenti duhet të strukturohet sipas konceptit të profesorit, i cili drejton grupin mësimor në mësimdhënie dhe kërkim. Ai duhet të ketë edhe fondin e vet të kërkimit, si dhe ka detyrim në ngarkesën e tij të fitojë projekte për grupin mësimor (7).

+ Universitetet duhet të bashkëpunojnë edhe me Pushtetin Vendor për zhvillimin e territorit. Strategjia e kërkimit duhet të mbështetet në: a) kërkimin me projekte institucionale (KZH), b) kërkimin me projekte kombëtare, c) kërkimin me projekte bilaterale

+ Në mënyrë të veçantë, rëndësi duhet ti kushtohet trajnimit dhe kualifikimit të mësuesve mbi bazën e programeve të përbashkëta të IKT-së dhe fakulteteve përkatëse nga kanë dalë këta mësues (4).

LITERATURA:

1. **Hoxha Edmond R. (2008). STANDARTET ARSIMORE NE BASHKIMIN EUROPIAN DHE NE SHQIPERI (Education standards in EU and Albania)**
2. QBZ, Vendim i Këshillit të Ministrave për miratimin e Strategjisë së Arsimit Parauniversitar 2014- 2020, Tirana, 2016-2.
3. https://www.unicef.org/albania/media/2036/file/Strategy%20of%20education%20apprasal_Al.pdf
4. **Rrokaj Sh. (2013).** https://www.gazeta-shqip.com/2013/07/10/reforma-ne-arsim-jetike-per-sot-e-te-ardhmen/
5. T. Gonzales, "Report on the Implementation of the New Competency Based Curriculum:," UNICEF, Tirana, 2018.
6. INSTAT, Anketa mbi Përdorimin e Teknologjisë së Informacionit dhe Komunikimit (TIK) në Familje dhe nga Individët 2018-2019, 2019.
7. Këshilli i Ministrave, "Pakti për Universitetin," 2018. [Online].

SOME POST-COVID EFFECT THAT CAUSES IN THE INTEGRATION OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM IN ALBANIA.

Dr. Cand. Adela ÇULANI
aculani@kub.edu.al
Kolegji Universitar "I BIZNESIT"

Abstract

The project of the European Community for the creation of a united Europe EU, in which the states that are geographically in Europe agree to participate, still continues for Albania. The most recent developments, not only historical but also political, social, social, economic, cultural, educational and beyond, show us that the materialization of these once utopian ideas now seems more likely to be realized. These developments becoming more tangible have led many researchers and intellectuals to develop interpersonal solidarity in advance, preserving and protecting national solidarity through social justice.

The idea of Albania's accession to the EU includes all the organisms and elements of the state's functioning. The project requires that the social, economic, state, legal and institutional functioning and organization be unified with those of the European Community. In this context, this integration affects the labor market, therefore also the educational system, which is the system that generates human capacities, that is, it produces the product, the qualified graduate, with the potential to develop in the labor market. This process of consolidation and strengthening of the EU was stopped by the coronavirus pandemic, which paralyzed the global economy, not just the national one. In this perspective, it seems as if Covid-19 served as a catalyst to lead and achieve a remodeling of the education system in Albania and beyond.

This situation dictated the possibility to do the education of the 21st century, the education of a new system, the education of the future system online, not framing this process only within an educational institution or within a single system. Among the most potential problems of this process, the management policy and the provision of the necessary infrastructure would be singled out.

Naturally, the question arises as to whether teaching and learning in the education system will be finally neutralized, marking in this way the integration of this system from classic to duo-hybrid model (online) or will it survive in the same status quo as before COVID-19 ?

Keywords: *Integration, Education System, Unification Policy, Internationalization.*

I. Analysis on the effects of the integration of the higher education system in organizations and their performance.

The consequences of the pandemic have shaken education and the education system, and therefore every other social and societal field around the world. Educational systems and universities have not been prepared for emergency responses and solutions to these unforeseen circumstances. These institutions faced the dilemma of what teaching model should they use? How should they treat the relationship

between learning and explaining? How should they support teachers and students for a more effective process where each party receives and gives in its role? Meanwhile, the leaders of these universities have faced difficult and challenging situations and circumstances. Without a doubt, we are aware that the extent of the integration of the Albanian higher education system is achieved when this integration is implemented in the levels and standards implemented in this system. The product of passing through the entire educational system will be precisely the employee of an organization or company.

The level of not only the qualification of this employee but also his performance, which also brings the performance and level of growth of this organization, are a demonstration of the knowledge and expertise that have been obtained in this educational system. This is the genesis that sets in motion the mechanism of development of the entire society behind each of its links.

Obviously, career mobility is not only beneficial for employees, although this may be a common idea. In fact, it also helps organizations create practices to enable career mobility for their employees. Career mobility can enable an organization to retain valuable employees and reduce the resources invested in replacing employees who leave due to a lack of career mobility.

As employees often change employers in hopes of a pay raise, organizations must invest a lot of resources in recruiting and hiring new employees.

These are theories and practices that are acquired and acquired during studies and educational programs. Every individual with relevant qualification receives this information while attending the educational system.

Based on theoretical and practical empirical studies, a business can spend about 20% of the former employee's annual salary just to hire a replacement employee. On the other hand, employees can often earn 10% to 20% more each year by accepting a role in a new job at a different company. However, there are many reasons to give employees who stay at the same company an opportunity for career mobility. They may even move into roles that offer comparable or better compensation than a new position at a different company.

Some of the benefits for organizations in promoting current employees are:

- Reducing the employee turnover rate while doubling the employee retention rate.
- Saving time, money and resources needed to hire new employees.
- Significant increase in employee engagement.
- Increasing the adaptability of employees.
- Finding new solutions by having employees with multiple specialties.

Some of the benefits for employees in promotion within the same company are:

- Keeping their job in the same company.
- Continuing to receive company benefits (insurance, annual bonuses, etc.).
- Getting salary increase compared to new roles.
- Increasing value within the company.
- Finding more satisfaction in new and more rewarding roles.
- Adding valuable skills and responsibilities to their curriculum.

However, these educational systems must generate ways and forms to ensure not only basic qualification but also lifelong learning. This model would also serve to maintain and increase the level of implementation of educational standards and beyond.

Sometimes, lifelong learning is used to describe a type of behavior that employers are looking for within the organization. Employers are realizing that basic formal education credentials are not the only way, nor a sufficient way, to identify and develop talent and that lifelong learning may be the desired and required feature of economic developments and social.

Thanks to the fast pace of today's economy, organizations are seeing lifelong learning as an essential component in employee development. The idea is that employees should engage in continuous personal learning in order to be adaptable and flexible for the organization to remain competitive and coherent. This way also serves the employee himself to be qualified and able to cope with any profile and performance successfully.

This type of personal learning, the so-called continuous learning, has also received focus in the "National Education Strategy 2021-2026" and not only that, but also the internationalization of the education system by adapting Western practices and models, is looking for and finding a lot of space in the education system.

There are opinions that organizations are supporting the concept of lifelong learning in order to put the responsibility of learning on employees, instead of providing the resources, support and training necessary for the qualification of employees themselves.

II. QUALITY INCREASE IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM FOR AN INTEGRATION BASED ON QUALITY STANDARDS

Based on some official statistical data, the number of students enrolled in Higher Education Institutions in Albania appears to be decreasing and therefore the number of students enrolled in these institutions also appears to be decreasing.

Below are some statistical data as indicators of student data in years:

A. Enrolled in education[127]

School / academic year	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
Total:	***652,592***	***641,161***	***612,534***	***589,604***	***577,869***
In Kindergardens	*81,026*	*78,942*	*77,858*	*71,332*	*72,384*
In basic education					
In Primary education	*170,861*	*167,104*	*162,170*	*158,528*	*154,140*
In Lower Secondary education	*148,810*	*139,426*	*132,709*	*127,958*	*123,998*
In Upper Secondary education	*120,062*	*116,646*	*109,533*	*107,989*	*103,467*
Gymnasium & Socio-Cultural	*99,457*	*95,359*	*89,869*	*88,965*	*85,188*
Vocational	*20,605*	*21,289*	*19,664*	*19,024*	*18,279*
In Tertiary education*	*131,833*	*139,043*	*130,264*	*123,797*	*123,880*

[127]Institute of Statistics of the Republic of Albania

Source of information: Administrative data from Ministry of Education and Sport and the Ministry of Finance and Economy

B. Students enrolled in tertiary education by fields of study[128]

School / academic year	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
Fields of Study					
Education	*10,689*	*10,062*	*9,062*	*8,367*	*8,085*
Arts and humanities	*15,441*	*14,348*	*12,537*	*10,972*	*9,536*
Social sciences, journalism and information	*12,259*	*14,086*	*11,397*	*10,277*	*9,204*
Business, administration and law	*30,233*	*33,447*	*32,732*	*31,173*	*32,227*
Natural sciences, mathematics and statistics	*6,325*	*7,060*	*5,962*	*4,924*	*4,553*
Information and communication technologies	*8,228*	*10,016*	*8,883*	*8,341*	*8,458*
Engineering, manufacturing and construction	*18,730*	*20,019*	*20,775*	*20,537*	*22,555*
Agriculture, forestry, fisheries and veterinary	*4,564*	*4,999*	*4,158*	*3,458*	*2,770*
Health and welfare	*19,837*	*20,727*	*20,199*	*21,195*	*22,130*
Services	*3,088*	*4,279*	*4,559*	*4,553*	*4,362*
Unknown field	*0*	*0*	*0*	*0*	*0*
Total	***131,833***	***139,043***	***130,264***	***123,797***	***123,880***

Source of information: Administrative data from Ministry of Education and Sport

C. Participation in education and training by sex, age and level of education completed[129]

	Total (per 1000)	Participation in formal or non-formal education (%)	Participation in informal learning (%)
Total	*1501.4*	*9.2*	*67.8*
Male	*756.7*	*8.8*	*69.4*
Female	*744.7*	*9.5*	*66.1*
25-34	*419.9*	*17.3*	*74.0*
35-44	*330.3*	*8.6*	*69.7*
45-54	*385.6*	*6.1*	*64.8*

[128]Institute of Statistics of the Republic of Albania

[129]Institute of Statistics of the Republic of Albania

55-64	*365.6*	*3.5**	*62.0*
Low education	*706.1*	*2.0**	*57.8*
Secondary education	*520.7*	*7.0*	*71.4*
Higher education	*270.6*	*32.3*	*87.3*

* data publishable with warning on low number of observations

D. Graduated by educational level[130]

School/academic years	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21
Graduated of :					
Basic education	36,546	37,795	34,982	33,618	32,179
Upper secondary:	36,436	35,278	34,021	31,662	31,136
Professional only	*4,281*	*4,189*	*3,807*	*4,862*	*3,831*
Tertiary:	35,388	34,331	34,891	32,889	32,690
Bachelor only	*20,423*	*20,108*	*18,696*	*17,585*	*17,650*

Source of information: Administrative data from Ministry of Education and Sport and the Ministry of Finance and Economy

These statistics presented above are indicators that the number of students in registrations and graduations is decreasing. Under these conditions, the educational system must be innovative, also oriented by the methodology dictated by covid-19 to achieve the integration of the educational system at the level of the European system.

Higher education aims to fulfill multiple purposes including preparing students for active citizenship, for their future careers (e.g. contributing to their employability), supporting their personal development, creating a broad advanced knowledge base and stimulating research and innovation. Therefore, stakeholders, who may prioritize different purposes, can view quality in higher education differently and quality assurance needs to take into account these different perspectives. Quality, while not easy to define, is mainly a result of the interaction between teachers, students and the institutional learning environment. Quality assurance should ensure a learning environment in which the content of programs, learning opportunities and facilities are fit for purpose.

At the heart of all quality assurance activities are the twin purposes of accountability and enhancement. Taken together, these create trust in the higher education institution's performance. A successfully implemented quality assurance system will provide information to assure the higher education institution and the public of the quality of the higher education institution's activities (accountability) as well as provide advice and recommendations on how it might improve what it is doing (enhancement). Quality assurance and quality enhancement are thus inter-related. They can support the development of a quality culture that is embraced by all: from the students and academic staff to the institutional leadership and management.

[130]Institute of Statistics of the Republic of Albania

The standards for quality assurance have been divided into three parts:

1. Internal quality assurance
2. External quality assurance
3. Quality assurance agencies

It should be kept in mind, however, that the three parts are intrinsically interlinked and together form the basis for a European quality assurance. External quality assurance recognizes the standards for internal quality assurance ensuring that the internal work undertaken by institutions is directly relevant to any external quality assurance that they undergo. Thus, these three parts work on a complementary basis in higher education institutions as well as in agencies and also work on the understanding that other stakeholders contribute. As a consequence, the three parts should be known as a whole. The standards set out agreed and accepted practice for quality assurance in higher education in the EHEA and should, therefore, be taken into account and adhered to by those concerned, in all types of higher education provision.

Higher education, research and innovation play a crucial role in supporting social cohesion, economic growth and global competitiveness. Given the desire for European societies to become increasingly knowledge-based, higher education is an essential component of socio-economic and cultural development. At the same time, an increasing demand for skills and competencies requires higher education to respond in new ways. Broader access to higher education is an opportunity for higher education institutions to make use of increasingly diverse individual experiences. Responding to diversity and growing expectations for higher education requires a fundamental shift in its provision, it requires a more student-centered approach to learning and teaching, embracing flexible learning paths and recognizing competencies gained outside formal curricula.

Higher education institutions themselves also become more diverse in their missions, mode of educational provision and cooperation, including growth of internationalization, digital learning and new forms of delivery. The role of quality assurance is crucial in supporting higher education systems and institutions in responding to these changes while ensuring the qualifications achieved by students and their experience of higher education remain at the forefront of institutional missions.

The integration of the educational system should be aimed at finding and combining various innovative and exhaustive forms and ways to implement a strategy, so that the educational system reflects the quality and quantity of graduates in the years to come.

References :

- Law on Higher Education in the Republic of Albania 80/2015.
- MAS – Ministry of Education and Sports.
- ASCAL – Quality Assurance Agency in Higher Education.
- INSTAT – Institute of Statistics of the Republic of Albania.
- National Education Strategy 2021-2026.
- National Plan for European integration 2022-2024.
- Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG).

- European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA)
- European Quality Assurance Register for Higher Education (EQAR)
- https://sq.warbletoncouncil.org/articulo-cientifico-4906
- https://www.ellucian.com/blog/benefits-systems-integration-higher-education
- https://enqa.eu/wp-content/uploads/2015/11/ESG_2015.pdf
- http://rjea.ier.gov.ro/wp-content/uploads/2020/05/RJEA_vol.20_no.1_June-2020_Article-6.pdf
- http://www.magna-charta.org/resources/files/BOLOGNA_DECLARATION.pdf
- https://education.ec.europa.eu/resources-and-tools/online-learning-resources
- https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.736522/full
- https://ssir.org/articles/entry/long_life_learning_and_the_age_integration_of_higher_education
- https://www.relocatemagazine.com/articles/relocate-international-schools-fair-autumn-21-tasis-england-nine-benefits-of-international-education-for-students
- https://www.weforum.org/agenda/2022/01/online-learning-courses-reskill-skills-gap
- https://www.researchgate.net/publication/351347012_Students_experience_of_online_learning_during_the_COVID-19_pandemic_A_province-wide_survey_study
- https://thrivemyway.com/online-learning-
- https://hapara.com/blog/instructional-leadership-tips-using-the-rice-method/
- https://onlinelibrary.wiley.com/

NJOHJA E REZISTENCËS SHQIPTARE NGA ALEATËT E MËDHENJ (1942) DHE FILLIMI I MARRËDHËNIEVE ME TA.

Dr. Elsa Haxha

Kolegji Universitar i Biznesit

ehaxha@kub.edu.al/ elsa_haxha@live.com

Abstrakt.

Që nga koha e shpalljes së Pavarësisë dhe krijimit të shtetit të ri e të brishtë shqiptar, më 28 nëntor 1912, një ndër çështjet thelbësore e të ekzistencës së tij ka qenë nevoja e ngutshme e njohjes dhe vendosja e marrëdhënieve, më së pari me Fuqitë e Mëdha të kohës. Kjo, sepse me to ishte e lidhur ekzistenca dhe mbrojtja e territoreve të vendit. Këtë fakt të rëndësishëm e kishte kuptuar mirë Qeveria shqiptare, që e vlerësonte dhe shihte si të domosdoshëm njohjen nga faktori ndërkombëtar, veçanërisht nga Fuqitë e Mëdha të kohës.

Por, megjithë përpjekjet e Qeverisë së Parë të shtetit të ri shqiptar, në kërkim të tyre shteti shqiptar kaloi një periudhë të gjatë, nga viti 1913 deri në Luftën e Dytë Botërore, viti 1939. Madje edhe gjatë viteve të para të kësaj lufte, deri në prag të përfundimit të vitit 1942. Gjatë gjithë këtyre viteve shteti dhe populli shqiptar janë gjendur dhe përballur me rreziqe dhe rrethana tejet të vështira për të mbajtur jo vetëm territorin, por edhe identitetin kombëtar nga eleminimi. Dhe ia ka dalë, me përpjekje, rreziqe, kërcënime dhe luftë, por mbijetoi.

Njohja dhe marrëdhëniet nuk kanë pasur vetëm kalvarin ndërkombëtar, por së pari edhe atë rajonal ballkanik. Ecuria e këtij procesi ndërballkanik nuk ka qenë aspak më i lehtë, por plot me vështirësi, konflikte dhe përplasje. Këto pengesa e vështirësi vinin sepse në mes ishin probleme të shumta, të vjetra dhe të zgjatura që kishin si shkak çështje kufitare e territoriale me shtetet fqinjë të Veriut dhe Jugut të Shqipërisë.

Fjalët kyçe: *Rezistencë, pavarësi, marrëdhënie ndërkombëtare, njohje, luftë*.

Në Shqipërinë e viteve 1942 ishte formuar, po qartësohej dhe kristalizohej jo vetëm ideja, por konkretisht, forcat politike dhe formacionet luftarake, vetë Rezistenca antifashiste. Natyrisht që, ajo ishte në fillimet e saj, por premtonte dhe, me siguri, rritje e fuqizim, si në pikëpamje politike dhe në atë luftarake.

Por, kjo qëndresë duhej njohur dhe mbështetur politikisht edhe ushtarakisht, duke u orientuar dhe bashkuar në rrjedhën e Koalicionit Antifashist Botëror të Aleatëve të Mëdhenj. Koha për këtë njohje ndërkombëtare kishte ardhur tashmë. E gjithë kjo situatë, me të gjitha ngjarjet dhe dukuritë që po ndodhnin, e cila po lidhej me qëndresën antifashiste në Shqipëri, me të gjithë treguesit e saj, tashmë ishte kristalizuar dhe fuqizuar. Rritja dhe zgjerimi i saj, duke u përshfaqur me organizimin formacioneve luftarake të armatosura, që kryenin edhe veprime luftarake kundër pushtuesve fashistë, nuk kishte si të mos binte në sy të faktorit ndërkombëtar dhe të Fuqive Aleate Antifashiste Botërore. Për rrjedhojë, ndodhi që, pas mesit të dhjetorit të vitit 1942, ministrat e jashtëm të tri Fuqive të Mëdha Aleate, të cilët përbënin Koalicionin Antifashist Botëror, bënë të njohur qëndrimin e tyre në raport më zhvillimit në Shqipëri në planin e qëndrimit kundër fashizmit.

Në të vërtetë, ishte Sekretari i Departamentit të Shtetit i SHBA, i cili u pasua nga ministri britanik i Punëve të Jashtme, i ndjekur nga ai sovjetik. Të tre ministrat e mësipërm, bënë të njohur se, *"....E çmonin ndihmesën që kishte dhënë deri atëherë populli shqiptar në luftën kundër pushtuesit fashist italian dhe se ripohonin pavarësinë kombëtare që Shqipëria gëzonte para se të pushtohej nga Italia fashiste në prill të vitit 1939*".[131]\

Deklaratat e qeverive të vendeve aleate të Koalicionit Antifashist Botëror, patën një rëndësi veçanërisht të madhe në raport me luftën e popullit shqiptar, njëherëshi për të ardhmen e Shqipërisë dhe popullit shqiptar. Për këtë arsye këto deklarata u pritën me shumë gëzim dhe optimizëm nga shqiptarët, dhe jo paarsye. Fuqitë e Mëdha po e njihnin kështu Shqipërinë si pjesë të Koalicionit Antifashist Botëror.[132]

Fillimisht, në deklaratën e bërë nga secili prej tre vendeve aleate të Koalicionit të Madh Antifashsit Botëror, ata vlerësonin luftën çlirimtare të popullit shqiptar, më tej ata shpreheshin për t'a parë Shqipërinë të lirë dhe të pavarur, pas përfundimit të Luftës së Dytë Botërore.

Deklaratat, që u bënë në dhjetorin e vitit 1942, erdhën njëra pas tjetrës. Së pari Deklarata e bërë nga Sekretari i Shtetit të SHBA, e cila u mbajt më datën 10 dhjetor, pas shtatë ditësh pasoi Deklarata e Britanisë së Madhe, e mbajtur nga Ministri i Jashtëm i saj. Deklaratat zyrtare u përmbyllën me Deklaratën e qeverisë sovjetike e cila, madje, u paraqit në formën e një dokumenti të veçantë, të titulluar "Mbi Pavarësinë e Shqipërisë", që u bë i njohur më 22 dhjetor të vitit 1942.[133]

Bërja publike e këtyre deklaratave, jovetëm ishin një mbështetje e fuqishme e gjithanshme për popullin shqiptar, por njëherëshi ato ishin dhe një vlerësim dhe mbështetje për qëndresën dhe luftën antifashiste të popullit të vogël shqiptar. Po, aty bëhej e njohur dëshira e këtyre fuqive për t'a parë Shqipërinë të lirë e të pavarur pas luftës. Nga ana tjetër, këto deklarata përshfaqnin edhe një ndryshim të qëndrimit të mëparshëm ndaj pushtimit fashist të Shqipërisë", të cilin më parë ata e kishin miratuar ose

[131] Valentina Duka, Historia e Shqipërisë 1912-2000, (Tiranë: Botimet Universitare ALBAS, 2014), 61.
[132] Po aty.
[133] Fjalori Enciklopedik Shqiptar, Vëll.I, (Tiranë: "Kristalina K-H", 2008), 432. Ministër i Jashtëm i SHBA ishte C.Hull, ai britanik Antuan Iden, kurse ai sovjetik Vjaçesllav Molotov.

kaluar në heshtje. E parë nga ky këndvështrim, kjo deklaratë ishte njëkohësisht edhe një farë ndjese ndaj dramës së popullit të vogël dhe të vuajtur shqiptar! Deklaratat e SHBA dhe të Bashkimit Sovjetik ishin të qarta deri në fund, sepse në to nuk shihej asnjë rezervë që lidhej me pavarësinë dhe integritetin e Shqipërisë. Ndryshe paraqitej çështja me Deklaratën e qeverisë Britanike, në të cilën shpreheshin konsiderata që kishin të bënin me kufijtë e shtetit shqiptar, të cilat duhej të "merreshin në shqyrtim në Konferencën e Paqes", që do të mblidhej pas përfundimit të Luftës së Dytë Botërore, 1939-1945.

Gjithësesi, deklaratat e Fuqive të Mëdha Antifashiste, bënin zyrtarisht të ditur botërisht, me akte ndërkombëtare se Shqipëria tashmë ishte njohur si pjestare e Koalicionit Antifashist Botëror. Në këtë mënyrë, Shqipëria e vogël i ishte bashkëngjitur këtij koalicioni, së bashku dhe me shtete të tjerë fqinjë, të cilët kishin ndezur, po ashtu, luftën kundër pushtuesve të përbashkët fashistë.

Përtej kësaj ngjarje me rëndësi të pazëvendësueshme për popullin shqiptar, lufta e tij antifashiste tashmë kishte përfituar dhe marrë përmasa të reja, ndryshe nga deri atëherë. Këto ndryshime u vunë re në pikëpamje të mbështetjes së Aleatëve të Mëdhenj dhe të fuqishëm antifashistë dhe, njëherëshi dhe në njohjen ndërkombëtare, por jo të shtetit inekzistent, kolaboracionist shqiptar. Kjo njohje dhe mbështetje ndërkombëtare shkonte në favor të faktorëve politiko-ushtarakë antifashistë, të cilët që prej një viti ishin shfaqur në skenën dhe teatrin shqiptar të luftës në Shqipëri.

Një ndër arritjet më të mëdha, që konfirmoi zyrtarisht dhe hapur njohjen e luftës së popullit shqiptar nga ana e tri Fuqive Aleate të Koalicionit të madh Antifashist Botëror, ishte padyshim një prurje e re, tejet e domosdoshme për faktorët antifashistë të Luftës Nacionalçlirimtare në Shqipëri. Ndërkaq, akti i Njohjes nga këto fuqi ishte, në një farë mënyre, koha kur u hodhën bazat për vendosjen e marrëdhënieve ndërkombëtare të faktorit politiko-ushtarak shqiptar, me tri aleatët e mëdhenj antifashistë ndërkombëtarë. Këto marrëdhënie nuk do të vononin shumë që të konkretizoheshin me tërë mundësitë që lejonte koha dhe gjendja e faktorit politiko-ushtarak shqiptar në ato vite. Ato tashmë ishin në prag dhe do të luanin një rol të ndjeshëm, duke ndikuar jo vetëm thjesht në njohjen dhe mbështetjen e Luftës Antifashiste të popullit shqiptar, por dhe në rritjen, fuqizimin dhe fitoren e saj, çlirimin e vendit, duke i kthyer shtetit shqiptar pavarësinë dhe sovranitetin e humbur nga pushtimi fashist.

Deklaratat e qeverive të tri Fuqive të Mëdha Aleate, që kishin lidhje me pavarësinë e Shqipërisë nuk u bënë në një ditë, madje as nuk u ndoq e njëjta procedurë për njoftimin e tyre.[134]

Por, megjithë përpjekjet e britanikëve, përkundrazi, ishte qeveria amerikane ajo që bëri e para të njohur Deklaratën për njohjen e qëndrimit zyrtar të SHBA ndaj Shqipërisë dhe LANÇ të saj. Në Deklaratën e saj shkruhej se: "*Qeveria e Shteteve të Bashkuara nuk është e shkujdesur ndaj qëndresës së vazhdueshme të popullit shqiptar kundër forcave italiane të pushtimit. Përpjekja e çetave të ndryshme guerile që veprojnë kundër armikut të përbashkët është e admiruar dhe vlerësuar*".[135] Më poshtë Deklarata vijonte, "*Qeveria dhe populli i Shteteve të Bashkuara, do t'u jepnin një ndihmë efektive ushtarake këtyre njerëzve trima për të ndjekur pushtuesin nga shtëpitë e tyre".[136] Në përmbyllje të kësaj Deklarate theksohej dhe bëhej e qartë se, "... qeveria e Shteteve të Bashkuara nuk e ka njohur kurrë*

[134] Paskal Milo. Shqiptarët në Luftën e Dytë Botërore I, (Tiranë: TOENA, 2014), 29.
[135] Paskal Milo. Shqiptarët në Luftën e Dytë Botërore I, (Tiranë: TOENA, 2014),329
[136] Po aty, 330

aneksimin e Shqipërisë nga kurora italiane dhe se rivendosja e sovranitetit të Shqipërisë është e pandarë nga parimet e Kartës së Atlantikut".[137]

Më 17 Dhjetor po të vitit 1942, erdhi Deklarata e qeverisë britanike e cila, ndryshe nga Deklarata e qeverisë së SHBA, linte hapur çështjen e rregullimit të kufijve të Shqipërisë pas luftës. Në Deklaratën britanike njoftohej se, "*Qeveria e Madhërisë së Tij shpreh keqardhjen për fatin e shqiptarëve, një popull midis viktimave më të hershme të agresionit fashist. Ajo dëshiron t'a shohë Shqipërinë të lirë nga zgjedha italiane dhe të rivendosur pavarësinë e saj. Forma e regjimit dhe e qeverisë që do të ketë Shqipëria do të jetë një çështje që vetë populli shqiptar do të vendosë në fund të luftës. Ajo çfarë unë thashë në asnjë mënyrë nuk paragjykon çështjen e pozitës së Shqipërisë në lidhje me ato rregullime të ardhshme që mund të arrihen nga shtete të ndryshme ballkanike. Qeveria e Madhërisë së Tij e shikon çështjen e kufijve të shtetit shqiptar pas lufte si njëçështje e cila do të shqyrtohet në Konferencën e Paqes*".[138]

Fare pak ditë pas Deklaratës së Qeverisë Britanike për Lëvizjen Antifashiste në Shqipëri erdhi edhe Deklarata e Qeverisë Sovjetike, e cila u njoftua përmes Ministrisë së Punëve të Jashtme të saj. Në thelb, Deklarata bënte të njohur luftën çlirimtare të patriotëve shqiptarë kundër pushtuesve italianë, ajo e vinte theksin tek dëshira për ta parë Shqipërinë të lirë nga zgjedhja e pushtuesve fashistë dhe pavarësinë e saj të rivendosur. Në përmbyllje Deklarata vinte në dukje se *"...çështja e rendit të ardhshëm shtetëror të Shqipërisë është një çështje e brendshme e saj dhe duhet të vendoset nga vetë populli shqiptar*".[139]

Për këto deklarata të Aleatëve ka shkruar edhe ish lideri komunist i Lëvizjes Antifashiste Nacionalçlirimtare, E.Hoxha. Ai ka bërë këtë vlerësim për to: "*Pa dyshim, këto deklarata ishin përkrahje moralo-politike për Luftën tonë Nacionalçlirimtare, premtim për pavarësinë e vendit, kur të mbaronte lufta dhe ndihmonin në forcimin e pozitës ndërkombëtare të Shqipërisë në një kohë kur gjithë popujt ishin ngritur në këmbë kundër fashizmit dhe nazizmit*".[140]

Deklaratat e tre Fuqive të Mëdha Aleate kishin shumë të përbashkëta në çështje themelore, siç ishin ato që lidheshin me pavarësinë dhe sovranitetin e shtetit shqiptar të pasluftës. Ndryshim bënte çështja që lidhej me kufijtë e Shqipërisë. Sipas Deklaratës së Qeverisë Britanike, pas përfundimit të luftës çështja e kufijve të shtetit shqiptar do të shqyrtohej nga Konferenca e Paqes. Kjo, sipas anglezëve do të thoshte se "*shqiptarët nuk janë aleatë", arsye për të cilën ata: nuk duhet të presin të kenë të njëjtin trajtim sikur të ishin aleatët tanë*"![141] Këto formulime tingëllonin vërtet kontradiktore me pjesën tjetër të Deklaratës angleze, të bërë nga Forin Ofisi afro dhjetë muaj mëparë!

Ky pohim zgjoi dhe ngjalli shumë pakënaqësi te shqiptarët, kudo që ata gjendeshin. Ndër to, mjaft i njohur dhe i fortë ishte reagimi i Fan.S.Nolit gjatë një përshëndetje të bërë në emër të Kishës Ortodokse Shqiptare në Amerikë.[142]

Në fillimet e Luftës së Dytë Botërore, rajoni i Ballkanit dhe, veçmas Shqipëria, nuk ishte pjesë e interesave të asnjërës prej Fuqive të Mëdha të kohës, sidomos të Britanisë së Madhe. Aq më i pakët ishte

[137] Memorandum i Sekretarit të çështjeve evropiane të Departamentit të Shtetit për Sekretarin e Shtetit, 3 dhjetor 1942. NARA. R.G.59. Departament of State,. Central Decimal File 1940-1944. M.1222. Roll15.
[138] Parlamentary Debates: Offical Report: House of Commons, Fifth Series, Volume 385, col.2114-2115.
[139] Milo, Vep. përm., 331
[140] Enver Hoxha, Rreziku anglo-amerikan për Shqipërinë (Kujtime), (Tiranë: 8 Nëntori, 1982), 26
[141] Milo, Vep. përm., 333.
[142] Letër e Sekretarit të punëve të Jashtëm, A.Iden, për anëtarin e Dhomës së Komunave, L. Hore- Belisha, 2 tetor 1943, PRO-FO 371/27.

ky interesim për Shqipërinë dhe shqiptarët, të cilët, pas pushtimit nga fashistët italianë, nuk kishin më as shtetin e tyre.

Ja si ka shkruar për këtë mosinteresim, një ndër misionarët anglezë në Shqipëri, në vitet e LANÇ: "*Në fillim të Luftës së Dytë Botërore, Shqipëria kishte pak peshë në hesapet e cilësdo Fuqi, me përjashtim të Italisë*".[143]

Ndërsa këndvështrimin e SHBA për rajonin e Ballkanit dhe për Shqipërinë deri në fillimin e Luftës së Dytë Botërore e sjell një historian tjetër, teksa shkruan: "*Gjykimi se Ballkani dhe Shqipëria, si pjesë e tij gjatë Luftës së Dytë Botërore, nuk përfaqësonin ndonjë rajon të veçantë për interesat amerikane, është tashmë një pohim i pranuar nga disa historianë*"[144]

Por, pak kohë pas pushtimit të Shqipërisë, ndër Fuqitë e Mëdha të kohës, e para ishte Britania e Madhe ajo që "*shfaqi shpejt interes për zhvillimet në Ballkan*".[145]

Por, ajo që përkon me kontekstin e studimit tonë, ishte padyshim drejtimi i dytë, i cili kishte të bënte me, *"... kontaktet diplomatike dhe me planet e rregullimit të gadishullit pas lufte, ku Anglia priste të luante një rol të dorës së parë*"[146] Ndërkaq, *"... deri në pragun e Luftës së Dytë Botërore, Shqipëria ishte faktor i dorës së dytë për interesat e saj*".[147] Ndërkohë, ndaj Shqipërisë mbahej një "qëndrim i ftohtë e i rezervuar". Ministria e Jashtme angleze, përkundrazi, mbante në vëmendje marrëdhëniet me Jugosllavinë ashtu si dhe me Greqinë, të cilat i vlerësonte më me përparësi në përqasje me Shqipërinë.

Mirëpo, rrjedha e shpejtë e ngjarjeve, pas pushtimit të Shqipërisë nga agresioni fashist dhe, sidomos rritja dhe fuqizimi i Qëndresës apo lëvizjes Antifashiste Nacionalçlirimtare, në këtë vend ballkanik, bënë që Britania e Madhe t'a drejtonte vëmendjen dhe të interesohej pas kësaj edhe për Shqipërinë. Kësisoj, shpjegohet që filluan të vepronin më shpejt dhe drejtëpërdrejtë, si politika ashtu dhe diplomacia angleze e kohës. Në të vërtetë përpjekjet angleze për një kryengritje në Shqipëri kishin nisur kohë më parë, që në vitet 1940-1941, por pa sukses.

Në këtë rrjedhë dhe pikërisht që në vitin 1941, lëvizjen e parë e ndërmori SO2, e cila më pas u emërtua SOE. Kur forcat e ushtrisë gjermane e kishin mposhtur dhe pushtuar realisht gadishullin e Ballkanit, vëmendja e SOE, u orientua nga ana e Greqisë dhe Jugosllavisë, por ende jo nga Shqipëria, e cila tashmë ishte pushtuar nga forcat ushtarake të Italisë fashiste. Për rrjedhojë, veprimtaria e SOE lidhur me Shqipërinë ra mjaft .[148] Mund të thuhet se, deri në muajt e parë të vitit 1943, veprimtaria e SOE për Shqipërinë kishte mbetur e vjetëruar dhe e cekët, me informacion të kohës së paraluftës dhe, gjendja dhe informacionet që vinin nga Shqipëria shiheshin dhe shqyrtoheshin, vetëm*"... nëpërmes syzeve të paraluftës, të ngjyrosura me pikëpamjen romantike..."*.[149]

[143] Reginald Hibbert, Fitorja e hidhur, Lufta Nacionalçlirimtare e Shqipërisë, (Tiranë: Shtëpia botuese e Lidhjes së Shkrimtarëve dhe Artistëve të Shqipërisë, 1993), 54.
[144] Hamit Kaba, Shqipëria dhe të Mëdhenjtë, nga Lufta e Dytë Botërore në Luftën e Ftohtë, (Tiranë: Botimet KLEAN, 2015), 35. Citim sipas Geir Lundestand, The American Policy Towards Eastern Europe, 1943-1947, Oslo: Tromaso u.a.: 1978, 10.96
[145] Historia e Popullit Shqiptar, Vëll.IV. (Tiranë: TOENA, 2008), 105.
[146] Po aty
[147] Milo, Vep. përm, 183.
[148] Reginald Hibbert, Fitorja e hidhur, Lufta Nacionalçlirimtare e Shqipërisë, (Tiranë: Shtëpia botuese e Lidhjes së Shkrimtarëve dhe Artistëve të Shqipërisë, 1993), 26.
[149] Po aty.

Kjo e bënte informacionin për Shqipërinë të paplotë dhe të shkuar kohe! Aq më tepër që në krye të SOE në Beograd, që mbulonte dhe Shqipërinë, ishin ende drejtues të vjetër, si koloneli anglez Stirling dhe Margaret Hasllëk (Hasluck).

Vetëm në fillimin e vitit 1943, atëherë kur qarqet më të larta ushtarake angleze nisën të interesohen përsëri për Shqipërinë dhe, ndërsa ky vend tashmë u bë pjesë e fushës së veprimtarisë së forcave aleate, do të fillonte dërgimi i misioneve me ushtarakë të SOE në këtë vend. Mirëpo, këta misionarë, që do të vinin në Shqipëri, do të gjendeshin në një mjegull dhe mungesë informative, duke u vënë në vështirësi, veçanërisht në fillimet e misionit të tyre! Lidhur me përpjekjet e mësipërme të SOE angleze, udhëheqësi i PKSH dhe i Lëvizjes Antifashiste Nacionalçlirimtare, E. Hoxha kishte një këndvështrim tjetër, skepticist, dyshues dhe më të skajshëm!

Ky këndvështrim ka të bëjë me SOE, përpjekjet e së cilës lidhur me Shqipërinë dhe njerëzit me origjinë shqiptare, që kjo agjensi (SOE), me vendqëndrimi në Beograd, donte të përdorte për organizimin e kryengritjes kundër pushtuesve fashistë të Shqipërisë. Ja si e vlerësonte ai interesimin e Forin Ofisit (FO): "*Gjatë vitit 1942 Forin Ofisi po tregonte interesim më të madh për çështjen shqiptare…. Nga fundi i vitit 1942, interesimi i saj u kthye në shqetësim, veçanërisht kur mori lajmin se PKSH kishte organizuar Konferencën e Pezës dhe po udhëhiqte Frontin Nacionaçlirimtar, dhe Lëvizja Nacionalçlirimtare po merrte përjetësime të gjera*".[150]

Kurse më tej, lideri i lartë i PKSH dhe i LANÇ i ndërlidh këto përpjekje me personalitete të njohura nacionalistë, që anglezët përmes SOE, kërkonin t'i sillnin në Shqipëri, përfshi edhe Ahmet Zogun. Madje, veprimtarinë dhe interesimin e anglezëve, E. Hoxha e shihte të lidhur me eksponentë të Ballit Kombëtar, me të cilët kjo agjensi angleze "*donte të bashkëpunonte në Shqipëri", eksponentë të cilët ai i quan "…armiq të betuar të komunistëve*".[151]

Ndërsa në Historinë e Shqipërisë ngjarjet e mësipërme me anglezët dhe SOE, trajtohen nën një dritë tjetër. Natyrisht, me rrjedhën e shpejtë dhe zhvillimet që kishin marrë ngjarjet që lidheshin me Lëvizjen Nacionalçlirimtare shqiptare, ishte rritur dhe intesifikuar edhe interesimi dhe veprimet e Britanisë së Madhe për Shqipërinë. Interesimi dhe veprimet e britanikëve ishin shumëplanëshe, politike, diplomatike dhe, natyrisht edhe ushtarake. Ato erdhën së pari nga SO2. Anglezët ofruan dhe futën në veprim personazhe nacionaliste me emër si Abaz Kupi, vëllezërit Kryeziu etj., si dhe komunistin Mustafa Gjinishi, (në fillimet e vitit 1941), me synim që të përgatitnin një kryengritje kundër Italisë, e cila duhej të përqëndrohej në Shqipërinë e Veriut, ku terreni krijonte vështirësi të mëdha për ndërhyrjen e forcave fashiste. Por, kjo kryengritje, siç dihet, nuk filloi! Për pasojë, hapi i parë, i madh i Aleatëve, lidhur me Shqipërinë dhe mbështetjen e Lëvizjes Antifashiste Nacionalçlirimtare, do të vinte shumë muaj më pas, në Dhjetor të vitit 1942.

PËRFUNDIME.

Së pari, Lufta Antifashiste Nacionalçlirimtare e popullit shqiptar (LANÇSH) u zhvillua në kontekstin e Luftës së Dytë Botërore, 1939-1945. Ajo është, padyshim, një nga më të mëdhatë dhe më të rëndësishmet në historinë e gjatë të popullit shqiptar. Kjo luftë ishte e tillë për arsye të periudhës historike

[150] Enver Hoxha, Rreziku Anglo amerikan për Shqipërinë, Kujtime. (Tiranë: 8 Nëntori, 1982), 25.
[151] Po aty, 27

kur u zhvillua, për nga mënyra e organizimit, pjesëmarrjes në të, si dhe për arritjet e rëndësishme dhe vendimtare që shënoi. *Së dyti, kjo luftë do t'a kishte të pamundur të zhvillohej dhe, jo më të fitohej, nga një vend dhe popull i vogël i pushtuar, i varfër, i mbyllur dhe i mënjanuar, pa u lidhur me atë të popujve të tjerë të rajonit, atyre evropianë dhe të mbarë botës.*

Së treti, për të arritur këto shërbeu Njohja e kësaj lufte nga ana e Aleatëve të Koalicionit të Madh Antifashist Botëror, njohje që mundësoi lidhjen dhe mbështetjen, duke e bërë Qëndresën dhe Luftën Antifashiste të popullit tonë të vogël pjesë të pandarë të luftës së tyre të madhe, që e çuan atë tek fitorja. Pa këtë njohje dhe mbështetje do të qe shumë e vështirë, madje e pamundur të fitohej. Për pasojë, vendi nuk mund të çlirohej nga pushtuesit fashistë e nazistë dhe t'i kthehej pavarësia dhe sovraniteti i humbur nga pushtimi fashist!

Së katërti, më 17 dhjetor të vitit 1942, tre Aleatët e Mëdhenj, Britania e Madhe, Shtetet e Bashkuara të Amerikës dhe Bashkimi Sovjetik, deklaruan Njohjen e Rezistencës Antifashiste të popullit shqiptar kundër pushtuesve, gjë që ishte me rëndësi vendimtare për organizimin, mbështetjen dhe zhvillimin e Luftës Antifashiste të popullit shqiptar. Dhe, në të vërtetë, njohja dhe mbështetja e Aleatëve, ndikuan dhe ndihmuan për të realizuar qëllimet strategjike-finale, politiko-luftarake të forcave të Rezistencës shqiptare, që e organizuan dhe do t'a zhvillonin këtë luftë. Të gjitha këto do të arriheshin përmes lidhjes dhe vendosjes së marrëdhënieve me përfaqësuesit e faktorëve antifashistë ndërkombëtarë, që do të mundësonin bashkëpunimin, mbështetjen politike ushtarake dhe, sidomos, atë logjistike për forcat shqiptare.

Së fundi, në një shtet me situatë normale, me pavarësi dhe sovranitet, i cili mbron popullin dhe territorin e tij, është ai si aktori kryesor që i vendos marrëdhëniet ndërkombëtare. Por, në rastin e Shqipërisë së pushtuar, pa shtet kombëtar, me një qeveri kolaboracioniste, e cila e kishte pranuar pushtimin, duke e dorëzuar sovranitetin tek pushtuesi, çështjet shtroheshin ndryshe. Në këtë vend, ku shteti dhe qeveria nuk po i ushtronin të drejtat dhe përgjegjësitë, për mbrojtjen e popullit dhe vendit të tyre, ishin pikërisht tre faktorët kryesorë politiko-luftarakë shqiptarë që pasi u njohën nga Aleatët e Mëdhenj si pjestarë të Rezistencës antifashiste, vendosën marrëdhëniet me ta! Kështu njohja nga Aleatët e Mëdhenj dhe lidhja e vendosja e marrëdhënieve me ta, ishin ato të cilat patën ndikim të dukshëm dhe luajtën një rol të dorës së parë në zhvillimin dhe mbështetjen e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare (LANÇSH) në Shqipëri, në vitet 1943-1944, deri në çlirimin e plotë të vendit nga armiku i përbashkët fashist dhe nazist.

BIBLIOGRAFIA:

1. Valentina Duka, Historia e Shqipërisë 1912-2000, (Tiranë: Botimet Universitare ALBAS, 2014)
2. Fjalori Enciklopedik Shqiptar, Vëll.I, (Tiranë: "Kristalina K-H", 2008), 432.
3. Paskal Milo. Shqiptarët në Luftën e Dytë Botërore I, (Tiranë: TOENA, 2014).
4. Enver Hoxha, Rreziku anglo-amerikan për Shqipërinë (Kujtime), (Tiranë: 8 Nëntori, 1982).
5. Reginald Hibbert, Fitorja e hidhur, Lufta Nacionalçlirimtare e Shqipërisë, (Tiranë: Shtëpia botuese e Lidhjes së Shkrimtarëve dhe Artistëve të Shqipërisë, 1993).
6. Hamit Kaba, Shqipëria dhe të Mëdhenjtë, nga Lufta e Dytë Botërore në Luftën e Ftohtë, (Tiranë: Botimet KLEAN, 2015).
7. Historia e Popullit Shqiptar, Vëll.IV. (Tiranë: TOENA, 2008).

THE NEED FOR STANDARDS, AS A TIME REQUIREMENT FOR A QUALITY TOURISM IN THE COUNTRY

Prof. Dr. Vjollca BAKIU

Professor

Faculty of Economy, University of Tirana

Abstract

It's time to talk about another type of tourism development in our country, the one which is standard oriented, because it is a necessity for a further development of our country in many directions. This is because in our country are noticed trends of using tourism just for economic benefits, taking no care all for the damages caused to it, taking no care for its sustainable development in the future, further more for an ecotourism as a model of development with oriented standard which is necessary for today and for the future.

It's the "alarm" moment, in search of the best model of development, which links the used resources with the economic benefits. Ecotourism is the best model of nowadays that should be considered from the competent institutions in the implementation of the selected models for the development of tourism in our country. Someone may consider it as an elite model, some others as a more expensive model, but nobody can oppose it as the best model that can resist time, for the implementation of which the future generations will thank us and not criticize us.

For sure we should be responsible for what we are realizing today, so that the future generations feel comfortable tomorrow. And for this you should listen to the scientists: Among many proposed solutions, the one that attracts most you attention is *"ecotourism"*. It is an environmental, social-cultural and economic "agreement", which in the proverbial language is randomly used the expression "in the popular language: *"meat to be roasted, but impaled not to be burned*", it means that the tourist sources (natural, cultural, historical, social, economic, etc) be used, but not to be destroyed, so that in the same quality or a better one, the tourism product be offered even for the future. The specific of this development is to "have an approach" of the environment as an element out of which the general development of the society can not be imagined

That is why is required a tourism in good standards and based in norms and criteria which are useful for the development of the country as well as the harmonization of their use with the environmental, economic, social and cultural development with the aim of the contribution of this field in the integration of Albania in the EU.

Abstrakt

Koha e do, që sot të flasim për një lloj tjetër zhvillimi të turizmit ne vendin tone, atë të bazuar në standarte, pasi ai përbën domozdoshmëri për zhvillim të mëtejshëm të vendit në shumë drejtime. Thënë kjo për faktin se në vendin tonë shihen tendenca të shfrytëzimit të turizmit vetëm për prurjet ekonomike të tij, pa u shqetësuar aspak për dëmet e shkaktuara kundrejt tij, pa u shqetësuar aspak për zhvillimin e tij të qëndrueshëm në të ardhmen, e aq më teper për ekoturizëm si model zhvillimi mbi bazë sdandartesh që kërkon koha sot dhe për të ardhmen.

Eshte momenti i "alarmit", në kërkim të modelit më të mirë të zhvillimit, që lidh burimet e shfrytëzuara me prurjet ekonomike. Eshtë, pikërisht ekoturizmi, modeli më i mirë i kohës, i cili duhet të merret në konsideratë nga institucionet kompetente në zbatim të modeleve të zgjedhura për zhvillim të turizmit në vend. Dikush mund t'a përcaktojë atë si model elitar, dikush si model më të shtrenjtë, por asnjë s'mund t'a kundërshtojë atë si modelin më të mirë, që mund t'i rezistojë kohës, për zbatimin e të cilit brezat e ardhshëm do të n'a falenderojnë dhe nuk do n'a kritikojnë.

Sigurisht, ne duhet të ndjejmë përgjegjësi, ndaj asaj që realizojmë sot, me qëllim që brezat e ardhëm të ndihen komod nesër. Dhe për këtë dëgjoni shkencëtarët: Midis shumë zgjidhjeve të propozuara, ai që tërheq më shumë vemendjen sot është "ekoturizmi". Ai përbën një "marrëveshje" ambjentale, social-kulturore dhe ekonomike, të tillë që në gjuhën popullore gjen shprehjen: "mishi të piqet por helli të moz digjet", pra thënë ndryshe: burimet turistike (natyrore, kulturore, historike, sociale, ekonomike, etj) të përdoren, por ato të mos shkatërohen, me qëllim që, po në të nëjtën cilësi, ndofta më të lartë, produkti turistik të ofrohet edhe për të ardhmen. Specifika e këtij zhvillimi, qëndron në "njohjen" e mjedisit si një element, jashtë të cilit nuk mund të mendohet zhvillimi i përgjithshëm i shoqërisë.

Prandaj kërkohet turizëm me standarte mbi bazë normash dhe kriteresh të domosdoshme të zhvillimit të vendit, si dhe harmonizim i përdorimit të tyre me zhvillimin mjedisor, ekonomik dhe social e kulturor, me synim kontributin e kësaj fushe në integrimin e Shqipërisë në BE.

SELECTION OF THE BEST SAMPLE of tourism development

It's time to talk about another type of tourism development in our country, the one which is standard oriented, because it is a necessity for a further development of our country in many directions. This is because in our country are noticed trends of using tourism just for economic benefits, taking no care all for the damages caused to it, taking no care for its sustainable development in the future, further more for an ecotourism as a model of development standard oriented which is necessary for today and for the future.

It's the "alarm" moment, in search of the best model of development, which links the used resources with the economic benefits. Ecotourism is the best model of nowadays that should be considered from the competent institutions in the implementation of the selected models for the development of tourism in our country. Someone may consider it as an elite model, some others as a more expensive model, but nobody can oppose it as the best model that can resist time, for the implementation of which the future generations will thank us and not criticize us.

For sure we should be responsible for what we are realizing today, so that the future generations feel comfortable tomorrow. And for this you should listen to the scientists: Among many proposed solutions, the one that attracts most you attention is *"ecotourism"*. It is an environmental, social-cultural and economic "agreement", which in the proverbial language is randomly used the expression "in the popular language: *"meat to be roasted, but impaled not to be burned*", it means that the tourist sources (natural, cultural, historical, social, economic, etc) be used, but not to be destroyed, so that in the same quality or a better one, the tourist product be offered even for the future. The specific of this development is to "have an approach" of the environment as an element out of which the general development of the society can not be imagined

Tourism is already an industry which is increasing steadily in the whole world. But, nowadays development and maintenance of the environment is facing the emergency of the social and environmental problems which come from this industry itself. It is properly echo tourism which is considered as a marvelous solution to ensure economic development of the country, maintenance of the environment and increase of the wellbeing of different countries.

Even though today is attempted to characterize echo tourism as a "symbol of sustainability", there are rarely found any positive examples in implementation of it, because the world and its experiences in tourism field in the past has selected and implemented different development samples, as a result of which it is building nowadays the bells of alarm in search of the best samples for the future.

It is well-known that the connection between tourism and the natural environment are attempting to be conflictual, but there is a chance for a symbiotic connection, based in joint interests.

So:

- Echo tourism with the norms and criteria of using different tourist sources, actively contributes in their preservation.
- Echo tourism with its norms and criteria of its use makes local communities plan and develop tourist sources, so that they be used even from the community, by contributing in the increase of its wellbeing.
- Echo tourism with its norms and criteria of its use, proposed foreign visitors a kind of interpretation or better say a kind of their education for the tourist sources in favor to the development and not their detriment.

In its essence "echo tourism" includes three main aspects:

- A kind of tourism oriented towards used sources preservation
- A kind of tourism with educational elements in use
- A kind of tourism as a necessity and sustainability of development

TOURISM WITH STANDARDS: as useful norms and criteria for the development of the country, aiming the contribution of this field in its integration in the EU

More than never, Albania today needs sustainability in development, in which with no doubts tourism will play a very important role, if established and built on sustainable basis, aiming to steadily increase its quality, that means that this development should be done properly, benefiting from the experiences of the most developed countries, be these positive or negative, so that negative experiences be never repeated in our country. That is why we are talking about development standards, further more for standards in the development of tourism field, without which the development of the country cannot be imagined, because its natural, historical, cultural, social and economic sources are in favor to this development, but as these sources have limits they should be carefully used.

These standards point out the following issues:

- The establishment of the holding capacity of the physical premises, which are natural sources used by tourism such as: sand and sea in the beach, etc. If we would refer to some indicators in this direction pursuant to the European standards, we would say that for each person frequenting sand or rocky beaches, not less than 10 m2 of its surface should be available to each user, or 6-8 m2 of the water surface for each swimmer, or not less than 2 meters of seaside length for each user, etc.
- Establishment of rules on the construction of the accommodation capacities and facilities for tourists, such as hotels, tourist villages, restaurants, bars-cafeteria in which the holding capacity of the hotel rooms should be in accordance with the holding capacity of the physical premise in which the hotel or accommodation structure has been built, and such other things of the same nature. So for example the density of tourist in a surface of 1 ha should be not more than 50 tourists for deluxe hotels and 90 tourists for 1 ha for the hotels of a middle rank category, etc.
- Preservation against ecological pollution, by setting limits against different environmental pollutions, as for setting the limits of the water and air bacteria or setting the limits of CO2 and SO2 in the atmosphere, etc. So there should be established some norms well based on the studies made on the respective physical premises, otherwise development would negatively degenerate. Creating environmental problems of the ecological pollution, or social problems with the community.
- Norms for the infrastructure and different transport means to be used in tourism field are necessary to be established. It is thought that they will be present everywhere in the tourist areas by facilitating tourists and presuming that the use of infrastructure and other transport means will be based on some defined criteria. As such we can mention: not less than 10 meters of promenade at the seaside for one person, not les than 50 meters of road for one person riding a bike, not less than 20 meters of road for a runner, not less than 100 meters of road for riding a horse, not less than 1 ha for one boat for rowing, not less than 0.5 ha for one sailing boat and some other things which increase the quality of tourism and protect the environment in which the respective field operates.

- Norms on the social cultural, demographic and economic issues which are important to the cooperation with the community should be also established; as such we can mention the report between the residents and tourists, which can be from 1:1.4 , or the work force in hotels can fluctuate from 0.7 to 0.1 person per hotel room. This report is stipulated based in the hotels category, such as validity of an apartment can be defined from the number of tourists accommodated in it, which can vary to 4 tourists for one apartment, and so on. These issues should be taken into consideration from the respective institutions to establish a qualitative and time resistant tourism.

HARMONY IN USING tourist standards with the environmental, economic and social cultural development of the country

Ecotourism makes best the harmony between the standards in tourism by having important impacts in different directions of the countries' development as in the environment, *economy* and to its *social cultural* development.

It has positive impacts on the natural, economic and social-cultural environment. So, if we would compare costs and economic, ecological and social benefits of the implementation of ecotourism model, they would be even more acceptable from those of a traditional or massive tourism. In this point of view we would also mention the economical profitability coefficients which should be considered in a different context, by making the evaluation of the effects of ecotourism model not only with regards to financial profitability, but also regarding the impact it has on the incomes and on the activities and social conditions of the local population during the years.

Environmental impact

Tourism is often considered as responsible for degradation of the natural environment. In fact, echo tourism is one of the rarest forms of tourism development, which favors protection of natural areas, thanks to programs and projects on environment preservation based on which financing can be done.

On this basis, nowadays are defined the indicators of the ecological benefits which are very important ingredients indicators that limit the limits of the pressure for use of natural sources in different tourist areas. So, *OMT* has defined three such ingredients indicators, which are easily adapted with the value that natural sources in use and their ecological benefits should emit. This is about:

- *Indicator of the holding capacity of the environment*: It is defined as a maximal number of tourists for a specific area, taking into consideration the intensity of use during its peak period. In case of overuse the responsible organizations should give their alarm in this direction.
- *Pollution indicator for a specific area*: this indicator allows that agreements in stipulated levels for specific areas be made, taking into consideration its natural and ecological specifications. This is to reply to the natural environment, till what size does in have a negative impact as a result of its use. On the other hand this shows which should be measures to be taken in function to the intensity of the pollution of the area used by tourism.

- *Indicator of the ecological interest*: This indicator should show ecological specifications of the respective area in a measure that they can remain attractive for tourism even after use. They can differ in time and tourist frequency, but they should still be attractive for the future, in order to ensure continuity of the tourist investments.

The interest of these environmental indicators is that they allow to be ensured a real ecological survey of tourism products, by creating a global vision of these products in the same geographical area from many operators.

It will be very boring to describe all the negative effects that tourism may cause. Through different studies, science has evidenced them, which are a consequence of abusive actions with the environment, as a result of the recreative uncontrolled activities, as a result of spoiling flora and fauna, different pollutions, erosion, etc. Anyhow, it is interesting to emphasize that these effects will be almost eliminated if correct indicators will be established and implemented for the environment use.

Economic impacts:

Ecotourism may be a new force for the economy of a country in difficulty, giving big chances for improvement of its local economy, giving new chances for employment and continuous income increase as well as economic sustainability. Even though in the very first years were not such a big "boom", such that they can justify financings for the desired protection of the environment, but studies show that the positive economic effects of ecotourism may be taken into account only some years later, which will show and ensure the sustainable economic development.

Many countries have chosen to go back to ecotourism after many negative experiences, and Albania should also build such a model, in order to contribute in the economic development of the community, not forgetting that the contribution of ecotourism in the local economy do not hang only on the money that come to the region, but also overall from the part of this money circulating in the country. The fruits of the invested capital are the money coming from the implementation on tourist development and one of the best ways to avoid money going outside our country, would be the implication of the local communities in all the phases of tourist projects, aiming that this capital be multiplied within it, ensuring further economic increase.

Social cultural impact:

Compared to the two first ones, the social cultural impact are often more difficult to be identified in the quantitative point of view. For example, beginning from this moment is anyone finding a community that due to tourism reasons its traditions are being denied? According to Fox:

Social and cultural impacts of tourism are manners based on which tourism contributes in change of the system of human values, in individual behavior, family relations, in the manner of collective life, in the security level, in the moral aspect, in the creative expressions, traditional ceremonies and in the organizing of the community".

The analysis of the social cultural impacts of tourism is made based on three elements which are:

- Tourists: their demands for service, their behavior, their purposes and actions;
- Hosting community: their role and behavior towards the services demanded from the tourists and their concern regarding the behaviors of the visitors on the traditional way of living of the community.
- Linkages between tourists and hosting community: being somewhere transitory and limited in time and space, this linkage often proves spontaneity and inequality.

According to the well-known authors in this field, one of the oldest impacts of tourists with the local community is with no doubt the objection, commercialization of the cultural, traditional observances, such as the observance of the religious ceremony. This may be called "zoo effect", because there is no interactivity between the visitors and the visiting persons. In some regions tourism is a revitalization instrument or an instrument of the reevaluation of the cultural practices – sometimes forgotten – of the autochthons, contributing in cohabitation with the visitors and visiting persons and establishing a collective identity.

Behaviors and actions of tourists in appearance – sometimes banal – may have foreseen and unchangeable consequences on the social structure or traditions of an isolated community. Due to their delicacy, ecotourism is vigilant to the negative effects of tourism in the social cultural plan, by making different researches in this field and giving the respective solutions for their protection.

CONCLUSIONS

- "Ecotourism: the most complete model, like gold it is very difficult to be found". But in life you should dare, you should dare to win. Therefore we should attempt to realize it, if we do really want development, if we really want citizenship, if we do really want integrity.

- It is a need of the day, because the whole world is already towards it, that is why there should be made specific studies for different tourist areas in the country, in order to establish norms or exact indicators in order that they be implemented from the respective competent organs in function to the realizing of the development sustainability and integration in the modern civic world.

- Ecotourism makes you have dreams:
  Passengers' have drowned in a "luxurious jungle", in the heart of a protected environment of rare and colorful spaces. Community is considered as a possessor of its traditions, being safe for the

future. State is considered as a beneficiary of a part of the financial incomes, being respondent to its strategies to adhere in a sustainable development and a civilized integration.

- In order to make these dreams come true, efforts for making studies should be multiplied aiming better understanding of situations, approaching echo tourism as an area to consult on the social economic development of our society and protection of the environment in our countries. This dream may come true only if the proposal of the echo tourism indicators will be studied based on specific issues of the area and if their implementation is really possible.

REFERENCES

[1] "The economics of recreation, leisure and tourism, sixth edition, John Tribe, 2020", Routledge publications, ISBN 978-0-367-23081-4 (hbk), ISBN 978-0-367-23083-8 (pbk), ISBN 978-0-429-27825-9-4 (ebk),

[2] "Tourism Economy", BAKIU V, first edition, 2011, publication of "Erik Edition", ISBN: 978-99956-36-95-1

[3] "L'Economie du Tourisme", "Robert LANQUAR", fourth edition, 1994, edition of "Presses Univeritaires de France", ISBN: 978-82130-46397-9, ISBN: 2-13-046397-5

[4] "L'economie de la culture", Françoise BENHAMOU, first edition, 1996, edition of "La decouverte", Paris. ISBN: 2-7071-2549-0

[5] "La valeur economique du patrimoine", Xavier Greffe, first edition, 1990, Anthropa edition, Paris. ISBN: 2-7178-1845-6

[6] Economie applique a la gestion, third edition, 1996, Edwin Mansfield, edition of "ECONOMICA", ISBN: 978- 27178-3008-8

[7] "Tourism & Environment", Pierre ESCOURROU, first edition, 1993, SEDES edition, ISBN: 2-7181-4838-1

[8] "Le Tourisme", François VELLAS, first edition, 1992, edition of ECONOMICA, ISBN: 2-7178-2234-8

[9] "Management of Hotel & Tourism Businesses", Bakiu V., first edition, 2013, edition of "Erik Edition", ISBN: 978-9928-123-64-0

TOLERANCA FETARE NË SHQIPËRI.

Msc. Morena Karaj

aldo.karaj@gmail.com

Abstract:

Religious coexistence in Albania is seen as a fundamental value, deeply rooted in tradition and moral and social values. Most Albanians live a secular life and oppose the idea that religious vieës should shape or condition their way of life, thus respecting the spirit of tolerance and religious coexistence.
Albanians welcome the religious diversity that is present in the country and strongly oppose the idea of the superiority of one particular religion over others, regardless of the size of the respective religious community.
Religious affiliation is not a factor by which to characterize people according to qualities, such as hardworking, friendly, intelligent, violent or lazy. Most Albanians share the same opinion about the feeling of danger or concern when it comes to members of other religious groups, thus revealing a non-sectarian empathy (sensitivity).
Secularism and non-interference of the state in religious belief is evident and a distinguishing feature not only from society but also from local and foreign researchers.

Keyword: religious tolerance, trust, secularism, religion

Abstrakt:

Bashëkjetesa fetare në Shqipëri vërehet si një vlerë themelore, e rrënjosur thellë në traditën dhe vlerat morale e shoqërore. Shumica e shqiptarëve bëjnë jetë laike dhe kundërshtojnë idenë se pikëpamjet fetare duhet të formësojnë apo të kushtëzojnë mënyrën e tyre të jetesës duke respektuar në këtë mënyrë frymën e tolerancës dhe të bashkëjetesës fetare.
Shqiptarët e mirëpresin diversitetin fetar që është i pranishëm në vend dhe e kundërshtojnë me forcë idenë e epërsisë së një feje të caktuar ndaj të tjerëve, pavarësisht nga madhësia e komunitetit përkatës fetar.
Përkatësia fetare nuk është faktor me të cilin të karakterizohen njerëzit sipas cilësive, si punëtorë, miqësorë, inteligjentë, të dhunshëm ose dembelë. Shumica e shqiptarëve ndajnë të njëjtin mendim rreth ndjenjës së rrezikut apo shqetësimit kur bëhet fjalë për anëtarë të grupeve të tjera fetare, duke zbuluar kështu një empati (ndjeshmëri) jo-sektare.
Laicizmi dhe mosndërhyrja e shtetit në besimin fetar është evident dhe tipar dallues jo vetëm nga shoqëria jonë por edhe nga studiues vendas dhe të huaj.

Fjalë kyçe: *tolerancë fetare, indiferentizëm fetar, besim, laicizëm*

1.Hyrje.

Shqipëria ashtu si çdo vend tjetër në botë ka historinë e saj, dhe në këtë histori pasqyrohen si anët pozitive të një populli ashtu dhe ato negative.
Shpesh herë Shqipërisë i janë vënë etiketa se përbëhet nga një popull i pa kulturuar, i pa arsimuar, barbar dhe që nuk është në gjendje të qeverisë as veten e tij. Por natyrisht këto shtete që kanë bërë këto gjykime ndaj shqiptarëve janë nisur nga faktorë të ndryshëm, dhe zakonisht janë bërë nga qarqe të caktuara të shteteve fqinje që gjithmonë janë munduar që të ndryshojnë apo „përkeqësojnë" figurën e shqiptarit dhe atë të Shqipërisë në arenën ndërkombëtare. Por këto shtete harrojnë se populli shqiptar është një nga popujt më të vjetër të Ballkanit dhe që është zhvilluar në rrjedhën e shekujve edhe pse gjatë kohës ka qenë i pushtuar nga perandoritë e kohës. Natyrisht që pushtimi për një kohë të gjatë sjell prapambetje e cila vihet re në kushtet dhe mënyrën e jetesës, gjë që i bënte fqinjët tanë t'i quanin shqiptarët anadollakë. Megjithatë populli shqiptar edhe në këto kushte të vështira është munduar që të arsimohet, të kulturohet dhe të organizojë një qëndresë ndaj pushtuesve. Dhe si kundërpërgjigje e kësaj qëndrese pushtuesit janë përpjekur t'i përçajnë shqiptarët duke përdorur dhe shprehjen e famshme romake "Përça e sundo". Një nga këto përpjekje është edhe ajo për ti futur shqiptarët në përçarje fetare. Por pa rezultat se shqiptarët kishin jetuar gjithmonë në paqe pavarësisht nga besimet e tyre."Ky ishte nje realitet historik dhe këtë e kanë vënë në dukje shumë historian, orientalist e udhëtarë të huaj të cilët thonë se kur i pyesin shqiptarët e çfarëdo lloji besimi, se çfarë ishin të përgjigjeshin jemi shqiptarë"[1].

2. **Bashkëjetesa fetare në Shqipëri.**

Populli shqiptar nga sa konstatuam edhe më sipër kishte përqafuar në fillim kristianizmin për të ardhur në shekullin e XI-të kur ky besim do të ndahej në dy rite, në atë që orientohej sipas riteve të Romës e që u quajt katolike dhe në atë që u drejtua nga Kostandinopoja që u quajt ortodoks. Pavarësisht nga kjo ndarje populli shqiptar nuk ju përgjigj luhatjeve që bënin krerët e kishave në Romë e Kostandinopojë. Populli shqiptar vazhdoi të jetojë në një harmoni fetare përsëri, pavarësisht se mbi të rëndonte akoma pushtimi i huaj. Për të ardhur në shekullin e XV-të , shekull në të cilin do të depërtojë një besim i ri ai Mohamedan (Musliman), besim që erdhi së bashku me pushtimin turk. Ndoshta nga detyrimi, ndoshta për karrierë. Elementë të veçantë dhe krerë shqiptarë filluan të përqafojnë këtë besim të ri, për të ardhur në shekujt XVI-XVII.
kur ky besim do të bëhet masiv për popullsinë shqipëtare.
Pushtuesit përdornin politika të tilla që të nxisnin myslimanizimin e popullsisë shqiptare sa më shpejtë. Dhe për ti mbajtur të nënshtruar ata e nxisnin popullsin shqiptare në mosmarrëveshje njëri me tjetrin, duke konsideruar njerën palë si turke dhe tjetrën si të pa fe ose kaurre. Por popullit shqiptar do ti dilnin në mbrojtje bijtë e tij, siç ishin rilindasit. Këtu vlen të permendet thënia e Pasho Vasës "feja e shqiptarit është shqipëtaria". Kjo jo për të treguar se populli shqipëtar është i pa fe siç propogandonte historiografija komuniste, por se për shqiptarët fondamentalë ishte kombësia pavarsishtë se kujt feje i përkisnin.

[1] Q. Xhelili :"Vehbi Dibra personalitet dhe veprimtare I shquar I Levizjes Kombetare ",fq.195

Sami Frashëri thotë "në Shqipëri grindjet fetare nuk ndihen dhe kurrë në këto vende nuk ka ngjarë që midis myslimanëve dhe të krishterëve"[2]

Pra kjo tregon edhe një herë se shqiptarët jetonin në harmoni pavarësisht besimeve të tyre. Por politika përçarëse e pushtuesit kishte arritur deri aty sa ata nuk lejonin as martesat ndërmjet besimeve të ndryshme, varret i ndanin ndërmjet të krishterëve dhe myslimanëve. Megjithatë kjo politikë nuk mundi që ti verë shqiptarët kundra njëri- tjetrit. Këtë e tregon dhe fakti se populli ynë një popull kaq i vogël, por me një histori të madhe nuk u përfshi në ndonjë luftë fetare siç u përfshinë shtete të mëdha si Gjermania. Këto tipare janë evidente si para krijimit të shtetit të pavarur shqiptar, ashtu edhe gjatë periudhës 1912-1939 dhe pas çlirimit nga nazifashistët. "Në kohën e Rilindjes Kombëtare një pjesë e mirë klerikësh të shtresës së mesme dhe asaj të ulët që kishin gjak shqiptari devijuan nga urdhrat e klerikëve të lartë dhe si patriotë të vërtetë e vunë fenë në shërbim të çështjes kombëtare"[3]

"Besoj se dihet botërisht se shqiptarët janë tolerant ndaj besimit të tjetrit dhe Shqipëria është i vetmi vend në botë ku nuk janë zhvilluar luftra fetare"[4]. Udhëtarët e huaj theksojnë se shqiptarët jo vetëm që nuk janë prekur nga luftërat fetare por kur e ka kërkuar nevoja janë bashkuar.

"Ndryshe nga vendet e tjera të Ballkanit, shqiptari në fillim e quan veten shqiptar. Luftërat ndërmjet shqiptarëve kanë qenë luftra midis bejlerëve ku luftonte i krishteri me të krishterin dhe myslimani me myslimanin. Shqiptari mysliman dhe ai i krishterë përpara armikut janë bashkuar"[5]

Megjithatë shpallja e pavarësisë kërkonte një mobilizim të të gjithë besimtarëve."Shpallja e pavarësisë u shfrytëzua nga klerikët atdhetarë që të punonin e të ndikonin për të lëkundur fort identifikimin e fesë me kombësinë"[6]. Sikur të mos mjaftonin këta faktorë për të treguar tolerancën e bashkëjetesën midis besimtarëve të besimeve të ndryshme në vitet XX-të në Shqipëri vendoset kryegjyshata botërore e bektashinjeve. E ndërsa bektashinjtë nuk shkonin në Turqi për arsye të ndryshme me myslimanët, populli shqiptar, i cili vazhdonte akoma të jetonte në paqe midis besimeve të ndryshme pranon këtë besim të ri të vendosë qendrën e tij në Shqipëri. Populli shqiptar i ndarë nga katër lloje besimesh të ndryshme vazhdonte të jetonte akoma në paqe dhe pa urrejtje ndërmjet komuniteteve të ndryshme fetare.

Me krijimin e shtetit të ri shqipëtar më pas në Shqipëri, besimi bëhet i lirë dhe nuk përcaktohet një fe zyrtare, gjë që vazhdon edhe në ditët tona. Në shoqërinë shqiptare ka pasur dhe ka një vetëdije politike mjaft të zhvilluar përsa i përket raporteve midis popullit dhe kombit nga njëra anë dhe fesë nga ana tjetër. Dhe këtë vetëdije ne e kemi trashëguar brez pas brezi. Për çështje kombëtare, për shkollën, për kulturën e për shkencën kanë luftuar në të njëjtën llogore si myslimanët dhe ortodoksët, si katolikët dhe bektashinjtë. Në veprimtarinë e madhe në shërbim të kombit shqiptar nuk mund të ndahet veprimtaria e Budit, Bardhit dhe Bogdanit që ishin katolikë nga ajo e rilindasve ortodoks De Radës dhe Darës. Apo veprimtaria e Petro Nini Luarasit e Pandeli Sotirit që ishin ortodoksë nga ajo e Bajo e erçiz Topullit që ishin mysliman, apo veprimtaria e vëllezërve Frashëri si bektashinj. Ne krenohemi si me Nolin që është ortodoks ashtu edhe me Konicën që është mysliman. Kjo tolerancë do të vazhdojë të egzistoj edhe në vitet e ndërtimit të shtetit shqiptar gjatë periudhës së viteve 12 –39. Kjo duket dhe në politikë ku krerë të shtetit apo anëtarë të qeverisë ishin gjithmonë pjestarë të katër besimeve egzistuese në Shqipëri. Kjo duket edhe në zakonet popullore ku në dasmën e një myslimani vinte për të uruar si ortodoksi ashtu edhe katoliku.

[2] S.Frasheri:"Shqiperia cka qene ceshte e cdo te behet",fq.39
[3] Q. Xhelili:"Vehbi Dibra, personalitet dhe veprimtare I shquar ilevizjes kombetare" fq 194
[4] F.Konica:"Shqiperia kopeshti shkembor I Evropes juglindore"fq134
[6] Q.Xhelili :Vehbi Dibra personalitet dhe veprimtare I shquar I levizjes kombetare", fq. 194

Po ashtu në vdekjen e një ortodoksi gjendej pranë një mysliman. Kulmin kjo tolerancë do ta arrijë me martesën e mbretit shqiptar Ahmet Zogu që ishe mysliman me një të krishterë si Xheraldina. Këtë fakt e pranoi edhe populli shqiptar që në momentin e ardhjes së mbretëreshës doli dhe e priti me gëzim ndonëse 80% e popullsisë ishe myslimane.

E ndërsa në Shqipëri kemi këtë harmoni midis komuniteteve, në shtete të ndryshme të botës megjithëse me një shkallë të lartë civilizimi është ulur këmbë kryq urrejtja fetare si p.sh. në Irlandën e Veriut midis protestantëve e katolikëve, apo ai i baskëve në Spanjë, si në Indi ashtu edhe në Lindjen e Mesme, si në Nigeri ashtu edhe në Rusi. Pra Evropa e më gjerë ka se çfarë të marrë nga Shqipëria ashtu edhe Shqipëria ka se ç'tu japë këtyre shteteve pra çelësin e kësaj harmonie dhe tolerance fetare. Kjo tolerancë vazhdon edhe sot në ditët tona që pas rrëzimit të sistemit komunist, kohë kur në Shqipëri u njoh e drejta e besimit dhe liria e kulteve fetare.

Që nga kjo kohë ka vazhduar të egzistojë përsëri ku populli shqiptar vazhdon të jetojë në një liri të gjerë besimi. Kjo tolerancë duket edhe në jetën politike ku lufta politike nuk ka marrë kurrë ngjyra fetare, po ashtu edhe në jetën e përditshme të njerëzve si në martesa ku ato lejohen e janë të përhapura në masë midis besimeve të ndryshme, po ashtu edhe në varret ku shqiptarët nuk varrosen të ndarë sipas besimeve. Pa u ndalur më në këtë çështje duhet thënë se në vlerat e botës shqiptare ka diçka të veçantë që e pohojmë ne, por dhe që e njohin të tjerët. Kjo është toleranca fetare.

2**. Tolerancë apo indiferentizëm fetar.**

Kjo është një çështje për të cilën janë rrahur mendime të ndryshme dhe për një kohë të gjatë. Natyrisht mendimet kanë qenë të ndyshme për vetë faktin se autorë të ndryshëm e shikojnë këtë fenomen të shqiptarëve jo si diçka pozitive të kultivuar tek ata për shekuj me radhë, por si diçka që është karakteristikë për shqiptarin, ky është indiferentizmi fetar. Pra indeferentizmi ka përfshirë edhe fushën e besimit. Këta autorë e quajnë indiferentizëm të shqiptarit lejimin e depërtimit të besimeve të ndryshme në Shqipëri. Ata indiferentizmin e shikojnë edhe tek ajo, se kur shqiptarit i është kërkuar që të heqë dorë nga një fe dhe të besojë në nje fe tjeter e ka bere kete pa hezitim. Apo rasti tjeter kur ju kerkua qe te mohoje besimin plotesisht ne sistemin komuninst, ai e pranoi menjehere duke treguar se nuk i interesonte feja. Se gjoja shqiptari shikon interesat e tij ekonomike apo politike e në fund vendos fenë. Në këtë linjë futet edhe një argumentim se shqiptarët janë indiferent dhe nuk besojnë në Zot, se në rast të kundërt ata do të bëheshin besimtarë fanatikë dhe nuk do të ishin tolerantë ndaj besimeve të tjera. Dhe këtu fusin atë argument që ka të bëjë me"Luftën e shenjtë apo xhihadin, që në vetevete konstaton në përhapjen e islamit në tërë botën pra dhe mbi kahuret apo të pafetë"[7]."pra në mësimet e kuranit egzistonte gjendja e luftës së vazhdueshme dhe se kjo do të merrte fund kur islami të pushtojë gjithë botën"[8]. Atëhere shqipëtarët po të zbatonin udhëzimet e kuranit do të ishin në luftë me të krishterët ashtu siç janë në shumë vende të botës. Por këto argumenta bien poshtë se në radhë të parë vetë"mësimet e islamit nga ana tjetër janë të shoqëruara me zbatimin e tolerancës fetare. Dhe kjo duket me anë të kompromiseve që bëri Muhamedi në Medinë për ti futur të krishterët dhe hebrejtë në rrjedhën e jetës së përditshme"[9]. Pra shqiptarët jo se ishin indiferentë apo nuk ishin besimtarë të mirë por se ata respektonin besime të tjera ashtu siç i respektojnë

[7] I. Caushi, Ll.Filo : "Ngritja dhe renia e civilizimeve" fq 139
[8] Po aty.fq 139
[9] Po aty.fq 137

edhe sot."Shqipëtarët ndryshe nga besimtarët e tjerë myslimane e shikonin fenë myslimane si mbartëse të tolerancës fetare. Vehbi Dibra thotë se në pasazhet e kuranit fryn erë tolerance sepse në ato shprehet qartë se popujt islamikë nuk kanë të drejtë ekskluzive dhe absolute, ata nuk janë të zgjedhurit e perëndisë, përpara saj të gjithë popujt janë të barabartë"[10]. Dhe nuk është e rastit që katër udhëheqësit e komuniteteve fetare në Shqipëri dalin shpesh herë bashkë në ambjente publike bashkë. Kjo tregon se respektimi dhe toleranca ndaj besimit tjetër është në shkallë të lartë, gjë që duhet vlerësuar dhe jo të thurësh arsyetime të tilla që të hedhin poshtë këtë veti që e kanë vetëm shqiptarët. Fakt është se në Shqipëri nuk ka patur dhe nuk ka ndonjë organizatë fondamentaliste që të mbrojë në mënyrë fanatike besimin përkatës.po ashtu dhe fakti tjetër që ka të bëjë me vitet e fundit ku në Shqipëri pas hapjes që bëri ndaj kulturave perëndimore, në Shqipëri depërtuan dhe shumë sekte urdhëra fetare. Kjo tregon edhe një herë se shqiptarët janë tolerantë dhe lejojnë lirinë e besimit të çdo individi.Vlerat e këtij kohezioni dhe tolerancës fetare dolën edhe një herë në dukje pas goditjes që mori Amerika më 11 shtator 2001, ku i akuzuari kryesor ishte një mysliman, që gjoja luftonte për "Xhihade". Populli shqipëtar që në shumicën e tyre ishin myslimane u solidarizuan me popullin amerikanë duke dënuar këtë veprim.

3. Konkluzione.

Bazat e tolerancës fetare në Shqipëri janë thellësisht të rrënjosura në traditat dhe kulturën shoqërore dhe nuk burojnë nga vetëdija, njohuritë, apo ushtrimi i riteve fetare. Laicizmi dhe mosndërhyrja e shtetit në besimin fetar është veçori dhe tipar dallues jo vetëm nga shoqëria por edhe nga studiues vendas dhe të huaj.

Faktori më i rëndësishëm që mbështet tolerancën fetare në Shqipëri argumentohet se është kultura e përbashkët e bashkëjetesës fetare që bashkon myslimanët, të krishterët dhe jobesimtarët.

Shqiptarët nuk kanë një fe mbizotëruese, "Feja e shqiptarit është shqiptaria" slogani që ka rrugëtuar përkrah shqiptarëve dhe vazhdon të jetë evident edhe në ditët e sotme.

Pa e zgjatur më tej me fakte ne nuk na mbetet gjë tjetër veçse ta mbrojmë dhe ta çojmë më tej tolerancën fetare, si tipar të vetëdijes kombëtare. Ajo përbën një pasuri me të cilën populli shqiptar mund të krenohet si dhe bota ka se çfarë të mësoj nga shoqëria shqiptare.

Literatura:

1) Durham, Edith : "*Brenga e Ballkanit",* Shtepia Botuese "Argeta", Tirane 1998
2) Frasheri, Sami : "*Shqiperia c`ka qene c´eshte e c´do te behet",* Tirane 1962
3) Konica, Faik : "*Shqiperia kopeshti shkembor I Evropes Juglindore",* Tirane 1993
4) Konica, Faik :" *Vepra 1*", Tirane 2001
5) Sulo, Ilira & Filo Llambro: "*Ngritja dhe renia e civilizimeve*", Tirane 2002
6) Qiriazi, Dhori :"*Krishterimi ne Shqiperi*" Tirane 2000
7) Xhelili, Qazim*"Vehbi Dibra, personalitet dhe veprimtar I shquar I Levizjes Kombetare",* Tirane 1998

[10] Q. Xhelili: "Vehbi Dibra, personalitet dhe veprimtar I shquar I levizjes kombetare" fq233

AFP-TË SI MJET I PAVARUR DREJT KARRIERËS

Dr. Marjeta Shaholli,

Kolegji Universitar i Biznesit

Abstrakt.

Ndër zgjedhjet e para në jetën e njeriut është zgjedhja e arsimit dhe më tej e profesionit. Ndërsa para viteve '90 zgjedhjet ishin të ndërthurura si arsim professional ashtu edhe arsim i lartë, kjo e ndikuar edhe nga partia-shtet por edhe kushtet e përgjithshme të punësimit. Pas viteve '90 arsimi profesional humbi pikë në përzgjedhje nga të rinjtë. Arsimi dhe formimi profesional duhet të ishte zgjedhja e parë e të rinjve për integrimin sa më shpejt në tregun e punës, për arsyen se arsimi profesional është një mjet i drejtëpërdrejtë për marrjen e një kualifikimi dhe punësim i shpejtë në tregun e punës. Por mungon lidhja e drejtëpërdrejtë midis tregut dhe arsimit e formimit profesional.

Me miratimin e Strategjisë Kombëtare për Punësimin dhe Aftësimin u krijua kuadri ligjor gjithëpërfshirës nëpërmjet të cilit përcaktohen parimet udhëzuese dhe struktura e sistemit të AFP-së. Por ende ka mungesa të theksuara të aftësive dhe mangësitë aftësive në tregun e punës në Shqipëri. Pergjithësisht gjejmë që kjo mungesë vjen nga bashkëpunimi i pjesshëm midis tregut të punës dhe institucioneve arsimore të AFP.

Metodologjia: Punimi paraqitet në formën e analizës së mendimit dhe krahasimit të legjislacionit vendas dhe të BE.

Keywords: *aftësi, tregu punës, akte nën ligjore, strukturë mbështetëse, shërbime të dobishme.*

AFP-të si mjet i pavarur drejt karrierës.

Aristoteli e cilësonte rrënjët e edukimit si të hidhura por frutet e tyre të ëmbla.

Qëllimi kryesor i arsimit është përfitimi i aftësive specifike të cilat vihen në zbatim për realizimin e individit në planin personal. Mënyrat e realizimit mund të jenë të ndryshme, të cilat mund të zbulojnë herët prirjet por ka raste kur mund të nevojitet thellim apo studim më i angazhuar. Njëra prej mënyrave të realizimit personal është edhe karriera profesionale.

Karriera është profesioni i marrë përsipër nga individi për një periudhë të gjatë me mundësi për progres dhe rritje profesionale. Nëpërmjet saj individi arrin si realizimin personal por edhe realizimin profesional e ekonomik.

Si Shqipëria ashtu edhe Kosova kanë ende një popullatë relativisht të re në moshë, të aftë për punë por që si zgjedhje të par kanë vazhdimin e universitetit me qëllim ngritjen e karrierës. Një ndër pyetjet që përpiqemi të japim përgjigje nëpërmje tkëtij punimi është: Si duhet ndryshuar legjislacioni, cilat janë

strukturat apo manuale/ procedura që mungojnë dhe do të mundësonin lidhjen midis Tregut të punës dhe Arsimit?

Arsimi dhe Formimi Profesional nuk duhet parë thjesht si një mundësi për të krijuar bagazh paraprakisht për ndjekjen e fakultetit të njëjtës degë apo profil. Arsimi dhe Formimi Personal duhet pare si një mjet i vecantë, jo si një mënyrë për të vazhduar universitetit me njohuri të marra paraprakisht por si një rrugë e vecantë dhe e plotë për karrierën.

1. Mësim gjatë gjithë jetës apo të mësuarit gjatë.

Shpesh herë kemi dëgjuar apo jemi përballur me këshillën e kahershme, mëso një herë dhe tërë jetën do të punosh.

Por a është e frytshme, e arritshme dhe sa rendiment ka studimi i shkurtër për të arritur në një vend pune, ku nuk rritesh më profesionalisht. Mëson një proces pune për të qëndruar në të njëjtin stad profesional. Ndoshta pozicioni mund të të japë të gjithë mbështetjen financiare për të cilën ka nevojë individi dhe familja e tij. Këtu plotësohet njëri prej kritereve apo qëllimeve të punësimit, realizimi i të ardhurave. Por duke bërë këtë gjendemi me individë e punëmarrës mekanikë të cilët qëndrojnë në të njëjtin nivel aftësie profesionale. Pasojat negative të situatës janë disa por do të përmend vetëm dy; asnjë punëdhënësi nuk i nevojitet dikush që di të bëjë vetëm një proces pune, nëse është një punë mekanike shumë shpejt mund ta zëvendësojë me një makineri që kryen atë proces pune. Ndërsa nga ana tjetër vetë individi është një qënie e cila ndryshon mendim me kalimin e kohës, ndryshon qëndrime dhe interesa dhe të kryerit të të njëjtit proces pune nuk është më e mira e mundshme.

Nga ana tjetër, tendencat edhe të punëdhënësve janë të orientuara drejt trajnimeve dhe rritjes së vazhdueshme profesionale. Këto tendenca të ndikuara edhe nga orientimet e drejtuesve të Burimeve Njerëzore të cilët mbajnë qëndrimin e rritjes dhe trajnimit të vazhdueshëm. Drejtuesit preferojnë të zhvillojnë trajnime të vazhdueshme për të punësuarit e tyre, për ti rritur profesionalisht por edhe për të përmirësuar aftësitë e punës së përditshme.

Pra, zhvillimit eknologjik, tendencat e dyaftësimit të punëmarrësve si dhe trajnimi i vazhdueshëm përforcon idenë e qëndrimit të studimit dhe zhvillimit të aftësive përgjatë gjithë jetës.

2. AFP si mjet i pavarur drejt karrierës.

A duhet që AFP të mbetet thjesht një tjetër mjet drejt arsimit të lartë apo duhet të bëhet një rrugë e mëvetësishme, e pavarur drejt karrierës, e cila prodhon një forcë punëtore që është e aftë dhe e zhdërvjellët për të nxitur produktivitetin dhe rritjen ekonomike.

Sistemi shqiptar i AFP-së përbëhet nga dy shtylla të rëndësishme: AFP fillestare dhe formimi profesional si dhe AFP e vazhduar.

Programet e AFP fillestare në shkollat publike kanë një kohëzgjatje prej katër vitesh. Shumica e tyre kanë strukturën 2+1+1 që konsiston në formimin profesional bazë dy vjecar, një vit specializim dhe një vit faze konsolidimi. Në përfundim të këtij cikli nxënësit marrin një certifikatë si teknikë/drejtues të mesëm e cila korrespondon me Diplomën e Maturës Shtetërore Profesionale e cila mundëson kalimin në arsimin e lartë. Përpos tyre, nxënësit marrin një Certifikatë Profesionale "Punëtor gjysëm i kualifikuar" pas përfundimit dhe testimit nga arsimi profesional bazë (viti 2 të) dhe një "certifikatë si punëtor i kualifikuar" pas përfundimit me sukses të fazes së specializimit (viti 3 të). Këto certifikata janë një parakusht për të vijuar në nivelin tjetër të formimit, por edhe mundësojnë kalimin direkt në tregun e punës.

Opsioni tjetër është struktura 4 vjecare, e cila disponohet vetëm në pak fusha profesionale. Ky lloj programi parashikon vetëm testimet përfundimtare pas mbarimit të ciklit katër vjeçar. Provimet janë perfundimtare dhe certifikatat një lloj si strukturat 2+1+1 dhe 2+2. Provimi profesional përfundon me dhënien e certifikatës AFP si Teknik apo Drejtues i mesëm dhe provimi i maturës çon në Diplomën e Maturës Shtetërore Profesionale.

Një ndër parimet kryesore të legjislacionit shqiptar në fushën e AFP-ve është fleksibiliteti së bashku me autonominë, cilësinë, bashkëpunimin, pjesëmarrjen, lëvizshmërinë dhe diversitetin.

Këto parime gjenden edhe në Kornizën Shqiptare të Kualifikimeve, duke sanksionuar edhe se kualifikimet e të nxënit formal, joformal dhe informal gjatë gjithë jetës të përftuara përms programeve të formimit profesional mund të përfshihen në Kornizën Shqiptare të Kualifikimeve por edhe të njihen zyrtarisht. Por duke qënë se legjislacioni përkatës nuk është miratuar certifikatat e lëshuara nuk janë ende të harmonizuara sipas Kornizës Shqiptare të Kualifikimeve. Për shembull, validimi i nxënies së mëparshme joformale dhe informale është aktualisht i kufizuar për kualifikimet profesionale të niveleve 2-5 sipas KSHK-së dhe strukturat institucionale përkatëse nuk janë ngritur ende. Pra, mund të themi se ka një mospërputhje të madhe ndërmjet pritshmërive të përcaktuar në ligje dhe realiteti në zbatim i fleksibilitetit të sistemit të AFP-së.

Tjetër pengesë e arsimit të lartë është nota mesatare. Rezultatet e provimeve të Maturës Shtetërore dhe rezultatet e programit të mesëm të lartë përcaktojnë hyrjen ose jo në arsimin e lartë. Teorikisht, fleksibiliteti brenda llojeve të ndryshme të arsimit është e mundur, por mënyra se si secili nënsektor i arsimit është strukturuar nuk ofron mundësi të mjaftueshme për mobilitet dhe fleksibilitet. Njohja e aftësive profesionale të përftuara jashtë sistemit formal të arsimit dhe formimit janë të parashikuar në legjislacion por ende të pa mundura për tu realizuar, si shkak kryesor mungesa e institucioneve përkatëse.

3. Format duale të të nxënit.

Përgjatë viteve ka pasur disa herë reforma dhe politika sociale për të përfshirë në skemat e të nxënit edhe mësimin me bazë punën. Por në një studim të vitit 2017 të UNDP-së ku u shqyrtuan 18 ofrues publikë dhe privatë të AFP-së, studimi identifikoi gjashtë modele të ndryshëm të të nxënit me bazë punën dhe mori në vlerësim potencialin e tyre në tërësi kriteresh. Përfundimi i këtij studimi nxorri në pah se bashkëpunimi me sektorin privat zhvillohet mbi baza informale dhe të pastrukturuar. Gjithashtu studimi vë në dukje se mungojnë rregulla të mirë strukturuara të instrumentave të matjes së performancës për të përmirësuar cilësinë e ofrimit të trajnimit.

Në përgjithësi për këtë çështje ana dhe aspekti i kornizës juridike pak ka nevojë për ndryshim apo plotësim. Mendoj që ka nevojë për studim nga ana sociologjike e çështjes më shumë se një trajtim juridik nëpërmjet kërkimit shkencor.

Por përse AFP nuk janë tërheqëse për të rinjtë si zgjedhje të parë për karrierën e tyre? Përse prindërit nuk orientojnë fëmijët e tyre në një rrugë të shpejtë aftësimi profesional të vazhduar? Përse mungon lidhja midis tregut të punës dhe të rinjve që kërkojnë punë apo të zhvillojnë një karrierë?

Këto çështje për diskutim mund të jenë temë punimi dhe kërkimi shkencor nga të tjerë studiues.

4. Konkluzione.

Në vijim të sa diskutuar dhe analizuar më lart kam arritur në përfundimet e mëposhtme:

- Ka nevojë për përmirësimin e standarteve profesionale dhe të kualifikimit në standarte vlerësimi në mbështetje me specialistët e sektorit dhe ekspertëve të fushës në sektorin privat, për garantimin e provimeve sipas nivelit të përshtatshëm për të verifikuar kompetencat profesionale të kandidatëve. E realizuar kjo edhe periodikisht në kohë në cikle 5-vjeçare psh. Kujtoj këtu procedurën e kualifikimit profesional të arsimtarëve (5-vjeçar, 10-vjeçar dhe 20-vjeçar).
- Është e nevojshme hartimi i një moduli për trajnimin e vlerësuesve: për të trajnuar aftësitë e mësuesve/instruktorëve por edhe për të kualifikuar një grup vlerësuesish të jashtëm nga industria.
- Ka nevojë për pjesëmarrjen e nxënësve në bordin drejtues të AFP-së. Përfshirja e tyre si pjesëtarë të institucionit duke marrë përsipër përgjegjësitë dhe dhënien e kontributit në përmirësim. Këshillimi mes nxënësve, ku nxënësit më të mëdhenj me përvojë në AFP ofrojnë mbështetje nxënësve më të rinj në momentin e marrjes së vendimit për karrierën.
- Konsultimi me sektorin privat/ Tregun e punës pë rmënyrën se si koncepti aktual i Maturës të bëhet më i orientuar drejt formimit profesional. Gjetja e mjeteve alternative për të diplomuarit që nëpërmjet AFP-së të shkojnë drejt pozicioneve drejtuese të nivelit të mesëm dhe të lartë apo nëpërmjet vlerësimit periodik në punë të mund të përfitojnë diploma universitare.

Bibliografia dhe literature:

Abele, AE, T. Hagmaier, and D.Spurk 2016. Does career success make you happy? The mediating role of multiple subjective success evaluations. Journal of Happiness Studies 17:1615-1633 ; https://doi.org/10.1007/s10902-015-9662-4 . A të bën të lumtur karriera dhe suksesi? Roli ndërmjetësues i vlerësimeve të shumta subjektive të suksesit. (parë më 25/05/2022)

Austraian Government n.d. National career development strategy. https:docs.education.gov.au/system/files/doc/other/national_career_development_strategy.pdf. (paree mee 24/05/2022)

Castleman, T. and M. Allen 1995 The forgotten workforce: Female general staff in higher education. Australian Universities Review 38 (2): 65-69; Forca e punës e harruar: Stafi i përgjithshëm femër në arsimin e lartë.

Flynn, S.V., and K.J Duncan, and L.L.Evenson. 2013. An emergent phenomenon of American Indian secondary students' career development process, 124-140. Një fenomen emergjent i procesit të zhvillimit të karrierës së studentëve të shkollave të mesme indiane amerikane.

Gottfredson, L.S. 1981. Circumscription and compromise: A developmental theory of occupational aspirations. Journal of Counseling Psychology 28: 545-579.Rreth shkrimi dhe kompromisi: Një teori zhvillimore e aspiratave profesionale.

Graham, C. 2009. Investing in early career general staff/ Investimi në stafin e përgjithshëm të karrierës së hershme. Journal of Higher Education Management and Policy 31 (2): 37-41. https://doi.org/10.1080/136008009028258 (parëmë 20/05/2022)

Higher Education Academy. 2011. The UK Professional Standards Framework for teaching and supporting learning in higher education 2011.Kuadri i Standardeve Profesionale të Mbretërisë së Bashkuar për mësimdhënien dhe mbështetjen e të nxënit në arsimin e lartë 2011. Retrieved from https://www.heacademy.ac.uk/system/files/downloads/uk_professional_standards_framework.pdf(parëmë 25/05/2022)

Ligji nr 80/2015 "Për arsimin e lartë dhe kërkimin shkencor në Institucionet e Arsimit të Lartë në Republikën e Shqipërisë"

Ligji nr. 10247/2010 "Për Kornizën Shqiptare të Kualifikimeve" i ndryshuar me ligjin 23/2018.
Procesi i Torinos 2018-2020, Shqipëria, Raporti Kombëtar, faqe 8.

Shtojca nr. 1, ligji nr 23/2018 për disa ndryshime dhe shtesa në ligjin nr. 10247, dates 04/03/2010, "Për Kornizën Shqiptare të Kualifikimeve".

Udhëzimi i përbashkët nr. 6, i dates 24/02/2015 "Për kriteret dhe procedurat e përgjithshme për rekrutimin e stafit mësimdhënës të lëndëve teorike dhe praktike në ofruesit publikë të arsimit dhe formimit profeisonal".

UNDP: Studim fizibiliteti i skemave të të nxënit me bazë punën në Shqipëri, 2017.
Vështrim i përgjithshëm i sistemit të arsimit të lartë në Shqipëri, 2017, Komision i Europian, Erasmus+, faqe 8.

THE DIFFERENCES OF THE HIGHER EDUCATION IN ALBANIA TO EUROPEAN UNION.

Msc. Altea Sulaj

alteas124@gmail.com

Technische Universität Ilmenau, Germany

Abstract.

For young students in Albania being able to study abroad is a great opportunity, but for the country means that there is a tendency for intellectuals to go away from investing in their country academically.

In this research paper I have analyzed the differences that the higher education systems in some of the EU countries have and why they are more interesting to Albanians. By being able to understand these differences we can work into having a better higher education system so Albania can be closer to its European dream and be on the same level as other academic institutions in the EU.

1.An Overview of the Albanian Higher Education System.

The Albanian education system is a part of the Bologna System that is divided in bachelor's degree for three academical years and a master's degree for one and a half or two years. The masters that are offered are usually Master of Science of Arts and Professional ones. If someone wants to dive into the academical journey they can deepen their knowledge with the possibility of a Ph.D. This gives the opportunity to everyone that sees themselves in the academic life be able to pursue it. (EACEA, 2012)

After the hardships of 50 years of communism the Albanian higher education system had to undergo different changes through the years and in the year 2012 it undertook the transformation into the Bologna System, which makes it more compatible to the degrees offered in the European Union. The importance that every Albanian prime minister has given to the possibility of being part of the EU has been enormous and this is the reason why most of the youth of the country has its eyes directed at the more developed countries especially when it comes to education.

In the Albanian university education are around 15 public and 26 private Universities and Academies, where altogether the number of the students were around 123.880 in the year 2021. (Instituti i Statistikave Tirane - INSTAT, 2021).

2.The Problems that the Albanian Higher Education System Faces.

In the official ranking of universities in the world the Albanian ones are always not that high in comparison to some of it's different ones in Central Europe. (Universities)

Some of the most talked about problems that the education system must face have to do with corruption and scandals about dubious diplomas offered. In 2014 the administration had to close 18 universities because of a report that uncovered the scandal of dubious diplomas given to students that were dubious. These were called the "diploma factories inAlbania". (Balkaninsight, 2014).

Research of the Project Against Corruption in Albania (PACA) has brought to life some of the biggest concerns in the higher education system in Albania. The first recommendation consisted of the standards for the schoolteachers followed by the need to make teaching an attractive career for young professionals and the concern about the recruitment ways that sometimes might have to do with corruption. (Project Against Corruption in Albania, 2012)

3.Brain Drain: The Migration of Students from Albania.

It isn't just a trend of the last 20 years, but usually the academic elites throughout history have been formed in different countries outside of Albania. After the year 2000 with the transition in full force the need to study abroad for the Albanian youth it was a growing curve. In 2017 Albania had the largest number of International Students per 1000 residents.

In a survey of Albanian students studying abroad, what these young people appreciated from the universities outside of their home country was the possibility of attending a world class university, different opportunities of study fields, the push from their family and the prospect of having an international career in the future. (Gerdeshi & King, 2020).

The latest data from UNESCO show that the countries that the youth of Albania mostly go tostudy are Greece, Italy, Germany, Turkey, and the United States of America. This is a mixture of countries that they are close by and the countries where the most of Albanian Diaspora lives in. (UNESCO, 2021)

4.The Italian Higher Education System

The Italian higher education system consists of Universities, The Higher Education for Fine Arts, Music and Dance sector (AFAM) and Higher Technical Institutes (ITS). There is a possibility of studying in public and private universities. (Study in Italy)
The Albanian students who want to study in this country can enroll in it if they fulfill the criteria according to the University. To be able to study after admission they must get a visaat the Embassy of Italy in Albania.

The different degrees offered in very prestigious institutions and affordable fees is an advantage for the students that come from developing countries like Albania. The possibilities of pursuing a degree in a country where the highlight of architecture, fashion and history is located is alluring for everyone. The Albanian students that don't have enoughfinancial opportunities are also illegible for scholarships.

5.The Greek Higher Education System.

The higher education system in Greece consists of Universities and Technological Sectors. The University has three different branches Universities, Technical Universities and The School of Fine Arts. The technological part of the higher education system is created from The Technological Education Institutions (TEIs) and The School of Pedagogical and Technological Education (ASPETE). (European Education Directory)

Different Universities are focused on different aspects of the academics, and this is the reason why everyone can find everything they want to. The immigrants in Greece from Albania consist of a large number and this is a reason why a lot of young people want to beable to study near their families.

6. The German Higher Education System.

In Germany there are different possibilities of pursuing a higher education when you havestudied in Albania until high school. Before 2017 you had to do an extra year for the high school diploma to be known in the German system, but since 2017 you only need to have the High School Diploma and the admission is possible.
There are different kinds of universities between public and private ones. They are divided into Universities, Universities of Applied Sciences, Schools of Art, Film and Music and Duales Hochschule. There are more than 20'000 study programs offered which can make it possible for everyone to find the ones that fit.
The semester fees are relatively low in public universities where they can vary from 200-600 per semester. Which is an advantage for the students from Albania, who might have to work and fund themselves. (Ministry of Education and Research, 2022)

Conclusion:

In conclusion what we might see is that the different EU countries offer varieties of study degrees and research fields, where the Albanian Higher Education System lacks. This is one of the reasons why a lot of young ambitious students seek a more professional education abroad. Unfortunately, a lot of the youth that migrates don't want to come back to their homecountry which has a big negative impact on the economic development of the country.
The solution to this problem can be achieved through hard work of the institutions so thatthey can actually complete the demand for a better education to the students.

References:

Balkaninsight. (2014, August 7). *Balkaninsight*. Retrieved from https://balkaninsight.com/2014/08/07/albania-axes-suspected-diploma-mills/

Dr. Tomi Treska, D. E. (2013). Albanian "Bologna" How close/far is Albanian Higher Educaiton to European Standarts. *Vol 4 No. 10* , 666-674.

EACEA. (2012). Higher Education in Albania.

European Education Directory. (n.d.). *EuroEducation* . Retrieved from https://www.euroeducation.net/prof/greeco.htm

Gerdeshi, & King. (2020, Novermber). The actual and potential migration of students from Albania: a putative Brain Drain? Tirana, Albania.

Instituti i Statistikave Tirane - INSTAT. (2021). *Instituti i Statistikave Tirane*. Retrieved from http://databaza.instat.gov.al/pxweb/sq/DST/START_ED_REG/Ars004/table/tableViewLayout1/

Project Against Corruption in Albania. (2012). *UNDERPINNING INTEGRITY IN THE ALBANIAN EDUCATION SYSTEM: COMPILATION OF PACA OUTPUTS* . Albania.

Study in Italy. (n.d.). *Study in Italy*. Retrieved from https://studyinitaly.esteri.it/en/the-italian-higher-educaton-system

UNESCO. (2021). *Global Flow of Tertiary Level Students*. Retrieved from http://uis.unesco.org/en/uis-student-flow

Universities, R. W. (n.d.). *Ranking Web of Universities*. Retrieved from Webmetrics: https://www.webometrics.info/en/Ranking_Europe

NDIKIMI I KANCERIT TË GJIRIT TEK TË SËMURËT E MBIJETUAR DHE FAMILJARËT E TYRE.

Dr. Orneda GEGA
Aleksander Moisiu University Durrës,
Faculty of Education, Albania,
gegaorneda@gmail.com

Abstrakt.

Kanceri i gjirit është një nga shkaqet kryesore të sëmundshmërisë dhe vdekshmërisë për gratë në të gjithë botën, situata e krijuar nga COVID-19 ka shtuar pasojat psiko-sociale në përballimin e kancerit të gjirit.
Ky punim ka si qëllim identifikimin e pasojave psiko-sociale në përballjen me kancerin e gjirit. Objektivat e studimit janë: 1: Të eksplorohet jeta personale dhe emocionale e femrave para diagnostikimit me kancer gjiri, eksperienca e jetuar e tyre gjatë kësaj perjudhe, përshirë perjudhën e Pandemisë. 2.Të identifikohet fazat më të rëndësishme gjatë diagnostikimit të sëmundjes. 3. Të identifikohet gjëndja psikosociale e femrave me kancer gjiri gjatë diagnostikimit dhe gjëndja psikologjike e familjarëve. 4. Të vlerësohen impaktet që kanë përjetuar këto gra në jetën e tyre, zakonet e jetës, lidhja familjare (mes bashkëshortëve, prind-fëmijë).

Është zbuluar nga të mbijetuarat e intervistuara se si ka qënë personaliteti i këtyre grave dhe a ka ndikuar ai në kalimin e sëmundjes dhe fazave të saj. Të mbijetuarat raportuan histori me ndryshime pozitive dhe negative të shoqëruara me dyshime dhe frikë si dhe rinovimin e marrëdhënieve dhe prioriteteve të ndryshme. Historitë e ndara në këtë punim ndihmojnë në kuptimin e gjendjes së të mbijetuarave me kancer gjiri në realitetin shqiptar, sidomos gjatë kësaj perjudhe të vështirë të Pandemisë. Gjithashtu, informacioni i ndarë mund të informojë praktikën e këshillimit për ofrimin e mbështetjes dhe për të promovuar kujdesin shëndetësor tek gratë të cilat kanë mundësi prekje nga kjo sëmundje.

Fjalët kyçe: *1) Kancer Gjiri, 2) Grua, 3) Pasoja psiko-sociale, 4) Sfida, 5) Covid-19*

Hyrje.

Ai që të gjithë vlerësojnë në jetë është shëndeti, pa të asgjë nuk do të kishte kuptim. Nuk ka mënyrë të mirë për të marrë lajmin që ti je me kancer, sido që të thuhet ai është tronditës. Kanceri i gjirit është cilësuar si vrasësi i parë i cili shkakton vdekjen tek gratë. Sipas vlerësimeve, më shumë se 7 milion njerëz në botë vdesin nga kanceri (National Library of Medicine, 2022). Kanceri i gjirit është një sëmundje që përfshin pacientin, familjen dhe komunitetin dhe harxhon shumë burime financiare dhe shpirtërore. Ky kancer zhvillohet në indet e gjirit duke përfshirë kanalet (tubat e vegjël që mbajnë qumështin) dhe lobulat (gjëndrat prodhuese të qumështit). Në Shqipëri kanceri i gjirit ka tendencë në rritje. Ai prek afro 600 gra dhe vajza në vit, prej të cilave një e treta humb jetën (Zëri Amerikës, 2018). Gjatë pejudhës së COVID - 19 studimet kanë nxjerrë si rezultatet se gratë që u pushuan nga puna ose nuk ishin në gjendje të vazhdonin punën raportuan pasiguri më të lartë në punë krahasuar me ato që kishin punuar gjatë gjithë pandemisë. Përtypja më e madhe u shoqërua gjithashtu me ankth dhe depresion më të keq, si dhe me funksion më të dobët njohës (Champan et al., 2020) Kanceri i gjirit është cilësuar ndryshe si sëmundja e shekullit i cili po prek gjithnjë e më shumë gratë. Kjo sëmundje sjell pasoja të shumta në jetën e personit duke shkaktuar si problem shëndetësore por edhe probleme psiko-sociale. Komunikimi i diagnozës së kancerit të gjirit mund të ndryshojë jetën e personit përkatës. Një ndryshim i tillë është i vështirë për tu përballuar. Është normale për vetë personin, për familjen dhe për miqtë që ka pranë që të kenë nevojë për të përballuar ndjenja të cilat një diagnozë e tillë sjell. Shqetësimet rreth trajtimeve dhe menaxhimit të efekteve anësore të tyre, qëndrimet dhe vizitat e shumta në spital dhe recetat mjekësore janë të zakonta dhe të shpeshta kur personi diagnostikohet me këtë sëmundje. Gjithashtu, pavarësisht këtyre personi duhet të shqetësohet dhe të kujdeset në të njëjtën kohë jo vetëm për sëmundjen që e ka prekur por edhe për përkujdesin ndaj familjes, për të mbajtur punën dhe për vazhdimësinë e angazhimeve të përditshme të jetës. Gruaja e prekur me kancer gjiri i frikësohet faktit që të qenit me kancer gjiri nuk do të ndikojë vetëm në pamjen e saj të jashtme, por edhe se si të tjerët do ta shohin dhe do të reagojnë rreth saj. Të mbijetuarat e kancerit të gjirit përballen dita ditës me frikën e rikthimit të sëmundjes. Për këtë arsye ato kanë nevojë për mbështetje dhe përkujdesje. Vështirësia e përballimit të një gjendje e cila duket e papërballueshme sa vjen dhe rritet dita ditës për këto femra por gjendja e fortë emocionale, optimizmi, inkurajimi dhe shpresa bën që një diagnozë si "kanceri i gjirit" të kalohet me sukses. Të mbijetosh do të thotë të jesh i fortë.

Rishikimi i Literaturës.

Kanceri i gjirit është një tragjedi individuale për të prekurit. Aksesi në kujdes me cilësi të lartë që çon në diagnostikimin e hershëm; në trajtimin e duhur kirurgjik dhe mjekësor mund të nënkuptojë ndryshimin midis jetës dhe vdekjes (N.S. El Saghir, et.al.,2012). Trajtimi i duhur kirurgjik kërkon pajisje të përshtatshme të sallës së operacionit dhe ofrues të kujdesit shëndetësor shumë të kualifikuar. I gjithë trajtimi i sofistikuar i kancerit të gjirit kërkon burime të patologjisë së përparuar, përfshirë imunohistokiminë dhe analizën patologjike molekulare. Terapitë e reja të synuara mbeten një fushë në zhvillim, ku vetëm një gjë është e sigurt: kostot individuale të trajtimit tashmë po kërcënojnë sistemet më të mira të kujdesit shëndetësor të financuara (N. Elster, et.al., 2015).

Cilësia e përgjithshme e instrumenteve të jetës mund të japë informacion të vlefshëm dhe të lejojnë krahasimin midis cilësisë afatgjate të jetës së pacientëve me kancer dhe të individëve të shëndetshëm. Ekzaminimi në cilësinë e jetës në të mbijetuarit e kancerit të gjirit me periudhë të gjatë është e nevojshme që për shkak të të mbijetuarave afatgjatë mund të ballafaqohen me efekte anësore të trajtimit të cilat mund të zgjasin për disa vite ose shqetësime të reja të kancerit lidhur me periudhën kohore e cila mund të zhvillohej me kalimin e kohës. Këto shqetësime kanë shfaqur një ndikim të drejtpërdrejtë në cilësin e jetës (Bloom, et.al, 2004).

Sipas studimit të Musche (Musche et al., 2020) nevojiten ndërhyrje specifike për të parandaluar ankthin dhe për të përmirësuar shëndetin mendor gjatë pandemisë COVID-19.

Ndikimi i COVID-19 në sëmundjen e kancerit të gjirit.

Pandemia COVID-19 po vazhdon të përballet me institucionet e kujdesit shëndetësor në të gjithë botën me sfida të pashembullta klinike dhe operacionale. Kjo është një situatë e jashtëzakonshme pasi ata u përpoqën dhe po përpiqen të kujdesen për pacientët me COVID-19, por gjithashtu vazhdojnë të kujdesen për pacientët e tjerë. Shumë gra, nga frika e infektimit me COVID – 19, anulojnë takimet e tyre me një efekt të paparashikueshëm në numrat e rasteve të kancerit të gjirit në të ardhmen. Departamentet e mamografisë në spitale u përballen me sfida krejtësisht të reja, si detyrimi për të ndryshuar rutinat dhe rrjedhat e punës për të qenë në përputhje me standardet e reja sanitare, për të rregulluar emërimet e tyre ose për të futur metoda të reja diagnostikuese si konsultat mamografike. Klientët tanë po përballen me kohë sfiduese (Siemens-Healthineers; 2020). Nga ana tjetër, në disa vende pothuajse kanë ndaluar kontrollimin dhe diagnostikimin e gjirit, spitale të tjera në mbarë globin kanë përparësi dhe trajtojnë vetëm pacientët që kanë nevojë për kujdes urgjent. Rënia e madhe në shqyrtimin e kancerit të gjirit ka shqetësuar ekspertët për një kërkesë të madhe dhe një shpërthim në diagnozat më të rënda, kur hiqen kufizimet. Sapo programet e shqyrtimit të rikthehen përsëri, me siguri do të shohim tendosje të mëtejshme në departamentet e mamografisë, të cilat shpesh luftonin për të mbajtur me kërkesën edhe para pandemisë (Siemens-Healthineers, 2020).

Kriza e COVID-19 jo vetëm që ka prishur shërbimet onkologjike por ka kërkuar më tej grupe ekstremisht të ndjeshme që të ndjekin udhëzimet e mbrojtjes sociale për mbrojtjen e tyre.

Nga kjo rrjedh se ndryshime të tilla mund të shkaktojnë shqetësime të mëtejshme në këtë popullatë mbi efektet e stresit të lidhur me COVID-19. Gjetjet e studimit realizuar në vitin 2020 (Swainston et al., 2020) së pari tregojnë se ata që përjetuan ndërprerje të shërbimeve të tyre onkologjike kishin nivele më të larta të ankthit të përgjithshëm, depresionit dhe ndjeshmërisë emocionale të lidhur me COVID-19. Për fatin e keq është e paqartë për sa kohë do të preken popullatat e prekshme nga ndikimi i krizës COVID-19; megjithatë, pasojat mund të jenë të rënda. Ndikimi i shpërthimit të COVID-19 është thelbësor për të mbështetur popullatën e kancerit të gjirit për të ecur përpara.

Metodologjia.

Metoda kërkimore që është zgjedhur për realizimin e këtij studimi është kërkimi cilësor. Instrumenti i përdorur në këtë studim është intervista. Intervista është e ndarë në tre seksione ku secili seksion ka pyetjet specifike. Seksioni i parë, është i lidhur me gjendjen e të mbijetuarave para se të

diagnostikoheshin. Seksioni i dytë, ka të bëjë me gjendjen emocionale dhe fizike të të mbijetuarave ne momentin e diagnostikimit. Seksioni i tretë, lidhet me gjendjen psikologjike pas diagnozës.

Secili seksion ndahet në nënçështjet specifike. Përveç një seksioni social-demografik pyetjet e bëra në intervistë pasqyrojnë çështjet tematike të organizuara në seksione, duke filluar nga: Karakteristikat e personalitetit të të mbijetuarave, gjëndja shëndetësore e tyre, përjetimet në momentin e diagnostikimit me kancer gjiri, marrëdhënia me familjen dhe njerëzit e afërm, gjëndja emocionale gjatë kurimit, ndikimi i sëmundjes në jetën aktuale, ndryshimet në jetën private dhe sociale, lidhjet dhe ndjesitë me personat e së njëjtës sëmundje. Për realizimin e këtij studimi është përdorur kampionimin në formë orteku. Qëllimi i punimit është të identifikojë pasojat psikosociale në përballjen me kancerin e gjirit. Ky studim do të përfshijë edhe marrëdhëniet që kanë këto gra me familjarët, të afërmit, miqtë e tyre dhe të eksplorojë mbështetjen që ato kanë marrë nga këta persona. Pjesëmarrësit në studim kanë qënë 7 (shtatë) femra të mbijetuara nga kanceri i gjirit. Mosha e femrave të intervistuara i përket moshës së rritur të mesme.

Diskutimi.

Për realizmin e këtij studimi janë marrë në intervistë të mbijetuarat e kancerit të gjirit.

Karakteristikat e personalitetit të të mbijetuarave

Çdo person karakterizohet nga tipare te ndryshe dhe të veçanta të personalitetit në ndryshim nga një person tjetër. Karakteristikat personale ndikojnë shumë në mënyrën se si një person reagon dhe ndihet ndaj një fenomeni të caktuar.

Për këtë arsye do të shpjegohet se si kanë ndikuar këto karakteristika personale në përceptimin e kancerit nga gratë e mbijetuara dhe cilat kane qene pasojat psiko-sociale qe kanë përjetuar ata.

Sipas Carver (1985), njerëzit reagojnë ndaj kërcënimeve në mënyrë të ndryshme, duke reflektuar në këtë mënyrë ndryshimet e tyre të personalitetit. Këto ndryshime mund të kenë ndikim tek perceptimet e stresit të një personi (Scheier & Carver, 1985). Njerëzit optimistë kanë treguar që provojnë më pak hidhërim dhe raportojnë një cilësi jete më të mirë kur ballafaqohen me situata të vështira. Ndërsa, në rastin e personave pesimistë stresi përjetohet me më shumë vështirësi dhe me ndjenja mosshprese nga personat. Të mbijetuarat e intervistuara deklaruan se kanë qenë femra me karakter të fortë dhe të cilat vështirësitë në jetë i mësuan të ishin akoma dhe më të forta në karakter. Shumë nga këto femra theksojnë që pikërisht ky karakter i fortë i ka ndihmuar që të mund të përballeshin me lajmin e një diagnoze të tillë si kanceri i gjirit. Ndërsa femrat të cilat nuk kishin hasur shumë vështirësi në jetë e kishin shumë të vështirë lajmin e marrjes së një diagnoze të tillë. Shumica e të mbijetuarave të kancerit të gjirit të cilat kanë marrë pjesë në këtë studim kanë shfaqur një nivel të lartë shprese dhe optimizmi. Në shumë raste besimi i thellë në Zot dhe përkushtimi që këto femra kishin ndaj fesë, bënë që shpresa dhe besimi i tyre për një përmirësim të rritet. S.T shprehet: "*Kisha dhe kam një besim të thellë në Zot. Unë jam muslimane dhe dija që një fat më të mirë për mua dhe një shërim vetëm zoti mund të ma sillte. Askush tjetër përvec atij nuk e kishte fuqinë ta ndryshonte gjëndjen time. Besimi në Zot më ka bërë që unë të eci përpara me shumë besim për tu shëruar*". Disa nga gratë theksonin se ato nuk kishin besim ne një fe apo në Zot dhe ndodhte që kur një e papritur apo një problem që i dilte të fajësonin pikërisht atë, edhe pse besimi i tyre ishte i cekët. Ato e kishin më të lehtë që të fajësonin Zotin për fatkeqësitë që i binin dhe sidomos gjatë periudhës që morën lajmin për diagnozën e tyre. Një nga të mbijetuarat shprehet (H.G): *"Unë nuk besoj dhe nuk jam e përkushtuar në një fe të caktuar. Jam me origjinë muslimane sepse kështu janë dhe prindërit e mi, por unë nuk kam nje besim të caktuar. Edhe pse ne periudhën e diagnozës dija vetëm të fajësoja fatin për atë*

që më ndodhi. Dhe e dija që unë nuk kisha faj, vetëm një fuqi atje lart mund të ma shpjegonte atë që po ndodhte dhe vetëm ai mund të ma kishte sjell një fatkeqsi të tillë".

Përjetimet në momentin e diagnostikimit me kancer gjiri.

Nuk ekziston një mënyrë e mirë për ti komunikuar një personi që ai është i diagnostikuar me kancer. Gjithmonë momenti i komunikimit dhe i marrjes së kësaj diagnoze është e vështirë. Të mbijetuarat raportojnë se është shumë e vështirë të harrosh momentin ku e vetmja gjë e cila të vjen në mënd është vdekja. E. SH shprehet kështu: *"Gjithçka mori fund në atë moment, asgjë nuk kishte më kuptim*". Të mbijetuarat theksojnë se pyetja e vetme që i shkonte në mëndje ishte "*Çfarë do të bëhet tani me mua*?!". Diagnoza e marrë është komunikuar nga doktori përkatës për fushën (sëmundjen). E. SH thekson se: "*Dëshiroja që të kisha pranë tim shoq në ato momente. E dija që vetëm ai do të ishte në gjëndje të më kuptonte dhe të më mbështeste në atë moment".*

Marrëdhënia me familjen dhe njerëzit e afërm.

Ndihma/ mbështetja që vjen nga familja, miqtë, të afërmit është një ndihmë e domosdoshme dhe gati jetësore, për këtë arsye personit të prekur me kancer gjiri i duhet treguar gjithmonë që "je aty me të". Sipas O'Brien (1997), marrëdhënia e fokusuar në përballim përfshin pjesë të nevojave të njerëzve të tjerë mbi nevojat e tyre emocionale duke ruajtur integritetin e një marrëdhënie, dhe menaxhimin e stresit të dikujt pa u tronditur ose duke krijuar probleme për të tjerët. Shumë nga të mbijetuarat raportuan që marrëdhënia e tyre me miqtë dhe të afërmit ka ndryshuar pas marrjes së diagnozës. Lidhjet e krijuara më parë nuk ishin më të forta. Kjo gjëndje lidhej me dëshirën e të mbijetuarave për të qëndruar larg të tjerëve dhe për të qëndruar vetëm. Femrat që kishin ndjekur këto stile të vepruari kishin një nivel më të lartë stresi se sa femrat e tjera të cilat nuk kishin ndjekur një rruge veprimi të tillë. Niveli i stresit bie tek ato femra të cilat kishin komunikuar me të tjerët rreth problemit të tyre dhe ndihenin më mirë duke e bërë këtë gjë. L.F shprehet se: *"Të pasurit e personave të cilët kujdesen dhe të duan pranë është shumë e rëndësishme. Kisha shumë nevojë për njërëz të cilët të më qëndronin pranë dhe të më tregonin që ishin aty për mua për të më dhënë mbështetje dhe dashuri. Të qëndroja veteëm them se do të kishte bërë që unë të bija në një gjëndje tepër të vështirë".* Disa nga të mbijetuarat e intervistuara mendonin se të tjerët nuk do të arrinin të kuptonin dot gjëndjen e tyre dhe përjetimet që ato kishin. Gjithashtu mendohej se nëse këto persona do të qëndronin pranë të mbijetuarave do të ishte thjesht sepse ndienin mëshirë për to. Ato dëshironin që i gjithë stresi, dhimbja dhe ankthi që ato kishin të mbetej vetëm i tyre dhe jo ta ndanin me të tjerë. Ndjesia se të tjerët do ta merrnin për dobësi sëmundjen e tyre dhe do ta shikonin si një njeri jo normal ka ndikuar gjithashtu në atë që këto femra dëshironin të rrinin vetëm. Disa nga të mbijetuarat kanë preferuar mos të ndajnë këtë informacion me të tjerët, pasi preferojnë që asnjë të dijë gjendjen e tyre. Një nga të mbijetuarat shprehet: *"Nuk doja që të tjerët të më shihnin dhe tiu dhimbsesha, nuk e duroja dot këtë gjë. Kështu që vendosa më mirë të mos i tregoja askujt për gjëndjen time"*. Por në të njëjtën kohë ka dhe disa femra të mbijetuara të cilat preferonin që dhimbjen e tyre ta ndanin me të tjerët. Disa nga këto gra mendonin se të ndash këtë vuajtje më të tjerët e afërm të ndihmon në kalimin e situatës dhe kanë qënë pikërisht këto femra ato të cilat nuk e kanë ndryshuar lidhjen e tyre me të tjerët. Ato shprehen se personat e tjerë ishin një mbështetje e fortë për to, ishte pikërisht lidhja me këto persona e cila i ka bërë që ta kalojnë më me optimizëm fazën e diagnostikimit me kancer gjiri. H.G shprehet se: *"Të kesh persona të tjerë afër që të tregojnë cdo cast që janë aty me ty dhe të japin dashuri është një gjë shumë e mirë. Them*

se po mos të kishte qënë për këto persona do të kisha rënë në një depresion të thellë". Kështu që prania e të tjerëve dhe dashuria, mbështetja dhe përkrahja që ato të japin është shumë pozitive për të kaluar një fazë të vështirë të jetës, siç është të diagnostikohesh më kancer gjiri. Disa të mbijetuara të tjera kanë krijuar një raport më të fortë me fëmijët e tyre dhe donin që gjithë kohën ta kalonin bashkë me to.

Duke qenë se këto femra mendonin që së shpejti vdekja do ti afrohej dhe preferonin që kohën e mbetur ta kalonin me njerëzit e dashur. S.T shprehet: "*Mendoja se fëmijët e mi do të mbeteshin pa nënë dhe doja që ti ndieja dhe ti kisha sa më afër këto kohë".* Periudha që familjarët po kalonin si pasojë e sëmundjes së njeriut të tyre të dashur por nga ana tjetër dhe vështirësitë që i shtoheshin si pasojë e perjudhës së COVID - 19 shtonte nevojën për përkrahje ndaj njëri- tjetrit, mbështetje, bashkëpunim si forma të vetme për të shtuar forcën për tia dalë mbanë. Nga ana tjetër marrja e informacioneve të plota dhe të vlefshme dhe mbështetja emocionale e dhënë si nga stafi i spitalit kanë ndikuar në dhënien e një shprese për të vazhduar përpara. Për të gjitha të mbijetuarat e intervistuara kuptimi dhe qëllimi i jetës së tyre kishte ndryshuar, tani ato kishin vetëm një qëllim që të shërohenin sa më parë nga sëmundja. Të shpëtonin nga "kthetrat" e kancerit të gjirit ishte kthyer objektivi kryesor në jetën e tyre. Rëndësia që merr jeta në këtë fazë për gratë e prekura me kancer gjiri është shumë e madhe. Në këtë periudhë krahas shqetësimeve dhe problemeve për të cilat këto gra duhet të mendojnnë është edhe një dilemë me të cilën ato duhet të përballen. Këto gra duhet të ndermerrnin vendime të rëndësishme në lidhje edhe me pamjen e tyre fizike. Duke qenë se sëmundja e kancerit të gjirit është një sëmundje e cila prek gjinjtë, në momentin kur sëmundja ka avancuar dhe ka arritur në një fazë që mund të shkaktojë probleme dhe që mund të ndikojë në jetën e personit të prekur, duhet të ndërmerren disa ndërhyrje kirurgjikale për heqjen e gjinjve. Kështu këto gra të prekura nga kjo sëmundje janë përfshirë në një dilemë të madhe lidhur me heqjen e gjinjve ose mos heqjen e tyre. Ky është një vendim i cili është i vështirë për tu marrë dhe bërja e një zgjidhje kërkon guxim dhe kurajo nga personi i cili do të ndërmarrë një gjë të tillë. TH. K thekson se: *"E kisha shumë të vështirë të aprovoja dicka të tillë. Nuk dija cfarë të bëja, kisha frikë, kisha turp dhe ndieja që do më ikte dicka nga vetja po të hiqja gjirin. Mbi të gjitha ishte frika dhe mendimi I të tjërëve për mua. Pastaj vinte edhe se si do të mund të shihja unë veten në atë mënyrë, mendoja dhe për bashkshortin tim. Ka shumë e shumë mendime që të vijnë në mëndje në një cast. Por më pas mendojë vetëm për jetën dhe sa dëshirë kisha që të jetoja dhe të rrija me personat e dashur. Kështu që të gjith të tjerat u hidhnin pas dhe vendosa të operohesha. Edhe pse me një frikë të madhe".* Pamja nuk është më një problem për këto femra, ato tashmë ndihen shumë më mirë rreth kësaj gjëje. GJ.F shprehet kështu : *" Ndihem më mirë me pamjen time. Jam mësuar tani me këtë pamje timen, dhe e dua veten për këtë që jam"*.

Ndryshimet e bëra nga këto gra janë domethënëse për jetën aktuale të tyre, sepse kjo do të thotë se ato kanë mundur të kalojnë gjëndjen në të cilën ndodheshin më parë dhe të fillojnë një jetë të re dhe me një dëshirë të madhe për të jetuar.

Ndikimi i sëmundjes në jetën e përditshme.

Shumë nga të mbijetuarat e intervistuara raportuan se periudha e kaluar duket si një ëndërr e keqe e cila është tepër e vështirë për tu harruar. Sipas Bouchard (2003), si efektet psikologjike dhe fizike të kancerit të gjirit ndikojnë në cilësinë e jetës, kanceri i gjirit mund të kufizojë aftësinë për të kryer detyrat e përgjithshme dhe me forcë të kufizuar dhe dëshirën për një jetë aktive. Rikërkimet kanë treguar se nivelet e aktivitetit fizik kanë tendencë të ulen ndjeshëm pas diagnozës por tentojnë të kthehen në nivelin origjinal pasi trajnimi ka përfunduar.

Disa të mbijetuara të tjera theksojnë se duket sikur ajo periudhë nuk ka ndodhur kurrë dhe ndihen më mirë duke e lënë pas impaktin që ajo ka pasur në jetën e tyre. Duket që këto gra dëshironin të ndërronin faqe dhe ti linin pas të gjitha përjetimet e ndryshme që i ka sjellë ajo periudhë. Shëndeti për këto gra është shëndrruar tashmë në dicka shumë të shenjtë dhe të rëndësishme.

Optimizmi i fituar, dëshira për një jetë të shëndetshme i kanë dhënë grave një guxim për të ecur përpara. Tani ato bëjnë një jetë të qetë dhe normale përkrah familjarëve të tyre. Meraku më i madh që këto gra kanë është rreth frikës se mos sëmundja rikthehet sërish në jetën e tyre, duke i prishur kështu edhe një herë të tërë rregullin që ato kanë vendosur tashmë në jetë. Kjo është e vetmja gjë e cila ndikon në jetën e tyre të tanishme.

Lidhjet dhe ndjesitë me personat që vuajnë nga e njëjta sëmundje.

Gratë e intervistuara treguan se ato kanë njohur persona të tjerë të cilët ishin diagnostikuar me kancer gjiri në të njëjtën kohë me to, po ashtu edhe persona që u kanë diagnostikuar më mbrapa tyre. Disa nga këto gra theksuan se kishin raporte të mira edhe me personat të cilët kishin marrë një diagnozë të tillë pas tyre. Lidhja me këto persona është cilësuar si shumë e rëndësishme dhe e fortë për të mbijetuarat. S.T shprehet kështu: *"Shpeshherë ndihesha sikur vetëm kur ndodhesha me persona të cilët kishin kaluar të njëjtën vuajtje si unë, mund të isha e pranuar dhe të ndihesha mirë"*. I vetmi problem ishte gjatë perjudhës së karantinimit, shkëputja fizike, mungesa e takimeve mes njëra tjetrës, të gjitha këto gjëra bënë që ata të mbeten në zgjidhjen e vetme në komunikimin nëpërmjet mjeteve elektronike, në të shumtën e rasteve nëpërmjet telefonave. Ky komunikim edhe pse vetëm në këtë formë lindi si nevojë e domosdoshme pasi kjo ndodh për faktin sepse këto persona kishin aftësinë që të mund të kuptonin këto të mbijetuara, pasi po kalonin apo kishin kaluar në të njëjtën situatë me të njëjtat dhimbje dhe përjetime emocionale. Kjo lloj marrëdhënie ruhet edhe tani pasi këto gra e kanë kaluar periudhën e diagnozës dhe kemi kaluar perjudhën e karantinimit, duke u cilësuar si shumë e rëndësishme dhe gati e pamundur që të shkëputej. Gratë të cilat tashmë e kanë kaluar periudhën e marrjes së diagnozës dhe të cilat ndihen më mirë si nga ana shëndetësore po ashtu edhe nga ajo emocionale tregojnë se, nëse një person tjetër do të zbulonte që vuante nga një sëmundje vdekjeprurëse do të ishte e pamundur të bisedoje qartë dhe kuptimisht me to. Vetëm një person i cili ka kaluar në të njëjtën gjëndje mund të bisedojë me një person të tillë, që në këtë mënyrë i prekuri nga sëmundja të mund të besojë dhe të marrë forca për të vazhduar kurën. Të mbijetuarat raportojnë se gjëja e parë që këto persona duhet të bëjnë është që të shkojnë të kryejnë vizitat dhe terapitë e caktuara. L.F shprehet: *"Personave të prekur me sëmundjen që unë kam pasur do ti thoja që të vazhdonin terapinë rregullisht duke mos i lënë pas dore. Është e vështirë ti flasësh për shpresë një personi me sëmunjden tonë sepse duken fjalë boshe port ë cilat marrin vlerë me kalimin e kohës. Për këtë arsye duhet të flasim sa më shumë dhe tu japim sa më shumë kurajo".*

Në këtë mënyrë është e vështirë që të këshillosh apo të ndihmosh personat e pekur me një sëmundje vdekjeprurëse, por nuk është e pamundur. Gratë e mbijetuara nga kanceri i gjirit janë ato të cilat mund të japin një ndihmë të madhe për këto persona dhe tia dalin mbanë që ti nxjerrin ato nga gjëndja e vështirë tek e cila kanë rënë. Kjo sepse informacioni dhe shpresa që vjen nga një person i cili ka kaluar të njëjtën gjëndje është më i besueshëm dhe pranohet më shumë. Pasi të mbijetuarat e cilësojnë periudhën e kaluar si një fazë të vështirë dhe e cila nuk mund të përshkruhet dhe të përblidhet me një fjalë. Një nga të mbijetuarat shprehet: *"Nuk di si ta përshkruaj. Të them se ishte një periudhë e vështirë është shumë pak,*

mund ta përshkruaj vetëm si periudhën më të vështirë të jetës time dhe të cilën nuk do ia uroja askujt që ta kalonte. Të jesh një e mbijetuar nga kanceri i gjirit të bën të ndihesh sikur ke vdekur dhe ke rilindur sërish, por që sërish rri me atë frikën që vdekja mund të vij të të prekë nga moment në moment. Kështu që ajo periudhë nuk mund të shpjegohet dhe të përshkruhet me një fjalë. Është sikur të përshkruash cdo të thotë të shohësh vdekjen me sy dhe të thuash ishte kështu……(hesht).....askush nuk do të kuptojë dhe as nuk do të besojë, për këtë gjë jam shumë e bindur".

Të mbijetuarat nga kanceri i gjirit të cilat u morën në intervistë raportuan se të jetosh me kancer gjiri është një nga gjërat më të tmerrshme që një person mund të përjetojë, përfshirë dhe problematikat që shtuara si pasojë e COVID-19 dhe mbi të gjitha këto gra (pavarsisht që tashmë gjithcka ka kaluar) jetojnë me frikën se gjëndja e kaluar mund të rikthehet sërish. Por tani për tani e vetmja gjë që ka rëndësi është që ato gëzojnë shëndet të mirë dhe ndodhen sëbashku me njerëzit e dashur duke jetuar jetën në mënyrë të plotë, kjo është e vetmja gjë për të cilën këto gra duhet të kujdesen tashmë.

Analizë.

Studimi zbuloi nga të mbijetuarat e intervistuara se si ka qënë personaliteti i këtyre grave dhe a ka ndikuar ai në kalimin e sëmundjes dhe fazave të saj. Të mbijetuarat raportuan histori me ndryshime pozitive dhe negative të shoqëruara me dyshime dhe frikë si dhe rinovimin e marrëdhënieve dhe prioriteteve të ndryshme. Ka pasur raportime të një zemërimi drejt Zotit dhe njerëzve të tjerë, histori të një besimi të thellë por edhe histori altruizmi. Ndërkohë që ato përpiqeshin të kuptonin natyrën e kancerit të gjirit, ata duhet që në të njëjtën kohë të përballeshin me frikën e prekjes së një vdekje të mundshme prej kësaj sëmundje. Krahas kësaj ato janë përballuar me dilemën e madhe se çfarë duhet të bënin me pamjen e tyre fizike. Kur trajtimi aktiv për kancerin e gjirit mbaron, të mbijetuarat raportojnë që iu është dashur të përballonin një luftë për të rinisur një jetë të re, me sfida të reja dhe me një identitet të ri. Historitë e ndara në këtë punim ndihmojnë në kuptimin e gjendjes së të mbijetuarave me kancer gjiri në realitetin shqiptar, sidomos gjatë kësaj perjudhe të vëshirë të Pandemisë. Gjithashtu, informacioni i ndarë mund të informojë praktikën e këshillimit për ofrimin e mbështetjes dhe për të promovuar kujdesin shëndetësor tek gratë të cilat kanë mundësi prekje nga kjo sëmundje.

Përfundimet.

Të mbijetuarat e kancerit të gjirit janë një target grup të cilat kanë nevoja të caktuara emocionale, psikologjike dhe mjekësore. Ndihma dhe mbështetja që mund ti japin personat e ndryshëm këtyre grave është mjaft e domosdoshme. Pavarsisht gjithçkaje gjëja e vetme të cilat këto gra kërkojnë është gjetja e një shprese sado e pakët qoftë ajo. Ato mund ta gjejnë këtë shpresë kudo tek familja, fëmijët, një i mbijetuar tjetër, tek Zoti, etj. Pasi këto gra e gjejnë atë për të cilën ato kanë më shumë nevojë, e vetmja gjë që ato duhet të bëjnë është të kapen pas saj dhe të ecin drejt shërimit të tyre.

Përfundimet e nxjerra janë:

- Të mbijetuarat e kancerit të gjirit të cilat kishin një karakter të fortë e kanë pasur më të lehtë përballjen me stresin që sjell një diagnozë si kanceri i gjirit dhe e kanë kaluar më me sukses periudhën e diagnostikimit me kancer gjiri.
- Të mbijetuarat të cilat ishin kujdesur më parë për gjëndjen e tyre shëndetësore dhe ishin përballur me ambjente të tilla si spitali apo me bërjen e analizave, ndihenin më pak të trembura nga

kërcënimi që sillte spitali për to në krahasim me femrat të cilat nuk kishin përjetuar ndonjëherë shtrimin apo vizitat e gjata në spital.

- Gratë të cilat në momentin e marrjes së diagnozës kanë pasur një person të dashur pranë e kanë pasur më të thjeshtë që të përballojnë dhe të kalojnë periudhën e përballimit të stresit në marrjen e diagnozës. Ato të cilat kishin këtë mbështetje dhe përkrahje të fortë në këtë peridhë e kaluan më me pak stres dhe më me guxim diagnozën me kancer gjiri.
- Të mbijetuarat të cilat nuk preferuan të tregonin rreth sëmundjes së tyre dhe të cilat i larguan kontaktet me njerëzit e dashur, e kanë pasur shumë më të vështirë kalimin me sukses të periudhës së diagnostikimt me kancer gjiri se sa femrat të cilat, i forcuan akoma dhe më shumë lidhjet e tyre duke përfituar suport dhe përkrahje nga njerëzit e afërt të tyre.
- Të kurohesh me kancer gjiri ka një shkallë të lartë stresi dhe vështiresie emocionale, vështirësi të cilat u shtuan Akoma më tepër si pasojë e COVID -19; gratë e intervistuara kanë raportuar një nivel të lartë vështirësie në këtë fazë. Ato theksuan se vështirësia në këtë fazë sa vinte dhe rritej dhe përballimi dhe dalja nga kjo gjëndje bëhej çdo ditë e më e vështirë.
- Të mbijetuarat kanë filluar përsëri të ndiejnë lumturi në jetën e tyre dhe të hedhin pas krahëve sëmundjen si një kujtim të hidhur të së kaluarës. Pavarsisht se sëmundja ka lënë shenjë tek ato për të tërë jetën ato sërish ndihen të lumtura që tashmë gjithcka i përket së shkuarës.
- Gratë tashmë bëjnë një jetë normale krahas familjarëve të tyre dhe njerëzve të dashur duke shpresuar për një të ardhme më të mirë por edhe duke qëndruar me frikën se mos sëmundja rikthehet, sidomos këtë perjudhë stresuese për shkak të COVID-19.
- Lidhja e këtyre grave me personat e tjerë të së njëjtës sëmundje ka qënë shumë efektive dhe e rëndësishme në përballimin e stresit të këtyre grave. Lidhja me të mbijetuarat e tjera ka ndikuar në përmirësimin e gjendjes së tyre dhe në krijimin e një shoqërie e cila i kuptonte dhe në të cilën këto të mbijetuara ndihenin mirë.
- Bazuar dhe në studimet e fundit rekomandohet se popullata e kancerit të gjirit është në një rrezik në rritje të zhvillimit të çrregullimit psikologjik gjatë pandemisë COVID-19. Pasoja të tilla duhet patjetër të merren në konsideratë. Theksojnë më tej rëndësinë e ndërhyrjeve të shëndetit mendor që mund të jepen nga distanca. Kërkimet e ardhshme duhet të vazhdojnë të monitorojnë efektet afatgjata të COVID-19 në shëndetin psikologjik në kancerin e gjirit.

Referencat:

1. Bloom, J.R. Stewart, S.L. Chang, S. & Banks, P.J. (2004). *Psycho-Oncology*, *13*, 147-160.
2. Bouchard, G. (2003). *Canadian Journal of Behavioural Science*, *35*,1-12.
3. Breast, 24 (1) (2015), pp. 90-92
4. Chapman, Bethany, Swainston ,Jessica Grunfeld, Elizabeth Derakshan, Nazanin (2020) COVID-19 Outbreak Effects on Job Security and Emotional Functioning Amongst Women Living With Breast Cancer Https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.582014
https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.02033
5. Jessica Swainston, Bethany Chapman, Elizabeth A. Grunfeld and Nazanin Derakshan (2020) COVID-19 Lockdown and Its Adverse Impact on Psychological Health in Breast Cancer
6. N. Elster, D.M. Collins, S. Toomey, J. Crown, A.J. Eustace, B.T. Hennessy,HER2 - family

signalling mechanisms, clinical implications and targeting in breast cancer, Breast Cancer Res Treat, 149 (1) (2015), pp. 5-15.

7. N.S. El Saghir, B.O. Anderson, Breast cancer early detection and resources: where in the world do we start? (2012)
8. National Library of Medicine, https://www.ncbi.nlm.nih.gov/
9. O'Brien,T. B.,&DeLongis, A. (1997).*Coping with Chronic Stress*(pp. 161-191).New York.
10. Scheier, M. F. & Carver,C. S. (1985). *Health Psychology, 4*, 219-247.
11. Siemenes Healthineers (2020) How COVID-19 is also impacting breast imaging Facing new challenges during the pandemic, https://www.siemens-healthineers.com/mammography/news/how-covid-19-is-also-impacting-breast-imaging.html

12. Venja Musche, Alexander Bäuerle, Jasmin Steinbach, Adam Schweda, Madeleine Hetkamp, Benjamin Weismüller, Hannah Kohler, Mingo Beckmann, Ken Herrmann, Mitra Tewes, Dirk Schadendorf, Eva-Maria Skoda and Martin Teufel (2020) COVID-19-Related Fear and Health-Related Safety Behavior in Oncological Patients, https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01984
13. Zëri i Amerikës (2019), Kanceri i gjirit në Shqipëri 30 vjet në rritje, zyrtarët: Nuk është dënim me vdekje, https://www.zeriamerikes.com/a/4794495.html

Shtojca

INTERVISTA

- **<u>Para se të diagnostikohej me kancer gjiri</u>**

1. Beqare apo e martuar?
   1.a Keni femijë?
   1.b Si ka qënë raporti juaj me fëmijët?
2. Cili është niveli arsimor i juaj (jeni i kënaqur me arsimin tuaj)?
3. Keni qënë i punësuar? (Nëse jo, kaloni tek pyetja 3)
   2.a Ku?
   2.b Ishit e realizuar në atë profesion /punë?
4. Cilat ishin besimet tuaja dhe ana juaj shpirtërore?
   4.a. Ishit e lidhur me ndonjë besim fetar?
5. Cilat ishin prioritet e juaja në jetë?
   5.a Po qëllimet tuaja cilat ishin?
6. Lidhja juaj me familjarët si mund të cilësohet?
   6.a Po jeta lidhja juaj sociale me të afermit, miqtë tuaj?
7. Si e cilësoni fëmijërinë tuaj?
   7.a Po vitet tuaja të adoleshencës?
   7.b Po rininë tuaj?
8. Si do ta përshkruanit veten tuaj?
   8.a Cilat ishin ato karakteristika kryesore të personalitetit tuaj?
9. A ishit e kënaqur nga jeta në atë kohë?

9.a Ndihenit e realizuar?

10. Cfarë konsideroni si më të rëndësishme në jetë?
11. Keni pasur probleme shëndetësore më parë (të tipit psikologjike, fiziologjike) ?
12. A dyshonit për ndonjë gjë që nuk ishte mirë me shëndetin tuaj përpara se të merrnit diagnozën?
13. Keni qënë e shtruar më parë në spital?

13.a Nëse po, për çfarë arsyeje?

- **Gjatë diagnozës**

1. Cilat ishin simptomat e para të cilat iu shqetësuan?

1.a Në saj të tyre ju arritët të kuptonit që nuk ishit mirë?

2. Shkuat vetëm apo e shoqëruar për të kryer vizitën?

2.a Si jeni ndjerë në ato momente?

3. Si e morët vesh diagnozën aktuale?

3.a Cili iu a ka komunikuar (doktori apo një i afërm, familjar)?

4. Cili ishte reagimi juaj në atë moment, mendimet, ndjenjat (përjetimet e ndryshme emocionale) ?
5. Cili ka qënë personi i parë me të cilin folët rreth kësaj çështjeje dhe pse zgjodhët pikërisht atë person?
6. Familjarët tuaj, (miqtë, të afërmit tuaj) janë në dijeni të këtij fakti?

6.a Nëse po, cili ka qënë reagimi i tyre?

7. Si jeni ndjerë ju ndaj personave që e dinin gjendjen e sëmundjes tuaj?

7.a Ndryshuat sjellje ndaj personave që iu rrethonin?

8. Po ata si u sollën ndaj jush pasi morën vesh per sëmundjen tuaj?

8.a Keni vënë re ndonjë ndryshim të sjelljes së tyre ndaj jush?

9. Çfarë mbështetje kishit në këtë kohë?

9.a A ndjeheshit e mbështetur nga njerëzit që ishin rreth jush?

10. Si ishte lidhja juaj me fëmijët në këtë fazë?
11. Gjatë terapisë pati ndonjë moment ku ju i humbët të gjitha shpresat?

11.a Si e përballuat dhe kush iu ndihmojë të kalonit këtë gjendje?

12. A e keni pyetur veten për kuptimin e jetës tuaj gjatë kësaj faze?

12.a A ndryshonin qëllimet e juaja rreth jetës në këtë fazë me ato që ju kishit më parë?

13. Keni kërkuar informacion rreth sëmundjes tuaj gjatë kësaj kohe?

13.a Nëse po, ku e gjetët atë?

13.b A ju ndihmojë ky informacion që morët për të përballuar sadopak situatën në të cilën ndodheshit?

14. Cila ishte ndihma që iu dha ekipi mjekësor përkrah terapisë?

14.a Cilat ishin ato trajtime që iu ndihmuan më shumë që iu të mund të përballonit këtë situatë?

15. Ka pasur ndonjërast në të cilin ju keni dyshuar të shkonit për të bërë kurimin?

15.a Ose jeni ndjerë tepër e lodhur emocionalisht që të shkonit?

16. Çfarë ju ka dhënë forcë që të vazhdonit përpara?
17. Duke e menduar veten si një njeri me një sëmundje kërcënuese për jetën cfarë ndryshimesh ndërmorët të bënit në jetën tuaj?
18. A ju është dashur të ndërmerrni vendime të vështira në lidhje me pamjen tuaj fizike?

18.a Si ka ndikuar kjo në marrëdhënien tuaj me të tjerët?

- **Pas diagnozës**

1. Si ndiheni tani kur mendoni rreth situatës së kaluar në të cilën ndodhenit?
2. A ndieheni e kënaqur nga jeta juaj e tanishme?
   2.a Çfarë ka ndikuar që ju të ndiheni në këtë mënyrë?
3. Si do të mund ta përshkruani gjendjen tuaj aktuale?
4. Si ka ndikuar periudha e diagnozës në jetën tuaj të tanishme?
5. A mendoni se tani pas diagnozës jeta juaj ka ndryshuar?
   5.a Nëse po, në çfarë aspekti?
6. A ka ndryshuar dicka në marrëdhënien tuaj me familjarët dhe të afërmit?
   6.a Si ju përceptojnë ata tani?
7. A është pamja juaj fizike e njëjtë si më parë?
   7.a Si ndjeheni për këtë fakt?
8. A ndikojnë këto ndryshime në jetën tuaj të përditshme?
9. Njihni ndonjë person tjetër i cili ka mbijetuar nga kjo sëmundje?
   9.a Nëse po i ruani lidhjet me to?
   9.b Çfarë ndjeni kur jeni sëbashku?
10. Si ndieheni tani që situata që ju përjetuat i përket së shkuarës dhe ka kaluar?
11. Çfarë këshille do ti jepnit dikujt që sapo ka marrë vesh se vuan nga një sëmundje kërcënuese për jetën?
    11.a Çfarë do ti thonit atij personi?
    11.b Po familjes së tij / saj?
12. Si do ta përshkruanit me një fjalë periudhën e kaluar (të diagnozës)?
13. Çfarë ka ndryshuar në jetën tuaj sociale?
14. Ka ndonjë pyetje që do të dëshironit t'ju ishte drejtuar në këtë intervistë?

ARRITJET DHE PROBLEMATIKAT NË LIDHJE ME KURRIKULAT BASHKËKOHORE NË ARSIMIN E LARTË PROFESIONAL DY VJEÇAR.

Dr. Artan MANUSHAQE
Pedagog në Universitetin Kolegji Universitar i Biznesit (KUB)
Dr. Jaup ZENUNI
Shef i Departamentit të Studimeve të Larta Administrative në Kolegjin Universitar të Binzesit,
Endri SALIASI,
Bachelor, Business Administration, University of Macedonia Greece.

Abstrakt:

Ky punim synon t'u qaset disa problematikave që lidhen me hartimin dhe realizimin në praktikë të kurrikulave në programin dy vjeçar të studimit "Asistent Administrativ" aktualisht "Asistent i Lartë", veçanërisht në profilin "Asistent i Lartë Ligjor" dhe të hedh dritë në atë se sa dhe si kjo kurrikulë u afrohet përvojave të vendeve të zhvilluara europiane. Arsimi i lartë dy vjeçar është ende risi në tregun e arsimit të lartë në Shqipëri. Për rrjedhojë, në rrugëtimin e tij për t'u konsoliduar ai në fushën e kurrikulave dhe planeve mësimore u referohet përvojave më të mira europiane dhe botërore. Fokusi i tij do të jetë puna që është bërë për hartimnin e kurrikulave, ndryshimet kurrikulare të kryera si rezultat i reflektimit mbi bazën e praktikës së realizimit të tyre. Gjithashtu, vëmendje do t'i kushtohet edhe problematikave që lidhen me literaturën përkatëse në funksion të kurrikulës dhe pasqyrimit në programet e lëndëve të specifikave që ka arsimi i lartë dy vjeçar përsa i përket raportit teori-praktikë.

Fjalët kyçe: *Student, pedagog, kurrikulë, universitet, treg pune, program studimi.*

I. Hyrje:

Kolegji i Studimeve të Larta Profesionale (KSLP) në Kolegjin Universitar të Biznesit (KUB) u hap në vitin akademik 2018-2019 duke u licensuar nga Ministri i Arsimit, Sportit dhe Rinisë me urdherin nr. 139, date 23.03.2018[152]. Në këtë urdhër specifikohet se kjo njësi përbërëse e KUB do të përbëhet nga dy njësi bazë: Departamentin e Studimeve të Larta Administrative dhe Departamentin e Studimeve të Larta Teknike. Ndërsa programi i studimit "Asistent Administrativ" sot "Asistent i Lartë" u hap me urdhërin nr. 354, date 28.06.2018[153] të Ministrit të Arsimit, Sportit dhe Rinisë. Ai përmbante tre profile: Asistent i Lartë Administrativ, Asistent i Lartë Kontabël dhe Asistent i Lartë Ligjor.

[152] Urdhër i MASR nr. 139, datë 23.03.2018, "Për hapjen e njësisë kryesore "Kolegji i Studimeve të Larta Administrative" në Kolegjin Universitar të Biznesit."
[153] Urdhër i MASR nr. 354, datë 23.06.2018 "Për hapjen e programit të studimit me karakter profesional në "Asistent Administrativ" të Kolegjit Universitar të Biznesit."

Duke reflektuar mbi vendimin e Bordit të Akreditimit nr. 10, date 22.01.2021[154] dhe duke patur parasysh problematikën e krijuar gjatë realizimit në praktikë të kurrikulës me të cilën u licensua ky program nga ana e ministrisë përgjegjëse për arsimin, ky program u riorganizua në vitin 2021 me urdhërin e Ministrit të Arsimit dhe Sportit nr. 255, date 19.07.2021[155], duke marrë emrin "Asitent i Lartë" me profilet përkatëse: Asistent i Lartë Administrativ, Asistent i Lartë Financë dhe Asistent i Lartë Ligjor. Riorganizimi konsistoi më tepër tek disa ndryshime kurrikulare për të shmangur paralelizmin me programet bachelor dhe duke i dhënë përparësi raportit 50% orë teorike dhe 50% orë praktike sipas Vendimit të Këshillit të Ministrave nr. 379, date 18.12.2019[156]. Gjatë këtij riorganizimi vëmendje e veçantë iu kushtua edhe reflektimit në kurrikulën e re të përvojës së vendeve që kanë përvojë në arsimin e lartë profesional dhe konsultimit me aktorët e tregut të punës.

Në këtë punim do të përpiqemi t'u japim përgjigje disa pyetjeve që lidhen me hartimin, përditësimin dhe zbatimin e kurrikulave në Departamentin e Studimeve të Larta Administrative, sidomos në profilin "Asistent i Lartë Ligjor" si: Sa dhe si merren parasysh specifikat e arsimit të lartë dyvjeçar në hartimin e kurrikulave; sa merren parasysh kërkesat e tregut të punës në hartimin e tyre; sa pasqyrohen në kurrikulat e këtij programi standardet e vendeve europiane me përvojë në këtë fushë; sa dhe si pasqyrohen e zbërthehen kurrikulat në planet dhe programet mësimore dhe në praktikën e përditshme të mësimdhënies dhe; cilat janë problemet që lidhen me materialet mësimore (tekstet, literatura) në funksion të realizimit të kurrikulës.

Për t'ju dhënë përgjigje këtyre pyetjeve do të bëhet një analizë krahasuese të kurrikulave të profilit "Asistent i Lartë Ligjor" para akreditimit dhe mbas riorganizimit të programit mësimor dhe do të përdoret një vështrim analitik mbi rrugët, mjetet dhe mënyrat e hartimit dhe realizimit të kurrikulave në këtë program studimi.

II. Vështrim teorik.

Fjala "kurrikulë" është me rrënjë latine nga fjala "Currus" që do të thotë "Course" në gjuhën angleze[157] apo "Kurs" në gjuhën shqipe. Ajo gjithashtu ngjan shumë me termin "Karyakram" përdorur në gjuhën sanskrite apo indiane dhe i referohet çdo programi apo kursi të kryer nga një individ apo grup i caktuar. Prej këtej rrjedh edhe përkufizimi i kurrikulës si: "Program i mësimnxënies apo kurs i kryer nga një student gjatë një periudhe të caktuar kohore për një qëllim të caktuar".[158] Sipas Byrosë Ndërkombëtare të Arsimit, pjesë e UNESCO-s, kurrikula: "Është një përshkrim i asaj se çfarë, pse, si dhe sa mirë studentët duhet të mësojnë në një mënyrë sistematike dhe të qëllimshme. Kurrikula nuk është një qëllim në vetvete,

[154] Vendim i Bordit të Akreditimit nr. 10, datë 22.01.2021, "Për akreditimin e parë të programit të studimit dy vjeçar "Asistent Administrativ", me profile: Asistent i Lartë Administrativ, Asistent i Lartë Kontabël dhe Asistent i Lartë Ligjor të Kolegjit Universitar "I Biznesit".

[155] Urdhër i MAS, nr. 255, datë 19.07.2021, "Për riorganizimin e programit të studimit me karakter profesional ne "Asistent i Lartë", me profile: "Asistent i Lartë Administrativ, Asistent i Lartë Financë dhe Asistent i Lartë Ligjor" në Kolegjin Universitar të Biznesit."

[156] Vendim i Këshillit të Ministrave nr. 879, datë 18.12.2019, "Për disa ndryshime dhe shtesa në vendimin nr. 41 "Për elementët e programeve të studimit ë ofruara nga institucionet e arsimit të lartë".

[157] A.T. Theressiakutty, L. Covinda Rao, "Curriculum for vocational education", National Institute for the Mentally Handicapped, 2001, fq. IX.

[158] Po aty, fq. IX.

por një mjet për të nxitur të nxënit cilësor."[159] Sipas Stotsky (2012), kurrikula është një plan veprimi që synon arritjen e qëllimeve dhe objektivave të dëshiruara. Ajo është një grup veprimtarish mësimore që synojnë ta bëjnë studentin të arrijë qëllimet e përcaktuara nga sistemi arsimor. Në përgjithësi, ajo përfshin lëndët dhe aktivitetet për të cilat është përgjegjës një sistem i caktuar shkollor. Për më tepër, ajo përcakton mjedisin ku zhvillohen aktivitete të caktuara mësimore. Po ashtu, kurrikula përcakton se çfarë ndodh në çdo institucion arsimor formal dhe asnjë shkollë apo universitet nuk mund të ekzistojë pa të."[160] Në artikullin me titull "Curriculum definition: a misleading philosophy", Uëak, Sylvanus Okon (2018, fq. 28-31) rendit 49 përkufizime të ndryshme mbi kurrikulën të bëra nga autorë të ndryshëm.[161] Qasjet në përkufizimin e kurrikulës nga studjues të ndryshëm variojnë në varësi të qëllimit që ata kanë patur në trajtimin dhe elaborimin e këtij termi.

Kurrikula e arsimit profesional mund të përkufizohet si një "…organizim sistematik i përmbajtjes së materialit mësimor i ndërtuar në atë mënyrë që t'u jap studentëve një pjesë kuptimplot të veprimtarive që lidhen me një profesion të caktuar që kryhen nga një agjensi e caktuar me qëllim që studenti të përfitojë një profesion të dobishëm ekonomikisht."[162] Reid dhe Petocz ndërtuan një kornizë për entitetin profesional që bazohet në marrëdhënien ndërmjet perceptimeve të studenteve dhe pritshmërive të tyre të punës profesionale. Sipas tyre:

"Entiteti Profesional është një teori unifikuese që mund të përdoret për zhvillimin e kurrikulës së duhur për studime profesionale, të krijojë lidhje ndërmjet të mësuarit të integruar në punë dhe mjediseve të bazuara tek puna, dhe të ndihmojë studentët të gjejnë një fokus të rëndësishëm për mësimin e tyre në një institucion. Mundet të përdoret gjithashtu si bazë për reflektim dhe kritikë ndaj vlerave profesionale që i transmetohen brezit të ardhshëm."[163] Autorët e mësipërm mendojne se: "Që kurrikula të ketë efekte afatgjata mësimnxënia e studentëve ndoshta duhet të synojë zhvillimin e 'Entitetit Profesional"[164].

Ramsden (2003) gjithashtu është mbështetës i idesë se: "Që studentët kanë nevojë të jenë më të përgatitur për jetën në botën reale. Pra, kështu, është e mundur që efektiviteti i kurrikulës mund të matet kur studentët bëhen 'entitete profesionale'. Të diplomuarit kompetent dhe me besim në vetvete mund të jenë rezultat i kurrikulës me bazë epistemologjinë të integruar me një fokus ontologjik."[165]

Child (2004, fq.431) është i mendimit që: "Kurrikula të jetë efektive, ajo mund të jetë efektive nëse hartohet dhe zhvillohet në atë mënyrë që të inkurajojë studentët dhe pedagogët të përfshihen në çështje të rëndësishme që shpien si në përftimin e njohurive të thella intelektuale ashtu dhe të aftësive praktike për t'i zbatuar ato njohuri për zgjidhjen e problemeve në botën reale."[166]

Sipas Jessica Ellis (2022) kurrikula profesionale i lejon studentët të fokusohen vetëm tek trajnimi për një karrierë në fushën e zgjedhur.

---

[159] http://www.ibe.unesco.org/en/glossary-curriculum-terminology/c/curriculum-plural-curricula, 2011

[160] Stotsky, S. (2012). The death and resurrection of a coherent literature curriculum: What secondary English teachers can do. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Education.

[161] Uwak, Sylvanus Okon, "Curriculum Definition: a Misleading Philosophy", International Journal of Advancement in Development Studies, Volume 13, Number 2, 2018 ISSN: 2276-8246, fq. 28-31.

[162] A.T. Theressiakutty, L. Covinda Rao, "Curriculum for vocational education", National Institute for the Mentally Handicapped, 2001, fq. IX.

[163] Reid, A. and Petocz, P. (2003) The Professional Entity: researching the relationship between students' conceptions of learning and their future profession. Paper presented at the 11th Improving Student Learning Symposium, Hanover International Hotel, Hinckley, Leicestershire, 1st – 3rd September 2003, fq. 3.

[164] Po aty

[165] Ramsden, P. (2003) Learning to teach in higher education 2nd edition. London: Routledge Falmer.

[166] Child, D. (2004) Psychology and the Teacher, 7th edition, Suffolk UK: Continuum.

Në vend që të shkaktojë hutim tek studentët me kërkesat e arsimit të përgjithshëm ose orët e mësimit jashtë fushës së tyre kryesore, shkollat dhe programet profesionale janë të orientuara drejt nxjerrjes së shpejtë të profesionistëve kompetentë. Për këtë arsye, shkollat me një kurrikulë profesionale janë të njohura për të rriturit që kërkojnë të ndryshojnë karrierë pasi ato shpesh premtojnë trajnime të shpejta dhe të drejtuara që synojnë kualifikimet për punë."[167]

Më tej ajo shprehet se: "Shkollat profesionale mund të ekzistojnë për shumë fusha që kërkojnë aftësi teknike në vend të njohurive akademike apo intelektuale. Shpesh, shkollat me theks profesional, të njohura gjithashtu si shkolla të profesioneve, ofrojnë çertifikata për përmbushjen e kërkesave te orëve të mësimit dhe jo një titull akademik. Disa nga industritë kryesore që mështeten tek trajnimi profesional përfshijnë mekanikën, teknologjinë e informacionit, industrinë e modës, turizmin dhe punët e zyrës apo ato të sekretarive."[168] Duke folur për avantazhet e arsimit profesional, Ellis thekson se: "Një tjetër avantazh i madh për një kurrikulë profesionale është se programet janë shpesh fleksibël dhe të disponueshëm nga një shumëllojshmëri burimesh. Shumë kolegje komunitare ofrojnë programe certifikimi të hartuara për të funksionuar si një shkollë profesionesh, e cila mund të jetë shumë më pak e shtrenjtë se arsimimi universitar ose një shkollë private profesionale. Kolegjet komunitare janë zakonisht mjedise shumë të hapura dhe mikpritëse me studentë të të gjitha moshave, duke i lejuar të rriturit që të marrin trajnime për karrierë të ndihen më rehat në një atmosferë shkolle, pavarësisht se kanë qenë larg shkollës për shumë vite."[169]

III. Kurrikulat – jo tabu por pasqyrë e zhvillimeve në arsimin e lartë profesional në kushtet tona.

Qëllimi i mirë për hapjen e një Kolegji për Studime të Larta Profesionale në Kolegjin Universitar të Biznesit në përputhje me ligjin e Arsimit të Lartë 80/2015, neni 21[170] me gjithë përpjekjet për të hartuar një kurrikulë që do të përmbushte kërkesat e nivelit 5 të Kornizës Shqiptare të Kualifikimeve[171] nuk arriti ta justifikonte plotësisht veten për programin "Asistent Administrativ" sidomos në profilin "Asistent i Lartë Ligjor". Mungesa e përvojës në këtë lloj arsimimi, referimi jo sa dhe si duhet kurrikulave të vendeve të zhvilluara dhe studimi i përciptë i tregut të punës bëri që kurrikula e dërguar për licensimin e këtij programi në MASR të ngjante më shumë me kurrikulën e programeve bachelor. Kështu, në profilin "Asistent i Lartë Ligjor" ajo në masën 80% ishte identike me programin bachelor për studime në drejtësi duke mëshuar më shumë tek përgatitja e përgjithshme teorike dhe akademike dhe jo sa duhet tek aftësitë dhe shprehitë praktike të cilat synojnë të ngulitin dhe kultivojnë tek studentët programet e studimeve të larta profesionale. Kjo ishte dhe një ndër arsyet kryesore që Bordi i Akreditimit me të drejtë në vendimin

[167] Jessica Ellis, https://www.practicaladultinsights.com/what-are-the-advantages-of-a-vocational-curriculum.htm

[168] Po aty.

[169] Po aty.

[170] Ligji 80/2015, "Për arsimin e lartë dhe kërkimin shkencor në institucionet e arsimit të lartë në Republikën e Shqipërisë".

[171] LIGJ Nr.10 247, datë 4.3.2010, "Për kornizën shqiptare të kualifikimeve" ndryshuar me ligjin Nr. 23/2018, "Për disa ndryshime dhe shtesa në ligjin nr. 10 247, datë 4.3.2010, "për kornizën shqiptare të kualifikimeve"

nr.10, date 21.01.2021 rekomandoi që: "Institucioni (KUB) të përshtasë lëndët e këtij programi studimi me nivelin e programeve të studimit me karakter profesional."[172]

Duke patur parasysh problematikën e krijuar nga mangësitë e mësipërme, Departamenti i Studimeve të Larta Administrative rishikoi kurrikulën ekzistuese në kuadrin e riorganizimit të programit duke realizuar konsulta me ekspert të fushave përkatëse, duke iu referuar përvojës dyvjeçare dhe përvojave të vendeve perëndimore dhe duke ribërë studimin e tregut të punës. Pas një pune intensive dhe serioze për hartimin e kurrikulave që të përshtateshin me nivelin e programeve të studimit me karakter profesional, riorganizimi i programit të emërtuar "Asistent i Lartë" u miratua nga MAS me Urdhërin nr. 255, date 19.07.2021[173].

Në kuadër të këtij riorganizimi kurrikula pësoi ndryshime në emërtime lëndësh dhe akordimin e kreditive për secilën prej tyre duke patur si synim kryesor orientimin e studentëve të këtij programi drejtë njohurive dhe shprehive praktike. Nëse i referohemi kurrikulës së profilit "Asistent i Lartë Ligjor", të cilin po e marrim në shqyrtim, tabela që vijon bën pasqyrimin e ndryshimit të kryer si rezultat i këtij riorganizimi.

Kurrikula e programit të licensuar në vitin 2018 për profilin "Asistent i Lartë Ligjor" përmbante midis të tjerash lëndët e mëposhtme:	***Kurrikula e programit të riorganizuar në vitin 2021 për profilin "Asistent i Lartë Ligjor" përmban lëndët e mëposhtme:***
Mikro Ekonomi	Njohuri mbi Sistemin e Drejtësisë në Shqipëri
Makro Ekonomi	Hyrje në Ekonomi
E Drejtë Romake	Etika e Biznesit
Histori Institucionesh	Menaxhim Zyre
E Drejtë Penale e Posacme	Praktikat e Zyrave Juridike
E Drejtë Civile II	Sjellje Kosumatore
E Drejtë Ndërkombëtare Publike	Hartim dhe Shkrim i Dokumentave Zyrtare
E Drejtë Ndërkombëtare Private	E Drejtë e Punës dhe Sigurimeve Shoqërore

Tabela nr.1: Lëndët e hequra nga kurrikula 2018-2020 dhe lëndët që i zëvendësuan ato pas riorganizimit.

Nga pikëpamja sasiore vihet re një ndryshim prej tetë lëndësh nga 24 gjithsej ose 33.3%. Sidoqoftë, duhet theksuar se ndryshimi nuk është thjesht sasior, në thelb ai është cilësor sepse në kurrikulën e programit të riorganizuar janë përfshirë lëndë të formimit praktik të studentëve si: Njohur mbi Sistemin e Drejtësisë në

[172] Vendim i Bordit të Akreditimit nr. 10, datë 22.01.2021, "Për akreditimin e parë të programit të studimit dy vjeçar "Asistent Administrativ", me profile: Asistent i Lartë Administrativ, Asistent i Lartë Kontabël dhe Asistent i Lartë Ligjor të Kolegjit Universitar "I Biznesit".

[173] Urdhër nr. 255, datë 19.07.2021, "Për riorganizimin e programit të studimit me karakter profesional në "Asistent i Lartë", me profile "Asistent i Lartë Administrativ", Asitent i Lartë Financë" dhe "Asistent i Lartë Ligjor" në Kolegjin Universitar të Biznesit.

Shqipëri, Menaxhim Zyre, Praktika të Zyrave Juridike dhe Hartim dhe Shkrim Dokumentash Zyrtare të cilat synojnë t'i përgatisin studentët si asitent të aftë për zyrat ligjore, studiot e avokatisë, zyrat e përmbarimit dhe ato noteriale. Tjetër risi është pasqyrimi në të gjitha lëndët i raportit 50% njohuri teorike dhe 50% njohuri dhe aftësi praktike.

Kjo shprehet në syllabuset e secilës lëndë dhe në shpërndarjen e orëve leksion/seminar në orarin mësimor. Duhet theksuar se edhe studentët e kanë mirëpritur këtë ndryshim. Megjithatë, praktika e mësimdhënies dhe kërkesat e tregut të punës në të ardhmen mund të shtrojnë nevojën e rishikimeve të tjera kurrikulare, për këtë arsye, përfundimi se kurrikulat nuk janë tabu, se ato kanë dhe duhet të kenë dinamikën e tyre të zhvillimit e korigjimit, është i drejtë.

Kurrikula e programit të riorganizuar për profilin "Asistent i Lartë Ligjor" e krahasuar me disa kurrikula Kolegjesh Profesionale në Europë dhe SHBA rezulton se është afër tyre, edhe pse jo plotësisht. Tabela e mëposhtme pasqyron nivelin e ngjashmerisë se kurrikulës së këtij profili me atë të disa kolegjeve apo universiteteve në botë.

Nr.	Emri i Kolegjit apo Universitetit	Vendi	Ngjashmeria në numër lëndësh	Ngjashmëri në %
1.	Alexandria Technical and Community College[174]	Minnesotta, USA	Nga 19 lëndë 14 janë të njëjta ose të përaferta	73.6%
2.	Bronx Community College[175].	Bronx, USA	Nga 9 lëndë profilizuese janë të njëjta ose të ngjashme 5 lëndë.	55.5%
3.	Instanbul Medipol University[176]	Stamboll, Turqi	Nga 36 lëndë për të katër semestrat janë të njëjta ose të ngjashme 26 lëndë.	72.2%
4.	Arlington Career Institute[177]	Texas, USA	Nga 13 lëndë janë të njëjta ose të ngjashme 7 lëndë	53.8%
5.	Instanbul Bilgi University[178]	Stamboll, Turqi	Nga 29 lëndë 19 lëndë janë të njëjta ose të ngjashme	65.5%

Tabela nr. 2: Krahasim i kurrukilave te profilit "Asistent i Lartë Ligjor" me kurrikulën e disa kolegjeve profesionale ne Europe dhe SHBA.

Fakti që për lëndët profilizuese kjo simestri dhe ngjashmëri shkon në mbi 80% tregon se konceptet dhe njohuritë profesionale të përfshira në kurrikulën e këtij profili janë në shtratin e duhur, por ajo që bien në sy është që në të ardhmen në ndryshimet e mundshme kurrikulare duhet të vihet theksi më shumë tek harmonizimi më mirë i njohurive teorike me shprehitë praktike.

[174] https://bigfuture.collegeboard.org/college-profile/alexandria-technical-college/academics
[175] https://bigfuture.collegeboard.org/college-profile/city-university-of-new-york-bronx-community-college/academics
[176] https://www.medipol.edu.tr/en/academics/undergraduate-schools/school-of-law/course-program
[177] https://www.arlingtoncareerinstitute.edu/paralegal-legal-assistant/
[178] https://www.bilgi.edu.tr/en/academic/faculty-of-law/law/about/

Në lidhje me ndryshimet kurrikulare në të ardhmen është domosdoshmëri konsultimi me aktorët e tregut të punës për të pare se cilat janë njohuritë praktike që i duhen një asistenti të aftë të zyrave juridike dhe cilat janë lëndët që i kultivojnë këto njohuri. Në këtë kuadër, Departamenti i Studimeve të Larta Administrative, lipset të shtojë kontaktet me ekspertë të fushës dhe me studio ligjore, avokatie, përmbarimi apo noteriale si dhe të organizojë konsulta në department duke ftuar juristë nga institucionet publike apo studiot private, sidomos me ata me te cilet ka marreveshje bashkepunimi. Nga ana tjetër, feedback-u që departamenti merr nga institucionet dhe studiot ligjore ku studentët kryejnë praktikën profesionale duhet shfrytëzuar më mirë në funksion të ndryshimeve të mundshme kurrikulare.

IV. Zbërthimi dhe realizimi i kurrikulave në terren praktik. Risi dhe probleme.

Një kurrikulë vërtetohet sa e mirë dhe efektive është në terren praktik, pra në procesin e planifikimit, të hartimit të planeve mësimore (syllabuseve të lëndëve). Kurrikula vetë është një dokument sintetik që përmban lëndët të organizuara sipas VKM nr.41[179] dhe 879[180] në lëndë bazë (për përgatitje metodologjike dhe kulturë të përgjithshme, në lëndë karakterizuese (përgatitje për programin e studimit), në lëndë ndërdisiplinore/itegruese (nëndisiplina, profile dhe grup lëndësh me zgjedhje dhe lëndë plotësuese (gjuhë të huaja, praktika profesionale); numrin e krediteve për secilën lëndë, semestrin kur do të zhvillohet ajo lëndë dhe shumëm e orëve në auditor dhe të orëve të studimit individual nga ana e studentit. Janë planet mësimore (syllabuset) elementi kurrikular analitik që zbërthejnë më në detaje konceptet themelore që synon të formojë tek studentët secila prej lëndëve, objektivat e lëndës, temat e lëndës respektive për çdo javë mësimore dhe modul, raportin teori praktikë për çdo temë, mënyrën e vlerësimit të studenteve, literaturën kryesore dhe literaturën plotësuese.

Kjo është arsyeja që departamenti i kushton shumë rëndësi fazës së hartimit të syllabuseve nga ana e pedagogëve duke i instruktuar ata me kujdes, sidomos pedagogët e rinj. Për këtë qëllim krahas udhëzimeve me shkrim, me pedagogët e rinj punohet edhe kokë më kokë duke e vënë theksin tek specifika pedagogjike që ka mësimdhënia në arsimin e lartë profesional. Në veprimtarinë e mësimdhënies ndodh që edhe pedagogë me përvojë në mësimdhënie në programet bachelor dhe master të hasin vështirësi gjatë mësimdhënies në arsimin e lartë profesional dhe kjo vjen nga specifika që ka ky lloj arsimimi. Për këtë arsye, në raste të caktuara departamentit i është dashur të ulet me këta pedagogë për të diskutuar mbi mënyrën e gërshetimit efektiv të koncepteve teorike me elementet e punës dhe shprehive praktike. Kjo punë gjithashtu bëhet edhe nga titullarët e lëndëve.

Një element i rëndësishëm për hartimin e syllabusit është literatura, qoftë ajo kryesore, qoftë edhe ajo ndihmëse. Duke qënë se arsimi i lartë profesional, në vendin tone është ende një risi, përsa i përket literaturës pedagogët në fazën e hartimit të syllabuseve dhe realizimit praktik të temave mësimore hasin tre vështirësi të mëdha:

1. Mungesa e teksteve mësimore enkas për lëndët që përmban kurrikula e arsimit të lartë profesional, (e profilit "Asistent i Lartë Ligjor") në rastin tone. Në këto kushte atyre u duhet të përshtasin tekstet e përdorura në programet bachelor me nivelin 5 të Kornizës Shqiptare të

[179] Po aty
[180] Po aty

Kualifikimeve duke thjeshtëzuar ngarkesën teorike dhe duke përfshirë më shumë veprimtari praktike sipas natyrës së lëndës. Kjo, krahas punës për përditësimin e literaturës kryesore me koncepte që përmban teksti mësimor, kërkon punë të kujdesshme nga ana e pedagogut gjatë përgatitjes ditore për mësim që të bëjë seleksionim të elementëve teorik që do t'i paraqes auditorit dhe të mendojë për veprimtaritë praktike që do të ndërtojë.

2. Kurrikula e profilit "Asistent i Lartë Ligjor" përmban edhe lëndë për të cilat nuk ka as tekste që përdoren në programet bachelor apo master. Të tilla janë lëndët: Njohuri mbi Sistemin e Drejtësisë në Shqipëri, Menaxhim Zyre, Hartim dhe Shkrim Dokumentash Zyrtare. Kjo e vështirëson edhe më shumë punën e pedagogëve në këto lëndë. Nëse në lëndën "Menaxhim Zyre" ky problem u zgjidh sepse pedagogu i lëndës hartoi dhe botoi tekstin "Asistenti i Zyrës"[181] në dy lëndët e tjera punohet me leksionet e hartuara nga pedagogët përkatës duke përshtatur literaturë nga burime të ndryshme. Për këtë qëllim, është e nevojshme që edhe puna studimore e pedagogëve të këtyre lëndëve të orientohet në hartimin e teksteve mësimore dhe dispencave.

3. Ka lëndë për të cilat pedagogu e ka tekstin mësimor por ai nuk gjendet në treg për studentin. Në këto raste zgjidhja është dhënë duke u kërkuar pedagogëve që të hedhin në portalin e KUB leksionet e përgatitura me qëllim që studentët të kenë mundësi t'i marrin ato.

Hallka e fundit, por më e rëndësishmja, në zinxhirin kurrikular është ora e mësimit. Këtu gërshetohet liria akademike e pedagogut, përgjegjësia e tij profesionale dhe aftësia pedagogjike për të përdorur metoda aktive mësimdhënie. Departamenti i Studimeve të Larta Administrative i ka kushtuar dhe i kushton vëmendje të posaçme vënies së studentit në qendër të orës së mësimit, duke kërkuar nga pedagogët që të përdorin metoda aktive të mësimdhënies sikundër janë debatet e diskutimet, kazuset, shembuj dhe ushtrime nga jeta praktike apo vizita në studio ligjore si dhe leksionet e hapura. Për të shkëmbyer përvojën pedagogjike janë organizuar gjithashtu orë të hapura si ajo në lëndën "Procedurë Penale".

Në këtë aspekt, është e domosdoshme që secili pedagog të njoh dhe studjojë përvojën pedagogjike dhe didaktike të kolegjeve simotra në Europë e më gjërë me qëllim që ta pasurojë orën e mësimit me metoda dhe prurje të reja në fushën e mësimdhënies duke patur parasysh specifikat e tregut të punës dhe nivelin e studentëve të programit "Asistent i Lartë" (profili "Asistent i Lartë Ligjor").

V. Përfundime.

Lëmia e kurrikulave është shumë e gjërë dhe me mjaft interes sidomos në kohët e sotme të zhvillimeve të vrullshme teknologjike. Në këtë punim ne u përpoqëm t'i qasemi problemit nga këndvështrimi i kurrikulave në arsimin e lartë profesional dyvjeçar si risi në kushtet e vendit tonë. U përpoqëm t'u japim përgjigje disa pyetjeve që lidhen me hartimin, përditësimin dhe zbatimin e kurrikulave në Departamentin e Studimeve të Larta Administrative, sidomos në profilin "Asistent i Lartë Ligjor". Duke u ndalur në rrafsh teorik dhe sidomos ne terren praktik pyetje të tilla si: Sa dhe si merren parasysh specifikat e arsimit të lartë dyvjeçar në hartimin e kurrikulave; sa merren parasysh kërkesat e tregut të punës në hartimin e

[181] Jaup Zenuni, "Asistenti i Zyrës", Maluka, 2022.

tyre; sa pasqyrohen në kurrikulat e këtij programi standardet e vendeve të zhvilluara me përvojë në këtë fushë; sa dhe si pasqyrohen e zbërthehen kurrikulat në planet dhe programet mësimore dhe në praktikën e përditshme të mësimdhënies dhe; cilat janë problemet që lidhen me materialet mësimore (tekstet, literatura) në funksion të realizimit të kurrikulës, gjejnë përgjigje të përmbledhura në këtë punim.

Pavarësisht mangësive që kishte kurrikula e programit "Asistent Administrativ" me anën e të cilit ky program u licensua nga Ministria e Arsimit, Sporteve dhe Rinisë në vitin 2018, ajo ka meritën e madhe se hodhi themelet e një programi për të cilin ka nevojë tregu i punës. Këto themele na lejojnë të bëjmë ndryshime dhe rregullime sipas kërkesave të kohës sikundër u veprua nga Departamenti i Studimeve të Larta Administrative për t'ju përgjigjur kërkesave të kohës dhe rekomandimeve të Bordit të Akreditimit duke riorganizuar programin e studimit. Ky riorganizim në thelb kishte përmirësimet kurrikulare duke shmangur paralelizmat me programet bachelor në Fakultetin e Drjtësisë dhe Fakultetin Ekonomik. Vlen të theksohet se vetën në profilin "Asistent i Lartë Ligjor" u ndryshuan 8 lëndë ose 33.3% e kurrikulës ekzistuese.

Synimi kryesor ishte përafrimi i kurrikulës me kërkesat e tregut të punës dhe me përvojat e vendeve të zhvilluara me qëllim që ato të reflektonin specifikat e programeve profesionale të studimit. Në funksion të realizimit të këtij objektivi u zhvilluan konsulta me ekspertë të fushës, u krye ristudim i tregut të punës dhe u studjuan kurrikulat e disa vendeve perëndimore. Kurrikulat e reja ishin pasqyrë e ndryshimeve cilësore duke reflektuar drejtë edhe kërkesën për një raport 50% njohuri teorike me 50% njohuri dhe shprehi praktike. Nëse krahasohet me kurrikulën e disa kolegjeve te studimeve profesionale në fushën e drejtësisë, kurrikula e re e profilit "Asistent i Lartë Ligjor" është 80% e njëjtë apo e ngjashme për lëndët profilizuese.

Aspekti sintetik i kurrikulës (emërtimi i lëndëve, numri i krediteve ECTS, ngarkesa në orë dhe shtrirja në semestra) lidhet pazgjidhshmërisht me aspektin analitik të saj, me zbërthimin e saj në planet dhe programet mësimore. Në këtë drejtim, Departamenti i Studimeve të Larta Administrative ka krijuar një përvojë positive, duke iu përmbajtur rigorozisht kërkesave të VKM 41 dhe 379. Hartimi i syllabuseve në përputhje me kërkesat e këtyre VKM ka qënë dhe mbetet prioritet i punës së departamentit duke u fokusuar tek udhëzimi i drejtë i pedagogëve, sidomos i pedagogëve të rinj, për pasqyrimin e koncepteve të lëndës, të objektivave të saj, për zbërthimin tematik në javët mësimore, për mënyrën e vlerësimit të studentëve dhe përdorimin e literaturës kryesore dhe ndihmëse.

Në lidhje me literaturën praktika ka treguar se pedagogët ndeshen me tre vështirësi kryesore: 1. Ka lëndë të reja si: Njohuri mbi Sistemin e Drejtësisë në Shqipëri, Menaxhim Zyre, Hartim dhe Shkrim Dokumentash Zyrtare, për të cilat nuk ekzistojnë tekste mësimore të botuara. Nëse në lëndën "Menaxxhim Zyre" ky problem u zgjidh sepse pedagogu i lëndës hartoi dhe botoi tekstin "Asistenti i Zyrës" në dy lëndët e tjera pedagogut i duhet që në bazë të syllabusit të ndërtojë leksionet duke shfrytëzuar literaturën e rekomanduar në syllabus apo edhe literature më të freskët nga burime shqiptare apo të huaja. 2. Edhe në lëndët ku për programet bachelor dhe master ka tekste të botuara, ato kërkojnë një punë selective nga ana e pedagogëve për t'i përshtatur me kërkesat e kurrikulës së programit professional. 3. Ka lëndë për të cilat pedagogu e ka tekstin mësimor por ky tekst nuk gjendet në treg për studentin.

Departamenti i Studimeve të Larta Administrative i ka kushtuar kujdes të shtuar orës së mësimit pasi aty gërshetohen liria akademike e pedagogut, përgjegjësia e tij profesionale dhe aftësia pedagogjike për të përdorur metoda aktive mësimdhënie. Sot kërkohet që studenti të jetë në qendër të orës së mësimit prandaj është kërkua dhe kërkohet nga pedagogët që të përdorin metoda aktive të mësimdhënies sikundër janë debatet e diskutimet, kazuset, shembuj dhe ushtrime nga jeta praktike apo vizita në studio ligjore si dhe leksionet e hapura. Për të shkëmbyer përvojën pedagogjike janë organizuar gjithashtu orë të hapura. Sot është e domosdoshme që në kuadër të përpjekjeve për ngritjen e vet profesionale, secili pedagog të njoh dhe studjojë përvojën pedagogjike dhe didaktike të kolegjeve simotra në Europë e më gjërë me qëllim që ta pasurojë orën e mësimit me metoda dhe prurje të reja në fushën e mësimdhënies duke patur parasysh specifikat e tregut të punës dhe nivelin e studentëve të programit "Asistent i Lartë".

Referenca:

1. A.T. Theressiakutty, L. Covinda Rao, "Curriculum for vocational education", National Institute for the Mentally Handicapped, 2001
2. Child, D. (2004), Psychology and the Teacher, 7th edition, Suffolk UK: Continuum.
3. http://www.ibe.unesco.org/en/glossary-curriculum-terminology/c/curriculum-plural-curricula, 2011
4. https://bigfuture.collegeboard.org/college-profile/alexandria-technical-college/academics
5. https://bigfuture.collegeboard.org/college-profile/city-university-of-new-york-bronx-community-college/academics
6. https://www.medipol.edu.tr/en/academics/undergraduate-schools/school-of-law/course-program
7. https://www.arlingtoncareerinstitute.edu/paralegal-legal-assistant/
8. https://www.bilgi.edu.tr/en/academic/faculty-of-law/law/about/
9. J. Zenuni, "Asistenti i Zyrës", Maluka, 2022
10. Jessica Ellis, https://www.practicaladultinsights.com/what-are-the-advantages-of-a-vocational curriculum.htm

11. Ligji 80/2015, "Për arsimin e lartë dhe kërkimin shkencor në institucionet e arsimit të lartë në Republikën e Shqipërisë".

12. Ligj Nr.10 247, datë 4.3.2010, "Për kornizën shqiptare të kualifikimeve" ndryshuar me ligjin Nr. 23/2018, "Për disa ndryshime dhe shtesa në ligjin nr. 10 247, datë 4.3.2010, "për kornizën shqiptare të kualifikimeve".

13. Ramsden, P. (2003) Learning to teach in higher education 2nd edition. London: Routledge Falmer.

14. Reid, A. and Petocz, P. (2003) The Professional Entity: researching the relationship between students' conceptions of learning and their future profession. Paper presented at the 11th Improving Student Learning Symposium, Hanover International Hotel, Hinckley, Leicestershire, 1st – 3rd September 2003.

15. Stotsky, S. (2012). The death and resurrection of a coherent literature curriculum: What secondary English teachers can do. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Education.

16. Urdhër i MASR nr. 139, datë 23.03.2018, "Për hapjen e njësisë kryesore "Kolegji i Studimeve të Larta Administrative" në Kolegjin Universitar të Biznesit."

17. Urdhër i MASR nr. 354, datë 23.06.2018 "Për hapjen e programit të studimit me karakter profesional në "Asistent Administrativ" të Kolegjit Universitar të Biznesit."

18. Urdhër i MAS, nr. 255, datë 19.07.2021, "Për riorganizimin e programit të studimit me karakter profesional ne "Asistent i Lartë", me profile: "Asistent i Lartë Administrativ, Asistent i Lartë Financë dhe Asistent i Lartë Ligjor" në Kolegjin Universitar të Biznesit."

19. Uwak, Sylvanus Okon, "Curriculum Definition: a Misleading Philosophy", International Journal of Advancement in Development Studies, Volume 13, Number 2, 2018 ISSN: 2276-8246.

20. Vendim i Bordit të Akreditimit nr. 10, datë 22.01.2021, "Për akreditimin e parë të programit të studimit dy vjeçar "Asistent Administrativ", me profile: Asistent i Lartë Administrativ, Asistent i Lartë Kontabël dhe Asistent i Lartë Ligjor të Kolegjit Universitar "I Biznesit".

21. Vendim i Këshillit të Ministrave nr. 879, datë 18.12.2019, "Për disa ndryshime dhe shtesa në vendimin nr. 41 "Për elementët e programeve të studimit ë ofruara nga institucionet e arsimit të lartë".

22. Vendim i Bordit të Akreditimit nr. 10, datë 22.01.2021, "Për akreditimin e parë të programit të studimit dy vjeçar "Asistent Administrativ", me profile: Asistent i Lartë Administrativ, Asistent i Lartë Kontabël dhe Asistent i Lartë Ligjor të Kolegjit Universitar "I Biznesit".

EFEKTI I ARSIMIT PROFESIONAL NË TREGUN E PUNËS

MSc. Lorela Reçi
koordinatorekub@kub.edu.al
Kolegji Universitar i Biznesit

MSc. Armando Tanasica
atanasica@kub.edu.al
Kolegji Universitar i Biznesit

Abstrakt

Një temë e përsëritur në debatet arsimore është shkalla në të cilën duhet të sistemet arsimore
të përcjellë aftësi të përgjithshme ose më mirë aftësi profesionale që përgatiten për punë në një punë të caktuar. Në rradhë me këto debate, literatura e ekonomisë bën dallimin midis aftësive të përgjithshme dhe atyre profesionale.

Kriteri përcaktues i aftësive profesionale është se ato janë specifike për vendin e punës, domethënë kërkohen vetëm në profesione të veçanta.

Në të kundërt, kriteri përcaktues i aftësive të përgjithshme është se ato përdorimi i tejkalon profesionet specifike. Në këtë kuptim, aftësitë e përgjithshme përfshijnë çdo aftësi dhe
kompetencat që rezultojnë të dobishme për një gamë të gjerë profesionesh, të tilla si shkrim-leximi bazë, shkathtësitë numerike dhe shkencore, por edhe aftësitë sociale dhe personale dhe aftësitë transversale si p.sh. kreativiteti, zgjidhja e problemeve dhe të menduarit kritik në përgjithësi.

Ky dallim është i ngjashëm me atë të miratuar nga Komisioni Evropian në vitin 2012 Komunikimi "Rimendimi i arsimit: Investimi në aftësi për më të mirë socio-ekonomik Rezultatet", e cila – në diskutimin e nevojës për të ndërtuar aftësi për shekullin 21 – dallon ndërmjet aftësive transversale dhe bazë nga njëra anë dhe aftësive profesionale nga ana tjetër.

Shkathtësitë tërthore dhe themelore janë të dyja shembuj të aftësitë e përgjithshme siç përdoren në literaturën e ekonomisë. Në mënyrë të ngjashme, të gjithë gamën e kompetencave kryesore përshkruar nga Komisioni Evropian (2018), duke qenë i zbatueshëm në një gamë të gjerë kontekstesh, do të binte në fushën e aftësive të përgjithshme siç specifikohet në literaturën e ekonomisë në masën se ato janë të rëndësishme në tregun e punës.

Programet e arsimit profesional si sistemet e praktikës janë veçanërisht të forta duke përcjellë aftësitë profesionale dhe për këtë arsye kanë tërhequr interes në shumë vende kohët e funditvjet. Avokatët lavdërojnë sistemet e praktikës që janë të zakonshme në vendet gjermanishtfolëse për mënyrën se si lehtësojnë kalimin e të rinjve nga shkolla në punë, me sa duket lufta kundër papunësisë së të rinjve.

Vende të tjera kanë programe profesionale të bazuara në shkolla që gjithashtu përgatituni për një profesion specifik, por pa lidhje të ngushtë me përvojën e punës Brenda firmave. Ende vende të tjera kanë braktisur kryesisht programet profesionale, duke u mbështetur në përgjithësi programet arsimore me shpresën se ato mund të përcjellin aftësi të përgjithshme që ofrojnë bazën për më vonë duke mësuar në punë.

Sigurisht, fokusi i politikave arsimore në vende të ndryshme dhe i programeve të ndryshme brenda vendeve kanë evoluar vazhdimisht me kalimin e kohës, duke u përshtatur me ato aktuale ose të perceptuara kërkesat nga tregu i punës dhe gjetkë. Është përtej qëllimit të këtij raporti te përshkruani evolucionet që ndodhin në vende të ndryshme dhe në lloje të ndryshme arsimi programet në mënyrë më të detajuar, ose për të vlerësuar dallimet specifike në cilësinë e përgjithshme dhe të 10 programet profesionale që ekzistojnë në vende te ndryshme.

Raporti fokusohet në një më shumë diskutim i stilizuar i meritave relative të programeve arsimore që fokusohen në përcjelljen aftësitë profesionale ose të përgjithshme, përkatësisht, për perspektivat e pjesëmarrësve në tregjet moderne të punës.

Në të njëjtën kohë, është e rëndësishme të theksohet se në praktikë, shumë programe profesionale dhe të përgjithshme jep të dyja llojet e aftësive në përmasa të ndryshme. Në disa programe profesionale gjithashtu përcillet një sasie e mirë e aftësive të përgjithshme dhe disa programeve të përgjithshme kanë një nivel të lartë përmbajtje specifike për punën.

Studimet e fundit sugjerojnë se në një ekonomi dinamike të bazuar në njohuri, punësimi i hershëm përfitimet e programeve që fokusohen në përcjelljen e aftësive profesionale mund të çojnë në probleme të mëvonshme kur aftësitë specifike bëhen të vjetruara dhe punëtorëve u mungon aftësia për t'u përshtatur me një ndryshim mjedisi ekonomik. Kështu, mund të ketë një shkëmbim ndërmjet përfitimeve afatshkurtra dhe kostove afatgjata të fokusimit në përcjelljen e aftësive specifike të punës.

Programet e orientuara duket se lehtësojnë kalimin në tregun e punës, por më vonë bëhen i vjetëruar me një ritëm më të shpejtë. Në të kundërt, aftësitë e krijuara nga programet e arsimit të përgjithshëm mund të nuk përgatiten aq mirë për hyrjen e drejtpërdrejtë në tregun e punës, por mund t'i ndihmojnë punëtorët të përshtaten më shumë lehtësisht për ndryshimin e mjediseve më vonë. Ky raport përshkruan konceptin themelor kornizë, përmbledh dëshmitë dhe nxjerr përfundime për politikën arsimore në Bashkimin Evropian.

Arsimin e përgjithshëm krahasuar me atë profesional lehtëson hyrjen në tregun e punës, por mund të dëmtojë mundësitë e punësimit më vonë për shkak të përshtatshmërisë së kufizuar ndaj ndryshimit të mjediseve ekonomike. Aftësitë e përgjithshme dhe specifike të punës: Shkëmbimi bazë gjatë ciklit jetësor. Një aspekt që është i një rëndësie të veçantë për të kuptuar meritat relative të profesionit dhe programet e arsimit të përgjithshëm është ndryshim ekonomik. Në një ekonomi statike, profesioni specifik aftësitë e fituara në programet e arsimit profesional do të jenë po aq të rëndësishme deri në fund në jetën e një personi si në fillim të karrierës. Por në realitet, ekonomitë tona janë vazhdimisht në ndryshim.

Ka shumë aspekte të ndryshimit ekonomik dhe për analizat në këtë raport nuk është e rëndësishme se nga vjen shtysa e ndryshimit. Por si shembuj të përgjithshëm mund të themi dy tendenca kryesore që kanë çuar në ndryshime thelbësore në vendet e Bashkimit Evropian gjatë dekadave të fundit janë globalizimi dhe ndryshimi teknologjik.

Së pari, integrimi i ish-Bllokut Lindor dhe Kina në ekonominë botërore ka nënkuptuar që shumë sektorë të ekonomive perëndimore kanë qenë u zhvendos në Evropën Lindore dhe Azinë Lindore. Ky proces i globalizimit ka qenë më tej lehtësuar nga zhvillimet teknologjike në komunikimin dhe logjistikën globale.

Së dyti, përparimi teknologjik ka qenë veçanërisht i theksuar në informacion dhe komunikim teknologjive. Në përgjithësi, kompjuterizimi, automatizimi, robotët industrialë dhe dixhitalizimi ka çuar në ndryshime teknologjike të paragjykuara nga aftësitë dhe rutinë, duke zëvendësuar shumë detyrat që profesione specifike përdoren për të kryer nga makinat, robotët dhe rrjetet kompjuterike (p.sh., Katz dhe Autor (1999); Autor, Levy dhe Murnane (2003); Akerman, Gaarder dhe Mogstad (2015)). Ndërkohë që këto zhvillime nuk prekin të gjithë sektorët e një ekonomie dhe të gjithë ekonomitë në të njëjtën mënyrë, ato pasqyrojnë prirje të përgjithshme që sollën ndryshime thelbësore për të gjithë vendet e Bashkimit Evropian.

Në një ekonomi të bazuar në dije që ndryshon vazhdimisht, hyrja e lehtësuar në tregun e punës është e nevojshme dhe aftësitë profesionale mund të duhet të peshohen kundrejt punësueshmërisë së reduktuar të mëvonshme kur është specifike se aftësitë bëhen të vjetruara dhe punëtorëve u mungon aftësia për t'u përshtatur me ndryshimet ekonomike. Pjesa më e madhe e diskutimeve të fundit rreth zhdukjes së ish-klasës së mesme vendet e punës në shumë shoqëri perëndimore për shkak të përparimit teknologjik lidhet pikërisht me temën e duke iu përshtatur kushteve të ndryshuara.

Prandaj, përçimi i aftësive që u mundësojnë punëtorëve të përshtaten ndryshimi i mjediseve duhet të jetë një aspekt qendror në vlerësimin e masës në të cilën programet e arsimit profesional dhe të përgjithshëm i përgatisin studentët për mundësitë e jetës në punë modern dhe në tregje.

Për të nxjerrë në pah kompromiset e përfshira në lloje të ndryshme të programeve arsimore, kjo ndihmon dallojnë dy lloje aftësish. Nga njëra anë, ka aftësi të përgjithshme dhe aftësitë bazë në gjuhë, komunikim, matematikë, shkencë dhe çdo gjë tjetër njohëse, aftësi sociale ose personale që janë të vlefshme në tregun e punës në shumë profesione të ndryshme.

Këto aftësi shërbejnë si bazë për të mësuarit e mëtejshëm në punë. Kështu ato mund të përdoren për hyjnë në punë të ndryshme. Për më tepër, në një moshë të mëvonshme, aftësi të përgjithshme që lehtësojnë mësimin e vazhdueshëm të tilla si aftësitë konjitive themelore, aftësitë transversale, përshtatshmëria, kreativiteti, zgjidhja e problemeve dhe aftësitë e të menduarit kritik mund të ofrojnë një bazë të dobishme për t'u përshtatur me ndryshimin e tregut të punës kërkesat dhe lehtësojnë mësimin e një grupi të ndryshëm aftësish të lidhura me punën.

Nga ana tjetër, ka aftësi specifike për punë që kërkohen vetëm në një specifikë profesion. Mësimi i këtyre aftësive të lidhura me punën i përgatit studentët mirë për të punuar në atë specifike profesioni, por ato janë më pak të rëndësishme në profesionet e tjera. Duke u pajisur me perkatese aftësitë specifike të punës i bëjnë studentët produktivë pikërisht kur hyjnë në tregun e punës, ashtu si ata kanë aftësitë që punëdhënësit kërkojnë tani. Por nëse kërkesa për këto aftësi shpërndahet në punë në treg, këto aftësi bëhen kryesisht të vjetruara.

Natyrisht, dallimi midis aftësive të përgjithshme dhe atyre specifike të punës është disi i paqartë.

Ndërsa dikush mund të argumentojë se të gjitha aftësitë bazë janë tërthore, shkalla në të cilën janë më të avancuara aftësitë janë specifike për një punë, një kompani ose një industri mund të ndryshojnë në mënyrë të konsiderueshme. Prandaj, përtej aftësitë bazë, shumë aftësi do të kenë një element specifik të punës, në varësi të nivelit të tyre.

Për shembull, kërkohen disa aftësi bazë TIK dhe të ngjashme për shumë lloje të punës, por shumë aftësitë në Teknologji Informacioni do të jenë gjithashtu specifike për profesionin, sektorin apo edhe firmën përkatëse.

Në mënyrë të ngjashme, nivelet bazë të shkrim-leximit janë shumë tërthor, disa punë si redaktori kërkojnë shumë nivele të larta të shkrim-leximit që nuk janë aq të rëndësishme në shumicën e profesioneve të tjera. Gjithashtu, aftësitë të tilla si krijimtaria që përdoren përgjithësisht si shembuj kryesorë të aftësive transversale do të jenë më shumë punësuar shumë në disa profesione sesa në të tjera, duke hyrë në një element specifik të punës përdorimin e tyre.

Fuqia punëtore e Shqipërisë tani është në moshën e artë, por mungesa e aftësive profesionale dhe mospërshtatja me kërkesat e teknologjisë së kohës po bëhet shkak që modeli ekonomik të orientohet nga "skllavërimi", ku shitja e lirë e krahut të punës dominon në ofruesit e mallrave dhe shërbimeve. Zhvillimi në këtë mënyrë, përveçse po mban të ndrydhur vlerën e shtuar të ekonomisë, po zbeh perspektiven për të ardhmen.
Vetëm dy vite më parë, kompanitë CapCon, Johnson Control dhe Lear Coporation, me aktivitet në prodhimin e aksesorëve për industrinë automatike, kanë dështuar të hapin linjat e tyre në Shqipëri për shkak të mungesës së krahut të kualifikuar të punës, duke zhvendosur më pas projektet në Maqedoni. Kompanitë tashmë kanë investuar miliona euro në vendin fqinjë dhe kanë punësuar mijëra persona me paga mujore mbi 500-600 euro. Gazsjellësi TAP, për të njëjtat arsye, ka kontraktuar një pjesë të madhe të fuqisë punëtore të specializuar nga jashtë.
Vendet fqinjë, kur dolën nga regjimet komuniste, ruajtën modelin e arsimit profesional dhe nuk i shkatërruan fabrikat. Shqipëria, edhe 27 vite pas terapisë së shokut, vijon të zhvillohet pa një model ekonomik të orientuar, ndërsa sot e kësaj dite arsimi profesional po zhvillohet pa asnjë lidhje me tregun e punës.

Në tre anketa që Shërbimi Kombëtar i Punësimit ka bërë në vitet 2008, 2010 dhe 2012 me bizneset, ka gjetur se mungesa e aftësive është e pranishme në të gjithë sektorët e ekonomisë. Këshilli i Investimeve, në një anketë që zhvilloi vitin e kaluar, referoi se mungesa e kualifikimit të punonjësve ishte një ndër gjashtë shqetësimet kryesore.
Kualifikimi jo i përshtatshëm i forcës së punës ishte një nga problemet kryesore në bizneset e agro-përpunimit, në industrinë përpunuese e nxjerrëse, dhe në industrinë energjetike. Ndërsa kultura e punës u referua si një problem madhor për gjysmën e bizneseve në sektorin e bujqësisë, tregtisë, hotelerisë e restoranteve, si dhe në sektorin arsimor.
Një ekspert me përvojë në sektorin e arsimit profesional që preferoi të komentonte duke ruajtur anonimatin, thotë se mungesa e një hallke që të lidhë nevojat e tregut të punës me arsimin profesional është emergjente. Ai sugjeron ngritjen e një strukture që të orientojë numrin e nxënësve me nevojat që ka ekonomia.
Qeveria Rama e ka vënë arsimin profesional në krye të prioriteteve të sektorit arsimor, por në realitet struktura e shpërndarjes së shkollave është gati e njëjtë me atë të para viteve '90. Trupa mësimore nuk është e kualifikuar me nevojat e kohës, ambientet dhe laboratorët e praktikave mësimore janë krejt të vjetruara, ndërsa arsimi profesional ndiqet nga nxënësit më të dobët të ciklit nëntëvjeçar.

Nota mesatare në drejtimet profesionale të elektronikës, TIK, informatikës, mekanikës ishte poshtë 6.5-s këtë vit që u mbyll, një tregues jo pozitiv për aftësitë që tregu i punës kërkon. Zhvillimeve kaotike që po kalon arsimi profesional aktualisht i përgjigjen projeksione jo shumë optimiste në të ardhmen.
Informacionet demografike tregojnë se numri i nxënësve që pritet të regjistrohen në arsimin e mesëm (klasa 10) do të zbresë nga 60,139 (për grupin e personave të lindur në vitin 1998) te 39,612 (për ata të lindur në vitin 2005). Ministria e Mirëqenies Sociale, në një raport strategji për arsimin profesional 2014-2020, referon se për shkak të zhvillimeve demografike, shkollat profesionale do të përballen me një rënie të numrit në masën 55% midis viteve 2013 dhe 2020. Në vitin arsimor 2016-2017 u regjistruan në shkollat profesionale 20,981 nxënës, me një rënie të lehtë nga viti 2015-2016. Mirëpo nga regjistrimi në diplomim, firot janë shumë të mëdha. INSTAT raportoi se, për vitin shkollor 2014-2015 në shkollat profesionale e morën dëftesën e pjekurisë vetëm 4702 nxënës.

Por eksperti i arsimit profesional pohon se, me gjithë problematikën në të cilën përballet sektori, të dhënat tregojnë se të papunët me arsim profesional janë në përqindje më të ulët në raport me kategoritë e tjera.
Të papunët me arsim profesional janë vetëm 11% sipas të dhënave të 2016-s, teksa kjo përqindje është më shumë se dyfishi në të papunët me arsim të përgjithshëm.
Ndonëse nuk ka një sistem gjurmueshmërie për integrimin e atyre që mbarojnë arsimin profesional me tregun e punës, të dhënat indirekte tregojnë se kjo kategori ka pasur më shumë shanse të punësohet.

Nuk do të kalojnë edhe shumë vite kur brezi i punonjësve të arsimuar para viteve 1990 do të dalë në pension dhe atëherë kambanat e alarmit do të bien në të gjithë sektorët me aftësi profesionale të drejtuara. Të arsimuarit e pas viteve 1990 nuk janë në gjendje t'u përgjigjen nevojave të kohës as në numër dhe as në cilësi. Sot, arsimi edhe në vende të zhvilluara po përballet me dilema të mëdha, pasi teknologjia po avancon me hapa më të shpejta se kurrikulat mësimore dhe modelit klasik të orëve teorike do t'i duhet përshtatje.

Rekomandimet:
1. Nxitja e të rinjve dhe pajisja e tyre me instrumente pragmatike për të ndërmarrë një rol më proaktiv në formësimin e drejtimeve të karrierës së tyre. Instrumente të tilla, si profili i orientimit professional mund t'i ndihmojnë nxënësit në fazën e tyre të orientimit profesional për të zbuluar personalitetin, interesat, kapacitetet dhe talentet e tyre, për të eksploruar se cila karrierë profesionale mund t'u përshtatet dhe cilat programe/drejtime trajnimi ofrohen nga ofrues të ndryshëm. Studentet duhet të nxiten që të eksplorojnë tregun lokal/rajonal të punës dhe të identifikojnë mundësitë për praktikë profesionale me iniciativën e tyre.

2. "Aktivizimi" i pjesëmarrjes së studenteve në bordin drejtues të ofruesit të AFP-së. Krijimi i mendësisë se studenteve nuk janë vetëm "klientë", por edhe pjesëtarë të një institucioni, se ata duhet të luajnë një rol, të marrin përsipër përgjegjësi dhe mund të kontribuojnë në përmirësim. Prezantimi i metodave novatore të tilla si këshillimi mes nxënësve, ku nxënësit më të mëdhenj/me përvojë në AFP i ofrojnë mbështetje nxënësve më të rinj në momentin e marrjes së vendimit për një drejtim karriere.

3. Përfshirja e prindërve të cilët shprehin vullnetin për të dhënë kontributin përmes përvojës së tyre në

biznes. Ata mund të ndihmojnë me identifikimin dhe lehtësimin e mundësive për praktika profesionale dhe forma të tjera bashkëpunimi me kompanitë.

Referencat:

European Commission. 2014. Sector Reform Contract for Employment and Skills.
Sector Information. IPA II Sectors. Education, employment and social policies. Available at: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/albania/ ipa/2015/ipa-2015-038716-01-al-sector-reform-contract-for-employment-and-skills.pdf
European Commission. 2014 IPA, Indicative Strategy Paper for Albania (2014–2020).
Gjendet në:
https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/ key_documents/2014/20140919-csp-albania.pdf
INSTAT.2020. Population and Housing.
INSTAT. 2018. Albania in Figures.
INSTAT. 2019. Foreign Trade in Good

Matthias Jäger. 2013. Meandering through Policy Development: Observations on Vocational Education and Training in Albania. SwissContact Albania
Ministry of Finance and Economy. 2018. Mid-Term Review of National Employment and Skills Strategy (NESS) 2014–2020.

Projektligji per arsimin dhe formimin profesional ne Republiken e Shqiperise https://financa.gov.al/wp-content/uploads/2018/06/ligj-nr-15-dt-16-2-2017.pdf.

"IMPAKTI I REFORMËS NË DREJTËSI MBI KURRIKUALT STUDIMORE TË PROFESIONISTËVE TË RINJ NË FUSHËN E DREJTËSISË"

Ph.D. Av. Enida Bozheku
Lektore e Jashtme:
Kolegji Universitar i Biznesit, E drejte Penale
***Doktore Shkencash (Ph.D.)** në të Drejtë dhe Proçedurë Penale – Universiteti "Sapienza" – Fakulteti Juridik, Romë (Itali)*
***Avokate**: Urdhri i Avokatëve, Romë (Itali) - Urdhëri i Avokatëve, Tiranë (Shqipëri)*

1. Hyrje.

Reforma në Drejtësi, si një proçes katarsisi në drejtësinë shqiptare të këtyre 30 viteve tranzicion të institucionalizuar, ka bërë që të rritet vëmëndja e operatorëve të drejtësisë edhe ndaj impaktit qe kjo reformë ka prodhuar në sistemin arsimor kurrikular në lidhje me Fakultetet e Drejtësisë.

Ndryshimi I strukturës organike të pushtetit gjyqësor duke nisur nga struktura normative rendore kushtetuese e deri tek ligjet me impak social domethënës kanë bërë që I gjithë sistemi qarkor arsim – sistem drejtësie – cilësi europiane të ndërvaren në mënyrë simbiotike. Sot nevoja themelore në fushën e drejtësisë është në kuadër të formimit të brezave të rinj të juristëve, të cilët do të operojnë në tregun e punës me frymë dhe mëndësi normativo-interpretative të ndryshuar dhe të adaptuar me strukturën e *Acquis Communautaire*.

Mungesa e theksuar në sistemin e drejtësisë të magjistratëve dhe prokurorëve, si pasojë e proçesit të vettingut, ka shtuar edhe më shumë vëmëndjen ndaj prurjeve të reja të juristëve, të cilët duhet të vinë nga nje profil studimor kurrikular bashkëkohor dhe të përshtatur me nevojat dhe kërkesat e sistemit drejtësi me qëllim garantimin e një funksionimi të mirë të organikës shtetërorë në përbërësin e tij thëmelor sistemin gjyqësor dhe koadiuvantët e tij.

Nevoja urgjente për trajnime dhe specializime specifike në fushën e drejtësisë bën që, ndërmjet Universitetit - Fakultetet e Drejtësisë si prodhues elitash në sistemin drejtësi (referuar figurave të juristëve specialist, avokatëve, noterëve, prokurorëve, gjyqtarëve, përmbaruesve) dhe organizmave profesionale mbikqyrëse të këtyre profesioneve elitare, të rritet niveli I bashkëpunimit dhe të orientohet dija në kuadër të standardizimit përshtatës me atë të Bashkimit Europian.

Fjale kyçe*: *Reform, Profesionalizëm, Acquis Communautaire, Kurrikula, Bashkëpunim

2. Metodologjia.

Hulumtimi kërkimor shkencor në këtë fushë multi-displinore bazohet mbi aplikimin e metodologjisë dialektalo-cilësore të përshtatur me të dhëna sasiore që lidhen me proçesin e "Vetingut" dhe aftësinë e tregut shqiptarë për të përthithur talente në fushën e drejtësisë dhe përgatitjen e brezave të rinj të juristëve me qasjet më të mira europiane. Kësisoj lind nevoja për adaptimin e formateve kurrikulare - profesionale me strukturën e të menduarit juridik të përshtatshëm për konkurim në tregun europian.

3. Rënia e sistemit totalitar dhe efektet socio-arsimoro – juridike.

Me rënien e sistemit totalitar në Shqipëri, në vitin 90' dhe vendosjen e sistemit demokratik, edhe struktura shoqërore-arsimore dhe mbi të gjitha ajo juridike bazë mbi të cilën bazohet jetesa e shtetit, u riorganizuan dhe rithemeluan sipas rendit të ri politik-institucional-juridik të vendosur në kuadër të shtetit të së drejtës dhe parimeve demokratike.

Kështu sistemi demokratik[182] solli për shqiperinë e viteve 90', një frymë mendimi të re të përshtatur me ngjarjet e kohës dhe me rithemelimin normativ të strukturës shtetërore.

U rikonceptua e drejta e bazuar, tashmë, mbi principe të lidhura me të drejtën e pronës private, lirisë së shprehjes apo të drejta të tjera si ajo e arsimit pa dallime, ku në dyert e universiteteve mund të shkonte kushdo pa ndasi përkatësie politike.

Kjo frymë e re zhvillimi e ngritur mbi principe demokratike solli edhe një riorganizim të strukturës mendore të shoqërise shqiptare të atyre viteve duke e çuar atë në një rrugtim demokratizimi të gjatë e të mundimshëm.

Pasojat epokale[183] të ndryshimit të sistemeve sollën edhe një përplasje nocionesh, formësimi dhe institucionalizimi si në kuadër të qarqeve akademike ashtu edhe në ato arsimore të ngushta, duke prodhuar, në shumicën e rasteve kaos mendimi dhe dyzim strukturash analitike formative, të cilat ndikuan drejtpërsëdrejti në brezat pasardhës.

Kështu, në një analizë dialektike të fenomenit demokratizues mund të themi që efekti I parë I prodhuar nga rënia e sistemit diktatorial ishte riformatimi I elitës akademike[184] dhe nevojës së saj për t'u përshtatur dhe azhornuar me risitë e tipizuara si në sistemin ekonomik ashtu edhe në atë juridik. Dy shtylla këto shtet-mbajtëse!

Tranzicioni shqiptar, vështirësitë e tij 30 vjeçare, shpejtësia e trasformimit të strukturës shoqërore dhe degradimi si pasojë e lirisë pa konroll e pa kuptim të lidhur me nocione filozofiko-morale kanë bërë që në këto 30 vite demokraci sistemi shqiptarë, I cili zanafillën e tij e ka në arsim, si themeli i formimit të elitave drejtuese të një shteti, ka pësuar metamorfoza të atilla që kanë ndikuar dhe ndikojnë në botëkuptimin e fenomeneve me karakter negativ pjesë e shoqërisë shqiptare.

Analiza evolutive e Shqipërisë pas rënies së regjimit totalitar[185] do të ishte jashtëzakonisht komplekse dhe e gjatë për synimin e këtij punimi por në linja të përgjithshme, pa dashur të kalohen 30 vite aktivitete jetësore, poltike, juridike, sistemike demokratizimi, vëmëndjen do ta ndalim në dy

[182] Krasniqi A., "*Sistemet politike në Shqipëri, 1912-2008*", II. ed, Ermal, Tirana
[183] Fischer B. J., "*Shqipëria që prej vitit 1989: trashëgimia hoxhiste*", in "*Shqipëria në dhjetë vitet e ardhshme – vështrim drejt së ardhmes*", AIIS, Tirana, 2012
[184] Dahl R. A., *Sulla democrazia*, Laterza, Roma-Bari, 2006
[185] Biberaj E., *Shqipëria në tranzicion, Rruga e vështirë drejtë demokracisë 1990-2010,* AIIS, Tiranë, 2011

momente kulmore të 7 viteve të fundit siç është ajo e Reformës në Arsimin e Lartë dhe Maksi Reformës në Sistemin e Drejtësisë, pushtetin e tretë, gjyqësorin.

3.1. Reforma në Arsimin e Lartë dhe Maksi Reforma në Drejtësi.

Le t'a ndalim analizën tonë në kuadër të Reformës në Drejtësi të vitit 2016, e cila erdhi si domosdoshmëri për të ndryshuar dhe rithemeluar konceptin e së drejtës në Shqipëri, që pas rënies së regjimit totalitar në vitin 1990, ajo duket të ketë humbur vet-vehten dhe idealet mbi të cil ngrihet.

Kështu, tranzicioni i tejzgjatur juridik shqiptarë, ka prodhuar një sistem në të cilin siguria juridike edhe pse parim bazë I egzistencës së një shteti demokratik, të mos jetë e garantuar në formë proporcionale me ato që janë parimet e përcaktuara në vet kushtetutën e Republikës së Shqipërisë[186].

Korrupsioni[187] i theksuar i gjyqësorit, emigracioni i të rinjve dhe kuadrove profesional, reformat e pakoordinuara sistemike siç është ajo në arsim e lidhur me reformën në gjyqësor prodhon hendikap formativ të rëndësishëm dhe me impakt afat-gjatë në strukturën shtetërore dhe shoqërore.

Për t'u ndalur më në detaj në lidhje me reformën në arsim dhe atë të gjyqësorit ndërveprimi i rëndësishëm funksional mes të dyjave, lexohet në karakteristikat specifike që Ligj n. 80/2015 "*Për Arsimin e Lartë*" i ka njohur kohëzgjatjes së kryerjes së studimeve në fushën e drejtësisë.

Kështu, në nenin 82, të Ligj n. 80/2015 "Për Arsimin e Lartë", lexohet: "*1. Programet e integruara të studimeve të ciklit të dytë në fushën e drejtësisë realizohen me 300 kredite, për një kohëzgjatje* ***prej jo më pak se 5 vite akademike****.*
2. Personat që kanë kryer studimet e integruara në drejtësi, ose në një program të ciklit të dytë të studimeve, të barasvlershëm me to, mund të konkurrojnë për t'u përgatitur si gjyqtarë, prokurorë, avokatë, noterë, avokatë të shtetit, përmbarues privatë ose shtetërorë, si dhe juristë në administratën shtetërore, qendrore dhe vendore, pasi të kenë kryer provimin e shtetit në drejtësi.
3. Provimi i shtetit organizohet nga ministria përgjegjëse për arsimin dhe Ministria e Drejtësisë, sipas rregullave dhe procedurave, të parashikuara në legjislacionin në fuqi".

Ligji për arsimin e lartë, nga përmabjtja normative kuptohet që i ka kushtuar një vëmëndje specifike një prej strukturave arsimore më të rëndesishme, siç është ajo e formimit të brezave të rinj të juristëve. Po ashtu në analizë normative, ligjvënësi është kujdesur që studimet në drejtësi ti përcaktojë edhe në raport me degët e formimit specifik qe aksesi në sistemin e drejtësisë – faze e parë formuese ajo e Fakultetit të Drejtësisë, i jep të rinjve qe nesër do të jene pjesë e Shtetit. Sa kaq shkon edhe në raport me sa përcaktuar edhe në interpretim të kombinuar mes nenit 7 dhe nenit 57 të Kushtetutës së Shqipërisë, ku përkatësisht lexohet: **Neni 7** "*Sistemi i qeverisjes në Republikën e Shqipërisë bazohet* ***në ndarjen dhe balancimin*** *ndërmjet* ***pushteteve*** *ligjvënës, ekzekutiv dhe* ***gjyqësor*****", neni 57 "***Kushdo ka të drejtën për arsimim***".

Lexuar në këndvështrim evolutiv metodik, mund të themi me arsyetim llogjik se me anë të së drejtës kushtetuese për arsimim, çdokush në Republikën e Shqipërisë, parë sistemin normativ referent ka

[186] Kushtetuta e R.SH., neni 3 "**Pavarësia e shtetit** dhe tërësia e territorit të tij, dinjiteti i njeriut, të drejtat dhe liritë e tij, **drejtësia shoqërore**, rendi kushtetues, pluralizmi, identiteti kombëtar dhe trashëgimia kombëtare, bashkëjetesa fetare, si dhe bashkëjetesa dhe mirëkuptimi i shqiptarëve me pakicat janë baza e këtij shteti, i cili **ka për detyrë t'i respektojë dhe t'i mbrojë**".

[187] Jano D., *Rreth shkaqeve dhe faktorëve që lidhen me korrupsionin: Rasti i Shqipërisë*, in Riv. Polis 6, UET Press, Tirana, 2008

të drejtë të arsimohet dhe të ndjekë studimet e larta 5 vjeçare për drejtësi, të cilat mundësojnë qasjen në karrierën përbërëse të sistemit të drejtësisë, specifikisht në karrierën e gjyqësorit, avokatisë, përmbarimit, noterisë apo akses në administratën publike.

Ky përcaktim i artikuluar në bazë të ligjit për arsimin e lartë, sot, në kuadër të formimit të kurrikulave arsimore për juristët e ardhshëm duket të jetë themeli mbi të cilin bazohet pushteti gjyqësor në kuptim të ngushtë. Pra, vet ligji për arsimin e lartë e sheh Fakultetin e Drejtësisë si tempullin parësor ku formohen juristët e së ardhmes dhe se ata, në kuptim shmërinë bazike të formimit të tyre do të jenë kuadër të lartë në profile si gjyqtarë, avokatë, noterë, prokurorë, përmbarues apo juristë në administratën shtetërore.

Të gjitha këto profesione lidhen me mirëfunksionimin e shtetit dhe për këtë arsye qasja e tyre në sistemin qeverisës pushtetas duhet të kalojë në filtra ligjor të posaçëm që rregullojnë aksesimin në profesionet e sipër-përmëndura apo sipas ligjeve specifike për aksesin në administratën publike.

3.2. Reforma në Drejtësi – Ndryshimet rrënjësore.

Për ta çuar mëtej analizën tonë, le të ndalemi te Reforma në Drejtësi, e cila vjen vetëm një vit pas miratimit të reformës në arsim dhe strukturave arsimore të larta.

Kështu me ligj n. 76/2016 "*Për disa ndryshime në Kushtetutën e Republiks së Shqipërisë*", u ndërhy në atë që mund t'a quajmë "***maksi-reforma gjyqësore post tranzicioni demokratik në R.Sh***", ku u riorganizua tërësisht struktura e sistemit/pushtetit gjyqësor.

Kjo reformë vjen si pasojë e nevojës për të kryer një ***katarsis*** në sistemin tonë të drejtësisë, që ka treguar, në vite, se është i prekur në mënyrë rrënjësore nga fenomeni i korrupsionit, paaftësisë. Ndikimit politik dhe lidhjeve me krimin e organizuar. Ndryshimet kushtetuese dhe shoqërimi i tyre me paketën e 7 ligjeve themelore bën që kjo maksi-reformë sistemike në gjyqeësor të jetë e lidhur edhe me botën akademike – formative të juristave të rinj.

Kështu, reforma në Drejtësi, në 5 vjeçarin e parë të saj ka nxjerr në pah probleme të theksuara në lidhje me formimin e trupës së juristëve, gjyqtarë e prokurorë, si në aspketin profesional ashtu edhe atë moral dhe penal.

Krijimi i anekseve kushtetuese tranzitore, specifikisht të lidhura me proçesin e ashtëquajtur "Vetting[188]" është kthyer në një barometër vlerësimi mbi tërësinë e sistemit drejtësi dhe ka evidentuar pikat e dobta të sistemit si në profilin formues, ku kemi gjyqtarë e prokurorë të cilët janë konsideruar të paaftë në ushtrimin e profesionit ashtu edhe atë moral e penal, ku kemi prokurorë e gjyqtarë moralisht të pa pranueshëm për të ushtruar funksionet e tyre pasi me probleme përsa i takon lidhjes me krimin e organizuar apo me elemente penal siç janë ato të fshehjes së pasurisë apo deklarimit të rremë, të konsideruara nga sistemi ynë penal, në nenin 257/a K.P., vepër penale.

Në këtë kuptim strukturat si K.P.K. (Kolegji i Pavarur i Kualifikimit) apo K.P.A. (Kolegji i Pavaur i Apelimit), aktualisht me mandat 7 vjeçarë[189], kanë marrë në shqyrtim 60%[190] të trupës gjyqësore

[188] Ligj n. 84/2016 *"PËR RIVLERËSIMIN KALIMTAR TË GJYQTARËVE DHE PROKURORËVE NË REPUBLIKËN E SHQIPËRISË"*

[189]https://www.reporter.al/2022/02/10/kuvendi-miraton-zgjatjen-e-afateve-te-organeve-te-vetingut/(akses 13.06.2022)

[190] https://kpk.al/wp-content/uploads/2021/12/RAPORTI-4-VJECAR-SHKURT-2018-NENTOR-2021.pdf (akses 14.06.2022)

dhe prokuroriale, ku për periudhën nga 8 shkurt 2018 deri në 30 nëntor 2021 janë shkarkuar nga rradhët e gjyqësorit 178 magjistrat e prokurorë, jane konfirmuar në detyrë 185 magjistratë e prokurorë, kane dhënë dorëhqejen nga rradhët e gjyqësorit, me qellim mos nënshtrimin ndaj proçesit të vettingut 70 magjistratë e prokurorë.

Shifrat e dhëna rezultojnë të jenë alarmante dhe të pohojnë nevojën e reformës në drejtësi me të gjithë problematiakt që ajo ka krijuar.

Në lidhje me strukturën e reformës në drejtësi, përtej pjesës fizike, pra atë të largimit nga sistemi të gjyqatrëve dhe prokurorëve të cilët nuk përmbushin kriteret e përcaktuara në ligj, profil tjetër analitik mbetet kuadri normativ reformues i ligjeve themelore pjesë të organikës së strukturës së funksionimit të sistemit të drejtësisë.

3.3. Institutet e reja kushtetuese në kuadër të reformës në drejtësi.

Krijimi i institutive të reja juridike në sistemin e drejtësisë, si Këshilli i Lartë Prokurorial (K.L.P), Këshilli i Lartë Gjyqësor (K.L.GJ.). Këshilli i Emërimeve në Drejtësi[191], Isoektoriati i Lartë i Drejtësisë, ristrukturimi i përzgjedhjes së antarëve të Gjykatës Kushtetuese dhe Gjykatës së Lartë, rithemelimi i funksioneve të Gjylkatës së Lartë në të ashtëquajturin proçesi nomofilakisë, kanë çuar edhe në një riformatim – përshtatje të vet strukturës arsimore kurrikulare universitare, të lidhur me efektet e kësaj reforme.

Kështu, në kuadër të reformës në drejtësi[192] ndryshime thelbësore kanë pësuar edhe ligjet organike siç janë Kodi i Proçedurës Penale, me futjen e figurës filtër si Gjykatësi i Hetimeve Paraprake, Gjykatësi i Seancës Paraprake, gjykimi me marrëveshje apo riformulimi i gjykimit të shkrutuar, ri-përcaktimi i rolit të gjykatës së lartë si gjykatë legjitimiteti dhe taksativitetit të motiveve për rekurs, prezenca e avokatit si figurë e domosdoshme në proçes, të drejtat e të pandehurit dhe të viktimës apo ristrukturimi I proçesit civil me futjen e deklaratës së mbrotjes, regjistri elektronik I ekspertëve, taksativiteti I motiveve për rekurs ne dhomën civile të Gj.L., apo futja në sistem I së drejtës minorile, me anë të Kodit për Drejtësin Penale për të Mitur.

Këto janë *vetëm disa nga ndryshimet* thelbësore të cilat, në prizëm akademik studimor duhet t'I përshtaten kurrikulave të studentëve të rinj të fakulteteve të drejtësisë, duke krijuar kështu bazën përshtatëse me evolucionin normativ aktualisht në fuqi.

3.4. Kurrikulat e reja Universitare, Fakultetet e Drejtësisë dhe Acquis Communautaire.

Aktualisht Shqipëria është vënd me statusin kandidat për në Bashkimin Europian. Status ky i fituar që prej vitit 2014[193]. Kjo do të thotë që të gjitha politikat e shtetit Shqiptar janë të orientuara drejt familjes europiane dhe adaptimit të legjislacionit të saj me frymën europiane, të drejtat dhe garancitë qe sistemi europian garanton për shtetasit e saj. Në këtë rrugtim të Shqipërisë, pajisja që në bankat universitare të studentëve me njohuri të azhornuara si në kuadër të reformës në Drejtesi[194] ashtu edhe të gjithë ligjeve bazike të domosdoshme për antarsimin e Shqipërisë ne B.E., duket të jetë I domosdoshëm.

[191] Kushtetuta e Republikws sw Shqipwrisw nw - https://www.parlament.al/Files/sKuvendi/kushtetuta.pdf

[192] Bozheku E., Bozheku E., "*The Reform of the Albanian Legal System Between Challenges and Problems, With Particular Focus on the Criminal Justice Issues*", https://doi.org/10.36941/ajis-2021-0169

[193] https://www.eupolicyhub.eu/rrugetimi-i-shqiperise-drejt-bashkimit-europian/ (akses 10.06.2022)

[194] Bozheku E., Bozheku E., Skënderaj K., "*Theoretical-Conceptual, Legal and Social Problems of the*

Më në konkret mund të themi se në kurrikulat universitare - të fakultetit të drejtësisë, më shumë interes do të kishte përgatitja e studentëve me profile komparative njohurish, kryesish mbi strukturën ligjore[195] bazë të vëndeve themeluese të bashkimit europian por edhe thellimi I analizave studimore me modulë të posaçmë që lidhen me ligjet organike të shteteve nga ku Shqipëria ka marrë pjesë të legjislacionit të saj, për t'a aplikuar në sistemin tonë juridik.

Me interes do të ishte pasurimi I kurrikulave universitare – në fushën e drejtësisë me module teknike bashkëkohore, nën frymën e *Acquis Communautaire*, si p.sh. e drejta e konsumatorit, e drejta energjitike, e drejta e privatësisë apo e drejta e migracionit në kuadëer krahasimor me qëllim që brezat e rinj të juristëve të kënë një qasje mendore, studimore dhe analitike më të shpejtë, më të azhornuar dhe më të përafruar me sistemin juridik *erga omnes* të Bashkimit Europian.

Gjithashtu investimi në kuadro trupash pedagogjike me qasje bashkëkohore dhe formim dual si brënda ashtu edhe jashtë vëndit, në kuadër të një ngritje të sistemit arsimor, gur themeli për përgatitjen e juristave të rinjë, shihet si një bashkëpunim afat-gjatë mes analizës së sistemit aktual juridik, frymës dialektale të stimuluar nga aftësitë krahasimore mes sistemeve juridike dhe implementimit të mëndësisë interpretuese përshtatëse të *Acquis Communautaire*[196].

Në një Shqipëri, ku vit pas viti, kemi rrjedhje të trurit, largim të të rinjëve dhe një varfërim intelektual të brezave, e vetmja mënyrë për të ringritur shtetin dhe sistemin e besueshmërisë në gjyqësor është që të ndërtohet që tani baza për strukturimin teknik, profesional, human dhe të përgjegjshëm të trupës së re të juristëve shqipëtar.

4. Përfundime.

Reforma në Drejtësi, pas reformës në Arsimin e Lartë janë shtyllat kryesore mbi të cilën Shqipëria në fazën e demokratizimit institucional duhet të ngrerë bazat për një vazhdimësi të suksesshme dhe për një të ardhme më të mirë investimi në brezat e rinj.

Ndryshimet thelbësore të ndodhura në sistemin gjyqësor, në veçanti, por edhe ato të ndodhura në reformën për arsimin e lartë, I hapin rrugë një forme të re të menduari, llogjikuari dhe vepruari karshi aspiratave të Shqipërisë për t'u antarësuar në familjen europiane.

Vetëm nëpërmjet ndërtimit të figurave të juristëve/"shtetarëve" apo profesionistëve të përgjegjshëm, konkurrent në tregun e punës, profesional dhe me ambicje për zhvillim mund të ndërtohet një Shqipëri më e mirë dhe e aftë për t'u prezantuar në tregun europian si e barabartë dhe dinjitoze.

5. Rakomandime.

Aktualisht, arsimi i lartë në Shqipëri në raport me numrin e studentëve që regjistrohen çdo vit në fakultetet e drejtësisë qofshin ato privat apo shtetëror[197], bën që Fakulteti I Drejtësisë të mbetet I

Albanian Criminal Code: Some Useful Observations in view of its Reform", https://doi.org/10.36941/ajis-2022-0053

[195] Bozheku E., *Hybridization of socio-legal system in transition - Legal and Judicial Reform*, in Riv. *Mendimi*, Università "Luarasi" Press, Tirana, 2018

[196]https://www.drejtesia.gov.al/wp-content/uploads/2019/02/MANUAL-PER-HARTIMIN-E-LEGJISLACIONIT.pdf

[197] Në vitin akademik 2021-22, vazhdojnë studimet në të gjithë programet e arsimit të lartë 123.880 studentë, duke shënuar një rritje prej 0,1 % krahasuar me 2020-21. Studentët që marrin pjesë në arsimin e lartë publik, përbëjnë 76,3 % të numrit total të studentëve. Rreth 32.227 studentë në vitin akademik 2021-/2022 janë regjistruar për "Ligj,

preferuari mes cikleve studimore në shkencat humaniste, edhe pse tregu ka një numër të lartë Institutesh të Arsimit të Lartë private dhe shtetërore që ofrojnë këtë degë studimi.

Kjo ka bërë që konkurrenca të duhet të fokusohet në cilësinë e mësimdhënies, në investimin e dijes sa më bashkëkohore tek të rinjtë dhe me joshjen e tyrë drejt profesioneve të drejtësisë nën frymën e një prespektive europiane, bazuar mbi kurrikula perëndimore, të azhornuara dhe me stafe padegogjike multi-kulturore të afta për të përcjell tek të rinjtë një frymë e mëndësi europiane të bazuar mbi kulturën e punës, leximit, azhornimit, metodikës dialektale krahasimore dhe profesionalzimit pa kompromis.

Në këtë mënyrë fenomene negative si ajo aktuale ku gjysma e trupës së rradhëve te magjistratëve dhe prokurorëve, të cilët janë shkarkuar nga detyra për shkak se kanë cënuar rënd besimin në sistemin e drejtësisë, të mos përsëriten më kurrë.

Bibliografia:

Biberaj E., *Shqipëria në tranzicion, Rruga e vështirë drejtë demokracisë 1990-2010,* AIIS, Tiranë, 2011

Bozheku E., Bozheku E., "*The Reform of the Albanian Legal System Between Challenges and Problems, With Particular Focus on the Criminal Justice Issues*", https://doi.org/10.36941/ajis-2021-0169

Bozheku E., Bozheku E., Skënderaj K., "*Theoretical-Conceptual, Legal and Social Problems of the Albanian Criminal Code: Some Useful Observations in view of its Reform*", https://doi.org/10.36941/ajis-2022-0053

Bozheku E., *Hybridization of socio-legal system in transition - Legal and Judicial Reform,* in Riv. *Mendimi*, Università "Luarasi" Press, Tirana, 2018

Dahl R. A., *Sulla democrazia,* Laterza, Roma-Bari, 2006

Fischer B. J., "*Shqipëria që prej vitit 1989: trashëgimia hoxhiste*", in "*Shqipëria në dhjetë vitet e ardhshme – vështrim drejt së ardhmes*", AIIS, Tirana, 2012

Jano D., *Rreth shkaqeve dhe faktorëve që lidhen me korrupsionin: Rasti i Shqipërisë,* in Riv. Polis 6, UET Press, Tirana, 2008

Krasniqi A., "*Sistemet politike në Shqipëri, 1912-2008*", II. ed, Ermal, Tirana

Webgrafia

http://www.instat.gov.al/media/9773/statistika-t%C3%AB-regjistrimeve-n%C3%AB-arsim-2021-2022.pdf

https://kpk.al/wp-content/uploads/2021/12/RAPORTI-4-VJECAR-SHKURT-2018-NENTOR-2021.pdf

https://www.drejtesia.gov.al/wp-content/uploads/2019/02/MANUAL-PER-HARTIMIN-E-LEGJISLACIONIT.pdf

https://www.eupolicyhub.eu/rrugetimi-i-shqiperise-drejt-bashkimit-europian/

https://www.parlament.al/Files/sKuvendi/kushtetuta.pdf

biznes dhe administrim" - http://www.instat.gov.al/media/9773/statistika-t%C3%AB-regjistrimeve-n%C3%AB-arsim-2021-2022.pdf

"THE FUTURE OF EDUCATION AND THE LACK OF CURRICULA IN REAL ESTATE IN ALBANIA".

IRNA DOBI

Lecturer at University College of Business

Abstract:

The future of real estate education and its authors represent the diversity and breadth reflective of the field itself. Issues related to the study of real estate are too complex to easily resolve, resulting in a lack of education curricula. This paper is unique in that it not only identifies issues and challenges inherent in today's academic climate, it also provides for a collection of options, both applied and inspirational, that build on existing and potential structures o real estate.

Indeed, there is one best model for the future of real estate education, Albanian education should expect there to be more international in this industry. Rather, this paper is an important addition to the existing body of literature for its identification of solutions that embrace the breadth of both practical and academic knowledge in the expansive and ever-evolving field of real estate.

Key words: Real Estate, Education, Integration etc.

This study investigates the compatibility of the needs of the sector. Unlike other sectors, the Real Estate sector lacks professional education. The training of professionals in the field is carried out mainly through the trainings of the companies where they are engaged and through the experience they gain at work.

One of the strong points of this profession is the construction of an entrepreneurial mentality among real estate brokers. Building the model, clarity on income and expenses, difficulties and benefits of building the business, are an asset that will serve you for a lifetime. In fact, many of the world's most successful entrepreneurs got their start as real estate consultants.

As we mentioned above, building a career in Real Estate is the right education to develop future successful entrepreneurs in various business fields and therefore, investing in the training of consultants is indirectly investing in the mindset of the successful businessman who optimizes resources, offers a very good service and thus affects the generation of added value for the economy and the state.

1. Introduction: The general context of the study.

In today's development conditions, the importance of Real Estate has already become a reality that affects fast-growing sectors for the Albanian economy.

This makes Real Estate turn into an often-fierce competition, but in our reality, it faces great challenges from the lack of education, confronting us with discussions and debates from different perspectives.

Real estate is property consisting of land and the buildings on it, along with its natural resources such as crops, minerals or water; immovable property of this nature; an interest vested in this (also) an item of real property, (more generally) buildings or housing in general. In terms of law, real is in relation to land property and is different from personal property while estate means the "interest" a person has in that land property.

In the United States, the transfer, owning, or acquisition of real estate can be through business corporations, individuals, nonprofit corporations, fiduciaries, or any legal entity as seen within the law. Real estate is different from personal property, which is not permanently attached to the land, such as vehicles, boats, jewelry, furniture, tools and the rolling stock of a farm.

The natural right of a person to own property as a concept can be seen as having roots in Roman law as well as Greek philosophy. The profession of appraisal can be seen as beginning in England during the 1500s as agricultural needs required land clearing and land preparation. Textbooks on the subject of surveying began to be written and the term "surveying" was used in England, while the term "appraising" was more used in North America.

Natural law which can be seen as "universal law" was discussed among writers of the 15th and 16th century as it pertained to "property theory" and the inter-state relations dealing with foreign investments and the protection of citizens private property abroad. Natural law can be seen as having an influence in Emerich de Vattel's 1758 "Law of Nations" which conceptualized the idea of private property

One of the largest initial real estate deals in history known as the "Louisiana Purchase" happened in 1803 when the Louisiana Purchase Treaty was signed. This treaty paved the way for western expansion and made the U.S. the owners of the "Louisiana Territory" as the land was bought from France for fifteen million, making each acre roughly 4 cents. The oldest real estate brokrage firm was established in 1855 in Chicago, Illinois, and was initially known as "L. D. Olmsted & Co." but is now known as "Baird & Warner." In 1908, the National Association of Realtors was founded in Chicago and in 1916, the name was changed to the National Association of Real Estate Boards and this was also when the term "realtor" was coined to identify real estate professionals.

In the context of the dynamics of the international approach where the education of real estate agents and consultants has been given special importance to the preparation of generations of experts and professionals in this field. Referring to Albanian education, where there is a lack of an education opportunity for young graduates in this profile, this study will highlight the needs that Albania has for enabling a school curriculum in the profile of Real Estate Consultants

Unlike other professions, in which the phase of learning, practicing and starting to generate income lasts, the average real estate consultant starts earning by learning. Regardless of the specific characteristics that this profession has, the side effects of a wrong transaction are very serious and therefore the professional and academic preparation of a consultant must be complete. At the end of the day, the real estate consultant handles the most important financial transaction of a family.

1. STUDY METHODOLOGY.

Purpose and objectives of the study.

This study aims to: bring to attention the need and necessity of qualified professionals in the Real Estate profession. Also, this study focuses on bringing a broad overview of the promotional dynamics with which Real Estate operates. The study will bring to attention the impact and investment that the qualification of young entrepreneurs in this sector has for the state and the economy.

The main purpose of this research is to identify the needs for professionals in the field of Real Estate in Albania. The main objectives on which the development of this study is oriented are:

• The difficulties of professionals in this sector.

• Identifying the lack of professional schools in Real Estate as a necessary potential for increasing their capacities and employment in the coming years.

• Lack of university curricula in the field of real estate.

The main purpose of this profession lies in the study of the object that is required to be evaluated, sold, bought, or privatized. In the dynamics of this process, the "Real Estate Appraisal" specialist model in the field of Albanian education is still in its infancy, where in the absence of a public or private educational institution that offers courses or qualification programs, the analysis was carried out by take into consideration: consultants, brokers or agents in this sector.

1. ANALYSIS OF THE RESULTS.

This study was carried out through interviews conducted on the real estate sector. In the study, a group of 30 consultants, managers and brokers were interviewed who came out with the conclusions that success and innovation for the development of real estate depends a lot on the qualification of the staff in the company. The interviewees who are included in the study offer services related to real estate mediation, consulting or property management.

- The industry today operating in the Real Estate business sector in Albania faces difficulties in recruiting qualified real estate consultants in the areas of mediation/communication skills, financial analysis, property management, negotiation skills or legal responsibility.
- From the interviews we have done with Brokers, managers and trainers, we concluded that the main trend that real estate companies are looking for is a specialist with an interdisciplinary background.
- During the interview with the managers, they emphasized that: "this industry today is creating more and more models of success, therefore the importance of the educational qualification of young entrepreneurs will be the key to success".

- The importance of cooperation with educational institutions for this business sector remains a great challenge. Since the difficulty of cooperation with educational institutions such as colleges or universities have not expressed mutual cooperation and there is a lack of such education in the real estate profile, this has led to a lack of cooperation and a lack of investment in licensing for programs in the real estate profile.

- The interest in qualified agents is a measuring indicator that confronts real estate companies with the difficulties in the education profile of the recruiting staff, focusing on the demand of a high number of young people with an academic background in this sector.
- Regarding the lack of potential professionals in this sector, it shows the urgency of opportunities to create educational institutions in the profile of the real estate consultant.
- Regarding the educational knowledge that a real estate broker should have, they conclude in the emergency of the profile that a real estate consultant to be a skilled entrepreneur in this work must have either professional education or higher education. In the dynamics of the answers to the interviews, it was found that the necessary skills to be a professional in the position of real estate broker consist precisely in the educational offer between the possibility of vocational school education and higher education.
- The professionals of the sector have expressed themselves quite optimistic about the possibilities for cooperation in the future for the improvement of the educational offer as a current lack by offering their contribution by participating in the school board, offering professional practices/internships, engaging as an expert for the design of curriculum for new skills in Real Estate.

CONCLUSIONS & RECOMMENDATIONS.

The Real Estate industry is one of the most important sectors in the country's economy and as such real estate education should be unique. Commercial real estate activity is a leading indicator of expanding market activity. Real estate is a privileged investment opportunity for the growth and development of the economy, this has been evidenced in recent years, even in the conditions of the global pandemic, this sector showed that there is continuous expansion.

This study is a novel contribution to the education literature not because it advises educational institutions and practitioners on how best to regulate educational provision, but because the real estate industry offers inexhaustible employment opportunities for young people who can adapt very easy with the concept of entrepreneur, or property management specialist, working in dynamic environments and with satisfactory financial benefits. The lack of educational offer in this sector is at low levels or in complete absence, reflecting in the professional preparation of young people with knowledge and skills that do not serve the needs of the target sector.

The lack of educational curricula in this industry has brought great financial costs to the operating companies in the real estate market for the qualification of their staff, but this method has not been fully successful. In this industry, the maturation of business companies has not progressed in parallel with the specialization of the recruiting staff, therefore the current demand for professionals in the field of real

estate seems to be the most urgent trend for Albanian educational institutions, since in the next years this industry will to be entitled to regional expansions and cooperations."Property management specialist", "sales techniques specialist" or "entrepreneur" will be one of the most sought-after profiles and will continue to be the main criteria for hiring professionals in the real estate sector.

On the other hand, skills such as responsibility, the ability to work in a group, orientation towards problem solving, time and project management, flexibility, creativity, integrity, respect for laws and rules seem to be some of the measuring criteria of business representatives for current professionals. and future in the field of real estate. Growing urbanization as a result of migration from the provinces to the city has brought an increase in the demand for quality or luxury constructions, and consequently this has significantly increased the performance of companies operating in the real estate market, therefore we strongly recommend the inclusion not only practically of the curriculum , but also the combination with the professionals of the companies, connecting bridges of cooperation between the educational offer and the professionals of the sector.

Educational institutions, which will provide professional qualification to young people who will be certified in this industry, will rely on occasional collaborations from the real estate business, attracting the attention and awareness of policy makers to take emergency measures in infrastructure investment. properly. This study highlights the country's need for specialists in this field, bringing to attention some of the most important measuring criteria that this industry urgently requires for the progress of their business. Although recruitment is an unstoppable process in real estate, we would emphasize that there is always room and space in every real estate office for a qualified broker.

Referenca.

- INSTAT: http://www.instat.gov.al/;
- ETF (2017), *Albania: Country strategy paper 2017-20*, European Commission: *https://ec.europa.eu/epale/sites/epale/files/albania_country_strategy_paper_2017-2020_0.pdf*
- Ligji Nr. 15/2017, 'Për Arsimin dhe Formimin Profesional në Republikën e Shqipërisë': https://www.parlament.al/wp-content/uploads/2017/02/ligj-nr-15-dt-16-2-2017.pdf;
- Nr. 9/2022 Për Profesionin E Ndërmjetësit Të Pasurive Të Paluajtshme

SFIDAT E CILËSISË NË ARSIMIN E LARTË

M.S.C Marjeta Gjelaj
Kolegji Universitar i Biznesit
Fakulteti i Drejtësisë dhe Shkencave Politike
mgjelaj@kub.edu.al,

Abstrakt

Arsimi i lartë cilësohet si një nga faktorët kryesorë të zhvillimit social-ekonomik tëshoqërisë. Sigurimi i cilësisë në arsimin e lartë duhet të jetë një nga prioritet kryesore përqeverinë dhe shoqërinë civile. Pritshmëria për një performancë më të mirë në cilësinë emësimdhënies,kërkimitshkencordheaktivitetevetëtjeratëngjashme,idetyronpërgjegjësitpër menaxhimin dhe administrimin e universiteteve të rishikojnë strategjitë e tyre. Për këtëarsye,kërkesatpërcilësinë arsimine lartëporriten.

Ky studim do të shqyrtojë nëse miratimi i MCT (menaxhimi i cilësisë totale) nga universitetet e IAL-ve (institucioni i arsimit të lartë) mund të çojë në përmirësimin e cilësisë në nivelin akademik dhe menaxherial. Objektivi i përgjithshëm i këtij punimi është të paraqesëparimet e përgjithshme të MCT dhe të tregojëse si kjo qasje mund të vazhdoje të përdoret për të përmirësuar cilësinë e një institucioniakademik.

Pas shqyrtimit të gjendjes aktuale të institucioneve arsimore private në kontekstin e cilësisëdhe identifikimit të problemeve ekzistuese, do të ofrohen disa rekomandime dhe sugjerimepërpërmirësim e cilësisë në lidhjemesfidat eardhshme.

Ky studim propozon një kornizë përmenaxhimin ecilësisënëarsimin elartë bazuarnëvlerat dheparimetkryesoretëcilësisë

Fjalët kyçe: Arsimi i Lartë,Cilësia,Menaxhimi i Cilësisë Totale, TQM, Universitet Private

HYRJE.

Koncepti i cilësisë është i vjetër sa vetë njerëzimi. Njerëzit kanë prirjen për të qenë vazhdimisht në kërkim të së përkryerës, asaj më së mirës, me cilësi absolute. Shënimet më të hershme në lidhje me cilësinë i gjejmë në dokumentin më të vjetër legjislativ të njerëzimit, që në Historinë e Institucioneve njihet si "Kodi i Hamurabit", dhe pikërisht koncepti i cilësisë shfaqet në Nenin 229 dhe përkufizohet:

"Nëse një ndërtues ndërton një shtëpi për dikë, por nuk e ndërton siç duhet, dhe shtëpia që ai ndërton bie dhe vret pronarin e saj, atëherë ndërtuesi do të dënohet me vdekje."

Gjatë përditshmërisë tonë, në shumicën e rasteve, cilësinë e marrim si të mirëqenë dhe hasim vështirësi për ta përkufizuar si koncept. Edhe pse cilësia për shumë nga ne mund të jetë një term subjektiv dhe për të mund të kemi përkufizime të ndryshme, të gjithë e dimë dhe jemi të sigurt për cilësinë vetëm kur e përjetojmë atë. (Levin J., 2013).

Institucionet e ndryshme të biznesit po kërkojnë vazhdimisht jo vetëm përmirësimin e performancës organizative të përgjithshme, duke u bërë më të efektshëm dhe konkurrues në treg, por, në të njëjtën kohë, këtë situatë duhet ta arrijnë në kohën më të shkurtër. Kjo, pa dyshim, nuk mund të arrihet pa një vizion të qartë, pa një plan strategjik dhe pa synuar cilësinë e duhur në produkte dhe shërbime, si një përcaktues i rëndësishëm i suksesit të kompanive.

Përkufizimet e cilësisë bazuar në kritere: Sipas kësaj kategorie përkufizimi i cilësisë bazohet në kriteret që institucioni vendos për të përcaktuar cilësinë e një produkti apo shërbimi. Ajo mund të përcaktohet si niveli i efektivitetit, niveli i efikasitetit apo i kënaqësisë së klientit. Për shumë njerëz cilësia është sinonimi i efektivitetit. Duke u bazuar në këtë përfundim, Jurani e përcakton cilësinë si:

"Tërësia e karakteristikave që i nevojiten produktit për të përmbushur nevojat e klientëve dhe njëkohësisht edhe tejkalimin e tyre". (J. M. Juran, 1989)

Përkufizimet e cilësisë duke u bazuar në konceptet fillestare: Përkufizimi i cilësisë mund të marrë një trajtë ndryshe nga një institucion në një tjetër, duke u bazuar tek iniciativat e ndryshme fillestare që ato kanë pasur. Ekziston një përkufizim shumë i gjerë i koncepteve fillestare të cilësisë ose mënyra të ndryshme të vlerësimit të produkteve e të shërbimeve. Njerëzit kanë perceptime të ndryshme për atë që mund të quhet shërbim i mirë apo i keq / produkt i mirë apo i keq, prandaj është shumë e rëndësishme vendosja e kritereve që përcaktojnë cilësinë, në mënyrë që palët e interesit të jenë të qartë në lidhje me përkufizimin e saj.

Përkufizimi i cilësisë duke u bazuar në modele të ndryshme: Kur bëhet fjalë për modele referimi të cilësisë, të parat që mund të radhiten janë seritë e modeleve të ISO 9000, të cilat kanë prodhuar standarde cilësie për institucionet e bizneseve në fushën e manifakturimit dhe të shërbimeve. Këto sisteme, përveç vlerësimeve që u bëjnë burimeve njerëzore, vlerësojnë edhe proceset e ndryshme që lehtësojnë menaxhimin e cilësisë.

Vlerësimi i cilësisë sipas standardeve minimale: Duke marrë në konsideratë se shumë kompani synojnë në vijueshmëri rritjen e cilësisë së produkteve ose shërbimeve të tyre, është shumë me vend përcaktimi i disa

standardeve bazike, që do të formojnë edhe pragun më të ulët të cilësisë, që duhet te arrihet nga një produkt ose shërbim, i cili të konsiderohet si cilësor. Në këtë kategori futen standardet minimale të cilësisë që kanë prirjen të pranohen nga të gjitha palët e interesit.

Mbi të gjitha, nocioni i cilësisë ka një rëndësi të veçantë dhe gjithmonë ka prirjen të shoqërohet me çfarë është më e mirë, më e përsosur dhe më e vlefshme. Rritja e mirëqenies, cilësia e jetës, kushtet ekonomike kanë ndryshuar rrënjësisht perceptimin që kanë klientët në lidhje me cilësinë. Pritshmëria e klientëve për produkte dhe shërbime cilësore është vazhdimisht në rritje. Mund të thuhet se suksesi i vërtetë i organizatave të biznesit qëndron në faktin sesa të afta janë për të kuptuar pritshmërinë e klientëve dhe sa të suksesshme janë ato në përmbushjen dhe realizimin e këtyre pritshmërive. Cilësia mund të përcaktohet si "përputhje me kërkesat dhe standardet" Crosby (1979), si "përshtatshmëria për shfrytëzim" J. M. a. G. Juran, F. M., (1980), ose Deming, sipas të cilit cilësia është "një shkallë e parashikueshme e uniformitetit, siguri në kosto të ulët dhe përshtatshmëria për tregun". Tani shumë institucione dhe kompani e gjejnë përkufizimin e hershëm të cilësisë "përshtatshmëri me standardet", shumë të ngushtë sepse, sipas tyre, në qendër të cilësisë është vendosur fitimi dhe si pasojë tejkalimi i kënaqësisë së përftuar prej klientit. Deming dhe Harvey (1986) përkufizojne cilësinë si përshtatshmëri për qëllimin duke u bazuar në përmbushjen e nevojave dhe dëshirave që kanë klientët. (L. Harvey, 2005)

I. Cilësia në Arsimin e Lartë.

Kohët e fundit masivizimi i Arsimit të Lartë dhe ndërkombëtarizimi i institucioneve të tij ka ndikuar ndjeshëm në ndërgjegjësimin e aktorëve kryesorë të fushës për rëndësinë dhe rolin që ka cilësia në arritjen e suksesit në tregun e institucioneve të Arsimit të Lartë, ku konkurrenca sa vjen e shtohet. Përkufizimi i cilësisë në fushën e shërbimeve nuk është i lehtë, por kjo vjen dhe bëhet edhe më e vështirë në Arsimin e Lartë. Edhe pse shumë teori dhe modele cilësie të ndryshme janë përpjekur për të përkufizuar dhe matur cilësinë në Arsimin e Lartë, cilësia në këtë nivel arsimor merr një trajtë enigmatike dhe subjektive, kështu që arritja e një përkufizimi universal të cilësisë në arsimin e lartë është pothuajse e pamundur.

Harvey i referohet nocionit të cilësisë si koncept relativ duke u mbështetur në arsyen se përkufizimi i cilësisë është relativ dhe i ndryshueshëm nga individi në individ në varësi të rrethanave dhe pritshmërive, ku cilësia nënkupton gjëra të ndryshme në momente të ndryshme. (L. a. G. Harvey, D., 1993).

Aktorët e shumtë në Arsimin e Lartë në të cilët përfshihen: studentët, lektorët, personeli administrativ, punëdhënësit etj., mund t'i japin nuanca krejt të ndryshme nocionit të cilësisë në varësi të eksperiencave që kanë, rrethanave në të cilat ndodhen, perceptimeve që kanë në lidhje me nevojat dhe dëshirat e mundshme. Institucionet e Arsimit të Lartë, ashtu si organizatat e tjera të biznesit, janë të përfshirë në procesin e prodhimit, por, në kundërshtim me organizatat e mirëfillta të biznesit, cilësinë e prodhimit nuk mund ta përkufizojmë duke u bazuar vetëm në disa komponentë. Një përkufizim më i saktë i cilësisë mund të arrihej nëse do të analizonim me kujdes të gjithë komponentët përbërës të cilësisë, si në fazën e ideimit, hartimit ashtu edhe gjatë proceseve të tjera. Një mënyrë për të parë më qartë çështjen e cilësisë në Arsimin e Lartë është fokusimi tek të gjitha elementet e mundshme përbërëse të cilësisë. Në veçanti, cilësia në hartimin në arsimin e lartë ka të bëjë me outputet (rezultatet) sesi mund të konsiderohet një program i planifikuar për të plotësuar të gjitha nevojat e studentëve dhe cilësia në proces është më shumë

e lidhur me zbatimin e programeve akademike, planifikimet, vlerësimet dhe faktorët e tjerë që ndikojnë programin. (Chaffee, 1992)

Disa nga elementët përbërëse të Arsimit të Lartë, që konsiderohen të rëndësishme nga agjencitë e vlerësimit të cilësisë janë si më poshtë.

a. Infrastruktura fizike (godinat, komplekset sportive ose hapësirat) e universiteteve;

b. Infrastruktura akademike (laboratorët, libraritë, dokumentacioni, komunikimi dhe informatika);

c. Kurrikula mësimore bashkëkohore dhe në koherencë me nevojat e tregut;

d. Provimet dhe sistemi i vlerësimit;

e. Sistemi i mundësimit dhe i zhvillimit të personelit akademik/administrativ;

f. Punimet shkencore-kërkimore dhe botimet;

g. Plani i zhvillimit institucional (planifikimi strategjik afatshkurtër dhe afatgjatë);

h. Marrëdhëniet në trinomin universitet-industri-shoqëri.

Në formën absolute cilësia nuk nënkupton më të mirën. Shumëllojshmëria konceptuale e nocionit të cilësisë bazohet tek perceptimi i klientëve, e thënë ndryshe, tek shkalla e besimit që klientët kanë në përmbushjen e nevojave dhe kërkesave të tyre. Por megjithëkëtë nocioni i cilësisë është multidimensional, prandaj nuk mund të kemi një përkufizim të cilësisë duke u fokusuar vetëm në një karakteristikë të saj. (Deming, 1986)

Harvey në një studim akademik të tij trajton përkufizimet e mundshme që mund t'i bëhen nocionit të cilësisë në Arsimin e Lartë, bazuar në perceptimet e ndryshme që kanë palët e interesit për cilësinë në këtë nivel arsimi duke filluar nga studentët, ekipi, punëdhënësit në sektorin privat dhe publik, shoqëritë civile. (L. a. G. Harvey, D., 1993).

- Cilësia si ekselencë (përsosmëri): Sipas këtij koncepti cilësia konsiderohet e veçantë, e dallueshme dhe përdoruesit i jep një status të veçantë duke u frymëzuar nga përsosmëria e natyrës së saj, e karakterizuar nga karakteri i saj ekskluziv dhe i diferencuar. Në terminologjinë e arsimit, nocioni cilësia si ekselencë, është i lidhur edhe me pamundësinë e arritjes së cilësisë së lartë dhe tepër të lartë nga të gjithë.

- Cilësia si përkryerje: koncepti i cilësi si përputhshmëri me standardet bazohet në karakteristikat e nevojshme të një produkti ose shërbimi, ndërsa ky përkufizim parashtron qëllime të veçanta për institucionet në Arsimin e Lartë, që të renditen gjithmonë si më të mirët dhe të jenë të orientuar gjithmonë drejt outputeve më cilësore. E thënë ndryshe, ky nocion nuk paraqet standarde për matjen e cilësisë, as nuk përpiqet të përcaktojë çfarë është cilësia.

- Cilësia është e pashmangshme: një person e njeh instinktivisht cilësinë kur e përjeton atë. (L. a. G. Harvey, D., 1993)

- Cilësia si përshtatshmëri me qëllimin: ky nocion i cilësisë synon përmbushjen e qëllimeve dhe objektivat e deklaruara.

E thënë ndryshe nocioni i cilësisë është i bazuar në aftësinë që ka institucioni për të përmbushur misionin dhe vizionin e tij. (K. Watty, 2003) Mund të themi se ky nocion i cilësisë është ndër më të përdorurat në arsimin e lartë. Ky përkufizim u mundëson universiteteve vendosjen e objektivave në misionin e tyre dhe cilësia arrihet në përmbushjen e objektivave të parashtruara në qëllimet përkatëse të institucioneve, duke u bazuar edhe në përmbushjen e kërkesave të palëve të interesit në këtë nivel arsimi.

II. S**fidat e arsimit të lartë privat në Shqipëri.**

Arsimi i lartë në vendin tonë nuk është akoma në standardet ndërkombëtare, edhe pse viteve të fundit janë bërë përpjekje për përmirësimin e standardeve shtetërore të cilësisë në arsimin e lartë dhe monitorimin e tyre nga akreditues të brendshëm dhe të jashtëm. Për më tepër është bërë edhe një tentative për rankimin e universiteteve por, rezultati ka qenë disi zhgënjyes, për faktin se në këtë proces nuk janë përfshirë të gjitha universitetet në vend.

Paqartësitë dhe ndryshimet e vazhdueshme në ligjin për arsimin e lartë kanë ndikuar negativisht në botën akademike, duke u bërë pengesë në përmirësimin e standardeve të arsimit të lartë. Nevoja për një sistem të efektshëm dhe mungesa e një metodologjie të avancuar dhe të dizajnuar për sigurimin dhe menaxhimin e cilësisë totale në arsimin e lartë dhe në veçanti atë jopublik, e ka bërë më të vështirë arritjen e standardeve të cilësisë në arsimin e lartë.

Ngjarjet e reja pas viteve 90, si në çdo sektor tjetër, edhe në fushën e arsimit sollën nevojën e riorganizimit të arsimit të lartë, hapat që duhej të ndiqeshin për të kaluar në një stad më të lartë për t'ia përshtatur përgatitjes së studentëve kushteve të reja të zhvillimit të vendit.

Arsimi i lartë kaloi disa faza, me uljet dhe ngritjet, dhe në koherencë me dinamikat e zhvillimit ekonomik të vendit dhe kërkesës në rritje të rinjve për ndjekjen e arsimit të lartë.

Shqipëria në vitin 2003 bëhet zyrtarisht pjesë e procesit të Bolonjës. Ky vit është edhe fillimi sistematik i përshtatjes së programeve akademike në arsimin e lartë sipas sistemit të Bolonjës, me konceptimin e ECTS dhe implementimin e tyre. Ky proces është thelbësor në formatimin e arsimit të lartë, duke e përshtatur atë me Europën, i cili mbetet akoma jo i plotë, në veçanti në aspektin e përshtatjes së kurrikulave, sipas cikleve të studimeve dhe njëkohësisht sipas profilit të universitetëve në rang kombëtar dhe europian. (Gjonça, 2014)

Duke filluar nga viti 2002, në Shqipëri licencohen IAL-të e para private, të cilat kryesisht ishin të profilizuara dhe deri në vitin 2005 numëroheshin 5 të tilla. Gjatë kësaj periudhe, problemi kryesor i këtyre IAL-ve ishte mungesa e një kuadri ligjor të plotë, gjithmbulues dhe me standarde bashkohore të cilësisë dhe mënyrës së funksionimit të këtyre institucioneve private. Kjo mund të konsiderohet edhe sfida më e madhe që patën këto institucione gjatë funksionimit të tyre në këtë periudhë. Më pas, gjatë viteve 2005-2009 u hapën 34 universitete private të reja, ndërsa në periudhën 2009-2013 u hapen edhe 10 instuticione private (Duro, 2014).

Problemi që u shfaq me hapjen në një numri të lartë të IAL-ve private, ishte më shumë se numri i lartë, mungesa e një monitorimi dhe mosndëshkueshmëria për shkeljet e ndryshme, ku filloi të abuzohej me funksionimin brenda standardeve të IAL-ve dhe deformim të tregut të arsimit të lartë, deri në lëshime diplomash pa plotësimin e kushteve ndonjëherë edhe minimale të procesit mësimor.

Viti 2014 shënoi një kthesë të fortë njëkohësisht edhe shumë të vështirë. Rishikimi i ligjshmërisë së institucioneve të arsimit të lartë privat ishte një domosdoshmëri dhe rezultoi me mbylljen e 15 IAL-ve private, të cilave iu hoq e drejta e aktivitetit mësimor me pezullimin e licencave të dhëna. Megjithëse pati një situatë kaotike, brenda një kohe jo shumë të gjatë, ky hap solli një vetëkontroll në sistemin e arsimit të lartë privat, edhe në atë shtetëror dhe filloi një proces disiplinimi në zgjerimin e mëtejshëm, megjithëse jo me një plan të qartë, por gjithsesi më të ngadaltë dhe të kontrolluar në hapjen e institucioneve të reja.

III. Sfidat në lidhje me personelin akademik, kërkimin shkencor dhe inovacionin.

Mungesa brenda vendit në këtë treg të ri të një ekipi të kualifikuar dhe me eksperiencë akademike ka ndikuar negativisht në plotësimin e ekipit me kohë të plotë të universiteteve jo shtetërore duke u mbështetur më shumë në pedagogët e jashtëm që vijnë me kohë të pjesshme. Kjo gjendje është më shumë e pranishme në universitet e çelura rishtas. Situata e tillë ka ndikuar negativisht në formimin e një kulture institucionale por dhe në krijimin e mangësive përsa i përket kërkimit shkencor.

Kërkimet shkencore të trajtuara në një perspektivë më të gjerë, si përshtatje risish në fushën e arsimit dhe rrjedhimisht arritje e mjaftueshme si në fushat kërkimore edhe në ato mësimore, mund të arrihet vetëm falë të bashkëpunimit të vazhdueshëm të personelit akademik me kolegët e tyre si brenda institucionit edhe më gjerë. Themeli i suksesit të punëve kërkimore bazohet te vëzhgimi që të jep material për analiza dhe përfundime të frytshme; një njeri i cili s'ka dijeni për ndryshimet që ndodhin në vendet e tjera, s'do të mund të jetë i vetëdijshëm as për rrugën që duhet të ndjekë dhe as për destinacionin ku do të arrijë.

Në shumicën e universiteteve në shoqërinë tonë ekziston një raport arkaik mes lektorit si autoritar që ligjëron në auditorin, i cili vetëm dëgjon a shkruan dhe studentit kokë ulur që kopjon dhe riprodhon mekanikisht dijen e marre nga i pari, ku tradicionalisht studentit nuk i mundësohet pjesëmarrja aktive gjatë mësimdhënies (Tarifa, 2012). Për më shumë, angazhimi i një pjese të ekipit akademik të brendshëm të ngarkuar me përgjegjësi administrative dhe me mbingarkesë të lëndëve mësimore, ka ndikuar ndjeshëm në uljen e kërkimit shkencor dhe sidomos në cilësinë e tij, duke u përqendruar më tepër në mësimdhënie, por duke i qëndruar larg ndërthurjes së mësimdhënies me punën kërkimore (Laze, 2011).

Në fushën e arsimit të lartë koncepti i inovacionit merr një trajtë të veçantë. Kur thuhet inovacion në arsim, në përgjithësi të vijnë në mendje çështje si: rritje e orëve ose ditëve të mësimit,rishikim i mundësive financiare, përmasat e auditorëve, arsimi me bazë të dhënat digjitale, përmirësim i sistemit të vlerësimit dhe kualifikim në vijim për personelin akademik.

Sidoqoftë, të gjitha këto mbeten iniciativa që e pranojnë saktësinë e qasjes klasike të arsimit dhe synojnë ta çojnë më tej (Brennan & Steve, 2014), (Hansen, 2015).

IV. Sfidat me studentët.

Sfida më e rëndësishme e universiteteve në vendin tonë dhe po ashtu edhe në botë, është e lidhur me brezin e ri të studentëve, që është vazhdimisht në ndryshim, qoftë ky ndryshim kulturor, ekonomik dhe social, i cili nuk arrihet të kuptohet mirë nga personeli akademik i universiteteve duke çelur një hendek mes atyre që mëndojnë se transmetojnë dije dhe atyre që kanë nevojë ta marrin atë dije (Tarifa, 2012).

Situata që ka nisur të kthejë duhet të mos injorohet nga bota akademike, përkundrazi të jetë një shtysë e rëndësishme për krijimin e platformave, programeve akademike në përputhje me nevojat dhe pritshmëritë e studentëve, brezave të rinj që po rriten në epokën e internetit apo të komunikimit dhe arsimit digjital.

Konkurrenca e fortë mes universiteteve shtetërore dhe atyre jo të tillë apo private, ka lindur garën që sjell zhvillim si dhe ka ndikuar fuqishëm edhe në vendosjen e kritereve të pranimit të studentëve. Shumë universitete private janë më të interesuar për numrin e studentëve, se sapër cilësinë e tyre.

Kjo situatë ka ndikuar në demotivimin e studentëve gjatë procesit mësimnxënies, sepse një numër jo i pakët i studentëve i frekuentojnë universitetet për të siguruar një diplomë, të cilën e konsiderojnë si një mjet për të siguruar një vend pune e bashkë me të dhe një status të privilegjuar social (mendësi e trashëguar prej sistemit totalitar, që në kushtet e reja të Shqipërisë u sjell zhgënjime të rinjve, që nuk arrijnë të punësohen në profesionin ku udiplomuan).

Universitet private duhet të largojnë qasjet ndaj studentëve të tyre duke u pranuar si klientë që sigurojnë të ardhura për jetëgjatësinë e institucionit të arsimit të lartë. Përkundrazi, studenti duhet të ndodhet në qendër të vëmendjes në arsimin e lartë dhe formimi i tij në aspektin akademik dhe profesional duhet të jetë një element jetik jo vetëm për personin e tij, por me funksionimin drejtpërsëdrejti si dhe me misionin e universiteteve.

Një universitet që ka në qendër studentin duhet të thellohet në realizimin cilësor të programeve mësimore bashkëkohore, të cilat formojnë një lidhje direkt midis teorisë dhe praktikës, duke bërë të mundur përgatitjen e studentëve me dijet, aftësitë, profesionalizmin dhe kompetencat e duhura për të qenë të aftë në përmbushjen e kërkesave të tregut të punës brenda dhe jashtë vendit, që synon të integrojë në BE.

REKOMANDIME.

- Qartësimi dhe përvetësimi i duhur i misionit dhe vizionit të universiteve jopublike nga igjithë stafi i universitetit do kishte një ndikim shumë të madh në përformancën epërgjithshme të këtyre universiteve në Shqipëri.
- Nxitja e kulturës së cilësisë totale, përmes konferencave, seminareve dhe workshopeve për të ndërgjegjësuar çdo punonjës të universitetit,mbi parimet e MCT do të përcaktojë të ardhmen e universitetit.
- Cilësia duhet të jetë në fokus të të gjitha aktiviteteve të Universitetit, por në veçanti duhet të fokusohet në ngritjen dhe promovimin e një kulture pozitive dhe bashkëpunuese institucionale ku cilësia të shikohet si një përgjegjësi personale dhe kolektive.
- Formimi i nje sistemi efikas për vlerësimin e cilësisë së mësimdhënies duke u mbeshtetur tek indikatorëte matjes së cilësisë së mësimdhënies.

Bibliografia

- A.Qefalia.&A.Koxhaj.(2010).*Menaxhimiicilësisëtotale:koncepte,metoda,strategji.*
- Çerri,S.(2012).AssessingthequalityofhighereducationservicesusingamodifiedSERVQUAL scale. *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica, 14*(2), 664-679.
- APAAL.(2013,12,10). *Universitet Private*/ http://aaal.edu.al/sq/al/institucionet-ne-al/institucionet-private.html.
- APAAL.(2015,104).*Institucionetjopubliketëarsimittëlartë*.http://www.aaal.edu.al/sq/
- Arif,M.&.(2004).Baldrigetheoryintopractice:aworkingmodel.*InternationalJournalofEducationalManagement,18*(5), 324-328.
- Abdullah, A. (2010). Measuring TQM Implementation: A Case Study,*Measuring BusinessExcellence,14*(3),3-15.
- Amar,K.a.(2002).BarrierstoimplementingTQMinIndonesianmanufacturingorganizations.*TheTQMMagazine,4*(6),fv.367-372.

NDIKIMI I ARSIMIT NË DEMOKRATIZIMIN E SHOQËRISË NË BALLKANIN PERËNDIMOR.

Anila Tabaku,
Nëndrejtore në Shkollën 'Misto Mame' Tiranë.

Abstrakt.
Ky dokument ka si qëllim të evidentojë ndikimin e arsimit në demokratizimin e shoqërisë në vendet e Ballkanit Perëndimor, të cilat në faza të ndryshme të historisë së tyre kaluan nga qeverisje diktatoriale në sisteme demokratike të ekonomisë së tregut. Nga demokratizimi i shoqërisë përfitojnë të gjithë anëtarët e shoqërisë së këtyre vendeve, të cilët gëzojnë liritë themelore, barazi, zhvillim, që janë edhe bazat e një demokracie funksionale, aq e nevojshme për vendet e BP. Dokumenti del në përfundimin se shoqëritë që kanë nivel të zhvilluar arsimi kanë edhe nivele të larta demokracie. Arsimi ka një ndikim të jashtëzakonshëm në demokratizimin e Ballkanit Perëndimor, sepse pjesëtarët e arsimuar të shoqërisë mbrojnë dhe çojnë përpara vlerat themelore të demokracisë.

Demokracia është pranuar si filozofia e jetës moderne. Duke qenë se arsimi është instrument i rëndësishëm që mundëson ndryshimet e shoqërive drejt modernizimit, ai duhet t'i mbajë lidhjet e tij të pashkëputura nga kjo filozofi. Në këtë këndvështrim, demokracia bëhet e nevojshme për të mundësuar arsimin demokratik. Nga ana tjetër, për të kuptuar sa më mirë demokracinë dhe format e saj, është i nevojshëm arsimi.

Çdo shoqëri, përfshirë këtu edhe ato të Ballkanit Perëndimor, i transmeton normat shoqërore, kulturën, idealet, historinë nga një brez në tjetrin nëpërmjet arsimit, duke vendosur kështu një lidhje të drejtpërdrejtë mes këtij të fundit dhe vlerave demokratike. Në shoqëritë demokratike, thelbi i arsimit është pikërisht përçimi i vlerave të qeverisjes demokratike, përçim që ka rëndësi të jashtëzakonshme për demokracinë, sepse ndryshimet dinamike në këto shoqëri bëjnë të nevojshme që qytetarët të jenë të pajisur me aftësi të tilla si mendim kritik e analitik, kulturë debati konstruktiv, shkëmbim idesh e përvojash, etj. Mundësia për ndryshime pozitive shoqërore dhe politike është pikërisht në dorë të qytetarëve të arsimuar.

Fjalë kyçe: arsim, ndikim, demokraci, demokratizim, Ballkani Perëndimor, shoqëri.

Shoqëria e Ballkanit Perëndimor në 30- vitet e fundit: sukseset dhe sfidat.

Në dhjetëvjeçarin e fundit të shekullit të kaluar, vendet e Ballkanit Perëndimor (Shqipëria, Kosova, Mali i Zi, Serbia, Bosnje-Hercegovina, dhe Maqedonia e Veriut) përmbysën regjimet diktatoriale të modelit socialist bolshevik dhe rivendosën sistemet demokratike në themel të të cilit qëndrojnë respektimi i të drejtave dhe lirive themelore të njeriut, zgjedhjet e lira, ekonomia e hapur e tregut, shtypi dhe liria e fjalës, dhe rihapja ndaj botës perëndimore të zhvilluar dhe demokratike.

Në këto vendetë Ballkanit Perëndimor, përfshirë këtu edhe Shqipërinë, janë bërë përparime të jashtëzakonshme drejt demokratizimit të jetës së vendit. Në këto vende bëhen zgjedhje përgjithësisht të lira shumëpartiake, ndonëse shpesh me probleme të theksuara siç evidentohet nga raportet e vëzhguesve të ndryshëm, si OBSE, ODHIR, BE, ShBA, dhe organizata të tjera;Liria e fjalës dhe e shtypit është e garantuar me kushtetutë dhe njerëzit dhe mediat janë të lirë të shprehin mendimin e tyre, pavarësisht se në mjaft raste hasin edhe në pengesa serioze për ushtrimin e kësaj të drejte themelore; reformat për zhvillimin ekonomik të këtyre vendeve bazohet në modelin perëndimor të tregut të lirë dhe konkurrencës së ndershme, edhe pse varfëria, korrupsioni, dhe emigracioni kanë nxjerrë pengesa të mëdha në këtë rrugëtim; sistemi gjyqësor pas reformave të mëdha, si në Shqipëri dhe në disa vende të tjera të Ballkanit Perëndimor, ka prodhuar rezultate të prekshme në luftën kundër korrupsionit, krimit të organizuar, etj.; sistemi arsimor është modernizuar për t'iu përgjigjur zhvillimeve të reja politike dhe ekonomike të këtyre vendeve; Shqipëria, Mali i Zi, dhe Maqedonia e Veriut janë vende anëtare të Organizatës së Traktatit të Atlantikut Verior (NATO) dhe synojnë të anëtarësohen edhe në Bashkimin Evropian.

Por jo çdo gjë që shkëlqen është ar. Elita politike e këtyre vendeve nuk kishte aspak përvojënë qeverisje demokratike. Pas rënies së sistemit komunist, këto vende u përballën me mungesë të theksuara të forcave të kualifikuara; u mungonin njohuritë bazë në të gjithë sektorët e administratës, sistemit të drejtësisë, fushës së biznesit, teknikës dhe mediave gjë që bëri mjaft të nevojshme nisjen nga e para të pothuajse çdo gjëje; elitat politike përdornin ende mendësinë e sistemit të vjetër ku kundërshtari politik konsiderohej armik dhe jo konkurrent; shkelja e të drejtave themelore të njeriut ishte praktikë e zakonshme në jetën politike dhe ekonomike të vendit; postet publike u konsideruan si pronë private dhe jo si detyrim për t'i shërbyer qytetarëve me dinjitet dhe drejtësi.

Me nisjen e reformave të çdo fushë të jetës publike lindën probleme të ndryshme për të cilat këto vende ishin të papërgatitura, jo sepse më parë nuk ekzistonin si problematika, por i mbaheshin të fshehura publikut. P.sh., varfëria e shoqëruar nga niveli mjaft i lartë i papunësisë në shumë vende, sidomos në Shqipëri, Kosovë dhe Maqedoni e Veriut, kishte kapur çdo qelizë të jetës së vendit dhe solli si rezultat emigracioni i ligjshëm e i paligjshëm dhe lëvizjet e brendshme e të pakontrolluara të popullsisë. Rilindja e këtyre fenomeneve bënë që shumë fshatra e zona të tjera të vendit të zbrazeshin dhe qytetet kryesore të mbipopulloeshin duke sjellë kështu kaos dhe zhvillim urban të paplanifikuar dhe me probleme të rëndë sociale; zhvillimi industrial dhe bujqësor i këtyre vendeve u ndërpre ose bëri shumë hapa prapa dhe bëri që këto vende të vareshin nga produktet e importit dhe ndihmat ekonomike për mbijetesë; zgjedhjet në përgjithësi paraqesin probleme të theksuara, veçanërisht në lidhje me blerjen e votës, manipulimet, kontestimin e vazhdueshëm të rezultatit nga pala humbëse, probleme me listat e zgjedhësve, e shkuara

kriminale e kandidatëve për postet publike, etj.; korrupsioni dhe krimi i organizuar janë probleme madhore me të cilat këto vende janë në luftë të hapur në rrugën e tyre drejt integrimit evropian

Pak historik për arsimin në BP në 30 vitet e fundit.

Në 30 vitet e fundit në Shqipëri janë kryer një sërë reformashnë sistemin arsimor që kanë synuar të shndërrojnë të gjithë modelin e centralizuar të arsimit të përgjithshëm e profesional në vend. Të frymëzuar nga thënia e figurës emblematike të të drejtave të njeriut, NelsonMandela "Arsimi është arma më e fortë për të ndryshuar botën" dhe me synimin për t'u bërë dhe ndjerë pjesë e botës së përparuar perëndimore, vendet e Ballkanit Perëndimor ndërmorën reforma të jashtëzakonshme për modernizimin e arsimit me qëllim demokratizimin e shoqërisë së këtyre vendeve.

Kështu, në Shqipëri, p.sh., sistemi arsimor parauniversitar pësoi ndryshime rrënjësore, përfshirë këtu kalimin nga sistem tetëvjeçar në atë nëntëvjeçar për arsimin e mesëm të ulët apo nga katërvjeçar në trevjeçar për arsimin e mesëm të lartë për t'iu përafruar sistemit evropian, zbatimin e sistemit të Bolonjës në arsim, kurrikula u modernizua dhe mësimdhënia ka në qendër nxënësit duke synuar t'i përgatisë ata për jetën dhe jo thjesht t'u përçojë në mënyrë mekanike njohuri të paracaktuara. Përdorimi i metodave bashkëkohore të mësimdhënies dhe mësimnxënies synon t'i pajisënxënësit me kompetenca e aftësi jashtëzakonisht të nevojshme për një shoqëri demokratike, si mendimi analitik dhe kritik, nxjerrja dheanaliza e informacionit nga burime të ndryshme, përdorimi e strategjivetë shumta të mësimnxënies, përfshirë këtu edhe prezantimin, analizën zgjidhjen e problemeve.Kompetencat kyçe që janë baza e kurrikulës e re janë në përputhje me kompetencatkryesore të të mësuarit gjatë të gjithë jetës, që në thelb është karakteristikë e sistemit arsimor në të gjitha vendet e Bashkimin Evropian.Miratimi i një qasjeje të tillë në kurrikulën kombëtare në vendin tonë shihet si njëhap i rëndësishëm drejt modernizimittë kurrikulës dhe vetë sistemit arsimor shqiptar.

Në Shqipëri ashtu si edhe në vendet e tjera të rajonit modernizimi i arsimit kishte si pikësynim në radhë të parë demokratizimin e vendit, përafrimin e parimeve dhe strukturave arsimore me ato të vendeve të përparuara perëndimore, përgatitjen e qytetarëve me parimet themelore demokratike, si respektimi i të drejtave të njeriut, toleranca, harmonia, mirëkuptimi, respektimi i mendimit ndryshe,

Ndikim i arsimit në demokratizimin e shoqërisë.

Demokracia është pranuar si filozofia e jetës moderne. Duke qenë se arsimi është instrument i rëndësishëm që mundëson ndryshimet e shoqërive drejt modernizimit, ai duhet t'i mbajë lidhjet e tij të pashkëputura nga kjo filozofi. Në këtë këndvështrim, demokracia bëhet e nevojshme për të mundësuar arsimin demokratik. Nga ana tjetër, për të kuptuar sa më mirë demokracinë dhe format e saj, është i nevojshëm arsimi.

Arsimi është një e drejtë universale e çdo individi. Ai është mjet i përmbushjes së të drejtave të tjera të njeriut dhe instrument fuqizues social dhe ekonomik. Nëpërmjet Deklaratës Universale të të Drejtave të Njeriut, shtetet kanë rënë dakord se çdo shtetas ka të drejtë të arsimohet.

Çdo shoqëri, përfshirë këtu edhe ato të Ballkanit Perëndimor, i transmeton normat shoqërore, kulturën, idealet, historinë nga një brez në tjetrin nëpërmjet arsimit. Në këtë kuptim, ka një lidhje të drejtpërdrejtë

mes arsimit dhe vlerave demokratike. Në shoqëritë demokratike, thelbi i arsimit është pikërisht përçimi i vlerave të qeverisjes demokratike, përçim që ka rëndësi të jashtëzakonshme për demokracinë, sepse ndryshimet dinamike në këto shoqëri bëjnë të nevojshme që qytetarët të jenë të pajisur me aftësi të tilla si mendim kritik e analitik, kulturë debati konstruktiv, shkëmbim idesh e përvojash, etj. Mundësia për ndryshime pozitive shoqërore dhe politike është pikërisht në dorë të qytetarëve të arsimuar.

Studime të ndryshme (Acemoglu et al., 2005:44) argumentojnë se arsimi kontribuon në zhvillimin e kulturës së demokracisë, gjë që nga ana tjetër ndihmon në përmirësimin e mirëqenies së anëtarëve të shoqërisë. Në këtë këndvështrim, thënia e Mësueses së Popullit ParashqeviQiriazi se "Arsimi e mbron lirinë më mirë se një ushtri" plotëson pikërisht këtë binom të pandarë në kulturën politike të çdo vendi me demokraci të konsoliduar. Po ashtu, në shumë studime të kryera në pesëdhjetë vitet e fundit (Aleman, E., &Kim, Y., 2015; Murtin, F., &Wacziarg, R., 2014; Dahlum, S., &Knutsen, C. H., 2017, etj.)arrihet në përfundimin se rritja e nivelit të arsimit shoqërohet pazgjidhshmërisht me rritjen e nivelit të demokracisë. Arsimi bën të mundur që të kuptohet plotësisht demokracia, të drejtat dhe detyrimet e shtetasve, përfitimet e shoqërisë prej saj, zhvillimi i shoqërisë në sajë të demokracisë, rreziqet që i kanosen shoqërisë nga mungesa e demokracisë, etj. Nga ana tjetër, studimet konstatojnë se me rritjen e nivelit arsimor qytetarët janë në gjendje të marrin vendime në mbështetje të shoqërisë, të përmbushin detyrat e tyre si pjesëtarë të shoqërisë dhe të kontribuojnë në një shoqëri që jeton në harmoni dhe paqe duke respektuar të drejtat e çdo pjesëtari të shoqërisë, pavarësisht nivelit ekonomik apo kulturor, etnisë, besimit fetar, përkatësisë partiake, etj.

Në marrëdhënien mes arsimit dhe demokracisë, prania e qytetarëve të arsimuar bën të mundur tolerancën për pranimin e mendimit ndryshe (aq i nevojshëm për vendet e Ballkanit Perëndimor), për respektimin e të drejtave të qytetarëve që i përkasin grupeve kundërshtare, pakicave, etj. duke mbështetur kështu parimet bazë të demokracisë.

Në çdo nivel arsimor nxënësit e studentët mësojnë për demokracinë, parimet, të drejtat e njeriut, kulturën demokratike, format e ushtrimit të demokracisë si zgjedhjet e lira e të ndershme, pjesëmarrja qytetare, llogaridhënia, qeverisja sa më pranë qytetarit, etj. Le t'i shqyrtojmë shkurtimisht disa prej tyre.

Zgjedhjet e lira dhe të ndershme janë themeli i çdo demokracie. Në sistemin diktatorial, zgjedhjet nuk ishin të lira dhe qytetarët ishin të detyruar të votonin për vetëm një kandidat që ishte i caktuar nga pushteti monist. Falë arsimit, nxënësit e studentët tashmë e dinë se demokracia funksionon kur zgjedhjet janë të lira dhe të ndershme, të cilat prodhojnë një qeveri demokratike. Kur qeveria e zgjedhur nuk punon mirë, nuk përmbush zotimet që ka marrë para qytetarëve apo nuk punon për rritjen e mirëqenies së tyre, këta të fundit e rrëzojnë atë me anë të votës. Qytetarët e arsimuar janë të informuar, të ndërgjegjësuar dhe të vetëdijshëm se kanë të gjithë të drejtën t'i kërkojnë llogari pushtetarëve për mosmbajtjen e premtimeve, të propozojnë nisma që synojnë rritjen e transparencës në vendimmarrje, përfshirjen e qytetarëve në procese të rëndësishme të jetës politike, ekonomike e social-kulturore të vendit, etj. Mungesa apo manipulimi i zgjedhjeve dëmton demokracinë e një vendi, veçanërisht ato me demokraci të brishtë si në vendet e Ballkanit Perëndimor dhe sjell pasoja të rrezikshme për liritë themelore të qytetarëve, ekonominë e vendit, etj. Mjafton të kujtojmë këtu raste të manipulimi të zgjedhjeve në Shqipëri (maj 1996, qershor 2001, zgjedhjet vendore 2011, etj.,), në Serbi, Mal të Zi, Maqedoni, Bosnje-Hercegovinë, etj.

Arsimi ka ndikuar edhe në zhvillimin ekonomik të vendeve të Ballkanit Perëndimor. Futja e parimeve moderne të ekonomisë së tregut, si konkurrenca e lirë, nxitja e sipërmarrjes së lirë private, studimi i tregut duke u bazuar në kërkesë-ofertë, analiza e avantazheve konkurruese, etj. bëri që këto vende të kuptojnë se demokratizimi i tyre bazohet pikërisht në arsimin e qytetarëve dhe përgatitja e fuqisë punëtore të kualifikuar, përfshirë këtu ekspertë, specialistë, konsulentë, biznesmenë, etj.

Arsimi, veçanërisht ai në gjuhën amtare për pakicat, ka ndikim të drejtpërdrejtë në respektimin e të drejtave dhe lirive themelore të shtetasve. Mohimi i kësaj të drejte bazë në disa vende të Ballkanit Perëndimor bëri që të lindin konflikte etnike në shoqëritë e këtyre shteteve, si në Serbi (1980-2000), Mal të Zi (1990), Maqedoni e Veriut (2001). Si për krahasim, pakicat etnike dhe gjuhësore në Shqipëri e gëzojnë dhe e përmbushin plotësisht këtë të drejtë të garantuar në Kushtetutën dhe ligjet e tjera të vendit tonë. Falë kësaj të drejte, qytetarët e këtyre pakicave mësojnë në gjuhën e tyre, gjë që ka ndikuar në një marrëdhënie harmonike dhe paqësore me grupet e tjera të shoqërisë shqiptare, duke kontribuuar kështu në forcimin e demokracisë në vendin tonë.

Angazhimi dhe pjesëmarrja qytetare në vendet e Ballkanit Perëndimor është rritur dhe vazhdon të rritet falë arsimit. Qytetarët dhe shoqëria civile e këtyre vendeve janë të ndërgjegjësuar se me pjesëmarrjen e tyre të vazhdueshme në jetën politike, ekonomike, kulturore, e sociale të vendit, në vendimmarrjen, në kërkesën e llogarisë, në ushtrimin e të drejtave për protestë, për peticione, mosbindje civile, etj., mundësohet si rezultat logjik demokratizimi i shoqërisë.

Shoqëria civile në këto vende është plotësisht e ndërgjegjësuar se arsimi ka një ndikim të jashtëzakonshëm në demokratizimin e shoqërive të brishta të Ballkanit Perëndimor. Me ndihmë teknike dhe financiare nga donatorët dhe shtetet partnere, organizatat e shoqërisë civile punojnë me shkollat, me institucionet publike arsimore dhe me grupimet shoqërore për të përçuar mesazhin se pa arsim nuk ka të ardhme, nuk ka demokraci, nuk ka shtet.

Falë arsimit, qytetarët përçojnë brez pa brezi vlerat dhe parimet demokratike, si toleranca, mirëkuptimi, paqja, pranimi i mendimit ndryshe, vullnetarizmi, pjesëmarrja në zgjedhje, pagimi i taksave, respekti për pakicat, mbrojtja e mjedisit, etj.

Do të doja të përmbyllja këtë dokument duke përdorur fjalët e ish Presidentit të ShBA, Franklin D. Roosevelt: "Demokracia nuk funksionon nëse ata që votojnë dhe zgjedhin nuk e përdorin këtë armë të fuqishme me mençuri dhe maturi, të cilat fitohen vetëm me arsim. Rrjedhimisht, mbrojtësi më i mirë i demokracisëështëarsimi."

Bibliografia:

Acemoglu, D. J., Simon, R., James A., &Yared, P. (2005).From Education to Democracy? The American Economic Review, 95(2) (Nga arsimi në demokraci? Revista Ekonomike Amerikane);

Aleman, E., & Kim, Y. (2015). The Democratizing Effect of Education. Research and Politics, (Efekti demokratizues i arsimit. Hulumtime dhe politika) 1-7;

Dahlum, S., & Knutsen, C. H. (2017). Do Democracies Provide Better Education? Revisisting the Democracy-Human Capital Link. World Development, 94,186-199. (A ofrojnë arsim më të mirë demokracitë? Rishqyrtimi i lidhjes së kapitalit njerëzor me demokracinë);

Murtin, F., & Wacziarg, R. (2014). The Democratic Transition. Journal of Economic Growth, 19, 141-181. (Tranzicioni demokratik. Revista e Rritjes Ekonomike);

Sanborn, H., &Thyne, C. L. (2013). Learning Democracy: Education and the Fall of Authoritarian Regimes. British Journal of Political Science, 44, 773-797. (Të mësojmë për demokracinë: Arsimi dhe rënia e regjimeve totalitare. Revista Britanike e Shkencave Politike).

PSIKO – EKONOMIA NJË HORIZONT I RI PËR SHKENCËN EKONOMIKE.

Ariet Malaj
Kolegji Universitar i Biznesit,
Departamenti Ekonomiksit & Informatikës,
amalaj@kub.edu.al

Abstrakti:

Përpjekja për të bërë një përshtypje për konsumatorët duke stimuluar interesin e tij sigurisht që është një vlerë e shtuar e një aktiviteti ekonomik, dhe ka nga ata që kanë si moto në punë sloganin "reklama është shpirti i tregtisë". Ne mund të marrim këtë për mirë nëse kemi parasysh nivelin e fitimeve që kompanitë shumë kombëshe kanë bërë në vitet e fundit. Po të marrim për shembull kompanitë multinacionale, të cilat i shpjegon Naomi Klein (Montreal 8 Maj 1970 gazetare shkrimtare dhe aktiviste) në librin e saj "No Logo", publikuar në Janar 2000. Libri merret kryesisht me fenomenin e brading (marrja me teknikat e marketingut të markave apo produkte specifike) në lëvizjen anti globale.

Grupet e mëdha që kanë globalizuar një pjesë të ekonomisë botërore kanë krijuar strategji të tyre të biznesit për reklamimin e markave të tyre, duke ju dhënë të tretëve pjesë të madhe të aktiviteteve të prodhimit dhe investuar shumicën e nismave të saj në publicitetin e markës së saj të korporatave. Shumë kompani të tjera shumëkombëshe kanë kuptuar se puna e vazhdueshëme dhe këmbëngulëse dhe kushtet psikologjike çojnë në identifikimin e personit me një imazh të caktuar e të vetëm që është logo e kompanisë.

Psiko-ekonomike, është një disiplinë që mund të duket një emër të çuditshme, nuk është plotësisht i panjohur: zhvillimi i njohjes së psikologjisë aplikuar në fushën e sociologjisë e komunikimit ose në reklamat janë fushat e zbatimit të psiko-ekonomike, aty ku motivet ekonomike ndërthuren me shprehje të psikikës njerëzore.

1. Psiko-Ekonomia: horizontet e reja të shkencës ekonomike.

Sistemi ekonomik, sipas vizionit të ekonomisë së tregut të shoqërisë moderne perëndimore, është rrjeti i ndërvarësive dhe ndërlidhjeve ndërmjet operatorëve ose subjekteve ekonomike që kryejnë veprimtaritë e prodhimit, konsumit, shkëmbimit, punës, kursimeve dhe investimeve për të kënaqur nevojat individuale dhe të fitojnë maksimalisht, duke optimizuar përdorimin e burimeve, duke shmangur mbeturinat dhe duke rritur produktivitetin individual edhe duke ulur koston e punës.
P.R.Sarkar, filozof Indian, në ekspozitën e tij të Dimensionit të Katërt të Ekonomise, hodhi themelet për një dege të re të studimeve ekonomike të vendosur në rraporte, marrdhënie reciproke dhe të drejtëpërdrejta me shkencat shoqërore , **psiko-ekonomia**.
Psiko-ekonomia, një disiplinë që mund të duket me një emër të çuditshëm, nuk është plotësisht e panjohur. Kjo degë e re ndihmon në zhvillimin e më tejshëm të njohjes së psikologjisë aplikuar në fushën e sociologjisë , komunikimit ose në reklamat të cilat janë fushat e zbatimit të psiko-ekonomis. Qartësisht ndikon në mënyrë progresive aty ku motivet ekonomike thuren me shprehje të psikikës njerëzore. Kur përgatitet një produkt komercial departamenti i ekspertëve të komunikimit, të sociologjisë, të psikologjisë, drejtorët e filmimeve, etj kujdesen për të paraqitur produktin (reklamuar) në një mënyrë që të bëjë atë sa më të pëlqyeshëm për konsumatorët. Për të arritur këtë rrezultat, ata stimulojnë, shprehin, manipulonjë ndjenjat e njerëzve të tërhequr nga kureshtja dhe në të përgjithëshmen jo vetëm vëmendjen vizuale por edhe atë mendore. Kjo është arritur duke përdorur imazhe, tinguj, ndjesi që hedhin kujtesën tonë në të kaluarën, në të ardhmen dhe në të tashmen. "Inputet e kujtesës" të shkaktuara nga reklama, do të mbetet në çdo rast, gjithmonë të lidhura me një produkt i cili ka për qëllim për tu shitur ose në rastin më të mirë, për tu blerë nga njerëzit. Pra, edhe në qoftë se një spot apo reklamë është konceptuar ndonjëherë si një vepër arti, diferenca me të është se qëllimi është thjesht ekonomik , pra për të rritur shitjet e këtij produkti apo atij shërbimi.

Përpjekja për të bërë një përshtypje për konsumatorët duke stimuluar interesin e tij sigurisht që është një vlerë e shtuar e një aktiviteti ekonomik, dhe ka nga ata që në emër të parasë thonë sloganin "reklama është shpirti i tregtisë". Ne mund të marrim këtë për të mirë nëqoftëse kemi parasysh nivelin e fitimeve që kompanitë shumë kombëshe kanë bërë në vitet e fundit. Po ti referohemi kompanive shqipëtare na tërheq reklama imponuese gati e dhunshme e tendencave monopoliste në treg. Por reklama ndryshon nga reklama. Po ti referohemi kompanive multinacionale, të shpjeguara nga gazetarja kanadeze Naomi Klein në librin e saj "No Logo", vëmë re se grupet e mëdha ekonomike të globalizuara kanë krijuar në një pjesë të madhe të strategjisë së tyre të biznesit, reklamimin e markës së tyre. Duke transformuar një pjesë të madhe të aktiviteteve të prodhimit dhe investuar shumicën e nismave të saj në publicitetin e markës së korporatave, çdo kompani shumëkombëshe ka kuptuar se sa i vazhdueshëm dhe këmbëngulës duhet të jetë kushtëzimi psikologjik. Është ky kushtëzim që çon në identifikimin e produktit apo shërbimit, nga ana e personit me një imazh të caktuar dhe të vetëm, logon e kompanisë.

Kjo ide nuk është aq e re apo e avancuar për shkak se në shumë filozofi lindore ekziston praktika e përqëndruar në forma gjeometrike apo simboleve (këto janë quajtur Yantra dhe janë përdorur në shumë praktika e meditimit dhe Buddhist dhe Tantra Yoga) për të ndërtuar brënda vetes një botë të mirëqënies shpirtërore. Por në mes të strategjisë dhe praktikave të murgjve nga njëra anë dhe kompanive

shumëkombëshe ka një "ndryshim semantik" thelbësor.

Priftërinjtë kanë vendosur, duke mbyllur sytë sa herë që bëjnë meditim, me pak fjalë bëjnë një zgjidhje midis vetes dhe ajërit ndërmjetësuar nga ndërgjegjja.

Në rastin e logos tregtare të një kompanie shumëkombëshe (psh. coca cola), ne jemi ballafaquar me një "bombë" të vazhdueshme dhe masive jashtë personit i cili me kalimin e kohës bëhet imazh i natyrshëm dhe i njohur, pra ne jemi të ballafaquar me një ajër të imponuar nga jashtë. Kur personazhet e portretizuar në tabela, gjithmonë të shkojnë në një varkë me vela, jetojnë në shtëpi super luksoze, drejtojnë makinat nga 100.000 euro si dhe të produkteve që reklamojnë në mënyrë bindëse dhe të nevojshme për suksesin e tyre, si dhe ky mesazh është përsëritur ose të riprodhohet mijëra herë , atëherë maturohet ideja tek njerëzit se "unë blej, sepse unë jam".

Por kjo "Mantra" pra kjo energji, e cila përsëritet në mënyrë të pandërgjegjshme nga miliona e miliona njerëz, nuk është zgjedhur nga konsumatori individual, por erdhi në shtëpitë tona nëpërmjet televizionit, ne gjejmë atë në radio të makinës tonë, kur ne udhëtojmë, në rrugë ose në stadium në postera reklamash, në supermarkete, objektet argëtuese dhe madje edhe në rrobat që ne veshim. Duhet të theksohet se është e vështirë për të shpëtuar nga një gjë, kur ky vullnet është një mënyrë e vazhdueshme tërheqëse e propozuar.

Kur reklamat janë plot me mesazhe të padukshme që shkojnë përtej syrit të njeriut mëndja e konfirmon atë imazh. Kur një akullore të bëhet një objekt seksual ose kur një çokollatë ndryshon jetën tuaj, kur një shampo ju lejon për të pushuar në Palasë dhe një pjatë makarona ju sjell qetësi në shtëpi, ne duhet të pranojmë se edhe pse këto mesazhe duan të interpretojnë jetën e përditshme, nga realiteti kanë pak, sepse realiteti e dimë të gjithë dhe është krejt një gjë tjetër.

Është gjithashtu e vërtetë se gjithkush mund të jetë në dijeni të manipulimit të cilit i është nënshtruar, por promovimi i produkteve të caktuara është aq këmbëngulës dhe konkurrenca e dobët në mënyrë që njerëzit janë të detyruar të konsumojnë atë produkt të veçantë edhe pse nuk është jetësisht e nevojshme.

2. Psiko-ekonomia dhe dinamikat e reja të shfrytëzimit.

Ka një linjë ndarje delikate në mes të vullnetit të lirë dhe manipulimeve në grup; në mes të tregut të lirë dhe monopolit. Nëpërmjet psiko-ekonomisë së punës nxirret në pah atë që është përtej dhe në këtë anë të kësaj linje. Në këtë drejtim filozofi indian Prabhat Ranjan Sarkar ka teorizuar dy degë të aplikimit të psiko-ekonomisë: E para është përqëndruar në zbulimin dhe zhdukjen e të gjitha këtyre praktikave, strukturave të padrejta ekonomike dhe sjelljeve që çojnë në shfrytëzimin dhe që pengojnë zhvillimin e qenieve njerëzore. Sarkar koncepton njeriun në tërësinë e shprehjes së tij, si në nivelin e nevojave fizike dhe niveli i nevojave psikologjike e shpirtërore. Në marrëdhënien midis nevojave materiale dhe mendore nuk duhet lënë pas dore progresi njerëzor. Progresi njerëzor nuk është vetëm material, por është një ekuilibër mes nevojave fizike, psikologjike dhe shpirtërore.

Po ti referohemi librit "No Logo" të Naomi Klein (gazetare kanadeze) shikojmë se ajo i jep një formë të qartë llojeve të reja të shfrytëzimit. Ajo shpjegon se ndërsa në qendra shkëlqejnë këpucë me logon e Nike

dhe të korporatave të tjera shumëkombëshe, pak e dinë se çfarë forma të shfrytëzimit i janë nënshtruar gratë punëtore që punojnë në fabrikat prodhuese të dislokuara në Indonezi ose Filipine.

Pak konsumatorë të cilët veshin, duke shfaqur me krenari logot e këtyre këpucëve, i dinë kushtet ç'njerëzore të cilave ju janë dorëzuar punëtorët që kanë prodhuar këpucët që ata mbajnë në këmbë dhe me të cilat mburen.

Bota e qytetëruar ka hyrë dhe hyn në grevë duke sakrifikuar orët e punës, luftoi shumë për të marrë të drejtat që punëtorët kanë. Por po kjo popullsi nuk janë në dijeni të prejardhjes së këtyre produkteve që konsumojnë. Këto produkte janë të njëjta fruta të shfrytëzimit, vetëm për shkak se bombardimet reklamat ka krijuar një imazh pozitiv që frymëzon besimin dhe besueshmërinë në mendjen tonë edhe pse realiteti nuk lexohet. Nëse shfrytëzimi i punëtorëve është i lirë, në rastin e konsumatorit perëndimor është shfrytëzimi psiko-ekonomik dhe kjo është ide e manipuluar, e cila është një produkt i psikikës, për qëllime ekonomike : shitja e produktit.

Ky është një koncept i ri i shfrytëzimit që është studimi i veçantë i psiko-ekonomike. Ngacmimi, reklamat mashtruese, teorizimi i asimetrive të informacionit, efektet psiko-sociologjike të lëvizshmërisë dhe të fleksibilitetit në tregun e punës dhe në përgjithësi të gjitha format e marrëdhënieve ekonomike që prodhojnë degjenerim dhe tendencat depersonalizuese në shoqëri janë pjesë e kësaj dege të parë të zhvillimit të psiko-ekonomisë.

3. Psiko-ekonomia dhe përmirësimi i cilësisë së jetës.

Ndërsa deri tani u shpjegua shqetësimi mbi praktikat shfrytëzuese nga këndëvështrimi i psiko-ekonomisë, tani do të trajtojmë shqetësimin për të përmirësuar cilësinë e jetës së njerëzve duke rritur siguri materiale dhe mendore të popullsisë. Aktualisht, ky drejtim i studimit është praktikisht e pashkelur por ka ekonomi në Europë, Amerikë, Azi etj. që kanë zgjidhur tashmë problemet e lidhura me minimumin e nevojshëm dhe se kanë arritur një shkallë të lartë të zhvillimit teknologjik. Këto vënde mund të aplikojnë potencialin e madhe të kësaj çështjeje.

Sot të gjithë jemi duke folur në lidhje me nevojën për cilësinë më të madhe të jetës dhe të kombinuar kjo nevojë me më shumë konsumim e mallra dhe pasurish materiale. Në sajë të këtij koncepti të kufizuar të "mënyrës së jetës", vërtetë vrapojmë të gjithë për të bërë jetët tona më të rehatshme në kuadrin e ekzistencializmit material, për të mos kthyer jetët tona në një "stres të përjetshëm".

Kjo, në nivel kolektiv, i ka dhënë formë të llojeve të ndryshme të pafavorshme sociale, të tilla si format e depresionit për shkak të ritmit të punës, shkëputjes dhe personalitetit, çrregullimeve për shkak të modeleve ekzistenciale të diktuara nga konsumi i tepërt i të mirave materiale,etj. Psiko-ekonomia mund të jetë një mjet i shkëlqyer për përballjen problemet e ambjentaliste në bashkëpunim me nevojat njerëzore dhe zgjedhjet e politikave ekonomike.Deri më tani, ekonomia e bazuar mbi fitimin ka konceptuar marrëdhëniet me mjedisin dhe burimet natyrore në vendet e shfrytëzimit të këtyre potencialeve natyrore duke krijuar nivele të paqëndrueshme ndotjesh. Ne jetojmë në qytete ku ajri është rënduar për shkak të emetimit të hidrokarbureve dhe pluhurit dëmshme nga makina. Zgjedhjet urbanistike irracionale dhe

trafiku i mbingarkuar e bëjnë jetën tonë të përditëshme nervoze duke na u shfaqur edhe stresi fizik edhe ai psiqik.

Edhe ajo që ne hamë nuk është më e sigurt për shkak të zgjedhjeve, industrisë ushqimore, të cilët parapëlqejnë për të rritur fitimet përpara shëndetit të njeriut.Nëse në vendet e varfra, njerëzit janë duke vdekur nga uria, në vendet e pasura konsumojnë tragjedi çdo ditë të errët dhe të heshtur: çdo vit miliona njerëz vdesin nga kanceri, tumoret, kardiovaskulare dhe sëmundjet e frymëmarrjes të shkaktuara nga ndotja e ajrit, ushqim dhe ujë.

Konkluzione.

1. Në fakt, nevojat e sotme në vendet e pasura, janë se zgjedhjet ekonomike duhet të marrin parasysh ndikimin e mjedisit dhe pasojat, si fizike dhe mendore të qënieve njerëzore, në vend të përfitimeve që rezultojnë. Në këtë koncept konsumohet dallimi thelbësor ndërmjet shfrytëzimit maksimal dhe shfrytëzimit. Ekonomia në bazë të maksimizimit të fitimit shfrytëzon çdo burim për të arritur këtë qëllim duke sjellë njerëzimin në zgjedhje irracionale dhe të rrezikshme edhe për ekzistencën e tij sepse në përzgjedhjen e politikave ekonomike po paraprin politika e naftës dhe sigurimit të saj megjithatë shkenca ka krijuar tashmë për sistemet e konvertimit. Përgjigja qëndron pikërisht në fitimet e atyre që kontrollojnë tregun e energjisë, përkatësisht kompanitë e shumëkombëshe të naftës që s'janë të gatshëm të heqin dorë nga situata e tyre e privilegjuar ekonomike, duke krijuar një gjendje të shfrytëzimit që e gjithë shoqëria vuan.

2. Psiko-ekonomia është mjet që do të lejojë në të ardhmen arritjen e shfrytëzimit maksimal të burimeve natyrore. Ky mjet do të drejtojë në zgjedhjen e prodhimit të tyre, tregtimit dhe konsumit në pajtueshmërinë maksimale me qenie njerëzore dhe nevojat e mjedisit. Këtu konsiston shfrytëzimi maksimal i burimeve.

3. Nevoja sot është se zgjedhjet ekonomike duhet të marrin parasysh ndikimin e mjedisit dhe pasojat, si fizike dhe mendore të qenieve njerëzore. Psiko-ekonomia, gjatë vlerësimit të një investimi, tregtie ose biznesi, të një produkti, parashikon efektet anësore. Për të arritur këtë ai përdor tregues të ndryshëm. Psiko – Ekonomia propozon një tregues të ri, indeksi i përgjithshëm i cilësisë së jetës (IGQV).

   Ky indeks përfshin vlerësimin e treguesve në vijim:

   1.Ndikimi mjedisor
   2. Ndikimi në shëndetin e njeriut:
   3. Ndikimi psikologjik:
   4. Ndikimi socio-kulturore
   5. Ndikimi në format jo-njerëzore të jetës

   Kjo lidhje midis ekonomisë dhe nevojën e personit psiko-fizik, kjo është një kërkesë e natyrshme e qytetërimit njerëzor dhe si i tillë duhet të jenë të kënaqur.

4. Sot shoqëritë shumë të industrializuara vuajnë nga forma të ndryshme të kësaj pafuqie kolektive të cilat çojnë në rrëzimin e të gjitha marrëdhënieve shoqërore. Administratorët publikë dhe politikanët kanë tendencë për të zgjidhur probleme të tilla si trafiku, huliganizmit, krime të vogla, etj caktimin e fondeve për të krijuar infrastrukturë të përshtatshme për të përmbushur ato. Duke pasur parasysh këto përpjekje financiare, të cilat për më tepër e rënduar xhepat e taksapaguesve, krimin, ndotjen dhe trazirë të përgjithshme sociale, e cila rritet gjithnjë e më shumë duke përdorur mjete të tilla si:

• Reduktimi i orarit të punës.
• Sistemi i rritjes sinkronizuar mes rritjes së produktivitetit dhe pagave.
• Përdorimi i formave të reja të pjesëmarrjes së punëtorëve në pronësinë e mjeteve të prodhimit.
• Krijimi i një mjedisi të pëlqyeshëm të punës në shëndetin fizik dhe mendor për punëtorët.
• Menaxhimi i prodhimit dhe aktivitete tregtare bazuar në parimin e "të koordinuar bashkëpunimin" dhe jo "bashkëpunimit të kushtëzuar".
• Rritja e cilësisë dhe sigurisë së produkteve dhe shërbimeve sjellë në treg,

Dëshiron të bëjë një kontribut të rëndësishëm në krijimin e një mjedisi të pëlqyeshëm në zhvillimin integral të individit dhe në harmoni me ligjet që qeverisin shoqërinë njerëzore. Vetëm në këtë mënyrë të gjitha ndikimet negative të zhvillimit shkencor dhe intelektual në lidhje me ekonominë mund të mbahet nën kontroll, dhe njerëzimi do të jetë në gjendje për të lëvizur në harmoni me natyrën e universit.

Sigurisht rruga e jetës ka ndryshuar rrënjësisht, por ju nuk mund të argumentojnë se e gjithë kjo është përparim real, në fakt, të gjitha zbulimet shkencore dhe teknologjike kanë krijuar probleme të kolateralit që nuk ka ekzistuar më parë. Aksidentet më të shpejtë të transportit janë shumëfishuar, industrializimi ka shkaktuar dëme të pathëna për mjedisin dhe shëndetin e njerëzve. Shumë ilaçe trajtimin e sëmundjeve, por të gjenerojnë efekte anësore në të njëjtat pacientëve të cilët e përdorin atë, duke krijuar shtetet e varësisë ndonjëherë kronike, si të njëjtat sëmundje shërohet.

Kur të kemi arritur një nivel të caktuar të sigurisë ekonomike, të matur me garantimin e nevojave minimale dhe me rritje të vazhdueshme dhe jo të tepruar në fuqisë blerëse, ne duhet të lëvizin interesat kolektive në nivelin e nevojave psiko-shpirtërore.

Literatura:

1. Maltz, L., Deblois, P. & The EDUCAUSE Current Issues Committee. (2005). Top Ten IT Issues. EDUCAUSE Review, 40.

2. Abdullah, F. M., Mohammed, A. A., Maatuk, A. M. and Elberkawi, E. K.: Application of electronic management system in governmental institutions: An empirical study on the Libyan civil registration. Dubai, UAE—December 2019. https:// doi. org/ 10. 1145/ 33686 91. 33687 10.

3. Tham, C. M., & Werner, J. M. (2005). Designing and evaluating e-learning in higher education: A review and recommendations. Journal of leadership & organizational studies, 11(2).

4. Gaebel, M., Kupriyanova, V., Morais, R. and Colucci, E. 2014. E-learning in European Higher Education.

5. Osamwonyi. E &Akpata. T (2016) "In-Service Education of Teachers: Overview, Problems and the Way Forward", *Journal of Education and Practice*Vol.7, No.26.

ZHVILLIMI I QËNDRUESHËM EKONOMIK NJË SFIDE E SË TASHMES.

Dr. Mimoza Zeneli

mzeneli2017@gmail.com

ABSTRACT

The concept of Sustainable Development (SD) based on people, planet and prosperity, with the aim of achieving the Sustainable Development Goals (SDGs) is ambitious and creates a new development paradigm[198]. This new concept is based on the multidimensional structure of objectives as well as the inclusion of individual-centered actors. How possible is this in the current conditions of economic, social and institutional development of Albania.

What is the work done by Albanian institutions in this field knowing that since 2015 Albania has become part of this process? Despite the efforts made in this direction, an intensive and quality work is required to make possible what the policymakers have written in the strategic documents to be realized in fact.

Key words: Sustainable, SGG , Goals, multidisciplinary, objectives

1.Shqipëria në këndvështrimin e Agjendës 2030 për Zhvillimin e Qëndrueshëm (SDG[199]).

Në vitin 2015 Shqipëria dhe shtete e tjera anëtare të Kombeve të Bashkuara, miratuan Agjendën 2030 për Zhvillimin e Qëndrueshëm (SDG). Zhvillimi iqëndrueshëm i ekonomisë tashmë është njësfidë kryesore për Shqipërinë.Axhenda e vitit 2030 është përqëndruar në 17 Objektiva të Zhvillimit të Qëndrueshëm (SDG), 169 synime dhe mbi 230 tregues, të cilat mbulojnë të gjitha aspketet kryesore të zhvillimit (i) Ekonomik (ii) Social dhe (iii) Mjedisor.

Axhenda 2030 për Zhvillim të Qëndrueshëm[200], ofron një plan të përbashkët për paqen dhe prosperitetin për njerëzit dhe planetin, tani dhe në të ardhmen.17 Objektivat e Zhvillimit të Qëndrueshëm (SDG), janë një thirrje urgjente për veprim nga të gjitha vendet - të zhvilluara dhe në zhvillim - në një partneritet global.Ata pranojnë se dhënia fund e varfërisë dhe privimeve të tjera duhet të shkojë paralelisht me strategjitë që përmirësojnë shëndetin dhe arsimin, zvogëlojnë pabarazinë dhe nxisin rritjen ekonomike – të gjitha duke trajtuar ndryshimet klimatike dhe duke punuar për të ruajtur oqeanet dhe pyjet tona.

Përmbushja e objektivave të zhvillimit të qëndrueshëm ka për bazë zhvilliminglobal dhe përballimin e problemeve gjithmonë në rritje, si thellimi ihendekut të varferise, diferenca ekonomike dhe sociale e familjeve rurale me ato urbane, aksesi në shërbimet shëndetësore dhe sociale, menjanimi i shtresave në pozitë të pafavorshme për shkak të gjinisë, vendodhjes, përkatësisë etnike, paaftësisë fizike etj.

Para së gjithash përmbushja e këtyre objektivave, kërkon një kuptim të qartë nga të gjithë palët e interesuara për rëndësinë e objektivave si dhe kontributin e drejtpërdrejtë të tyre për një mirëqenije shoqërore të përmirësuar.

[198]Literature Review on Sustainable Development The spirit and the critics of SD and SDGs, Pedro Neves . January 2018

[199] Sustainable Development Goal , agenda 2030

[200]https://sdgs.un.org/goals

2. Ekonomia e Shqipërisë, ndryshimi i PBB-së 2008-2020.

Rritja ekonomike vitet e fundit ka pësuar ndryshime të crregullta në mungesë të plote të një trendi të qartë, duke reflektuar në këtë mënyrë specifikat dhe natyrën e evolimit socio ekonomik të Shqipërisë.

Vërejmë një rritje deri në 3.75% në vitin 2010 për të rënë më pas në vitin 2013 në 1%, e cila pasohet me një rritje graduale duke arritur deri në 4% në vitin 2018 e cila mëpas vijon me një rënie në vitin 2020 me -3.48% e cila përkon dhe me periudhën pandemike të COVID 19.

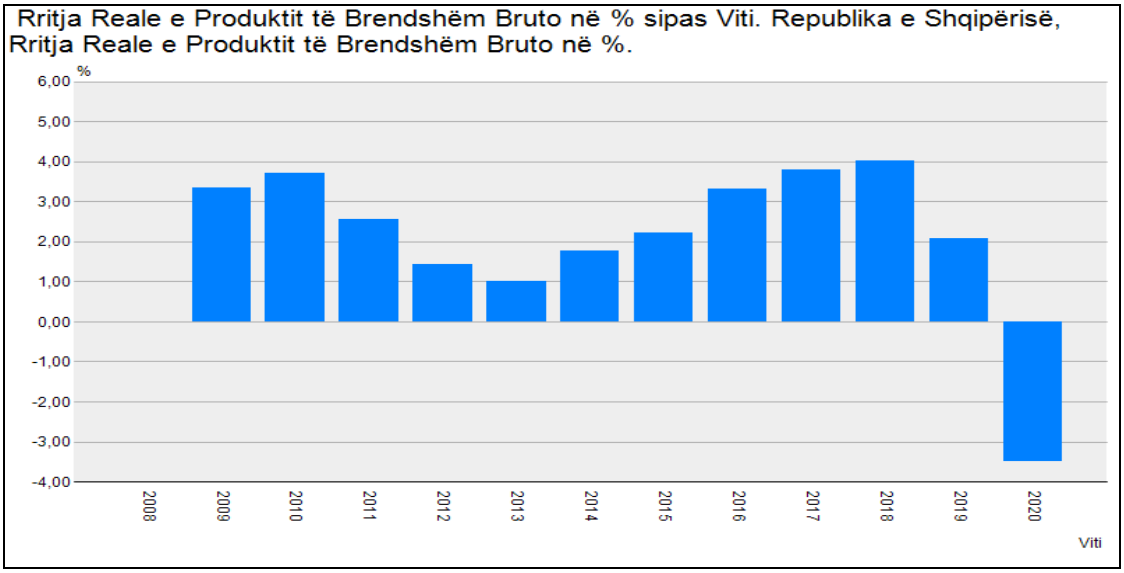

Burimi : INSTAT

Ky ndyshim i PBB në nivel Kombëtar thellohet më shumë kur analizojmë atë në këndvështrimin rajonal. Grafiku I mëposhtëm tregon më së miri ndryshimin në vlerat negative të PBB ndërmjet rajoneve.

Më poshtë paraqitet rritja e PBB 2008-2022 në nivel Kombëtar si dhe për tre rajonet Rajonin Qendror,

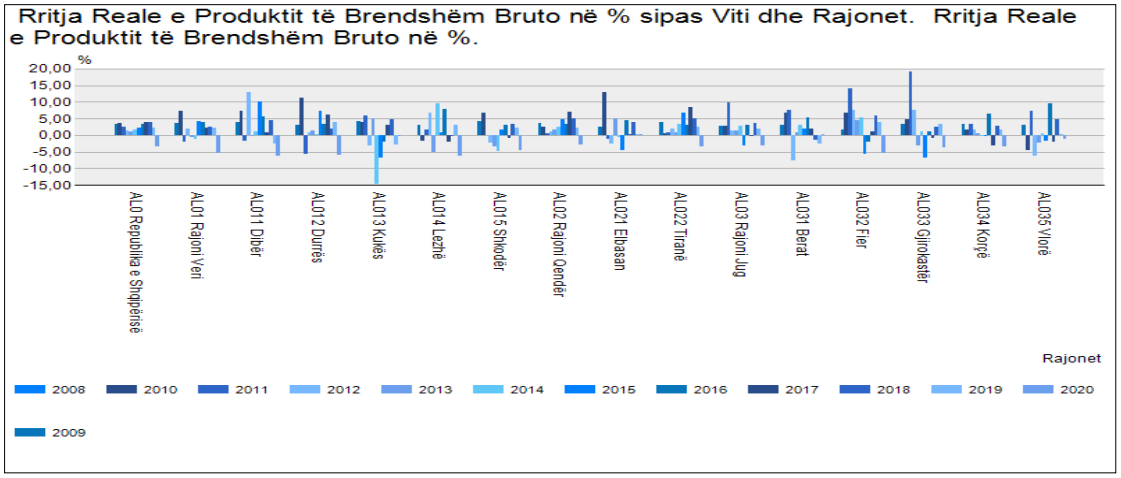

Rajonin Verior dhe atëJugor

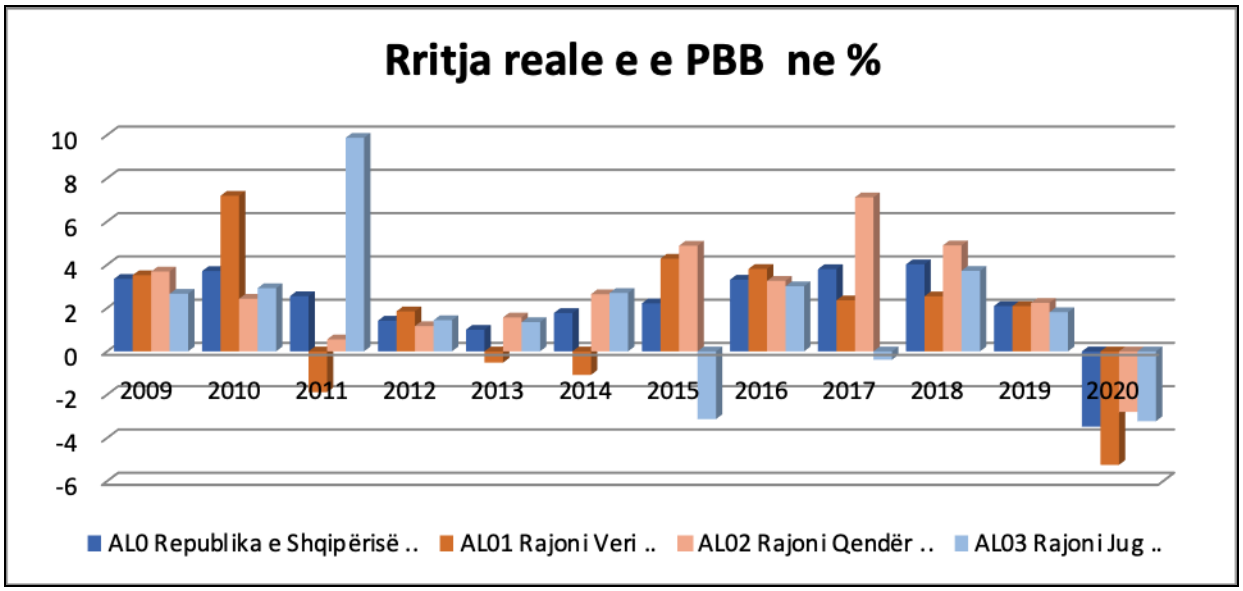

Burimi: INSTAT

Njihet fakti se rritja ekonomike sjell rezultate positive në rritjen e shkallës sëpunësimit dhe uljen e varferisë.Të dhënat e INSTAT për vitet 2008-2020 tregojnëse niveli i punësimit nuk ka ndjekur tendencën e ndryshimit të zhvillimit të ekonomisë ndërkohë niveli i varfërisë është ulur me rritjen e PBB.

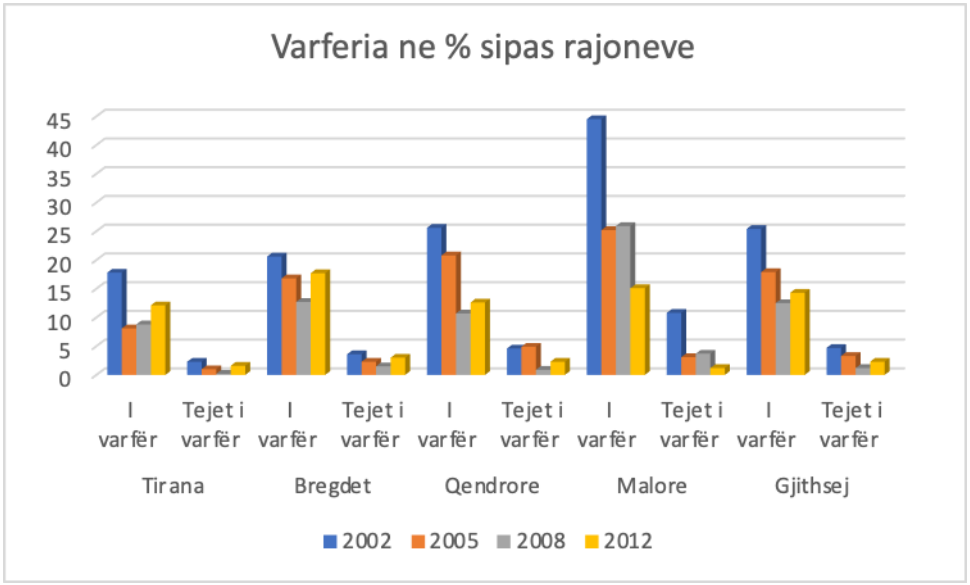

Burimi; INSTAT

Siç vërehet edhe nga grafiku, niveli i varfërisë në % në vitin 2012 është më e ulët në të gjitha rajonet se në vitin 2002.

Ka ardhur koha të jemi më të qartë në objektivat themelore të zhvillimit dhe modelit të rritjes ekonomike për dy dekadat në vazhdim. Duhet të ndërtojmë "profilin" apo "portretin" e ekonomisë shqiptare të së

nesërmes[201] shprehet A. Civici në Forumin Modeli ekonomik dhe Sfidat, por cështja qëndron se a është e gatshme politika dhe institucionet për të adresuar këto problem dhe në orjentimin e politikave të qarta për të krijuar një strategji të qartë dhe të kostueshme për të krijuar premisatpër një zhvillim të qëndrueshëm.
Pavarësisht përpjekjeve të politikbërësve për të rishikuar modelin ekonomik të zhvillimit të Shqipërisë, është koha që ky ndryshim të bëhet nga kontribuesit më të rëndësishëm tëekonomisë në nivel qëndrore dhe lokal qëështë individi.

3. Objektivat e Zhvillimit të Qëndrueshëm si një domosdoshmëri e kohës.

SDG 2030 Agenda është një marrëveshje ndërmjet shteteve anëtare të Kombeve të Bashkuara për të përmirësuar në tërësi ekonominë. Kjo do të arrihet duke bashkuar qeveritë e tyre përkatëse, bizneset, mediat, institucionet e arsimit të lartë dhe OJQ-të lokale për të përmirësuar jetën e njerëzve në vendin e tyre deri në vitin 2030.
Është një sfidë e rëndësishme e cila kërkon një ndërgjegjësim të të gjithë aktorëve në zhvillimin e një vendi. Ndërgjegjësimi nuk duhet kuptuar vetëm sinjë informim tëqytetarëve, oraganizatave, institucioneve por ka të bëjë me fuqizimin e tyre për të qënë të aftë të marrin pjesë në realizimin e këtyre objektivave në cdo aspekt të jetës duke filluar nga përditshmëria.
Nuk mund të kemi zhvillimim të qëndrueshëm kur rrisim prodhimin e energjisë dhe nuk kujdesemi për mjedisin, kur rriten investimet dhe nuk punohet për reduktimin e varfërisë, përmirësojmë infrastrukturën rrugore apo të edukimit pa u kujdesur që të mos kemi individë të margjinalizuara.
Megjithatë, edhe pse Shqipëria ka integruar SDG-të në kuadrin e politikave kombëtare dhe ka krijuar mekanizma për vendimmarrje të rëndësishme strategjikë - si Komiteti Ndërministror dhe Grupi i Punës Ndërinstitucional për Objektivat e Zhvillimit të Qëndrueshëm, shpesh, përpjekjet për të vlerësuar koston e përmbushjes së këtyre objektivave të zhvillimit. dhe për të identifikuar opsionet e financimit janë të pamjaftueshme[202].
Vendi ende përjeton sfida socio-ekonomike dhe pabarazi (në rritje), të cilat përkeqësohen më tej nga pandemia e paprecedentë e COVID-19, si dhe nga fatkeqësitë natyrore, si tërmeti i nëntorit 2019 dhe ndryshimet klimatike. Këto jo vetëm kanë nxjerrë në pah urgjencën e Axhendës së Zhvillimit të Qëndrueshëm, por edhe nevojën për qasje tërësore për financimin e zhvillimit të qëndrueshëm që i përgjigjen pasigurisë së shtuar, goditjeve të ndërlidhura dhe shkëmbimeve ndërmjet zgjedhjeve të politikave.
Pavarësisht se Shqipëria tashmë ka përqafuar Objektivat e Zhvillimit të Qëndrueshëm dhe sic është theksuar mësipër ka integruar SDG-të në kuadrin e politikave kombëtare, sfida kryesore tashmë konsiston në punën e përbashkët institucionale te te gjithe aktoreve ku në qëndër duhet të jetë zhdukja e varfërisë, pabarazisë dhe konsolidimit të dinjitetit njerëzor.

4. Rekomandime dhe konkluzione.

- Rritja e ndërgjegjësimit të të gjithë aktorëve në realizmin e objektivave të zhvillimit të qëndrueshëm është një factor për garantimin e suksesit në këtë proces.
- Angazhimi i komunitetit në këtë proces qëndron duhet të konsiderohet prioritare. Nëse objektivat për një zhvillim të qëndrueshëm synojnë uljen e varfërisë apo konsolidimin e dinjitetit njerezore,

[201]Ardian Civici, Forumi –Modeli Ekonomik dhe Sfidat , Shkurt 2020
[202]https://albania.un.org/en/114509-strategic-policy-options-sdg-financing-joint-programme

kjo gjë mund të arrrihet vetëm me angazhimin e aktorëvë të interest të cilët adresojnë saktë problemet. Pavarësisht përpjekjeve të institucionalistëve për integrimin e SDG në strtategjitë apo në planet e veprimit, zbatueshmëria e tyre kondicionohet nga Individi i cili duhet të kuptojë rëndësinë e tyre dhe të identifikojë alternativa zbatimi. Vetëm në këtë mënyrë mundet që këto strategji plane apo dokumenta startegjik të realizohen me sukses.

- Forcimi ikapaciteteve institucionale (qëndrore dhe locale) të nevojshëm për përgatitjen dhe realizimin e objektivave të mirëpërshtatur me kushtet e Shqipërisë.
- Rritja e angazhimi të Njësisve të Qeverisjes Vendore si një element kyç në këtë proces për të mundësuar përshtatjen e planeve të qeverisjes vendore me atë të objektivave të zhvillimit të qëndrueshëm.
- Forcimi i kapaciteteve të shoqatave apo organizatave përfaqësuese të shoqërisë civile për të vepruar dhe për të shtyrë përpara realizimin e objektivave të zhvillimit të qëndrueshëm si një nga faktorët kryesorë ndikues.

Bibliografia

1. Literature Review on Sustainable Development The spirit and the critics of SD and SDGs, Pedro Neves . January 2018,
2. Accelerating the implementation of the SDGs: How multilevel governance supportsthe implementation of SDG 12 in the EU, Melle Potter , Universität Münster,2020
3. Sustainable development goals and uncertainty visualization,JESSICA GOSLING-GOLDSMITH Enschede, The Netherlands, September 2018
4. Raporti i vlerësimit mbi situatën aktuale në realizimin e objektivave të zhvillimit të qëndrueshëm në nivel kombëtar dhe local, Mars 2019
5. Support to SDG Financing Programme, Qershor 2020
6. How the UN is supporting The Sustainable Development Goals in Albania
7. Albania launches Sustainable Development Goal 4-Education 2030 and the Education Policy Review report
8. Forumi –Modeli Ekonomik dhe Sfidat , Shkurt 2020
9. Literature Review on Sustainable Development
10. The spirit and the critics of SD and SDGs
11. Literature Review onSustainable Development
12. The spirit and the critics of SD and SDGs

CIP Katalogimi në botim BK Tiranë

Kolegji Universitar i Biznesit
Integration of the higher education system, security and progress towards the EU! : 8th international conference of UCB / University College of Business. - Tiranë : Erik, 2023.
343 f. ; 21 x 29.7 cm.
ISBN 9789928380173
1.Arsimi i lartë 2.Studimi dhe mësimdhënia 3.Bashkimi Evropian 4.Konferenca
378 (062)